TANZİMAT ÇAĞINDA BİR OSMANLI ŞEHRİ

SELANİK

MEROPI ANASTASSIADOU

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

SELANİK

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
yayınıdır.

Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat. 2 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61
Faks:0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
yayin@tarihvakfi.org.tr

Özgün Adı
Salonique, 1830-1912
Une ville ottomane à l'âge des Réformes

© Koninklijke Brill, Leiden, 1997
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Kasım 2001

ISBN 975-333-149-5

MEROPI ANASTASSIADOU

SELANİK
1830-1912

Çeviri
Işık Ergüden

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 122

Meropi Anastassiadou CNRS'de (Centre National de la Recherche Scientifique-Ulusal Bilim Araştırma Merkezi, Fransa) araştırmacıdır. Selanik kitabının yanı sıra, 19. yüzyıl Osmanlı toplumuyla ilgili (Müslüman kitapçılar; Müslümanlığa geçenlerin sosyo-ekonomik durumları; etnik-dini cemaatlerin modernizasyonu; Osmanlı kentlerinde hayırseverlik) pek çok makalesi yayımlanmıştır. Şu sıralar, doğu Akdeniz'in belli başlı liman kentlerindeki sosyal prestij ve güç olgusunun çeşitli biçimlerini incelemektedir.

ÖNSÖZ

19. yüzyıl Selanik'inde şehrin ve toplumsal yaşamın gelişim çerçevesini belirlemek için esas olarak yerel kaynaklara dayandım. Bu tercih, elinizdeki eserin yapısını ve eserde geliştirilen temaları büyük ölçüde etkiledi.

Araştırmalarım sona erme aşamasındayken İstanbul'daki Başbakanlık Arşivleri'nde incelemeler yapma imkânım oldu. Burada Selanik'le ilgili çok sayıda malzeme bulunduğunu saptadım. Ne var ki, özellikle yaklaşım noktalarımı hissedilir ölçüde değiştirmem gerekeceğinden, bu verileri bu çalışmaya katmamaya karar verdim. Merkezi iktidarın arşivleri yerine, yerel arşivleri öne çıkaran bir yol izlemeyi tercih ettim. Dolayısıyla, yapılması gereken daha pek çok şey olduğundan, bu çalışmanın 19. yüzyıl Selanik toplumu üzerine araştırmalara nihai noktayı koyduğunu asla ileri süremem.

Kullandığım kaynaklar, araştırmamın ana eksenlerini biçimlendirmeme katkıda bulunmuş olsa da, boşluklarını kısmen de olsa bu kaynaklara bağlamak gerekir. Üzüntü duyduğum şeylerden biri, Selanik Belediyesi'nin faaliyetlerine yeterince yer vermemiş olmamdır. Esas olarak basına, konsolosluk arşivlerine ve Osmanlı salnamelerine dayanarak bu organizmanın [belediyenin] oynadığı rol üzerine bazı özlü bilgiler sağlamakla yetindim. Çok daha fazlasını yapmak isterdim. Fakat bunun için belediye arşivlerine erişebilmem gerekiyordu. Selanik Tarih Merkezi'nin toparladığı çeşitli eski kaynakların sınıflandırılması henüz sona ermediğinden şimdilik bu iş güç gözükmektedir.

İncelememde esas olarak arşiv malzemelerine dayanıyor olsam da, benden önceki çalışmalara çok şey borçlu olduğumu da kabul etmeliyim. Ayrıca, Selanik üzerine birçok çalışma var. Kendi argümantasyonumu hazırlamam söz konusu olduğunda bu çalışmaları da elbette dikkate aldım.

Mevcut eserin, École des Hautes Études en Sciences Sociales'de (Paris) Eylül 1995'te sunulan tarih doktorası tezinin gerekli değişiklikler yapılmış -ve umarım daha iyi- bir versiyonu olduğunu belirtmek gerekir. Önsöz olarak yazdığım bu birkaç satır, beni bu girişimde uzaktan yakından desteklemiş herkese minnettarlığımı açıkça ifade etmem için son vesiledir.

İlk olarak, Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivleri personeline -özellikle Kirki Georgiadu'ya- aylar boyunca beni kabul ettikleri ve Osmanlı defterlerinin çoğunu inceleme imkânı sundukları için teşekkürü borç bilirim. Georgios Mitrangas ve

Selanik Üniversitesi Kütüphanesi'nde çalışan meslektaşları, arşivlerinde bulunan zengin süreli yayın koleksiyonlarını karıştırmama izin verdiler. Kudüs'teki çeşitli kütüphanelerde, özellikle de Ben-Zvi Enstitüsü'nde yaptığım araştırmalardan çok güzel anılarla döndüm; Akdeniz Sefaradları üzerine bu enstitüde bulunan göz kamaştırıcı belgeler arasında Robert Attal bana zaman ayırıp rehberlik etti. Türkiye'de, özellikle Ankara'daki Türk Tarih Kurumu'nda ve İstanbul'daki Atatürk Belediye Kütüphanesi'nde korunan malzemelerden yararlandım. Her iki yerde de personelin nezaketi beni son derece etkiledi, yetkinliklerine de hayran kaldım.

Ne var ki, Fransa'da korunan –ve ne yazık ki eksikleri olan– yazmalara erişememiş olsaydım bu eser gün ışığına çıkamazdı. Özellikle Bibliothèque Nationale'de (Paris ve Versailles), Institut National des Langues et Civilisations Orientales'de, Quai d'Orsay ve Nantes'da bulunan diplomatik arşivlerde çok elverişli çalışma koşulları buldum. Bu vazgeçilmez merkezlerin yanı sıra, misyoner yazışmalarını inceleyebildiğim Maison des Lazaristes'in arşivlerini de belirtmeliyim. Nihayet, Alliance Israélite Universelle'in arşivlerinde yaptığım çalışmalar sırasında bana her zaman içtenlikle kucak açmış olan Jean-Claude Kuperminc'e teşekkürlerimi göndermek boynumun borcudur.

Bir tezin kaleme alınması büyük ölçüde tek başına yapılan bir egzersiz olsa da, öğütleri, önerileri ve teşvikleriyle beni yalnız bırakmamış olan meslektaş ve dostlara duyduğum minnettarlığı da burada belirtmeliyim. Özellikle, zamanlarının büyük bölümünü bana ayırmış ve Osmanlı yazısının kimi tuzaklarını aşmama yardım etmiş olan Michael Ursinuzs ve Stoyanka Kenderova'yı unutamam. Bu çalışmayı yönetmiş ve eleştirel yorumlarıyla beni hatalardan korumuş olan Gilles Veinstein'ı da unutamam. Nihayet, kişiliğinin özelliği olan cömertçe teveccühüyle, tezimin birçok bölümünü henüz taslak halindeyken okuduğu ve yorumladığı için Irène Melikoff'a içten teşekkür ediyorum.

Gözden geçirilmiş bu versiyonda yapılan düzeltme ve değişiklikler, kısmen, jüri üyelerim olan Robert Ilbert, Klaus Kreiser, Jacques Thobie ve Stefan Yerasimos'un bana önerileridir. Özenli okumalarına ve incelememe gösterdikleri dikkate duyduğum içten minnetin ifadesi bu satırlardadır. Bu eseri iki kez okumuş olan ve metnin kenarlarına düştüğü –genellikle mizah yüklü– notlarıyla revizyonun son aşamalarında değerli katkılarda bulunmuş olan Suraiya Faroqhi'ye de minnettarlığımı belirtiyorum.

Eseri süsleyen ikonografik belgeler Johann Strauss'un kişisel koleksiyonundan alınmadır. Ona, bu birkaç kartpostalı basmama izin vermesinin ötesinde, çok şey borçluyum.

Nihayet, bu çalışmayı adadığım bir kişi var. Onun iğneleyici eleştirileri, ani öfkeleri, ama her gerektiğinde de bana yardım etme, bıkıp usanmadan çalışma tutkusu, beni en çok teşvik eden şeydi. Dolambaçsız yorumlarıyla beni bu kadar tedirgin ettiği için ona kızgınlık duymadığımı bilmektedir. Arzusunun nihayet içime işlediğini umduğumu ona söylemek için bu açık teşekkürleri bir vesile biliyorum.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1
A. NİÇİN SELANİK? 1
B. SORULAR 5
C. YÖNTEM 13
D. ARAŞTIRMA 17
E. KAYNAKLAR 29

I. TANZİMAT'IN ŞAFAĞINDA BİR OSMANLI ŞEHRİ 39

BİRİNCİ BÖLÜM: ŞEHRİN GÖRÜNÜMÜNDEKİ TEMEL ÖĞELER 41
A. SURLAR 42
B. LİMAN 43
C. İBADETHANELER 44

İKİNCİ BÖLÜM: ÇOĞUL ŞEHİR 55
A. YAHUDİLER 55
B. HIRİSTİYANLAR 59
C. MÜSLÜMANLAR 66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DAYANIKSIZ ŞEHİR DOKUSU 72
A. YANGINLAR 73
B. SU 76
C. HASTALIK 77

II. SELANİK'İN YENİ YÜZÜ 81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TANZİMATIN İZİNDE OSMANLI ŞEHRİ 83
BEŞİNCİ BÖLÜM: ŞEHİR KALKINIYOR VE BÜYÜYOR 88
A. EKONOMİK KALKINMA: DEĞİŞİMİN MOTORU 91
B. SAĞLIK HİZMETLERİNDE İYİLEŞME 97
C. NÜFUS HAREKETLERİ 101

ALTINCI BÖLÜM: İLK DIŞ MAHALLELER 109
A. VARDAR VE KELEMERİYE: İKİ KENAR MAHALLE 110
B. KIRLAR MAHALLESİ 118

YEDİNCİ BÖLÜM: SAĞLIK, DÜZEN, GÜZELLEŞTİRME:
SELANİK'TE TANZİMAT ŞEHİRCİLİĞİ 125
A. DEĞİŞİMİN SINIRLARI VE ŞEHİR İDARESİ 126
B. SURLARIN YIKIMI 129
C. MODERN LİMANIN İNŞAATI, RIHTIMLARIN GENİŞLETİLMESİ:
ŞEHRİN YENİ ÇEHRESİ 130
D. YA ARKA CEPHE? 138

SEKİZİNCİ BÖLÜM: ŞEHİRDE DAHA İYİ YAŞAMAK 145
A. İÇME SUYU 146
B. SELANİKLİLER GAZI KEŞFEDİYOR... 150
C. ...VE TRAMVAY 154
D. DEMİRYOLU 156

DOKUZUNCU BÖLÜM: MODERNLEŞMENİN ANITLARI 164
A. OKULLAR 164
B. BANKALAR 168
C. KAFELER VE OTELLER 170
D. BÜYÜK VE LÜKS MAĞAZALAR 175
E. FABRİKALAR 177

III. SIRADAN İNSANLARIN EVİ 183

ONUNCU BÖLÜM: SIRADAN İNSANLAR NASIL TANIMLANMALI? 185
A. TEREKE DEFTERLERİ 186
B. FRANSIZ KONSOLOSLUĞU'NUN TUTTUĞU VEFAT
SONRASI ENVANTERLER 189

ON BİRİNCİ BÖLÜM: TANZİMAT'IN ŞAFAĞINDA SELANİK EVLERİ
(Sosyo-Demografik Profil ve Maddi Çerçeve) 194
A. DEMOGRAFİK VE SOSYOEKONOMİK PROFİL 194
B. EV İÇİ ORTAM 207
C. BİRKAÇ TEMSİLİ ÖRNEK 215

ON İKİNCİ BÖLÜM: 1900'LERE DOĞRU EV ORTAMI 224
A. DEMOGRAFİK VE SOSYOEKONOMİK PROFİL 224
B. EV ORTAMI 233
C. BİRKAÇ TEMSİLİ PROFİL 241

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FRANSIZ KOLONİSİ 254
A. EKONOMİK VE TOPLUMSAL PROFİL 254
B. İKAMET YERLERİ VE KONUT TÜRLERİ 258
C. EV ORTAMI 260
D. BİRKAÇ TİPİK DURUM 263

IV. BİR GEÇİŞ TOPLUMU 271

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ÇARŞI-PAZARIN KÜÇÜK DÜNYASI YA DA "GELENEKSEL" MESLEKLER 273
A. OSMANLI BELGELERİ 274
B. SELANİK'TE MESLEKLER 276
C. ETNİK GRUPLARIN UZMANLIKLARI VE MESLEKLERİ 282
D. MESLEKLERİN ŞEHİR DOKUSUNDAKİ DAĞILIMI 288
E. GEDİKLER 290

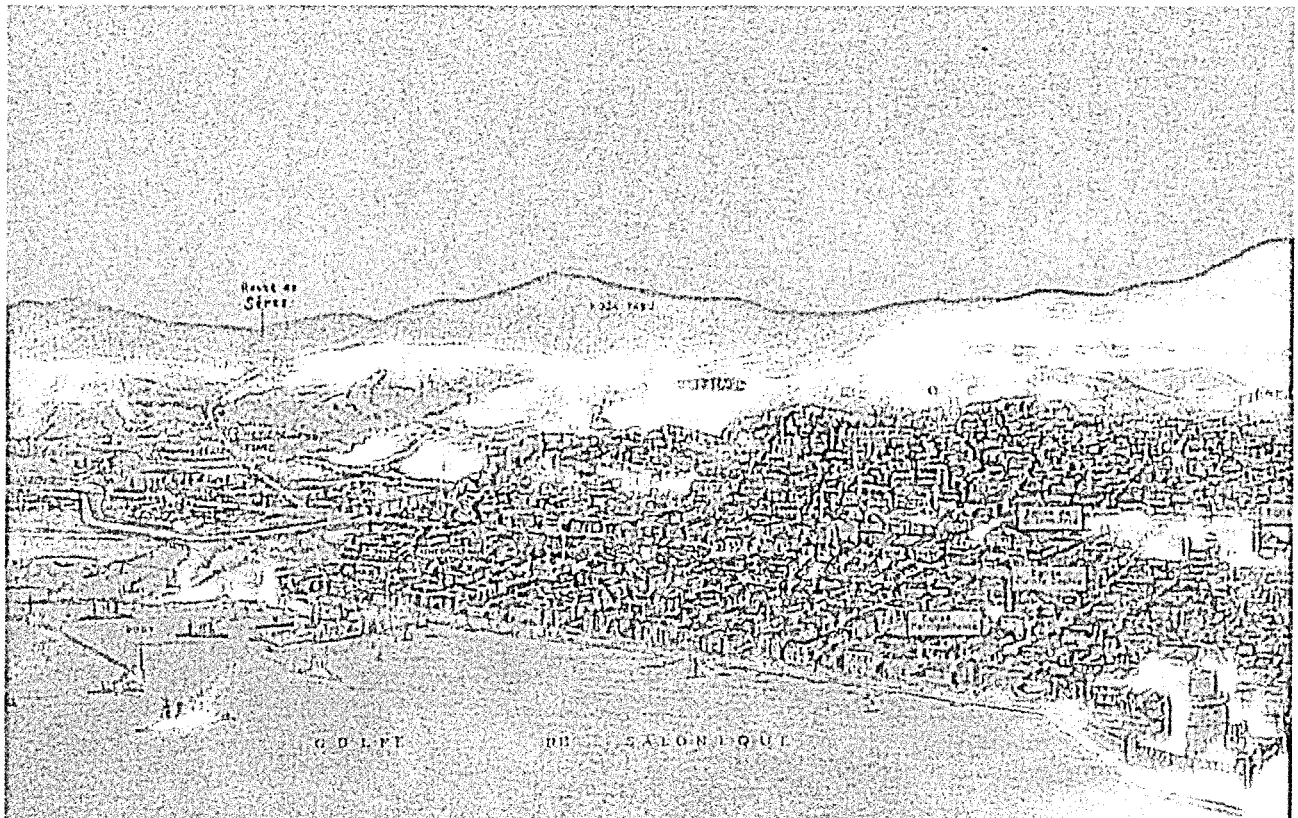
ON BEŞİNCİ BÖLÜM: 1900'LERE DOĞRU İŞ DÜNYASI 296
A. ZANAATLARIN EVRİMİ 296
B. SANAYİ GELİŞİYOR 300
C. KAMU HİZMETLERİ PERSONELİ 302
D. SERBEST MESLEKLER 304

ON ALTINCI BÖLÜM: 1900'LERE DOĞRU SELANİK "YÜKSEK SOSYETE"Sİ KİMLİK VE YAŞAM TARZLARI 318
A. 1840'LARIN "YÜKSEK SOSYETE"Sİ 319
B. 1900'LERE DOĞRU YEREL "YÜKSEK SOSYETE" 322
C. YAŞAM TARZLARI 324
D. HAYIR İŞLERİ 332

ON YEDİNCİ BÖLÜM: BALKAN KASIRGASINDA SELANİK 338
A. BULGAR UNSURUN ÖZERKLEŞMESİ 339
B. 1890-1908: MİLLİYETÇİLİĞİN ALTIN ÇAĞI 343
C. JÖN TÜRK DEVRİMİ'NDEN SELANİK'İN YUNANİSTAN'A İLHAKINA DOĞRU (1908-1912) 362

SONUÇ 372
A. ŞEHRİN YAVAŞ YAVAŞ BÜYÜMESİ 372
B. BİR BÖLGESEL BAŞŞEHRİN DOĞUŞU 374
C. HAREKET HALİNDE BİR TOPLUM 377
D. EV ORTAMININ MUĞLAKLIĞI 378

SONDEYİŞ 1: BİR OSMANLI ŞEHRİNİN AĞIR AĞIR YOK OLUŞU 380
SONDEYİŞ 2: SELANİK ANIMSIYOR 383
KAYNAKLAR 384
KAYNAKÇA 387
DİZİN 402

Fotoğraf 1. Selanik panoraması (Johann Strauss koleksiyonu).

GİRİŞ

A. NİÇİN SELANİK?

Bu çalışmaya verilen başlık konuyu sınırlıyor.* Bir yer: Selanik, bugün bir milyondan fazla nüfuslu bir şehir, Kuzey Yunanistan'ın ekonomik, idari ve kültürel başşehri, Atina'nın büyük rakibi; dün –çok uzun süre önce değil, bazı yaşlılar hâlâ hatırlıyorlar–[1] 19. yüzyıl sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli vilayetlerinin metropolü kabul edilen, çok çeşitli etnik ve dini unsurları barındıran Osmanlı şehri. Bir dönem: 1830'lardan, Selanik'in Yunanlılar tarafından alındığı 1912'ye kadar, reform yanlısı üç sultanın, Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid'in (1876-1909) hükümranlığının damgasını taşayan çok önemli yetmiş yıl. Bir tema: Şehrin değişimi; hem mekânda, hem de ekonomik ve toplumsal evrimde zorunlu bir kontrpuan olarak değişime direnişler.

---

* Bu çalışma, "Reform Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehir Çerçevesinin Yeniden Düzenlenmesi ve Toplumsal Değişim. Selanik Örneği 1830-1912" başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve kısaltılmış bir versiyonudur. Çok uzun olan bu başlık bu yayımda yer almamıştır. Yine de, çalışmanın ana eksenlerini sentezci bir biçimde ifade etmektedir.

1 Bu yaşlıların çoğu, anılarında 1910-20 yıllarını, yani şehrin Helen Krallığı'na ilhakını izleyen dönemi anlatıyorlar. Bununla birlikte, Selanik'in Helenleşmesi birdenbire olan bir şey değildir. 1920'lerin başında Anadolu göçmenlerinin gelişine kadar Selanik bir Osmanlı şehri olma özelliğini korudu. Bu dönem üzerine çok sayıda tanıklık arasında özellikle bkz. Georgios Stambulis, *I zoi ton Thessalonikeon prin ke meta to 1912 - Laografika-ithi-ethima* (1912 öncesi ve sonrası Selaniklilerin Yaşamı - gelenek ve görenekler), Dioskuroi, 1984, 558 s.; Kostas Tomanas, *Ta Kafenia tis palias Thessalonikis* (Eski Selanik kahvehaneleri), Selanik, Ekdotiki omada, 1990, 85 s.; aynı yazarın, *Oi Tavernes tis palias Thessalonikis* (Eski Selanik Tavernaları), Atina, Eksandas, 1991, 128 s.; aynı yazarın, *Oi katoikoi tis palias Thessalonikis* (Eski Selanik Sakinleri), Atina, Eksandas, 1992, 199 s.

Niçin Selanik? Bu kaçınılmaz soru, öncelikle, belirtmeden geçemeyeceğimiz kişisel bir cevabı gerekli kılar.

Evet, Selanik, çünkü okuyacağınız çalışmanın yazarı Selaniklidir ve Selaniklilerin çoğu gibi, doğduğu şehirle aşk, öfke, şefkat ve isyandan ibaret tutkulu bir ilişki içerisindedir. Günümüz Selanik'inin her çehresini tanımaktadır: Lüks malların ticaretine ayrılmış geniş caddeleri de, sarmaşıklarla kaplı binaların olduğu dar sokakları da tanımaktadır; Bizans kiliselerini ve mucizevi ikonalarını da, pasajların en ücra köşesindeki tavernaları da tanımaktadır; asırların ağırlığı altında boynunu bükmüş Osmanlı anıtlarını da, bronz tenli gençlerin takıldığı ışıl ışıl kafeleri de tanımaktadır; kibirli Beyaz Kule'yi, kütlesel Rotonda'yı ve Egnatia Caddesi'nin çevresine saçılmış arkeolojik kalıntıları tanıdığı gibi, zeytin pazarını, şehir dışındaki viran fabrikaları, eski yağhaneleri de tanımaktadır... Yazar, kendi şehrinin gürültüsünün, kokusunun ve sürekli hareketliliğinin uyandırdığı acı tatlı duyguları ifade etmek için, tarihsel binaları, batakhaneleri ve mahrem kavşakları iç içe sokarak bir "Alışılmamış Selanik" yazmayı önceden düşünmüştü. Bu eser ise bir başka gerekliliğe cevap vermektedir: Geçmişi sorgulama, bir tür tarihsel içebakışa girişme gerekliliği. Fakat, satır aralarını okumayı bilen kişi için bu eser, kendi tarzında, şimdiki zamanın peşindedir.

İkincisi, Selanik; çünkü şehirler de insanlar gibi unutmaya meyyaldir. Beş yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olduktan sonra 1912 yılında Yunan Krallığı'na bağlanan Selanik, Osmanlı geçmişini bir an önce unutmak istemiştir. Şehrin hızla Helenleştirilmesi amacıyla alınmış sayısız yasal önlem bir yana, yıkılmış minareler, sökülmüş sokak tabelaları, terk edilmiş binalar... Tarihçiler de buna katıldılar. Günümüzde Bizans Selanik'ine adanmış binlerce çalışma sayabiliriz, ama uzun bir parantez olarak sunulan Osmanlı dönemi hızla pek dar bir parçaya indirgenmektedir. 1917'deki büyük yangın, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman işgali, 1936 ve 1978 depremleri gerekli ek darbeleri indirmiştir: Arşiv ve kütüphaneler yok olmuş, mimari mirasın önemli bölümü ortadan kalkmış, şehir dokusu altüst olmuştur...

Fakat, bir insan topluluğu belleğini yitirmeye başladığında bunu engellemeye çalışan birkaç kötü niyetli her zaman bulunur. Şu son yıllarda, Yunanistan'da ve başka ülkelerde bir avuç entelektüelin –şairler, romancılar, şehirciler, tarihçiler, yerel bilgeler– bellek yitimi eğilimine karşı direnmeyi denediklerine tanık olundu. Bu eser bu kolektif çabaya bir katkı yapma isteğidir. Selanik'in 1912 yılına kadar bir Osmanlı şehri olduğunu ve çoğunluğu oluşturan Yahudi öğenin, Bizans mirasının temsilcisi Orto-

doks Rum öğenin yanında, Müslüman öğenin de yalnızca idarede ve orduda değil, ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamda var olduğunu unutmayı tercih etmiş olanlara bunu hatırlatmayı canla başla arzulamaktadır.

Selanik; çünkü bu şehir 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı iktidarının imparatorluğu yenileme stratejisi içinde uygulamaya koyduğu şehir reformlarının laboratuvarlarından biriydi ve bu sıfatla, Tanzimat'ın iradeci politikalarının başarı ve yenilgilerini açıklayan bir örnek olarak kabul edilebilir.

İzmir, Beyrut, İskenderiye, Trabzon ve elbette İstanbul gibi Selanik de, daha 1840'lardan itibaren Avrupa ile ilişkilerin güçlenmesinin ve modernleşmenin etkisi altında büyümeye aday Doğu Akdeniz liman şehirlerinden biriydi. Başka yerlerde gözlemleyebileceğimiz dönüşümlere burada da rastlanır: yeni ulaşım ağları, kamu hizmetlerinin başlaması (içme suyu tesisatı, tramvaylar, vs.), sağlık hizmetleri altyapısının iyileştirilmesi, "modern" anlayışta birçok okulun açılması, sanayinin adım adım kurulması, vs. Bununla birlikte, Beyrut ve İskenderiye gibi şehirler –kısa süre önce bunlar hakkında iki önemli tez yazılmıştır; biri Leila Fawaz'ın,[2] diğeri Robert Ilbert'in[3] tezleridir– görünümlerini derinden altüst eden göz kamaştırıcı bir gelişme göstermişlerken, Selanik durgunluk ile baş döndürücü bir gelişme arasında yarı yolda, orta bir konumdadır: düşük nüfus artışı, geleneksel üretim biçimlerinin direnişi, oldukça makul şehirleşme, büyük ticari ve endüstriyel işletmelerin ortaya geç çıkışı... Selanik'teki kalkınma hamlesinin bu görece mütevazılığı, bu Makedonya metropolünün, imparatorluğun diğer şehirlerinden daha tipik bir durum göstermesine katkıda bulunur. Tüm Doğu Akdeniz'de geçerli olan süreçleri burada görebiliriz.

Son olarak, Selanik; çünkü hiç de sıradan olmayan bir şehirdir burası. Gerçekten de örnek teşkil etmenin karşısına tekilliği çıkarmak uygun olur. Osmanlı Selanik'inin kendine özgü büyüleyici bir inceleme alanı oluşturuyor olması, yalnızca belirli bir gelişme türünü temsil ediyor olmasından değil, bir dizi belirli özellik taşıyor olmasındandır.

İlk bakışta göze çarpan şey, nüfusunun etnik-dini bileşimidir: Nüfusun %40'tan fazlası Yahudidir; çevrelerinde Slavların ve Rumların baskın olduğu bölgeler, ayrıca nispeten daha mütevazı bir Müslüman kesim yer alır. Bu Yahudi öğe, Avrupa ile sürdürdüğü ilişkiler yüzünden de olsa, şehrin

---

2 Leila Tarazi Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth Century Beirut*, Harvard University Press, 1983, 182 s.

3 Robert Ilbert, *Alexandrie 1830-1930. Histoire d'une communauté citadine*, Kahire, IFAO, 1996, 2 c., xxxi+886 s.

ekonomik ve toplumsal yaşamında birinci derecede rol oynamıştır. 19. yüzyılda, hemen yakındaki İtalyan yarımadasının şehirleri bir yana, Londra, Paris, Manchester ya da Marsilya'da maddi kaynakları olan ve kurdukları ağlar sayesinde Makedonya başşehrinin Batı'yla yakınlaşmasına katkıda bulunan birçok büyük Selanikli aile vardı.

Yahudi şehri Selanik, politik kaynaşmalara sahne olmasıyla da tekil bir örnektir. Balkanlar'daki tüm uluslar orada buluşmuşlar, orada savaşmışlar ve bayraklarını günün birinde oraya dikmeyi hayal etmişlerdi. 1908 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid'in despotizmine karşı ayaklanma işaretini Selanik'te vermişti. Jön Türk devriminin "beşiği" haline gelen şehir, aynı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk sosyalist örgütlerden biri olan ve İkinci Enternasyonal'in proletarya mücadelesinin Doğu'daki vurucu gücü olarak kabul ettiği Selanik İşçi Federasyonu'nun doğduğu yerdi.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Selanik, Osmanlı şehirleri içinde –nüfusuna oranla– muhtemelen okul ve ... kışlaların en yoğun bulunduğu şehirlerden biriydi. Beyaz Kule civarına yerleşmiş olan 3. Ordu'nun güçlü bir sosyoekonomik değişim, kültürel kaynaşma ve politik faaliyet faktörü olduğunu düşündüren işaretler vardır. Selanik'teki subaylar arasında rakı içmek bile, göründüğü kadarıyla, vatansever bir tavrın simgesiydi. Jön Türk devriminden çok önce Café Cristal'de oturan Osmanlı subaylarının, gözde içkilerini kırmızı ayaklı kadehlerde yudum yudum ve tadını çıkara çıkara içerken politik inançlarını açıkça dile getirdiklerini hatırlayan kimi yaşlılar vardır.[4] Farklı cemaatlere ait birçok okul binasının da Selanik'in kendine özgü bir şehir olmasına katkısı vardı. Selanik, aynı çaptaki diğer yerleşimlerle kıyaslandığında, modernleşmenin şokuna dayanmaya kuşkusuz daha hazırlıklı ve yeni düşünce akımlarına ve bunların zorunlu sonucu olarak muhalif itkilere daha açıktı. Okulların şehir yaşamında işgal ettiği önemli yeri saptamak için dönemin Selanik basınına göz atmak yeterlidir. Şehre gelen önemli şahsiyetlerin programında hemen hemen her zaman belli başlı okul binalarını ziyaret vardı. Hazirandaki bitirme sınavlarına gelince, bunlar yalnızca gazetelerin birinci sayfasında yer almakla kalmıyordu; aynı zamanda, tüm Selanik sosyetesinin katıldığı bir olay oluyordu.

Bu, kuraldışı, fakat bazı çehreleriyle Osmanlı'nın diğer liman şehirlerine çok benzeyen şehri, bu çalışmanın bütünlüğü içinde üç çeyrek asırlık bir dönem boyunca izleyeceğiz. Sınır tarihlerimiz –bir uçta, 1830'ların

---

4 Kostas Tomanas, *Ta kafenia tis palias Thessalonikis*, s. 52.

ortası, diğer uçta 1912– Selanik tarihinin ve daha genel olarak imparatorluk tarihinin önemli duraklarına denk düşer: Bir yanda II. Mahmud'un sona eren saltanatının koşullarında Tanzimat'ın ilk adımları, diğer yanda Balkan savaşlarının felaketi. Fakat bu tarihleri de geniş ölçüde elde bulunan belgeler zorunlu kılmıştır. II. Mahmud döneminin reformcuları iyi şeyler yapmaya önem vermişlerdi. Yenilik peşinde koşarak çeşitli alanlarda titiz "envanterler" çıkarmışlardı: Vergi sayımları, nüfus sayımları, vakıf mülklerinin envanteri, çeşmelerin ve ibadethanelerin durumu üzerine soruşturma, zanaatkârların ödediği harçların çizelgeleri, vs. Bu çeşitli bilançolar sayesinde, araştırmacılar 1830'ların Selanik'i hakkında oldukça önemli bir belgeler toplamından yararlanır. Mevcut incelemenin kapsadığı dönemin öteki ucunu oluşturan, Selanik'in 1912 yılında Yunanlar'ın eline geçmesi, arşivler düzeyinde Osmanlı envanter dizilerinin aniden kesintiye uğramasıyla kendini gösteren, telafisi mümkün olmayan bir kopmayı temsil eder. Yeni yetkililer kendi dosyalarını ve kayıtlarını yaratarak meşaleyi devralmış olsalar da bundan böyle dönemin değiştiğine hiç kuşku yoktur.

B. SORULAR

1830'a doğru çizilmiş bir Selanik planını 20. yüzyıl başında çizilmiş bir diğeriyle karşılaştırmak, şehrin bu zaman diliminde büyük ölçüde değiştiğini fark etmek için yeterlidir. Aynı dönemde tıpkı İstanbul, İzmir, Beyrut, Trabzon'un değişmiş olduğu gibi Selanik de değişmiştir... Şehir dokusundaki bu değişimin yaşam tarzlarını, zihniyeti, üretim biçimlerini, şehrin işlevlerini etkileyen daha derin dönüşümlere denk düşmüş olması gerektiğini rahatlıkla düşünebiliriz. 5

Değişim bir kez saptandığında, geriye esas olarak olayların *nasıl olup bittiğini* ve şehirdeki değişim sürecini etkileyen *unsurların* neler olduğunu bilmek kalır.

Tanzimat döneminde (bu terim, II. Mahmud'un saltanatının sonundan Jön Türk devrimine kadar gerçekleştirilen tüm reformları belirtmek için en geniş anlamda ele alınmıştır) Osmanlı şehrini inceleyenlerin çoğu,[5] birkaç on yıllık zaman diliminde imparatorluğun belli başlı şehir merkezlerinin görünümlerinde önemli değişime yol açan olayların patlak vermesinde, kamusal iktidarlara –bu Bâbıâli de olabilir, taşra idareleri ya da belediyeler de– düşen rol üzerinde ısrarla durmuştur. Aslında, bu dönem şehircilik hakkındaki padişah iradeleri, belediye yönetmelikleri, şe-

---

5 Bkz. örneğin, P. Dumont ve F. Georgeon (ed.), *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, Paris, L'Harmattan, 1992, 209 s.

hirlerin ve buna bağlı olarak şehir topluluklarının yeniden biçimlendirilmesini hedefleyen her türden yasa ve önlem açısından zengindir. Bütün bu metinler Osmanlı reformcularının şehir ortamının dönüşümüne verdikleri önemi ve değişime yol göstermekte nasıl sebat ettiklerini güçlü bir dille kanıtlamaktadır.[6]

Bununla birlikte, belediye reformlarının ve Tanzimat'ın şehircilik ilkelerinin nasıl uygulandığı ve gerçek etkilerinin ne olduğu araştırılması gereken bir konudur. Ayrıca, daha temel başka faktörlerin, özellikle demografi, ekonomi, teknoloji gibi yapısal faktörlerin terazide ağır basıp basmadıklarını da kendi kendimize sormak gerekiyor. Bu sorular sıradan gelebilir, fakat bunların bugüne kadar hak ettikleri ilgiyi görmediklerini belirtmekte de yarar var.

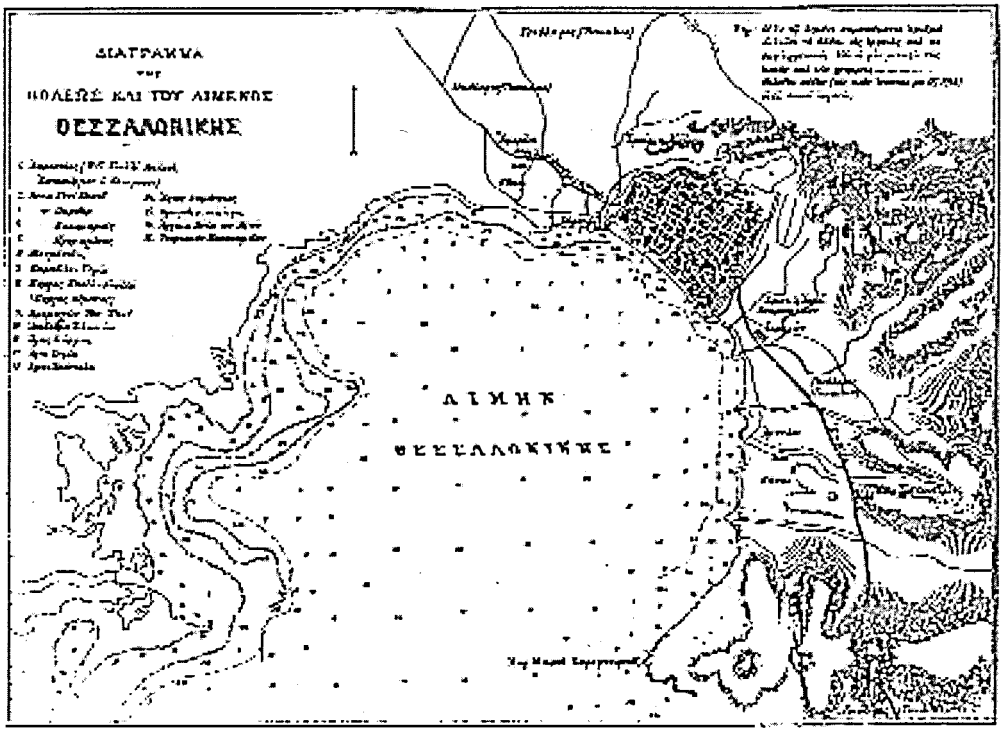
Bu inceleme Selanik özelinde, kamusal iktidarların girişimlerinin değişimi beslemeye, hatta kışkırtmaya büyük ölçüde katkısı olduğunu göstermeye çalışacaktır. 1869 yılında şehrin surlarını yıkmaya, böylece kenar mahallelerin şehirleşmesini teşvik etmeye karar vermiş olanlar yetkililerdir; rıhtım ve limanların yeniden düzenlenmesini benimseyenler onlardır; çeşitli belediye hizmetlerini yerleştirenler de onlardır; nihayet, kamu sağlığını, yolları, toplu taşımacılığı daha iyi hale getirmek için gerekli önlemleri alanlar da onlardır. Fakat eğer Selanik 1840'lardan itibaren demografik bir atılım ve hiç görülmemiş bir ekonomik gelişme göstermeseydi, bu önlemlerin hiçbirinin gerekli olmayacağını da göreceğiz. Belediye başkanlarını şehrin sınırlarını değiştirmeye ve şehri bazı kaçınılmaz hizmetlerle donatmaya zorlayan, nüfusun büyümesidir. Yeni liman altyapılarının inşasını ve bir ekonomi metropolüne yakışır ulaşım araçlarının getirilmesini sağlayan da üretimin ve ticari faaliyetlerin artmasıdır.

Olaylar başka türlü de açıklanabilir: Eğer Selanik büyümüş ve zenginleşmişse, bunun nedeni Osmanlı yetkililerinin orada iyi şeyler yapmış olmaları ve Tanzimat'ın orada işliyor olmasıdır. Tartışma aslında çözümsüzdür. Biz analizimizde yapısal faktörlere mi öncelik tanımalıyız, yoksa insanların ve devletin rolüne mi? Yanlış ve aşılmış bir tartışma. Değişim –sosyologlar bunu uzun süredir biliyorlar[7]– hemen hemen her zaman çok sayıda öğenin ürünüdür. Selanik örneğinde, her koşulda, 19. yüzyıl-

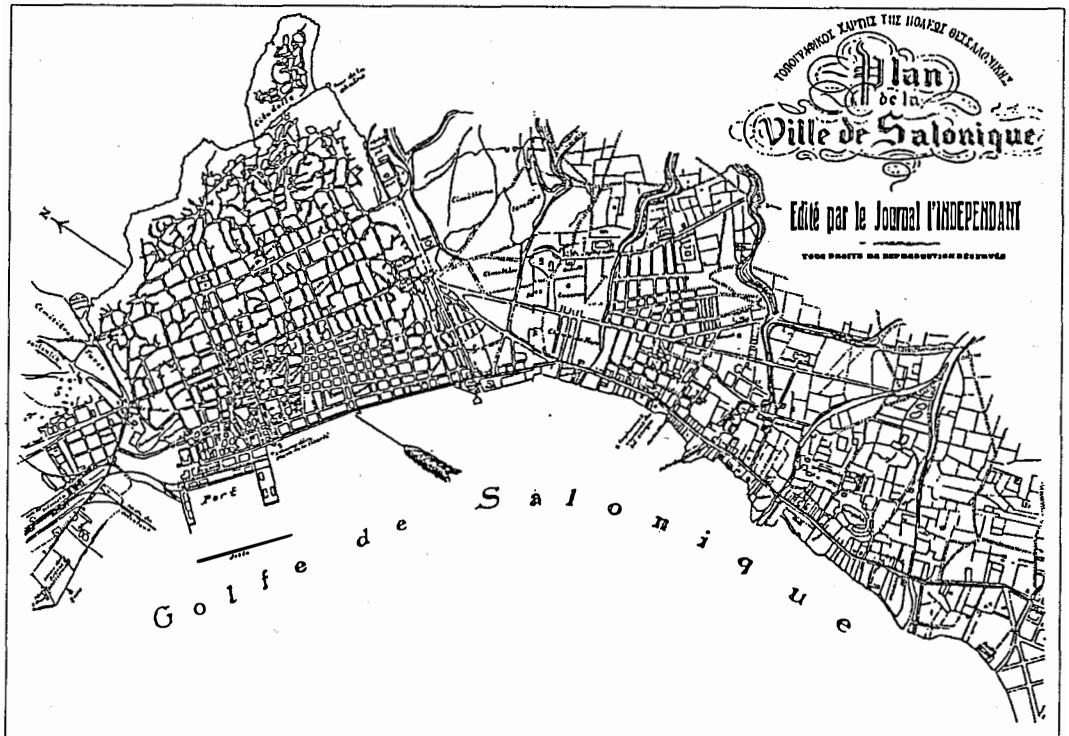
---

6 Bu döneme dair belli başlı şehircilik düzenlemelerinin tercümesi için bkz.: A. Borie, P. Pinon, S. Yerasimos, *L'occidentalisation d'Istanbul au XIXe siècle*, rapport de recherche, ministère de l'Equipement, Bureau de la Recherche architecturale, 1989, 152 s.

7 Bkz. Özellikle Guy Rocher'nin soruna dair sentezi: *Introduction à la sociologie générale. Le changement social*, Paris, HMH, 1968, 318 s.

Plan 1. 1850'ye doğru Selanik Körfezi ve şehri. 1887'de Odhoiporikc Simiosis Makedhonias'*ta (Makedonya'da Güzergâhlar) N. Shinas'ın yayımladığı harita, Atina, Messager d'Athènes, 1887, 872 s. Yazar, 1850 yılında Britanya deniz kurmaylarının hazırladığı bir haritayı esas almaktadır ve yalnızca deniz surlarının izini göstermekle yetinmiştir.*

Plan 2. 1910 yılına doğru Selanik. Çok sık basılan bu plan, Fransızca yayımlanan Selanik gazetesi Indépendant*'ın 1915'te yayımladığı* Guide de Salonique*'in ekidir. Şehrin genişliği hakkında bir fikir verir.*

da gözlemlenen evrimleri faktörlerin bileşimiyle açıklamak gerektiği aşikâr gibidir.

Bu faktörlerden bazıları yine de diğerlerinden daha fazla dikkati hak ediyor. Devletin ve yerel mercilerin iradeci eylemi dedik, demografik büyüme dedik, ekonomik kalkınma dedik. Fakat aynı zamanda, çok daha somut açıdan, yeni ulaşım araçlarının gelişimi de var. Çığır açan bir eserde, Sevgi Aktüre,[8] demiryolunun Anadolu şehirlerinin mekânsal ve sosyoekonomik yeniden biçimlenmesinde temel bir rol oynadığını gösterdi. Ayrıca, şehir içi ulaşım hizmetlerinin ortaya çıkışının diğer her yerde olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde de toplumsal ayrımlarla bir arada bulunan önemli yapısal dönüşümlere yol açtığı bilinmektedir.[9] Selanik bu kuraldan pek kaçamamıştı. İlk bölümü 1873'te açılan demiryolu sayesinde Selanik başdöndürücü bir hızla Avrupa'ya yaklaşmıştı. 1860'ların sonundan itibaren inşa edilmiş olan yeni limanlar sayesinde, bundan böyle Trieste'ye, Cenova ve Marsilya'ya uzanabilecekti. 1893'te hizmete giren atlı tramvay sayesinde, önde gelen kişilerin ve orta sınıfların yerleşeceği yeni mekânları fethedilebilmişti.

Ulaşım alanında, Makedonya metropolünün, en büyük rakibi İzmir'den daha iyi düzeyde olduğunu gözlemleyeceğiz. İzmir'de, demiryolunun geçtiği diğer Anadolu şehirlerinin çoğunda olduğu gibi, deniz ulaşımın eklentisi olarak düşünülen trenin temel işlevi artbölgenin tarım ürünlerini kıyı bölgelerine açmaktı. Selanik'te ise deniz-kara bağlantısı işlevi önemini korurken, demiryolu çok daha uzak ufuklara açılıyordu: İstanbul, Viyana, Paris. Bunun anlamı, Selaniklilerin 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, dünyanın küçüldüğünü düşünme ayrıcalığına sahip birkaç yüz bin Osmanlı tebaası arasında olduklarıydı.

Bu inceleme, ulaşım araçlarının –ve daha genel anlamda yeni şehir altyapılarının (içme suyu şebekesi, havagazı, hastane hizmetleri, otelcilik, endüstri bölgeleri...)– oynadıkları rol üzerinde duruyorsa da, değişimin *sorumluları* hakkında sorular sormayı da ihmal etmiyor: şehrin ileri gelenleri, hayır cemiyetleri, sosyete çevreleri, dini cemaatler... Uygulamaya koyacak önde gelen şahsiyetler olmasaydı Tanzimat ne işe yarardı? Tuna ve Bağdat vilayetlerinin öncü valisi bir Midhat Paşa;[10] Hüdavendigâr vilaye-

---

8 Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti*, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 335 s.

9 Bkz. başka çalışmaların yanı sıra, İlhan Tekeli, "Nineteenth century transformation of Istanbul metropolitan area", *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, s. 33-45.

10 1876 Osmanlı anayasasının babası Midhat Paşa'nın eserleri ve yazgısı birçok çalışmaya konu olmuştur. Vali olarak oynadığı rol konusunda özellikle bkz. Ezel Kural

tinde modernleşmeci bir Ahmed Vefik Paşa;[11] Güneydoğu Anadolu'ya ve Bosna'ya barış getiren bir Ahmed Cevdet Paşa...[12] Selanik'in de elbette kendi reformcu paşaları oldu. 19. yüzyılın son on yılları, Selanik'te, istisnai bir şahsiyetin yaptığı işlerin damgasını taşır: Belediye meclisi reisi ve işadamı Hamdi Bey. Fakat elinizdeki çalışma özellikle reformun erleriyle ilgilenmektedir: Tüccarlar, bankerler, sanayiciler, doktorlar, eczacılar, avukatlar, bürokratlar, din adamları, askerler; Tanzimat'a taş elbiseler giydirme görevini üstlenmiş mimarları da elbette unutmuyoruz.

Değişim faaliyetinde şehrin yeni seçkinlerinin oynadıkları rolü kesinkes belirlemenin epeyce güç olduğunu söylemek gerekir. Selanik'te, okul kurma, hayır işlerine katılma ya da bazı yardım cemiyetleri yararına çalışma gibi faaliyetlerde özellikle seçkinler öne çıkıyordu. Fakat, hayır yapmaktan hoşlanan bu önemli kişilerin, toplam Selanik nüfusunu bütün karmaşıklığı içerisinde dikkate alan gerçek bir –günümüzün deyişiyle– "toplum projeleri" var mıydı, bunu uygulayacak araçları var mıydı, bilmiyoruz. Ortak yarar duyguları keskin olsa da, gerçekte çoğu zaman dindaşlarının özel çıkarı adına düzensiz davrandıkları, toplumun diğer unsurlarına yalnızca parlak laflar ya da en fazla birkaç kırıntı sundukları görülür.

Benzer şekilde, Osmanlı şehrinin yeniden biçimlenmesinde cemaatlerin yeri hakkında da çok kesin bir fikre sahip olmak güç gözükmektedir. "Millet" sisteminin yeniden örgütlenmesinin Tanzimat döneminin önemli olaylarından birini oluşturduğu bilinmektedir.[13] Ayrıca, yeni idari yapılarla ve yeni işleyiş tarzlarıyla donanmış olan dini cemaatlerin de genellikle yeni bir atılım gösterdikleri bilinmektedir. Selanik'te, her milletin yönetici ve meclislerinin 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca kendi dindaşlarının durumunun düzelmesi için her koşulda canla başla çalıştık-

---

Shaw, *Midhad pacha, Reformer or Revolutionary? His Administrative Career and Contributions to the Constitution of 1876*, doktora tezi, Cambridge-Massachussetts, Harvard University, 1975.

11 Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'daki eserleri konusunda bkz. Béatrice Saint-Laurent, *Ottomanization and Modernization. The Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition 1839-1914*, doktora tezi, Cambridge-Massachusetts, Harvard University, Mayıs 1989, 248 s.

12 Bu konuda bkz. Paul Dumont, "La pacification du Sud-Est anatolien en 1865", *Turcica*, V (1975), s. 108-130.

13 Millet sorununa dair çok sayıda çalışma arasında şunlar belirtilebilir: Harold Bowen ve H.A.R. Gibb, *Islamic Society and the West*, Londra, Oxford University Press, 1957, 2 c.; Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York-Londra, Holmes & Meier, 1982, 2 c.; Michael Ursinus, "Zur Diskussion um "millet" im Osmanichen Reich", *Südost-Forschungen*, 48 (1989), s. 195-207.

ları, okul binalarını korumak, hatta finanse etmek, hastaneleri idare etmek ya da yoksullara yardım dağıtmakla uğraştıkları kolaylıkla saptanabilir. Bununla birlikte, şu sorunun yanıtını bilmiyoruz: Bu faaliyetler, reformlar çağında Osmanlı şehrinin işleyişinde temel bir unsur muydu, yoksa ne pahasına olursa olsun olup bitenlerden haberdar olmaya çalışan anakronik bazı mercilerin iradesini ifade eden, sonuçta marjinal bir hareketlilik miydi?

Dosyanın mevcut durumunda, buna kesin bir yanıt getirmek için henüz erken gibi. Selanik söz konusu olduğunda, bizi ilgilendiren dönemde birçok alanda yeni yapılara doğru güç ve yetenek aktarımında bulunulduğuna kuşku yoktur: Belediye, hükümet konağı ya da daha mütevazı olarak, henüz bocalayan bir sivil toplum adına uğraşan çok sayıda komite ve cemiyet. Adli alanda bile, milletler kendi imtiyazlarından bazılarını terk etmeyi adım adım kabul etmek zorunda kaldılar.[14] Fakat, Makedonya metropolünde temsil edilen çeşitli milletlerden dini ve laik liderlerin Osmanlı varlığının son anlarına kadar cemaat yaşamının tüm önemli dönemlerinde yer aldığı, Osmanlı iktidarı yerel nüfusun çeşitli bileşenleriyle iletişim kurmak istediğinde esas muhatapların bu liderler olduğu görülür. Bu durum cemaat yapılarının direndiğine mi işaret eder? Bu konuda daha fazla şey bilmek için en iyi yol, elbette, cemaat arşivlerini didik didik etmekten geçer. Selanik'te ne yazık ki bu arşivlerin başına çok şey gelmiştir.

Değişimin belli başlı aktörlerinin listesini çıkarmak, bunlardan bazılarının oynadıkları fiili rol hakkında kuşkular beslense –ya da en azından sorular sorulsa– bile nispeten kolaydır. Yerel basını okuduğumuzda –Selanik'te, vilayetin 1869'da resmi bir yayın organı vardı; Rumca ilk gazeteler 1875 tarihlidir, oysa ilk süreli Yahudi yayını 1865 tarihlidir– önemli şahsiyetleri, en faal kurumları kolayca saptarız. Buna karşılık, değişimi *ölçmek* daha zor gibidir. Kuşkusuz, bu açıdan bize bilgi verecek bazı göstergeler kullanıyoruz: Elimizdeki rakamlara dayalı kimi unsurları sayarsak, bunlar, nüfus sayımları, ekonomik bilançolar, okul istatistikleri, nüfusun sosyal-mesleki bileşimi üzerine veriler, sağlık durumu üzerine bilgilerdir. Şehrin

---

14 1879 yılından itibaren nizamiye mahkemelerinin kurulması ve bu mahkemelerin ceza, hukuk ve ticaret bölümlerini içermesi, yalnızca Müslüman kadıların ve şer'i mahkemelerin bir kenara bırakılması anlamına gelmekle kalmıyordu; o zamana kadar aile ve veraset hukukundan kaynaklanan anlaşmazlıklarda yargılama yetkisine sahip olan gayrimüslim cemaatlerin dini liderleri de yargı yetkilerinin giderek azaldığını gördüler. Tanzimat dönemindeki hukuksal reformlar konusunda bkz. George Young, *Corps de droit ottoman,* Oxford, Clarendon Press, 1905, c. I, s. 159-249.

evrimi hakkında bilgi sahibi olmak için planları ve gravürler, fotoğraflar, karpostallar gibi birçok ikonografik belgeyi de inceleyebiliriz; bunlarla ilgili kamusal ve özel çok sayıda koleksiyon vardır. Bir yerde yeni açılmış, ağaçlıklı, geniş bir yol; başka bir yerde modern bir mahallenin ızgara planlı sokakları; bir başka yerde bir Viyana ya da Paris albümünden çıkmış gibi etkileyici, dizi dizi binaların ön yüzleri; yine bir başka yerde gelişkin liman ve endüstri altyapıları. Fakat zihniyetlerdeki dönüşümü nasıl değerlendirebiliriz? Yaşam tarzlarındaki evrimin sınırlarını daha yakından nasıl belirleyebiliriz? Yeni duyarlıkların ve yeni fikirlerin ortaya çıkışını az çok da olsa nasıl kavrayabiliriz? Tek kelimeyle, değişimi en bireysel tezahürleriyle nasıl ölçebiliriz?

Bu inceleme, tereke defterlerine bakarak kısmi de olsa bu soruya cevap vermeye çalışmaktadır. Hakiki "yaşam bilançoları" olan bu belgeler, bize çoğu zaman uzun söylevlerden daha fazlasını anlatır: Aile birimlerinin yapısı, barınma koşulları, giyim alışkanlıkları, ev içi ortam, mesleki avadanlık... Bu belgelerde listelenmiş olan gündelik yaşam nesneleri o kadar çok şeye işaret eder ki, bunları deşifre etmek tarihçinin işidir: kol saatleri, tabancalar, kılıçlar, Avrupa tarzı sandalyeler, bakır tepsiler, minderler, şamdanlar, gözlükler... Bitmek tükenmek bilmeyen, Prévert'vari bir envanterin her öğesi bizi bu eşya sahiplerinin ihtiyaçları, beğenileri ve özlemleri konusunda aydınlatır. Kuşkusuz, Selanikliler hakkında kendimize sorabileceğimiz bütün sorulara cevap verebilmek için bu Selaniklilerin yaşadığı çevreyi tanımak yetmez. İnsani bir yaşam, nesneler koleksiyonuna ya da muhasebe sayfalarına indirgenemez. En azından, tereke defterleri sayesinde, gündelik yaşamdaki değişime dair kısmen kantitatif bir yaklaşım elde edebiliriz.

Değişimi değerlendirmek, doğal olarak, bu değişimin kaynaklandığı modeli –ya da modelleri– ayırt etmeyi gerektirir. Sona ermekte olan Osmanlı İmparatorluğu koşullarında, sebep önceden anlaşılmış gözükmektedir. İmparatorluğun *modernleşmesi, Avrupalılaşması* ya da *Batılılaşması* üzerine –bu üç terim aşağı yukarı eşanlamlı olarak kabul edilebilir– öyle bol literatür vardır ki, başka bir düşünce çerçevesi hayal edebilmek için epeyce cesaret göstermek gerekir. Tarihçi, olup bitenleri kesinleştirmeye girişme tehlikesini göze almakta haklıdır. Örneğin, özellikle, Steven T. Rosenthal, İstanbul'da belediye reformu üzerine önemli çalışmasında,[15] Osmanlı başşehrindeki modernleşme sürecinin başarısız kalmasını, Os-

15 Steven T. Rosenthal, *The Politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul*, Westport, Conn., Greenwood, 1980, 220 s.

manlı seçkinleri ile Batı arasında kurulan "bağımlılık" ilişkilerinin yol açtığı engellere atfederek açıklamaya çalışmaktadır.

Bu eser yerleşik fikirlerin tersine gitme cesaretini göstermeyecektir. Selanik'in gelişim modelini Avrupa'da aramaktayız. Bununla birlikte, bu Avrupa'nın hangi Avrupa olduğunu bilmek gerekiyor. Selanik rıhtımlarını inşa eden, bir Fransız şirketiydi. Fakat deniz kıyısındaki birahanelerde satılan bira Almanya'dan, tramvay Belçika'dan, Colombo Oteli'nde gösteri yapan kadın orkestrası Avusturya'dan gelmeydi. Makedonya metropolünden bakıldığında birçok Avrupa görülüyordu. Bölgenin ileri gelenleri trene bindiklerinde Viyana'ya ya da Budapeşte'ye, hatta Paris'e kadar gidebiliyorlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse, Avrupa Selanik'teydi. Birkaç yüzyıl önce İspanya ya da İtalya'dan gelen Selanik Yahudileri, Batı topraklarıyla sıkı ilişkiler sürdürmeyi asla ihmal etmemişlerdi. Aynı şekilde, şehrin Ortodoks nüfusunun geçmişinde, Akdeniz ve Balkanların Avrupa kültürleriyle güçlü bir aşinalık vardı. Nihayet, Müslümanların da menzilleri vardı; en ilerileri Viyana kapılarıydı. Aslında pek de Selanik'e özgü olmayan böyle bir bağlam içinde –Osmanlı liman şehirlerinin çoğu benzer bir profil sunar– Avrupa uygarlığından ödünç alınanların izini sürmek oldukça saçma gözükmektedir. Selanik'in Tanzimat'tan itibaren değişiyor olmasının nedeni bir modele uyum sağlamak olmadığı gibi, koşulların izlemek zorunda bıraktığı yoldan uzaklaşmamak da değildi.

Zaten model her gerektiğinde büyük ölçüde rötuşlanmıştı. Selanik'te, tıpkı İzmir'de ya da İstanbul'da olduğu gibi gelenekler, kültürel özellikler, iklim, yerel ihtiyaçlar gerekli uyumu belirlemişti. Selanik birahanelerinde verilen, Alman birasıydı. Fakat iskemleler Münih birahanelerindeki gibi düzenlenmiş değildi. Osmanlı şehirlerinde atlı tramvay Belçika sermayesi sayesinde ortaya çıkmıştı. Fakat Brüksel'de bu tramvaylara kadınla erkeği ayıracak perdeler takmayı kimse hayal bile etmemişti. Şehir nüfusunun tüm tabakalarının değişimden aynı ölçüde etkilenmediğini fark etmemek mümkün müdür? Selanik örneği bu açıdan özellikle zengindir. 1830'da çok milletli bir şehir olan Selanik'te, 1900'de farklılıklar daha da artmıştı. Etnik ve dini ayrılıklar, Selanik'te net bir şekilde görülen kültürel, toplumsal ve ekonomik farklılıklarla artık giderek karmaşıklaşıyordu. Bu incelemenin göstermeye çalışacağı, en azından budur.

C. YÖNTEM

19. yüzyılın ikinci yarısındaki Selanik'te toplumun ve şehir dokusunun yeniden biçimlenmesine katkısı olan çeşitli görüngüleri açıklığa kavuşturma amacıyla, bu çalışma reklamcıların iyi bildikleri bir yöntemden esinlen-

mektedir; iki resim yan yana konur, resimlerden biri herhangi bir mucizevi ürünün etkisinden "önceki" durumu, diğeri ise "sonraki" durumu göstermektedir. "Önce", 1830'ların Selanik'idir. "Sonra", 1900'lerin Selanik'i. Bu karşılaştırma yöntemi bütün inceleme boyunca izlenmiştir. Böylece, Tanzimat reformcularının miras aldığı haliyle şehrin kısa bir sunumunun (I. Kısım) karşısına, özellikle, "Selanik'in yeni yüzü" (II. Kısım) çıkarılmıştır. Aynı şekilde, 1830 ve 1840 yıllarının tereke defterlerinin sağladığı veriler, yüzyıl sonunda sahip olduğumuz verilerle karşılaştırılmıştır (III. Kısım). Son olarak, Tanzimat döneminin geleneksel meslekleri, 1900'e doğru çalışma dünyasının çeşitli bileşenleriyle karşılaştırılmıştır; ve, bir başka fikir düzleminde de, 1840'ların "yüksek sosyete yaşamı" yüzyılın son on yıllarındaki benzer yaşamla karşılaştırılmıştır (IV. Kısım).

Bu karşılaştırmalı yöntemin avantajları vardır. Sapmalar üzerinde durabilmeye izin verir ya da tersine, sürekliliklere parmak basmaya imkân tanır; işin özünü hemen görmeyi ve özellikle, büyük yapısal değişimleri ilk bakışta fark etmeyi de sağlar. Fakat yöntemin eksik yanları da vardır. Değişim mekanizmalarını kronolojik *sıra içinde* gözlemlememizi engeller, değişim güzergâhındaki kazaları ihmal eder, olayların birbirine eklemlenmesini göz ardı eder, tek kelimeyle, bizi tarihsel anlatının zevkinden –ve gerekliliğinden– yoksun bırakır.

Bu sakıncayı bir parça da olsa gidermek için çalışmanın II. Kısmında şehrin yeniden biçimlenme *süreçlerini* incelemeye özel önem verildi. Analiz, özellikle 1830'lardan itibaren Selanik'in demografik ve uzamsal büyümesine yol açmış belli başlı faktörlerin incelenmesine yöneldi: ekonomik kalkınma, sağlık koşullarının iyileştirilmesi, kırsal göç. Surların bir bölümünün yıkılmasının ardından çevrede yeni mahallelerin kurulması, yeni anayolların açılması, liman ve rıhtımların inşası ya da belediye hizmetlerinin başlaması (içme suyu, havagazı, ulaşım) ve şehrin Doğu Avrupa demiryolu ağına bağlanması gibi Makedonya başşehrinin yararlandığı en önemli dönüşümler de burada belirtildi. Nihayet, bu çalışma modernleşmenin şehir mobilyası diye adlandırılabileceklerin de sayımını yapar: okullar, bankalar, kafe ve oteller, büyük mağazalar, fabrikalar...

Değişime bu diyakronik yaklaşımda, 1869'da oluşmuş yeni belediyelerin oynadıkları rol üzerinde biraz durmakta yarar var. Bu belediyeler, şehrin yenilenme tarihinin tüm anahtar dönemlerinde müdahale etmişlerdir. Bununla birlikte, bu kurumlar değişime gerçekten öncülük ettiler mi, yoksa çeşitli acil durumlara –nüfusun artışı, yangınlar, geleneksel şehrin eskimesi, vs– karşılık verebilmek için gerekli önlemleri adım adım alarak, duruma hâkim mi oldular, bunu bilmiyoruz. Selanik'te görevli Fransız konsoloslarının oldukça karamsar raporlarında karşılaşılan, ortaya çıkan

duygu, belediye yetkililerinin şehirlilerin beklentilerine her zaman cevap verememiş olduklarıdır. Fakat, kimseyi çekiştirmeyen bir konsolos hiç görülmüş müdür? Yerel arşivleri sabırla eşeleyerek şaşkınlıktan kurtulabiliriz, fakat bu, çalışmanın çerçevesini aşan bir iş.

Bu soruşturmaya rehberlik eden bir diğer kaygı ise, yeniliklerin olduğu bölgedeki yerel nüfusun benimsediği tavrın ne olduğunu görmekti. Selanikliler çeşme suyunu, havagazını, tramvayı nasıl karşılamışlardı? Tren karşısındaki tavırları neydi? Avrupa'dan ithal edilen yeni toplumsallık biçimlerine nasıl uyum sağladılar? Bu inceleme özellikle hali vakti yerinde tabakaların tepkilerini gün ışığına çıkarmaktadır; bu durum kimseyi şaşırtmaz, çünkü yalnızca onlar basın yoluyla ya da diğer araçlarla kendilerini ifade etme alışkanlığına sahipler. Buna karşılık, "anonimler"in bakış açısı büyük ölçüde bu incelemenin dışında kalmaktadır. Doğrusu, "anonimler"in özelliğidir bu: Onların düşünceleri ancak büyük kriz anlarında ya da yaygın taşkınlık dönemlerinde iz bırakır.

Çoğu değişim Selanik tarihinin önemli olaylarını temsil etse de, dolayısıyla bunları tarihlemek kolay olsa da, çalışmanın özünün şehrin yeniden biçimlenme sürecinin en güç tarihlenebilecek iki yönüne yöneldiğini belirtmek gerekir: Yaşam tarzı ve çerçevelerinin evrimi; sosyal-mesleki dönüşümler. Buradan anlaşılan, kesin tarihlendirilebilenlerdir, çünkü onlarca yılı içeren büyük eğilimler gözlemlendiğinde göze çarpan, yeni öğelerdir.

Selanik ev çevrelerinde ortaya çıkan dönüşümleri tanımlamak için ölümlerle ilgili verilere yapılan başvuru, bu yaklaşımın az çok "zamandışı" karakterini güçlendiriyor. Gerçekten de, 1830-1840 arasının ve 19. yüzyıl sonunun tereke defterleri, söz konusu kişilerin vefatları sırasındaki maddi durumlarının bir fotoğrafını sunar. Bu demektir ki, bu malzemeden yola çıkarak "bilgi kaynaklarımız"ın yaşam *güzergâhlarını* ve kendi yüzyıllarının olaylarını izleyebilmek, pratik olarak imkânsızdır. Çalışma dünyasının evrimini kavramak için kullanılan verilerin durumu da aynıdır: 1830'larda Selanik esnafının profilini az çok seçebilmek için kullanılan vakıf defterleri, hiç kuşku yok ki, Tanzimat'ın başlangıcında olayların görüntüsünü *sabitleştirme* amacıyla düzenlenmişti (sayfa kenarlarına düşülen notlar kimi zaman miras aktarımını 1870'lere kadar izlememizi sağlasa da bu durum değişmez). Yüzyıl sonundaki durum hakkında bizi aydınlatan oldukça dağınık istatistikler büyük ölçüde donmuş bir tablo sunmaktadır; yeterli veri olmadığından istatistiklerin öncesindeki durumu bu tablodan çözmemiz güçtür.

Son bölümlerden biri, "burjuvazi" ya da "seçkin" gibi fazlasıyla yan anlamlı terimler kullanmamak için "yüksek sosyete" diye adlandırabileceğim kişilere ayrılmıştır. Yüksek sosyete diyorum, çünkü esas olarak bu çev-

reyi sosyal faaliyetleriyle görmekteyiz: balolar, spor müsabakaları, aynı zamanda da yardım girişimlerine katılım, hayır işleri, vs. Çalışma, burada da olayları vurgulayan yaklaşım yerine karşılaştırma yöntemini izlemekte ve birbirinden elli yıllık bir süreçle ayrılan iki farklı durumu göz önüne sermektedir. Yine de başka türlü davranabilirdik. Aşağı tabaka genel olarak tarih yazarının gözünden kaçsa da, "yüksek sosyete", tersine, kamunun merakından uzakta durmakta güçlük çeker. İncelediğimiz Selaniklilerle ilgili malzememiz hiç eksik değildir: şatafatlı şenlikler, örnek alınacak himaye girişimleri, kamu yararıyla ilgili sorunlar üzerine polemikler, iç tartışmalar, irili ufaklı skandallar, ayrıca da yerel basının çok kısa sürede yararlanmayı bildiği sosyete yaşamına dair binbir olay...

Bu incelemede kimi temalar öne çıkarılmışken şöyle bir dokunulanlar da vardır; okurun gözünden kaçmayacaktır bu. Özellikle, şehir değişiminin en önemli vektörlerinden ikisi olan ekonomik gelişme ile yeni eğitim kurumlarının doğuşu az çok ihmal edilmiştir. Bununla birlikte, bu konudaki hafifletici sebepleri savunmak gerekir. Ekonomik ve eğitsel öğelerin payına düşen rolü olduğundan fazla vurgulamak, apaçık bir gerçeği kanıtlamakta ayak diremek olur. Ya da, bu sorunlardan birini bu çalışmanın biricik konusu yapmak gerekirdi. 19. yüzyılda Selanik ekonomisi üzerine çok şey söylenebilir, eğitim üzerine ise daha çok şey söylenebilir; tabii, bu araştırma alanlarına meraklı birinin bakmaya cesaret etmesi koşuluyla.

Aynı muhakeme cemaatlerin oynadıkları rol için de geçerlidir. Cemaatler muhtemelen Selanik yaşamının temel oyuncuları arasındaydı. Yine de, mevcut çalışma onlara ancak sınırlı bir yer ayırmaktadır. Çünkü onlara biraz daha fazla dikkat göstermek her koşulda yetersiz olacaktı. Dahası, burada, ek bir güçlüğü de belirtmek gerekir: Selanik'teki cemaatlerin en önemlisi olan Yahudi cemaatinin işleyişi hakkında bizi aydınlatmaya uygun arşiv malzemesinin olmayışı. Kuşkusuz, bu eksikliği Joseph Nehama'nın dev eseri *Histoire des Israelites de Salonique*'den aktarmalarla tamamlama olanağı olurdu. Fakat, bu durumda, Makedonya metropolünün tarihiyle ilgilenen herkesin bildiği bu esere niçin doğrudan gönderme yapmayalım ki? Önemli bir bölümü elimizde bulunan Rum cemaatinin arşivlerine gelince, bu araştırma çerçevesinde bunlara oldukça az başvurulmuş olmasının nedeni, bu belgelerin şimdiye kadar birçok araştırmanın konusu olmuş olmasıdır. Ayrıca bu çalışmaya fazlasıyla Yunan bir hava vermekten de kaçınmak istedik; tersi bir durum çalışmayı önemli ölçüde dengesizleştirirdi.

Nihayet, Avrupa Türkiye'si tarihinde önem taşıyan, başta Jön Türk devrimi olmak üzere birçok politik olaya bu incelemede pek dikkat gösterilmediğini belirtmeden geçemeyiz. Yunan bağımsızlık mücadelesinden

1908'deki büyük sıçramaya, 1870'lerin Doğu Krizi'nden 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na ve 20. yüzyıl eşiğinde Makedonya sorununun patlak vermesine kadar uzanan bu olayların, Selanik'in toplumsal, kültürel ve ekonomik evrimi üzerinde yankısının olmadığını söylemek, doğaldır ki saflık olur. Tersine, şehir tarihinin tüm bu beklenmedik olaylara kuvvetle tepki gösterdiği göze çarpar: Mülteciler kabul edilmiş, uzaktaki krizlerden kâr sağlanmış, çatışmaların sonuçlarına boyun eğilmiş, etnik çatışmalara katılınmış, işgalci bir askeri varlığa uyum gösterilmiş, düzenin sürmesi için şehir memurlarla dolup taşmıştır... Yine de bazı şeylerin bilindiği varsayılmalıdır, yoksa bu çalışma pek akla yatkın olmayan bir boyut edinmiş olurdu.

Ayrıca, bu eserin eksiksizlik iddiasında olmadığını belirtmek önemli. Çalışma, bizi ortaya atılan bütün sorunlar arasında dolaştırma iddiasında değil; daha mütevazı bir amaçla, bu Osmanlı şehrine ayrılmış oldukça önemli araştırmalara bir *katkıda* bulunmak istemekte. Ayrıca, şimdiye kadar pek az kullanılmış arşiv malzemelerini ortaya çıkararak, kendine özgü kaderi olan bir şehrin yakın tarihini aydınlatma hevesinde. Doğrusu, bu çalışmanın varlık nedeni paradoksal biçimde Selanik üzerine yapılmış birçok başka çalışmanın varlığında yatmaktadır. Araştırma araştırmadan beslenir, çünkü ayrıntılandırılacak, değiştirilecek, düzeltilecek bir şeyler her zaman bulunur. Ve çünkü mevcut bilgi, tersi kanıtlanıncaya kadar tüm yeni bilginin üstünde oluştuğu en iyi temeldir.

D. ARAŞTIRMA

Aslında Selanik için daha şimdiden çok mürekkep akıtılmıştır. Şehir birçok araştırmacının dikkatini çekmiş "alanlar" kategorisine dahildir. Helen, Roma, Bizans, Osmanlı dönemi Selanik'ine ayrılmış incelemeler vardır. Makedonya metropolünün geçmişi –2300 yılı aşkın bir süre– üzerine elde bulunan çalışmaların hacmi hakkında bir fikir sahibi olmak için, 1987'de yayımlanmış, yaklaşık üç yüz sayfaya ulaşan 3350 maddeyi bir araya getiren Selanik Bibliyografyası'nı belirtmek yeterlidir![16]

Bu çalışmaların büyük bölümü Roma ve Bizans Selanik'ini içermektedir. Şehrin Osmanlı dönemi de birçok önemli araştırmanın konusu oldu. Yine de, Yunan ve Yahudi "yerli" tarihçilere borçlu olduğumuz bu çalışmaların büyük bölümü kentin gayrimüslim cemaatlerinin tarihiyle ilgilidir. Türk yazarların imzasını taşıyan Türkçe çalışmaların, İstanbul ve An-

16 Konstantinos Hacopulos, *Vivliografia tis Thessalonikis, Koinonikos, Oikonomikos ke Politikos Vios, Tehni ke Politismos* (Selanik Bibliyografyası, Toplumsal, Ekonomik ve Politik Yaşam, Sanat ve Uygarlık), Selanik, Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 1987, 289 s.

kara'daki seçkinlerin gözünde hep Osmanlı kalmış bir Selanik nostaljisine rağmen çok az sayıda olduğunu belirtmek yerinde olur.

1. Şehir Nüfusunun Bileşenleri

Yunan tarihçiliği özellikle Selanik'in Hıristiyan unsuruyla ilgilenmiş olsa da (ki bunda tuhaf bir şey yoktur), İkinci Dünya Savaşı'na kadar şehir nüfusunun yaklaşık yarısını temsil eden Yahudi cemaati de, Robert Attal'ın Yunanistan Yahudilerine ayırdığı zengin bibliyografyanın kanıtladığı gibi, şehir nüfusuna dair önemli veriler sağlamıştır.[17]

Öncü çalışmalar arasında, ilk olarak, Selanik'in meşhur çuha üretiminde Yahudilerin oynadıkları rol üzerine I.S. Emmanuel'in incelemesini saymamız gerekir; bu üretim altın çağına 16. yüzyılda ulaşmış, 19. yüzyıl ortasına kadar Yahudilere özgü bir iş olma özelliğini sürdürmüştür.[18] Bir diğer vazgeçilmez "klasik", Joseph Nehama'nın muhteşem eseri *Histoire des Israélites de Salonique*'dir; bu çalışma, 15. yüzyıl sonundan Makedonya metropolünün Yunanistan'a ilhakına kadar geçen süre içerisinde Selanik Yahudiliğinin durumunu yedi ciltte sunmaktadır.[19] Büyük bir Selanik bilgesi olan Nehama'nın daha birçok eseri vardır; bunların çoğu, *Histoire des Israélites de Salonique* gibi, kaybolmuş arşiv belgelerine dayanmaktadır. Özellikle dönmeler üzerine (İslamiyeti kabul eden Yahudiler) uzun makalesini belirtebiliriz,[20] bu makale tarihçilerin hiç bilmedikleri bu cemaatin incelenmesi için hâlâ temel bir kaynaktır. Ah. Hamudopulos'un ve Michael Molho'nun çalışmaları da klasikler arasında yer alacak eserlerdir. 1935 yılında yayımlanan *Les Israélites de Salonique* adlı kısa bir eserde, Hamudopulos 19. yüzyıldaki Yahudi yaşamının bazı yanlarını sunmuş ve bu arada, cemaatin önemli şahsiyetleri üzerine biyografik bilgiler de sağlamıştır.[21] Michael Molho ise özellikle, dindaşlarının âdet ve alışkanlıkları üzerine bildiği her şeyi bir araya getirdiği zengin eseriyle tanınmıştır.[22]

---

17 Robert Attal, *Les Juif de Grèce. De l'expulsion d'Espagne à nos jours. Bibliographie*, Kudüs, Ben-Zvi Enstitüsü, 1984, xxiv+215 s.

18 I.S. Emmanuel, *Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique*, Paris, Lipschutz, 1935, 68 s. Aynı sorunla ilgili olarak bkz. Gilles Veinstein, "sur la draperie juive de Salonique (XVIe-XVIIe siècle)", *REMMM*, 66, 1992/4, s. 55-62.

19 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, Selanik, 1978, 7 c.

20 Joseph Nehama, "Sabbatai Cevi et les Sabbatéens de Salonique", *Revue des Ecoles de l'Alliance Israélite Universelle*, no 5, 1902, s. 289-323.

21 Ah. Hamudopulos, *Oi İsrailite tis Thessalonikis* (Selanik Yahudileri), Atina, Imprimerie du Cercle, 1935, 478 s.

22 *Usos y costumbres de los Sefardies de Salonica*, Madrid, Institut A. Montano, 1950, 342 s.

Belirtilen bütün eserler 1950'den önce, Selanik Yahudilerinin kendi içlerinde hâlâ birçok bilgenin varlığıyla gurur duyabilecekleri bir dönemde yayımlanmış ya da en azından hazırlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında cemaatin yok edilmesi ve hayatta kalanların bir bölümünün daha sakin yerlere doğru yola çıkması bu yerel bilgiye ciddi bir darbe indirdi. Yine de, son yirmi yıl içinde, Selanik Yahudiliği üzerine incelemelerin sayısında bir artışa tanık olduk. Fransa'da araştırmacılara büyük ölçüde açılan *Alliance Israélite Universelle*, bu kurban edilmiş cemaatin yeniden keşfine imkân tanıdı. Bu malzemelere dayanan çeşitli incelemeler arasında, özellikle Paul Dumont'un bir makalesini belirtmek gerekir. Dumont, 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudi unsurun sosyal-mesleki yapısının, Müslümanlarla ve Hıristiyanlarla sürdürdükleri ilişkilerin ve yardımlaşma ağlarının oldukça etkileyici bir tablosunu sunmaktadır.[23]

Selanik'teki küçük bir entelektüel grup da şehrin Yahudi belleğini canlandırmak için çok çaba göstermiştir. Bu yerel çalışmalar her türden kültürel gösteriye (konserler, sergiler, konferanslar) ve aynı zamanda da nitelikli çalışmalara yol açmıştır. Bu açıdan, özellikle Rena Molho'nun, cemaatin Helen devletine entegrasyonuna ve Yunan Yahudiliğinin iki savaş arasındaki politik tarihine yönelik çalışmalarını belirtebiliriz.[24] Bu yerel hareketin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Alberto Nar'ın Selanik'teki sinagoglar ve Yahudi halk şarkıları üzerine bir çalışması vardır.[25] Yine aynı yazar, Selanik Yahudilerinin portresini çizmek amacıyla kısa bir makalede Sefarad atasözlerine yönelmiştir.[26]

Bununla birlikte, bu son yılların en yenilikçi çalışması Paris'te gerçekleşti. Bu, Gilles Veinstein'ın yönetiminde hazırlanmış kolektif bir eserdir ve 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başı arasındaki Selanik'e ayrılmıştır.[27] On beş kadar uzmanın –bunların çoğu Yunandır– işbirliğinin

---

23 Paul Dumont, "La structure sociale de la communauté juive de Salonique à la fin du dix-neuvième siècle", *Revue historique*, 258/2 (1980), s. 352-393.

24 "Venizelos and the Jewish Community of Salonika, 1912-1919", *Journal of the Hellenic Diaspora*, c. XIII (1986), no 3&4, s. 113-123; "The Jewish Community of Salonika and its Incorporation into the Greek state, 1912-1919", *Middle Eastern Studies*, c. 24 (Ekim 1988), no 4, s. 391-403; "Le renouveau...", *Salonique 1850-1918*,, s. 64-78.

25 Albertos Nar, *Oi sinagoyes tis Thessalonikis. Ta traǧudia mas* (Selanik Sinagogları. Şarkılarımız), Selanik, Selanik Yahudi Cemaati, 1985, 316 s.

26 Albertos Nar, "Oi Evreoi tis Thessalonikis mesa apo tis paroimies tus" (Atasözleriyle Selanik Yahudileri), *Thessaloniki*, I (1985), s. 695-707.

27 Gilles Veinstein (ed.), *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, Paris, Autrement, 1992, 294 s.

ürünü olan bu kitap, çok ender rastlanan bir yöntemi benimsediğinden, fark etmemek imkânsızdır. Gerçekten de, Selanik'i "Yahudiler Şehri" olarak sunan altbaşlığına rağmen, Selanik nüfusunun karma karakterini vurgulamaya ve Sefarad unsuru, çeşitli etnik ve dini grupların karşılıklı alışveriş içinde olduğu bir Osmanlı şehri bağlamına yeniden yerleştirmeye özen gösterir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası sürdürülen araştırmalar, zorunlu olarak, 1917 yangınının ve özellikle 1943'te Almanların imha hareketinin ardından cemaat arşivlerinin kaybolmasına göre başka bir yol izlediler. Yedek malzemeler vardı: anılar, yerel basın, konsolosluk arşivleri, Alliance Israélite Universelle müdürlerinin yazışmaları... Fakat evlilik kayıtlarının, tereke defterlerinin, cemaat meclisleri tutanaklarının, toplum halinde yaşayışın en alışılmış ve en temel anlarına tanıklık eden bütün bu mütevazı belgelerin yokluğunun etkisi nasıl telafi edilebilir?

Selanik Ortodoks Rum cemaati tarihçileri daha şanslıydı. Gerçekten de, başpiskoposluk (*Mitropolis*) arşivlerinin bir bölümü 1890 yangını sırasında imha edilmiş olsa da, 19. yüzyıl cemaat yaşamıyla ilgili malzemeler çok zarar görmemişti. Yerel koleksiyonlarda özellikle cemaat meclisi toplantı tutanakları, mahkeme oturumlarının ve ruhban meclisinin tutanakları, noterlik belgeleri, evlilik, vasiyet belgeleri korunmuştur. Selanik'te, eğitmen-araştırmacı topluluğuyla birlikte Yunanistan'ın en iyi üniversitelerinden birinin ve birçok bilim cemiyetinin –bunlar arasında özellikle saygın Heteria Makedonikon Spudon (Makedonya İncelemeleri Cemiyeti) ve Institute for Balkan Studies (Balkan Araştırmaları Enstitüsü) sayılabilir– varlığı, arşiv malzemesine dayalı bu araştırmalara hız katmıştır.

Yine de, Selanikli tarihçilerin, belgelerin nispeten bol olmasına rağmen özellikle Rum cemaatinin örgütlenmesini incelediklerini, genel olarak toplumsal ve ekonomik yönlerle ilgilenmeyi ihmal ettiklerini saptamak çarpıcıdır. G. Mutafis,[28] Ap. Vakalopulos,[29] Haralambos Papastathis[30] ve

---

28 G. Mutafis, "I dimoyerontia tis Thessalonikis sto koinoniko tis plesio, 1874-1904" (Toplumsal Bağlamı İçinde Selanik Demogerontisi), *I diahroniki poria tu koinotismu sti Makedonia* (Makedonya'da Cemaat Kurumunun Yüzyıllar Boyunca Katettiği Yol), Selanik, Kentro Historias Thessalonikis, 1991, s. 235-254.

29 Ap. Vakalopulos, "Domi ke sinthesi ton koinotikon simvulion dhio makedonikon poleon, tis Thessalonikis ke ton Serron os ta mesa tu 19u eona" (İki Makedonya Şehrinin, Selanik ve Seres'in, 19. Yüzyıl Ortasına Kadar Cemaat Meclislerinin Yapısı ve Bileşimi), *I diahroniki poria tu koinotismu*, s. 193-212.

30 H. Papastathis, *Oi Kanonismoi ton orthodhokson ellinikon koinotiton tu Othomaniku kratus ke tis dhiasporas* (Osmanlı Devleti ve Diaspora'da Ortodoks Rum Cemaatlerinin Tüzükleri), Selanik, Kyriakides, 1984, 394 s.

başka bazı ünlü uzmanlar sayesinde Selanik cemaat meclislerinin yapısı ve işleyişi hakkında önemli çalışmalar bulunmaktadır; buna karşılık, cemaatin toplumsal ve ekonomik yaşamıyla ilgili olarak, çoğunlukla bu kaynakların dışındaki kaynaklara dayanan çalışmalara yönelmek zorundayız.

Özellikle Kostis Moskof'un 1970'lerde yayımladığı çalışmalar böyledir.[31] Çeşitli belgelere başvuran bu eserler yalnızca Selanik tarihinin Marksist bir okumasını sundukları için değil, doğmakta olan işçi proletaryaya, orta sınıflara ve burjuva ailelere, o zamana kadar Yunan tarihçiliğinde pek mevcut olmayan bu toplumsal bileşenlere söz verdikleri için de çığır açmışlardır.

Bunları söyledikten sonra, Rum cemaatinin toplumsal tarihi alanında hâlâ yapacak çok şey olduğunu da söylemek gerek. Cemaat yaşamının diğer birçok yanı da böyledir; nispeten daha iyi işlenmiş olmakla birlikte, entelektüel ve eğitsel yanları da içerir. Kuşkusuz, yerel yayınlar ve basın üzerine nisbeten daha çok çalışma vardır.[32] Aynı şekilde, Rum okullarına da ilgi gösterilmiştir.[33] Nihayet, yörenin büyük edebi şahsiyetlerine ayrılmış kapsamlı eserler de vardır.[34] Bütün bu alanlarda, birçok kısmi yaklaşımdan

---

31 Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912: I tomi tis metapratikis polis* (Selanik 1700-1912: Komprador Bir Şehrin Anatomisi), Atina, 1973, 244 s.; aynı yazar, *Isağoyika stin istoria tu kinimatos tis ergatikis tasis. I dhiamorfosi tis ethnikis ke koinonikis sinidhisis stin Elladha* (İşçi Sınıfı Hareketi tarihine Giriş. Yunanistan'da Ulusal ve Toplumsal Bilincin Oluşumu), Selanik, 1979, 530 s.

32 Özellikle Haralambos Papastathis'in çalışmasını zikredelim: "Ta prota ellinika tipografia tis Thessalonikis" (Selanik'te İlk Helen Matbaaları), *Makedonika,* VIII (1968), s. 239-256; ayrıca bkz. Panayiotis Kokkas, "I oikogenia Garbola ke i proti elliniki efimeridha tis Thessalonikis" (Garbolas Ailesi ve Selanik'teki İlk Rum Gazetesi), *Makedonika,* XXI (1981), s. 222-251.

33 Bkz. özellikle St. Papadopulos'un çalışmaları: *Ekpedeftiki ke koinoniki dhrastiriotita tu Ellinismu tis Makedonias kata ton telefteo eona tis Turkokratias* (Türk Yönetiminin Son Yüzyılında Makedonya Helenizminin Eğitsel ve Toplumsal Faaliyeti), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1970, 290 s.; "Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du nord durant le dernier siècle de la domination ottomane", *Balkan Studies,* III (1962), s. 397-442.

34 Selanik'teki edebiyat yaşamı üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başı arasını ele alan birçok eseri burada zikretmek yeter: G. Zografakis, *Thessaloniki. Ekato hronia logotehnikis zois, 1878-1978* (Selanik. Edebi Yaşamın Bir Yüzyılı 1878-1978), Selanik, P. Ragias, 1980, 244 s.; K. Plastiras, "I logotehnia tis Thessalonikis epi Turkokratias, 1850-1912" (Türk Yönetimi Altında Selanik'te Edebiyat, 1850-1912), *Diavazo,* 1985, no 128, s. 15-21; F. Triarhis, *I logotehniki poria tis Thessalonikis, 1850-1985* (Selanik'in Edebi Yörüngesi 1850-1985), Selanik, 1986, 96 s.; *Ekato hronia logotehniku periodiku sti Thessaloniki 1889-1989* (Selanik'te Edebiyat Dergilerinin Bir Yüzyılı 1889-1989), sergi kataloğu. Belediye kütüphanesinin ellinci yıldönümü vesilesiyle 17 Kasım - 3 Aralık tarihlerinde Selanik belediyesinin düzenlediği edebiyat dergileri sergisi.

oluşan araştırma parçalarıyla karşı karşıyayız ve bunlardan yola çıkarak cemaatin kültürel durumuna dair bütünlüklü bir tablo oluşturmamız güç.

Bununla birlikte, boşlukları çok belirgin olsa da, Selanik'teki Ortodoks öğe üzerine incelemelerin önünün açık olduğuna hiç kuşku yoktur. Her yıl yeni yayınlar ve özellikle kütüphanelerde ve arşivlerin okuma salonlarında şehirlerinin geçmişini –şehir nüfusunun diğer bileşenlerini bilerek yok saydıkları bir geçmişi– deşifre etmekle uğraşan yeni mezun öğrenciler çoğalmaktadır.

Özellikle de, "turkokratia"nın* beş yüzyılından sorumlu olan Müslüman öğe. Yunan seçkinler kısa süreden beri ülkelerinin Osmanlı geçmişiyle barışmış gözükseler de, Selanik Müslüman cemaati üzerine araştırmaların ne Selanik'te ne de Yunanistan'ın başka yerlerinde başarılı olabildiğini saptamak çarpıcıdır. Daha önce belirttiğimiz Hacopulos'un bibliyografyası kuşkusuz Osmanlı döneminde Selanik'in politik tarihiyle ilgili bir bölüm içermektedir, fakat burada belirtilen çalışmaların çoğu –seyyah anlatılarından yapılmış bazı derlemeler hariç– yerel Müslüman cemaatine hiç yer ayırmıyor. Selanik'teki Osmanlı varlığına özellikle göndermede bulunan bazı çalışmalar okunduğunda, bunların bazı anıtları sırayla belirtmekten başka bir şey olmadığı duygusuna kapılır insan: camiler, hamamlar, pazarlar, çeşmeler... Örneğin, Selanik'teki bazı Osmanlı anıtlarının tarihi üzerine bilgi yüklü bir incelemeyi Machiel Kiel'e borçluyuz.[35] Bu eserde "insan" öğesi, söz konusu binaları inşa edenler hakkında bazı bilgilerden ibarettir.

İstanbul'daki Başbakanlık Arşivlerinde Osmanlı Selanik'iyle ilgili çok sayıda malzemenin varlığına rağmen, tuhaf bir biçimde, Türk araştırmacılar da daha iyisini yapmadılar. Mustafa Kemal'in doğduğu şehir olan, aynı zamanda da 1908'in "ikinci anayasası"nın beşiği ve Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi ünlü şahsiyetlerle birlikte Türk "milli edebiyatı"nın laboratuvarı olan Selanik, Türklerin kalbinde özel bir yer işgal eder. Dolayısıyla, Türkiye'de yayımlanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun son birkaç on yılının politik ve kültürel tarihiyle ilgili çalışmalarda Selanik adına sık sık rastlanır. Fakat şehirdeki Müslüman öğenin yaşamını görmemizi sağlayacak derinlikli çalışmalar son derece eksiktir. Bildiğimiz kadarıyla, Semavi Eyice 19. yüzyılın son on yıllarında Müslüman Selanik'in tablosunu çizmeyi denemiş tek Türk bilim adamıdır. Ancak, çalışması esas olarak

---

* Turkokratia: Türk egemenliği, Türk sultası. Yunanistan'da Osmanlı egemenliği dönemini anlatmak için kullanılan terim. -Ed. n.

35 Machiel Kiel, "Notes on the history of some turkhish monuments in Thessaloniki and their founders", *Balkan Studies*, XI (1970), s. 123-156.

Türk şehrinin yalnızca topografik ve mimari görünümüyle ilgilidir, ekonomik ve toplumsal yanlar ihmal edilmiştir.[36]

2. Ekonomi (Ticaret, Zanaat, Endüstri...)

Selanik tarihçileri için "ekonomi" hemen hemen her zaman "dış ticaret"le eşanlamlıdır. Gerçekten de, Makedonya metropolüne ayrılmış ekonomi tarihi çalışmalarının hemen hemen tümü ithalat ve ihracatın analiziyle, şehir yaşamı için temel olan ve duruma göre, Selaniklilerin refahına olduğu kadar derin acısına da yol açabilmiş temel ilişkilerin analiziyle ilgilidir. Selanik'in ticari hareketleriyle ilgili kaynaklar çoktur ve bunlara nispeten kolay ulaşılabilir. Bu soruna ayrılmış öncü incelemeler esas olarak konsolosluk arşivlerinden ve özellikle Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda muhafaza edilen arşivlerden alınmadır. Özellikle, Nikolas Svoronos bu yolu izlemiştir.[37] 18. yüzyıldaki Selanik ticareti üzerine Svoronos'un tezi günümüzde hâlâ Selanik'le ilgili hiçbir bibliyografyanın anmadan geçemeyeceği bir model olarak kabul edilmektedir.

Fakat Svoronos'tan yirmi yıl önce, Georgios Hristodulu da aynı şeyi yapmıştı. Selanik'te ticaret, endüstri ve zanaat üzerine sık sık başvurulan, ama az zikredilen kitabı, konsolosluk raporlarını neredeyse olduğu gibi sunar: ithalat ve ihracatların karşılaştırmalı tabloları, kenarlara düşülmüş notlar, liman ulaşımı üzerine eldeki bilgilerin ayrıntılı çizelgesi, vs.[38] Ama çalışması, kendisinden daha sonra yazmış olan Konstantinos Vakalopulos'la aynı yolu izlemiştir. 19. yüzyıl ortasına doğru Makedonya ve Trakya ekonomisine ayırdığı incelemesi büyük ölçüde Britanya Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayanır ve sonuç itibariyle İngiltere'nin bölge ekonomisindeki payını belirtmekten geri kalmaz.[39]

Elbette burada bu tür çalışmaların önemini tartışamayız; örneğin son çalışmalardan biri Sorbonne'da (Paris I. Üniversitesi) Emilia Themopulu'nun bir süre önce savunduğu, "Salonique 1850-1875. Conjoncture économique et mouvement commercial" başlıklı tezdir. Bunlar sayesinde

---

36 Semavi Eyice, "Atatürk'ün doğduğu yıllarda Selânik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, s. 461-518.

37 N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris, PUF, 1956, 431 s.

38 Georgios Hristodulu, *I Thessaloniki kata teleftea ekatontaetia: Emporio - Viomihania - Viotehnia* (Son Yüzyıl Boyunca Selonik: Ticaret - Endüstri - Zanaat), Selanik, 1936, 334 s.

39 K. Vakalopulos, *Oikonomiki lituryia tu Makedoniku ke Thrakiku Horu sta mesa tu 19u eona sta plesia tu dhiethnus emporiu* (Uluslararası Ticaret Çerçevesinde 19. Yüzyıl Ortasına Doğru Makedonya ve Trakya Ekonomisi), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1980, 215 s.

Selanik'in Doğu Akdeniz ticaretinde oynadığı rol hakkında oldukça kesin bir fikre sahip olabiliriz. Yine de, Selanik ekonomisi hakkında tuhaf bir bakış açısı sunduklarını nasıl kabul etmeyiz? Bu çalışmaları okuyanlar, Selanik ekonomisinin Fransız ve İngiliz konsoloslarının işi olduğu kanısına varır. Bahse gireriz ki, yerel arşivlerde (Makedonya Tarih Arşivleri) ve İstanbul'da (Başbakanlık Arşivleri) sayısız Osmanlı belgeleriyle ilgilenecek araştırmacılar olsa, ortaya çıkacak görüntü tamamen farklı olacaktır. Resmi fiyat listeleri, vergi düzenlemeleri, satış kontratları ve bu arşivlerde bulunan çeşitli başka belgeler, uluslararası ilişkilerden, yerel ve bölgesel küçük ticaretten olduğu kadar, doğal olarak, içtüketimden de oluşan çokbiçimli bir şehir ekonomisinin sınırlarını saptamaya imkân tanıyacaktır.

Bu çalışmada ortaya çıktığı haliyle, 19. yüzyıl ortasına kadar, hatta muhtemelen sonrasında, Selanik nüfusunun bir bölümü, kısmen de olsa tarımdan geçiniyordu. Araziye yer yer bahçeler ve küçük hayvancılık birimlerinin serpildiği bu kırsal Selanik'i, anlaşılan araştırmacılar görmezden geliyor. Yine de, şehrin çehresini değiştirecek büyük dönüşümlerin arifesinde, tarımsal faaliyetlerin şehir ekonomisi içinde hâlâ ihmal edilemeyecek bir rol oynadığını düşünebiliriz.

Buna karşılık, Selanik'teki zanaatkârlar hakkında daha fazla bilgi sahibiyiz; sebebi belki de araştırmacıların doğal olarak tarımı değil de bu üretim biçimini şehir kavramına dahil etmeleridir. Bu sorun konusunda yararlanabileceğimiz ilk incelemeler Birinci Dünya Savaşı öncesi tarihlidir. Özellikle 1909'da "Selanik Çevresinde Esnaf Birlikleri ve Cemiyetleri" adı altında *Makedonikon Himerologion*'da çıkmış kısa bir incelemeyi belirtelim.[40] Diğer çalışmalar iki dünya savaşı arasında yayımlanmıştır. I.S. Emmanuel'in Yahudilerin çuha üretimi üzerine belirtmiş olduğumuz incelemesinden başka, bu öncü çalışmalar arasında, V.A. Mistakides'in 1934'te şehirdeki belli başlı esnaf cemiyetlerine ayırdığı bir makaleyi[41] ve İoannis Bitos'un eski Selanik'teki yaşam üzerine yazdığı birkaç sayfayı belirtmek uygun olur.[42]

---

40 [Yazarı belirsiz], "Somateia ke sintehnie en to nomo Thessalonikis," *Makedonikon Himerologion*, c. II, 1909, s. 314-317.

41 V.A. Mistakides, "Ta esnafia itoi rufetia tis Thessalonikis," (Selanik Esnafları), *Makedonikon Himerologhion*, c. VII, 1932, s. 266-282.

42 İoannis Bitos, "Ligi Palia Thessaloniki: Sintehnies - somatia - sindhesmoi - Pote idhrithike o sindhesmos sintehnion ke somateion - I ethniki dhrasis ton dhiaforon organoseon - Pos sothike i ekklisia tu Davut-Bali," (Eski Selanik Üzerine Birkaç Şey: Esnaf Birlikleri - Cemiyetler - Kulüpler - Birlikler ve Cemiyetler Odası Hangi Dönemde Kuruldu - Çeşitli örgütlerin Toplumsal Faaliyeti - Davud-Bali Kilisesi Nasıl Kurtuldu), *O Faros tis Voreiu Hellados*, c. II, 1940, s. 103-109.

Son yirmi-otuz yılda, Selanik zanaatkârlarına dair çalışmalar önemli ölçüde zenginleşti. 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudi zanaatkârlar hakkında özellikle yukarıda sözü edilen P. Dumont'un makalesi vardır; henüz erken olsa da, yerini alacak daha eksiksiz bir çalışma henüz çıkmadı. Şehirde temsil edilen çeşitli meslek birlikleriyle ilgili olarak K. Kefalas ve E. Miliacidu'nun bakırcılık üzerine,[43] Al. Parafentidu'nun kürkçülük üzerine,[44] A. Şohat'ın çuha üretimi üzerine çalışmalarını saymak gerekir.[45]

Zanaat ile endüstri arasındaki ayrım çizgisini çekmek kolay olmasa da, Selanik tarihçileri zanaattan çok endüstriyi incelemişlerdir. Her koşulda, Makedonya başşehrinde endüstrileşmenin ilk dönemlerine ayrılmış çalışmaların görece bol oluşu buna bağlıdır. 1936'da, Georgios Hristodulu, Selanik ekonomisi tarihi kitabında, Osmanlı döneminde yerel endüstrinin tablosunu, 1912-1914 arasında ilk Yunan mali ve idari müfettişlerinin hazırladıkları raporları temel alarak çizmeye çalışmıştı. Aynı tema başka birçok çalışmanın da konusu olmuştu; aralarından daha önce belirtilen Moskof'un ve daha yakın dönemdeki Donald Quataert'in[46] çalışmaları öne çıkar; Quataert'te de Hristodulu'daki istatistik öğelerin aynısını bulmaktayız. Daha iyi bir ölçü oluşturması açısından, Vassilis Kolonas ile Olga Traganu'nun Eylül 1987'de Selanik'teki Fransız Kültür Merkezi'nin bir sergisi için Selanik'te endüstrileşmenin başlangıcı üzerine hazırladıkları, şehrin belli başlı işletmelerinin iyi bir dökümünü sunan kataloğu da saymak gerekir.[47]

3. Şehir Morfolojisi, Mimari

Osmanlı Selanik'inin ekonomik yaşamını hâlâ yeterince iyi bilemiyor olsak da, 19. yüzyılda şehrin morfolojisi ve mimari evrimi üzerine bilgilerimiz oldukça fazladır. Bu konuda Vassilis Demetriades'in önemli bir eserinden yararlanıyoruz. Ayrıca, Selanik Üniversitesi Politeknik Okulu çerçevesinde dinamik bir mimari tarihi ekibinin sürdürdüğü çok sayıda araştırmaya da dayanabiliriz.

---

43 K. Kefalas, "Halkiades ke halkomatades sti Thessaloniki," (Selanik'te Bakır Ustaları), *Makedoniki Zoi*, 1973, no 84, s. 21-25; E. Miliacidu-Ioannu, ""Pontioi halkurgoi sti Thessaloniki," (Selanik'te Pontus Bakır Ustaları), *Arheion Pontu*, c. XXXVIII (1983), s. 657-724.

44 Al. Parafentidu, "Oi gunarades ke i gunariki sti Thessaloniki," (Selanik Kürkçüleri ve Sanatları), *Makedoniki Zoi*, 1975, no 106, s. 8-10.

45 A. Shohat, "The King's Clothing in Saloniki", *Sefunot*, XVIII (1978), s. 169-188.

46 "Première fumées d'usines", *Salonique 1850-1918*, s. 177-194.

47 Vassilis Kolonas ve Olga Traganu, *Arhes tis Viomihanias sti Thessaloniki: 1870-1912* (Selanik'te Endüstrinin Başlangıcı. 1870-1912), Selanik, ETBA, 1987, 48 s.

1983'te yayımlanan Vassilis Demetriades'in *Topografya*'sı, Makedonya Tarih Arşivleri'nde korunan belgelerden yola çıkarak Osmanlı Selanik'inin titiz bir rekonstrüksiyonunu sunmaktadır.[48] Bu önemli çalışmanın ilk bölümünde yazar Osmanlı şehir dokusunun, 19. yüzyılın son on yıllarında görüldüğü biçimiyle kartografisini çıkarmaya çalışmıştır. Ardından, önemli binaların ayrıntılı bir dökümü gelir: kiliseler, camiler, sinagoglar, tekkeler, okullar, kervansaraylar, idari binalar, hamamlar. Her koşulda, Selanik tarihiyle ilgilenenler için yeri kesinlikle doldurulamaz temel kitaplardır bunlar. Fakat, bilindiği gibi, temel kitaplar tartışmak içindir. Demetriades'in her şeye yanıtının olmadığı nasıl fark edilmez? Makedonya Arşivleri'nde saklı yüzlerce kaydı sonuna kadar eşelememiş olmasına hayıflanmamak mümkün mü? *Topografya*'nın yazarı bir kaynak kitabı kamuya sunma hatasını işledi. Bu eser de, tüm önemli eserler gibi, okurda daha fazla şey bilme arzusu yaratıyor.

Şehir morfolojisi üzerine kullanabileceğimiz diğer çalışmalar, *Topografya* kadar iddialı değildir, fakat tümü de vazgeçilmez eserlerdir. Özellikle Aleksandra Yerolimpos'un 1917 yangınından sonra Selanik'in yeniden inşaasıyla ilgili eserini burada belirtmeliyiz.[49] Kuşkusuz, 1912 öncesi Selanik'i pek tartışılmaz burada. Fakat yazar Osmanlı şehrinin defalarca karşı karşıya kaldığı bir sorunu ele almaktadır: yangınlar ve şehir dokusunun yeniden biçimlenme sürecinde yangınların yeri.[50]

Kaynağını Selanik şehirciliğinin tarihinden alan bu araştırmalar mimari yaklaşımı yeğleyen bir dizi çalışmayla tamamlanmıştır: şehrin belli başlı binalarının dökümü ya da bir sınıflandırmanın konusu olsun veya olmasın, özel bir binaya ayrılmış monografiler. Burada özellikle Selanik'in çağdaş anıtları hakkındaki, Kültür Bakanlığı ile Kuzey Yunanistan Bakanlığı'nın ortaklaşa yayımladıkları güzel bir kolektif eseri anmalıyız.[51] Vassilis Kolonas ile Lena Papamattheaki'nin Abdülhamid dönemi Selanik'inin

---

48 Vassilis Demetriades, *Topografia tis Thessalonikis kata tin epohi tis turkokratias* (Turkokratia Döneminde Selanik Topografisi, 1430-1912), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1983, 566 s.

49 Aleka Karadimu-Yerolimpu, *I anoikodhomisi tis Thessalonikis meta tin pirkayia tu 1917* (1917 Yangınından Sonra Selanik'in Yeniden İnşaası), Selanik: Selanik Belediyesi, 1985, 246 s.

50 Bkz. Alexandra Yerolympos, "Urbanisme et modernisation en Grèce du Nord à l'époque des Tanzimat (de 1839 à la fin du XIXe siècle)", *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, s. 47-74; Alexandra Yerolympos ve Vassilis Kolonas, "Un urbanisme cosmopolite", *Salonique 1850-1918*, s. 158-176.

51 *Neotera Mnimia tis Thessalonikis*, Selanik, Kültür Bakanlığı - Kuzey Yunanistan Bakanlığı, 1985-86, 276 s.

zengin köşklerini, kışlalarını, banka ve idari binalarını tasarlamış İtalyan Mimar Vitaliano Poselli'ye ayırdıkları incelemeyi belirtmeden geçemeyiz.[52] Aynı V. Kolonas bize, şehirdeki Ortodoks Rum cemaati adına inşa edilmiş binaların taşıdığı ideolojik mesaj üzerine çok etkileyici bir çalışma[53] ve Osmanlı Bankası üzerine bir makale sunmaktadır.[54] Son olarak da, Selanik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencilerinin gerçekleştirdiği sayısız çalışmayı belirtmeliyiz; bu çalışmalar, Osmanlı'nın son on yıllarındaki Selanik'i taş üstüne taş koyarak yeniden yaratmaya çabalamaktadır.[55]

4. Şehir Resimleri

Geçmişi anımsamanın bir diğer biçimi onu resimlerle görmektir. Selanik 19. yüzyılın ikinci yarısında mütevazı boyutlarda bir şehir olsa da, kartpostal üreticilerine fazlasıyla esin kaynağı olmuştur. Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Fransız doğu ordusunun varlığı da çok sayıda fotoğraf çekilmesine vesile olmuştur. Günümüzde, Selanik yaşamının çeşitli yanları üzerine bolca fotoğraf bulmakta hiç güçlük çekmeyen koleksiyoncular için bu büyük bir şanstır. Önemli sayıda bir alıcı kitlenin varlığından da yararlanarak, genellikle, sunulan belgelerin tarihsel değerini

52 Vassilis Kolonas - Lena Papamattheaki, *O arhitektonas Vitaliano Poselli. To ergo tu sti Thessaloniki tu 19u eona* (Mimar Vitaliano Poselli. 19. Yüzyıl Selanik'indeki Eserleri), Selanik, 1980, 64 s.

53 Vassilis Kolonas, "Arhitektonikes morfes ke idheologia sti Thessaloniki tu telus tu 19u eona" (19. Yüzyıl Sonuna Doğru Selanik'te Mimari ve İdeoloji; Rum Cemaatinin Binaları), Congrès International d'Histoire: *La ville néo-hellénique, Société d'Etudes sur l'Hellénisme contemporain,* Atina, 1985, s. 215-233.

54 V. Kolonas, "Nouveau éléments sur l'histoire du bâtiment de la Banque ottomane à Thessalonique", *Makedonika,* XXIII (1983), s. 47-63. Bu yazar, ayrıca, Hamidiye mahallesi üzerine de bir doktora tezi yapmıştır. Krş. V. Kolonas, *I ektos ton teihon epektasi tis Thessalonikis. Ikonografia tis sinoikias Hamidiye. 1885-1912* (Selanik'in Sur Dışına Yayılması. Hamidiye Mahallesi'nin İkonografisi. 1885-1912), Selanik Aristo Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne sunulan doktora tezi, 1991.

55 Örnek olarak A. Ioannidu'nun ve B. Papadopulu'nun lisans üstü tezlerini belirtebiliriz: *To Hani i Koritsa* (Goriçe Hanı), lisans üstü tezi, Mimarlık Tarihi Kürsüsü, Selanik Aristo Üniversitesi, 1981; D. Kamberis ve E. Çapanu, *To teloneio* (Gümrük), lisans üstü tezi, Mimarlık tarihi Kürsüsü, Selanik Aristo üniversitesi, 1977; I. Pavlidis, *Nosokomeiaki arhitektoniki tis Thessalonikis* (Selanik Hastane Mimarisi), tebliğ, Mimarlık Tarihi Kürsüsü, Selanik Aristo Üniversitesi, 1977. Ayrıca bkz. K. Trakossopulu-Tzimu'nun makalesi, "To arhontiko tu Allatini sto Frangomahala: i ekseliksi tu astiku horu ke o arhitektonikos tipos" (Frenk Mahallesinde Allatini'lerin Villası: Şehir Uzamının Evrimi ve Mimari Biçimler), *Actes du Congrès Ville néo-classique et architecture,* Selanik, 1983, s. 161-171).

belirten kısa bir önsözün eşlik ettiği lüks fotoğraf albümleri yayımını hızla artıran editörler için de büyük bir fırsattır bu.

Bu albümler iki kategori altında toplanabilir: Birincisi, şehrin ve şehirdeki çeşitli faaliyetlerin genel bir görünümünü vermeyi hedefleyen genel eserlerden ibarettir; ikincisi özel bir konuya ayrılmış kitaplardan oluşur.

İlk "genel" derlemelerden birini Nik. Muçopulos'a borçluyuz.[56] Panoramalar, eski pitoresk sokaklar, modern caddeler, rıhtımlar, güzel evler, gündelik yaşam manzaraları, her şey vardır burada. Önemli olarak, 1917 yangınının ve bu yangının şehir merkezinde yol açtığı yıkımların fotoğraflarını da burada buluruz. Bu ilk toparlama çalışmalarının ardından yayımlanan yeni albümler arasında 1985 yılında, şehrin kuruluşunun 2300. yıldönümü vesilesiyle düzenlenen bir sergiye eşlik etmesi için Selanik Tarih Merkezi (Kentro Historias Thessalonikis) tarafından yayımlanan bir esere özel bir yer vermek uygun olur. Bu eser, kullanılmış kartpostalları başa yerleştirerek geleneğe kurban gitmiş olsa da, yine de, Roger Viollet Fotoğrafhanesi'nden (Paris), Boissonas Arşivlerinden (Cenevre) ve Albert Kahn Vakfı'ndan (Boulogne-sur-Seine) alınan daha az bilinen bazı belgeleri tanıtmasıyla önem taşır.[57]

Temalı albümler şehrin bütününü sunanlardan daha çok sayıdadır. Genellikle göz ardı edilmesi imkânsız konuları işlerler: Büyük Savaş,[58] 1917 yangını,[59] sivil ve endüstriyel mimari,[60] zanaat faaliyetleri.[61] Bir diğer vazgeçilmez tema: 19. yüzyılda bütün resim avcılarını sevindiren, uzun beyaz sakallı ve kalın kürk paltolu Yahudiler. Albümlerin çoğunda yer alan, Selanik pitoreskinin bu özellikle önemli bileşeni kısa süre önce iki özel derlemenin konusu oldu: Biri Kostis Kopsidas'inki,[62] diğeri Yan-

---

56 Nik. Muçopulos, *Thessaloniki 1900-1917* (Selanik 1900-1917), Selanik: Molho, 1980, 239 s.

57 *Ekthesi İstorikon Dokumenton tis Thessalonikis* (Selanik Tarihsel Belge Sergisi) [Sergi Kataloğu], Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1985, sayfa numarası belirtilmemiş.

58 *Thessalonique à travers l'objectif de la Grande Guerre, Photos de l'Armée d'Orient (1915-1919)*, Selanik, Yunanistan Ulusal Bankası, 1991, sayfa numarası belirtilmemiş.

59 Elias Petropoulos, *Salonique. L'incendie de 1917,* Jacques Lacarrière'in bir metniyle birlikte, Selanik, Barbounakis, 1980, 172 s.

60 Vassilis Kolonas ve Olga Traganu, *Arhes tis Viomihanias.*

61 Hrissa Papanussi-Komni, *Laika epangelmata tis Thessalonikis* (Selanik'te Yaygın Meslekler), Selanik, Makedonya Folklor Müzesi Dostları, 1987, 111 s.

62 Costis Copsidas, *Les Juifs de Salonique à travers les cartes postales 1886-1917,* Selanik, 1992, 159 s.

nis Megas'ınkidir.[63] Fakat pek beklenmedik alanlarda dolanan eserler de vardır. Özellikle, Yunan Ulusal Bankası'nın Selanik şubesine borçlu olduğumuz bol resimli albüm, kurumun tarihini çizerken, şehrin Yunan Krallığı'na ilhakı sırasında Selanik bankacılığının bir tablosunu da verir.[64]

Bütün bu resimler elbette çok önemli belgelerdir. Fakat ihtiyatla ele alınmaları gerekir. Yakınlarına ve dostlarına kartpostal gönderme alışkanlığı olanlar gayet iyi bilir, bunlar genellikle objektifin yakaladığı resmin, üstünde çok "çalışılmış" birer tercümesidir. 19. yüzyıl fotoğrafçılarının da, günümüzdekiler gibi, hilebaz bir ruhları vardı. "Selanik anıları"mızın çoğu buna büyük ölçüde tanıktır. Bizim hayranlığımıza sunulan bu değerli albümlerden birini karıştırmak, çalışmaları bu albümlerde bir araya getirilmiş Selanikli ustaların deklanşöre dokunmakla yetinmediklerini, Viyana ve başka yerlerdeki meslektaşları gibi, fotoğraf üzerinde oynamayı, yeniden kadrajlamayı, silmeyi, kesmeyi bildiklerini göstermektedir. Kısacası, bu derlemelerin bizi bir dönemin gerçekliklerinden çok, zevkleri, kaygıları ya da düşleri üzerine bilgilendirdiklerini unutmamalıyız.

E. KAYNAKLAR

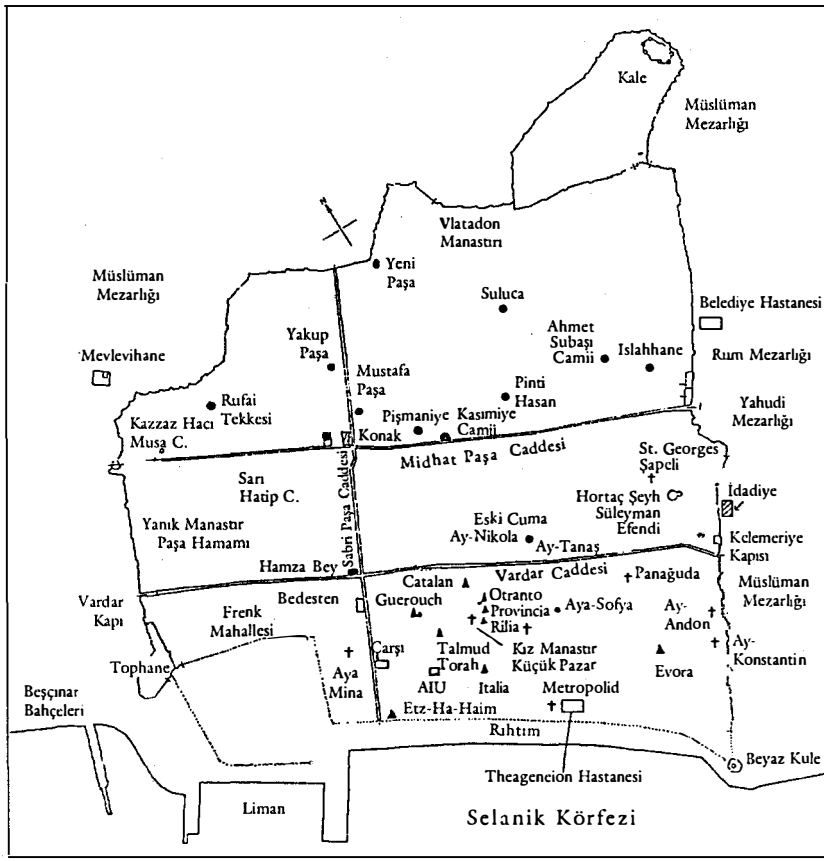
Eğer bir arşiv varsa, tasnif edilmiş olması ve ulaşılabilir olması önemlidir. Hükümet değişiklikleri, sürgünler, diktatörlükler, iç savaşlar, depremler, yangınlar bu yüzyıl boyunca sapla samanı karıştırmaya yetti. Arşivler yok mu edildi? Yer mi değiştirdi? "Sınıflandırılmayı mı bekliyorlar"? Yahut, birkaç mutlu seçkinin mi hizmetindeler? Gerçekten neyi savunacağını bilmek her zaman basit değil. Bazı envanterlere bakarak, koleksiyonların bütün fanilere açık olduğunu söyleyebilsek de, engelleri hesaba katmak gerekir: bölümlerin yıllık olarak kapanması, mikrofilm çekme makinelerindeki arızalar, ciltçiye gönderilmiş kayıtlar, yöneticinin hastalığı...

Elbette engeller aşılsın diye ya da kaçamak yolları bulunsun diye vardır. Ayrıca, son birkaç yıldır, Yunanistan'da da, Türkiye'de de arşivlerin incelenmesinin geçmişte olduğundan daha az sorun çıkardığını kabul etmek zorundayız. Selanik'teki çeşitli araştırma merkezlerinin Avrupa'daki belli başlı arşivlerinde korunan belgelerin kopyalarını toparlayarak yerel koleksiyonlardaki boşlukları doldurmak için gösterdiği büyük çabanın hissedildiğini de belirtmek gerekir. Özellikle, Balkan Savaşları Müzesi (Museio tu Makedoniku Agona), Yunanistan, Fransa ve İngiltere konsolosluk-

---

63 Yannis Megas, *Souvenir. Images of the Jewish Community, Salonika 1897-1917*, Atina, Kapon, 1993, 189 s.

64 *Thessalonique et la Banque Nationale. Exposition de documents historiques (1913-1940)*, Selanik, Yunan Ulusal Bankası, 1989, 83 s.

Plan 3. Sur içi Selanik: Belli başlı nirengi noktaları.

larının 19. yüzyılda Selanik'te oluşturdukları arşivlerin bir bölümünü mikrofilmler halinde toparlamıştır; aynı şekilde, Institute for Balkan Studies de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan birçok belge dizisine sahiptir.

Bununla birlikte, bu malzeme toplama işlemlerinin birçok şeyi elemiş olmasından üzüntü duyulabilir. En büyük özen Rum cemaatiyle ilgili kaynaklara gösterilmektedir. Buna karşılık, diğer etnik ve dini gruplarla ilgili kaynaklara pek az ilgi gösterilmektedir. Önemli bir örnek: Aristo Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde Osmanlı döneminde yayımlanmış yalnızca Yunanca gazeteler vardır. Kütüphane fişlerinde hiçbir Türkçe, Bulgarca ya da Yahudi-İspanyol eser adı yer almaz. Bu, sıradan bir rastlantı mıdır, yoksa şehrin geçmişinde "başkaları"na ait tüm izleri silme arzusunun bir sonucu mudur? Doğrusu, yanıtın pek önemi yok. Gerçek şu ki, kimi zaman Selanik'i Selanik'ten çok Kudüs'te ya da İstanbul'da aramamız gerekiyor.

1. Yerel Arşivler

Kullanılan arşiv belgelerinin büyük bölümü Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivleri'nden edinilmiştir.

1954'te kurulmuş olan bu kurum doğrudan doğruya Genel Devlet Arşivleri'ne bağlıdır. Burada yaklaşık beş bin kayıtlı belge, ayrıca Osmanlı idaresiyle, Yunan idaresiyle, şehirdeki çeşitli cemaatlerle ilgili birçok tek tek belge bulunmaktadır. Makedonya'nın (Kuzey Yunanistan) diğer yerleşim yerlerindeki dini ve noterliğe ait arşivler de buradadır. 1950'lerin ortasına kadar, bu arşivlerin çoğu Selanik İstinaf Mahkemesi'nde toplanmıştı.[65]

Bu inceleme esas olarak Selanik şer'iye sicillerinde bulunan yaklaşık 350 terekeye dayanmaktadır. Birkaç vakıf kaydı da incelenmiştir.

Terekeler esas olarak menkul ve gayrimenkul malların listesinden oluşur. Bunlardan çıkarılabilecek bilgiler çok çeşitlidir: ölenin toplumsal düzeyi ve serveti, maddi çevre, mesleki avadanlık, kayıtlı malların fiyat ve menşei, vs. Bununla birlikte, bu belgeler sistematik olarak incelendiğinde başka bilgiler de edinilebilir: aile bileşimleri; demografik davranışlar; servetlerin, mesleklerin ve toplumsal statülerin uzamsal dağılımı. Alacaklıların listesi, borçların niteliğine dair bilgilerle birlikte burada yer aldığından, bu veriler vefat edenlerin dahil olduğu sosyoekonomik bağımlılıklar ağının çerçevesini belirlemek için kullanılabilir. Son olarak, dilleri-

---

65 Kirki Georgiadou, "Les archives ottomanes conservées aux 'Archives Historiques de Macédoine' à Salonique", *La transmission du savoir dans le monde musulman périphérique*, enformasyon mektubu no 11, Mart 1991, CNRS Araştırma Grubu no 0122, s. 39-41.

nin kuruluğuna rağmen, bu envanterlerin çoğu zaman ölünün kişisel tarihini –kısmen de olsa– yeniden kurgulamayı sağladığını da belirtmek gerekir.

Vakıf defterlerine gelince, Selanik'te korunan kayıtlar esas olarak, 1837 yılında kurulan Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun adına yapılan sayımlardan ibarettir. Burada gedik sahiplerine ilişkin çok sayıda liste, lonca üyelerinin belirtildiği tablolar, çeşitli vakıflara ait dükkânların dökümü, vs. bulunur. Kâtipler, yapılan değişiklikleri belirtmek için kenarlara sonradan notlar düşmüş olduklarından, bu belgelerin çoğu yirmi-otuz yıllık bir dönemi kapsamaktadır (1840-1870).

2. Fransız Arşivleri

Burada kullanılan Fransız arşivleri iki kategoriye ayrılabilir. Birincisi, Dışişleri Bakanlığı arşivleri ile Selanik'teki Fransız konsolosluğunun Nantes'a taşınmış olan diplomatik arşivlerini içerir. Kamuya açık bu koleksiyonların karşısında, Selanik'te bulunan ve birbirlerinden çok farklı nitelikte, fakat her ikisi de "Doğu'nun bahtsız halkları"nın canlanması için çalışan iki kurumun faaliyetlerini içeren iki arşiv görülür: Lazaristler Misyonu ve Evrensel Yahudiler Birliği [Alliance Israélite Universelle].

Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde Selanik'te görev yapan konsolosların Paris'teki bakanlarıyla yazışmaları bulunmaktadır. *Elçilik ve Ticari Yazışmalar* (*CCC*) dizisinde, Fransız cemaatiyle Selanik'teki Fransız tüccarlar, dış ticaret, vs. ile ilgili karşılıklı mektuplaşmaları bir araya getiren ciltler yer alır. *Politik ve Ticari Yazışmalar / Yeni Dizi* (*CPC/NS*) olarak sınıflandırılmış dosyalar ise özellikle kamu çalışmaları (tramvaylar, aydınlatma, demiryolları, limanlar...) hakkında bize bilgi verir. Bunlar çoğu zaman uzun ve ayrıntılı raporlar içerir ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güttüğü ekonomik nüfuz politikasının incelenmesi için ilk elden kaynak sunar. Son olarak, *Çeşitli Politik İşler* (*ADP*) ya da *Çeşitli Ticari İşler* (*ADC*) gibi başka diziler çeşitli konular üzerine düzensiz belgelerden ibarettir.

Nantes'a taşınmış olan çok zengin konsolosluk arşivleri iki büyük gruba ayrılır. *Selanik Fransız Konsolosluğu* adı altındaki birinci grupta, yakın bir tarihe kadar yerel arşivin parçası olan belgeler bir araya getirilir. İkinci grup, *İstanbul / İç Yazışmalar* adını taşır. *Selanik* alt-dizisi İstanbul'daki Fransız Konsolosluğu ile Selanik'teki konsolosluk mercii arasındaki yazışmalardan oluşur; bol ve çok çeşitli bir yazışma. Yerel yaşamın dikkatli bir gözlemcisi olan konsolos hiçbir şeyi unutmamaya çabalar: ticaret, sağlık durumu, şehir idaresi, sosyete yaşamı, toplum sorunları, eğitim, yerel ba-

sın, ordu ve elbette politik olaylar. Bir dizi krizin damgasını vurduğu 1897-1912 yılları burada özellikle gayet iyi görülür.

Evrensel Yahudiler Birliği (AIU) arşivleriyle birlikte çok farklı bir ortama gireriz.

1860 yılında Paris'te kurulan AIU, 19. yüzyıla özgü büyük yardım cemiyetlerinden biridir. Hedefi, dünyadaki bütün Yahudi cemaatlerinin kurtuluşu için mücadele etmek ve onların sefaletten ve cehaletten kurtulmaları amacıyla gerekli moral, eğitsel ve maddi araçları bulmalarına yardım etmektir. Temel eylem biçimi okul açmaktır. Birkaç on yıl içinde, Yakındoğu ve Ortadoğu'da 140'tan fazla okuldan oluşan bir ağın başında olacaktır. Nüfusunun yaklaşık yarısı Yahudi olan Selanik'te birliğin ilk açtığı okul 1873 tarihlidir.

Bu tarihten itibaren, yerel komite müdürleri ve başkanları cemiyetin Paris'teki merkeziyle düzenli olarak yazışırlar. Günümüzde AIU arşivlerinde saklanan ve giderek kalınlaşmış dosyalar bu yazışmalardan beslenmiştir. Bu yazışmalar esas olarak okulların durumuyla ilgilidir: programlar, öğrencilerin etkinlikleri, mali işler, kitap satın alımları, kol emeğine dayalı çalışmaları geliştirmek için başlatılan çıraklık faaliyetleri, eğitmenlerin dile getirdikleri tatil talepleri, vs. Fakat AIU'in bazı muhatapları mektuplarında ve raporlarında yerel ekonomik durum, cemaatler arası gerilimler, Dreyfus olayının yankıları gibi, şehir içindeki politik gerilimler gibi veya daha genel olarak dönemin çeşitli sorunları gibi (yangınlar, salgınlar, para dalgalanmaları, göçmen akınları, vs.) toplumun bütününü ilgilendiren sorunları ele almak için okul çerçevesinin dışına çıkmakta tereddüt etmemişlerdir.

Aynı kaygıları, biraz hafifletilmiş olarak, Lazaristlerin yazışmalarında da buluyoruz. 19. yüzyıl Selanik'inde Lazaristler, Katolikliğin tek resmi temsilcisiydi. Filles de la charité'ye bağlı olan Lazaristler çok faaldi. Şehir dışında iki öksüzler yurdunun, bir dispanserin, erkek çocuklar için parasız bir okul ile kız çocuklar için bir diğer okulun mali yükünü üstleniyorlardı. 1895'e doğru, kendi hastanelerini de açacaklardır. Genel anlamda, misyon, hayırseverlik işlerine büyük önem vermektedir. Bu girişimler doğal olarak Paris'teki genel merkezle yaygın bir yazışmaya yol açıyordu. Bu karşılıklı mektuplaşmaların bir yansısı da içe dönük süreli bir yayın olan *Annales de la Congrégation de la Mission*'da görülür; burada misyoner mektuplarından bir seçme vardır. Bu mektuplarda, Makedonya'da Katolikliğin yayılması, şehrin Frenk cemaati içinde Lazaristlerin yeri, diğer dini inançlarla olan ilişkiler ve buna bağlı olarak, yerel yaşamın çeşitli çehreleri işlenmektedir.

3. Süreli Yayınlar

Bizi ilgilendiren dönemde Selanik mütevazı boyutlarda bir şehirdi, buna karşın, çok erken dönemlerde birçok gazete ve dergi çıkmıştı; elbette bunların çoğu kısa süreli yayınlardı. Paraskevas Konortas, şehrin Yunanlılar tarafından alınmasından önceki dönemde, Türkçe olarak 25 süreli yayın saptamaktadır.[66] Dinos Hristianopulos Yunanca 14 yayın saymaktadır; bunların 11'i "gazete" kategorisindedir.[67] Yahudi-İspanyol dilindeki ilk gazete olan *Lunar*'ın kuruluş tarihi olan 1865 ile 1912 yılı arasında, bu dilde yayımlanmış on kadar süreli yayın adı saptıyoruz. Nihayet, çok sayıda Fransızca yayın adını da dahil etmek gerekir (Fransızca'nın Doğu'da uzun süre boyunca belli başlı iletişim dillerinden biri olduğunu hatırlatmak gerekli mi?). Çok azınlıkta da kalmış olsa Bulgarca, Sırpça, İtalyanca basını da unutmayalım...

Elbette, her şeyi görmek imkânsız, dahası, birçok durumda, izini sürdüğümüz süreli yayınlara ne Selanik'te ne de başka yerdeki herhangi bir halk kütüphanesinde rastlayabiliriz. Dolayısıyla seçici olmak gerekti: İncelenen arşiv dizileriyle zamandaş olan en eski bazı yayınları tercih ettik.

Türkçe basın bu eserde *Rumeli* (1872-1873?) ve *Zaman* (1876-1879?) adlı haftalık yayınlarla temsil edilmiştir; bunların çok eksik olan koleksiyonları Atatürk Kitaplığı adını almış olan İstanbul Belediye Kütüphanesi'ndedir. Vilayet matbaalarında basılan bu iki gazete belki de Osmanlı taşra idaresinin organı rolündeydi, fakat içeriklerinde bunu doğrulayan hiçbir şeye rastlanmaz. *Rumeli* gazetesinin altbaşlığında belirtildiği gibi bunlar, dönemin Osmanlı basını için çok tipik olan "her şeyden bahseden gazete"lerdir. Küçük havadisler ile politik haberler, toplumun çeşitli sorunlarına yönelik ansiklopedik karakterde makaleler ile okur mektupları birbirine karışmıştır.

Türk kütüphanelerinde *Rumeli* ve *Zaman*'ın ancak kırıntıları vardır. Rumca yayımlanan on beşer günlük iki gazete olan *Hermis* (Hermes) ve *Faros tis Makedonias* (Makedonya Feneri) konusunda tarihçiler daha şanslıdır, Selanik ve Atina'da saklanan koleksiyonlarında 1875'ten 1893'e uzanan dönem eksiksiz mevcuttur.

Esas olarak Ortodoks Rum cemaatin çıkarlarına dönük olan ve birinci sayısı 15 Mayıs 1875 tarihli olan *Hermis* önde gelen yerel seçkinlerden bi-

---

66 Paraskevas Konortas, "La presse d'expression turque des musulmans de Grèce pendant la période post-ottomane", *Turcica*, c. XVII (1985), s. 245-278.

67 Dinos Hristianopulos, "Ellinikes ekdhosis sti Thessaloniki epi turkokratias, 1850-1912" (Türk Yönetimi Altında Selanik'te Yunanca Yayınlar), *Diagonios*, no 6, Eylül-Aralık 1980, s. 5-29.

ri olan Sofokles Garbolas'ın eseridir. Dört sayfalık bu gazete Mart 1881'de –dönemin çoğu diğer gazetesi gibi– ad değiştirecek ve *Faros tis Makedonias* olacaktır. 1887 yılına doğru, ciddi mali sorunlar kendini göstermeye başlayacaktır. Gazete açısından bu, birçok krizin kendini gösterdiği bir istikrarsızlık döneminin başlangıcıdır. Bununla birlikte, birkaç yıllık bir aradan sonra (1895-1898), yeni bir ad değişikliği pahasına (*Faros tis Thessalonikis* / Selanik Feneri) da olsa 1912 yılına kadar hayatta kalmayı başaracaktır. Garbolas'ın kişiliğinin fazlasıyla belirlediği *Hermis* ve *Faros tis Makedonias,* göründüğü kadarıyla, özellikle, sıradışı bir gazetecinin bakış açısının ifadesidir. Fakat bu arada bize Selanik yaşamı üzerine birçok bilgi sağlar.

Son olarak da Fransızca çıkan on beş günlük bir yayını belirtmekte yarar var: Bu çalışma kapsamında çok sık başvurulacak olan *Journal de Salonique.* Tıpkı *Faros tis Makedonias* gibi sahibinin –Sam Levi– dinamizmine ve inançlarına çok şey borçlu olan bir gazetedir bu. Selanik'in Yahudi-İspanyol dilindeki en iyi gazetesi olan *La Epoca*'nın kurucusu Saadi Levi'nin oğlu olan Sam Levi, Yahudi cemaatinin en liberal kanadına dahildir; fakat öncelikle bir gazetecidir o ve kendi tarzında, girişiminin başarısını dert edinen bir işadamıdır. İlk sayısı 7 Kasım 1895'te ve son sayısı 20 Kasım 1910'da çıkan *Journal de Salonique,* redaktörlerinin –aslında S. Levi birçok şeyi tek başına yapmaktadır– Avrupa'dan getirilen yeni tekniklere ve değerlere bağlılığını güçlü biçimde ifade etmektedir. Bununla birlikte, hoşa gitmeye çalışan ve bunu yapmak için basitliğe düşmekten çekinmeyen bir yayın organıdır.[68]

Journal de Salonique'in kaç okuru olduğunu ne yazık ki bilmiyoruz. Bu saptama *Rumeli, Hermis, Faros tis Makedonias* ve bildiğimiz Selanik gazetelerinin çoğu için geçerlidir. Dolayısıyla, bu taşra basınının belirli bir etkisi olduğunu ya da tersine, sınırlı çevrelere hitap ettiğini söylemek güçtür. Bize göre, bu basın özellikle yerel yaşam üzerine bir bilgi kaynağıdır. Burada kamuoyunun bir yansısını aramak yanıltıcı olur.

4. Salnameler

19. yüzyıl Osmanlı tarihçileri, salnameleri, yani çeşitli merciler –Bâbıâli, nezaretler, taşra idareleri– adına yayımlanan resmi yıllıkları iyi biliyorlardı. Vilayetlerdeki ilk salnameler 1865 tarihlidir ve Abdülaziz'in hükümdarlığı dönemindeki reformların peşi sıra ortaya çıkmıştır. Bunların işlev-

---

68 *Journal de Salonique*'in eksiksiz bir koleksiyonu Versailles'daki Bibliothèque Nationale'de muhafaza edilmektedir. Kurşun kalemle düşülmüş kenar notları söz konusu nüshanın editöre ait olduğu hissini uyandırıyor.

lerinden biri, Tanzimat'ın uygulanmaya konması sayesinde, ülkenin derinliklerinde kaydedilen başarıların mümkün olduğunca parlak bir envanterini çıkarmaktır.

Teorik olarak, salnameler, Avrupalıların yıllıkları ve almanakları gibi, her yıl çıkar. Pratikte olaylar iyi niyete ve yerel olanaklara bağlıdır. Tek bir model yoktur; bir yıldan diğerine, bir vilayetten diğerine salnameler görünüm değiştirir. Her durumda, yine de, okura bazı yararlı bilgiler sağlarlar: Kamu idaresinin belli başlı hizmetlerinin listesi (burada çalışan personelin isimleriyle birlikte); istatistikî tablolar (ticaret, nüfus); okulların, hastanelerin, bankaların, sigorta şirketlerinin, ticarethanelerin, ayrıca doktorların, eczacıların, dişçilerin, büyük işletmelerin, vs. envanteri. Bazı salnamelerde, örneğin, vilayetin ekonomik potansiyelinin sunumuna ya da coğrafi konumuna ilişkin özel bölümler de mevcuttur.

1871/72'de –yeni belediye yapısının yerleşmesinden kısa süre sonra– Selanik vilayetinin ilk salnamesi çıktı. Sonuncu salnamenin tarihi 1909/10'dur. Bu arada 23 cilt yayımlanmıştır, yani aşağı yukarı iki yılda bir cilt. Bu incelemede, 1872/73'ten 1908/09'a uzanan ve hepsi de Ankara'daki Türk Tarih Kurumu'nda bulunan yedi ciltten yararlanılmıştır. Bu yedi cilt eşi benzeri olmayan bir zenginliktedir. 1872/73 tarihli salname toplam olarak ancak 150 sayfadır ve vilayetin idari yaşamı hakkında temel veriler sağlamakla yetinir. Dönemin sonunda, 600 sayfayı aşan (1902/1903 ve 1908/1909 salnameleri), hatta 700 sayfayı aşan (1905/1906 salnamesi) çok daha kapsamlı çalışmalarla karşılaşırız. Bunların boyutu yalnızca vilayet bürokrasisinin aşırı büyümesini değil, imparatorluğun politik ve ekonomik yaşamında Makedonya'nın büyüyen önemini de yansıtır.

5. Tüzük ve Yönetmelikler

Son olarak, bu çalışmanın dayandığı kaynaklar arasında meslek birliklerinin ve cemiyetlerin tüzük ve yönetmeliklerine de yer ayırmamız gerekir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve Jön Türk devrimi yılları, Selanik'te meslek birlikleri ve cemiyet yapıları için özellikle şanslı bir dönemdir. Her zaman faal olan eski meslek birliklerinin yanında, şehir, birkaç on yıl içerisinde her türden sayısız cemiyetle donanmıştı: Hayır cemiyetleri, spor kulüpleri, yardım sandıkları, sendikalar, kültür, dostluk çevreleri, yardım kurumları, vs.

Bu gruplaşmaların hedeflerini belirlemek için, Aristo Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde muhafaza edilen basılı belgeler incelendi. Selanik Asliye Mahkemesi arşivlerine ise daha sık başvurulması gerekti. Bu arşivde

rafından ele geçirilmesinden sonraki tarihlere aittir. Fakat çoğu zaman bu tarihten önce hazırlanmış metinlerin doğrudan tercümesi söz konusudur. Gerçekten de, 1914 yılında, şehrin Yunan Krallığı'na bağlanmasından iki yıl sonra çıkartılan bir yasayla tüm meslek birliklerinin ve diğer cemiyet yapılarının tüzüklerini mahkemeye sunmaları zorunlu kılındı; bu formalite yerine getirilmediğinde faaliyetlerine son veriliyordu. Bu tarihte hâlâ faal birliklerin çoğunun yeni yetkililerin bu talebine boyun eğmekte kusur etmediklerini düşünebiliriz.

Elinizdeki eser bu şekilde tercüme edilmiş elli kadar tüzük ve yönetmeliğe dayanmaktadır. Bunlar çeşitli alanlarla ilgilidir: hayırseverlik, yardım, eğitim, serbest meslekler, sanatsal faaliyetler, zanaat, ticaret... Esas olarak program niteliği taşıyan metinlerle karşı karşıya olduğumuzu doğal olarak belirtmek gerekir. Bu belgeler bir grup insanın peşinde koştuğu hedef ve bu hedefe ulaşmak için sahip oldukları araçlar hakkında bizi bilgilendirse de, genel kural olarak, bu hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirdiklerini bu belgelere bakarak saptayamayız.

I.
TANZİMAT'IN ŞAFAĞINDA BİR OSMANLI ŞEHRİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHRİN GÖRÜNÜMÜNDEKİ TEMEL ÖĞELER

Ziyaretçi şehre deniz yoluyla geldiğinde –1840'a doğru şehre başka türlü varan pek enderdi– gözlerinin önünde son derece pitoresk bir manzara beliriyordu. Minarelerin, kubbelerin ve servilerin arasındaki mahalleler, açıklara bakan bir tepenin eteklerinde, amfiteatr biçiminde sıra sıra diziliydi.[1] Küçük ahşap evler, bağların, çam ve zeytin ağacı dikili bahçelerin arasında sıkışıp kalmıştı. Nem özellikle kışın öyle fazlaydı ki, sis tabakaları, adeta bir peçe gibi, çoğu kez manzaranın görünmesini engelliyordu.[2]

Kral Kassandros Büyük İskender'in kız kardeşiyle evlenmişti. Karısını onurlandırmak için, MÖ 316 yılında, eskiden Therma kasabasının[3] bulunduğu yerde kurduğu şehre onun adını verdi.[4] Selanik'in fırtınalı bir yazgısı olacaktı.

> Tüm iklimler ona efendi gönderdi ve tüm denizler soyguncu. [...] Saraşenler, Normanlar, Katalanlar, Türkler, her ırktan korsanlar geçerken ona hakaret ettiler. Katliamları, salgınları, yangınları, tüm felaketleri tanıdı [...], sayısız tahak-

1 Félix de Beuajour, *Tableau du Commerce de la Grèce, Formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797.* Paris, Imprimerie de Crapelet, 1800, s. 27.

2 Nikos Gavril Pencikis, *Mitera Thessaloniki* (Selanik Ana), Atina, Kedros, 1970, s. 89-90.

3 Bölgede bol bulunan termal sularından gelen ad. Bu konuda bkz. O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique,* Paris, Geuthner, 1913, s. 5.

4 O. Tafrali (*age.*, s. 5) şehrin adının II. Filippos'un Tesalyalılar karşısındaki zaferinin anısından kaynaklandığı kanısındadır. Thessalonike / Selanik adını, "Thettalo" (Tesalya, Tesalyalı) ve "Nika"dan (Zafer) türetir. Fakat şehir tarihçilerinin çoğuna göre bu tez yanlıştır.

küm ve sayısız rejim gördü. Helenleşmiş Arnavutlar, Romalılar, Bizanslılar, Normanlar, Franklar, Lombarlar, Venedikliler, Türkler birbirini izledi, fakat onu alt edemediler. Silahların kapışmasından tesadüfen efendi çıkmış olanın kırbacına boyun eğer, geçicidir, kendisi kalır; zaman içinde değişen karakteriyle, güçlü kişiliğini, özgünlüğünü, gururunu, bağımsızlığını her zaman korur. 15. yüzyıla kadar dil ve ruh olarak Yunandır, İber yarımadası Yahudilerinin büyük göçünden itibaren, Türklerin yumuşak sultası altında, kısa sürede düşünce olarak Latin, dini inanç olarak Yahudi olur.[5]

"Ucu kuzeydoğuya kıvrılmış bir tür Frigya takkesine [...] benzetebileceğimiz"[6] Termaikos Körfezi'nin dibine yerleşmiş, güney tarafına doğru geniş ölçüde açık Osmanlı Selanik'i, imparatorluğun Rumeli'deki topraklarının bu pek değerli ve zengin deniz şehri, 1840'larda hâlâ dört bir yandan çevreleyen surlarla kaplıydı.

A. SURLAR

Büyük bölümünü Bizanslıların inşa ettiği bu kale bedenlerinin[7] çevresi yaklaşık 7 bin metreydi.[8] Duvarlar geç bir döneme kadar dokunulmadan kalırken, 1700 yılında Dapper'in saydığı[9] kırk kuleden, bir yüzyıl sonra ayakta kalan pek azdı. Dönemin gezginleri özellikle Kanlı Kule'den (Yeniçeri Kulesi olarak da bilinir) söz ederler, deniz kıyısındaki surların güneydoğu ucunda bulunur ve günümüzde Beyaz Kule adıyla bilinir. Osmanlılar tarafından inşa edilmiş bu yapıda 1826 yılında II. Mahmud'un zulmüne maruz kalan Yeniçeriler boğazlanmış.[10] Şehrin güneybatısına doğru, eski limanın başladığı yerde, Osmanlı döneminden kalma bir başka kule bulunur: Baruthane. Beaujour'un[11] ve Cousinéry'nin[12]

---

5 P. Risal, *La ville convoitée Salonique*, Paris, Perrin et Cie, 1914, s. V-VII.

6 O. Tafrali, *age.*, s. 10.

7 O. Tafrali'ye göre (*age.*, s. 67) "Son yüzyıllarda Bizanslılar Thessalonike'yi imparatorluğun ikinci kalesi olarak kabul ediyorlardı."

8 B. Nicolaidy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine. Itinéraire et compte rendu de voyage dans les provinces ottomanes*, Paris, F. Sartorius, 1859, s. 28; ayrıca bkz. O. Tafrali, *age.*, s. 67.

9 *Les isles de l'Archipel*, Amsterdam, 1703, s. 347.

10 O. Tafrali, *age.*, s. 94; Mihail Haciyoannu, *Astigrafia Thessalonikis itoi Topografiki perigrafi tis Thessalonikis* (Selanik'in Topografik Tarifi), Selanik: "Makedonia" matbaası, 1880, s. 25. Haciyoannu'nun incelemesini yazdığı dönemde, 1880'lere doğru, Kanlı Kule hapishane işlevi görüyordu (*age.*, s. 25).

11 Félix Beaujour, *age.*, s. 28.

12 M.E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'Histoire, la Géographie et les Antiquités de ce pays*, Paris, Imprimerie Royale, c. I,

belirttikleri bu kule, liman tesislerinin korunmasına hizmet ediyordu ve şehri savunanlar buraya silahlarını depoluyorlardı.[13] Tafrali,[14] Bizanslıların "Trigonion" dediği Zincirli Kule'yi kale bedenlerinin kuzeydoğusuna yerleştirir. Osmanlı sultanı II. Murad 29 Mart 1430'da Selanik'e bu kuleden girmişti.

19. yüzyıl ortasına kadar şehre ancak gündüz girilebilirdi, çünkü gün batımında şehrin kapıları kapanıyordu. Kapılardan dördü doğudaydı: Kanlı Kule,[15] Kelemeriye,[16] Telli Kapu[17] ve tuhaf bir şekilde Porta Kapu denen kapı. Batı surları tarafında, Kelemeriye Kapısı'nın karşısında, şehre Vardar Kapısı'ndan[18] giriliyordu; burası çifte bir cümle kapısıyla süslenmişti ve biraz daha kuzeyde, Yeni Kapu'dan da girmek mümkündü. Deniz kıyısındaki, güneybatıdaki bentlerde –en azından– bir kapı açılmıştı.[19] Bu kapı kıyıya bakıyordu ve Yalı Kapu adıyla biliniyordu. Son olarak, sur içinin kuzey bölümündeki çok sayıda kapı, yedi kuleden güç alan (Yedi Kule adı buradan gelir) güçlü bir yapı olan Kale'yle irtibatı sağlıyordu.

B. LİMAN

19. yüzyılın ilk yarısındaki gezginler surları, kuleleri ve kapıları canı gönülden tasvir etmiş olsalar da, limana hiç ilgi göstermemişlerdi. Fransa, İngiltere ya da Avusturya konsoloslarının raporlarında da aynı ilgisizlik görülür. Bu raporlarda malların giriş ve çıkışlarından bolca söz edilir, fakat limanların altyapısı sessizce geçiştirilir. Bunlar ancak yüzyılın sonunda gün ışığına çıkmıştır.

1831, s. 45: "Eski limanın başında, bu eski havuzun diğer tarafında, ortaçağda inşa edilmiş büyük bir kule görülür, kule kazıklar üzerinde duran tahta bir merdivenin koruması altındadır, bu merdiven aracılığıyla mallar boşaltılır ve yüklenir. Bu kule limanın savunmasına katkıda bulunuyor olabilir."

13 Haciyaannu, *age.*, s. 28. 1874 yılında yıkılan bu Baruthane 19. yüzyılda Yalı Kule olarak da belirtilmişti.

14 O. Tafrali, *age.*, s. 81.

15 Bizanslıların büyük Roma kapısıdır bu. Bkz. O. Tafrali, *age.*, s. 95.

16 Bu adda Kalomeria'nın (= İyi Yer) bozulmuş bir telaffuzunu görmek gerekir. Bizanslılar Kassandreatia kapısı diyarlardı. Bu kapıdan Halkidikya'ya girilebilirdi. Bkz. B. Nicalaidy, *age.*, s. 29.

17 Bu kapı hakkında O. Tafrali, *age.*, s. 97'de şunu belirtir: "... Türklerin döneminde duvar örülüp kapatılmıştır, fakat 1874'te yeniden açıldı. Bazı Bizanslı yazarlar onu Başmelekler Kapısı diye adlandırır (Ton Asomaton)."

18 İster doğuya gidilsin ister batıya, ister güneye ister kuzeye, şehirden çıkmak için Vardar Kapısı'ndan geçmek gerekir. Bugün de hâlâ böyledir.

19 E. Zachariae, *Reise in dem Orient in den Jahren 1837 u. 1838,* Heidelberg, 1840, s. 190, ayrıca, limandaki pazara çıkılabilen bir kapıdan söz eder.

Termaikos Körfezi ve özellikle Selanik koyu gemiler için demirleme imkân sunan mükemmel bir doğal limandı. Şehir ilk kez 4. yüzyılda, "bir mühendisin çalışmaları sayesinde" limana kavuştu.[20] Fakat Osmanlı'nın fethinden itibaren gemiler, eski Bizans limanı tamamen kumla dolduğundan, deniz kıyısındaki surlar boyunca demir atmaya başladılar.[21] Cousinéry'ye göre,[22] denizden elde edilen bu alanda 19. yüzyıl başında, bölgenin en önemli loncası olan sepicilerin atölyeleri bulunuyordu. Dolayısıyla, Avrupa konsoloslarının hayranlıkla yazdığı sayfalara esin kaynağı olmuş Selanik'in çok aktif dış ticareti yüzyıllar boyunca varlığını iskele hamallarının ve yükçülerin kas gücüne borçluydu. Gemiler kıyıya yanaşamadığından malların yüklenmesi ve boşaltılması mavnalar aracılığıyla yapılıyordu ve mallar karaya çıkarıldığında da insanlar sırtlarında taşıyorlardı.

C. İBADETHANELER

Ziyaretçi Yalı Kapu'dan geçtiğinde Doğu'nun birçok başka şehrinde karşılaşacağı bir atmosfer içinde buluyordu kendini. Ne kalabalık, ne seyyar satıcıların bağrışları, ne dar ve pis sokaklar, ne köpek sürüleri, ne çamur ne de toz eksikti. Bununla birlikte, yolcuların çoğu Selaniklilerle, onların günlük faaliyetleri ve yaşamlarıyla ilgilenmek yerine bugünün turistleri gibi davranıyordu. İki bin yıldan uzun bir tarihin görkemli tanığı olan şehrin belli başlı binalarını bir an önce görmek isterlerdi.

Bu anıtların çoğu ibadethaneydi: Ortodoks kiliseleri, camiler, sinagoglar. Avrupalı gezginler özellikle Bizans döneminin kutsal mimari kalıntılarıyla ilgilenirlerdi, bunlar hâlâ Hıristiyanların kullandıkları binalar ya da fetihten sonra camiye dönüştürülmüş kiliselerdi. Genellikle oldukça kapsamlı olan gezi anlatılarında, çoğu 16. yüzyıl sırasında kurulmuş sinagoglardan da söz etmemişlerdi, Osmanlıların inşa ettiği camilerden de.

Aynı şekilde, ibadete ayrılmış bu mekânlarda yapılan dini törenlerle de nadiren ilgilenmişlerdi. Değerli izlenimlerin peşinde koşarak keşfettikleri bu şehirden hatırladıkları tek şey taş yığınlarının oluşturduğu manzaralardı: kapılar, tonozlar, kubbeler, sütun başlıkları, galeriler, ikonostazlar... Pazar ayinleri, müezzinin ibadete çağrıları, her cumartesi sinagoglara akın eden yoğun kalabalıklar onları hiç ilgilendirmemişti.

Yine de, bu ibadet yerleri yalnızca arkeolojik alanlar değildi. Osmanlı

---

20 O. Tafrali, *age.*, s. 14.

21 Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912, Tomi tis metapratikis polis* (Selanik 1700-1912, Komprador Şehrin Anatomisi), Atina, Stohastis, 1974, s. 18; O. Tafrali, *age.*, s. 15.

22 *Age.*, s. 23.

Selanik'inde kilise, cami, sinagog mahalle yaşamının göbeğindeydi. Müminler dua etmek ve cemaate aidiyetlerini göstermek için burada toplanırdı. Yaşamın acılarını dindirecek şifa arayan dertliler ve yoksullar da buradaydı. Din adamları, güzel sözlerin yanı sıra sadaka da dağıtırdı. Camiler evsizlerle dolup taşıyordu. Bazı sinagoglarda, ihtiyacı olanların geçimlerini sağladıkları dokuma atölyeleri vardı. Avrupalı gezginler genellikle olayların bu yanını bilmiyorlardı. Yalnızca şehri iyi bilenler –özellikle Félix Beaujour ya da Cousinéry gibi konsoloslar– bu anıtların yanı sıra, buralara girip çıkan şehirlilere de biraz yer vermiştir.

1. Kiliseler

Söylentilere bakılırsa, Bizans Selanik'inde, yılın günleri kadar, yani 365 kilise vardı.[23] Fakat Osmanlı fethinden sonra bu miras önemli ölçüde azaldı. İçlerinden en önemlileri camiye dönüştü, diğerleri yıkıldı ya da yangınlara ve depremlere maruz kaldı. Yıkımlar ve soygunlar öyle çoktu ki, 19. yüzyıl başında Ortodoks Hıristiyanların ancak on iki kilisesi ve altı şapeli kalmıştı ve hepsi de Rum cemaatine aitti.

Bu ibadet yerlerinin aşağı yukarı yarısı şehrin doğusunda ve güneydoğusunda, Kelemeriye Kapısı yakınındaydı. Özellikle Aya Nikola, Panağuda, Aya Tanaş, Ay Andon ve kimilerinin Nea Panayia da dedikleri Megali Panayia kiliseleri, Ortodoks Rumların çoğunlukta olduğu Kamara ve Podrom mahallelerindeydi. Bunlardan her birinin, iki yöneticiye bağlı olan ruhani bir çevresi vardı. Cemaatin her yıl seçtiği bu kişilerin temel görevi kilisenin bakımıyla ilgilenmekti. Bizim incelediğimiz dönemde, bu ruhani çevrelerden ikisi özellikle dikkat çeker: Aya Tanaş ve Aya Kostantin.

14. yüzyılda Aya Tanaş muhtemelen bir manastırın parçasıydı. Demetriades'in sözünü ettiği bir dizi Osmanlı belgesine göre,[24] bu yapı 1550 yılına doğru, eski Verria (Karaferya) metropoliti Theofanis Malakis tarafından satın alınmış. Malakis, Selanik bölgesinde bulunan başka gayrimenkulleri de satın almıştı. Yirmi yıl sonra kilise, bağış yoluyla Vlatadon Manastırı'nın mülkü oldu. Bu tarihten itibaren, bilinmeyen bir başpiskoposluğa bağlanarak, manastır kompleksinin parçası olmaktan çıktı. Yine de, 19. yüzyıl başında ruhani bir çevrenin kilisesi olarak hizmet ettiğini bili-

---

23 Mihail Haciyoannu, *age*, s. 68.

24 Vassilis Demetriades, *Topografia tis Thessalonikis kata tin epohi tis turkokratias, 1430-1912* (Türk Yönetimi döneminde Selanik'in Topografisi, 1430-1912), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1983, s. 256-260.

yoruz. 1817 yılında bir yangın sonucu tamamen yok olduğunda, yeniden inşa masraflarını karşılayanların *enorii*'ler (kilise mensupları) olması bunun kanıtıdır. Tanzimat'ın şafağında, Aya Tanaş (Ayios Athanasios) yalnızca Selanik'in en kalabalık ve en zengin bölge kilisesi olmakla kalmıyor, kültürel ve eğitsel sorunlara gösterdiği ilgiyle de öne çıkıyordu. 1852 yılında şehrin ilk Rum okulu burada kurulacaktı.

Aya Konstantin kilise çevresine gelince, özellikle kiliselerinden biriyle ünlüydü: Ay Andon (Ayios Andonis) Kilisesi tımarhane olarak kullanılırdı. Akıl hastalıklarını tedavi eden Ayios Andonis, Hipodrom Meydanı yakınında 19. yüzyıl başında inşa edilmiş küçük bir yapıda[25] mucizelerini gerçekleştirmekteydi. Hastalar kiliseye yakınlarıyla birlikte gelirlerdi. İkonostazlara çakılmış halkalara zincirlenmiş hastalar kötü ruhlarla boğuşurken, yakınları mucize yaratıcı ikonun önünde diz çökerek oruç tutarlar ve günlerce, hiç durmadan dua ederler, sevgili varlıklarını Aziz'in kurtarması için yakarırlardı.[26]

Şehirdeki bu tür tek "kurum" olan Ay Andon Kilisesi çok sayıda hasta kabul ediyordu. Bu hastalar yalnızca Ortodoks cemaatinden değildi, aralarında Müslümanlar ve Yahudiler de vardı, para karşılığında Aziz'in lütfundan yararlanırlardı. 1859'da kiliseyi ziyaret etmiş olan Rus başpiskoposu Porfiriy Uspenskiy'e göre, "... [Kilisenin] gelirlerinin bir bölümü Rum okul ve hastanesinin bakımına ayrılmıştı..."[27]

Tamamen Rumların yaşadığı mahallelerin dışında olan, kimi zaman İslamın kimi zaman Yahudiliğin damgasını taşıyan bir ortamda bulunan kiliseler ise Ortodoks cemaatin yaşamında elbette ikincil bir rol oynuyordu. Örneğin Yetim Ay Nikola ya da Aya Theodora kiliseleri pek az müminin gittiği kiliselerdi. Yalnızca Mitropolis (Başpiskoposluk) ve Aziz Menas'a ayrılmış ibadethane istisna oluşturuyordu. Başpiskoposluk merkezi olan Mitropolis, Yahudi mahallesinin ortasında bulunmasına rağmen, Selanik Ortodoksluğunun beyniydi. Bizans döneminde, Pazar bölgesinde inşa edilmiş olan Ayo Mina Selanik'in en büyük kilisesiydi. 1806 yılında bir yangınla tamamen yok olan kilise İoannis Gutas Kaftancoglu tarafından yeniden inşa edilmişti.[28] 19. yüzyıl boyunca ruhani çevre kilisenin hemen

25 Harula Saksiampani-Stefanu, "O naos Ayiu Antoniu Thessalonikis" (Selanik'te Aghios Andonis Kilisesi), *Thessaloniki I*, Selanik, Kentro Historias Thessalonikis, 1985, s. 413-449, s. 431.

26 Nik. A. Sfendonis, "Ena frenokomeio tis Thessalonikis kata ton dekaton enaton eona" (19. Yüzyıl Selanik'inde Bir Tımarhane), *Makedoniko Himerologhio*, 1964, s. 97-100.

27 Harula Saksiampani-Stefanu, *age.*, s. 417.

28 Vassilis Demetriades, *age.*, s. 252.

yakınındaki birçok dükkânı satın alacak ve bunların kiralarıyla gelirlerini önemli ölçüde artıracaktı.[29]

Son olarak da, biraz farklı bir düzeyde de olsa, Türklerin Çavuş Manastır dedikleri, Selanik'te hâlâ faal tek manastır olan Vlateon (Vlatadon) Manastırı'nı anmalıyız. Deniz düzeyinden 130 metre yukarda bir kayanın üstünde yer alan, şehrin tepesine tünemiş bu yapı idari olarak hem Rum cemaatinden hem de Mitropolis'ten bağımsızdı. Her yıl kasalarına önemli miktarlarda para girerdi. Bu paralar, esas olarak, aşağı şehirde sahip oldukları çok sayıda gayrimenkulden gelmekteydi.[30] Ayrıca, yaz boyunca, keşişler hücrelerinden bazılarını şehrin nemli sıcaklarından kaçmak isteyen varlıklı Selaniklilere kiralardı.[31] Fakat cemaat bu kazançtan yararlanamıyordu. Manastırdaki cennetlerine kapanmış olan Vlateon'un keşişleri şehrin sorunlarıyla pek ilgilenmedikleri gibi, ne hayır işlerine ne de kültürel işlere karışıyorlardı.

Katolik Hıristiyanlara gelince (sayıları Selanik'te birkaç yüz kadardır), bunlar, 1742 yılında Cizvit Babaları'nın Fransız Konsolosluğu avlusunda inşa ettirdiği, Frenk mahallesinin küçük kilisesinde dini görevlerini ifa ediyorlardı. 1783'te onların ardından gelen Lazarist Misyonu da aynı ibadethaneyi kullanmıştı. 1839'daki bir yangın sırasında konsolosluk ikametgâhı ve etrafındaki binalar tamamen yok oldu. Yeni kilise ancak 1867'de inşa edilecekti. Bu süre içerisinde bu cemaat Misyon mekânlarını kullanmıştı.[32]

2. Camiler, Tekke ve Mescitler

Evler ve dar sokaklar arasında kaybolmuş az sayıdaki Rum kiliselerinin tersine, camiler şehrin en göze çarpan anıtlarıydı. Selanik manzara-

---

29 *Archives Historiques de Macédonie,* 1894-1905 Selanik Rum Ortodoks Cemaati Kadastrosu.

30 Lagudiani Kilisesi esas olarak Vlateon (Vlatadon) manastırına bağlıdır. Türkler'in Tavşan Manastırı olarak bildikleri bu kilise adını Bizanslı kurucusu Lagudatos'tan almaktadır. Haci-Ioannu (*age.*, s. 94) ve Tafrali'ye (*age.*, s. 185) göre, 19. yüzyıl başında masraflarını Ioannis Kaftancoglu'nun karşılamasıyla tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Demetriades (*age.*, s. 268) yeni yapının Hristos Georgiu Menekses sayesinde yapıldığını kabul eder.

31 Mary Adélaide Walker, *Through Macedonia to the Albanian Lakes*, Londra, Chapman & Hall, 1864, s. 53.

32 *Annales de la Cangrégation de la Mission au Recueil de lettres édifiantes écrites par les prêtres de cette congrégation et par les Filles de Charité employées dans les missions étrangères*, Paris: Adrien Le Clere et Cie, c. 64 81899), s. 234. Selanik'teki Lazarist Misyon hakkında ayrıca bkz. Arthur Droulez, *Histoire de la Mission Lazariste de Thessalonique 1783-1945*, İstanbul, Collège Saint-Benoit, Galata, 1945.

sını süsleyen cami minareleri, Avrupalı seyyahlar genellikle sessizlikle geçiştirseler de, Makedonya metropolünün siluetine hâkimdi. O kadar çok minare vardı ki, insanın İslamiyetin güçlü olduğu bir yerde bulunduğuna inanası geliyordu.

Demetriades'in zikrettiği 1835 tarihli bir Osmanlı kadı siciline göre[33] o dönemde Selanik'te 34 cami ve 49 mescit vardı. Bu yapıların çoğu çok kötü durumdaydı ya da terk edilmişti. Zaten yetkililer tarafından restore edilecek olmaları yüzünden envanterleri çıkarılmıştı.

Bunların çoğu, Osmanlıların şehri fethinden sonra camiye dönüştürülmüş eski Bizans kiliseleriydi. Yeni inanç adına asıl işlevlerinden uzaklaştırılmış bu yapıların en ünlüleri Eski Cuma, Aya Sofya, Hortaç Şeyh Süleyman Efendi ve Kasımiye camileriydi.

Büyük Bakire Ahiropoietos Kilisesi[34] Müslüman fatihleri ilk kabul eden kilise olmuştu. Bir süre için Cuma camii olarak hizmet etti; müminler her cuma ibadet etmek için burada toplanırlardı. Eski Cuma adını, artık bu işlevini yerine getirmediği için aldığı düşünülebilir.[35] 19. yüzyıl başında, Eski Cuma Camii'nin eski görkemi kalmamıştı. Eski Egnatia Caddesi olan Büyük Vardar Caddesi'nin hemen yakınındaki cami Rumların ve Yahudilerin oturduğu mahallelerin ortasında kaybolmuştu. Camiye pek az kişi gidiyordu, ayrıca pek haraptı. Özellikle çatısı harabeye dönmüştü.[36] Para yardımları sayesinde kendi ibadet yerlerini tamir eden Rumların tersine, Müslümanlar bu yükümlülüğün caminin bağlı olduğu vakfın görevi olduğunu kabul ediyorlardı. Eski Cuma söz konusu olduğunda, dini vakıf idarecilerinin, yükümlülükleri altındaki yapı Müslümanların oturdukları bölgelerin uzağında kaldığından görevlerini ihmal etmiş olmaları muhtemeldir. 1835 yılında, önemli miktarda para harcayarak tamir masraflarını üstlenecek olan da devletti.

1524 yılında, Makbul İbrahim Paşa Aya Sofya bazilikasını camiye dönüştürdüğünde Eski Cuma ününü kısmen kaybetti. İslami ibadet, görüntüsü İslamiyete pek uygun olmasa da artık Aya Sofya Camii'nde yapılıyordu. Genellikle yapılanın tersine, Osmanlılar bazilikanın içini süsleyen Bi-

---

33 Selanik'teki Selanik Tarih Arşivleri'nde saklanan 336 na'lu kadı sicilinin 15. ve 16. sayfası. Camilerin ve mescitlerin tam listesi için bkz. Demetriades, *age.*, s. 283-285.

34 Ahirapoietos (= İnsan eliyle yapılmamış) adını Kilise'de bulunan büyük Meryem ikonundan alır: O. Tafrali, *age.*, s. 162.

35 Eski Cuma ya da Eski Cami(?) Bu yapının adı konusunda farklı fikirler vardır. Bu konuda bkz. O. Tafrali, *age.*, s. 160-162; Demetriades, *age.*, s. 287-288.

36 1835 envanterine göre, kayıt no 336, s. 15, aktaran Demetriades, *age.*, s. 283.

zans mozaiklerine pek dokunmamışlardı.[37] Aşağı şehirde, Vardar Caddesi'nin güneyinde, Yahudi mahallesinin ortasında ve pazarın yakınında bulunan bu cami Osmanlı döneminin sonuna kadar Selanik'in en zengin camisi olarak kaldı. Demetriades'e göre,[38] caminin bakımını üstlenmiş olan vakıf üç yüzden fazla dükkân ve eve sahipti, bu evlerin çoğunda Yahudiler oturuyordu.

Bizanslıların Ayios Georgios Kilisesi olan Hortaç Süleyman Efendi Camii,[39] Rum mahallesinin ortasında, Kelemeriye Kapısı'nın yanında, Halveti dervişlerinin büyük tekkesinin hemen yakınındaydı. Değirmi biçimi nedeniyle Avrupalılar camiye Rotonda diyorlardı. Türkler hiçbir İslami süsleme eklemediklerinden fresk ve mozaiklerle süslü kalmış olan bu yapı şehrin en çok ziyaret edilen yapısıydı. Avluda, muhtemelen tekkeye ait olan küçük bir hazire vardı. 1835 envanterine inanacak olursak, Hortaç Süleyman Efendi Camii çok mütevazı kaynaklara sahipti. Vakıf idarecilerinin topladıkları paralar bakımına yetmiyordu. Yapının kurtarılması açısından zorunlu olan tamiratı yapabilmek için bazı şahısların cömertliğine başvurmak gerekti.[40]

Yukarı şehrin yakınında, Müslüman mahallelerin başladığı yerde, Selanik'in koruyucu ermişi Ayios Demetrios gömülüydü. Mezarının bulunduğu yerde 5. yüzyıla doğru inşa edilmiş olan Helen tarzındaki bazilika, 1490'larda camiye dönüştürülmüş ve Kasımiye adını almıştı. Bu mahal artık Müslümanların ibadetine ayrılmış olmakla birlikte, Hıristiyanlar için hâlâ bir hac yeri olan azizin mezarına Türkler saygı gösterirlerdi. Dahası, bu Ortodoks mekânın koruyucusuna onlar da dua ederdi, özellikle birçok tedavi mucizesi ona atfedilirdi. Mezar civarındaki, ilaç yapımında kullanılan toz toprak pek revaçtaydı. Cami imamı, önceden belirlenmiş bir tarifeye göre bu topraktan küçük miktarlarda düzenli satıyordu.[41] Kasımiye'nin gelirlerinin önemli bir bölümü, gelişmekte olan bu ticaretten kaynaklanırdı. Rumlara gelince, onlar, özellikle azizden dileyecekleri bir şey varsa mezarı ziyaret ederlerdi. Hıristiyan papaz olmadığından, mü-

---

37 William Martin Leake, *Travels in Northern Greece,* Londra, 1835, c. III, s. 241-242; O. Tafrali, *age.*, s. 167.

38 *Age.*, s. 291.

39 Semavi Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selânik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, s. 461-518, 473-474.

40 Vassilis Demetriades, *age.*, s. 299.

41 F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans,* Oxford, Clarendon Press, 1929, 2 c., s. 684.

min ile aziz arasındaki aracılık görevini, bir derviş ücret karşılığında yerine getirirdi.[42]

Bu dört büyük caminin yanında –ki bunların üçü Müslümanların azınlıkta olduğu bölgelerdedir– Selanik'te şehir dokusuna geniş oranda yayılmış, ama fazla önemi olmayan onlarca yapı daha vardı. Türkler, bir avuç mümini kabul edebilecek küçük ibadethaneler olan mescitlere de giderlerdi. Bunlar genellikle işyerlerinin yakınındaydı ve "sıradan" günlük ibadet için kullanılırdı.

Ayrıca, şehir, 19. yüzyıl başında, geniş bir tekke ağıyla da övünebilirdi. Bu tekkelerin listesini veren Demetriades[43] 1906 tarihli Osmanlı belgelerine dayandığından her birinin kesin inşa tarihini veremez.

Bu dini yapıların, tüm Osmanlı tarihi boyunca şehirlerin toplumsal ve entelektüel yaşamının canlanmasına büyük ölçüde katkıda bulundukları bilinmektedir. Kimi zaman sapkınlıkla suçlanan tarikat şeyhleri, çoğunlukla cemaatin manevi liderleri arasında yer alırdı. Tarikatlar halk arasında böyle bir başarı kazanabilmişse, sebebi kuşkusuz ilettikleri mesajın herkesçe anlaşılabilir olmasıydı. Tekke kapalı bir yer değildi. Haftalık ayinlerde, yandaşlar zikir esnasında dervişlerle birleşir, yemeklerini paylaşırlar ve genellikle toplantıyı süsleyen sohbetlere katılırlardı. Ruhani bir yer olan tekke, böylece, Müslüman sosyalliğinin son derece geliştiği bir yer olarak da öne çıkıyordu.

Selanik'te, bazı meslek gruplarının, özellikle debbağların, havlu imalatçılarının, nalbantların, üzüm tacirlerinin kendi tekkeleri vardı. Hepsi atölyelerin yakınındaydı. Dervişlere ait diğer mekânlar da genel olarak ya Müslüman mahallelerinde ya da şehir kapılarının yakınındaydı.[44]

19. yüzyıl ortasında Selanik'in en rağbet gören tekkesi Mevlevi tekkesiydi. Yeni Kapu'nun kuzeyinde, surların dışında bulunan Mevlevihane 1612-1617 arasında Ekmekçizade Ahmed Paşa tarafından kurulmuştu. Mevlevi dervişlerin sema ve ilahileri, her salı ve cuma günü birçok müminin orada toplanmasına yol açıyordu.[45] Halvetiler ve Rufailer de çok sayıda mümin toplardı. İstanbul'da olduğu gibi, Halvetilerin sade

---

42 L. de Launay, *Autour de la mer Egée,* Paris, Georges Chamerot, 1889, s. 28-32.

43 *Age.*, s. 378-387.

44 Vassilis Demetriades, *age.*, s. 376.

45 Selanik Mevlevihanesi hakkında bkz. F.W. Hasluck, *age.*, s. 55; Semavi Eyice, *age.*, s. 478; Vassilis Demetriades, *age.*, s. 386; Raoul de Malherbe, *L'Orient 1718-1845. Histoire, politique, religion, mours, etc.*, Paris, Gide & Cie, 1846, s. 383-384; Léon Abastado, *L'Orient qui meurt (Salonique, ce qu'elle est),* Selanik, Acquarone Matbaası, 1918, s. 44-45.

zikri ve Rufailerin "çığlıkları" şehirden geçen yabancılar için cazip gösteriler arasındaydı.

3. Sinagoglar

Sinagoglar, diğer inançların ibadet yerleri kadar göze çarpmasa da sayıları az değildi. Çoğu sinagog, 1492 yılındaki büyük göç esnasında İspanya'dan gelmiş olan Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 16. yüzyılda inşa edilmişti. Bu tarihten önce şehirde sadece üç Yahudi ibadethanesi vardı. Roma kökenli olan Etz-Ha-Haim (Yaşam Ağacı) en eskisiydi. Rivayete göre, Aziz Pavlus ünlü "Selaniklilere Mektup"unu burada okumuştu. 15. yüzyılda, İtalyan Yahudiler ve Orta Avrupa'dan gelen diğer Yahudiler, İtalya (1450) ve Aşkenaz (1470) sinagoglarını kurdular. Bu ilk çekirdeğe, Sefarad diyasporasının ilk dönemlerinde adları Sefarad adlarını hatırlatan yarım düzine yapı eklenmişti: Geruş Sefarad, Kastilya, Mayorka, Katalan, Aragon. Ardından, İtalyan ve Portekizli mültecilerin kurdukları Sisilya, Otrando, Pulia, Kalabrya, Portukal, Lisbon ve Evora sinagogları kuruldu.[46]

Yahudiler Selanik'e geldiklerinde ibadetlerini anavatanlarındaki gibi sürdürmeye çabalamışlardı. Fakat 17. yüzyıl boyunca, Sefarad öğenin sayısal üstünlüğüne boyun eğen birçok İtalyan ya da Fransız cemaati Sefarad ibadetini benimseyip kendi geleneklerini terk ettiler. Özellikle, Pulia Sinagogu etrafında toplanmış olan Apulia kökenli Yahudilerin ve Fransa'nın güneyinden ve Calabria'dan gelip Provincia ve Kalabrya sinagoglarına giden Yahudilerin durumu böyleydi.[47]

Aynı dönemde, cemaatlerin çoğunda bölünmeler yaşandı. Örneğin 1550 yılına doğru Pulia'nın bazı üyeleri ayrılık çıkarıp Neve Şalom Sinagogu'nu kurdular; aynı yüzyılın sonunda bir başka grup Neve Tsedek'i kurdu. Kalabrya Sinagogu da 1545 yılında, Frenk mahallesinin ortasında inşa edilen Kyana'nın doğmasına yol açacaktı.

19. yüzyıl ortasında Yahudi ibadet yerlerinin çoğu Vardar Caddesi'nin güneyinde, pazarın hemen yakınında, batıda Yalı Kapu'yla, doğuda Kanlı Kule'yle sınırlanan bir mekânda toplanmıştı. Yahudilerin büyük çoğunlu-

---

46 Osmanlı Selanik'indeki Yahudi ibadet yerlerine genel bir bakış için bkz. Michaël Molho, *Les Juifs de Salonique à la fin du XVIe siècle. Synagogues et patronymes* (Elie Carasso'nun yönetimindeki yayım), Clermont-Ferrand, La Française d'Edition et d'Imprimerie, 1991, 61 s. Ayrıca bu konuda Albertos Nar'ın eserini de belirtebiliriz: *Oi sinagoges tis Thessalonikis. Ta tragudia mas* (Selanik Sinagogları. Şarkılarımız), Selanik, Selanik Yahudi Komitesi, 1985, 316 s.

47 Albertos Nar, *age.*, s. 48-49. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, Selanik, 1978, c. III, s. 189.

ğu da bu bölgede oturuyordu. Yahudi olmayan mahallelerde bulunan bazı sinagoglar, özellikle, Vardar Kapısı yakınında inşa edilmiş olan Kyana, Kalabrya ve Neve Tsedek sinagogları yavaş yavaş terk edilmişti. Buraya yerleşmiş olan Yahudiler şehir merkezine doğru göçmeye başladıklarında bu üç sinagoga müminler gitmez oldu, yalnızca bayramlarda birkaç kişi ziyarete geliyordu.[48]

Yahudi ibadethanelerinin çoğunun, genellikle kurucu ailelerin kökenlerine referansta bulunan bir gerçek adları, bir de özgün olduğu kadar simgesel de olan, halk arasında yaygın lakapları vardı. Bu lakaplardan bazıları ibadette de şaşırtıcı geleneklerle kendini gösteriyordu. Örneğin, Evrensel Yahudi Birliği'nin kurucusu Léon Dollmann, öteki adı "Boynuz" olan Neve Tsedek Sinagogu örneğini verir:

> ... Cuma ibadetlerinde şaşılacak hiçbir şey yoktur. Fakat büyük bayramlar, özellikle "Sim hak-Tora" bayramı çok farklı kutlanır. Tüm yasa kitapları törenle geçerken, müminler de şarkı söyleyerek ve dans ederek etraflarını çevirirler, aniden bir Schamass, yani elde taşınan dev bir öküz boynuzu ortaya çıkar. Dini inançlarını asla incitmeyen, tanık olan herkesi bir anda kahkahalara boğan bu beliriş, onlara mabetlerinin amblemini hatırlatır. Diğer sinagoglarda da kuşkusuz aynı şeyler oluyordu. Fakat daha ilginci, tüm bu simgelere verilen anlamlardır. Örneğin Boynuz mabedinin müminleri genellikle kavgacı geçinirler; Horoz mabedi müminleri açıkgöz olmalarıyla ve horozun ilk ötüşüyle sabah duasına kalkmalarıyla bilinir; Arı mabedindekiler düzenleri, çalışkanlıkları ve tutumluluklarıyla tanınır, vs. [...][49]

Her sinagogun mali durumu, büyük ölçüde, müminlerinin toplumsal ve mesleki statüsüne bağlıydı. Yol yapımında çalışan işçilerin, lağımcıların, denizcilerin, balıkçıların, balık satıcılarının ve hamalların gittiği Apulyen sinagoglar (Pulia, Neve Tsedek ve Kyana) en yoksullar arasındaydı. Özellikle orta tabakanın gittiği Portekiz ve İspanyol sinagogları görece daha zengindi. 1550 yılında Portekizli Marraneler tarafından kurulan Şalom Sinagogu'na gelenler arasında hahamlar, toptancı tüz tacirleri, kasaplar, kurban kesicileri, tornacılar, demirciler, terziler vardı. Sinagog böyle bir cemaat sayesinde ihtiyaçlarını geniş ölçüde karşılayabiliyordu.[50]

Genellikle dar sokaklarda ya da avlularda bulunan, etrafını saran evler

---

48 Michaël Molho, *Les Juifs de Salonique à la fin du XVIe siècle*, s. 23.

49 *Archives de l'AIU*, Grèce XIE 158, no 3749, Selanik, 8 Mayıs 1896.

50 Her sinagogun cemaati hakkında bkz. Michaël Molho, *Les Juifs de Salonique à la fin du XVIe siècle*.

yüzünden güçlükle seçilen Selanik sinagogları, az çok rahat koşullarda olsalar bile mütevazı yapılardı; mimari olarak pek önem taşımıyorlardı. Fakat bu, kiliseler ve camilerde olduğu gibi, cemaatin yapılanmasında temel bir rol oynamalarını elbette engellemiyordu. "Sinagog yalnızca Tanrı'nın evi değil, halkın da evidir, konuşup tartışmak için bir araya gelinen ortak salondur. Yabancılar, yoldan geçen yoksullar bile orada yatabilir", der Nehama. Hahamlar ibadeti canlı tutmakla yetinmezler, zamanlarının büyük bölümünü eğitime ve hayır işlerine ayırırlardı. Pessah bayramları öncesinde, gelirleri yoksullara dağıtılan dokuma atölyelerini hayır olsun diye kurarlardı. Yeni gelen göçmenler sinagoglarda toplanır ve hastalar orada iyileştirilirdi.

❐

Her yerdeki varlıklarıyla bir mekân olarak Selanik'i belirgin kılan minareler, kiliseler ve sinagoglar, geleneksel Osmanlı şehrinin temel özelliklerinden biridir.

Burası öncelikle çok-inançlıdır, dinlerin ve etnik grupların birbirine kavuştuğu bir uzamdır. Selanik'te, Ayios Demetrios'un mezarı üzerinde hem Müslümanların hem de Hıristiyanların buluşuyor olması kimseyi şaşırtmaz; aynı şekilde, Mevlevi dervişlerin haftada iki kez yaptıkları ayine Yahudilerin ve Hıristiyanların katılmasına da kimsenin diyeceği yoktur.

Şehrin her tarafına dağılmış ibadet yerleri yalnızca şehrin etnik ve dini bakımdan çoğul karakterini gözler önüne sermekle kalmaz; buralar Selaniklilere gurur veren surlar ya da şehir dokusunu belirginleştiren harabeler gibi diğer tarihsel anıtların yanında, Makedonya metropolünün kendi geçmişine sıkı sıkıya bağlı olduğunu da hatırlatır.

Selanik'teki beş yüzyıllık Osmanlı tahakkümüne rağmen, 19. yüzyıl başında, tarihsel yolculuğunda ağır basan yan Bizans damgasıdır. Kuşkusuz, Selanik'teki birçok kilise camiye dönüştürülmüştür. Fakat çoğu durumda Bizans fresk ve mozaiklerine dokunulmamıştır ve bunlar artık Müslümanların ibadetine ayrılmış olan yerleri süslemeye devam etmiştir. Osmanlılar buralarda tamirat yapmış olsa da, iç alanın önemli bölümü Bizans döneminden kalmadır. 19. yüzyıl ortasındaki büyük reformlardan önceki yıllarda Selanik'i dolaşan ziyaretçi büyük olasılıkla Bizans'ın hâlâ mevcut etkisini hisseder ve Türk şehrin, eski Hıristiyan çekirdeğin karakterini gerçekten değiştirmeden ona eklendiğini görür.

Fakat yolcu eğer burada yalnızca Bizans'ı, hatta antik çağı görme eğilimindeyse, bilmeli ki Selanik her şeyden önce, Tanzimat arifesinde bir Osmanlı şehridir. İdari yapılarını, ekonomik yaşamının işleyişini yöneten mekanizmaları, toplumsal örgütlenmesini Osmanlı etkisine borçludur.

Demografik dokusunun alacalı bulacalı karakterini de büyük ölçüde Osmanlı etkisine borçludur. Kuşkusuz, etnik ve dini çoğulluğu geliştirmiş tek devlet Osmanlı İmparatorluğu değildir. Fakat bu konuda özellikle aktif bir politika yürüttüğü ortadadır: Nüfusun bir yerden başka bir yere naklini düzenlemiş, dini kurumların sürmesini teşvik etmiş, farklı dil ve dindeki cemaatler arasında barış içinde bir arada yaşamanın koşullarını sağlamaya özen göstermiştir. Selanik, Osmanlı olduğu için çoğuldur ve nüfusunun bileşenlerine bağlı olarak da Yahudi ya da Müslüman olduğu kadar Hıristiyandır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOĞUL ŞEHİR

İmparatorluğun diğer şehirlerinin çoğu gibi, Selanik de bir mozaikti. Gün boyu, karışık ve çalışkan bir kalabalık, Yalı Kapu'nun iki adım ötesindeki tüccarların bulunduğu sokaklarda koşuşturur dururdu. Burada, iş mahallesinin göbeğinde, Ortodoks Rumlar, Müslüman Türkler, Dönmeler, Sırplar, Bulgarlar, Gregoryen Ermeniler, Arnavutlar ya da Çingeneler ve özellikle de oldukça kalabalık Sefarad Yahudileri yan yana görülürdü.

1831 yılında Osmanlı yetkililerin yaptığı bir sayıma göre Selanik şehrinin erkek nüfusu Tanzimat'tan önceki yıllarda 12.714'e yükselmişti. Bu toplam sayının 4294'ü Müslüman (yani % 33,7'si), 2758'i Ortodoks Hıristiyan (% 21,7), 5670'i Yahudi'ydi (% 44,6). Osmanlı sayımında, bu nüfusun büyük bölümü yerli olarak nitelenir. Fakat en çarpıcı fenomen "yabancılar"ın –özellikle imparatorluğun diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında– görece yüksek yüzdesidir; bu oran toplam erkek nüfusun % 22,7'sine çıkar. Bu "yabancılar" aslında yakın dönemde göç etmişler, on yıldan daha az bir süre içinde Selanik ve çevresine yerleşmişlerdi. Aralarında Hıristiyan ve Yahudilerin yanı sıra Müslümanlar da vardı. Bu, Selanik'in, başka yerden göç edenler için Tanzimat öncesinden beri önemli bir çekim merkezi olduğuna işaret eder.[1]

A. YAHUDİLER

Tanzimat'ın şafağında Selanik'te kaç Yahudi vardı? Bu konuda 1831 sayımının sağladığı veriler, gelişigüzel de olsa, az çok güvenilir olan tek kaynaktır. Konsoloslar ve gezginler ise, büyük ölçüde öznel "tahmin-

1 Bu konuda bkz. Daniel Panzac, *La peste dans l'Empire ottoman, 1700-1850,* Louvain, Peeters, 1985, s. 257. Panzac, Enver Ziya'nın şu eserine dayanır: *Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı 1831,* Ankara, Başvekalet İstatistik, 1943, s. 57-58.

ler"de bulunurlar yalnızca. Bununla birlikte Yahudilerin Selanik nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturduğu konusunda bütün kaynaklar hemfikirdir. Gerçek rakam ne olursa olsun, Yahudilerin şehrin önde gelen cemaatini oluşturduklarını kabul etmek yerinde olur.

Selanik Yahudileri getto yaşamını hiç tanımamış olsalar da, sınırları kesinkes belirli kendi mahalleleri vardı. Bu mahalleler Vardar Caddesi'nin (Egnatia Caddesi) güneyindeydi. Doğuda Aya Sofya Camii'nden batıda Tophane'deki silah dükkânlarına uzanan bir bölgeydi burası. Yine bu bölgede Pazar yeri, küçük Frenk kolonisinin mahallesi, iki Rum mahallesi (Kızlar Manastırı mahallesi ve Metropolid mahallesi) ve esas olarak Müslümanların oturduğu başka iki mahalle de (Burmalı Camii ve Timurtaş) vardı.[2]

Şehre denizden girildiğinde önce Yahudi mahalleleri görülüyordu. Deniz kıyısındaki surların hemen yakınında inşa edilmiş olan Selanik'in bu bölümündeki konutlar hiç de sağlıklı değildi. Özellikle havalandırması hiç de iyi değildi, çünkü küçük ahşap evlerin önünde yükselen surlar –miyazmaya karşı mücadelenin belli başlı aracı olan– körfez rüzgârlarını engelliyor, rutubet önlenemiyordu. Genellikle on-on beş kişi (yani iki-üç aile) aynı konuta sıkışmıştı.[3] Bu kulübelerde oturanlar günün büyük bölümünü dışarıda geçirirlerdi. Fakat sokak da iyi durumda değildi. Kışın kar diz boyuydu, yazın sinek sürüleriyle kaplı ve farelerin dolup taştığı çöp yığınları güneş altında çürürdü. Çocuklar bu ortamda oyun oynar ve büyürlerdi. Kadın, erkek, Yahudilerin çoğu da geçimlerini yine burada, Pazar yerinin etrafında kazanırlardı.

Cemaati esas olarak din adamları yönetiyordu. Bunlar ibadet işleriyle ilgilenirlerdi, fakat önemli hukuki yetkileri de vardı; evlilikleri kutsarlar, boşanmalara karar verirler ve cemaat üyeleri arasındaki her türlü anlaşmazlığı çözüme bağlarlardı. Bohor Matalon'un padişahın iradesiyle hahambaşı unvanını aldığı 1836 tarihinde, Selanik hahamlığının yargı yetkisi önemli ölçüde genişleyecekti: Serez, Doyran, Karaferya, Manastır ve Üsküp bundan böyle hahamlık mahkemesine bağlı olacaktı.[4]

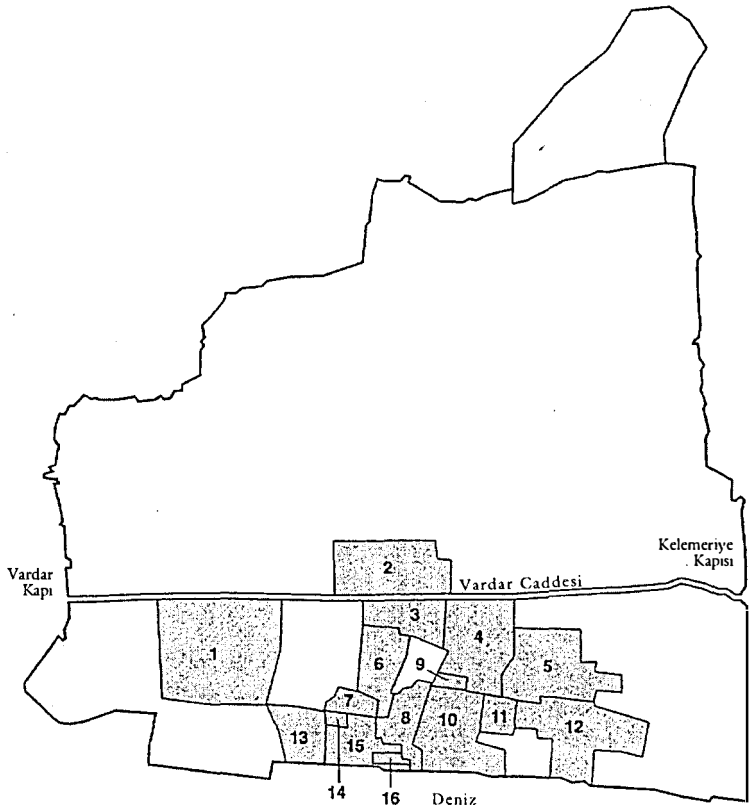
Ruhani liderler, devlete verilecek vergileri cemaat üyelerine servetleriyle orantılı olarak paylaştırmakla da görevliydi. Osmanlı vergi idaresi karşı-

---

2 Vassilis Demetriades, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 153.

3 Yahudiler bölgede sayısal olarak en önemli cemaati oluştursalar da, mahallelerinin işgal ettiği alan çok sınırlıdır.

4 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 537; Rena Molho, "Le renouveau...", *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, ed. Gilles Veinstein, Paris, Autrement, 1992, s. 72.

1. Malda Cedid
2. Roğos
3. Fındık
4. Pulya
5. Aya-Sofya
6. Kadı
7. Külhan
8. Bedaron
9. Ağuda
10. Baru
11. Leviye
12. Kaldırgöç
13. Tophane
14. Yeni Havlu
15. Salhane
16. Etz-Haim

Kaynak: V. Demetriades, "20. yy başında Selanik" Haritasından. (*La topographie de Salonique pendant la tourkokratia, 1430-1912*, Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1983).

Plan 4. *19. yüzyıl ortasına doğru Selanik'te Yahudi mahalleleri (A. Bouzeghaia'nın planı, ACPA, Strasbourg)*

sında sorumlu olan, tüzel kişilik olarak cemaatti, vergi ödemedeki gecikme halinde yöneticiler tutuklanma tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bu düzenleme özellikle cizyeyle ilgiliydi. 15 Haziran 1850 tarihli bir buyrukla, İslami salmanın "modern" hali olan bedel-i askeriye vergisi de aynı uygulama kapsamında olacaktı.[5]

Hahamlar cemaat işlerinden sorumlu olsalar da, Selanik Yahudilerinin yaşamını yalnızca onlar yönetmiyordu. Hahambaşının öncülüğündeki hahamlar ekibinin yanı sıra, laiklerden oluşan bir meclis, Colel de vardı. Cemaatin ileri gelenleri arasından seçilen bu meclisin esas görevi danışmanlıktı.[6]

Genç Yahudilere sunulan eğitimde dinin etkisi büyüktü. 19. yüzyılın ilk yarısında okulların çoğu sinagoglara bağlıydı ve çoğu, çocukları okulda okuyan aileler tarafından destekleniyordu. Okulda eğitimi, temel hedefleri kutsal kitapların öğretilmesi olan hahamlar verirdi.

Okul ağının başında, 1520 yılında şehir merkezinde inşa edilmiş olan Talmud Torah vardı. Kuşaklar boyunca gerçek bir bilim ve edebiyat ocağı olmuş olan bu kurum, Tanzimat döneminde içler acısı bir haldeydi. Talmud Torah'ın geniş mekânları evsizlere barınak olmaktan başka bir işe yaramıyordu. Gün boyu Selanik'te dolanan onlarca dilenci gece olduğunda burada buluşuyordu.[7] Bina öyle harap vaziyetteydi ki, cemaat tamir masraflarını karşılayamayacağını düşünüyordu. Ancak 1859'a doğru, Sultan Abdülmecid'in ziyareti vesilesiyle, Doktor Moiz Allatini'nin girişimiyle önemli çalışmalara başlanacaktı. Binanın hem cepheleri hem de içinin restorasyonu kampanyası sonunda, mekânların genel görünümü az çok değişecekti. Bütün bu çabalara rağmen, Talmud Torah, yıllar boyunca çocukların, yoksulların ve iş arayan öğretmenlerin sığındığı önemli bir barınak olmaya devam etmişti.[8]

Strasbourglu haham Lipmann'ın 1856'da kurduğu ilk modern anlayıştaki okul bu koşullarda ortaya çıktı. Genç Yahudiler, en azından varlıklı ailelerden gelenler, ilk kez okulda yabancı dil öğrenme imkânına kavuştular: Fransızca ve ... o zamana kadar öğretmenlerin küçümsedikleri Türk-

---

5 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 539-540.

6 Michel Bernard, *Les Israélites de Salonique*, Ocak 1913, s. 6. (Raporu hazırlayan M. Michel Bernard, 1927 yılında New York'ta daktilo eden Henri Besso). 11 sayfalık bu "rapor" Kudüs'teki Ben-Zvi Enstitüsü kütüphanesinde saklanmaktadır.

7 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 552-553.

8 Talmud Torah'taki gerçek reform ancak 1874 sonrasında, Evrensel Yahudiler Birliği okulları ilk meyvelerini verdiğinde görülecektir: Bu konuda bkz. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 644-652.

çe. Burada verilen eğitim de büyük ölçüde diniydi. Lipmann, laik bir eğitime doğru yönelse de, tercih hakkı yoktu. Haham çevrelerinin tepkilerini dikkate almalıydı. "Tanrı hizmetkârları"nın bu klanı sonunda baskın çıkacak, Alsace'lı bu pedagogu valizlerini toplayıp Strasbourg'a geri dönmek zorunda bırakacaktı. Talmud Torah'ın bir eklentisi olarak işlev gören Lipmann okulu 1861 yılında kapılarını kapattı. Böylece, daha uzun yıllar Selanik Yahudilerinin yalnızca dini okulları olacaktı: Bir yığın *yeshivot*, pek tavsiye edilmeyen özel birkaç kurum ve özellikle ... Talmud Torah.[9]

B. HIRİSTİYANLAR

Makedonya metropolündeki Hıristiyanlar, Yahudilerden daha az sayıda olmalarına rağmen epeyce önemli bir cemaat oluşturuyorlardı. Çoğu Rum Ortodoks kilisesindendi, fakat bu kitlenin içinde kaybolmuş on-yirmi kadar Katolik aile de vardı.

19. yüzyıl ortasına doğru şehirli nüfusun bu Hıristiyan bileşeni sayı olarak azalmıştı. 1831 sayımına göre Ortodoks Hıristiyanlar sur içi şehrin toplam nüfusunun ancak % 21,7'sini oluşturuyordu. Bu oranın mütevazı oluşu, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın olumsuz etkilerinden biriydi. Gerçekten de, Mora'daki ulusal isyanın başlamasından itibaren ve özellikle 1830'ların başında Yunan devletinin kuruluşundan sonra,[10] birçok Selanikli Ortodoks Yunanistan'a yerleşmişti.[11] Vatansever özellikler taşıyan bu gönüllü göçün yanı sıra, Makedonya Ortodokslarının ayaklanmasını izleyen kıyımlara bağlı olarak kitlesel terkler de görülmüştü.[12] Son olarak, ekonomik kaygılarla yapılan göçleri de hesaba katmak gerekir.

Bu nüfus kaybına rağmen, Ortodoks Rumlar şehirde hep mevcuttu. Sayıları Yahudilerden, hatta Müslümanlardan daha az olsa da, Selanik'te işgal ettikleri alan Kelemeriye Kapısı tarafında nispeten genişti. Aya

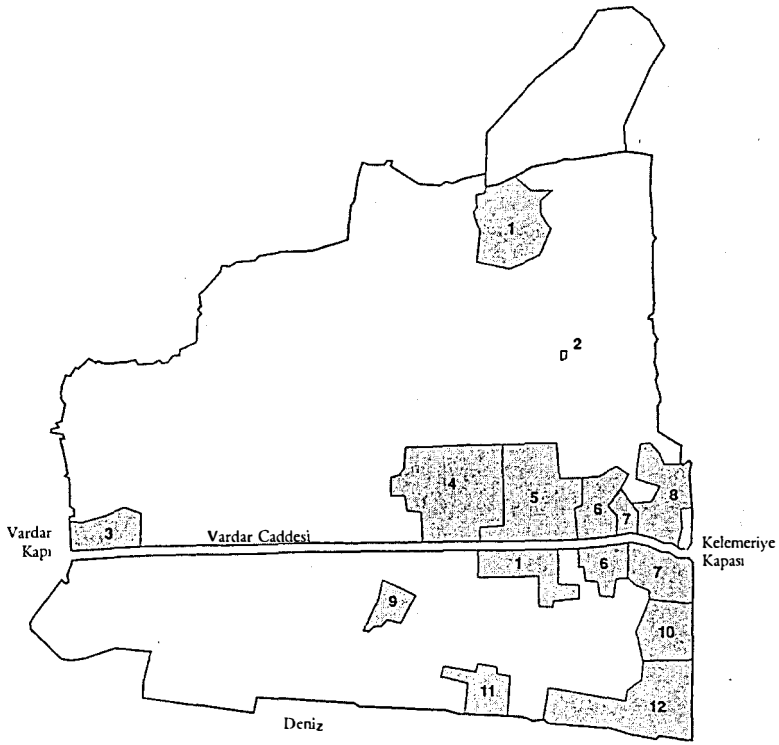
---

9 Lipmann okulu konusunda bkz. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 663-666; Rena Molho, "Le renouveau...", s. 69-70.

10 1827 yılında, 3. Trizina Ulusal Meclisi'nin, çarın eski bakanı Ioannis Kapodistrias'ı Yunanistan valisi seçtiğini hatırlayalım. Şubat 1830'da, Londra'da, Avrupa devletleri Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler ve kalıtıma dayalı bir monarşi rejimiyle yönetilen bir Helen devleti kurdular. Bu geçiş dönemi 1832'ye kadar sürecektir. Bu tarihte, Bâbıâli Yunan Krallığı'nı tanıyacaktır.

11 Kirki Georgiadou, "Les Grecs de Thessaloniki", *Salonique 1850-1918*, s. 119-128.

12 Helenler Mora'da bağımsızlıkları için mücadele ederlerken, Makedonya'daki Yunan öğe de kaynaşma halindedir. Özellikle Aynaroz Dağı keşişlerinin silaha sarılmakta gecikmedikleri Halkidikya'da isyancı çeteler kurulmaktadır. Makedonya'daki devrim konusunda Yunanca çok geniş bir bibliyografya mevcuttur. Dönemin genel ortamına kısa bir göz atmak için bkz. P. Risal, *La ville convoitée*, s. 227-229.

1. Çavuş Manastırı
2. Tavşan Manastırı
3. Yanık Manastır
4. Aya-Nikola
5. Aya-Atanas
6. Panağuda
7. Tuzlu Çeşme
8. Aya-Pat
9. Kızlar Manastırı
10. Aya-Kostantin
11. Metropolid
12. Kebir Manastır

Kaynak: V. Demetriades, "20. yy başında Selanik" Haritasından. (*La topographie de Salonique pendant la tourkokratia, 1430-1912*, Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1983).

Plan 5. 19. yüzyıl ortasına doğru Rum Ortodoks mahalleleri (A. Bouzeghaia'nın planı, ACPA, Strasbourg).

Pat,[13] Tuzlu Çeşme, Aya Konstantin, Kebir Manastır,[14] Panağuda, Aya Tanaş[15] ve Aya Nikola mahalleleri bütünlüklü bir doku oluşturuyordu, burada oturanlar neredeyse tamamen Ortodoks'tu. Rumlar, şehrin Müslüman ya da Yahudi kesimleriyle çevrili Çavuş Manastır, Yanık Manastır,[16] Metrepolid, Kızlar Manastırı ve Tavşan Manastırı mahallelerinde de çoğunluktaydı.

Rumların cemaat örgütlenmelerine gelince, Tanzimat'ın öncülerinin hazırladıkları reformlara rağmen, Rumlar Bizans modelini ve prensiplerini terk etmemişlerdi. Cemaatleri, metropolitin başkanlığında, çeşitli meslek birliklerine ait 12 kişiden oluşan bir meclis tarafından yönetilmekteydi.[17] Bir yıllığına seçilen bu temsilciler özellikle vergi mükelleflerinden vergi toplamakla görevliydi; aynı zamanda, cemaate ait mülklerin idaresi ve diğer cemaat kuruluşlarına (okul, hastane komiteleri, vs.) yönetici atanmasıyla da meşgul olurlardı. Meclis üyeleri bir tür "dayanışma kuralı"na uymak zorundaydı: İçlerinden biri dindaşlarının aleyhine Osmanlı yetkilileriyle işbirliği yaptığında metropolitin onu cemaat dışına atma yetkisi vardı.[18]

Çeşitli mercilerdeki laiklerin varlığına rağmen, Rum cemaatinin idaresi, Yahudilerinki gibi, dini aygıtın hâkimiyeti altındaydı. Metropolit, Osmanlıların gözünde olduğu kadar Rumların gözünde de cemaatin tartışmasız lideriydi. Hahambaşı örneğinde olduğu gibi, Ortodoksların vergi

13 Aya Pat ya da Ayios Hipatios, Kelemeriye Kapısı'ndan şehre girildiğinde ilk karşılaşılan mahalledir. Burada Bakire Meryem'e adanmış bir kilise olan ve mahalle sakinlerinin kullandığı Panayia Deksia bulunur: Bkz. Vassilis Demetriades, *age.*, s. 58-60.

14 Kebir Manastır, Büyük Manastır anlamına gelir. Mahallenin Rumca adı Nea Panayia'ydı (Yeni Bakire Meryem). Vassilis Demetriades (*age.*, s. 62) aynı bölgede bir sinagogun varlığını da belirtir.

15 Aya Tanaş en kalabalık Rum mahallesiydi. Vardar Caddesi'nin (Egnatia Caddesi) güneyine doğru biraz taşıyor, Yahudi bölgesine giriyordu. Aya Tanaş mahallesinin batı ucunda Sa'di dervişlerinin bir tekkesi vardı: Bkz. Vassilis Demetriades, *Topografia*, s. 66-67.

16 Aya Menas mahallesini Osmanlılar böyle adlandırıyordu.

17 Apostolos Vakalopulos, "Domi ke sintheon ton koinotikon simvulion dhio Makedhonikon poleon, tis Thessalonikis ke ton Serron os ta mesa tu 19u eona" (19. Yüzyıl Ortasına Kadar İki Makedonya Şehrinde, Selanik ve Serres'de Cemaat Meclislerinin Yapısı ve Bileşimi), *I dhiahroniki poreia tu koinotismu sti Makedhonia* (Makedonya'da Cemaat Yapısının Yüzyıllar Boyunca Geçtiği Güzergâh), Selanik, Kentro Historias Thessalonikis, 1991, s. 193-212, cemaat meclisinin 12 üyesinin, dolaylı da olsa, şehirdeki 12 Rum mahallesini temsil ettiklerini ileri sürer.

18 Nikolaos Pantazopulos, "I koinotiki dhikeotaksia sti Makedhonia: kratikes paremvaseis ke nothevseis" (Makedonya'da Cemaatin Hukuksal Düzeni: Devlet Müdahaleleri ve Hileler), *I dhiahroniki poreia tu koinotismu sti Makedhonia*, s. 429-472, s. 437.

yükümlülüklerinden devlet karşısında sorumlu olan oydu; Bâbıâli Rumların ruhani lideri olarak onu kabul ederdi. Kişisel hukuk işleri de (evlilikler, boşanmalar, miraslar, vs.) onun yetkisi dahilindeydi.[19]

Buna karşılık, eğitim alanında kilise öğretime büyük ölçüde damgasını vursa da laik öğe ağır basıyordu. Yahudilerde eğitim sistemini ellerinde tutanlar hahamlarken, Ortodokslar arasında ruhban sınıfından öğretmen ender görülürdü.

19. yüzyıl başında, Selanik'te tek bir Rum okulu olduğu anlaşılıyor. Erkek çocukların eğitildiği bu okul, devrim dönemi sırasında faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştı, fakat 1828'de kapılarını yeniden açtı. Yedi yıl sonra, cemaat okul binasının yeniden düzenlenmesiyle uğraştı ve bu tarihte okul Aya Tanaş Mahallesi Mektep Sokak'taki (Stefanu Tatti) mütevazı bir eve yerleşti.[20] Aynı yıl (1835) Yunan Krallığı Selanik'e ilk konsolosu Theodoros Valianos'u gönderdi. Bundan böyle, Makedonya metropolündeki Ortodokslarla yeni Helen devleti arasındaki ilişkiler giderek güçlenecekti. Eğitim alanında bu süreç, genç Rumlar arasında Helenizm ve Ortodoksluk sevgisini geliştirmeyi hedefleyen teşebbüslerin artmasında ifade bulacaktı.

1845'te, ilk kız okulunun açılışına tanık olundu, bu okul da Aya Tanaş mahallesindeki bir evdeydi ve Marigho Karanikola tarafından cemaate bağışlanmıştı.[21] Çeşitli harcamalar (personel ücretleri, binanın bakımı, vs.) Romanya'da ölen Elisavet Kastritsiu'nun vasiyetinden karşılanıyordu. Buna paralel olarak, erkek çocukların okulu da cemaatin ileri gelenlerinin cömertliğiyle yaşıyordu. 1850'de, Kozani piskoposu Veniamin Karipoglu kütüphanesini ve Mektep Sokak'taki binadan çok daha geniş, büyük bir evi bağışlayacaktı. Bu ilk okullar bir eğitim ağının ana çekirdeğini oluşturuyordu. Bu çekirdek 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli ölçüde gelişecekti.

Cemaat yöneticilerinin çok zaman ve enerji harcadıkları bu eğitim altyapısının yerleşmesi, şehirdeki ilk Rum matbaasının kuruluşuyla atbaşı gitmişti. Tam zamanıydı! Diğer cemaatler uzun süreden beri kendi eserlerini Selanik'te basabiliyorlardı.

Selanik Rumlarının yerel Gutenberg'i Miltiadis Garbolas oldu. Olimpos kökenli Garbolasların Eflaklı ailesi birkaç kuşaktır matbaacı yetiştiriyordu. Miltiadis'in babası Konstantinos mesleğe Viyana'da başlamıştı. Yunan isyanının ardından Atina'ya yerleşmiş, orada 1838 yılında matbaası,

19 Kirki Georgiadou, "Les Grecs de Thessaloniki", *age.*, s. 125.
20 Kostis Mostof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 84.
21 *Age.*, s. 197.

ciltçilik atölyesi ve kitabevi olan bir yayınevi kurmuştu. Aile işletmesini Miltiadis eline alacak ve 1850 yılında, Nikolas Psaltis'in ortaklığıyla Selanik'te ilk matbaayı ve Yunanca yayın yapan ilk yayınevini açacaktı.[22]

Yayınevi bir yıl faaliyet gösterdi ve beş eser yayımladı: Garbolas ve Psaltis'in Fransızca'dan çevirdiği üç eser, ruhban meclisinin *imprimatur*'unu taşıyan ve ilkokul öğrencileri için yazılmış bir biyografi, kutsal hafta mezmurlarını içeren bir kitap. Matbaanın 1851 yılında kapatılması Garbolasların Selanik yayın dünyasından çekilmesi anlamına gelmiyordu. 1875'te şehirde çıkan ilk Rumca gazeteyi de onlar yayımlayacaklardı: On beş günde bir çıkan *Hermis* gazetesi çeşitli adlar altında 1912 yılına kadar yayımlandı.[23]

Garbolasların yayın faaliyetleri elbette yalnızca Selanik'teki Rumca konuşan topluluğa hitap etmekteydi. Fakat, bizi ilgilendiren dönemde tüm "Ortodoks Rumlar" Rumca konuşmuyordu. Bazılarının ana dili Slavca'ydı ve bu sonuncular arasında özerk bir kilise ve bir "millet" yaratılması yönünde çalışmalar başlamıştı bile.

Elimizdeki istatistikler, Tanzimat'ın şafağında Makedonya'nın başşehrinde Slavca konuşanların kaç kişi olduğunu –esas olarak Bulgarlar vardı Slavca konuşan– bilmemize imkân tanımıyor. Osmanlı kayıtlarında tebaa dini inançlarına göre sınıflandırıldığından Rumlar ile Bulgarlar arasında asla ayrım yapılmaz: Her iki etnik grup da Rum adı altında belirtilmiştir. İsim listeleri de –Selanik arşivleri bunlarla dolup taşmaktadır– sorunu pek çözmez. Bazı vaftiz adları Slavlar arasında Rumlar arasında olduğundan daha yaygın (ve tersi) olsa da, iki etnik grupta ortak adlar öyle çoktur ki, her türlü ayırma çabasının boşuna olduğu ortaya çıkar. Gerçekte Selanik nüfusu içinde Bulgarların payının ne olduğunu, muhtemelen, asla kesin olarak bilemeyeceğiz. Aslında eksik olan bilgi değildir: 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda etnik harita ve istatistik görülür. Bu bol malzeme yine de pratik olarak kullanılamaz durumdadır, çünkü güvenilir istatistikler sağlamaktan çok, ulusal taleplerin geçerliliğinin kanıtlanmaya çalışıldığı bir dönemde toplanmış hayal ürünü verilere dayanır.

Biz de Osmanlı yetkilileri gibi, Rumların ve Makedonya'daki diğer

22 Haralambos Papastathis, "Ta prota ellinika tipografia tis Thessalonikis" (Selanik'te İlk Rum Matbaaları), *Makedonika*, VIII (1968), s. 239-256.

23 Gazete 13 Mayıs 1875 - Nisan 1881 arasında *Hermis* adıyla çıkacaktır. 17 Nisan 1881'de *Faros tis Makedonias* (Makedonya Feneri) adıyla yeniden çıkacak, 1898 yılında *Faros tis Thessalonikis* adını alacaktır; 1912 yılına kadar bu ad altında yayımlanmaya devam edecektir: Bkz. Dinos Hristianopulos, "Ellinikes ekdhoseis sti Thessaloniki epi turkokratias, 1850-1912" (Türklerin Yönetimi Döneminde Selanik'te Yunanca Yayımlar), *Diagonios*, no 6, Eylül-Aralık 1980, s. 5-29.

Ortodoksların, aynı inancı paylaştıkları için birbirine bağlı tek bir "millet" oluşturduklarını kabul edersek, bu durumda, Miltiadis Garbolas'ın Selanik'te Hıristiyan matbaaların "babası" sıfatını Slavca konuşan birine bırakması gerektiğini kabul etmemiz gerekir. Gerçekten de, 1838 yılında şehirdeki ilk tipograf atölyesini kuran, Haci Teodosiy Sinaitski'ydi.[24] Dükkânı ve tüm donanımı 1841'deki bir yangında yok olmuştu. Sinaitski'nin ardından, 1852'de bir yayınevi Bulgarca eserler yayımlamaya başlayacaktı. Bu girişim, muhtemelen Garbolas'ın malzemelerini satın almış olan Kiriakos Darzilovitis'indi. Garbolas'la aynı tipografik karakterleri kullanan Darzilovitis Yayınevi yedi yıl zarfında on iki Rumca ve iki Bulgarca kitap çıkartacaktı. Bulgarca eserlerin birinin adı *Kanoname za selata Bitolskoy* idi,[25] diğeri *Konikovsko Evangelie* adıyla bilinen, "Yeni Ahit"in çevirisiydi. Çeviriyi yapan Konikovo köyünden başrahip Pavel Bozigrobski'ydi. Darzilovitis'in işletmesi, Kiriakos'un Kilkiç bölgesindeki bir dizi kışkırtıcı faaliyete bizzat katılması nedeniyle 1858'de Osmanlı yetkililerince kapatılacaktı.[26]

Bu yıllarda Bulgarca kitapların hemen hemen tümünün Yunan karakterleriyle hazırlanmış olmaları ilginçtir. 19. yüzyılda bu tür baskının ilk örneklerinden biri Selanik terziler loncasının (esnaf-ı terzi) 1817 tarihli vefat listesidir.[27]

Hıristiyan Selanik'te, Ortodokslardan başka, çeşitli Avrupa ülkelerinden gelme on-yirmi kadar Katolik aile de vardı. Bunların cemaat örgütlenmesi yoktu: Fransızlar, İtalyanlar, Belçikalılar vs. kendi konsoloslukları etrafında toplanmışlardı. Şark kapılarında şanslarını denemeye gelen bu Batılı Hıristiyanların sayısı tam olarak kaçtı? Bunu kesin olarak saptamak imkânsız, çünkü konsolosların tuttuğu ender istatistikler inanç ayrımı yapmaksızın her küçük koloninin üyelerini hesaba katıyor. Avrupalı bir gücün yurttaşlığından veya "himaye"sinden yararlanan Ortodoks Rumlar ya da Yahudiler de konsolosluk kayıtlarına dahil olduklarından, Katoliklere karışmışlardı.

Ne olursa olsun, "Frenkler" –Avrupalılar genellikle böyle tanımlanıyordu– kendi dini kurumlarına sahipti ve Tanrı'ya diledikleri gibi ibadet etme imkânları vardı. 1830'a doğru Selanik'te, İzmir'de ve Pera'da olduğu gibi iki Katolik kilisesi vardı, her ikisinin de müminlerini ayine çağır-

---

24 H. Papastathis, *age.*, s. 251.

25 K. Moskaf, *age.*, s. 88.

26 H. Papastathis, *age.*, s. 247-252.

27 Bkz. Bernard Lory, "Solun, ville slave?", *Salonique 1850-1918,* s. 129-136.

mak için çan çalma izni vardı.[28] Kapitülasyonlardan yararlanan Avrupalı güçlere Bâbıâli'nin istemeye istemeye verdiği bu ayrıcalıktan Makedonya'nın başşehrinde esas olarak Frenk mahallesinin göbeğine yerleşmiş olan Lazaristler yararlandı.

19. yüzyılın ortasından itibaren Aziz Vincent de Paul Tarikatı rahibelerine katılan Lazaristler çok faaldi. Bir dispanser, erkek ve kız çocuklar için ayrı ayrı birer ücretsiz gündüzlü okul ve şehir dışında kurulmuş iki yetimhanenin bakımını üstlenmişlerdi.[29] 1895'e doğru kendi hastaneleri bile olacaktı. Bu misyonerler grubu hayır işlerine büyük önem veriyordu. İhtiyacı olan ve kimi zaman tedavi görmek için uzaktan gelen Rumlara, Yahudilere, Türklere, Bulgarlara ve Arnavutlara parasız ilaç dağıtılırdı. 1868'de Selanik'teki rahip Monsenyör Bonetti, "Çoğunlukla Katolik Arnavutlar kapımızı çalmakta, ya hastalıklarına deva bulmak, ya bizden sadaka dilenmek ya da İstanbul, İzmir veya başka bir yere gitmek isteyenlere bedava yolculuk imkânı sağlamak istiyorlar" diye yazmaktadır.[30]

Lazaristler kendi yetimhanelerine emanet edilmiş gençlerin meslek sahibi olmasına önem verirlerdi. Buradan çıkanları Fransızların atölyelerine yerleştiriyorlardı, çünkü bu patronlar Katolik kurumlarında yetiştirilen çocukları tercih etmekteydi. Rahibelerin yetimhanesinden gelenler çoğunlukla büyük çiftlik işlerinde çalıştırılırdı. Rahiplerin yetiştirdiği yetimlerin bazıları küçük, bağımsız meslekleri tercih etmekte, ayakkabıcı, marangoz, terzi, vb. olmaktaydı.

Bununla birlikte, Lazaristler çoğunlukla misyonerdi ve temel faaliyetleri Katolikliğin yayılmasıydı. Selanik'te en büyük rakipleri İslamiyet değil, Ortodoksluk ve onun koruyucu gücü olan Kutsal Rusya'ydı. 1840'lardan itibaren koşullar Roma kilisesi misyonerlerinin faaliyetine elverişli gibi görünüyordu. Gerçekten de, Makedonya'daki Bulgar toplulukların büyük bölümü kaynaşma içindeydi ve bağımsızlığa doğru atılan ilk adım olarak İstanbul'daki Rum Patrikliği'nden ayrılmak için mücadele ediyorlardı. Fener Ortodoksluğu'na sadık kalmak isteyenlere karşı olanlar özerk bir Bulgar kilisesinin kurulmasını talep etmişlerdi. Balkanlardaki Katolik misyonerler için bütün bu ajitasyon gerçek bir fırsattı ve Bulgarların oturduğu

---

28 Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece and of a cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha in the years 1829, 1930 and 1831*, 2 cilt, Londra, 1833, s. 452.

29 *Annales de la Congrégation de la Mission*, c. 59 (1894), s. 335-337; ayrıca bkz. C. 41 (1876), s. 108-109.

30 *Annales de la Congrégation de la Mission*, c. 33 (1868), s. 100.

bölgelerde tüm köyleri denetimleri altına aldıkları dönemler oldu. Şehir ortamında, inanç yayma faaliyetleri daha az etkili gözükmekteydi.[31]

C. MÜSLÜMANLAR

19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'in imparatorluğun en az Türk olan şehirlerinden biri olma gibi bir ünü olsa da, Müslümanlar orada hiç gözardı edilemeyecek bir yer işgal ediyorlardı. 1830'larda Müslümanlar şehir nüfusunun yaklaşık % 34'ünü teşkil etmekteydi.

Müslümanların yoğun bulundukları yerleşim bölgeleri şehrin kuzey bölümünde, tepelerin üzerindeydi. 19. yüzyıl başında en önemli Türk mahallesi, surların kuzeydoğusundaki Telli Kapu yakınında bulunan Ahmet Subaşı mahallesiydi. Fakat, Müslümanların diğer cemaatlerle karışık oturduğu başka mahalleler de vardı: Akçe Mescid, Koca Kasım Paşa, Saray-ı Atik, Porta Kapu, Astarcı, Mes'ud Hasan, İki Şerefeli, Suluca ve Kasımiye.

Makedonya Tarih Arşivleri'nde saklanan iki Osmanlı siciline göre Selanik'te 1828/H. 1244'te 47 Müslüman mahallesi vardı.[32] Aynı dönemde Yahudiler 16 mahallede yaşıyordu, Rumlar ise ancak 12 mahallede yerleşmişti. Oysa, Yahudiler ve Ortodokslar, birlikte Selanik nüfusunun % 65'inden fazlasını meydana getiriyorlardı. Bundan çıkan sonuç, Müslüman mahallelerin diğer cemaatlerin oturdukları mahallelerden daha küçük ve daha tenha olduğudur.

Müslümanların işgal ettikleri alanın daha büyük parçalara ayrılması, belki de, yaygın mahallelerin oluşmasına pek müsait olmayan, kısmen engebeli bir bölgeye yerleşmiş olmalarına bağlıdır. Osmanlı yetkililerinin, idari etkinlik kaygısıyla Yahudi ve Hıristiyan mahallelerin sayısını sınırlandırmak için müdahale etmiş olmaları ve Müslümanların şehir dokusunun dışına taşmalarına ve iyi komşuluk ilişkileri temelinde kurulmuş küçük birimler biçiminde istedikleri gibi örgütlenmelerine izin vermiş olmaları da mümkündür.

Müslüman mahallelerin her birinin başında bir muhtar vardı; muhtar "ihtiyar heyeti"ne başkanlık ederek yetkililer nezdinde cemaati temsil ederdi. Askere alma işlemlerinin başarıyla yürütülmesi ve vergilerin kaza-

---

31 Selanik misyonerleri ile Paris'teki merkez arasında bu konuda çok sayıda yazışma vardır. Özellikle bkz *Annales de la Congrégation de la Missian*, c. 49 (1884), s. 215-225. Bulgaristan'daki katolikler hakkında özellikle bkz. Maria N. Todorova, *Balkan Family Structure and the European Pattern, Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington, The American University Press, 1993, 251 sayfa. Bu kitap özellikle kilise kayıtlarına dayanır.

32 Sicil 222, s. 43; sicil 223, s. 18. Bu Türk mahallelerinin listesinin tercümesi için bkz. Vassilis Demetriades, *age.*, s. 86-88.

sız belasız toplanması da onun görevleri arasındaydı.[33] Cemaat yöneticileri arasında imamlar ve kethüdalar (esnaf birlikleri başı) da vardı. Mahallenin mikro-toplumunda imam dini iktidarın basit bir temsilcisi değildi; gerçek bir ruhani rehber rolü de oynardı. Az sayıdaki kethüdalar da mahallenin ekonomik örgütlenmesine katılırlardı. Üretimin ve pazarın işleyiş koşullarının düzenlenmesi söz konusu olduğunda kethüdalar yetkililerin ayrıcalıklı muhataplarıydı. Loncaların başında bulunan kethüdaların görevlerinden biri de aynı meslek grubu üyeleri arasındaki ilişkilerin iyi yürümesiydi.

Eğitim alanında Selanik'in 47 Müslüman mahallesi Yahudi ya da Hıristiyan mahallelerden daha şanslıydı. 1853/H. 1269 tarihli bir belgeye inanacak olursak, şehirde 19. yüzyıl ortasında 14 Türk mektebi vardı. Ayrıca din adamı yetiştirmekte uzmanlaşmış medreseler de vardı. Demetriades[34] özellikle Hacı Musa Bey, Numan Paşa,[35] Balabanoğlu Ahmed Ağa,[36] Koca Mustafa Paşa,[37] Çınarlı Medrese[38] ve Yakup Paşa[39] medreselerini sayar.

Fakat bütün bu kurumların eşzamanlı faaliyet gösterip göstermediklerini bilmiyoruz; aslında sayıları Selanik'teki gibi küçük bir cemaatin ihtiyaçlarını karşılamanın çok ötesindedir. 1853 sayımına göre, bu tarihte medreselerin yalnızca beşi faaliyetteydi: Zindan Tekkesi, Derviş Efendi, Kâtip Muslihiddin, Kaptan-ı Dakik ve Yılan Mermer. Diğer dokuzu, çeşitli harcamaları (öğretmen maaşları, ısıtma, aydınlatma, tamir, vs.) karşılamak için yeterli mali kaynak yokluğundan dolayı kapanmıştı.[40]

Müslüman cemaatten bahsederken, dönmelere –bir 17. yüzyıl "mesihi" olan Sabetay Sevi'nin yandaşları olan, İslamiyeti kabul etmiş Yahudiler– özel bir yer ayırmakta yarar var.[41] Kamu ortamında Sabetaycılar Müs-

---

33 Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 2 cilt, c. II, s. 46-47.

34 *Age.*, s. 393-399.

35 18. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş.

36 Kazancılar Camii yakınında.

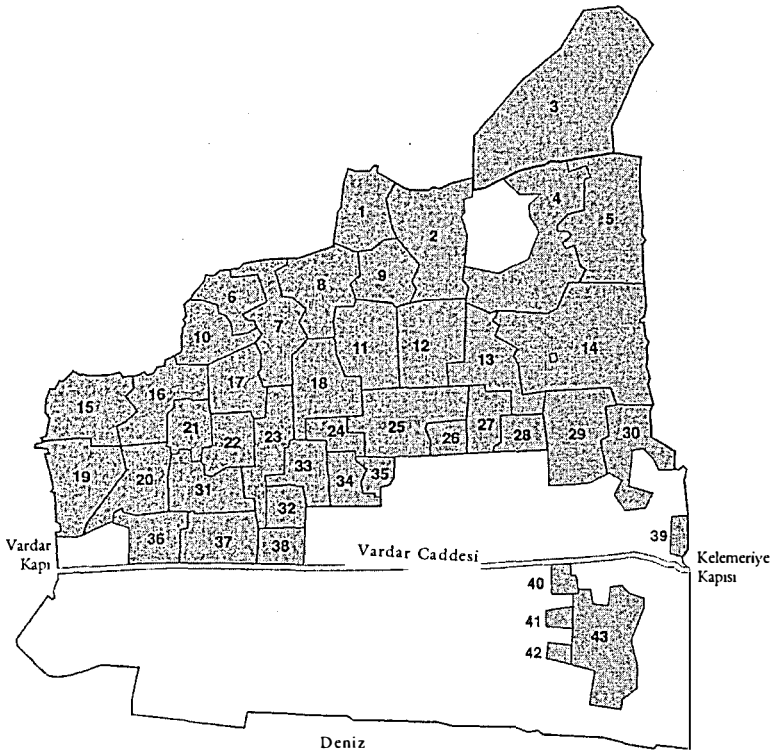
37 Bu bina Hacı İsmail mahallesindedir. Adı ilk kez 1546 tarihli bir kayıtta geçmektedir.

38 Çavuşzade Ahmed Efendi tarafından Mu'id Allaedin mahallesinde kuruldu.

39 Yakup Paşa mahallesindedir; 1510'da kurulmuştur.

40 Bunlar Çınarlı, Kara Hacıoğlu, Yalı Kapusı, Akçe Mescid, Eski Cuma, Yakub Paşa, Pazar Tekkesi, Aya Sofya mektepleri ile Saatli Camii karşısındaki mekteptir. Söz konusu döküm B 6,3 vakıf kaydındadır; bkz. Vassilis Demetriades, *age.*, s. 396.

41 Sabetay Sevi 1626'da İzmir'de doğdu. Daha 22 yaşındayken, kendisinin mesih olduğuna inanan müritleri vardı. 1648'de, sinagogda ayin yönettiği sırada, Kabalistlere

1. Hacı Mu'min (Köşk)
2. Suluca
3. Kale
   Divan, Orta Mescid, Eski Cami'i Şerifi ya da Cami'i Atik, Bubara
4. İki Şerefe (Gazi Hüseyin Bey)
5. Mes'ud Hasan
6. Astarcı
7. Tarakçı
8. Mu'id Alaeddin (Çınarlı)
9. Musa Baba
10. Yakub paşa
11. Eski Saray
12. İshak Paşa
13. Pinti Hasan
14. Ahmed Subaşı
15. Kazzaz Hacı Musa (Yeni Kapı)
16. Kazzaz Hacı Mustafa (Horhor su)
17. Hacı İskender
18. Hacı İsmail
19. Cezari Kasım Paşa
20. Yahya Balı
21. Yılan Mermer
22. Şehabeddin
23. Kara Hacci
24. Sinancık
25. Kasımiye
26. Hoca Burhan
27. Hayreddincik
28. Ali Paşa
29. Koca Kasım Paşa
30. Porta Kapı
31. Sarı Hatib
32. Balat
33. Kâtip Muslihiddin
34. Abdullah Kadi
35. Hacı Hasan
36. Gülmez Oğlu
37. Kara Hacıoğlu
38. Hamza Beğ
39. Sinan Paşa
40. Sulu Paşa
41. Timurtaş
42. Debbağ Hayreddin
43. Akçe Mescid

Kaynak: V. Demetriades, "20. yy başında Selanik" Haritasından. (*La topographie de Salonique pendant la tourkokratia, 1430-1912*, Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1983).

Plan 6. 19. yüzyıl ortasına doğru Selanik'te Müslüman mahalleleri (A. Bouzeghaia'nın planı, ACPA, Strasbourg).

lüman gibi davranırlar, Ramazan'da oruç tutarlardı; Türk adları vardı ve Yahudi-İspanyol dili konuşmayı reddederlerdi. Bununla birlikte, evlerinin mahremiyetinde gizlice Yahudi ibadetlerini yerine getirir, atalarının diline ve geleneklerine bağlılıklarını gösterirlerdi. Diğer Selanikliler onları hor görür ve "ahlaksız" alışkanlıkları olduğunu düşünürlerdi: cinsel hoşgörü, sefahat âlemleri, her türden taşkınlıklar. Fakat özellikle çift dinli olmaları, aynı toprakları paylaştıkları diğer cemaatlerin onlara güvenmemelerine ve küçümsemelerine yol açıyordu. Türklerin gözünde onlar, Yahudiliğin ilkelerine gizlice sadık kalmış sahte Müslümanlardı. Yahudiler ise onların dinlerini inkâr etmiş olmalarını bağışlamıyordu.

J. Nehama Selanik Sabetaycıları üzerine incelemesinde bunların üç ayrı "kolları" olduğunu belirtir: İzmirliler (ya da Cavallerolar), Kuniosolar ve Yakubiler.

Dönmelerin en aydınları olan İzmirliler genellikle tuhafiyeci, çerçi, hırdavatçıydı; fakat aralarında öğretmenler, doktorlar, mühendisler, veterinerler de vardı. En yoksul ve en eğitimsiz kesimi oluşturan Kunioso'lar ayakkabıcı, berber, tellal, kasap, vs. idi. Osmanlıca'yı iyi bilmeleriyle ün yapmış Yakubiler çoğunlukla bürokrasi içinde yer alıyordu. İzmirliler ve Kuniosolar şehrin kuzeydoğusunda aynı mahalleyi paylaşıyorlardı. Yakubiler, Türklerin yakınında, kuzeybatıdaki bir mahallede oturuyorlardı.

Dönmeler, Müslüman olmalarına rağmen, Selanik'teki Müslüman cemaatin parçası değillerdi. Kendi dini liderleri vardı ve bu liderler hem idareci, hem eğitmen, hem de kadı görevi görüyorlardı. Nehama'nın dediklerine bakılırsa,[42] Sabetaycılar kendi cemaatleri dışındaki kadılara ender başvururlardı. Talmud'un ve Musa yasasının buyruklarını dikkate alarak, anlaşmazlıklarını kendi aralarında çözüme bağlıyorlardı.

19. yüzyıl ortasına doğru Selanik'te ne kadar dönme olduğunu sapta-

---

göre, tanrının tüm sıfatlarını içeren, kutsal tetragramı okuma cesaretini gösterdi. Dehşet içinde kalan haham birliği Osmanlı yetkilileri nezdinde müdahale ettiler ve Sabetay'ı İzmir'den sürdürmeyi başardılar. Bunun üzerine Sabetay İstanbul'a, oradan da Selanik'e geçti. Selanik'te üç binden fazla müridi olacaktır. Yeniden sürülünce, bu kez Atina'ya, Kahire'ye, Kudüs'e gider ve her yerde yüzlerce coşkulu müminle karşılaşır. 1665'te, "Mesih" yeniden İzmir'e döner ve orada görkemli bir törenle karşılanır. Kalabalıkların bu çılgınlığının bedeli birkaç ay sonra tutuklanmak ve İstanbul'da hapse atılmak olacaktır. 14 Eylül 1666'da padişahın huzuruna çıkarılan Sabetay, Yahudilik'ten vazgeçecek ve İslam dinini benimseyip Mehmed Efendi adını alacaktır. Binlerce müridi onun peşinden gidecektir. Bkz. Joseph Nehama, "Sabbataï Cevi et les Sabbatéens de Salonique", *Revue des Ecoles de l'AIU,* Nisan-Haziran 1902, s. 289-323; Vladimiros Mirmiroglu, *Oi dhervisse* (Dervişler), Atina, 1940, s. 330-350.

42 *Age.*, s. 314.

mak imkânsız.[43] Devlet karşısında Sabetaycılar diğer Müslümanların sahip olduğu hak ve görevlere sahipti. Osmanlı kayıtlarında Türklerle birlikte sınıflandırılırlar. İslam dinine geçenler genellikle çok sıradan Müslüman adları alırlar; bu yüzden adbilimden de yararlanamayız.

Dönmeler Selanik'te 1923'e kadar yaşadılar. Bu tarihte, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesini düzenleyen Lozan Antlaşması maddelerine uygun olarak, diğer Müslümanlarla birlikte şehri terk etmek zorunda kaldılar. İçlerinden bazıları Amerika Birleşik Devletleri'ne ya da Batı Avrupa'ya göç etti, fakat büyük çoğunluğu İstanbul'a yöneldi.

Geleneksel Osmanlı şehrinin paradoksu: Etnik çoğulculuk ve inanç çoğulculuğu burada kuraldır, fakat birlikte yaşama bir miktar ayrımcılığı beraberinde getirir. Selanik'te, tek bir cemaatin üyelerine ayrılmış, kapalı mahalleler olmasa da, Müslümanların, Yahudilerin ya da Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bölgeler kolaylıkla ayırt edilebiliyordu. Hatta bazı mahallelerde farklı inanç sahipleri birbirleriyle uyum içinde yaşasa da, dini kimlikleri aralarına görünmez engeller dikmişti.

Bu cemaatlerin her biri kendi iç idaresine sahip olduğundan aralarındaki sınırlar belirgindi. Papazlar, hahamlar ya da imamlar yalnızca ruhların idaresiyle yetinmezler, bedenlere de hâkim olurlardı. Cemaat organlarını, özellikle vergi işlerinden sorumlu olanlarını yönetirler, hak belirtirler, hüküm verirler, cezaların infazını denetlerlerdi. Dindaşlarının yararlandığı çeşitli hayır kurumları da onlara bağlıydı. Son olarak, eğitim alanında da varlıkları hissedilirdi. Yahudi ve Müslüman okullarındaki öğretmenler hemen hemen her zaman din adamıydı. Ortodoks papazlar ders vermezdi, fakat öğrencilere öğretilen dersler, Helenizmin ideallerine bağlı iyi Ortodoks modelini yüceltirdi.

Tanzimat öncesinde, imparatorluğun diğer sakinleri gibi, Selanikli'nin de cemaat aidiyeti hakkındaki bilinci kesindi. Hepsi, diğer cemaatlerin üyeleriyle birlikte yaşamakla birlikte, sınırları kesin çizilmiş bir inanç grubunun parçasıydılar. Surlarıyla dış akınlara karşı Selanikliyi koruyan şehir, dinlerin, iktidarların, idari mercilerin üst üste çakıştığı bir yerdi. Herkesi ilgilendiren sorunlarla –pazarların denetimi, inşaat faaliyetlerinin düzenlenmesi, içme suyu şebekesi, vs.– uğraşan belediye meclisi sınırlı bir yetkiye sahipti ve yükümlü oldukları topluluğa gerçek bir ortak yurttaşlık duygusu aşılamaktan uzaktı.

Cemaat parçalanmalarıyla birlikte, adına layık bir belediyenin yokluğu, şehir bilincinin yokluğu, Selanik'te de başka yerlerde görülen sonuçlara

---

43 J. Nehama, , "Sabbataï Cevi et les Sabbatéens de Salonique", *age.*, s. 311'de Sabatay cemaatinin 1902'de yaklaşık on bin kişi olduğunu ileri sürer.

yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde olduğu gibi, –aynı zamanda Avrupa'daki birçok büyük yerleşim yerinde de görüldüğü gibi– Selanik peşini bırakmayan tehlikelerle, yangınlar, salgınlar, su kıtlığı ve depremle başa çıkmakta güçlük çekti. Büyük felaketlere karşı mücadelede dini cemaatlerin "her koyun kendi bacağından asılır" anlayışı, Osmanlı iktidarı temsilcilerinin aldığı önlemlerle biraz yumuşatılmış olsa da, sonuçta kaçınılmaz olarak herkese felaket getirdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAYANIKSIZ ŞEHİR DOKUSU

> Selanik'in güzel bir şehir olması için hiçbir eksiği yoktur: Zengin bitki örtüsü, pitoresk ortam, büyüleyici ufuklar [...] tüm bunlar var Selanik'te; yine de, ihmalkârlık ve pislik içinde kokuşmuş bir yaşam sürülüyor; eğri büğrü sokakları [...] çöplerle dolu, evler harap ve bakımsız; etrafa yayılan pis kokular havayı zehirlemekte ve atmosferi kirletmekte.[1]

19. yüzyıl ortasına doğru Selanikliler gündelik yaşamlarını böyle bir ortam içinde sürdürüyorlardı. Şehri yönetenler şehirciliği dert etmiyordu. Şehir gerçek bir labirent görünümündeydi: dar ve dolambaçlı yollar, karışık çıkmaz sokaklar... Bir ev inşa etmek için küçük bir arsa yetiyordu. Ve eğer mülk sahipleri daha sonra balkon ya da "hayat" ilave etme ihtiyacı duyarlarsa, kamusal yola ayrılmış mekâna taşmakta tereddüt etmiyorlardı. Yol hem herkesin mülküydü, hem de çocukların oynamasına bırakılmış ve yoldan geçenlerin doğal ihtiyaçlarını karşıladıkları bir tür *no man's land*. Aynı zamanda o sokakta oturanların, evlerindeki çöpleri, kimsenin toplamayacağını bile bile gelip döktükleri yerdi. Doğal olarak, yurttaşların çoğunluğunun böyle davranması, şehrin görüntüsüne ilgisiz olan yerel yetkililerin buna izin vermesindendi.

Tanzimat arifesinde imparatorluğun orta büyüklükteki diğer şehirlerinin çoğuna benzeyen Selanik'te belediye işlerinden sorumlu çeşitli yüksek memurlar vardı. Fakat, muhtesib (pazarların denetçisi), kethüda (özellikle besin maddelerinin düzenli olarak tedarik edilmesini sağlamakla görevli hatırı sayılır kişi) ya da muhtarların her birinin sorumluluk alanları ayrılmıştı, iktidar büyük ölçüde valinin ellerinde toplanmıştı. Alışıldığı üzere, 19. yüzyılın birinci yarısında Selanik'te valilik yapanlar şehre hiç ilgi gös-

1 B. Nicolaïdy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, c. I, s. 32.

termemişler, özellikle Makedonya'da karınca gibi kaynaşan eşkıyaya karşı askeri operasyonların sürdürülmesiyle uğraşmışlardı. Selanik valilik mevkiinin ise, Osmanlı idaresinde parlak bir kariyer yapmayı arzulayanların peşinden koştuğu bir yer olmadığını özellikle belirtmekte yarar var. Daha ziyade gözden düşmüş politikacılar bu göreve getirilirdi, başşehirden uzağa tayin edilmek padişahın verdiği bir ceza diye görülüyordu.[2]

Fakat söz konusu olan yalnızca valilerin ihmalkârlığı değildi. Şehrin belediye azalarının ellerinin kollarının bağlı kalması ve çoğunlukla umursamazlığa sığınmaları kendilerini aşan güçlüklerle karşı karşıya olmalarıydı. Selanik özellikle içme suyu açısından çok kötü durumdaydı. Bataklıklarla çevrili şehir sağlığa zararlı ortamıyla da dikkat çekiyordu, sürekli ölümcül salgınlarla yüz yüzeydi. Nihayet, Selanikliler bir diğer felakete de sık sık maruz kalıyorlardı: yangın.

A. YANGINLAR

Küçük felaketler gündelik hayatın parçasıydı. Birkaç evin alevler içinde kaldığını görmek, Selanik'te alışılmış bir şeydi. Yangınlarda zarara uğrayan azdı, neredeyse her gün çıkan bu yangınların kurbanlarının yardımına komşuları, yakınları ya da cemaat mercileri koşar, dolayısıyla gayrimenkul mülklerini onarmakta ve işlerine yeniden dönmekte gecikmezlerdi.

Fakat alevler yayıldığında ve kontrol edilmesi imkânsız bir hal aldığında durum çok başkaydı. Makedonya başşehrinde büyük yangınlar gerçek bir felaket boyutlarına ulaşırdı. Bir gün içerisinde binlerce şehirli evsiz kalırdı. Kurbanlar ne cemaat yardımına ne de Osmanlı yetkililerin yardımına güvenebilirdi. Derme çatma barınaklara sığınan felaketzedelere, sadece onlardan daha şanslı olup felaketten kurtulanların merhametli eli uzanırdı.

1840'larda bu tür facia örnekleri çoktu. 17 Kasım 1846 yangınında bin beş yüzden fazla evi alevler yutmuştu;[3] 3 Şubat 1847 yangını geniş bir

---

2 İlginç örneklerden biri, 1840'ların sonuna doğru Selanik valisi olan Rıza Paşa'dır. Rıza Paşa, Makedonya sürgününe dayanamayarak Temmuz 1850'de istifa eder. 22 Temmuz 1850 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazılmış bir mektupta Fransa'nın Selanik konsolosu Ed. Grasset bu karara çok sevinmiş gözükmektedir: "[...] Bu durum, hiç bu kadar kötü idare edilmemiş olan Selanik paşalığı için hayırlıdır. [...] Selanik valiliğini Rıza Paşa'ya emanet eden Divan hata işlemişti, çünkü Avrupa Türkiyesi'nin ikinci ticari limanı ve Rumeli'nin en önemli noktalarından biri, kendini anlaşılmamış bir deha olarak gören, yalnızca kendisinin geçmişteki politik konumunu ve Boğaz kıyılarını düşündüğünden şehrin refahıyla pek ilgilenmeyen güçlü bir sürgünün kötü niyetine ve tasasızlığına emanet edilmişti [...]" (*AMAEF*, Correspondance Consulaire et Commerciale, Turquie, c. 24, 22 Temmuz 1850).

3 *AMAEF*, Correspondance Consulaire et Commerciale (CCC), Turquie, c. 23, Selanik, Ed. Grasset'nin mektubu, 18 Kasım 1846.

kervansarayı küle çevirecekti.[4] 13 Aralık 1848'de güçlü bir yangın pazardaki 640 dükkânı yok etmişti.[5]

Neyse ki Selanikliler bu yangınlara alışmışlardı ve nasıl korunacaklarını biliyorlardı. Felaketler çoğu zaman önemli maddi hasarla sonuçlansa da genellikle pek az ölü ya da yaralı oluyordu. 19. yüzyıl ortasına doğru ölüme yol açan tek bir yangın kayıtlara geçmiştir: 11 Temmuz 1856 yangını Frenk mahallesinde meydana gelmiş ve Lazaristler Evi'nin iki adım ötesindeki tüccar Schilizzi'nin mahzeninde saklı 233 varil barut patlamıştı. Bilanço ağırdı: 37 ölü ve 333 yaralı.[6] Monsenyör Turroque bize facianın ayrıntılarını bırakmıştır:

> [...] Birçok ceset bulundu, hatta, yaygın bir dedikoduya inanırsak, buradan altı fersah ötede bir adam cesedi bulunmuş. Kolların, bacakların, kafaların havada uçtuğunu gördük. Ağır, kıpkırmızı bir demir külçenin kaledeki cephaneliğin tepesine düştüğü söyleniyor, içine girmesine ramak kalmış. Çatıların üzerinden, her yöne fırlayan kalasların, taşların önemli zararlar vermiş olduğunu tahmin edebilirsiniz. Kırılan camları, sarsılan, çatlaklar meydana gelen evleri saymıyorum. Çok şiddetli bir yangına bile dayanabilecek durumdaki birçok taş dükkân patlamaya dayanamadı, onların havaya uçması yangınlara sebep oldu. İçlerindeki her şeyi alevler yuttu [...] Neyse ki, patlayan barut toprağın içine, suyun erişebileceği bir mesafeye gömülü olduğundan kısmen su içinde kalmış. Yoksa, bu devasa kitle patlasaydı, bu kadarcığıyla bunca acı veren felaketin boyutlarını kimse hesap edemezdi [...].[7]

Kuşkusuz 11 Temmuz 1856'daki gibi felaketler istisna idi. Fakat, herhangi bir tüccarın mahzeninde stoklanmış barut olmasa, kurban olmasa bile zarar ziyan hemen hemen her zaman büyüktü. Asıl sorun, bu denli ciddi yangınların niçin çıktığını bilmekti. Alevlerin şehir içinde yayılmasını kolaylaştıran etkenler nelerdi?

İlk olarak, 19. yüzyıl ortasına doğru Selanik evlerinin çoğunun ahşap olduğunu saptamakta yarar var.[8] Ayrıca, sokaklar genellikle çok dar olduğundan konutlar arasında alevlerin yayılmasını engelleyecek güvenlik alanı

---

4 *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 23, Selanik, Ed. Grasset'nin mektubu, 3 Şubat 1847.

5 *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 23, Selanik, Ed. Grasset'nin mektubu, 20 Aralık 1848.

6 *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 24, Selanik, L. De Marnard'ın mektubu, 17 Temmuz 1856.

7 *Annales de la Congrégation de la Mission*, c. 21 (1856), Paris, 1856, s. 386-394. Schilizzi halkın öfkesinden kaçabilmek için kendini hapse attırdı. Frenk mahallesindeki patlamadan iki gün sonra yerel yetkililer, tüccarın kır evinde gizlenmiş bin iki yüz varil baruta daha el kaydular. Bkz. *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 24, Selanik, L. De Marnard'ın mektubu, 30 Temmuz 1856.

8 Nik. Muçapulas, *Thessaloniki 1900-1917*, (Selanik 1900-1917), Selanik, Malha, 1980, s. 33.

hiç yoktu. Fakat Makedonya başşehrindeki büyük yangınlar, bütün mahalleyi olduğu gibi silip süpürenler, esas olarak Vardar'dan kaynaklanıyordu.

Şehri sık sık ziyaret eden kuzey rüzgârını bütün Selanikliler bu adla bilirler. Yazın bu rüzgâr estiğinde sıcaklık 38 dereceden 20 dereceye düşer; kışın ise, durgun suları dondurur. Soğuk fakat özellikle güçlü olan bu yerel yıldız yeli korkunçtur; yangın çıkmasa bile:

> [...] Camları zangır zangır titretir, şapkaları uçurup götürür, Selanikli güzellerin eteklerini utanmazca kaldırır, [...] yangın mahallelerindeki harap duvarları yıkar ve bunlar, hangi çekim yasasıyla bilinmez, havada asılı kalırlar (kimi zaman kurbanlara yol açar), insanların yüzü, sakalı, saçları, ağzı ve burun delikleri pis bir tozla kaplanır. [...][9]

Şehir imgeleminde Vardar'ın özel bir yeri vardı: Çoğu kişi için o Aksios'un ciniydi,[10] kimileri de onu Selanik'in koruyucu azizi olarak kabul ederdi.[11]

Bununla birlikte, bazı yangınlar gerçek felaketlere dönüşmüşse, sorumlusu yalnızca ahşap binalar ya da kuzey rüzgârı değildi. Düzenli bir itfaiyeci birliğinin yokluğu da yangınların yayılma hızının sebebiydi. 1840'ların Selanik'inde yangınla mücadele görevi esas olarak tulumbacıların ve bazı esnaf loncalarındaki gençlerindi. Fakat ne tulumbacılar ne de esnaftan kişiler özel bir mesleki eğitim talep ediyorlardı. Sonuçta, yangını kontrol etmek için gerekeni yapmak özellikle tehdit altındaki bölge sakinlerine düşüyordu. Bu insanlar da paniğe kapılıp alevlere şaşkın şaşkın bakıp kaldıklarında, ancak limana demir atmış gemilerdeki denizcilerin olası varlığına ve iyi niyetine güvenilebilirdi. 1840'larda Fransa'nın Selanik'teki konsolosu olan Ed. Grasset'ye inanacak olursak, 1846'daki büyük yangın bu denizciler sayesinde kontrol altına alınabilmişti: "[...] Çok kalabalık olan Yahudiler, kollarını kavuşturmuş çığlık atıyorlar, evlerinin yanmasına bakıyorlardı. Limanımızda bulunan Helen denizcilerin hemen yardıma koştuklarını ve pek görülmemiş bir gayret sergilediklerini söylemeliyim. [...]"[12]

Ne var ki kusursuz örgütlenmiş bir itfaiyeci birliği olsaydı bile şehir büyük yangınlardan kurtulamazdı. Su kaynakları ancak gündelik ihtiyaçlar

---

9 Léon Abastado, *L'Orient qui meurt (Salonique, ce qu'elle est)*, Selanik, Imprimerie Acquarone, 1918, s. 62.

10 Léon Abastado, *age.*, s. 62. Aksios: Vardar nehrinin Yunanca adı.

11 Selanikli öykücü Yorgos Ioannu özellikle bu düşüncededir. Selanik'in hamisi Aziz Vardar konusunda bkz. Yorgos Ioannu, "I platia tu Ayiu Vardhariu" (Aziz Vardar Meydanı), *To dhiko mas ema* (Kanımız), Atina, Kedros, 1980, s. 37-50.

12 *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 23, Selanik, Ed. Grasset'nin mektubu, 18 Kasım 1846.

için yeterli olan bir Selanik'te alevlere karşı nasıl mücadele edilebilirdi? Bir anlamda, Vardar Makedonya başşehri için bir şanstı. Yeni çıkmış bir yangının üzerinde Vardar estiğinde, en fazla tehdit altında olan mahalleler güneydeki, deniz kıyısı surlarının yakınındakilerdi. Burada, yangınla özellikle deniz suyu kullanarak mücadele edilirdi. Mahalle sakinleri, tulumbacılar ve denizciler, sahil ile belli başlı facia odakları arasında bir zincir oluştururlar, tuzlu su dolu kovalar elden ele geçirilirdi. Eğer ana rüzgârların yönü farklı olsaydı, tepedeki ya da Egnatia Caddesi yakınındaki mahalleler felaketin yayılmasını asla önleyemezdi.

B. SU

Yangınlara karşı mücadelede bu araç yokluğu bize Selaniklilerin gündelik yaşamlarında karşı karşıya geldikleri bir başka sorunu hatırlatır: İçme suyu kıtlığı.

Su kıtlığı Makedonya başşehrinin her zaman önde gelen kaygıları arasında yer almıştır. Söylentilere bakılacak olursa, II. Murad 1430 yılında suyu silah olarak kullanarak şehri fethetmeyi başarmıştı. Kuşatma sırasında Osmanlılar, söylenene bakılırsa, öyle güçlü bir direnişle karşılaşmışlar ki seferden vazgeçmeyi ciddi olarak düşünmüşler. Fakat karar anında, Vlatadon Manastırı'ndan birkaç keşiş Murad'ın huzuruna çıkmış ve Selanik'i almanın en emin yolunun şehir suyunu kesmek olduğunu belirtmişler.[13]

19. yüzyılın ortasına doğru şehir iki su kanalından besleniyordu; bunların en eskisi Suriçi'ni Hortaç (Disoron) Dağı'ndaki su kaynaklarına bağlıyordu, ikincisi ise şehrin batısındaki Lenbet'ten ve kuzeybatıdaki Urumcuk köyünden gelen suları bir araya getiriyordu.[14] Muhtemelen Romalıların inşa etmiş olduğu ve II. Murad'ın iyice tamir ettiği Hortaç su kanalı Selanik'in tüm doğu bölümünü besliyordu; Lenbet su kanalı batı bölgesindeki yirmi kadar bölgenin su ihtiyacını karşılıyordu.

Compagnie Ottomane des Eaux de Salonique'in (Osmanlı Selanik Su Şirketi) kurulduğu 1888 tarihinde Makedonya'nın başşehrinde su yolları-

---

13 Vlatadan Manastırı'na Osmanlıların verdiği ayrıcalıklar bazı tarihçiler tarafından böyle açıklanmaktadır. Bu kanuda bkz.: Artemis Ksanthapulu-Kiriaku, "Perigrafi tis Thessalonikis sta 1754 apo tus Perejean-B. Sauciet" (Perejean ve B. Sauciet tarafından 1754 yılında Selanik'in Tasviri), *Mokedoniko*, 8 (1968), s. 185-210; G. Stayaglu, *I en Thessoloniki potriorhiki moni ton Vlotodon* (Selanik'teki Vlatadan Patriklik Manastırı), Selanik, 1970, 128 s.

14 B. Nicalaïdy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, s. 30; Yannis Tamialakis, *I istoria tis idrevsis tis Thessalonikis* (Selanik'in Su Tedariki Tarihi), Selanik, University Studia Press, 1985, s. 14-52.

na doğrudan bağlı muslukları bulunan pek az ev vardı. Çoğu şehir halkı çeşmelerden su alırdı. Fakat çeşmeler azdı; mahalle başına nadiren bir çeşme düşerdi, hatta bazı mahallelerde hiç çeşme yoktu. Evlerinde içme suyu bulunan onlarca ayrıcalıklıya gelince, çoğu Müslümandı; su şebekesine bağlanmış Hıristiyan ya da Yahudi ailesi çok azdı. Vassilis Demetriades'in incelediği, Osmanlı idaresine ait 1827 ve 1844 tarihli iki kayıttan anlaşılan durum budur.[15] Bu belgeler konutlarında içme suyu bulunan kişilerin ve şehre dağılmış çeşitli su noktalarının listesini çıkarır: mahalle çeşmeleri, tekkeler, camiler, hamamlar, hanlar, manastırlar, hapishane. Kâtip, su abonelerinin her birinin tükettiği su miktarını da kaydetmiştir,[16] bu miktar su kullanıcılarının ödemeleri gereken miktarı saptamaya yarar. Kullanıcılar ayrıca su tesisatının bakımı ve tamiri için de para ödüyorlardı.

Evde içme suyu olması, ilgilendiğimiz dönemde, inkâr edilemeyecek bir ayrıcalıktı. Akar su kullanımı, genel olarak, mirasçılara devredilen bir haktı. Demetriades 1827 ve 1844 kayıtlarında genellikle aynı "abone" adlarına rastlandığını belirtir. Birçok evin miras yoluyla su kullanma hakkından yararlandığını da saptar. Bir ev satıldığında bile, su kullanma hakkının satın alan kişiye devrine kontratlarda ender rastlanmaktaydı.[17]

Su yokluğu sadece ev kadınlarının mahalle çeşmelerinin önünde uzun kuyruklar oluşturmasına yol açmakla kalmıyordu, özellikle kamu sağlığı üzerinde çok ciddi etkileri vardı. Evlerin temizliği hiçbir zaman istenildiği gibi değildi, kamusal mekânların temiz olması ise tasavvur bile edilemezdi. Temizlik sağlanamayınca şehir dayanıksız oluyor, sürekli olarak her türlü hastalığa maruz kalıyordu. Doğu'nun –Batı'nın da– birçok şehrinde olduğu gibi özellikle büyük veba ve kolera salgınları Selanik'i kırıp geçirmişti.

C. HASTALIK

1814 yılında 15 bin kişi vebadan öldü. İstanbul'u, aynı zamanda tüm güney Balkanları kırıp geçiren büyük 1837-1838 salgınının bilançosu da ağırdı: Yalnızca Selanik şehrinde 6 bin ölü.[18] Koleraya gelince, o da bir o kadar şiddetliydi. İlk kolera salgını 1832 Nisan ayı ortasına doğru görül-

---

15 *Age.*, s. 423-443. 1827 yılında 136 Müslüman evi ve 22 Hıristiyan evi su şebekesine bağlıdır; 1844'te, su kullananların sayısı açıkça daha yüksektir; 176 Müslüman, 26 Hıristiyan ve 1 Yahudi evi.

16 Bu miktar *masura* olarak ölçülüyordu. Bir masura dört *çuvaldız*, dört masura da bir *lüle* ediyordu: Vassilis Demetriades, *Topografia*, s. 425.

17 Vassilis Demetriades, *Topografia*, s. 426.

18 Daniel Panzac, *La Peste dans l'Empire ottoman, 1700-1850,* Louvain, Peeters, 1985,

dü ve binlerce Selanikli öldü;[19] 1848'deki salgın 3 bin erkek, kadın ve çocuğun hayatına mal olacaktı.[20]

Şehri kırıp geçiren yalnızca bu hastalıklar değildi. Şehir sakinleri, yerleşik bir başka felaketle de uzun süredir haşır neşir olmuşlardı. Sıtmaydı bu; esas olarak Vardar Kapısı'nın batısındaki Bara bataklıklarından yayılırdı. Sıtmanın en yaygın olduğu dönem yaz sonu ve sonbahar başıydı. Kuşkusuz, bu hastalığa kurban gidenlerin sayısı veba ya da koleradan ölenlerin sayısı kadar yüksek değildi. Fakat yerel hastalıklara bağlı ölüm oranı oldukça önemliydi.

Selanik toprağının hastalıkların yayılmasına özellikle elverişli olmasının sebebi, yalnızca halkın temizliğe riayet etmemesi ya da Bara bataklıklarının pis kokular yayması değildi. Nem oranı da önemliydi; halk, başına gelen kötülüklerin çoğunu bu neme bağlıyordu. Ayrıca, veba ya da kolera şehre limandan girerdi. Gerçekten de, mikrop taşıyan gemiler burada hiçbir sağlık kontrolünden geçmeden malları indiriyorlardı. Yakındoğu'nun diğer büyük liman şehirlerinde olduğu gibi, bulaşıcı hastalıkların deniz yoluyla yayılma oranı Selanik'te de yüksekti.[21]

Durumu ciddileştiren, kamusal mekânların temizlik düzeyini yükseltmeye elverişli altyapının olmamasıydı. Örneğin, kanalizasyon olmadığı için Selanikliler kullandıkları suları sokağın ortasına dökerlerdi. Sokaklar kimsenin doldurmadığı çukurlarla dolu olduğu için de bu durgun sular kokuşur ve havayı pis, sağlıksız kokularla doldururdu. Şehrin doğu surlarının yakınındaki mezarlıklar bu durumun daha belirgin örneğiydi. Burada, "[...] Açılan çukurların derinliği iki ya da üç ayaktır. Yoksulların cesedi tabuta konmaz. Gömme öyle eksik yapılır ki, yağmurların ardından cesedin ortaya çıktığı ve köpeklere yem olduğu vakidir [...]"[22]

Bu kalıcı sorunlara, bir salgının halkı her kırıp geçirişinde ortaya çıkan sorunları da eklemek gerek. Gerçekten de, Selanik hastalığa karşı etkili önlemler alınamıyordu. Örneğin, vebaya karşı alarma geçen yetkililer, 1837

---

s. 359. Yazar kitabının 115. sayfasında, "1714-1805 arasındaki 92 yılda veba Selanik'te 24 kez görüldü." der.

19 Joseph Nehama (*Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 532), 1832 kolera salgını sırasında yaklaşık 5 bin Yahudinin öldüğünü tahmin eder.

20 Daniel Panzac, *La peste*, s. 442. Ayrıca bkz. *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 23, Selanik, Ed. Grasset'nin 16 Ağustos 1848, 30 Ağustos 1848, 13 Eylül 1848 ve 27 Eylül 1848 tarihli mektupları.

21 İstanbul, İzmir, İskenderiye ve Beyrut örnekleri Daniel Panzac tarafından incelenmiştir (*La peste*). Selanik'te salgınların sıklığı konusunda, bkz. Daniel Panzac, *age.*, s. 195-227.

22 *AMAEF*, CCC, Turquie, c. 24, Selanik, Ch. Delafosse'un mektubu, 2 Şubat 1852.

yılında bir karantina sistemi yerleştirmeye karar verdiklerinde, bütün Selanik'te karantina olarak kullanabilecekleri bir yer bulamamışlardı. Sonuçta, projenin gerçekleştirilmesiyle görevli komisyon, üç aydan fazla süren bir araştırmanın ardından, şehir dışındaki bir kahveye el koymayı ve orayı geçici karantina yeri yapmayı tercih edecekti.[23]

Pek az sayıdaki doktora gelince, bunlar ciddi vakalara çare bulmakta genellikle yetersiz kalıyorlardı.[24] Gerçekten de teçhizatsız, hastanesiz, Karantina Meclisi'yle en ufak bir koordinasyon olmadan nasıl çalışılırdı?[25]

Osmanlı yetkilileri kamu sağlığının iyileştirilmesiyle pek ilgilenmiyorlardı. Sebebi basitti: Valilerin çoğu askerdi, savaşmak için ve bölgeyi eşkıyadan temizlemek için eğitim görmüşlerdi. Örneğin, Bara bataklıklarının kurutulması gibi bir işin önemini kavrıyor olsalar da, bunun kendi yetki alanlarına girmediğini düşünüyorlardı. Zaten Osmanlı devleti de taşra yetkililerine sınırlı bir güç tanırdı. Valiler, böylesi ilkelerin ışığı altında, genellikle İstanbul'da alınan kararları yerine getirmekten başka bir şey yapmazlardı. Bâbıâli sorun hakkında görüş ifade etmemişken birinin inisiyatif göstermesi enderdi. Elbette her kuralın istisnaları vardı. Örneğin, 1838 yılında, merkezi hükümetin sessizliğine rağmen, yerel merciler Selanik'te bir karantina yeri kurulmasına karar vermişlerdi.[26]

Bir salgın patlak verdiğinde genellikle şehir yaşamının tüm alanları etkilenirdi. Çocuklar okula gidemez, yerel ekonomi felç olur, dükkânlar kapanır, normal zamanlarda mallarını satmak için Makedonya içlerinden Selanik pazarlarına gelen çiftçiler şehre yaklaşmaya cesaret edemezdi. Bu koşullarda bir hastalık felaketinin ardından genellikle açlık felaketi gelirdi.[27]

---

23 Daniel Panzac, *La peste,* s. 485. Selanik, bir karantina yerine sahip olan ilk Osmanlı şehirlerindendir. Yakındoğu'nun sağlık bakımından korunması hakkında bkz. Daniel Panzac, *age.,* s. 446-492.

24 Yakındoğu'da sağlık hizmetleri hakkında yapılan 1851 tarihli Sağlık Konferansı'na Dr. Rosenberger'in sunduğu raporu göre, "[...] raporun 14. sayfasında söylendiği gibi günümüzde karantina hizmetlerinde doktorların bir Avrupa üniversitesinden diplomalı olması gerekmiyor; fakat bu doktorların büyük çoğunluğunun İtalyan üniversitelerinden diplomalı olmasına dikkat etmek gerekli, bu diplomalar yabancılara verilirken pek titiz davranılmıyor; sonuç olarak bu diplomaya sahip olanların eğitimi ve yapabilecekleri konusunda ciddi bir garanti sayılmazlar. [...]": *AMAEF,* CCC, Türkiye, c. 24, Selanik, Ch. Delafosse'un mektubu, 2 Şubat 1852.

25 Ch. Delafosse'un Paris'teki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 2 Şubat 1852 tarihli mektup, özellikle, çok fazla kusuru bulunan Karantina Meclisi'nin eleştirisidir.

26 Daniel Panzac, *La peste,* s. 485.

27 Vebanın ekonomi üzerindeki kısa ve orta vadeli sonuçları hakkında bkz. Daniel Panzac, *La peste,* s. 381-407. Selanik'le ilgili bibliyografya geniştir. Bkz. Örneğin Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique,* c. VII, s. 532-533.

Her büyük salgının şehrin demografik dengesine ciddi bir darbe indirdiğini belirtmeye gerek yok. Hastalık yalnızca ölüm getirmekle kalmıyordu. Yüzlerce ölünün yanı sıra, paniğe kapılarak başka yerlere yerleşmek için Selanik'i terk edenleri de hesaba katmak gerek. Bu göç hareketlerini kesin olarak saptamak güçtür. Veba ya da kolera salgını sona erdiğinde, kaçanların çoğu kuşkusuz tekrar Makedonya başşehrinin yolunu tutuyordu. Fakat bazılarının ya çevre kasabalara doğru ya da Makedonya'nın veya Anadolu'nun artbölgesindeki şehirlere kesin göç etmeyi tercih ettikleri düşünülebilir. 19. yüzyıl ortasına doğru Selanik, henüz ilerde görüleceği gibi göçmen "yutan" bir ülke değildi. Yerliler de, sonradan gelenler de, gerektiğinde Selanik'e ihanet edip daha huzurlu başka göklerin altına yerleşmekte tereddüt etmiyorlardı.

❐

İster su yokluğu, isterse de yangınlar ya da salgınlar olsun, hepsi şehrin gelişimi için ciddi birer engel teşkil eden gerçek felaketlerdi. Selanik'in üstüne çöken kara bulutlar kurban almakla ve ciddi maddi zarar vermekle yetinmez, ekonomik yaşamı istikrarsızlaştırır, üretim faaliyetlerini kesintiye uğratır ve ticari ilişkileri zedelerdi.

19. yüzyıl ortasına doğru "yetkililer" –bu terim, merkezi iktidarın yerel görevlilerini, cemaat yönetimlerini ya da çeşitli meslek birliklerinin temsilcilerini kapsar– şehrin maruz kaldığı felaketler karşısında fevkalade donanımsızdı. İlk itfaiye birliklerinin örgütlenmesi için, evlerin çoğunun akar suya sahip olması için, şehrin hastanelerle ve diğer sağlık kurumlarıyla donanması için yeni bir idari yapının yerleşmesini beklemek gerekecekti: belediye. Selanik'te 1869'da kurulan belediye, başka yerlerde olduğu gibi, şehir çerçevesinin yeniden şekillenme sürecinde önemli bir rol oynayacaktır.

Fakat, 19. yüzyıl ortasından itibaren şehrin değişim geçirmesinin nedeni, Osmanlı reformcularının o zamana kadar var olan belediye örgütünden daha etkili bir örgüt kurmuş olması değildir sadece; ekonomik ve demografik koşullar da geçmiştekiyle aynı değildir. Selanik zenginleşir ve refaha kavuşmaya devam eder. Buna paralel olarak nüfusu da artar. Doğu Akdeniz'in diğer büyüyen şehirlerinde olduğu gibi, Selanik'te de Osmanlı yetkilileri tarafından alınan önlemler değişime yol açmamış, yalnızca değişime eşlik etmiştir.

II.
SELANİK'İN YENİ YÜZÜ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'IN İZİNDEKİ OSMANLI ŞEHRİ

Selanik'te, 19. yüzyılın sonunda pitoresk sahneler peşinde koşan fotoğrafçılar hâlâ doyurucu bir şeyler buluyorlardı: Çıplak ayaklı çocukların oynadığı engebeli dar sokaklar, eski ahşap evler, meydan çeşmelerinin önünde kuyruk olmuş ev kadınları, eşek sırtındaki sakalar, dükkânlarının önüne oturmuş esnaf, bir tekkeden çıkarken objektife yakalanan uzun sakallı dervişler... Fakat kartpostallardaki bu Doğu'yu artık uzaklarda aramak gerekti. Bu görüntüleri fotoğrafkartlarına tab edebilmeleri için görüntü avcılarının, ağır makineleri sırtlarında, surlara kadar tırmanmaya kararlı olmaları gerekiyordu ya da Vardar Kapı tarafına gitmeliydiler.

Gerçekte, birkaç on yıl içinde şehir önemli ölçüde değişmişti. 1900'e doğru, merkez mahalleleri egzotizm heveslilerini hayal kırıklığına uğratacak nispeten "modern" bir görünüm sunuyordu. Buradaki sokaklar artık geniş ve düzdü; çoğu taş döşeliydi; birçok çıkmaz sokak kaldırılmış, yeni anayollar açılmıştı. Ayrıca, deniz tarafındaki surlar yıkılalı çok olmuştu. Şehrin bir limanı ve buharlı gemilerin yanaşabileceği iskeleleri vardı. Şehir merkezindeki viran barakaların yerine Selanik'in gündelik yaşamında meydana gelen değişimlerin tanığı olan yeni taş binalar dikmek için belediye meclisi yangınları fırsat bilmişti. Güzel evlerin yanı sıra, Makedonya metropolünde artık bankalar, hastaneler, büro olarak kullanılan binalar, fabrikalar, oteller, tiyatrolar vardı.

Avrupa'yı süslemeye başlayan bu şehirde artık çeşitli kamu hizmetleri de yerine getirilmekteydi: Ulaşım araçları, içme suyu dağıtımı, aydınlatma ve havagazıyla ısıtma. 1892 yılında, Selanik Tramvay Şirketi atlı tramvayları hizmete açacak, 1907 yılında bunu elektrikli tramvaylar izleyecekti. Aynı döneme doğru kurulan su şirketi, merkezdeki konutların çoğunu içme suyu şebekesine bağlamayı, böylece kamu sağlığını iyileştirmeye katkıda bulunurken ev kadınlarının yaşamını da eskisinden çok daha kolay kılmayı

hedeflemişti. Selanikliler gaz fabrikasının sağladığı havagazına da yavaş yavaş alışmışlardı. Fabrika yalnızca evlerin ihtiyaçlarını karşılamıyor, kamusal mekânları da aydınlatıyordu. Bir diğer düzeyde de şehir, sakinlerinin artbölgesindeki şehirlere ve daha öteye, Orta Avrupa ya da İstanbul'a gitmelerini sağlayan demiryollarına sahip olmakla gurur duyuyordu.

Bu çeşitli yeniliklerin Selanik'e özgü olmadığı doğrudur. Doğu Akdeniz'in tüm büyük liman şehirleri aynı dönemde benzer bir evrim geçirdi. Örneğin, Beyrut'ta aydınlatma gazı 1888'de ortaya çıktı.[1] Yeni liman 1895 yılında kullanılmaya başlandı.[2] İzmir'de tramvay işletmesi 1884'te kuruldu, Su Şirketi 1893'te.[3] İnşasına bir Fransız şirketinin 1867'de başladığı liman tesisleri 1891'de açılacaktı.[4]

Elbette, yaklaşık bir milyon nüfusuyla İstanbul başta geliyordu. Burada örnek bir belediye 1858'de kurulmuştu. Örgütlenmesinde Paris'in 6. bölgesinden esinlenmiş gözüken Altıncı Daire Pera, Galata ve Tophane semtlerini kapsıyordu. Tüm yerleşimi yöneten İstanbul Belediyesi 1868 tarihlidir.[5] İki yıl sonra Pera'da ilk atlı tramvaylar görülecekti.[6] Altyapı sorunlarıyla karşı karşıya olan Tramvay Şirketi rayları döşemeden önce yol ağına dahil olan tüm sokakları genişletmiş ve kaldırım döşemişti.[7] Ocak 1875'te ise Belediye bir başka istisnai olayı kutladı: Mühendis Eugène Henri Gavand'ın yaptığı Tünel'in açılışı.[8] Fakat 19. yüzyılın bu son çeyreğinin en çarpıcı olayı, Osmanlı İmparatorluğu payitahtını Viyana'ya bağlayan demiryolu hattının 1888 yılında tamamlanması oldu. Sirkeci garının açılışının ardından, İstanbul'un artık Batı dünyasının parçası olduğunu ileri sürenlerin sayısı çoktu.[9]

---

1 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914)*, Paris, Publications de la Sorbonne-Imprimerie Nationale, 1977, s. 189.

2 *Age.*, s. 172.

3 Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir, 1978; yazar, kitabın sonunda şehir tarihine ilişkin oldukça ayrıntılı bir kronoloji vermektedir.

4 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français*, s. 132-134.

5 Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul - Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Seattle ve Londra, University of Washington Press, 1986, s. 47. 1857 tarihinde İstanbul, Paris gibi birçok bölgeye ayrılmıştı fakat o tarihte yalnızca Altıncı Daire mevcuttu. İstanbul'doki şehir kurumlarının reformunu işleyen çok sayıda çalışma arasında özellikle bkz. Steven T. Rosenthal, *The Politics of Dependency. Urban Reform in Istanbul*, Londra: Greenwood Press, 1980, 220 s.

6 Zeynep Çelik, *age.*, s. 91.

7 *Age.*, s. 93.

8 *Age.*, s. 97.

9 A. Van Millingen (*Constantinople*, Londra, 1906, s. 205) özellikle olayların bu yanına dikkat çeker.

Aslında, Osmanlı şehri çehre değiştiriyorsa, bunun sebebi kendini Avrupa'ya uydurmak istemesiydi. Sokaklarını genişletmeyi, çıkmaz sokakları ortadan kaldırmayı, toprak yollara taş döşemeyi, büyük düz geçitler açmayı, kanalizasyon ve içme suyu şebekesi inşa etmeyi tercih eden Osmanlı yöneticileri bir Doğu şehrinin sorunları hakkında özgün bir fikre sahip oldukları için böyle davranmış değillerdi.[10] Avrupa'yı taklit etmekle yetindiler. Ve bunu da önemli bir zaman farkıyla yaptılar. Londra'da Regent Street'in açılışı ve Picadilly Circus'un düzenlenişi 1820 tarihlidir. Paris'te büyük bulvarlar 1860'ların başından beri vardır. 1810'da gazla aydınlanan Londra'nın ardından Avrupa'nın birçok şehirleri de 1840'ların sonuna doğru aydınlatma gazıyla tanıştı.[11] Atlı tramvay –Amerika Birleşik Devletleri'nde 1830'da biliniyordu– Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'daki herhangi bir yerle aynı dönemde ortaya çıkan tek yeniliktir.

Osmanlı şehirlerinin yeniden biçimlendirilmesi tek başına bir olay değildir. Osmanlıların Tanzimat dedikleri, II. Mahmud'un saltanatından itibaren (1808-1839) birçok alanı etkileyen reform hareketlerinin parçasıdır. Eğitim, hukuk, sivil idare, ordu, kurumlar, ekonomik yaşam, sanat ve edebiyat; hiçbir şey bu yeni ruhtan kaçamaz.[12] Osmanlı seçkinlerinin gözünde reform yapmak Avrupalıların kültürünü, teknolojisini, yaşam tarzını benimsemek anlamına gelir. Böyle bir ortamda, şehir mekânı yalnızca diğer laboratuvarlardan biridir. Tanzimat döneminde şehirle ilgili ilk düzenlemelerde, Avrupa'nın yeni şehircilik ilkeleri, özellikle İngiltere'de ve Fransa'da uygulandığı haliyle benimsenir. Bu alanda, başka alanlarda olduğu gibi, Osmanlı devleti direktifler vermekle yetinmez. Şehircilik pro-

---

10 Stéphane Yerasimos, "A propos des réformes urbaines des Tanzimat", Paul Dumont ve François Georgeon (ed.), *Villes ottomanes à la fin de l'Empire,* Paris, L'Harmattan, 1992, s. 17-32 ve s. 28.

11 Geçen yüzyılda Batı şehirlerinin geçirdikleri belli başlı dönüşümlerin toplu bir sunumu için bkz.: Jean-Luc Pinol, *Le monde des villes au XIXe siècle,* Paris, Hachette, 1991.

12 Tanzimat hakkında oldukça zengin bir literatür vardır. Son dönem sentezleri arasında, özellikle bkz. Paul Dumont, "La période des Tanzimat (1839-1878)" ve François Georgeon, "Le dernier sursaut (1878-1908)", Robert Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire ottoman,* Paris, Fayard, 1989, s. 459-522 ve 523-576; Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* 2. Cilt, Cambridge, Londra, New York, Cambridge University Press, 1977. Ayrıca bkz. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922,* Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1980; Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876,* New York, Gordian Press, 1973.

jelerini ve çalışmalarını bizzat koordine etmek ister.[13] Bu görevi başarıyla yürütme işi özellikle çok genç belediye yetkililerine düşecektir. 1857 yılında İstanbul'da örnek Altıncı Daire belediyesinin kurulmasından on yıl sonra, benzer tipte belediyeler İzmir'de, Varna'da ve Selanik'te de kurulmuştu. 1877 yılında, yeni belediye örgütü tüm imparatorluğa yayıldı. Bu idari yapıların her biri, şehir uzamını yeniden düzenleme projelerini görülmemiş bir sevinçle geliştirecekti.

Avrupai fikirlerin, tekniklerin ve yaşam tarzlarının yayılmasının yalnızca Osmanlı seçkinlerinin inisiyatifiyle olmadığını belirtmekte yarar var. Avrupa'dan gelen yabancılar da imparatorluğun Avrupalılaşmasına katkıda bulundular. Burada okullar açtılar, bankalar kurdular, kamu çalışmalarıyla ilgili büyük projelere katıldılar. Avrupalılar –Fransız, İngiliz, Avusturya-Macaristan tebaası, Belçikalı, Alman, İtalyan ya da İsviçreli de olsalar– yalnızca İstanbul'a ve taşra şehirlerine yatırdıkları sermayeyle temsil edilmediler. 1850'lerin başından itibaren, imparatorlukta giderek *fiziksel olarak* da var olmaya başladılar. Müteşebbis, iş adamı, bankacı, mühendis, imalatçı, demiryolu şantiyeleri için özel olarak istihdam edilen işçiler ya da Doğu'da servet aramaya gelmiş sıradan maceracılar olarak Osmanlı topraklarına yerleşen Avrupalılar oldukça fazladır. 1899 yılında imparatorluğun toplam nüfusunun % 1,22'sini temsil ederler.[14] Kapitülasyonlar sayesinde, aynı zamanda da açıkça ortada olan ekonomik ve politik üstünlükleri sayesinde, Yakındoğu'nun şehir ve köylerine yerleşmekte hiç zorluk çekmediler. 1856'da Bâbıâli'nin yabancılara Türkiye'de gayrimenkul sahibi olma hakkı vermesinden itibaren her şey daha kolaylaştı. Böylesi koşullarda uzun süreli ziyaretler kolaylıkla kalıcı yerleşmelere dönüşebiliyordu.[15]

Bununla birlikte, pragmatik zihniyetli bu Avrupalılar çok fazla riske girmemeye dikkat ettiler. Özellikle umut verici birkaç bölge sermayelerin-

---

13 Stéphane Yerasimos (*age.*, s. 17) şunu söyler: "[...] Başşehrin uzamının kökten altüst edilmesini, geniş cadde ve rıhtımların açılmasını, dar ve çıkmaz sokakların ortadan kaldırılmasını, bir uçtan öbür uca yollar yapılmasını tavsiye eden, kısacası, mevcut şemanın tamamen reddedilmesini öneren ilk resmi belge 17 Mayıs 1839 tarihlidir [...]". İstanbul'daki şehir reformları konusunda özellikle bkz. Alain Borie, Pierre Pinon, Stéphane Yerasimos, *L'occidentalisatian d'Istanbul au XIXe siècle*, araştırma raporu, Ministère de l'Equipement, Bureau de la Recherche architecturale, 1989.

14 Yani, 236.547 kişi. Bkz. Kemal H. Korpat, *Ottoman Population, 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Madison ve Londra, The University of Wisconsin Press, 1985, s. 160-161.

15 Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours*, Paris, Cotillon & Cie, 1882, 1. cilt, s. 211-213.

den ve yeteneklerinden yararlandı. Sözcüsü oldukları ekonomik gelişme, seçici bir gelişmeydi. Yeterince yerli kaynak olmadığından, Avrupa maliyesinin tercihlerine boyun eğmek zorunda kalan Osmanlı yetkilileri onlara yalnızca ayak uydurabildi. Bunun anlamı, bazı şehirler Tanzimat'ın öncüsü rolünü oynamaya erkenden aday olsa da, diğerlerinin yarı yolda kalacağıydı. İzmir ya da Beyrut gibi Selanik de 19. yüzyılın pek sevdiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun katılmayı asla ihmal etmediği uluslararası sergilerde, Bâbıâli'nin başarılarını sergilemekten hoşlandığı şehirlerdendi. Yine de şunu bilmek gerek: Atılım halindeki bu yerleşim yerleri göz önüne alındığında, laboratuvar şehirlerle mi karşı karşıyayız, yoksa bunlar yalnızca vitrin şehirler midir?

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR KALKINIYOR VE BÜYÜYOR

Osmanlı döneminin sonunda Selanik'teki en önemli değişim belirgin bir demografik büyümeydi. Birkaç on yıl içinde şehir nüfusu iki misline çıktı. Yine de, 19. yüzyıl sona yaklaşırken şehir yerleşimindeki nüfusun tam sayısını saptamak güçtür. Sayımlar yapılıyordu, fakat birkaç yıl sürüyor ve Balkanların o dönemde yaşadığı sürekli nüfus hareketleri nedeniyle sonuçlar hızla geçersiz oluyordu.[1]

Devletin örgütlediği ve tüm imparatorluk düzeyinde gerçekleştirilen bu sayımlar dışında belediyelerin yaptığı bazı istatistikler de vardır. Mart 1878'de yerel basında yayımlanan bu istatistiklerin ilki şehir nüfusunu 53.926 olarak saptar.[2] 1890 tarihli ve daha ayrıntılı olduğu açıkça görülen ikincisi 98.938 rakamını ileri sürer. Bu ikinci belge dikkate değer, çünkü istatistik verilerin yanı sıra, Selanik'in belli başlı etnik-dini bileşenlerini de sunar (Tablo 1).

"Yabancılar"dan –tablonun son iki sütunu– kastedilen şey, muhtemelen, "Selanik dışında yasal ikametgâhı olan kişiler"dir. Buna karşılık, "yerliler"in kesin olarak şehir sakinleri oldukları söylenebilir. Ardından gelen grafik, tablomuzun sağladığı verilerin sentetik bir ifadesini sunar. Burada, "yerliler" ve "yabancılar" karışık ele alındığında, Yahudi unsurun çok açık üstünlüğü hemen gözlenir; ikinci olarak Müslümanlarla karşılaşırız, toplam nüfusun yaklaşık üçte birini meydana getirirler; ardından, Ortodoks Rumlar gelir, sonra, daha geriden, Bulgar Eksarhlığı'na bağlı Bulgarlar ve

---

1 Örneğin 1882 sayımı 1893'e kadar, on iki yıl sürecektir. Bu konuda bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914* s. 122-147. Karpat, daha geç tarihli başka sayımlardan da söz eder, fakat onlardan daha özet sonuçlar çıkarır. En küçük idari birim kaza olduğundan, şehir nüfusu hakkında kesin bir fikre sahip olamayız.

2 *Hermis*, 24 Mart 1878.

TABLO 1. 1890'DA BELEDİYENİN HAZIRLADIĞI NÜFUS TABLOSU[3]

	Yerliler		Yabancılar	
	Erkekler	Kadınlar	Erkekler	Kadınlar
Yabancı uyruklular	2	3	101	51
Çingeneler (Müslüman olmayanları)	66	58	35	21
Yahudiler	23.215	23.583	275	249
Protestan Bulgarlar	7	6	22	6
Protestanlar	2	1	7	2
Katolik Bulgarlar	13	11	24	13
Katolikler	12	16	74	6
Katolik Ermeniler	7	9	19	15
Ermeniler	72	66	171	75
Bulgar ulusal kilisesine bağlı Bulgarlar	752	700	1.669	576
Eflaklılar	40	32	75	24
Rumlar	5.300	5.313	2.931	1.468
Türkler	11.677	12.452	4.919	2.655
Suriyeliler	3		3	
Protestan Ermeniler	4		2	
Katolik Rumlar	1		1	
Latinler	10	5	4	7
Toplam	**41.183**	**42.255**	**10.332**	**5.168**

kimi zaman yalnızca birkaç kişiden oluşan bir yığın başka inanç grubu gelir.

1321 yılı salnamesi (1905 / 1906) çok benzer rakamlar sunar. Bu kaynağa göre Selanik şehri bu tarihte 80.299 kişiydi –kuşkusuz "yabancılar" hariç, yalnızca şehre yerleşmiş olanlardı bunlar– ve inanç ile cinsiyet olarak dağılım Tablo 2'deki gibiydi.[4]

Bu arada, kadın ve erkek Yahudi sayısı arasındaki önemli farklı belirtelim. Muhtemelen bunun sebebi, Osmanlı yetkililerinin nüfus sayımı yap-

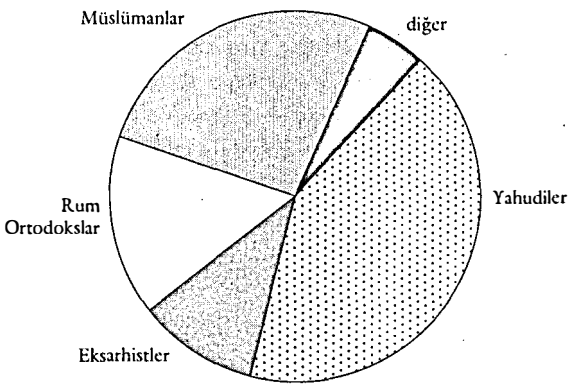
---

3 Bu belgeyi tek bir sayfa halinde, Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivleri'nde saklanan bir Osmanlı kaydının içinde buldum. Ne yazık ki, kaynağı hakkında bilgim yok. Vilayet gazetesinde yayımlamış bir istatistiğin çevirisi olduğunu sanıyorum. Orijinali çok kötü durumda ve sayfa sonunda kurşun kalemle yapılmış hesaplardan belgenin müsvedde olduğu anlaşılıyor.

4 *Selanik Vilayet Salnamesi,* 1321 (1905 / 06). Ankara'daki Türk Tarih Kurumu'nda saklanan bu salnamenin ilk 280 sayfası eksiktir.

TABLO 2. 1321 / 1905 - 06 SALNAMESİNE GÖRE SELANİK NÜFUSU

İnanç	Erkekler	Kadınlar
İslam	11.749	12.950
Rum	4.951	5.643
Ermeni	33	43
Bulgar	124	109
Katolik	27	21
Yahudi	23.510	20.821
Şu'be-i ecnebiye (yabancılar)	149	169
Toplam	**40.543**	**39.756**

Grafik 1. 1890 yılında Selanik nüfusunun bellibaşlı bileşenleri.

mak için kullandıkları yöntemdir. Bu tür farklılıklar sürekli olarak, özellikle Kemal Karpat'ın yayımladığı dizilerde gözlemlenir. Bunlar, demografik yapıdaki gerçek anormalliklere ender olarak denk düşer. Daha basit ifadeyle, erkek toplumun ev içi mahremiyeti hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi reddettiği düşünülebilir; aynı şekilde, yetkililer de nüfusun kadın öğesiyle ilgilenmiyor olabilir.

Son olarak, elimizde Nisan 1913'te (yeni) Yunan idaresinin yaptırdığı ilk sayımın sonuçları var. Buna göre, Selanik'in toplam nüfusu o dönemde 157.889 kişiye yükselmişti: 39.956 Yunan, 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 6263 Bulgar ve 4364 çeşitli.[5]

5 K.D. Raktivan, *Engrafa ke simiosis ek tis protis ellinikis dhioikiseos tis Makedhonias* (Makedonya'daki Birinci Yunan İdaresinin Belge ve Notları, 1912-1913), Selanik, 1951, s. 51.

Bu birkaç veri, Selanik'in Osmanlı dönemi sonunda yaşadığı önemli demografik büyümeyi belirtmektedir. Şehrin nüfusu 1831 yılında yaklaşık 25 bin kişiden,[6] bir yüzyıldan az zaman içinde 150 bin kişiye çıkmıştır! 1831-1913 arasında şehir nüfusu ortalama her yirmi yılda bir ikiye katlanmıştır. Niçin? Bu kadar çarpıcı bir değişime yol açan faktörler nelerdir?

Şehrin artbölge nüfusu için bir çekim merkezi olması kuşkusuz değişimi etkilemişti. Başka yerlerde olduğu gibi burada da ölüm oranındaki düşüş ve sağlık hizmetlerindeki iyileşme bir rol oynamıştır. Fakat, bu büyümenin ana nedeni, hiç tartışmasız 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede görülen önemli ekonomik gelişmedir.

A. EKONOMİK KALKINMA: DEĞİŞİMİN MOTORU

Selanik bölgesinde ekonomik faaliyet bugüne kadar birçok çalışmanın konusu oldu. Öncü çalışmalar arasında Nikolas Svoronos'unkini belirtelim.[7] Bu çalışmada şehrin 18. yüzyıldaki dış ticaret tablosu çizilmiştir. 1750'den itibaren canlanan dış ticaret Fransız Devrimi'nin sonuçlarından etkilenmiş ve 1786'dan sonra önemli ölçüde azalmıştır.[8]

K. Vakalopulos, 19. yüzyıl ortasına doğru Makedonya ve Trakya ekonomisine ayrılmış olan[9] ve esas olarak Fransız ve İngiliz konsolosluk raporlarına dayanan eserinde, yüzyılın ilk yarısında Makedonya ticaretini niteleyen durgunluğu iki ana etkenle açıklar. Öncelikle, bölgenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanı gibi, kötü geçmiş bir dizi hasattan etkilendiğini belirtir; özellikle yün, pamuk, tütün üretimi, art arda birkaç yıl ciddi bir düşüş yaşamıştır. Yerel ekonominin içler acısı durumu, ona göre, Makedonya'nın özellikle Yunan isyanının (1821) ardından gelen politik istikrarsızlıkla ve buna bağlı olarak büyük tüccarların bölgeyi terk edişiyle açıklanır.

Georgios Hristodulu[10] ve Kostis Moskof[11] benzer analizler sunar.

---

6 1831 sayımına göre Selanik şehrinin erkek nüfusu 12.714'dir. Toplam nüfusu yaklaşık tespit etmek için bu rakamı ikiyle çarparak, 25.428 sayısını elde ettik.

7 N. Svonoros, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris, PUF, 1956, 427 sayfa.

8 *Age.*, s. 323.

9 *Oikonomiki liturgia tu makedhoniku ke thrakiku horu sta mesa tu 19u eona sta plesia tu dhiethnus emporiu* (Uluslararası Ticaret Çerçevesinde 19.Yüzyıl Ortasına Doğru Makedonya ve Trakya'da Ekonomi), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1980, 215 sayfa.

10 *I Thessaloniki kata tin teleftea ekatontaetia: Emporio, Viomihania, Viotehnia* (Önceki Yüzyılda Selanik, Ticaret, Endüstri, Zanaat), Selanik, 1926, 334 sayfa.

11 *Thessaloniki 1700-1912. Tomi tis metapratikis polis* (Selanik 1700-1912, Komprador Şehrin Anatomisi), Atina, Stohastis, 1974, 243 sayfa.

TABLO 3. BRİTANYA KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE 1839-1846 ARASINDA SELANİK LİMANINDAKİ HAREKETLER

İhracat				İthalat			
Yıl	Gemi sayısı	Miktar (tonilato)	Sterlin olarak toplam değer	Yıl	Gemi sayısı	Miktar (tonilato)	Sterlin olarak toplam değer
1839	243	14 863	173 539	1839	243	15 125	211 036
1840	385	19 089	114 098	1840	338	21 523	85 517
1841	543	36 275	140 172	1841	448	36 524	135 952
1842	548	40 527	163 293	1842	561	41 596	165 296
1843	348	23 699	106 103	1843	355	25 731	117 296
1844	487	34 860	79 901	1844	471	35 420	136 908
1845	596	50 763	223 730	1845	576	53 081	219 439
1846	713	70 295	312 285	1846	790	77 385	323 644

Moskof özellikle şehir ekonomisi ile çevre bölgelerin ekonomisi arasındaki sıkı bağlar olduğunu vurgular. Onlara göre, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik pazarının durumunu belirleyen, köylerdeki yükselme ve alçalmalardır.

19. yüzyıl başının özelliği olan durgunluk 1840'ların ortasına kadar sürecektir. 1845'ten itibaren hızlı, hatta şaşırtıcı bir canlanma görülecektir. Açıklayıcı olması açısından, o dönemde Selanik ekonomisinde görülen ani "kalkınma hamlesi" hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan Britanya Konsolosluğu'na ait bazı rakamları aktaralım (Tablo 3).[12]

Tablomuzda görülen önemli dalgalanmalara rağmen, 1843'ten itibaren ithalatta da ihracatta da sürekli artışı kolaylıkla gözlemleyebiliriz. Deniz trafiği ciddi ölçüde artar. Selanik'ten yola çıkan gemi sayısı 1839'da 243'ten 1846'da 713'e ulaşır (yani, % 193,41'lik bir artış!). İthal malları getiren gemi sayısı bile biraz artmıştır. Sterlin olarak ölçülen ticari işlemlerin değeri de paralel bir büyüme gösterir (ithalatta % 53,3 civarlarında, ihracatta % 79,9 civarlarında).

İngiliz konsolosa göre, 1845'ten sonra gözlenen ekonomik atılım, büyük ölçüde, Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin ardından gayrimüslimler yararına alınan ilk önlemlerden kaynaklanıyordu.[13] Fakat açıktır ki, Selanik de,

12 *F.O.* 195/293/f. 77: Bu verileri yayımlayan, K. Vakalopulos, *Oikonomiki liturgia tu makedhoniku ke thrakiku horu,* s. 65-66.

13 *F.O.* 195/240/f. 550-551: K. Vakalopulos, *age.,* s. 63.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer tüccar şehirleri gibi, bir kasılma döneminin ardından (1815-1840) dünya ekonomisindeki büyümeden ve daha özel olarak, 1838'den itibaren, Batılı güçlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı çeşitli anlaşmalardan özellikle yararlanmıştı. Bu anlaşmaların tümünün hedefi emtianın, insanların ve paranın dolaşımını kolaylaştırmaktı.[14]

1840'larda elde edilen başarıların ardından, Kırım Savaşı döneminde (1854-55) daha iyi sonuçlar elde edilecekti. Gerçekten de, savaş Karadeniz'deki Rusya kapılarının kapanmasına yol açmıştı. Selanikli tüccarlar eskiden Karadeniz sahil şehirlerinde gerçekleştirilmiş ticari sözleşmelerin büyük bölümünden yararlanarak nöbeti bir an önce devralmak istediler. Bu dönem boyunca Selanik özellikle Osmanlı başşehrinin buğday ihtiyacını karşıladı. Avrupa'daki tahıl hasatında görülen bir dizi olumsuzluktan yararlanmayı bilen Selanikli tüccarlar, gücü tükenmiş Rus tüccarlarının yerine geçti.

1860-1870 arasında, Selanik ticareti gerçek bir altın on yıl yaşadı. Osmanlı liman şehirlerinin bazılarıyla paylaştığı bu refah, Yeni Dünya'yı sarsan politik krize sıkı sıkıya bağlıdır. Amerikan İç Savaşı Avrupa'da büyük bir pamuk kıtlığına yol açmıştı. İyi kaliteli Selanik ve Serez pamuğu bu on yıl boyunca Avrupalıların ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayacaktı.

19. yüzyıl ortasından beri Selanik'e damgasını vuran ekonomik büyüme Bosna krizi (1875) ve Osmanlı-Rus Savaşı'yla (1876-78) birlikte belli bir yavaşlama gösterecekti. Daha sonra ise, yerel politik konjonktür yeniden canlanmaya pek müsait olmayacaktı. Rumeli artbölgesinde gelişen ulusal hareketler, 1897 Osmanlı-Rus Savaşı, 1908 Jön Türk devrimi ve 1912-1913 Balkan çatışması Selanik ekonomisini büyük ölçüde sarsacak ve dünya ekonomisinin 1895'e doğru başlattığı yeni yayılma evresinden tam anlamıyla yararlanmasını engelleyecekti.[15]

Fakat yavaşlama gerileme demek değildir. İş dünyası için Selanik, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Doğu Akdeniz'in hassas noktalarından biri olacaktı. Bununla birlikte, ekonomik büyüme hızı bundan böyle daha ölçülüdür ve belli anlamlarda şehrin demografik büyümesine bağlı gözükmektedir. 1880'den itibaren konsolosluk raporları düzenli olarak Selanik tica-

---

14 Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy. The Nineteenth Century*, Albany: State University of New York Press, 1988, s. 37 vd.; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi. 1820-1913*, Ankara, Yurt Yayınları, 1984.

15 Bu yayılma evresinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda özellikle bkz. Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français.*

retinin ne kadar sağlıklı olduğuna işaret eder. Fakat, Makedonya sayısız zenginliğe sahip olduğundan daha da iyiye gidebileceği bu raporlarda belirtilir. Kalkınmayı ölçmek için konsolosların pek gelişmemiş ama güvenilir bir göstergesi –oldum olası– vardı: Denizlerdeki hareketlilik. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli vilayetlerinin 1875'ten itibaren tanık olduğu art arda gelen krizlere rağmen, Selanik limanındaki trafiğin 1870-1890 arasında üç katına çıktığını görmek çarpıcıdır. 1872'de limana giren ve çıkan 418 vapur varken, 1889'da bu sayı 1254'e ve 1890'da 1354'e ulaşmıştır. Hasat iyi olsaydı, diye belirtecektir 1892 yılında Fransa konsolosu, ithalat ve ihracat daha gelişmiş olurdu.[16]

Selanik'in, kıtlık yıllarında bile kalkınmaya devam etmesinin nedeni, sadece "konumunun rantı"ndan yararlanmış olması değildir. Belki de –ve özellikle– asıl sebep, yerel potansiyelleri harekete geçirecek bazı altyapı donanımlarının temellerini atmak için 1845-1875 arasındaki otuz yıllık hızlı büyümeden yararlanmayı bilmiş olmasıdır. Selanik özellikle modern bir limana sahip olmuştu. Avrupa'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehrine demiryollarıyla bağlanan liman, Balkan metropolünü Doğu Akdeniz'deki transit ticaretin kavşaklarından biri haline getirdi.

İstanbul'da, İzmir'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer birçok li- 94
man şehrinde trenin ve deniz trafiğinin birbirine kavuşması öyle umut verici gözüküyordu ki, Selanik'e istisnai bir gelecek biçenler az değildi. Ama Fransız konsolosu 1892 tarihli raporunda, Selanik'in elinde birçok koz olsa da, erişilen sonuçların beklentiler düzeyinde olmadığını kabul etmek zorunda kalacaktı:

> [...] Bu şehrin, bir kez Balkan güçleriyle doğrudan ilişkiye girer girmez [1883 yılında Türk demiryollarının Sırp, Bulgar ve Avusturya-Macaristan ağlarına bağlanması sırasında] kaçınılmaz olarak sahip olacağı önem ve istisnai konum üzerine tüm basının yayın yaptığını hatırlatmama gerek var mı? Bu bağlanmanın tüm sonuçları sayısız ekonomik argüman ve istatistiğin yardımıyla değerlendirildi; yalnızca bunlardan söz edersek, Akdeniz'deki güçler açısından Selanik, özellikle Fransız ve İtalyan malları için Sırbistan'a ve Bulgaristan'a nüfuz noktası olacaktır. İngiltere, Belçika, Almanya da bu yeni durumdan yararlanacaklardır. Herkesin kâr elde etmeye hazırlandığı yeni ve kesin pazar alanlarını görebiliyoruz. Buna karşılık, Sırbistan'ın ve Bulgaristan'ın büyük bölümünün ürünleri de Selanik yoluyla denize ulaşacaktır. Avusturya, Almanya, Orta Avrupa ve Güney Avrupa için Makedonya, Mısır'a ve Ortadoğu'ya ulaşmanın en kestirme ve en hızlı yolu olmaya devam etmektedir. Mevcut kontratları sona

16 *AMAEF*, CCC, Türkiye, "Turquie - Importance comerciale de Salonique", Rapport commerciaux des agents diplomatiques et consulaire de France, no 22 (1892).

eren İngiltere, Hindistan mallarını kuşkusuz Selanik'ten geçirecek, böylece Brindisi yolu üzerinden birkaç saat kazanacaktır.
Bu öngörüler belki fazla iyimserdir, belki de Selanik'in az çok yakın bir gelecekte sahip olacağı politik önem dolayısıyla, ticari gelişim kapasitesini takdir etmeye hazırız. Her halükârda, tüm bu avantajlar hemen ortaya çıkmayacaktır. [...]
[...] Hâlâ beklediğimiz ve ağır ağır ortaya çıkan sonuçlardan yararlanmak için her şey hazır. Fakat, coşku aşırı olsa da, gelecek üzerinde tahminde bulunmakta acele ediyor olsak da, abartılı hareket etmekten sakınmak gerekir. Transit geçitle ilgili olarak, şimdiye kadar Selanik'in genel beklentiye cevap vermediği doğrudur. [...][17]

Bu metinde açıkça belirtildiği gibi, birçok Avrupalı gözlemci için Selanik 19. yüzyıl sonunda önemini özellikle coğrafi konumuna, deniz ve demiryolu ağına borçluydu. Fakat bu, Makedonya metropolünün aynı zamanda imparatorluğun en üretken bölgelerinden birinin idari merkezi olduğunu ve ekonomik dinamizminin büyük bir bölümünü artbölgesinde üretilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetleri ile Avrupa'ya ihraç ettiği tarım ürünlerine borçlu olduğunu unutmak olur.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, pamuk ticareti Selanik'in temel kaynaklarından biriydi. Şehrin kuzeydoğusundaki Serez ovasında yetiştirilen Makedonya pamuğu Kıbrıs ya da İzmir pamuğu kadar değerli olmasa da, pekâlâ ihraç ediliyordu. Pamuk, yetiştiği yerde de satılırdı, yerel talep de önemliydi: Büyük miktarda pamuk minder ve döşek doldurma işinde kullanılıyordu. Selanik, Karaferya, Drama dokuma tezgâhları, özellikle de Tesalya'daki Tırnovo dokuma tezgâhları da üretimin bir bölümünü emiyordu, Avrupa'ya ihraç edilen pamuk ipliği buralarda imal edilirdi.

Makedonya topraklarında yetişen bir diğer önemli ürün tütündü. Selanik ovasında, Kavala bölgesi ve Üsküp civarında tütün ekimi yüzlerce aileyi besliyordu. En aranan tütün –özellikle padişahın sarayına tütün sağlayanların tercih ettikleri– Selanik'in batısındaki küçük bir yerleşim yeri olan Yenice'nin tütünüydü. Fakat Kavala çevresinde yetiştirilen tütünler de ünlüydü. Ayrıca, Kavala limanı Makedonya tütününün ilk ihracatçısıydı. Bu tütünün gittiği belli başlı yerler Avrupa (Avusturya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İngiltere), Amerika ve Mısır'dı. Osmanlı pazarı hasadın bir bölümünü çekiyordu. Son olarak, Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sine bağlı kurumlardan biri olan "Tütün Rejisi" her yıl onlarca ton tütünü kendine ayırıyordu.

---

17 *Age.*

Aynı zamanda Makedonya, çok eski zamanlardan beri önemli bir yün üreticisiydi. 19. yüzyılda Selanik pazarı Yenice, Doyran, Ustrumca, Serez yünlerini piyasaya sürüyordu. Arnavutluk ve Tesalya yünlerinin büyük bölümünü de çekiyordu. Sağlam ve alışılmış kalitedeki Makedonya yünü, 19. yüzyıl başına kadar, Osmanlı ordusu için yapılan çuha ve aba üretiminde kullanılmıştı. Bir hız kaybı olsa da, bu üretim bizi ilgilendiren dönemde Filibe'deki (Plovdiv) atölyelerde yapılıyor, gerekli yünü Selanik sağlıyordu. Avrupa rekabetine karşı durmak zorunda kalan yerel zanaatkârlar, 1850 sonrasında özellikle pamuklu kumaş imalatında uzmanlaşmışlardı ve talebe daha uygun bu kumaşları imal eden fabrika sayısı hızla artmıştı.

Yünün yanında ipek –en iyi kalite ve çok bol– Makedonya'nın en önemli ürünlerinden birini oluşturuyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında ipekçilik gelişen ve iyi kâr getiren bir faaliyetti. Fakat, 1860'tan itibaren, bir ipek böceği hastalığı olan pebrin, başka yerleri olduğu gibi Makedonya'yı da kırıp geçirdi ve bölge, ipek böceği tohumunu ihraç etmekten vazgeçmek zorunda kaldı. Bazı yerlerde üretim yaklaşık % 80 düştü. Fakat Selanik ve artbölgesi bu kadar kâr getiren bir faaliyeti bırakmaktan yana değildi. Selanik pazarı hızla Japon tohumları ithal etmeye başladı, böylece şehrin ipekböcekçiliği geleneği kurtarıldı.

Son olarak (fakat bu da en azından diğerleri kadar önemlidir), buğday ve diğer tahıllar yerel tarımda önemli bir yer işgal ediyordu. Selanik ovasının kızıl ve sert buğdayları piyasalarda rekabet edebilir fiyatlarla ihraç edilirdi. Fransa ve özellikle Marsilya, ihraç edilen miktarın aşağı yukarı yarısını alıyordu. Beyaz ve ağır arpa, biracıların çok daha değer verdikleri İzmir'inkiyle rekabet edemese de iyi kaliteydi. Çavdar, mısır, yulaf da Makedonya'da boldur ve belli başlı ihracat ürünleri arasında yer alırdı.

Bu tarım ürünlerinin ticaretinden elde edilen gelirlere, Makedonya'nın yeraltı kaynaklarının işletilmesinden elde edilen gelirler eklenirdi. Bölgenin madenleri çok zengindi: Krom, antimon, manganez, bakır, çinko, kurşun, kömür... Kimileri Amerika'nın Uzak Batı'sına dönüşmüş bir Makedonya hayal etmiş olsa da gerçekler kesinlikle daha mütevazıdır. Maden üretiminin önemli kesimi bölgede tüketilirdi. 1890 yılında, ihracat 7 bin ton kroma ve 500 ton antimona inmişti.[18] Yine de burada dikkate değer potansiyel vardı ve bu, Selanik'e güzel bir geleceğe aday, kalkınmakta olan bir şehir görüntüsü veriyordu.

Refahını zanaatlara –Avrupa imalatının rekabetine rağmen birçok za-

---

18 *Age.*

naat varlığını koruyabilmişti[19]– ve özellikle dış ticaretinin genişlemesine borçlu olan Makedonya'nın başşehri, ayrıca, 1870'lerden itibaren sanayi devriminin eşiğinden geçmeye hazırlanmaktaydı.[20] Bunun anlamı, Osmanlı ekonomisinin canlanmasında seçkin bir yer işgal etmeye başlaması ve değişime doğru yönelmesidir.

B. SAĞLIK HİZMETLERİNDE İYİLEŞME

19. yüzyıl sonu Selanik'inde kamu sağlığı konusunda yapılması gereken hâlâ çok şey olsa da, karanlık veba yıllarından beri bu alanda önemli ilerlemeler olmuştu. Kuşkusuz, felaketler ortadan kaldırılamadı. Difteri, grip, hatta kolera salgınları da oldukça yaygındı. Ama bu kötülüklerle savaşmak için Selaniklilerin ellerinde artık iki önemli araç vardı: tıbbi yardım ve eğitim.

Tıbbi eğitim özellikle temizlik kurallarının şehirliler arasında geniş çapta yaygınlaştırılmasından ibaretti. Kamusal mekânların temizliği, konutların sağlıklı olması, yerel sağlık mercilerinin temel kaygıları arasındaydı. Örneğin, bu amaçla, Mart 1889'da askeri ve sivil doktorlardan oluşan bir komite temel hijyen kuralları üzerine bir rapor yayımlamıştı. Bu belgede, doktorlar şehir sakinlerine evde kullandıkları suları sokaklara değil Belediye'nin belirttiği yere dökmelerini, çöplerini çöp arabalarının geçişinden hemen önce kapı önlerine çıkarmalarını öğütlüyorlardı. Ayrıca bakır mutfak malzemesi kullananların bunların kalaylı olmasına dikkat etmeleri gerekiyordu. Diğer talepler şunlardı: Otellerdeki, hanlardaki ya da bekârhanelerdeki odaların ve kamusal mekânların (özellikle koridorlar ve tuvaletler) her zaman temiz olması; medreselerdeki, camilerdeki, okullardaki ve hamamlardaki tuvaletlerin her gün yıkanması ve temizlenmesi; tahta küvetlerin yerine taş küvetlerin konması. Heyet, halka konutların yakınına at bağlanmamasını da öğütlemekteydi. Son olarak, ahırların temizliği üzerinde durmakta, hayvan sahiplerinden tek bir bölmeye birden fazla hayvan doldurmamasını talep etmekteydi.[21]

Bu metin okunduğunda, kamusal yerlerin 1880'lerin sonunda nispeten pis olduğunu anlamak kolaydır. Yarı yarıya çürümüş tahta tuvaletler hep vardı; Belediye çöp bidonlarını düzenli olarak topluyor olsa da, halk çöpleri neresi olursa oraya atmaktan tamamen vazgeçmemişti.

Birkaç yıl sonra ve özellikle 1893'ten itibaren şehir merkezindeki konutların büyük çoğunluğuna su bağlandığında bu durum düzelecekti. Ev-

---

19 Bu konuda bkz. IV. Kısım, 15. Bölüm.

20 Selanik'in sanayileşmesinden ilerde söz edilecektir. IV. Kısım, 16. Bölüm

21 *Faros tis Makedonias*, 22 Mart 1889.

de suyun olması, tek bir testi doldurmak için mahalle çeşmesine koşmak zorunda kalmamak kesinlikle önemli bir değişimdi. Ancak, Selanikliler evlere su bağlanmasını uzun süredir talep ediyor olsalar da, su geldiğinde ne yapacaklarını pek bilmiyorlardı. Bulaşık ya da çamaşır yıkamak yeni bir şey değildi: Ev kadınları kuyu suyuyla ya da sakalardan satın aldıkları suyla bunu zaten yapıyordu. Yıkanmak? Bunun için de haftada bir hamama gidiliyordu. Eski alışkanlıklar ya da yaşam tarzları bir günden diğerine değişmez. Selanik doktorları bu durumu adım adım değiştirmek için şehirlileri eğitmeyi görev bildiler.[22]

Ne kadar desteklenirse desteklensin, basit bir sağlık eğitimi, yanında iyi bir tıbbi yardım yoksa, etkili olamaz. Yalnızca hastalanmış kişiyi tedavi etmeyi amaçlayan klasik tıbba değil, önleyici tıbba da ihtiyaç vardır. O dönemde en yaygın kullanılan önlem aşıydı. Özellikle yerel yetkililer nüfusu en hızlı ve en etkili biçimde korumak için gerekli önlemleri almakta tereddüt etmemişlerdi. Nitekim, Kasım 1876'da bir çiçek salgını şehri tehdit ettiğinde, vali, bölgede yeterli personel ve uygun malzeme olmadığından, çocukları aşılatmak için İstanbul'dan doktorlar getirtmişti. İstanbullu doktorlar nöbetçi kalmasını sağladıkları merkezdeki eczanelere yerleştiler ve birkaç gün boyunca halkın hizmetinde kaldılar.[23] Payitahtın tıbbi yetkililerine duyulan bu ihtiyacın çok sürmediğini belirtmekte yarar var. Selanikli doktorlar yavaş yavaş kendilerini yetiştirdiler; 1900 yılı yaklaşırken aşı yapma Selanik'te gündelik bir işlemdi.

Yine de şehir uzun süre hastane sıkıntısı çekmeye devam edecekti. 19. yüzyıl sonunda hastanelerin sayısı hâlâ azdı ve şehir sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamıyordu.

1902-1903 yılında inşa edilmiş olan Hamidiye (eski Gureba Hastanesi, daha sonra Belediye Hastanesi adını alacaktır), dönemin temel hastane birimiydi. Kuzeydoğu surlarının dışına, Rum mezarlığının ardına, yaklaşık 55 bin metrekarelik bir alanın ortasına inşa edilmiş olan bu yapı üç bölümden oluşuyordu. Birincisi, merkez bina, üç kattı ve servislerin çoğu buradaydı. 1916 tarihli bir rapora göre bu binada 200 yatak, bir cerrahi bölüm ve küçük bir mikrobiyoloji laboratuvarı vardı. Çok daha küçük olan diğer iki kanadın birine veremliler, diğerine kuduz hastaları kabul ediliyordu.[24]

---

22 Bu çabada yerel basının değerli yardımları olacaktır. Beden sağlığı ya da sağlıklı olmak için suyun önemi üzerine birçok yazı çıkmıştır. Örneğin bkz. *Journal de Salonique*, 6 Haziran 1901.

23 *Hermis*, 2 Kasım 1876.

24 *Neotera Mnimia tis Thessalonikis* (Selanik'in Çağdaş Anıtları), Selanik, Kültür Bakanlığı - Kuzey Yunanistan Bakanlığı, 1985-86, s. 162-165.

Yerel yetkililerin sağlık altyapısı alanındaki tek katkıları, muhtemelen Belediye Hastanesi'nin kuruluşuydu. Genel kural olarak hastane binaları cemaat inisiyatiflerine bağlıydı. Fakat uygulamada, cemaatler önemli projeleri gerçekleştiremeyecek kadar yoksul olduklarından, bu "etnik" hastanelerin inşası ancak birkaç büyük yardımsever sayesinde mümkün olmuştu. Özellikle Rum ve Yahudi hastaneleri, Theagenis Harissis'in ve Baron Hirsch'in cömert bağışları sayesinde inşa edilebilmişti.

Hirsch'in hastanesi 1907'de hizmete açıldı. 49'u "muhtaçlar"a tahsis edilmiş 99 yatak kapasiteli hastane, muhtemelen şehrin en donanımlı sağlık kurumuydu.[25] Hastanenin inşası, esas olarak, dindaşlarının kullanımına 230 bin altın Frank vermiş olan Barones Clara de Hirsch Gereuth tarafından finanse edilmişti.[26]

Baronesle pazarlıkların başlangıç tarihi 1890'ların sonudur. Gerçekten de, Haziran 1898'de Clara de Hirsch, "... Kelemeriye tarafındaki tepeler üzerinde, şehrin dışında yer alan ve alış fiyatı yaklaşık 20 bin metrekare için 1000 lirayı aşmayacak... bir arazi edinmeye..." girişmeleri için muhatablarına "yetki verir".[27] Yine de bu cömertlik ne sınırsızdı, ne de koşulsuz. Yahudi cemaati de masrafların bir bölümünü üstlenmeliydi, özellikle büyük yardımseverin bağışladığı miktar yetersiz kaldığında.[28]

Cemaatin acil ihtiyaçlarının farkında olan Barones de Hirsch, hastanenin inşasını beklerken, iki dispanser kurulması için 60 bin frank verdi.[29] Dönemin yerel basınının sağladığı istatistikî verilerden yola çıkarsak, bu oldukça mütevazı yapılar Selanik nüfusuna büyük hizmette bulundu. Birkaç örnek verelim: 1-30 Nisan 1899'da Hirsch'in dispanserine 22 hasta yatırıldı, 1848 hasta ayakta muayeneye geldi ve 25 hasta ameliyat edildi;[30] 1901 yılı Ocak ayı boyunca 12 hasta Vardar dispanserine yatırıldı, 1375 kişi (1210 Yahudi, 93 Müslüman ve 72 Hıristiyan) muayene oldu, 13 de ameliyat yapıldı.[31]

---

25 Rena Molha, "Le renouveau...." [Gilles Veinstein (ed.)], *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, Paris, Autrement, 1992, s. 74-75.

26 *Eléments d'histoire de la Communauté israélite de Thessaloniki*, Selanik, 1978, s. 34. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites*, c. VII, s. 743'e göre, hastane 350 bin altın Frank'a mal olmuştur.

27 *Archives de l'AIU*, Yunanistan V B 23-24, Paris, 15 Haziran 1898.

28 *Archives de l'AIU*, Yunanistan V B 23-24, Clara de Hirsch'in mektubu, Paris, 24 Mayıs 1898.

29 Jacob Modiano ve hahambaşı imzalı, 18 Mayıs 1898 tarihli bir mektupta bu tutar söz konusu edilmektedir: *Archives de l'AIU*, Yunanistan V B 23-24.

30 *Journal de Salonique*, 8 Mayıs 1899.

31 *Journal de Salonique*, 4 Şubat 1901.

1960'larda kurulan Selanik Rum Ortodoks Cemaati Theageneion Hastanesi'nde yalnızca 34 yatak vardı.[32] Hastaneye genel olarak herkes gelebilmekteydi.[33] Hastane ücretliydi ve bu para günde yarım ile bir mecidiye arasında değişiyordu. Bununla birlikte, "geliri olmayan" kişiler söz konusu olduğunda kurum idaresi onları kabul edip ücretsiz ilaç sağlamaktaydı.[34]

Belediye Hastanesi ya da Hirsch'inki gibi Theageneion da yalnızca hastaların tedavi gördüğü bir yer değildi. *Faros tis Makedonias* gazetesi yazarının sözlerine bakarsak, "bahtsızların orada teselli bulduklarını..." öğreniriz, ayrıca evsiz barksızlar için bir sığınaktır hastane.[35] Bu bilgiden açıkça anlaşılmaktadır ki, hastane hizmetleri ile yoksullara yardım hizmetleri birbirlerinden her zaman kesinkes ayrılmış değildir. Tıp görevi de zaten benzer bir anlayışla yerine getirilmekteydi. Dolayısıyla, Rum gazetesinin aynı makalesinde, yönetmeliğin öngördüğü ücretli doktor konumundaki Doktor Gikas'tan başka, ünlü göz hekimi Christovitch'in ve Paris Üniversitesi'nden diplomalı ebe Madam Cornuel'in de bir karşılık beklemeden Theageneion'da çalıştıklarını öğreniyoruz.

Cemaatlerin giriştikleri sağlık hizmetlerinin yanı sıra, bu hizmetlerin düzelmesi de özel teşebbüse çok şey borçluydu. Evlerinde az çok donanımlı küçük bir klinik kuran çok sayıda doktor vardı.[36] Bununla birlikte, onların başlıca kaygısı, bilimin en son yeniliklerini evlerinde sergilemek değildi. Özellikle mümkün olduğunca mekânların temiz (steril olmasa da, en azından temiz) olmasını ve doktorların yararlı olduğuna halkı ikna etmeyi amaçlıyorlardı.[37]

Son olarak, devletin tavrı da dikkate alınması gereken bir etkendir. Kamu sağlığı alanında yerel yetkililer de önleyici hekimlikten yana bir anlayış sergiliyorlardı. Bundan böyle, uygun şekilde harekete geçmek için vebanın ya da koleranın gelmesini beklemek söz konusu değildi... Yetkili servisler, acil bir salgın tehlikesi olmasa bile karantina yerleri hazırlamakta ve oluşturmaktaydı. Karakteristik bir örnek: Temmuz 1883'te vali Galip

---

32 Bunların dördü, kurucusunun isteği üzerine Avusturyalılara ayrılmıştı: Krş. *Kanonismos tu Theageniu Nosokomiu tis ellinikis Orthodhoksu Koinotitos Thessalonikis* (Selanik Ortodoks Rum Cemaati Theageneion Hastanesi Tüzüğü), Leipzig, 1899, 1. Madde.

33 Aynı tüzüğün 2. Maddesi, *age.*, hastanenin 8 yaşın altındaki çocukları, bulaşıcı hastalık taşıyanları ve delileri kabul etmediğini belirtir.

34 Geliri olmayanlar arasında yer almak için, her kilise çevresinde tutulan yoksul kayıtlarında yer almak gerekir: *Kanonismos*, madde 4.

35 *Faros tis Makedonias*, 4 Mart 1889.

36 *Journal de Salonique*, 22 Kasım 1897.

37 *Journal de Salonique*, 25 Kasım 1897.

Paşa, acil bir durum olmasa da ihtiyaç başgösterdiğinde hazır bulunması için Karaburnu karantinasının onarılmasını emretmişti.[38]

Bu önemli değişimlere rağmen, 1900'lerin Selanik'inin bir sağlık cenneti olduğunu sanmayalım. Hastalık geçmişte olduğundan daha iyi denetleniyor olsa da, şehri kasıp kavurmaya devam ediyordu. Hirsch mahallesini[39] kırıp geçiren 1897'deki tehlikeli humma salgını, bu tür felaketlerin sıradan bir örneğiydi.

1840'a doğru sıtma Selanik bölgesini kasıp kavurmuştu, yüzyıl sonunda da durum pek farklı değildi. Vardar Kapı civarları her zaman için sıtmanın en etkili olduğu bölgeler arasındaydı. Burada, nehrin periyodik su baskınlarının bıraktığı durgun suların yarattığı bataklık bölgeler, çoğu zaman önemli bir yüzeyi kaplıyordu. Örneğin, Kasım 1897'de, bu bataklıkların yakınında inşa edilmiş olan yeni Hirsch mahallesinin tümü, bataklıktan kaynaklanan sıtmaya bağlı "... korkunç bir ölüm oranı..."na tanık olmuştu. Bölgenin temizlenmesi acil önem taşımaktaydı. Doktorların ortak fikrine göre, bu teşebbüs tüm mahallenin dezenfekte edilmesini, bölgeden kaynaklanan kötü miyasmaların yok edilmesi için okaliptus ağaçları dikilmesini, kuyuların kapatılmasını, tüm konutların dış ve iç yüzeylerinin badanalanmasını gerektiriyordu.[40]

19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'teki kamu sağlığında iyileşmeler görülmüş olsa da, tatmin edici bir düzeye erişmek için daha çok şey yapılması gerekiyordu. Özellikle, Hirsch mahallesindeki tehlikeli humma salgınları örneğinde görüleceği gibi, hem yerel yetkililer hem de cemaat yöneticileri sıtmayla mücadele etmek için pek az çaba harcadılar. Bununla birlikte, 1897 salgınının, insan kayıplarına rağmen, olumlu sonuçları olacaktı: Bu olaydan sonra alarma geçen Yahudi cemaati, Hirsch Hastanesi'nden farklı olmayacak bir hastanenin inşasına karar verdi.

C. NÜFUS HAREKETLERİ

Göç hareketleri bu dönem boyunca nüfustaki artışa katkıda bulunmuş bir başka önemli etkendi. Atılım halindeki şehir, artbölge sakinlerini giderek daha çok kendine çekiyordu.

---

38 *Faros tis Makedonias,* 23 Temmuz 1883.

39 Şehrin batısında, Vardar Kapı'nın dışında yer alır.

40 Bu önlemler, diğerleriyle birlikte, 29 Kasım 1897'de çıkan *Journal de Salanique*'in bir makalesinde yer alır. Aynı önermeleri, doktor Jacques Pacha, Albert Sciaky, Isaie Sadoch ve Moise Misrachi imzalı "Vardar Mahallelerinin Sağlık Durumu Üzerine Rapor"da buluruz. Rapor, *Archives de l'AIU,* Yunanistan VIII E 103-114, Selanik 24 Kasım 1897'dedir.

Esas olarak ekonomik etkenlere dayalı bu göç, 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te sayısı ve ekonomik gücü artan Ortodoks Rumlar arasında oldukça önemlidir. Bu göçmenler esas olarak Makedonya'nın içinden geliyordu, Atina'dan gelenler daha az sayıdaydı. Bunlar, özellikle Makedonya metropolünde şubeler açan Atinalı işletme sahipleriydi, hatta mesleki faaliyetlerini tamamen buraya taşımış kişiler bile vardı. Dönemin Rum basını bu konudaki sayısız örneklerle doludur.[41] Ne yazık ki, bu gelişlerle ilgili kesin rakamlar yoktur. Bununla birlikte, Rum cemaatinin 1890'daki rakamlarını 1913'teki rakamlarla karşılaştırırsak, yirmi yıllık bir süre içinde bu rakamların iki mislinden fazla arttığını gözlemleriz: 1890 yılında 15.012 Ortodoks varken, Helenler şehre geldiğinde bu rakam 39.956'ya ulaşmıştı.

Rumların yanı sıra, bir başka etnik grubun da önemli ölçüde güçlendiği görülür. Bunlar Bulgarlardı. Sultanın Bulgar Eksarhlığı'nı tanıdığı tarih olan 1870 yılından itibaren, Bulgarlar eskiden iç içe oldukları Rumlardan açıkça ayrışmışlardı, şehir içindeki sayılarının da önemli ölçüde arttığı görülüyordu. Kesin olmaktan uzak olduğu gibi güvenilir de olmayan bazı istatistikler sayesinde, yine de yüzyıl bitiminde Makedonya metropolünde Bulgar Eksarhlığı'na bağlı Bulgarların varlığı hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

1881-1893 sayımına göre Selanik kazasının bütününde Bulgarların sayısı 1117'ydi.[42] 1890 yılında, Belediye, yalnızca şehir içinde 3697 Bulgar sayar. 1900-1910 yılları için oldukça değişik tahminler vardır. Örneğin, 1901 yılında Sofya Kartografi Enstitüsü'nün yayımladığı *Selanik, Kosova ve Manastır Vilayetleri Etnografik Haritaları*'na göre bu tarihe doğru yerleşim yerinde 10 bin Bulgar olması muhtemeldi.[43] Diğer yandan, Athanasios Suliotis-Nikolaides, *Selanik'in Örgütlenmesi* adlı eserinde Balkan savaşları başlangıcında Makedonya başşehrinde yaklaşık 8 bin Bulgarın varlığından söz eder.[44] 1911'de Bulgar Konsolosluğu bu rakamı 10 binden fazla olarak tespit eder.[45] Son olarak da, 1913'te Yunan yönetiminin yaptığı ilk sayımda, biraz daha kesin rakamlarla, 6263 Bulgarın varlığı ile-

---

41 En karakteristik alanları arasında terziler sayılabilir: Yeni terzi atölyeleriyle ilgili reklamlara Rum gazetelerinde balca rastlanır. Bunlar arasında bkz. *Hermis*, 5 Ekim 1879; 7 Mart 1880; *Faros tis Makedonias*, 16 Haziran 1882.

42 Kemal H. Karpat, *Ottoman population 1830-1914*, s. 134.

43 Paul Dumont, "La structure sociale de la communauté juive de Salonique à la fin du dix-neuvième siècle", *Revue historique*, 258/2, s. 352-393.

44 Athanasios Suliotis-Nikolaides, *I Organosis tis Thessalonikis* (Selanik'in Örgütlenmesi), Selanik, Institute for Balkan Studies, 1959, s. 27-28.

45 Bernard Lory, "Solun, ville slave?", *Salonique 1850-1918*, s. 132.

ri sürülür. Bununla birlikte, 1903 tarihli Osmanlı istatistikleri (1321 tarihli salname) yerel Bulgar cemaatine daha küçük bir yer ayırır. Bu sonuncu kaynağa göre, bu cemaat 233 kişiden daha kalabalık değildi.

Ne kadar tartışmalı olursa olsun bu veriler yine de 19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te Slav unsurun inkâr edilemeyecek demografik artışını ortaya çıkarır. Bu büyüyen varlık, doğal olarak, şehir dokusuna yerleşmelerde ifadesini bulacaktır.

İç göçlerin tek nedeni daha iyi olduğuna inanılan bir gelecek arayışı değildi. Bölgedeki karışıklıklar da göç hareketlerinin sebepleri arasındaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda karışıklık eksik olmuyordu: 1876'da Boşnaklar ve Bulgarlar isyan etmişti; bir yıl sonra, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Müslüman göçmenlerden oluşan büyük göç dalgaları Balkan yarımadasına doğru indi; 1883 yılında Tesalya ve Epir Yunan Krallığı'na bağlandı; 1885'te Sırp-Bulgar Savaşı ve ardından da 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı yeni altüst oluşlara yol açtı.

Bunca karışık bir çerçevede nüfus hareketlerini öngörmek ve özellikle kontrol edebilmek imkânsızdı. Tüm ümitlere açık bir kavşak-şehir, bir bölgesel metropol olan Selanik bu kaçak grupların önemli bir bölümü için çekim merkeziydi. Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Müslüman göçmenlerin durumu örnek gösterilebilir. İngiltere konsolosu J. Blunt'un İstanbul'daki başkonsolosuna gönderdiği bir mektuba göre şehirde bir süre 6601 göçmen barınmıştı. Bu rakam komşu yerleşim yerlerinde kayda geçmiş göçmen sayısından açıkça yüksekti.[46]

Düzensiz aralıklarla gerçekleşen ekonomik göçün tersine, politik ya da askeri altüst oluşlardan kaynaklanan nüfus hareketleri genellikle kitlesel ve çarpıcıydı. Bu göç dalgalarının bazıları üzerine belgelerin görece bol olmasının sebebi kuşkusuz budur. Özellikle, Osmanlı-Rus çatışmasını izlemiş olan büyük bozgunla ilgili ve pogromlardan kaçmak için 1890'ların başlarında Rusya'yı terk eden Yahudi göçmenlerle ilgili malzeme bu türdendir.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaşın ortaya çıkardığı büyük göçmen kitlesi Ocak 1878'de Selanik'e varmıştı. Kaç kişiydiler? Yıl boyunca şehirden geçen göçmen sayısını saptamak çok güçtür. Bu konudaki temel bilgi kaynaklarından biri olan yerel basın yalnızca çok genel ifadelerle yaklaşık bilgiler vermektedir. Örneğin, on beş günde bir çıkan *Hermis*'in 13 Ocak 1878 tarihli sayısında şunu okumaktayız: "... Birkaç günden beri buraya yüzlerce göçmen gelmekte..." 10 Şubat 1878 tarihli

---

46 5 Eylül 1879 tarihli mektup, *Foreign Office Archives, F.O.* 424/87 - Gizli (4056), s. 339-340, no 396. Belgenin yayımlandığı yer: Bilâl Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1970, c. II, s. 425-426.

sayısındaki değerlendirmeler çok daha muğlaktır: "... çok sayıda Kafkas çarşamba gecesi trenle geldi..." Bir hafta sonra (17 Şubat 1878), 1500'den fazla Çerkez'in birkaç gün önce Anadolu'ya doğru yola çıktıklarını, aynı anda da, Makedonya içlerinden yeni göçmenlerin geldiğini aynı gazeteden öğrenmekteyiz. Yine de bu göçmen dalgasının büyük bölümünün hızla Litohoro'ya[47] yöneldiğini, Selanik'te kalıcı olarak yerleşenlerin sayısının görece az olduğunu anlıyoruz.

İlk göçmen trenlerinin gelişiyle birlikte ortaya çıkan sorun tüm bu insanların nasıl barındırılacağıydı. Vardar Kapı yakınındaki hanlar ve değirmenler hızla doldu. Bu kadar çok insanı barındıracak yeterli imkân şehirde bulunmadığından, yine yardım çağrısı yapıldı. Bölgede yaşayan bazı zengin Müslümanlar, şehir yerleşiminin öteki ucunda, Hamidiye'de bulunan kır evlerini karşılıksız olarak göçmenlerin kullanımına verdiler.[48]

Şehrin önde gelen kişilerinin harekete geçmesinin nedeni, yerel yetkililerin kısmen etkisiz kalmalarıydı. Zira Belediye'nin mali durumu iyi değildi. Para yokluğundan, örneğin, Çerkezlere yardım etmek için belediye meclisinin aldığı önlemler kamu hizmetleri sektörünü tamamen felç etmişti: Belediye azaları, şehrin kenar mahallelerindeki lambaların kaldırılmasını ve yalnızca merkezdeki birkaç sokak lambasının yanmasını kararlaştırdı; birkaç hafta boyunca evlerden çöpler toplanamadı, çünkü çöp arabaları tren garından şehir merkezine göçmenlerin taşınması için kullanılıyordu.[49]

Rusya'dan gelen Yahudi göçmenler Selanik'e gelen ikinci toplu göçü oluşturdu. İlk gelenler Selanik'e 1882'de vardılar. Kesin sayının tahmin edilebilmesi güç olsa da, sayılarının oldukça az olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu nedenle şehirdeki Yahudi cemaati onlara konukseverlik gösterip yardım etmekte hiç güçlük çekmedi. Nemli iklimden ve Vardar'ın hastalıklarından etkilenen Rus ailelere doktorlar ilaç ve gıda sağladılar. Meslek sahibi aile reislerine, Selanik toplumuna hızla katılabilmeleri için her türlü kolaylığı gösterdiler.[50] Beklenmedik zamanlarda geldiklerinde bile cemaat ailelerin yardımına koştu.

Bununla birlikte, bu konukseverlik uzun sürmeyecekti. 1891 yılında olaylar çok farklı bir hal alacaktı. Bundan böyle, göçmen sayısı çok sınırlı

---

47 Selanik'in yaklaşık 120 km. uzağında, Olimpos Dağı eteklerinde bulunan köy. *Hermis*, 11 Nisan 1878.

48 *Hermis*, 20 Ocak 1878.

49 *Hermis*, 13 Ocak 1878.

50 *Archives de l'AIU*, Yunanistan III B 17-20, Moiz Allatini'nin mektubu, no 3341, 26 Temmuz 1882.

olsa da Yahudi cemaati göçmenlerin Selanik'ten ayrılışını kolaylaştırmaya çalıştı.[51] Bu tavır değişikliği büyük ölçüde 1891 yılının Ağustos ayında Selanik Yahudilerinin Eylül 1890'daki korkunç yangının şokunu hâlâ taşıyor olmalarına bağlıdır.

Felaketten bir yıl sonra, yüzlerce yerli aile hâlâ evsiz barksızdı. Bu duruma hızla çare bulabilmek için cemaat Paris'teki Alliance Israélite Universelle merkez komitesiyle ve Baron de Hirsch'le, yangın kurbanları için yeni konut yapımı görevini üstlenme konusunda görüşmeler yaptı. Paris ile Selanik arasındaki çok sayıda yazışma, felaket sonrası toparlanma dönemi üzerine çok zengin bilgi içermektedir. Fakat bu belgelerden anlaşılan, özellikle, onca para yardımına ve katkıya rağmen Yahudi cemaatinin mali durumunun içler acısı olmaya devam ettiğidir.

Bu dönemde, durum ne olursa olsun, Rus göçmenlerden Selanik'e varanların sayısı hâlâ azdı ve denetlenmeleri kolaydı. Durum ancak Temmuz-Ağustos 1892'de gerçekten endişe verici bir hal alacaktı. Bu tarihte, ilk önemli göçmen dalgaları görüldü ve Selanikliler gerçek bir göç dalgasıyla karşı karşıya aldılar. Alliance Israélite Universelle yöneticileri, yazışmalarında, olayın boyutları hakkında bir fikir oluşturmayı sağlayacak yaklaşık bazı rakamlar verirler. Temmuz ayında 83 aile (yaklaşık 380 kişi) Selanik'e varmıştı.[52] Ağustos ayının ilk günlerinde binlerce göçmenin geldiği kaydediliyordu,[53] ayın ortasına doğru ise yeni gelen 1500 kişi öncekilere eklenmiş, bunlar Osmanlı yönetiminin "davetlileri" olarak kabul edilmişlerdi.[54]

Cemaati teskin eden şey, bu insanların hepsinin Selanik'e yerleşmemesiydi. Kasım 1892'ye kadar, Ağustos ayında gelen 1500 kişinin yaklaşık 400'ü Manastır ve Üsküp'e gönderilmişti.[55] Fakat, gidenlerin yeri Makedonya'nın içlerinden gelenlerle hemen doldurulmuştu. Şubat 1894'te, Selanik'te hâlâ 180-190 aile vardı, yani yaklaşık bin kişi kadar.[56]

Göçmen sayısındaki azalışın temel öğesi başka yerlere gitmeleriydi. Fa-

---

51 *Archives de l'AIU,* Yunanistan I C 1-52, Charles Allatini'nin mektubu, no 6834, 7 Ağustos 1891.

52 *Archives de l'AIU,* Yunanistan I C 1-52, yerel meclis sekreterinin mektubu, no 8557/2, 5 Ağustos 1892.

53 *Archives de l'AIU,* Yunanistan I C 1-52, yerel meclis sekreterinin mektubu, no 8576, 9 Ağustos 1892.

54 *Archives de l'AIU,* Yunanistan IV B 21-22, cemaat meclis başkanının mektubu, no 8601/2, 16 Ağustos 1892.

55 *Archives de l'AIU,* Yunanistan XI E, 4 Kasım 1892 tarihli mektup.

56 *Archives de l'AIU,* Yunanistan V B 23-24, Charles Allatini'nin mektubu, 14 Şubat 1894.

kat tek neden bu değildi. Hastalık da göçmenlerin önemli bölümünü etkilemişti. Sonbahar başında, Rusya'dan henüz gelmiş olan göçmenlerin çoğu sıtmadan ölmüştü. Buna paralel olarak bazı kolera vakaları da görülmüştü. Kasım 1892'de, AIU okulunun müdürü Israel Danon mektubunda Ağustos ayı içinde meydana gelen yüzden fazla ölüm vakasını aktarmaktaydı.[57] Ölüm oranının yüksekliği, büyük ölçüde, kötü barınma koşullarına bağlıydı. Gerçekten de, Yahudi cemaati göçmenlere konut sağlayacak durumda olmadığından, göçmenler şehir dışındaki[58] ve genellikle sağlığa zararlı kervansaraylara ve sinagoglara yığılmışlardı.[59] Ne yazık ki, herkesin geçici olmasını dilediği bu durum epeyce uzun süre devam edecekti. Şubat 1893'te, yani göçmenlerin gelişinden altı ay sonra, Talmud Torah'ta barınan hâlâ 120 aile vardı![60] Bununla birlikte, Yahudi cemaati, karşılaştığı ciddi ve kalıcı mali sorunlara rağmen onlara az çok uygun bir konut sağlamayı başarmıştı: Ağustos ve Kasım 1892 arasında yaklaşık 150 Rus ailesi şehir merkezinde, Yahudi nüfusun çevresine yerleştirildi.[61]

Bu dönem boyunca Yahudi cemaati Rus cemaatinin ağır yükünü pratikte tek başına taşımak zorunda kalmıştı. Kuşkusuz, diğer cemaatler de zor durumda olanlara fırsat elverdiğinde yardım etmişlerdi. Fakat, Müslümanlar ve Hıristiyanlar cömertlik gösterseler de, Rus göçmenlerin kaderi, herkesin gözünde, esas olarak Yahudi cemaatini ilgilendiriyordu. Onları "davet etmiş" olan devlet bile, aylar boyunca, Yahudilerin sürekli karşılaştıkları maddi sorunlarla hiç ilgilenmemişti. Göçmenler için gösterilen tek dayanışma jesti, varışlarını izleyen hafta boyunca ekmek dağıtımı olmuştu.[62] Giysi, konut, ilaç ya da besin konusuyla ilgilenme görevi dindaşlarına düştü.

Onlar da ellerinden geleni yaptılar. Özellikle göçmenlerin Selanik toplumuna katılımını kolaylaştırmaya çalıştılar. Dilini öğrenmeleri gereken ülkenin insanlarıyla onları kaynaştırmak amacıyla şehrin çeşitli mahallelerinde onlara konut sağladılar; bu şekilde, göçmenlerin daha kolaylıkla iş bulabileceklerini umuyorlardı.[63] Bu noktada, yoksulların ve dilenci-

---

57 *Archives de l'AIU,* Yunanistan XI E, 4 Kasım 1892 tarihli mektup.

58 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, I c 1-52, yerel meclis sekreterinin mektubu, no 8557/2, 5 Ağustos 1892; ve Yunanistan XI E, Selanik, 22 Aralık 1892.

59 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, IV B 21-22, cemaat meclisi başkanının mektubu, no 8601/2, 16 Ağustos 1892.

60 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, XI E, Selanik, 8 Şubat 1893.

61 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, XI E, Selanik, 4 Kasım 1892.

62 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, I C 1-52, yerel komite sekreterinin mektubu, no 8557/2, 5 Ağustos 1892.

63 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, I C 1-52, Perera'nın mektubu, no 8639/2, 29 Ağustos 1892.

lerin zaten çok sayıda olduğu bir Selanik'te, Yahudi cemaatinin kendi göçmenlerinin bir iş sahibi olmasına özellikle önem verdiğini belirtmek gerekir. Yine de bu her zaman o kadar basit değildi. Özellikle esnafın mesleki becerileri öyle az farklılaşmıştı ki bazı sektörler hızla doyma noktasına geldi. Terzilik ve kunduracılık, Rus göçmenlerin Selanik pazarında sürdürebilecekleri tek meslekti.[64]

1890 yangınından şiddetle etkilenmiş olan, dolayısıyla göçmenleri hızla asimile etmekte güçlük çeken Selanik Yahudi cemaati ara bir çözüm benimsedi: Onları civardaki kırsal alana yerleştirmek. Bu proje tamamen iflas etti. Kimse dindaşlarından uzakta, tanımadıkları halklar olan Rumlar, Bulgarlar ya da Türklerle çevrili bir köyde yaşamak istemiyordu. Yine aynı nedenle göçmenler, Makedonya şehirlerine yerleşmeyi de, devletin bu yöndeki çabalarına rağmen reddettiler.[65] Üsküp ile Selanik'in kırsal kesimi arasında tercih yapmaları gerektiğinde, Amerika'ya gitmeyi tercih ettiler!

Rusya'nın Yahudi göçmenlerini özellikle Yeni Dünya cezbediyordu. Maddi durumu en iyi olanlar bir vapur bileti edinmek için ellerinden geleni yaptılar. Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmiş uzak akrabalarını hatırladılar ve ailelerin bir araya getirilme mekanizması işletildi. Selaniklilere gelince, onlar, Paris'in ya da İstanbul'un talimatlarına rağmen, göçmenlerin bazılarının Selanik'ten ayrılmasından mutlu görünüyorlardı...[66]

❐

19. yüzyıl Selanik'inde demografik büyüme ve ekonomik gelişme birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Klasik mekanizma: Refah doğum oranını ve nüfus akınını teşvik etmektedir; nüfusun –tüketiciler ve üreticiler– artışı, özellikle dünya ekonomisinin genişleme evresinde, ekonomik faaliyetlerdeki sağlıklılığı da beraberinde getirir. Selanik örneği özellikle özgün değildir. Doğu Akdeniz'in birçok liman şehrinde benzer bir süreç görülür. Örneğin Beyrut'ta nüfus 1830'a doğru 6 binden 1900'da 125 bine yükselmişti![67] Bu demografik patlama, mütevazı liman şehrini Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden biri haline dönüştürecek ekonomik bir dinamizmle atbaşı gitmişti. Selanik'te durum daha az şaşırtıcıdır, fakat orada da aynı "çığ gibi büyüme" vardır.

Doğal olarak, Selanik'in demografik büyümesi kamu sağlığı hizmetle-

---

64 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, XI E, Selanik, 12 Ocak 1893.

65 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, I C 1-52, Perera'nın mektubu, no 8639/2, 29 Ağustos 1892.

66 *Archives de l'AIU,* Yunanistan, XI E, Selanik, 22 Aralık 1892.

67 Leila Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteeth Century Beirut,* Cambridge, Harvard University Press, 1983, s. 31.

rini iyileştirmek için alınmış önlemlerin de sonucudur; bu da elbette özgün bir şey değildir. Tanzimat döneminde bu alanda önemli bir zihniyet değişikliği görülür. Bundan böyle doktorlar ve devlet, o zamana kadar kocakarı ilaçlarının ve cincilerin ellerine teslim edilmiş bir nüfusu eğitme görevini seve seve üstlenirler.

Başlangıçta, Selaniklilerin bazı temel sağlık kurallarına uymasını sağlamak gerekiyordu. Buna paralel olarak belediye ve cemaat yetkilileri canla başla bir hastaneler zincirinin kurulmasına giriştiler. Ameliyathanelerle ve biyokimya laboratuvarlarıyla donanmış bu modern yapılar, yine de, Osmanlılara özgü bakım yerlerinin geleneksel işlevinden kaçamadı, yoksullarevi rolü oynamaya devam etti.

Hastane ve genel tuvaletler Selanik'in demografik dinamizminde çok önemli olsa da, ekonomik kaygılara ya da bölgeyi sarsan politik karışıklıklara bağlı olan göç, yine de şehir nüfusunun artışında temel öğe oldu. Fakat, gördüğümüz gibi, köklerden kopmak hiçbir zaman basit bir işlem değildir. Osmanlı-Rus Savaşı'yla yollara düşen Çerkezler, Rusya'dan kovulan Yahudiler gibi, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı devletinin *göç politikasının* yetersizliğine kanıttır.

"Herkes kendi yakınına yardım eder." Yerel yetkililerin ve çeşitli cema-

at yöneticilerinin titizlikle uydukları ilke buydu. Kafkaslardan gelen Müslüman göçmenler Selanik'e vardıklarında, –çoğunlukla Türklerden oluşan– Belediye, onların yardımına koşmak için tüm gücünü seferber etmekte tereddüt etmez. On dört yıl sonra, önemli bir gayrimüslim göçmen dalgasıyla karşı karşıya kaldığında ise bu insanlara yalnızca birkaç gün ekmek dağıtmakla yetinecektir...

Bu örnekten yola çıkarsak (başka örnekler de elbette verilebilir), Tanzimat reformcularının, reformları her zaman diledikleri kadar yerleştiremediklerini söyleyebiliriz. II. Mahmud döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda, Osmanlı kurumlarını ve toplumunu dönüştürmeyi hedefleyen bir emirname ve yönetmelik yağmuru görüldü. Fakat yeterli araçlar olmadığından, kimi zaman da gerçek bir değişim isteği olmadığından eyleme geçmekte çoğu zaman gecikildi. Yerel direnişler, alışkanlıkların ağır bastırması, yenilikler karşısında Osmanlı nüfusunu oluşturan çeşitli bileşenlerin kuşkusu da etkiliydi.

Avrupa'ya dönük bir şehir olan Selanik'te reformculara genellikle başka yerde olduğundan daha fazla kulak verildi. Fakat en önemli kozları uygun konjonktürdü. Makedonya metropolünün İstanbul ya da İzmir gibi Tanzimat'ın laboratuvarı rolü oynamasını sağlamış olan, büyük ölçüde, şehrin 1840'lardan itibaren bir refah dönemine girmesidir.

ALTINCI BÖLÜM

İLK DIŞ MAHALLELER

Selanik 19. yüzyılın son çeyreğinde periferiye doğru yayılmaya başladı. Kuzeydeki tepeler yeni mahallelerin oluşumuna elverişli olmadığından, şehirleşme esas olarak Kelemeriye Kapısı'nın doğusundaki kırlık alanda ve batıdaki Vardar ovasında ortaya çıktı.

Şehir görünümünün tamamen değişmesi için birkaç on yıl yetmişti: Şehrin 1850'lerde oluşturduğu, hâlâ surlar içine kapalı, düzensiz beşgenden, Termaikos Körfezi boyunca büyüyen, giderek uzayan bir Selanik'e geçildi. Şehir surlarının adım adım yıkılması –önce kuzeybatı bölümünün (1866), daha sonra güneydoğu bölümünün (1889)– bu süreci hızlandırdı.

19. yüzyıl sonundaki Selanik'in dışı iki bölgeye ayrılıyordu: Çayır diye bilinen batı bölgesi ile Selaniklilerin Hamidiye ya da Kelemeriye, hatta Kuleler ve Kırlar adını verdikleri bölge. Bu sonuncu bölge oldukça erken oluşmaya başlamıştı. Burada, daha 1870'lerde yerleşim görülüyordu. Tersine, Çayır'ın gelişimi daha ağır ve nispeten geç oldu. Sebebi basitti: Taşan Vardar'ın suları bu yörelerde birikip kokuşurdu, Selanik bataklıklarının hemen hemen tümü buradaydı.[1] Bu durum ilk yapıların ortaya çıkışını geciktirmiş olsa da, yüzyıl başında bu bölgede yoğun yerleşimlerin belirmesi engellenemeyecekti. Vardar Kapı'nın yakınlığı burada temel bir rol oynuyordu. Doğu'da, Kelemeriye Kapısı yalnızca Halkidikya'ya açıldığından, Selanikliler dış dünyayla Vardar Kapı aracılığıyla ilişki kuruyorlardı. Batıdaki mahallelerde çok eski zamanlardan beri hanlar ve şehrin genelev-

1 Batı bölgesindeki bataklıklar ancak iki savaş arasındaki dönemde tamamen kurutulacaktır. Bu dönemde, Türkiye ile karşılıklı nüfus mübadelesinin sonucu olarak art arda göçmen dalgalarıyla karşı karşıya kalan Yunan yetkililer yeni konutlar oluşturmak ve göçmenleri yerleştirmek için mekân arayışına girişeceklerdir.

leri vardı. 20. yüzyılın şafağında, bu bölgenin konut alanı da olmasıyla bu manzara değişti. Fakat arazinin özgül morfolojisi (özellikle bataklıklar) bu bölgeye yoksulların yerleşmesine yol açtı ve bu yerleşim inanca bağlı kimliklerden bağımsız gerçekleşti. Mütevazı toplumsal kökenlerden gelen Yahudiler, Bulgarlar, Rumlar ya da Türkler çoğu zaman aynı mahalleleri paylaşırlardı, dini engeller mekânı kesinlikle bölmüyordu. Etnik karışımlara nispeten açık bu dış mahallelerin oluşumu Selanik'in görünümünde yeni bir unsurdu. Elbette Çayır istisna değildi. Selanik'in hemen etrafındaki kırsal alanın şehirleşmesi, bütün olarak yoksulların batıda, zenginlerin doğuda yerleşmesine yol açan toplumsal bir kutuplaşmanın güçlü damgasını taşıyordu.

Kuşkusuz, bu süreç şehrin geleneksel merkezinde de kendini gösterdi. Fakat yalnızca kısmen; çünkü burada şehir dokusundaki etnik dağılım ilkesi temel olarak değişmemişti: Aya Tanaş mahallesinde her zaman Rumlar otururdu, Türkler tepelere yerleşmişti. Bununla birlikte, pek az değişmiş bu bölgelerin yanında, işlevi ve fizyonomisi geçmiştekinden farklı bölgeler de vardı. Özellikle Yahudilerin yoğun olduğu Selanik merkezindeki mahalleler ve Frenk mahallesi böyleydi.

A. VARDAR VE KELEMERİYE: İKİ KENAR MAHALLE

Bu sonuncu mahalleler 1890 yangını sırasında köklü bir değişim yaşar.[2] Selaniklilerin belleği 3-4 Eylül 1890 gecesi şehirde çıkan ve maddi zararı bir milyon lirayı aşan korkunç yangına bu adı verecektir. Böyle bir felaketi kim hayal edebilirdi?

Yine de felaket aylar öncesinden geliyorum diyordu. Tüm 1890 yazı boyunca, görülmemiş bir kuraklık güney Makedonya'yı kasıp kavurmuştu. Kırsal alan özellikle etkilenmişti. İç bölgelerden gelenler hem ürünlerin hem de köylülerin içler acısı durumunu anlatıyorlardı. Yemsizlikten çok sayıda hayvan ölmüştü.[3] Selanik'teki kuyuların çoğu tamamen kurumuştu;[4] küçük yangınlar hemen hemen her gün görülmekteydi.

21 Mayıs/2 Haziran'da, şehrin Ortodoks Rum cemaatine ait on kadar atölye Un Kapanı'nda alevlere yem oldu. Birkaç saat sonra, Çavuş Manastır mahallesindeki bir evde yangın çıktı ve bir kişi ölü bulundu.[5] 6/19 Ha-

2 Örneğin bkz. 1915 yılında *Indépendant*'ın yayımladığı harita: Yangın mahallesi ızgara planlıdır.

3 Faros tis Makedonias, 21 Temmuz / 2 Ağustos 1890.

4 Faros tis Makedonias, 27 Haziran / 9 Temmuz 1890.

5 *Faros tis Makedonios*, 23 Mayıs / 4 Haziran 1890.

ziran'da iki yeni yangın kaydedildi: Kuzey rüzgârının yol açtığı birincisi önce Sahil Kapısı yakınındaki Yeni Han'ı etkilemiş, ardından da komşu dükkânlara ve hanlara sıçramıştı; ikincisi Kelemeriye Kapısı'nın dışında, Allatini değirmenlerinin yakınında çıktı.[6] 18/30 Haziran'da, İskele üzerindeki iki demirci atölyesi ve iki de marangoz atölyesi kül oldu.[7] 26 Haziran/8 Temmuz'da, eski gümrük yakınında çıkmakta olan bir yangın neyse ki zamanında kontrol altına alındı.[8]

Fakat, göründüğü kadarıyla, bu işaretlere kimse en ufak bir önem vermemişti. Felaket hızla yaklaşırken bile, ilk top seslerinin işitilmesinden yalnızca birkaç saat önce, halk, ne alışılmadık bir şiddetle esmeye başlayan Vardar'ı dikkate almıştı, ne de büyük toz bulutlarını:[9] Selanikliler kaygısızca uyumakta ya da şenlik yapmaktaydı.

3 Eylül 1890'ı 4 Eylül'e (ya da Jülyen takvimine göre, 22 Ağustos'u 23 Ağustos'a) bağlayan bu gece, Hipodrom Meydanı'nda,[10] Ortodoks Rumlar Meryem Ana'nın Göğe Çıkış kermesine katılmaktaydı. Sabahtan beri birçok Hıristiyan aile şölenlerde yer almak için Makedonya'nın içlerinden gelmişti. Şarap, flütler ve Makedonya köylülerinin şarkıları geceki eğlencelerdi. Bu bayram ve yarı sarhoşluk havasında yangının ilk yıkımlarını kimse fark etmedi.

Alevler Küçük Pazar'da (Aya Theodora Kilisesi'nin ya da Kız Manastırı'nın arkası), bir Yahudi rakı imalatçısının atölyesinde görüldü. Çok güçlü bir kuzey rüzgârı ve şehrin bu bölgesindeki evlerin neredeyse tamamen ahşap olması alevlerin hızla yayılmasını kolaylaştırdı. Birkaç saat içinde bayram drama dönüşmüştü. Makedonya havalarının yerini iniltiler almıştı, müzisyenlerin yerini de panik içinde bir kalabalık.

1890 yangınının bilançosu, ölü olmasa da, çok ağırdı. Olayı aktaran Rum gazetesi *Faros tis Makedonias,* yanan evlerin sayısının 3.500'e ulaştığı kanısındaydı.[11] Bu evlerin yanı sıra 7 büyük ve 25 küçük sinagogu, Aya Sofya Camii'ni, Kasımiye, Aya Eleussa ve Aya Pesiotissa kiliselerini, Aya Marina'nın bir şapelini, Yunan Konsolosluğu'nu, eski Yunan gimnazyumu ve Theageneion Hastanesi'ni, Ortodoks Başpiskoposluğu'nu da alev-

---

6 *Faros tis Makedonias,* 25 Mayıs / 6 Haziran 1890.

7 *Faros tis Makedonias,* 20 Haziran / 2 Temmuz 1890.

8 *Faros tis Makedonias,* 27 Haziran / 9 Temmuz 1890.

9 *Faros tis Makedonias,* 25 Ağustos / 6 Eylül 1890.

10 Şehrin güneydoğusunda, Beyaz Kule yakınındadır.

11 *Faros tis Makedonias,* 25 Ağustos / 6 Eylül 1890. Bu rakam yine de bir tahmindir. Başka kaynaklara göre, 3 Eylül gecesi yıkılan ev sayısı iki bini geçmemiştir: Ayrıca bkz. *Archives de l'AIU,* Yunanistan IV B, Selanik, 6 Eylül 1890.

ler yok etmişti. Evsiz barksız kalanların sayısı da korkunçtu. Basına göre altı bin aile, yani yirmi bin kişi evsiz kalmıştı.[12] Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre bu toplam rakamın yaklaşık on beş bini (yani beş bin aile) Yahudi'ydi, 4850'si (970 aile) Hıristiyandı ve yalnızca 150'si (30 aile) Müslümandı. Bu tahminler, her ne kadar yaklaşık olsa da, yangından en çok etkilenen cemaatin Yahudiler olduğunu ve özellikle de en yoksul tabakaların en çok etkilendiğini açıkça kanıtlamaktadır.

Tüm bu insanlara nasıl yardım edilecekti? Yerel yetkililer ve ilgili cemaat organları ellerinden geleni yapmışlardı. Oteller, hanlar, kahvehaneler, sinagoglar, kiliseler, şehirdeki okullar felaketzedelerin kullanımına verildi. Buralar kısa süre içinde tıklım tıklım dolmuştu. İhtiyaç öyle çoktu ki, deniz kıyısındaki kabinler bile durum gereği konuta dönüştürülmüştü. Ordu yaklaşık 200 çadır kurdu.[13] Fakat ilk yağmurlar düşmeye başladığında, geniş bir alana sahip olan Talmud Torah'a sığınmış olan iki bin kişi iki misline çıktı.[14]

Felaketin hemen ertesi günü bir yardım komitesi kuruldu. Kurbanlara yardım toplanmaya başlandı.[15] Belediye ise hep yaptığı gibi ekmek dağıtarak bu yardım operasyonlarına katılmıştı...[16] Bununla birlikte, bu çabalara rağmen, felaketten bir ay sonra konutsuzların sayısı –hemen hemen tümü Yahudiydi– hâlâ çok yüksekti: 570 aile hâlâ çadırlarda, 200'ü Talmud Torah'ta, 300'ü çeşitli hanlarda ve 190'ı da kahvehanelere ve okullara dağılmış olarak yaşamaktaydı.[17]

Komite endişeliydi. Tüm bu insanların akıbeti ne olacaktı? Kış yaklaşıyordu ve iklim koşullarındaki değişiklikler durumu kuşkusuz şu ankinden daha kötü yapacaktı: Bu ne yazık ki boş bir endişe değildi. Neredeyse Eylül'deki yangın kadar ciddi zarara yol açan 3 Kasım'daki sağanak yağmur bunu kanıtladı.[18]

Felaketzedelerin konut sorunu özellikle çok şiddetliydi. "Yahudi" mahallelerinde –Selanikliler bundan böyle "yangın mahallesi" diyeceklerdi– pek az bir şey kalmıştı. Fakat Yahudi ileri gelenlerinin çoğunun gözünde zarar pek önemli değildi. Hatta 4 Eylül felaketi, belli ölçülerde, arzulanır

---

12 *Faras tis Makedanias*, 25 Ağustos / 6 Eylül 1890.
13 *Archives de l'AIU*, Yunanistan XI E, I. Danon'un mektubu, no 9500 / 3, 5 Eylül 1890.
14 *Archives de l'AIU*, Yunanistan XI E, I. Danon'un mektubu, no 9500 / 3, 7 Eylül 1890.
15 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, 8 Eylül 1890.
16 *Faros tis Makedonias*, 25 Ağustos / 6 Eylül 1890.
17 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 9662, 8 Ekim 1890.
18 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B 21-22, Ch. Allatini'nin mektubu, no 9779, 4 Kasım 1890; *Faros tis Makedonias*, 24 Ekim 1890.

bir şeydi: Şehrin bu bölgesinde konutların niteliği gerçekten de çok düşüktü. Alevlerin yok ettiği, "[...] birbirleri üstüne yığılmış, iğrenç ve pis fakirhanelerdi, yangından önce buralarda binlerce aile yaşıyordu. Tahtadan, ahşap ve karanlık küçük odalardı bunlar, tabanları sürekli çamur içindeydi [...]"[19] Felaketten sonra yeni konutlar inşa edilmesi yalnızca geçerli bir çözüm değil, özellikle zorunluydu. Fakat esas sorun böyle bir girişimi kimin finanse edebileceğiydi.

Doğal olarak, gayrimüslimlere ayrılmış evlerin inşası için parayı Osmanlı devleti verecek değildi! Kurbanların çoğu Yahudi olduğundan felaketzedelere yeniden ev bulma görevinin Yahudi cemaatine ait olduğuna hiç kuşku yoktu. Sorun, bu cemaatin projeyi gerçekleştirmek için gerekli fona sahip olup olmadığıydı.

Yahudi cemaatinin mali durumu hiç parlak değildi. 4 Eylül 1890'daki gibi bir sınavın ardından kasalar hemen hemen boştu. Haftalar boyunca sokağa atılmış yüzlerce aileyle uğraşmak gerekmişti! Bu koşullarda Yahudilerin liderleri, Avrupa'daki bazı hayır derneklerinin yardımına ve Paris'teki Alliance Israélite Universelle merkez komitesinin para yardımına güvenebilirlerdi. Aslında, Selanikliler hayal kırıklığına uğramayacaktı: İlk yardımlar felaketin hemen ertesi günü geldi. Charles Allatini'nin Isidore Loeb'e (AIU sekreteri) gönderdiği 8 Eylül 1890 tarihli bir mektupta şunu okuruz:

> [...] Burada toplanan ve daha da artacağını umduğumuz 4 bin liradan başka şu ana kadar gelen yardımlar şöyledir: Paris'ten Mösyö Rothschild'lerden 10 bin frank; Londra'daki Mösyö Rothschild'lerden 200 sterlin; Anglo-Jewish Association'dan 200 sterlin; Londra'daki şubemiz 550 sterlin topladı, daha önemli miktarlar toplamak için de uğraşıyor, Viyana'daki Doktor Rapoport 100 sterlin yolladı. Doğal olarak Baron de Hirsch'e telgraf çektik. Her zamanki büyük cömertliğiyle cevap vereceğini umuyoruz. [...][20]

Selanik'teki Yahudi cemaatinin büyük hayırseveri 60 bin franka varan yardımını göndermekte gecikmeyecekti,[21] bu para, büyük ölçüde, felaketzedeler için yeni konutların inşasını finanse etmekte kullanıldı.

Projenin sorumlularını hemen kaygılandıracak olan sorunlardan biri, inşaat alanının seçimiydi. Bu alanın felaket bölgesinin sınırları içinde düşünülemeyeceği aşikârdı. İnşaata başlayabilmek için Belediye'nin –şehir

---

19 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 5110 / 2, Selanik 18 Ocak 1891.

20 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B.

21 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 9789, 7 Kasım 1890.

alanlarının temizlenmesi ve yeniden düzenlenmesi hakkındaki Osmanlı yasalarına uygun olarak– yanmış mahallelerin yeniden parsellenme kurallarını tanımlamasını beklemek zorundaydılar, yasanın gerektirdiği gibi sokakların genişletilmesini dikkate almalıydılar; bu iş çok uzun zaman alacaktı.[22] Bu koşullarda yeni araziler almak zorunlu görünüyordu.

Üstüne inşaat yapılabilecek parseller çok pahalı olduğundan, şehir merkezinden baştan vazgeçilmişti. Cemaat daha ziyade Selanik'in çevresindeki alanlara yöneldi. Böylece Kasım 1890'da[23] 28 bin metrekare arazi satın aldılar: "[...] şehre on beş dakika mesafede, Kelemeriye mahallesinde, şehrin uzantısı olarak bir kenar mahalle kuruldu [...]."[24] Baron de Hirsch'in bağışıyla, yakında başka bir arazi satın almak mümkündü. Bu durumda yakında 500 konutluk büyük bir mahallenin inşası başlayabilirdi. Fakat aynı bölgede çok sayıda yoksul aileyi bir araya getirecek gettoların kurulmasını teşvik etmek istemeyen cemaat bu çözümü benimsemedi.[25] Böylece, Mayıs 1891'de, birkaç aylık araştırmanın sonucunda, Hirsch mahallesinin inşa edileceği arazi Vardar Kapı'nın batısında, demiryolu garının karşısında satın alınacaktı.[26]

Peki arazi kimin olacaktı, evler kimin mülkü olacaktı? Bu soru Osmanlı devletinin tüzel kişilere toprak edinme hakkı tanımaması yüzünden soruluyordu.[27] Bu mülkleri kendi adına kaydedemeyen cemaat bunları güvenilir bir kişiye aktarmaya çalışacaktı. Selanik hahambaşısından daha güvenilir kim olabilirdi ki? Önemli kişilerin gözünde, bu tercih, bazı belediye vergi ve rüsumundan muaf tutulmayı da muhtemelen içerdiğinden, doğru gözüküyordu.[28] Ancak, Paris'teki AIU Merkez Komitesi'nin kararı çok farklıydı. Mülk senetlerinin Fransa hahambaşısı Zadoc Kahn adına düzenlenmesini öneriyorlardı. Kısa sürede bir zorunluluk olarak dayatılan bu dilek herkesi şaşırtmıştı. Merkez komite böylece yeni mahallelerin inşası projesi üzerinde bir denetim uygulamayı mı düşünüyordu? Selanik hahambaşısını küçümsüyor muydu? Yoksa, mülkiyet senetlerinin bir yabancıya, yani Osmanlı olmayan birine verilmesinin Osmanlı iktidarının olası müdahalelerine karşı bir güvence oluşturduğunu mu düşünüyordu?

22 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perero'nın mektubu, no 5110 / 2, 18 Ocak 1891.
23 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 9835 / 4, 21 Kasım 1890.
24 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perero'nın mektubu, no 5110 / 2, 18 Ocak 1891.
25 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perero'nın mektubu, no 5110 / 2, 18 Ocak 1891.
26 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 5668, 29 Mayıs 1891.
27 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 9835 / 4, 21 Kasım 1890.
28 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 3496, 26 Nisan 1891.

Ne olursa olsun, Selanik cemaati Paris'in buyruklarına hiç itirazsız uydu ve satın alınan arazileri Fransa hahambaşısı adına kaydettirdi.[29]

Yeni mahallelerin planları dönemin Avrupai akımlarına tamamen uygundu. 1890 sonrası yeniden inşa edilen ve şehirleştirilen tüm bölgeler ızgara planlıydı.[30] Kamusal uzamın tasarlanışında önemli bir değişiklik gözleniyordu: Çıkmaz sokaklar kaldırılmış, geniş ve düzgün sokaklar dik açıyla kesişmişti. Projenin yaratıcıları, "[...] mahallenin ortasında, bir meydan, küçük bir sinagog, küçük bir okul, fırınlar ve dükkânlar [...]" öngörüyordu.[31]

Çalışmalar hızla ilerledi; Mart 1892'de, 56 küçük evden oluşan Hirsch-Vardar mahallesinin bir bölümü kiracıları kabul etmeye hazırdı.[32] Aynı yılın sonuna doğru tüm girişim tamamlanmıştı. Bu arada, Vardar'daki 64 küçük ev de, Hirsch fonuyla inşa edilmiş 56 evlik ilk paya eklenmişti.[33] Kelemeriye'de, inşaat masraflarını Yardım Komitesi'nin ve cemaatin karşıladığı 168 ev görüyoruz.[34]

İki oda, bir mutfak ve küçük bir avludan oluşan bu evler başlangıçta tek bir ailenin oturması için düşünülmüştü. Fakat, ne yazık ki, bir konuta yerleştirilmesi gereken felaketzede sayısı çok yüksek olduğundan, cemaat Vardar'da ve Kelemeriye'de bir eve iki aile yerleştirme zorunluluğuyla karşılaştı; yani her odaya bir aile ve ortak mutfak. Yalnızca Hirsch mahallesi bu yoğunluktan kaçabildi.[35] Her mahalleye yaklaşık 300 aile yerleştirilmiş oldu.[36]

Yeni evlerin planı da dikkat çekicidir, böylece aşağı tabakalara yönelik şehir yerleşiminin standartlaştığına da tanık oluruz. Yaklaşık 3 bin kişi için aynı avlu türü, aynı metrekare!

Genel olarak, Vardar ve Kelemeriye mahalleleri örneğinden yola çıkarak bazı gözlemlerde bulunabiliriz.

---

29 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 4396, 26 Nisan 1890; *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 5668, 29 Mayıs 1890.

30 *Indépendant*'ın haritasında yangın mahallesini periferideki Yahudi mahalleleriyle karşılaştırın.

31 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 9835 / 4, 21 Kasım 1890.

32 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B, Perera'nın mektubu, no 871 / 2, 31 Mart 1892.

33 Bu 64 evin 24'ü yardım komitesinin fonuyla ve 40'ı da Cemaat'in fonuyla inşa edilmişti: Bkz. *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B 21-22, I. Danon'un mektubu, no 2885 / 3, 22 Aralık 1892.

34 *Agb.*

35 *Agb.*

36 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B 23, tarihsiz [28 Haziran 1896?], belge no 4048 / 2; ayrıca bkz. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 739.

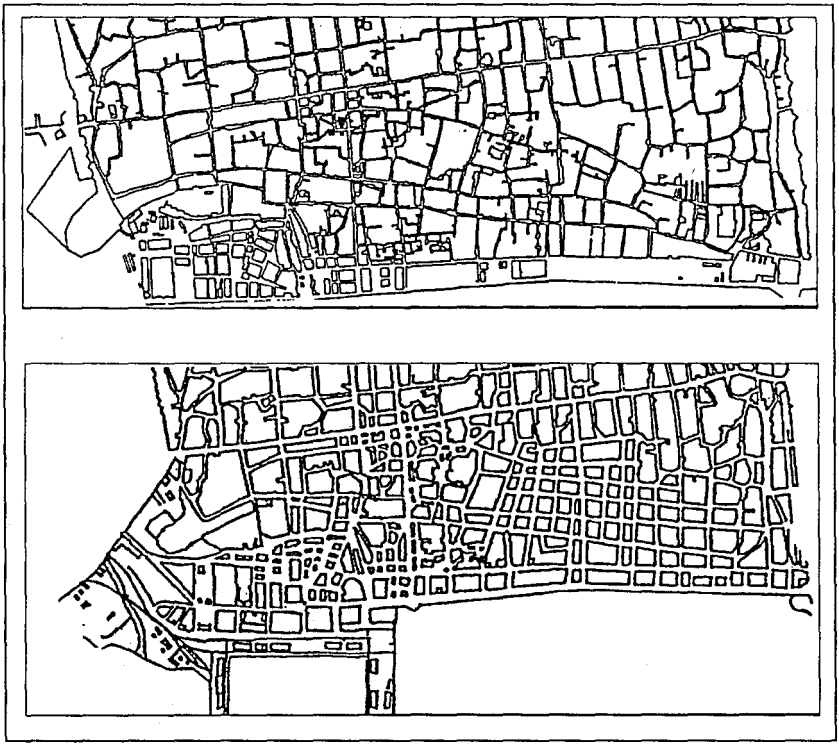
Birincisi yangınlarla ilgilidir; yangınlar şehir ortamının yeniden biçimlendirilme sürecinin gerçek temel direkleriydi. Bu nedenle, kimi zaman yol açtıkları ağır maddi kayıplara rağmen, yakıp yıkan bu alevler neredeyse hoş karşılandı. Önemli miktarda boş alan ortaya çıktı, böylelikle yeni şehircilik ilkelerine bağlı olarak yeniden inşa yoluna gidildi. Şehri dönüştürmeyi arzulayan yerel yetkililer 4 Eylül 1890'daki gibi yangınlara daha iyi gözle bakmamışlar mıydı? Kuşkusuz, böyle bir felaket karşılaşılabilecek en ciddi durumlardan biriydi: Binlerce kişi evsiz barksız kalmıştı. Hanlara, kiliselere, sinagoglara ya da camilere yerleştirilen bu kişiler, aylarca iğrenç sağlık koşullarında yaşamışlardı. Fakat aynı zamanda, felaket, nüfusu olduğu kadar yerel yöneticileri de bir oldu bitti karşısında bırakmıştı: Küle dönmüş evlerin yeniden inşası kaçınılmazdı.

1890 yangını konusunda ortaya atılan sorunlardan biri, Belediye'nin ya da Yahudi cemaatinin alevler yakıp yıkmadan önce temizlik amacıyla felakete uğramış mahallelerin yıkımına girişip girişmeyeceğidir. Yangın olmasaydı bile Selanik merkezindeki mahalleler dönüşüme uğrayacak mıydı, bu mahallelerde oturanlar periferiye taşınmış olacak mıydı, ilk banliyöler 19. yüzyıl sonundan itibaren ortaya çıkmış olur muydu? Bu tür sorulara cevap vermek güçtür. Yine de uzun süreden beri Osmanlı şehrinin Avrupa mimari ve şehircilik kurallarına daha çok uyduğu açıktır. Elbette, değişimler kısa sürede gerçekleşmez. Fakat ne devlet ne de cemaat yöneticileri bu dönüşüm sürecini hızlandırmaya ihtiyaç duymaktadır: Yangınlar işi onların yerine ve karşılıksız yapar! İlgili merci ve kişilerin öngördüğü ve giriştiği yıkımlar, gerçekten de, Tanzimat şehrinde çok enderdir. Genel olarak, şehir merkezini tüm eski, çirkin, pis binalardan temizleme görevi alevlere bırakılır. 1840'larda Selanik'te Fransa konsolosu olan Ed. Grasset, 17 Kasım 1846'da çıkan yangın 1500'den fazla evi yok ettiğinde bu yöntemi saptamıştı:

> [...] Selanik valisi felaket alanına hemen koştu, fakat enerji yoksulu bir ihtiyar böylesine acımasız bir durumda ne yapabilirdi ki? Çubuğunu sakin sakin tüttürüyor, bana sipahilerin nasıl ortadan kaldırıldığından söz ediyor ve gözümüzün önünde yananların yerine konacak yeni yapıların planının nasıl olması gerektiğini anlatıyordu [...][37]

Elimizdeki malzeme sayesinde, yoksul insanların şehir merkezinden periferiye doğru taşındığını saptayabiliriz. Bu gözlemin birçok yanı vardır. Sefalet görünümünden kurtulan şehrin kalbinin attığı bölge bundan böyle Selanik'te kurulmaya başlayan yeni ticari kurumları barındırmaya uy-

37 *AMAEF*, CCC, Türkiye, c. 23, Ed. Grasset'nin mektubu, Selanik 18 Kasım 1846.

Plan 7. 1890 yangınından önce ve sonra şehir merkezi.

gundu: Bankalar, oteller, kafeler, lüks mağazalar, vs. İkincisi, geleneksel şehrin dışında bir araya gelen, aşağı tabakalara mensup Selanikliler, artık etnik değil toplumsal renkler taşıyan ilk banliyöleri oluşturuyordu. Üçüncüsü, oradaki konutların düzeyi sur içi Selanik'tekinden açıkça yüksekti, ama periferide oturan "yoksullar"ınki biraz daha düşüktü. Bundan böyle sade, ama nispeten daha geniş evlerden, modern şehirciliğin gereklerine uygun kamusal uzamlardan –sokaklar, meydanlar, vs.– yararlanacaklardı.

Bununla birlikte, Vardar ve Kelemeriye mahallelerini yoksulların cenneti olarak kabul etmek yanlış olur. Özellikle sağlık koşulları kusursuz olmaktan çok uzaktı. 1897'deki tehlikeli humma salgınları ve onlarca kurban, kamu sağlığına ilişkin çok ciddi sorunların mevcut olduğunu düşündürür.

Son olarak, Vardar-Hirsch mahallesinin şehrin batısında inşa edilen yeni şehirleşmiş mekânların çok sınırlı bir bölümünü kapsadığını da belirtelim. Gerçekte bu bölge oldukça erken kalabalıklaşmaya başlamıştı: 1885

yılında 67 ev vardı. Ayrıca çok sayıda han, dükkân, atölye ya da depo, Selanik'i Makedonya'nın geri kalanına bağlayan belli başlı anayollar olan Çayır, Manastır Caddesi ve Siroz Caddesi'ni canlandırıyordu.[38]

B. KIRLAR MAHALLESİ

Fakat şehrin en görkemli genişlemesi doğuya doğru olacaktır. Vassilis Demetriades'in Selanik topografisine ayırdığı eserde, her ikisi de Osmanlı idaresi tarafından oluşturulmuş, birincisi 1885 tarihli ve ikincisi 1906 tarihli iki yerleşim yeriyle karşılaşıyoruz. Bunlar bu bölgenin evrimini ölçmemizi sağlar.[39]

1885 yılı rasgele seçilmemişti. Hamidiye adı bu tarihten itibaren Osmanlı belgelerinde düzenli olarak görülür.[40] Özetlenmiş vergi kayıtları (hülâsa), özellikle dış mahallenin gelişimine dair oldukça kesin bir fikir verir. Örneğin, birkaç kulenin ve birçok tarla, bostan ve bağın yanında 1885 kayıtlarında yalnızca 69 ev (menzil) vardır. Yirmi yıl sonra ise Hamidiye'deki gayrimenkul envanteri kıyaslanamayacak kadar uzundur: 1182 ev, 16 villa, 48 baraka, 43 oda, 21 ekmekçi, 10 kahvehane, 152 atölye ve dükkân, 6 fabrika, 4 şarap satış yeri, 1 birahane, 1 hamam, 1 askeri ve 2 sivil hastane, 1 kilise, 1 cami, 1 sinagog, 6 çeşme, 717 tarla, 55 bağ, 25 bahçe, 22 bostan, 763 boş arazi, 16 ahır, 1 zeytinlik.[41]

Kuşkusuz, 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te görülen demografik büyüme bu baş döndürücü atılımın ana unsuruydu. Yine de Hamidiye'nin şehrin batı kesiminden açıkça daha hızlı şehirleşmesi çevreye de bağlıydı. Doğuda hiç bataklık olmaması, denizin temizliği, temiz hava, kırların güzelliği yeni mahalleleri kuranlar için elbette en çekici unsurlar arasındaydı. Tersine, batıda tabakhaneler ve rıhtım yakınlarına demir atan büyük gemiler kirlilik yaratıyordu ve sıtmayla birlikte, bölgenin şehirleşmesini önemli ölçüde geciktirmişti. Son olarak, Hamidiye önemli gelişimini 1893'ten itibaren kırlık alanları şehir merkezine bağlayan tramvaya da borçluydu.

Burası zengin mahallesi miydi, yoksul mahallesi mi? Gerçekte Hamidi-

---

38 Vassilis Demetriades, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 235.

39 *Age.*, s. 222-235.

40 *Age.*, s. 222.

41 *Age.*, s. 226. Söz konusu olan 1906 kayıtlarıdır. Demetriades esas olarak hülâsâlardan yola çıkarak Selanik civarındaki şehirleşmeyi inceledi. Bölgenin çarpıcı gelişimini kanıtlamak için, her envanterin sayfa sayısına göndermede bulunmaktadır. Böylece, birincisi (1301 / 1885) 52 sayfayken 1311 / 1896 kayıtlarının 229 sayfa olduğunu, 1327 / 1911 kayıtlarının 2 cilt olduğunu ve 173 defterin kullanıldığını öğrenmekteyiz: Vassilis Demetriades, *age.*, s. 223.

ye nüfusu çok karışık bir toplumsal-mesleki profil gösteriyordu. Alt tabakalar burada özellikle iyi temsil edilmişti, fakat ortalama gelirliler de nispeten fazlaydı. Mevcut araştırma koşullarında elimizde tarafların paylarını kesin olarak belirten herhangi bir istatistik ne yazık ki yok. Bununla birlikte, çok dağınık olsa da farklı malzeme, çok açık olmamakla birlikte, çeşitlilik gösteren bu toplumsal yapıyı ortaya çıkarıyor. Örneğin dönemin fotoğraflarında görülen Kırlar mahallesi alçak, küçük evlerle doludur. Geleneksel Balkan mimari kurallarına uygun bu mütevazı yapılarda elbette halktan insanlar oturmaktaydı. Yerel basından öğrendiğimize göre, Hamidiye'de oturan öğretmen sayısının görece çokluğu yalnızca kiraların düşüklüğüne değil, öğretmen maaşlarının düşüklüğüne de bağlıydı.[42] Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, Tramvay Şirketi'nde çalışanlar (yani yüzden fazla aile) aynı mahallede, Depo'nun yakınlarında oturmaktaydı.[43] Son olarak, Kelemeriye denen semtte yerleşmiş yaklaşık üç yüz Yahudi ailesi de bölgenin en yoksulları arasındadır.

Bununla birlikte, yerel toplumun kaymak tabakası da Kırlar mahallesine yerleşmişti ve alt tabakayla yan yana yaşıyordu. Şehir belleğinin Hamidiye'ye özel bir yer ayırmasının nedeni, özellikle Selanikli büyük ailelerin burada yaptırdıkları görkemli villalardır. Başlangıçta, şehir yerleşiminin dışına inşa edilmiş olan bu yapılar, Selaniklilerin şehirdeki mülklerinin yerine geçmemişti; bunların tamamlayıcısıydı. Büyük çoğunluğuyla yazlık olarak kullanılan bu yapılar, zaman içinde esas konut haline geleceklerdi.

Hamidiye'nin ana caddesi Sahilhaneler'di. Demetriades'e göre 1906'da Osmanlı görevlileri burada 139 ev, 52 yalı, 83 atölye ve dükkân, 15 yoksul evi, 3 ekmekçi, 1 lokanta, 6 şarap satış yeri, 9 kahvehane, 2 deniz hamamı, 2 eczane, 1 Ortodoks Rum kilisesi, 2 gazete satılan dükkân, tramvay deposu, 10 bostan, 6 tarla, 2 bahçe ve 2 de askeri talim alanı saymıştı.[44] Burada yalnızca güzel villalar yoktu; havanın çok sıcak olduğu mevsimlerde serinlemek isteyen Selanikliler de Sahilhaneler'de gezinirlerdi. Kaldırım taşı döşeli ve dar Selanik sokaklarında özellikle çekilmez olan yazın sıcak günlerinde Kırlar mahallesinin kahve ve birahaneleri hıncahınç dolardı. Spordan hoşlananlar için deniz kenarında güzel safkan atlara binme imkânı vardı, daha tembel olanlar kayıkla ya da at arabasıyla gezmeyi tercih ediyorlardı.[45]

---

42 *Journal de Salonique*, 20 Eylül 1900.

43 *Journal de Salonique*, 14 Kasım 1898.

44 Vassilis Demetriades, *Topografia*, s. 226.

45 Bu görüntüler özellikle D.K. Varduniotis'in 1890'da *Journal de Skakos*'ta yayımlanan yazısında hatırlatılır. Varduniotis'in Selanik anıları Georgios Stambumis tarafın-

Bölgenin önemli bir arteri olan Sahilhaneler canlılığını oradan geçen ve 1893'ten itibaren Selanik'in doğudaki dış mahallelerine inen tramvaya borçluydu. Alliance'ın genç müdürü H. Arlès'e inanacak olursak, bu güzergâh tramvayın kapalı kısmında oturanlar için bile çok çekiciydi:

> [...] Hamidiye okulu Selanik'e yaya iki buçuk saat mesafededir. Böyle bir yürüyüşten yorulanlar tramvaya binerek yolun önemli bir bölümünden kurtulurlar; tramvay Selanik'in yeni ve aristokratik dış mahallesinden geçip kırların ortasına varır... Tramvayın tek kusuru biraz hızlı gitmesidir. Çok yazık! Çünkü, ortasından geçtiği bu güzel cadde yolun en hoş ve en ilginç bölümüdür. Her iki yanda güzel, zengin, görkemli villalar yükselir. [...] Bunlar Selanik'in büyük servetlerinin geçit törenidir. Tramvay hattının bitiş noktasında, işte, Allatini'lerin görkemli ve nefis kır evi. Bir burnun üzerindeymiş gibi inşa edilmiştir. Hem körfeze hem de şehre bakmaktadır. Harika bir konum. [...][46]

1880 yılında Vitaliano Poselli'nin yaptığı, Charles Allatini'nin kır evi, Villa Allatini, hiç tartışmasız Kırlar mahallesinin en çarpıcı yapısıydı. Büyük bir bahçenin ortasında, 537,5 metrekarelik bir alanı kaplar ve iki kat yüksekliğindedir.[47] Yıllarca yerel toplumun kaymak tabakasını, aynı zamanda da diplomatları ya da şehirden geçmekte olan Avrupalı girişimcileri salonlarına kabul ettikten sonra, bu köşk 1909 yılında Jön Türklerin Selanik'e sürdüğü Sultan II. Abdülhamid'i kabul edecektir. Bundan böyle Allatini Köşkü, şehrin belleğinde Kızıl Sultan'la birlikte anılır.

19. yüzyılın son çeyreğinde Allatini'ler Selanik'in en varlıklı ailesiydi. 18. yüzyıl başında İtalya'dan gelmiş olan bu aile, yalnızca Selanik'in en tanınmış tüccarları değil, aynı zamanda yerel sanayinin de öncüsü olmuştu. 1880'de bir tuğla fabrikası kurmuşlar, 1890'ların sonuna doğru "Şarkın en büyüğü" olarak kabul edilen bir değirmen yaptırmışlardı. 1893 yılında kurulan Olimpos Birahanesi'nin de kurucuları arasındaydılar.

Aynı döneme doğru, Selanik iş ve ticaret çevrelerinin diğer büyük isimleri de konutlarını Allatinilerin yanında inşa edip Hamidiye'ye yerleştiler. Genel kural olarak, bu varlıklı kişiler konutlarının yapımını Avrupa kökenli ve eğitimli bir mimara emanet ediyorlardı. Bu mimarların çalışması, hemen hemen her zaman, aynı dönemde Batı'da kullanılan

---

dan yeniden yayımlanmıştır, *I zoi ton Thessalonikeon prin ke meta to 1912 - Laografika-ithi-ethima* (1912 Öncesi ve Sonrası Selaniklilerin Yaşamı - Âdet ve Alışkanlıklar), Dioskuroi, 1984, s. 206-212.

46 *Archives de l'AIU*, Yunanistan VIII E 103-114, Selanik, 1 Mart 1897.

47 *Neotera Mnimia tis Thessalonikis*, Selanik, Kültür Bakanlığı - Kuzey Yunanistan Bakanlığı, 1985-86, s. 252.

mimari biçimlerden büyük ölçüde esinlenmiş gözükmektedir. 19. yüzyıl sonunda Selanik'te inşa edilen villaların çoğunun art nouveau damgasını taşımasının nedenlerinden biri budur. Yine de şunu belirtmek gerekir ki, art nouveau'nun Makedonya türü çoğu zaman bazı Orta Avrupa mimari motiflerinden de etkilenmiştir. Aşağıdaki örnekler bu açıdan oldukça karakteristiktir.

Deniz kıyısında, Ahmed Kapancı Köşkü bir bodrum katı ve yükseltilmiş bir giriş katı, birinci kat, bir çatı katı ve ana binaya ek olarak, dört katlı bir kuleden ibarettir.[48] Selanikliler tarafından Kapancı Köşkü olarak bilinen bu binanın yakınında, aynı aileye ait olan ve 1934'e kadar Ahmed Kapancı'nın oğlu Mehmed'in –ikisi de bölgedeki önemli sanayicilerindendir– oturduğu bir diğer villa vardır. Pierro Arigoni'nin 1900'lerde yaptığı, yükseltilmiş bir bodrum katı, iki kat ve bir çatı katından ibaret ev, art nouveau ile "neo-gotik" ve "neo-arap" üslupların bir karışımıdır. O dönem Selanik kır köşkünün tipik bir örneğidir.[49]

Bu dönemde Selanik'te art nouveu üslubu geniş ölçüde kullanılsa da, özellikle Arigoni imzasını taşıyan binalarda görüldüğünü belirtmek gerekir. Arigoni'nin Orta Avrupa'nın geleneksel çatı biçimlerine zaafi vardır. Eserleri arasında Villa Fernandez ya da Casa Bianca bu tercihin izini açıkça taşır.

Casa Bianca 1912 yılında, 3.455,5 metrekarelik[50] bir arazinin ortasında kuruldu. Bu araziyi bir yıl önce, bölgenin ünlü tüccar ve sanayicisi olan Joseph Fernandez Diaz satın almıştı.[51] Köşk, iki savaş arasında yaşayan Se-

---

48 1926'da, mübadele malları kapsamına alınan köşk Yunan devletinin ve özellikle de Yunan Ulusal Bankası'nın malı olur. İkinci Dünya Savaşı sırasında önce fırın olarak kullanılacak, sonra Almanlar, İngilizler, vs. tarafından el konulacaktır. Günümüzde, Yunan Ulusal Bankası'nın resim müzesidir: *Neotera Mnimia tis Thessalanikis*, s. 230-232.

49 1938'de köşk Yunan devletinin malı olur. 1967'de Yunan kızılhaçına bırakılır. 1924-1934 arasında birinci katta Mehmed Kapancı ailesi, ikinci katta İspanyol konsolosu, üçüncü katta göçmen aileleri oturdu. 1939'da Yunan kızılhaçı binaya Hemşire Okulu'nu yerleştirdi. İşgal sırasında Almanların el koyduğu bina, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kızılhaçın çeşitli birimleri tarafından kullanıldı. 1954-1973 arasında, Mehmed Kapancı'nın evi NATO'nun Selanik'teki adresi olur. 1978 depreminin ardından bina terk edilir. Daha sonraki beş yıl içerisinde genç "yeraltı anarşistleri" binayı işgal edecektir. 1983'te, yeniden kızılhaçın ellerine teslim edilmiştir. *Neotera Mnimia tis Thessalonikis*, s. 224.

50 *Neotera Mnimia tis Thessalonikis*, s. 247.

51 Selanik'in endüstriyel gelişiminde, Fernandez'ler önemli bir rol oynadılar. Örneğin Torres ve Ortakları İplik Fabrikaları'nın ve Olimpos Birahanesi'nin belli başlı hissedarları arasındadırlar.

laniklilere Blanche ve Joseph Fernandez'in güzel kızları Aline ile Yunan ordusunun bir subayı arasındaki tutkulu aşk hikâyesini hatırlatır; aynı zamanda da, Aline'i Yahudi olmayan ve aşağı tabakadan biriyle evlendirme fikrine Fernandezlerin duyduğu öfke hatırlanır.

Köklü bir toprak sahibi ailesinden gelen, uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri'nde konsolosluk yapmış olan Doğu Bankası müdürü Perikles Hacilazaru, 19. yüzyılın bu son çeyreğinde, önde gelen yerli kişiler arasındaydı.[52] Selanik "seçkinleri"nin diğer üyeleri gibi, Hacilazarular da yazlık evlerini Kırlar mahallesinde inşa ettirmişlerdi. Evin inşaatı, bir Poselli ya da bir Arigoni kadar ünlü olan Mimar Zenofon Paionides'e emanet edilmişti. Kapancı ve Fernandez'in konutları gibi, Hacilazaru villasının da bir bodrum katı, yükseltilmiş bir zemini ve üstünde bir katı vardı. Fakat mekânın tasarlanışı ve düzenlenişi benzer olsa da mimari üslup açıkça farklıydı. Ön cephedeki zengin dekorasyonla, Hacilazaru evi büyük ölçüde Rönesans sanatından esinlenir.[53]

Az çok önemli işlevler (valilik, kızılhaç, vs.) yerine getirerek ya da restorasyonlarını günün birinde finanse edecek kredileri bekleyerek (bkz. Casa Bianca) günümüzün şehir yaşamında bile önemli bir yer işgal eden Allatini, Kapancı, Fernandez ya da Hacilazaru villaları, 19. yüzyıl sonunda Selanik'teki burjuva mimarisinin ender örnekleridir. Bunların korunmuş olması tamamen tesadüftür. Charnaudların, Abbotların, Hamdi Bey'in, Ahmed Kerim Efendi'nin, Charles Aslan'ın ve büyük yerel servetlere sahip başkalarının görkemli konutları nereye gitti? Ünlü Villa İda ne oldu?

İda, tüm Doğu'nun en zenginleri arasında sayılan ünlü banker Levi Saul Modiano'nun karısının adıydı. 1886-1890 arasında, Poselli'nin planlarına göre inşa edilen ve Baba Modiano'nun evinin tam karşısında bulunan Villa İda, bu bilim ve sanat hamisinin kızlarından birinin çeyizinin bir parçası olarak düşünülmüştü. Defalarca el değiştirdikten sonra, 1958'de İtalyan Tütün Tekeli'ne satıldı, bir yıl sonra da yıkıldı.[54]

Villa İda, kâr amacıyla yıkılan sayısız konuttan biriydi. Günümüzde ayakta kalmış ve varlığını sürdüren birkaç villa bile, pek kârlı olan şehir arazisi avının kışkırttığı dönüşümden kaçamamıştır. Gerçekten de, Kırlar mahallesinin bu ünlü yapılarından geriye genellikle bir iskelet kalmıştır,

---

52 Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 99.

53 Günümüzde köşk özel mülktür, bu durum eve kısmen de olsa çok iyi bakıldığını gösterir: *Neotera Mnimia tis Thessalonikis*, s. 236.

54 Vassilis Kolonas ve Lena Papamattheaki, *O arhitektonas Vitaliano Pozelli*, s. 110-111.

yeşil alan gibi temel bir öğe bile artık yoktur. Örneğin Casa Bianca sekiz katı aşan binaların ortasında boğulmuştur; Hacilazaru'nun zengin bahçesini Syndika ve Vass sokakları "yemiştir"; Mehmed Kapancı köşkünün arkasındaki sera, çamaşırhane, kümes ve küçük bahçıvan evi de yok olmuştur.[55]

Bu evler yazın oturmak için tasarlanmış ve inşa edilmişti. Ağaçlar ve denizin hemen dibinde olması, Kırlar mahallesinin hızla gelişmesine katkıda bulunan faktörler arasındaydı. Yetenekli bahçıvanların ellerine emanet edilen, Selanik burjuvalarının gayet bakımlı bahçeleri, çoğunlukla geniş bir alana yayılmış gerçek birer küçük cennetti. Yazın bu yerler yerel "burjuvaların" özel buluşma yerleri oluyordu: Allatiniler, Fernandezler ya da diğerleri ağaçların altında, çiçekler arasında iç açıcı resepsiyonlar veriyorlardı.[56]

Selanikli zenginlerin Kırlar mahallesinde toplanmasının en belirgin sonucu, hiç tartışmasız, Selanik'te sur içi Frenk mahallesinde görülen toplumsal dönüşümdü.

Tanzimat öncesinde bir ticaret bölgesi olan, fakat aynı zamanda konutların da bulunduğu bu bölgede, şehirde ikamet eden Batılıların hemen hemen tamamı toplanmıştı. Özellikle Katolik Kilisesi, Fransız Konsolosluğu, Lazarist Misyon Evi bu Frenk mahallesindeydi; Abbot'lar ya da Charnaud'lar gibi zengin Levantenler de, 19. yüzyıl başında görkemli köşklerini burada kurmuşlardı.

Yüz yıl sonra şehrin bu bölümü oldukça değişmiş bir görünüm sergiliyordu. İlk bankacılık kurumlarının –Atina Bankası, Doğu Bankası, Selanik Bankası ve özellikle itibarlı Osmanlı Bankası– merkezleri Frenk mahallelerinin göbeğindeydi. Burada hanlar, oteller ve çok sayıda ticari kurum da inşa edilmişti. Bu yeni inşaatlar, bu bölgenin bir iş merkezine dönüşümünü vurguluyordu. Burada konutları bulunan saygın kişilerin sayısı giderek azalıyordu. Başka birçok şehirde olduğu gibi, zenginler Selanik'te de konforlu yaşamayı seviyordu. Gürültülü ve yoğun bir iş merkezi olan Frenk mahallesi, artık hareketliliğini borçlu olduğu varlıklı Selaniklilere layık değildi.

❑

---

55 Eskiden Mehmed Kapancı'nın evinin arka kısmında bulunan müştemilat hakkında 1938 yılında Yunan Ulusal Bankası hesabına hazırlanmış ve günümüzde Şehircilik Kamu Arşivlerinde saklanan bir rapor vardır: *Neotera Mnimia tis Thessalonikis*, s. 225.

56 Kırlar semtindeki villa bahçelerinin güzelliği hakkında bz. D.K. Varduniotis, *age.*

1900 yılına doğru Selanik, yeni mahalleleriyle birlikte, oldukça kutuplaşmış bir şehir görünümündeydi. Eski etnik ve dini ayrılıkların yerini kısmen toplumsal ve ekonomik ayrımlar almıştı. Yangınlar ve şehrin yeniden oluşturulma çalışmaları sonucunda şehir yoksullarını periferiye (Vardar ve Kelemeriye) atmış, merkezdeki mahallelerini iş faaliyetlerine ayırmıştı. Yeni ulaşım araçlarının ve yeni iletişim merkezlerinin yerleşmesinden yararlanan saygın kişiler bile şehri çevreye verdikleri zararla başbaşa bırakarak şehir dışına göç etmişlerdi. Orta tabakalar –banka memurları, öğretmenler, avukatlar, doktorlar, eczacılar...– varlıklı seçkinlerin tavrını örnek alarak bu akıma uymuşlardı.

Fakat bu dönemde Selanik nüfusu 100 bin olsa bile, olaylar İstanbul'da ya da İzmir'de olduğu gibi cereyan etmekteydi. Yoksullar kara listeye alınmıştı; zenginler, yeşilliğe ve temiz havaya ihtiyaç duyuyordu; merkezdeki semtler ticarete ayrılmıştı ve her imkân olduğunda, Avrupalılara özgü şehirciliğin gösterişçi ve pragmatik normları dayatılıyordu.

Bununla birlikte, başka yerlerde olduğu gibi, eski şehir kendini teslim etmeye hazır değildi. Şehir dokusunun sosyoekonomik ölçütler temelinde yeniden biçimlenmesine direnmeye çalışıyordu. Bazı kesimler –Yahudi mahalleleri, Frenk mahallesi ve özellikle pazar– önemli dönüşümler geçirmiş olsa da, şehir mekânının geleneksel etnik-dini bölgelere bölünme ilkesi direnmekteydi. Örneğin, 20. yüzyıl başında Rumlar Kamara civarında çoğunluktaydı; Müslümanlar akropolde yoğunlaşmıştı; Aya Sofya mahallesinde esas olarak Yahudiler oturmaktaydı. Bu konuda, gerçekten yeni bir sayfanın açılması için 1912 yılında şehrin Yunan Krallığı'na bağlanmasını ve 1917'deki büyük yangını beklemek gerekecekti.

Aslında, Selaniklilerin eski aidiyetlere ve eski yerleşim yerlerine bu görece bağlılıkları Osmanlı idaresinin şehircilik alanında kendi kavramlarını ileri sürmesini engellemedi. Periferide yeni mahallelerin kurulması ve merkez mahallelerdeki yığılmanın giderilmesi, sloganları sağlık, düzen ve güzelleştirme olan bir şehir politikasının yalnızca bir yanıydı. Tanzimat adamlarının öne sürdükleri projelerin çoğu gibi, çok zor ilerleyecek iddialı bir politikaydı bu.

YEDİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK, DÜZEN, GÜZELLEŞTİRME: SELANİK'TE TANZİMAT ŞEHİRCİLİĞİ

Belli başlı Osmanlı şehirlerinde Tanzimat'ın şehir politikasının etkisi 1850'den epeyce sonraki yıllarda ortaya çıktı. Selanik'te ilk dönüşümler 1860'ların sonuna doğru görüldü ve şehrin tarihinde yeni bir çağ başlattı.

Osmanlı hükümetinin ve yerel ileri gelenlerin kararlılığı: Ekonomik ve demografik büyümeye eşlik eden bu iki etkenin birleşmesi şehrin değişiminin temellerini atacaktır. Politik iktidarın geleneksel Doğu şehrini modern ve Avrupai bir şehre dönüştürmekte gösterdiği politik irade çeşitli biçimlerde kendini göstermişti: Yeni şehircilik kurallarının benimsenmesi,[1] herkesi ilgilendiren büyük çalışmalara girişmeyi teşvik edici önlemler,

1 1848 tarihli ilk inşaat ve şehircilik yönetmeliği (ebniye nizamnamesi) sokakların asgari büyüklüğünü saptıyordu. Büyük caddeler için 7,6 m, "adi" caddeler için 6 m., sair sokaklar için 4,5 m. öngörülmüştü. On beş yıl sonra, yollar ve inşaat yönetmeliği (turuk ve ebniye nizamnamesi) sayesinde, merkezdeki ana yolların genişliği 11,5 m.'ye çıkarıldı. Fakat, sair sokaklar adı altında belirlenen sıradan sokakların genişliğinin 4,5 m.'den 7,6 m.'ye çıkması için 1882 yılını ve "Turuk ve ebniye nizamnamesi"ni beklemek gerekti. Bununla birlikte, sokakların boyutları şehir reformcularını endişelendiren tek konu değildi. Yolların dizilişi, inşaatların yüksekliği, yangınlara karşı önlemler, sokak ad ve numaraları, düzenli parsellenme, vs.ile de ilgileniyorlardı. Bu sorunlardan bazıları 1863 "Turuk ve ebniye nizamnamesi"nde, diğerleri 1875 tarihli "İstanbul ve belde-i selasede yapılacak ebniyenin suret-i inşaiyesine dair nizamname"de ele alınmıştı. Ebniye kanunu (1882), başka şeylerin yanı sıra, yangın bölgelerindeki kamulaştırma koşullarını da tanımlamaktaydı. Şehir ve belediye yönetmelikleri üzerine daha fazla ayrıntı için bkz. özellikle Stéphane Yerasimos, "La réglementation urbaine ottomane (XVIe-XIXe siècles)", *Proceedings of the 2nd International Meeting on Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic* (Leiden, 21-26 Nisan 1987) içinde, Leyde, 1989, s. 1-14; ayrıca: "A propos des réforms urbaines des Tazminat", P. Dumont ve F. Georgeon (ed.), *Villes ottomanes à la fin de*

işlevlerinden biri "örnek oluşturma" ve özellikle yeni belediye kurumlarının yaratılması olan kamu binalarının inşası. 1850'lerin buluşu olan belediye, Tanzimat reformcularının arzuladıkları şekliyle Osmanlı şehrinin oluşturulmasında ve yaşam düzeyinin yükseltilmesinde birinci derecede rol oynadı.

A. DEĞİŞİMİN SINIRLARI VE ŞEHİR İDARESİ

Yeni belediye kurumlarının örgütlenişi hızlı oldu.

Geleneksel Osmanlı şehrinde temel idari bölge kaza idi. Kazanın idari sorumlusu olan, yargı yetkisine de sahip "kadı"nın etrafında şehir yaşamının sağlıklı akışını sağlamakla görevli çeşitli kişiler vardı. Bunların başında muhtesib geliyordu; belli başlı görevlerinden biri vergi toplamak ve pazardaki fiyatları belirlemekti. Bir diğer yetkili, şehir emini, esas olarak gıda malları tedariki ve inşaatların denetlenmesinden sorumluydu. Son olarak da kamu düzeninin korunması subaşı ile yeniçerilerin yetki alanı içindeydi. Özellikle huzuru sağlamayı, adaletsizliği engellemeyi ve vergilerin düzenli toplanmasını sağlamayı amaçlayan, küçük parçalara ayrılmış bir idari yapıydı bu.

Durum II. Mahmud döneminde değişmeye başladı. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması ilk önemli değişimdi. Aynı dönemde muhtesibin nüfuz alanı –artık adı ihtisab ağası idi– özellikle genişledi. Yalnızca zanaat ve ticaret faaliyetlerini denetlemekle değil, şehir yaşamının diğer yanlarının idaresiyle de uğraşan, gerçek anlamda bir belediye görevlisi oldu; yalnızca kamu düzenini sağlamakla yükümlü yetkilileri ilgilendiren sorunlar muhtesibin yetkisi dışındaydı. İlk muhtar ya da kâhyalar da II. Mahmud döneminde atandılar. Uygulamaya konulan belediye reformunun gerçek temel direği olan bu yerel yetkililer, bir süre sonra mahallenin çeşitli ekonomik, dini ve toplumsal bileşenlerini temsil eden ihtiyar meclisinden de yardım alacaktı.[2]

Hareket II. Mahmud döneminde başlamış olsa da, Osmanlı şehirlerinin gerçek bir belediye örgütüyle donandığını görmek için yine de yıllarca beklemek gerekecekti. Tanzimat reformcuları el yordamıyla çalışıyor, deneylerini geliştiriyor, karşılaştıkları sorunlara çözüm düşünüyorlardı.

---

l'Empire, Paris, l'Harmattan, 1992, s. 17-32; Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul*, s. 50-81; Bu yönetmeliklerin çoğu, A. Borie, P. Pinon, S. Yerasimos, *L'Occidentalisation d'Istanbul au XIXe siècle*'dedir.

2 II. Mahmud döneminde girişilen ilk reformlar konusunda özellikle bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, TTK, 1991, s. 38-52; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1977, 2. Cilt, s. 46-47.

Birçok sorunla boğuşan payitaht, laboratuvar görevi görmekteydi. Şehir idaresinde yeni bir anlayışın yavaş yavaş ortaya çıkışına tanık olunuyordu. Şehir idaresiyle görevli olanlar için vergi ve rüsumu düzenli tahsil etmek, yönetmeliklere uyulmasını sağlamak, narh listesi hazırlamak, düzeni ve hakkaniyeti sağlamak ya da sayım işlemlerini yürütmek yeterli değildi. Bundan böyle önem taşıyan şey, şehri dönüştürmek ve bu dönüşümü sürdürmek, şehir halkının sesini duyurmasını sağlamaktı.

Osmanlı hükümeti İstanbul'da adına yakışır bir belediye yapısı oluşturmayı ancak Kırım Savaşı sonrasında başaracaktı. Bâbıâli, Batı şehirlerinde bulunanlara benzer bir örgütlenme talep eden başşehirdeki Avrupalıları tatmin etmeye kararlı olsa da, bu biraz zaman alacaktı.

Birinci evre: Ağustos 1854'te, ihtisab ağasının yerine bir belediye başkanı atanır ve ona eskiden de kullanılan şehir emini [şehremini] adı verilir. Şehir emini görevlerini yerine getirirken iki yardımcıdan, 12 tüccar ve zanaatkârdan oluşan bir şehir meclisinden destek görür. İkinci evre: Şehir meclisi tatminkâr olmadığından, hükümet, üyeleri ticaret çevrelerinden değil, şehirde ikamet eden saygın Osmanlılardan ve yabancılardan oluşan bir "intizam-ı şehir heyeti" kuracaktır (1855). İntizam-ı şehir heyeti, gerçek bir belediye yönetimi olarak tasarlanmıştır. Kısa süre içinde, bir şehir yasası hazırlamak ve şehrin yeniden şekillendirilmesini başlatmakla görevli özel bir komisyon kurma önerisinde bulunacaktır. Üçüncü evre: Hükümet bu önerilerin sağlam temellere dayandığını kabul edecek, fakat öncelikle, büyük ölçüde Avrupalıların oturduğu Galata ve Beyoğlu semtleri bu yeni önlemlerden yararlanacaktır (1858).

Payitahtın Paris'in altıncı idari bölgesi örnek alınarak Altıncı Daire diye adlandırılan bu bölümü, belirsiz bir süre için atanan bir reis ve maaş almayan, üç yıl için doğrudan oyla seçilen bir belediye meclisi tarafından yönetilecekti. Görevleri şuydu: Yollarla ilgilenmek, şehrin temizliğini sağlamak, ölçü ve ağırlıkları, pazarları ve diğer kamu yerlerini denetlemek, şehir mekânını yeniden düzenlemek, sokakları ve binaları güzelleştirmek, belediye vergilerini toplamak, tek kelimeyle Tanzimat şehrini yaratmak.

Model nihayet belirlenmişti. Fakat imparatorluğun bundan esinlenmesi zaman alacaktı. 1864 yılında ilan edilen "Vilayet Nizamnamesi", sadece "her yerleşim yeri bir belediye alanı oluşturur" diye belirtiyordu. 1867'de, belediye örgüt türlerini belirleyen ve belediye meclislerinin görevlerini sayan bir metinle ek bir adım atılmış oldu. 1868'de Bâbıâli başşehir için bir belediye yönetmeliği hazırladı. 1871 yılında yeni "Vilayet Nizamnamesi"çıktı. Meclis üyelerinin seçilme koşulları belirleniyor ve be-

lediyelerin yetkileri saptanıyordu. Bu dönemde durum hâlâ sallantıdaydı ve imparatorluğun büyük bölümünde belediye örgütü ancak kâğıt üzerinde mevcuttu. 1877'de, deneyimleri dikkate alarak belediyelerin hedeflerini, görevlerini ve eylem araçlarını bir kez daha tanımlayacak ve bu örgütlerin imparatorluğun bütün şehirlerinde kurulmasını zorunlu kılacak bir "Belediye Yasası" gerekliliği doğdu.[3]

Birçok Osmanlı şehri belediyeye sahip olmakta gecikmiş olsa da, Selanik, tersine, bu konuda öncü bir rol oynamıştı. 1869'da başşehirdeki Altıncı Daire modelinde bir belediye teşkilatı kurulmuştu. Makedonya metropolü tüm taşra şehirleri arasında dönemin ihtiyaçlarına uygun idari yapıları benimsemiş ilk şehirlerden biriydi.

Belediye teşkilatını yeniden düzenlemeyi tercih etmiş olan diğer Osmanlı şehirleri için olduğu gibi Selanik için de "demokratik" bir idari sistem benimsemek ya da belediye yoluyla yerel özerklik hayalleri beslemek söz konusu değildi. Başka yerlerde olduğu gibi Selanik'te de aranan şey idari etkinlikti. Önde gelen kişilerin gücünü hükümet iradesiyle birleştiren Altıncı Daire gibi belediye türleri, reform ruhunun başarıyla estiği bu yıllarda, kapsamlı projeler hazırlayabilecek ve şehir mekânının dönüşüm işlemlerini koordine edebilecek tek yapı olarak ortaya çıkmıştı.

19. yüzyılın son çeyreğindeki Selanikliler şanslıydı. Çok genç belediyelerini, imparatorluğu yeniden biçimlendirmek için eğitilmiş ilk kuşak Osmanlı bürokratlarından oluşan bir dizi dinamik insan canlandıracaktı. Mutlu tesadüf: Belediye başkanları, kendileriyle aynı çevreden olan Selanik valileriyle aynı mekânı paylaşırlar.

Ahmed Midhat Paşa, Sabri Paşa ve Galip Paşa bu durumun en iyi örnekleridir. Osmanlı reformcularının önde gelen isimlerinden, ilk Osmanlı anayasasının hazırlayıcısı Ahmed Mithad Paşa'nın Selanik vilayetindeki varlığı ancak dört ay (Kasım 1873 başı-Şubat 1874 sonu) sürmüş olsa da, tartışmasız bir sembolik değeri vardı. Sabri Paşa Makedonya metropolüne 1869'da geldi. Rıhtım inşaat çalışmalarını da denetlemiş olduğu İzmir'deki önceki görevinden edindiği değerli deneyimle hemen işe koyuldu.[4] Selanik şehir dokusundaki ilk önemli değişimler onun sayesindedir.

---

3 Osmanlı şehrinde belediye sisteminin yerleştirilmesi üzerine çalışmalar çoktur. Özellikle bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umuru-ı Belediye*, İstanbul, 1922; İlber Ortaylı ve İlhan Tekeli, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Ankara, Ergun Türkcan, 1978; Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul*, ; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire*; A. Borie, P. Pinon, S. Yerasimos, *L'Occidentalisation d'Istanbul*.

4 Alexandra Yerolympos ve Vassilis Kolonas, "Un urbanisme cosmopolite", *Salonique 1850-1918*, s. 160.

Galip Paşa'ya gelince, bu mevkide en uzun süre o kaldığından (1881?-1885 ve 1887-1891) modernlik yanlısı valiler arasında en popüleri kuşkusuz oydu.

B. SURLARIN YIKIMI

Selanik belediyesinin yerel makamlarla işbirliği içinde giriştiği ilk önemli iş, 1869 yılında deniz kıyısındaki surların yıkımıdır.

> [...] Güzel bir sabah, vali Sabri Paşa [...] surların batı ucuna geldi, yüzyıllardır orada birikmiş çöp yığınının üstüne tırmandı ve gümüş bir çekiçle duvardaki mazgallara vurdu, üstlerindeki un ufak olmuş birkaç sıva parçasını düşürdü. Tören tamamlanmıştı. Ellerinde kazmalarıyla yıkıcılar işe koyuldu. [...]

diye okuyoruz P. Risal'in kaleminden.[5]

Sabri Paşa'nın tavrı yalnızca törensi değil, aynı zamanda son derece alegoriktir; özellikle ortaçağ şehrinin sonuna ve aynı zamanda modern liman şehrinin başlangıcına işaret eder. Surlarının bir bölümünden adım adım kurtulan Selanik bundan böyle etraflarındaki surlardan uzun süre önce kurtulmuş olan Batı şehirleri gibi periferiye doğru serbestçe uzanacaktır. Surların yıkımı, aynı zamanda sur içi eski şehir ile şehir dışında oluşmakta olan ilk mahalleler arasında geçiş imkânları da sunmaktadır. Özellikle bu ikisi arasındaki kopukluk yumuşamış, yeni şehir uzanımında süreklilik sağlanmıştır.

Bu süreklilik oldukça göreceydi, çünkü yüzyıllardır geleneksel şehrin etrafında bulunan mezarlıklar, duvarların yokluğunda, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar eski ve yeni Selanik arasındaki sınırları çizecekti. 19. yüzyılın son çeyreğinde yalnızca Yahudi mezarlığı ciddi hasar görecekti. Özellikle 1889'da, surların kuzeydoğu kesimi (Kale'den Kelemeriye Kapısı'na giden kesim) Hamidiye Bulvarı'nın açılması için yıkıldığında Yahudi mezarlığının önemli bir bölümü tahrip edilmişti.[6]

---

5 P. Risal, *La ville convoitée*, s. 243-244. Ayrıca bkz. Selanik'teki Fransız konsolosu E. Wiet'in Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 5 Ekim 1869 tarihli mektupta surların yıkım projesi ve bir limanın inşası duyurulur: *AMAEF*, CCC, Türkiye, c. 24.

6 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 801. Selanik'teki Yahudi mezarlığının akıbeti iyi bilinmektedir: 1912 sonrası Yunan yetkililerin defalarca hedefi olan mezarlık işgal yıllarında Almanlar tarafından tamamen tahrip edilecek ve Teselya Aristo Üniversitesi'nin inşasında arazi olarak kullanılacaktır. Peki Hamidiye bulvarının doğusunda, Beyaz Kule'nin kuzeyinde yer alan Müslüman mezarlığına ne olmuştur? Şimdilik bu konuda bilgi bulamadım. Eski Midhat Paşa caddesinin sonunda, belediye hastanesinin yakınındaki Evangelistria Yunan mezarlığına gelince, günümüze kadar dokunulmadan kalmıştır.

Deniz kenarındaki surların yıkımı şehrin manzarasını tartışılmayacak ölçüde kökten etkiledi. Denizden esen ünlü imbat rüzgârı artık şehre kolaylıkla giriyordu ve temizleyici özellikleri, büyük ölçüde Yahudilerin oturduğu deniz kıyısındaki mahallelerin sağlık koşullarının iyileşmesine katkıda bulundu. Ayrıca, surların yıkılışından itibaren şehirlilerle deniz arasında yeni bir ilişki biçimi kuruldu. Taş blokların ardında keşfedilen körfez yakınlaşmış, görünür olmuştu. Selanik'in ilk limanının, inşa edilişinden itibaren şehrin en canlı bölümü olması bir tesadüf müydü?

3 Haziran 1870'te, vali Sabri Paşa, özel bir törenle ilk limanın inşaat çalışmalarını başlattı.[7] Bununla birlikte, bu çalışma devletten hiçbir mali destek görmeyecekti. Devlet denizden kazanılacak alanların satışını önceden duyurmakla yetindi. Böylece halkı masrafların tümünü karşılamaya davet ediyordu.[8]

Vitalis şirketine emanet edilen[9] 23 metre uzunluğundaki[10] bu ilk liman yıkılan surların taşlarıyla inşa edildi. Başka deyişle, "denizden kazanılan alan," deniz tarafındaki suya atılmış eski surlardan başka bir şey değildi: Daha sonra büyük oteller, lüks kafe ve restoranlar bunların üzerinde inşa edilecekti. Denizi birkaç metre geriye atarak yapılan bu yeni inşaat sahile derinlik kazandırdı, bundan böyle küçük gemiler limana yanaşabildiler. Fakat 19. yüzyılın sonlarına kadar Selanik'e demirleyen gemiler koyda demirlemek ve mallarını dubalara boşaltmak zorundaydılar.

C. MODERN LİMANIN İNŞAATI, RIHTIMLARIN GENİŞLETİLMESİ: ŞEHRİN YENİ ÇEHRESİ

Limandaki mevcut tesislerde yapılması gereken hâlâ birçok şey vardı. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 1892'de yayımladığı ticari bir rapordan çıkan görüntü zaten bildiğimiz şeyleri doğrular:

> [...] Selanik limanında indirme ve bindirme işlemlerini kolaylaştıracak hiçbir düzenleme bulunmamaktadır. Dalgakıran yokluğu, rıhtımın darlığı ve kötü durumu, gümrükte yeterli araç yokluğu, rıhtım ile gar arasındaki mesafe, malların masrafını önemli ölçüde artırmaktadır. [...][11]

---

7 Bu konuda bkz. Fransa konsolosunun 4 Haziran 1870 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup. Mektupta, ".. Selanik limanının ilk taşı genel vali tarafından suya bırakıldı..." denir: *AMAEF*, CCC, Türkiye, c. 24.

8 *AMAEF-Nantes*, Selanik Konsolosluğu, dosya no 42, "Genel Rapor", tarihsiz, s. 3.

9 *Journal de Salonique*, 8 Haziran 1899.

10 *AMAEF*, Affaires Diverses Commerciales (ADC), Türkiye, dosya no 459, Selanik Fransız konsolosu A. Cillière'in raporu, 22 Ocak 1898.

11 *AMAEF*, CCC, Türkiye, c. 30, "Turquie. Importance commerciale de Salonique, pre-

1880'den sonra, düzenli bir limanın olmaması giderek kendini hissettiriyordu. Gerçekten de, bu yıllarda Selanik limanı için çok yoğun bir faaliyet evresi başlamıştı. Bu konuda bir fikir edinmek için Donald Quataert'in bir değerlendirmesini aktarmak yeter: "Gemilerin tonalitosu 1880'lerde bir milyondan 1912'de iki milyona ulaştı."[12] Fransız Konsolosluğu'nun 1892 yılında Paris'e gönderdiği ticari rapor bu gelişen durumu daha yakından saptamayı sağlar:

> [...] Buharlı vapurların düzenli hizmetleri günümüzde Selanik'i Doğu Akdeniz'in ve Karadeniz'in tüm limanlarına, Güney Rusya'ya, Yunanistan'a, belli başlı adalara, Avusturya, İtalya, Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Almanya'ya bağlamaktadır. Doğu'daki pek az liman bu kadar iyi ulaşım sağlar. Selanik'e gemileriyle gelen şirket sayısı her geçen yıl artmaktadır. [...][13]

Sayıları giderek artan bu Avrupa denizcilik işletmeleri, Selanik liman bölgesinde ciddi bir düzelme görmek için 20. yüzyıl başını bekleyeceklerdi. Yeni limanın inşası ancak 1902 yılında –büyük ölçüde– tamamlanacaktı.

Başlangıçta, iş Hazine'ye bırakılmıştı. Bakanlık aracılığıyla, daha sonra Doğu'daki kamu çalışmalarıyla ilgili bir müteşebbis ve eski mebus olan, Fransız liyakat nişanı sahibi, Fransız yurttaşı Edmond Bartissol'un şirketine devredildi. İki taraf arasında 8-20 Temmuz 1896'da İstanbul'da imzalanan sözleşme, özellikle, Société ottomane de Construction du Port de Salonique adını alacak bir Osmanlı şirketinin kurulmasını öngörüyordu.[14] Fransız müteşebbisin işten kârı yalnızca devlet ödeneğinden yardım adı altında verilecek 6.500.000 frank değildi. Sözleşmeye göre mülk sahibi Bartissot olacaktı; denizden kazanılmış yaklaşık 25 hektarlık arazi hiç kuşkusuz işin en cazip kısmıydı.[15]

Yapılacak çalışmalar da, sözleşme taraflarının imzaladıkları Ayrıntılı Gider ve Yükümlülük Şartnamesi'nde ayrıntılı olarak yer alır:

> [...] 1) Şu anki rıhtımın yaklaşık 530 metre uzağında, bu rıhtıma paralel bir yönde kurulacak 560 m. uzunluğunda bir mendirek ya da dalgakıran; 2) Kıyıda bulunan ve dalgakıranı dik açıyla kesecek şekilde inşa edilecek bir bent, bu şekilde, bu bendin ucuyla dalgakıran arasında 150 m. genişliğinde derin bir

---

mière partie: Productions et exportations", Fransız konsolos ve diplomatlarının ticari raporları içinde, yayımlayan Dışişleri Bakanlığı ve Ticaret ve Endüstri Bakanlığı, yıl 1892, no 22, s. 73.

12 Donald Quataert, "Premières fumées d'usines", *Salonique 1850-1918*, s. 177.

13 *AMAEF*, CCC, Türkiye, c. 30, "Turquie. Importance commerciale", *agb.*

14 Sözleşmenin 9. Maddesi. *AMAEF-Nantes*, Selanik Konsolosluğu, dosya no 42.

15 *AMAEF*, ADC, Türkiye, dosya no 459, A. Cillière'in raporu, *agb.*

boğaz oluşacaktır; 3) Önceki bent boyunca uzanan, 200 m. uzunluğunda ve 50 m. genişliğinde bir batı dalgakıranı; doğudaki kenar taşları ile bu dalgakıranın ucu daha aşağıda sözü edilenler gibi oluşturulmuş rıhtım duvarlarından ibaretti; 4) 200 m. uzunluğunda ve 90 m. genişliğinde, dalgakırana dik açı oluşturacak yönde bir doğu dalgakıranı; 5) Şu anki rıhtımın yaklaşık 130 m. uzağında, aşağıdaki dalgakıranlar arasında bulunan, 400 m. uzunluğunda rıhtım duvarları; 6) Tüm havuz boyunca derinliği ortalama deniz seviyesinin 8,50 m. altında tutacak taraklama çalışmaları; 7) Rıhtım ve dalgakıranların tüm çevresinde zemin döşemesi; 8) Tüm rıhtımlar boyunca 1 m. yükseklikte bir duvardan ve 2 m. yükseklikte demir parmaklıklardan oluşan kapatma çalışması; 9) Madeni iskeletli hangarlar, iç duvarları tuğla döşeli ve kısmen ondüle, galvanize sac, taş duvar temelli, sekiz bin (8 000) metrekare yüzölçümlü kiremit ya da ondüle, galvanize sac kaplı; 10) Limana ulaşan ve rıhtımları ve dalgakıranı istasyona bağlayan yaklaşık 3 kilometrelik demiryolu; 11) Şu tesisatlar: uygun bir yol üzerine yerleştirilmiş 15 ton taşıyan, buharlı, hareketli bir vinç, 2'şer tonluk iki buharlı vinç, 7 ya da 8 mil mesafeden görülebilen, dalgakıranın uçlarına yerleştirilmiş iki deniz feneri, su ve havagazı kanalizasyonları; 12) Müteşebbisin rıhtımların arkasında oluşturacağı dolma toprak boyunca suların akışını sağlamaya yönelik lağım ve diğer işler [...][16]

Bu kadar uzun bir çalışma listesi yalnızca tasarlanan işin karmaşıklığını kanıtlamakla kalmaz, aynı zamanda, 1900 öncesinde Selanik'teki liman tesislerinin ilkel durumuna da tanıklık eder. Liman etrafindaki altyapının da tamamen eksik olduğu açıktı. Ne hangar vardı, ne de dalgakıranlara ulaşan demiryolu hattı; ne kanalizasyon, ne de taş döşeli rıhtımlar. Sözleşmenin maddelerine göre, modern bir ticaret limanının iyi işlemesi için kaçınılmaz olan bu öğelerin inşası şirkete aitti.

Edmond Bartissol'un imar alanındaki yeteneğine ve ününe rağmen, Société ottomane de Construction du Port de Salonique, sözleşmenin 4. maddesinde belirtilen süre içinde kontrat hükümlerinin tamamını yerine getiremedi. Bu durum müteşebbisi "... çalışmalara on iki aylık süre içinde yeniden başlama ve padişah iradesinin tarihinden sonraki beş yıllık süre içinde tamamlama" yükümlülüğüyle karşı karşıya bıraktı. Bu süre 17 Haziran 1901'de sona erdiğinde, girişilen iş hâlâ tamamlanmamıştı.[17]

---

16 "Ayrıntılı Giderve Yükümlülük Şartnamesi"nin 2. Maddesi, *AMAEF-Nantes,* Selanik Fransız Konsolosluğu, dosya no 42. Selanik limanın inşaat projesiyle ilgili aynı bilgiler Fransız konsolosunun Paris'teki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektuplarda da mevcuttur: *AMAEF,* ADC, Türkiye, dosya no 459, *agb.*

17 *AMAEF-Nantes,* Selanik konsolosluğu, dosya no 42. *AMAEF,* ADC, Türkiye, dosya no 459, Selanik limanı. Projenin gerçekleştirilmesi ve ilave çalışmalar üzerine not, 1 Ekim 1901, s. 6.

Gecikmenin sayısız sebebi vardı. Fakat işleri yavaşlatan özellikle Osmanlı-Yunan Savaşı ve 1898 Temmuz'undan önce işe koyulamayan imtiyaz sahipleriydi.[18] İşe koyulma da liman inşaatına başlama anlamına gelmiyordu. Bartissol'un ekibi önce yaklaşık 1300 metrelik bir hatta ray yerleştirecek, böylece Kale'nin doğusundaki, gerekli malzemelerin çıkarılacağı tepe olan "Şeyh Su" taş ocakları ana şantiyeye bağlanacaktı.[19]

Bu engellere rağmen, binaların büyük bölümü 1901'de tamamlandı ve şirket Ocak 1902'de işe başlayabildi.[20] Fakat yükümlülükler şartnamesinin 2. maddesinde öngörülen işlerin tümü çok sonra tamamlanabilecekti. Örneğin "limana ulaşan ve rıhtımlar ile dalgakıranı istasyona bağlayan yaklaşık 3 kilometrelik demiryolu" inşaatıyla ilgili işverenin yükümlülüğünü hatırlatalım: Bu çalışmalar ancak 1910 başında başlayacaktı![21]

Selanik limanının hikâyesi epeyce uzun ve karmaşıktır. Ekonomik hedef kuşkusuz önemliydi ve ilgili taraflar, her biri kendi hesabına, mümkün olan en yüksek kârı elde etmeye çalışıyordu. Örneğin, çalışmalardaki önemli gecikmeye yol açan yalnızca Osmanlı-Yunan Savaşı ya da rayların önceden yerleştirilmesi değildi. Mavnalarla malların taşınmasını sağlayan ve ekmek kapılarının kapanmasından endişe eden hamalların güçlü tepkisini de gecikme sebeplerine eklemek gerekir. Hazine ile Şark Demiryolları Şirketi arasında, demiryolunun geçtiği bölgelerdeki mülkiyet hakları konusunda başgösteren ciddi anlaşmazlıkları da hesaba katmalıdır.[22]

Bu sorunlar yüzünden, halk Liman Şirketine'ne hiç de iyi gözle bakmıyordu. Yerel basının bir bölümü, Mösyö Bartissol'u "bu tür işlere girdiklerinde nasıl olursa olsun en fazla kârı elde etmekten başka bir şey düşünmeyen, uygun şekilde inşaat yapmayı dert etmeyen" Avrupalı kapitalistler arasına yerleştirmekte tereddüt etmeyecekti.[23] Bu güvensizlik Selanikliler arasında iyice kök salmıştı. On beş yıl sonra, çok tutucu ve milli-

---

18 *AMAEF*, ADC, Türkiye, dosya no 459, Selanik, L. Steeg, 18 Mayıs 1900.

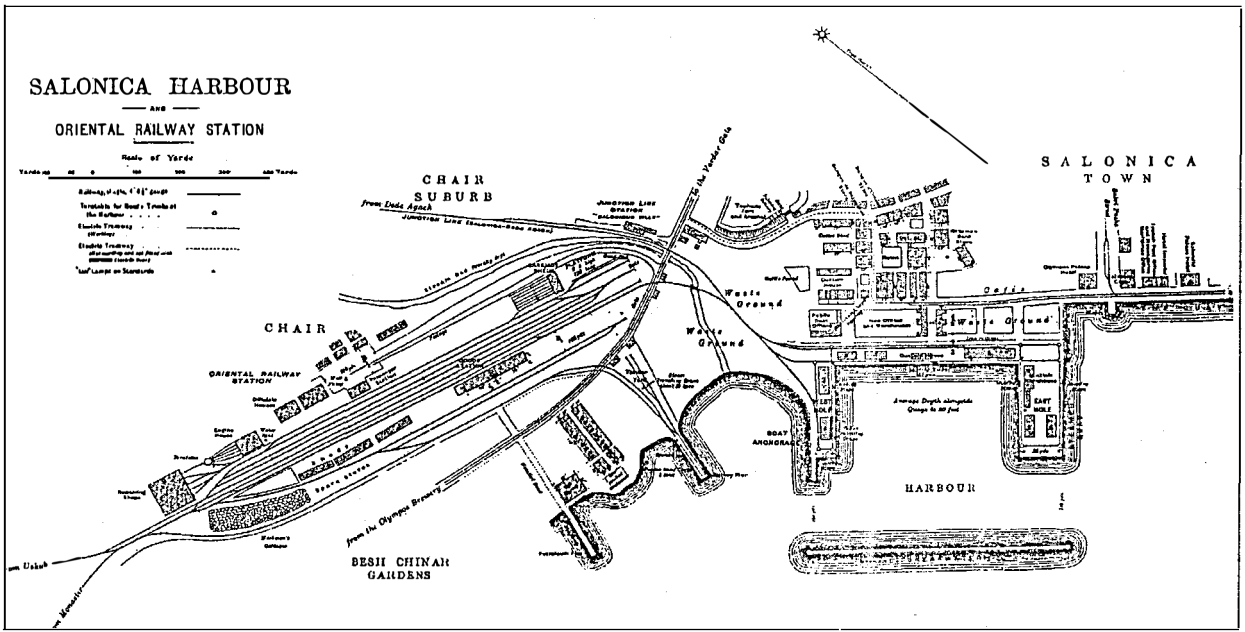
19 *AMAEF*, ADC, Türkiye, dosya no 459, Selanik, A. Cillière'in raporu, *agb.*

20 *AMAEF*, ADC, Türkiye, dosya no 459, Selanik, L. Steeg'in mektubu, 17 Aralık 1901.

21 *AMAEF*, Correspondance politique et Commerciale / Nouvelle série CPC/NS), Türkiye, dosya no 455, Pera, 5 Kasım 1909, limanın demiryoluna bağlanması konusunda Fransız Selanik Limanı Şirketi ile Şark Demiryolları Şirketi arasındaki görüşmelerin sonuçlandığını bildiren mektup.

22 *AMAEF*, ADC, Türkiye, dosya no 459, Selanik Limanı, Hazine Projesinin Gerçekleştirilmesi ve İlave Çalışmalar Üzerine Not, 1 Ekim 1901, s. 4. Selanik Limanı'yla ilgili belgeler Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde saklanmaktadır, Nantes'ta da çok sayıda belge vardır. Bu çalışmada, çok özlü birkaçına yer verildi.

23 *Asır*, 5 Haziran 1899.

Plan 8. Selanik limanı. Britanya genel kurmayı adına yapılan bu plan 1909 tarihlidir. Demiryolu limanın zorunlu bir ekidir. Tersi de doğrudur: Deniz, demiryolu ulaşımının uzantısıdır. Limanın hemen yakınında, modern şehrin yeni kurumlarının varlığı göze çarpar: kafeler, lüks oteller, Selanik Kulübü.

yetçi bir Yunan gazetesi, *To Fos* (Işık) Fransız işadamlarına da çok belirgin bir antipati sergileyecekti. "Kendi haklarımızın efendisi bizsek..." başlıklı bir yazıda *Fos*'un köşe yazarı, işi şirketten *şeytani* diye söz etmeye kadar vardırmıştı.[24]

Bu gergin ortamda Osmanlılarla Edmond Bartissol'un işletmesi arasındaki ilişkiler gitgide önemini yitirirken, Selanik belediyesi yine Liman Şirketi ile rıhtımların genişletilmesi konusunda görüşmelere başladı.[25] Bu kez sözleşme belediye ile şirket arasında yapıldı, Hazine görüşmelerden uzak tutuldu.[26]

Özellikle, Olimpos Meydanı'ndan Beyaz Kule'ye kadar uzanan mevcut rıhtımı 12 metre genişletmek gerekiyordu.[27] Bartissol projeye 34 bin Türk Lirası (yani 608 bin frank) değer biçmişti. Belediye, tutarı ödeyecek durumda olmadığından, yıllık ödentiler yapmayı önerdi.

Teknik olarak, rıhtımların genişletilmesi bir limanın inşasından çok daha basit bir işti. Bu durumda, şirketin amacı yeni alanlar açmaktan başka bir şey değildi. Denizden kazanılan bu alanlar 13 bin metrekareden daha fazla bir yüzölçümünü kapsıyordu. İlk akla gelen soru, buranın mülk sahibinin kim olacağıydı. Ne yazık ki, bu konuda kesin bilgi bulmak henüz mümkün olmadı. Nantes'taki Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde saklanan bir yükümlülük şartnamesi projesi, soruna ima yollu bile gönderme yapmıyor. Aynı şekilde, Fransız konsolosu ile Paris'teki Fransız Dışişleri Bakanlığı ya da İstanbul'daki büyükelçi arasında şirket hakkında yapılan birçok yazışma da bu sorunu sessizce geçiştiriyor. Açıkça belirtilmese de yeni alanların belediye mülkü olduğunu mu kabul etmeliyiz?

Yerel basında Bartissol'a karşı girişilen polemik Bartissol'un elde edebileceği maddi kârla ilgili olduğundan, bu varsayım akla yatkındır. Dönemin Selanik gazeteleri okunduğunda olaylar pek açık değildir. Liman Şirketi'ne ve genel olarak Fransız çıkarlarına yakın olan *Journal de Salonique* 8 Haziran 1899'da Edmond Bartissol'un bir açıklamasını yayımlar. Bu açıklamada, Bartissol rıhtım çalışmalarına girişmesinin nedeninin "Selanik şehrine hoş görünmek" olduğu hakkında okura bilgi vermektedir; bu amaçla tamamen özel sohbetler düzenleteceğini de söyler. Bu büyük laflara yanıt olarak *Asır* gazetesi şöyle der: "[...] Mösyö Bartissol son de-

---

24 *To Fos*, 10 Haziran 1914.

25 *AMAEF*, ADC, Türkiye, dosya no 459, Selanik, A. Cillière'in raporu, *agb.*

26 Şu an için, bu ilişkileri belirten belgelere rastlayamadım. Yine de, Belediye ile Hazine arasında bir anlaşma olmuş olması muhtemeldir, buna göre, Hazine belediye meclisinin atacağı adımların garantörü olacaktır.

27 1100 m.lik bir mesafedir bu.

rece zengin olabilir, fakat bir rıhtım inşa etmenin zevki için ve Selaniklileri memnun etmek için on binlerce lira kaybedebileceği bir işe giriştiğine inanmak olacak şey değildir. [...]"[28]

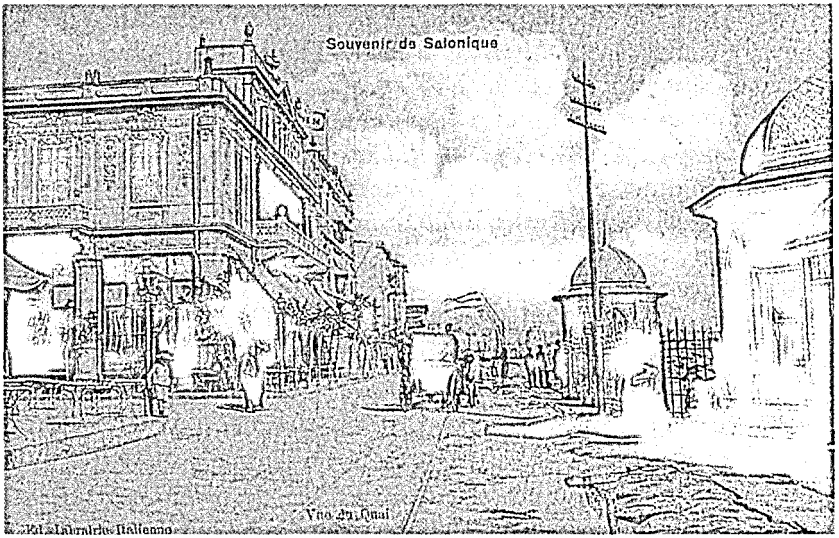
Bu tür kontratlar, her on seferin dokuzunda, işi yapan şirketin denizden kazanılan bölümlerin mülkiyetine sahip olmasını öngörüyordu. Özellikle İzmir'de durum böyleydi; Liman Şirketi orada binlerce metrekarelik yeni alanın mülkiyetine sahip olmuştu.[29] Bartissol, "Selaniklileri memnun etmek için" rıhtımları genişlettiğini duyurduğunda, kendi haklarından vazgeçerek bu alanı şehre armağan ettiğini mi söylemek istiyordu?

Ne olursa olsun, daha Sabri Paşa döneminden beri, fakat özellikle 20. yüzyıl başında, Selanik rıhtımı yalnızca gemilerin demirlediği bir yer değildi; aynı zamanda şehrin vitriniydi. Yeni otellerin hemen hemen tümü, karma bir müşteri kitlesine hitap eden ilk kafeler ve daha sonra da sinemalar burada açılacaktı. Özellikle yazları rıhtım Selanik'in en canlı yeriydi. Dışarıda oturacak yerleri olan ve körfeze bakan kafeler hızla yayılmaktaydı ve deniz kıyısında gezinenlerin boş ya da dolu bir sürü sandalyeyle karşılaşmaları alışılmış bir durumdu.[30] Olimpos-Beyaz Kule tramvay hattı da rıhtımdan geçiyordu, bu durum belediye ile işleticiler arasında sürekli bir anlaşmazlık kaynağıydı. İşletmeciler, müşterilerini Tramvay Şirketi arabalarının neden olabileceği çeşitli kazalardan korumak amacıyla, caddenin yayalara ayrılmış bir bölge olmasını ısrarla talep ediyorlardı. Mükemmel bir gece yaşamı yeri olan rıhtım da Selaniklilerin ayrıcalıklı "volta" yerlerindendi: Olimpos Meydanı ile Beyaz Kule arasında cumartesi ya da pazar günleri ailecek yapılan gezintilere bu ad veriliyordu. Evlilik adaylarının iyi birer seçim yapmasını sağlayan "volta", Selaniklilerin yaşamında her zaman özel bir yer işgal etti.

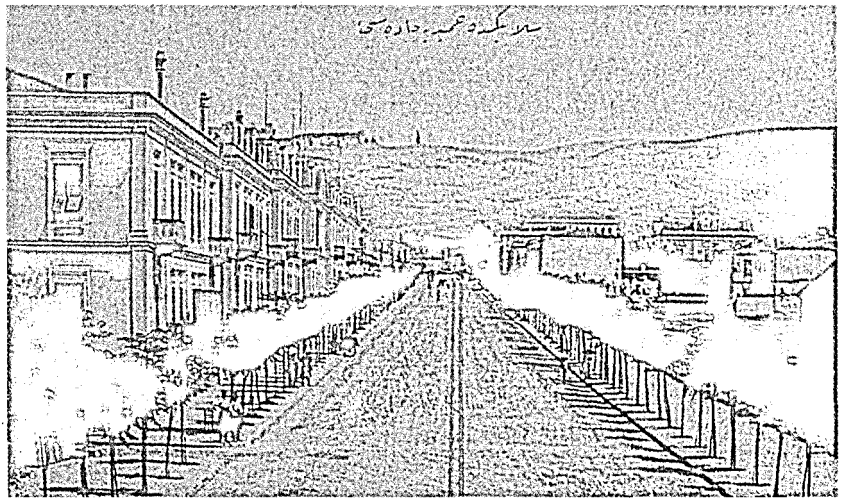
Selanik, rıhtım sayesinde 1870'lerden itibaren yeni bir çehreye kavuştu: oteller, restoranlar, birahaneler, kafeler; aynı zamanda da, artık modern bir şehir görünümü oluşturan işletmeler ve bankalar. Bu yeni düzenleme yerel bir özellik değildi. Osmanlı'nın Akdeniz'deki diğer liman şehirlerinde de aynı vitrin-rıhtım türüne rastlamaktayız. En karakteristik örnek İzmir ve ünlü Kordon'udur. İzmir rıhtımında da, Selanik'teki gibi dinlenmeye ve eğlenmeye yönelik yapıyı görürüz. Her iki örnekte de deniz kıyısı Batılı yaşam tarzlarından ve mimariden geniş ölçüde esinlenmiş, sevimli, temiz bir şehir görünümü sunar. Fakat şehrin iç kesimindeki manzara aynı mıdır?

---

28 *Journal de Salonique*, 8 Haziran 1899.
29 Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, s. 94-104.
30 *Journal de Salonique*, 26 Kasım 1900.

Fotoğraf 2. Rıhtımdan manzara. Dipte Beyaz Kule görülüyor. Fotoğrafçı Olimpos Oteli'nin önünde, Olimpos-Beyaz Kule hattındaki tramvayın döndüğü köşededir (Johann Strauss koleksiyonu).

Fotoğraf 3. Hamidiye Bulvarı. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı şehirciliğinin tipik bir örneği: Ön cepheleri çok düzenli binalarla ve ağaçlarla süslü, geniş, düz cadde (Johann Strauss koleksiyonu).

D. YA ARKA CEPHE?

Belediyenin kurulmasından itibaren, yaşam koşullarının genel olarak iyileştirilmesi ve temizlik yeni yerel yetkililerin belli başlı kaygıları arasında yer almıştı.

Şehrin temizliğiyle ilgili üç girişim özellikle kayda değerdir. Yapılan temel iş, esas olarak şehir sokaklarının süpürülmesiydi. Fakat Belediye Meclisi'nin övgüye değer bu kararı önemli bir sorunla karşılaşmıştı. İlk belediye başkanı Süleyman Sadi'nin bu işe giriştiği dönemde Selanik'te hiçbir yol hizmeti yoktu. Ne yapmalı? Bunun üzerine Sabri Paşa mahkûmların bu işte kullanılması iznini verdi. "[...] O dönemde, her sabah, zincirlere bağlı ve jandarmaların refakatindeki korkunç haydutların, ellerinde birer büyük çalı süpürgesiyle şehrin sokaklarında ciddiyetle dolaştıkları görülüyordu. [...]"[31] Kuşkusuz, yöntem pek profesyonelce olmadığından, sonuç kusursuz olmaktan uzaktı. Fakat bu girişimle, Süleyman Sadi'nin meclisi şehir temizliğinin belediyeye düşen bir görev olduğunu açıkça kabul ediyordu.

Bu ilk ve törensi süpürme seansının son derece pedagojik karakterine rağmen, Selanikli ev kadınlarının mesajı aldıklarına kim bizi ikna edebilir? Başıboş gezinen sokak köpeği sürüleri –sayıları ancak 1941-1943 büyük açlığı sırasında önemli ölçüde azalacaktır– sivil inisiyatifin henüz gelişmemiş olduğunun canlı kanıtıydı. Bu köpek sürülerinin hiç durmadan çoğalabilmeleri, özellikle sokakta bolca buldukları çer çöp sayesinde beslenebilmelerine bağlıydı.

Halk sağlığıyla ilgili olarak belediyenin ikinci girişimi şehir merkezindeki belli başlı yollara taş döşemek olmuştu.

Belediye, kuruluşundan itibaren, bu konuda iyi niyetli olduğunu göstermişti. Fakat para yokluğundan bazı kesimlerde –yukarı şehrin bazı sokakları, bir de restorasyonu Kasım 1878'de tamamlanan Frenk mahallesinin ana yolu– ancak şoseleri tamir edebilmişti.[32] Belediye, mali kaynak olmadığından büyük boyutlu işlere de girişemiyordu. Örneğin, Vardar Kapı'yı Kelemeriye Kapısı'na bağlayan Büyük Cadde'nin onarımı sürekli geciktirildi. Yine de bu projenin gerçekleştirilmesi büyük bir aciliyet taşımaktaydı, şehrin ana ekseni olan eski Egnatia Caddesi'nin de durumu kötüydü. İlk yağmur damlalarıyla birlikte, ana yol üzerindeki bir sürü çukur suyla dolar, çamur haftalarca kalırdı. Civar mahallelerde oturanların ömürleri parmak uçlarında yürümekle geçiyordu...[33] Halkı sakinleştirmek

---

31 P. Risal, *La ville convoitée*, s. 247. Apostolos Vakalopulos, *İstoria tis Thessalonikis* (Selanik Tarihi), Selanik, 1983, s. 339'de bu mahkûm-çöpçüleri anlatır.

32 *Hermis*, 10 Kasım 1878.

33 *Hermis*, 8 Aralık 1878.

için belediye zaman zaman bazı cılız çalışmalar yapmaktaysa da görüntü kökten değişmiyordu.

Bu tamamen geçici ve ara çözümler Selaniklileri hiç tatmin etmiyordu. Şehirlerinin en merkezi sokaklarının sürekli mikrop yuvası halinde görmekten hoşnutsuzluk duyan Selanikliler, kamu sağlığına zarar veren soruna tek çare olarak yollara taş döşenmesini talep ettiler. Çeşitli cemaatlerin en varlıklı kişileri bunun için para vermeye bile razıydı. Zaten semt sakinleri bu tür çalışmaların masrafını ilk kez karşılıyor olmayacaktı. Yine de, kamuoyu baskısına rağmen, taş döşenmiş ilk sokaklara ancak 1880'den sonra rastlanacaktır.

Temmuz 1882'de tamamlanan Istıra'ya taş döşenmesinin hikâyesi uzundur.[34] Hamdi Bey'in –birkaç yıl sonra belediye başkanı olacaktır– başkanlığındaki bir komite 1870'lerin sonunda kurulmuştu. Hamdi Bey çalışmaların koordinatörü olmak istese de, esas görevi ilgili mahalle sakinlerinin verdikleri parayı toplamak oldu. İşin neredeyse tüm mali yükünü karşılayanlar yine mahalle sakinleriydi. 1880 kışı için öngörülen çalışmalar soğuk nedeniyle –aynı zamanda da Istıra tacirlerinin dillere destan cimriliği yüzünden– önemli ölçüde gecikti, ancak Haziran 1880'de başladı.[35]

Vardar-Kelemeriye Caddesi'nin makadamlanması 1884 sonbaharında başladı.[36] Yaklaşık üç yıl sürdü, bu süre içerisinde yol da düzeltildi.[37] Çalışma yalnızca bu merkezi yol ağzını ilgilendiriyor olsa da tartışmasız çok önemliydi. Bununla birlikte, aynı deney birkaç kez yinelenmeyecekti.

19. yüzyılın son çeyreğinde yalnızca birkaç ana yol ve merkezdeki bazı kesimlere taş döşendi. Bu dönemde, belediye yetkilileri Selanik sokaklarının tümüne taş döşemeyi pek düşünecek durumda değillerdi: Bu pek külfetli olurdu.[38] O dönemde Hamdi Bey'in başkanlık ettiği Belediye Meclisi ancak 1900 yılına doğru böyle bir proje imkânı üzerinde düşünmeye başladı.[39] Başka bir deyişle, 1880'lerde, şehir merkezinden çıkıldığında sokakların çoğunun sert toprak olduğu görülüyordu. Yağmur yağar yağmaz her taraf çamur oluyordu.

---

34 *Faros tis Makedonias*, 17 Temmuz 1882, esas olarak vali Galib Paşa'nın -ve başka kişilerin- reformcu anlayışı sayesinde, eserin tamamlandığını duyurur: Bu konuda bkz. P. Risal, *La ville convoitée*, s. 260.

35 *Hermis*, 29 Şubat 1880.

36 *Faros tis Makedonias*, 17 Kasım 1884.

37 P. Risal, *age.*, s. 260. Ayrıca bkz. *Faros tis Makedonias*, 12 Ağustos 1887'de makadamlamanın avantajları ve dezavantajları anlatılır.

38 Bunun bedeli bir milyon Frank olarak hesaplanmıştı: *Journal de Salonique*, 19 Şubat 1900.

39 *Journal de Salonique*, 28 Eylül 1899.

Şehrin temizlenmesi politikasının bir diğer tipik örneği de ilk umumi tuvaletlerin ortaya çıkışıydı. Çok yetersiz sayıda da olsa, bu belediye tuvaletlerinin inşasının tamamen eğitici bir özelliği vardı. Verilen mesaj basitti: Temel kamu sağlığı nedenleriyle, doğal ihtiyaçları, geleneksel şehir tablosunda sık rastlandığı gibi, açık havada, sokağın ortasında karşılamamak gerekir.

Temmuz 1883'te belediye çıkarttığı bir kararı duvar ilanlarıyla duyurdu. Bu karara göre, bundan böyle "... hangi duvara olursa olsun", sokak ortasında işemek resmen yasaktı. Selanikliler yine bu ilan aracılığıyla umumi tuvaletlerin inşaatının tamamlanmak üzere olduğunu öğrendiler.[40] Belediye Meclisi'nin bu döneme doğru hazırlamakta olduğu yüzlerce proje arasında umumi tuvaletlerin inşası pek önemsiz bir yer tutuyordu ve elbette bir önceliği yoktu. Çok kısa süre içerisinde, bu ilk tuvaletten sonra, Belediye bu övgüye değer girişimden tamamen vazgeçti.

Bir şehrin bu yenilikçi şehircilik modeline uyması için temiz olması yetmiyordu. Güzel olması da gerekirdi. Bu kuşkusuz pek görece bir kavramdır. Yine de, 19. yüzyıl sonuna doğru, güzel şehir prototipi standartlaşmıştı ve Osmanlı şehirlerinin hemen hemen tümünde uygulandı.

Abdülhamid rejiminin kurallarıyla uyum içinde olarak düzenlenmiş mekân, özellikle yeni estetiğin parçasıydı. Uygulamada bunun ifadesi sokakların düzgün hale getirilmesi, ana geçit yolları açılması, mevcut caddelerin genişletilmesi, çıkmaz sokakların –mümkün olduğunca– kaldırılması, ızgara planının neredeyse sistematik olarak benimsenmesiydi. Bu çalışmalar, düzen arzusunun yanı sıra kamu sağlığının iyileştirilmesi arzusunu göstermekteydi. Izgara plana göre inşa edilmiş yeni mahalleler, eskinin karmakarışık sokaklarından açıkça daha iyi havalandırılmaktaydı ve daha sağlıklıydı.

19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te beş büyük cadde açıldı. Deniz kenarından (Olimpos Meydanı) Konak'a kadar giden, 1,5 km. uzunluğundaki birincisi 1867 yılında, adını aldığı Sabri Paşa tarafından açıldı. Konak'tan belediye hastanesine kadar giden Midhat Paşa Caddesi 1875'te açıldı; caddenin adı, bu ünlü devlet adamının kısa süre Selanik valiliği yaptığını belirtir. Aynı döneme doğru Büyük Vardar Caddesi düzeltilmiştir, sur duvarlarının dışındaki bu türden ilk girişim olan Hamidiye Bulvarı'nın açılması ise iki yıl sonra başlayacaktır.

Düzenli şehir arzusunun bir diğer tezahürü ise Belediye Meclisi'nin sokaklara ad ve ev kapılarına da numara verme kararıydı. Bu işlem gerçek-

---

40 *Faros tis Makedonias,* 16 Temmuz 1883.

leştirildiğinde tam anlamıyla tatminkâr değildi. Öncelikle, Mayıs 1898'de asılan ilk tabelalar Türkçe'ydi. Bu, bazıları için sorun oluşturuyordu; Selanik'te çok sayıda yabancının bulunmasını gerekçe göstererek tabelaların Türkçe-Fransızca olarak iki dilli asılmasını talep ettiler. İlk asılan tabelaların içeriğine gelince, belediye hizmetlerinin bu konuda apaçık ortada olan deneyimsizliğine kanıttır. Sokak adlarının seçimine pek dikkat etmedikleri açıkça görülmektedir. Örneğin, şehir tarihindeki önemli günleri ya da önemli kişileri anmayı düşünmemişlerdir. Belediye, farklı sokakları belirtmek için mahalle sakinlerinin kendi aralarında kullandıkları adları resmileştirmekle yetinmiştir.

Örneğin, Olimpos Meydanı etrafında uzun ve tuhaf adlar taşıyan tabelalar vardı: Miltiadi Kahvesine Çıkan Sokak, Pallas Kahvesine Çıkan Sokak ya da Bakkal Konstantin Sokağı. Anında güçlü bir tepki geldi. Gazeteciler, Selanikliler adına yine verip veriştirmekteydi, çünkü "[...]kuru erikleri ve kötü kahvesiyle, Konstantin denen o adamın ve tezgâhına kurularak rakısını satan Miltiadi'nin şehrin itibarını nasıl yükselttiğini [...]" anlayamamışlardı.[41]

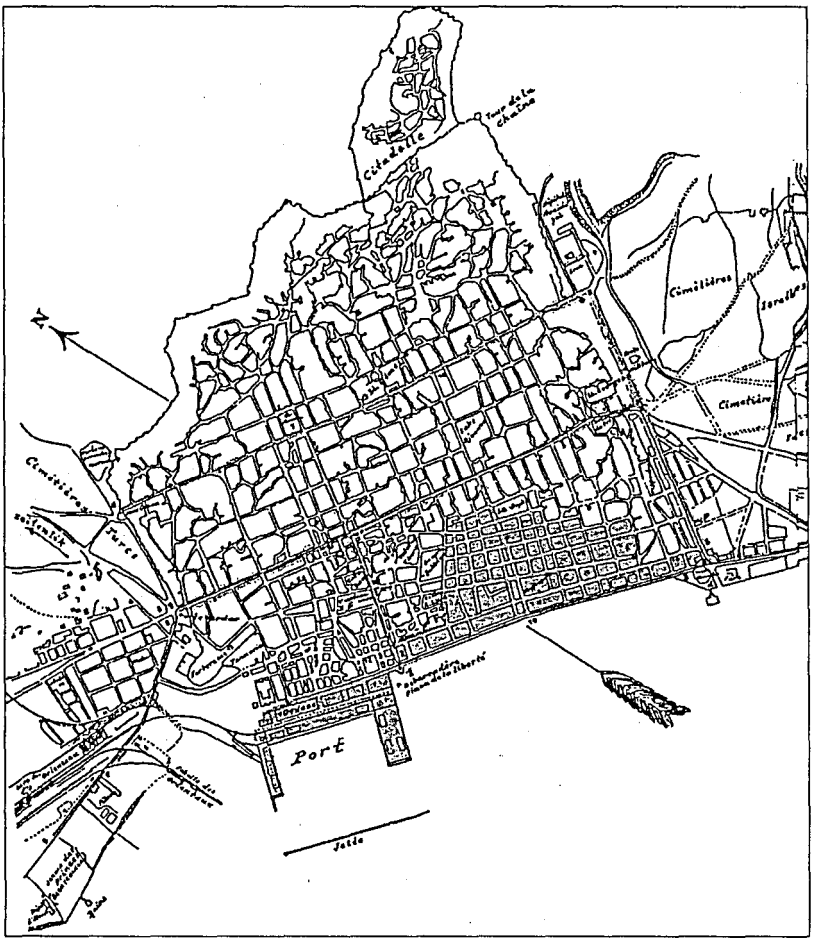
Geleneksel şehri bu temizleme ve yeniden düzenleme kaygılarının dışında, yerel yetkililer, 19. yüzyılın bu son çeyreğinde Selanik'i güzelleştirme, sakinleri için şehri hoş kılma arzularını ifade etmekten geri durmadılar. Kuşkusuz bu amaçla, Galip Paşa şehrin büyük ana yollarının kenarlarına akasyalar diktirdi; geleneksel Doğu şehirlerinde pek bilinmeyen yeşil alanların ve meydanların sayısı arttı.[42]

O zamana kadar çamurun ve tozun hüküm sürdüğü bir çevreye ağaçların ve yeşilliğin girmesi, şehri güzelleştirmek için girişilen çabalardan yalnızca biriydi. Bu sonuncu hedef, Osmanlı yetkililerinin özel bir dikkat gösterdikleri anıtsal öğeler aracılığıyla da gerçekleşti. Bu alanda en gözde nesneler, hiç tartışmasız, çeşmeler ve meydanlardaki saatlerdi.

Mütevazı ya da görkemli çeşmeler Osmanlı şehrinin yeni görünümünün parçasıydı. Bu durum yalnızca Makedonya'ya özgü değildi: Bu çeşmeler İstanbul, İzmir, Beyrut ya da Trabzon'da da karşımıza çıkmaktadır. Fransız Devrimi döneminde çok değer biçilen bu anıtsal çeşmeler, çoğu zaman Avrupalı modellerden esinlenmişti. Bu yılların Avrupa'sında Mısır'ın antikaları, güçlü sembolik anlamlarıyla hâlâ gözdeydi. Dolayısıyla, Selanik'te Hamidiye Bulvarı'nın kuzey ucunda inşa edilmiş büyük çeşmenin küçük bir Mısır taş anıtının üstüne oturtulmuş olması pek şaşırtıcı de-

41 *Journal de Salonique*, 26 Mayıs 1898. Sokak adları konusunda ayrıca bkz. *Journal de Salonique*, 19 Mayıs 1898.

42 P. Risal, *age.*, s. 260.

Plan 9. Şehir merkezini yeniden düzenlemeye yönelik bellibaşlı çalışmalar: 1. Midhat Paşa caddesinin açılması (yukardan birinci), 2. Egnatia caddesinin düzeltilmesi (ortadaki yol ağzı); 3. Sabri Paşa caddesinin açılması (denizden Midhat Paşa caddesine uzanan eksen); 4. Hamidiye caddesinin inşası; 5. Liman ve rıhtım inşası; 6. 1890'da yanan şehir merkezinin yeniden inşası.

ğildir. Şadırvan diye bilinen bu anıt, aynı dönemde açılan yeni Hamidiye Bulvarı'nı kutlamak için Sultan II. Abdülhamid'in Selaniklilere bir armağanıydı. Hamidiye Çeşmesi'nin inşası 1889 Mart'ında başladı[43] ve resmi açılış töreni şatafatlı bir törenle, aynı yılın 21 Eylül'ünde yapıldı. Rengârenk bayrakların ve mersin dallarının ortasında vali, konsolosları, cemaatlerin dini liderlerini, belediyenin ve askeriyenin önde gelen kişilerini kabul etti. Bu vesileyle, çeşmeden bütün Selanik'in susuzluğunu giderecek miktarda vişne şerbeti fışkırtılmıştı. Açılış töreninin hemen ertesi günü su verilen şadırvan, civardaki mahallelerin yaşamında hemen önemli bir rol oynamaya başladı; basit bir süs değildi.[44]

Bir diğer anıtsal yapı da Abdülhamid dönemi şehrini süslemek amacıyla büyük ölçüde kullanılan meydan saatidir. 19. yüzyıl sonu Selanik'inde çok sayıda "saatli" anıt vardı. Çoğu zaman camilerin mimari yapısına dahil edilen ya da bunların hemen yakınına dikilen bu yapıların işlevi, dini görevleri tam vaktinde yerine getirip getiremediğinden endişe duyan inançlı Müslümanlara saati göstermektir, aynı zamanda da yeni bir değerin ortaya çıkışını yansıtırlar: Zamanın kontrol altına alınması, kurallı ve disiplinli bir yaşam. Meydan saatleri yalnızca şehir uzanımı süslemek amacıyla inşa edilmiş değildir. Bunlar, aynı zamanda ve özellikle kamusal yarar taşıyan kurumlardır.[45]

Kesin bir politik irade ve anahtar mevkilere yerleşmiş dinamik insanlar: Şehir ortamının yeniden şekillenmesini sağlamış olan ana harç budur. Hedef basittir. Geleneksel şehri Avrupa modeline göre biçimlenmiş modern bir şehre dönüştürmek. Surların yıkılması, liman ve rıhtımların inşası, bu amacın gerçekleştirilmesindeki ilk evreyi oluşturur. Rıhtım ve liman şehri temelden donatır: Değişimi ifade eden bir cephe, bir tür devasa dekor.

Fakat Selanik'te belediye ve vilayet yetkilileri daha da ileriye gitmek ve Osmanlı reformcularının buyruklarını tamamen uygulamak istediler. Sağlık, düzen, güzelleştirme; belediyenin şehrin yeniden düzenlenmesi konusunda izlediği politikanın üç sloganı bunlardı.

İlkesel karar ve açıklamalar ile gerçekleştirilen somut şeyler arasında aşılması her zaman kolay olmayan bir engel vardır. Merkezi iktidarın da, yerel mercilerin de bu projeleri finanse edecek imkânı, hatta niyeti olmadığını saptamak gerekir. Büyük imar çalışmalarının durumu da böyledir; şehrin imarını iflasın eşiğindeki bir devlete teslim etmek hayal bile edilemezdi. En mütevazı işlemler bile –örneğin bir sokağa taş döşen-

---

43 *Faros tis Mokedonias*, 8 Mart 1889.
44 *Foros tis Mokedonias*, 23 Eylül 1889.
45 *Journal de Solonique*, 31 Aralık 1900.

mesi– çoğu zaman ancak ilgili kesimde oturanların seferber olmasıyla gerçekleşebiliyordu.

Belli kapsamdaki projeler söz konusu olduğunda –ister vilayet isterse payitaht olsun– yöntem her yerde aynıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluktaki büyük şantiyelerin hemen hemen tümü yabancı sermayeyle finanse edilen şirketlere teslim edilmişti. Limanlar, demiryolları, içme suyu şebekesi, şehir içi ulaşım, havagazı dağıtımı... Avrupalı yatırımcılardan kaçan hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey yoktu.

Avrupa'nın büyülediği bir avuç seçkin bürokrat, şehrin gözlerini Viyana'ya ve Paris'e dikmiş ileri gelenleri, Doğu'da servet avcılığına çıkmış Fransız, Belçikalı ya da İngiliz işadamları... Osmanlı şehrinin Avrupai egzotizmin bir mücevheri olarak kendini sunabilmesi için bu üç insan kategorisinin buluşması gerekiyordu. Selanik'te yeni belediye teşkilatının büyük başarısı, en azından böyle bir kesişmenin koşullarını yaratmak oldu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ŞEHİRDE DAHA İYİ YAŞAMAK

Yeni Osmanlı şehrinin sakinleri 19. yüzyılın son çeyreği boyunca kamu sağlığı, düzen ya da güzelleştirme çalışmaları dışında evde rahatlığı da keşfettiler. Örneğin Selanik'te –aynı zamanda İstanbul'da, İzmir'de ya da Beyrut'ta– akarsu ve havagazı ortaya çıktı ve birkaç yıl içerisinde her evin zorunlu bir parçası haline geldi, gündelik yaşamı önemli ölçüde değiştirdi.

Aynı dönemde şehir insanı, içme suyu, aydınlatma ya da ulaşım araçları gibi bazı hizmetleri halka sunma görevinin devlete ait olduğu, bundan böyle özel teşebbüse ya da cemaat kasalarına bel bağlamaları gerekmediği, çeşitli etnik grupların liderlerinin iyi niyetine ise hiç bağlı olmadığı fikrine iyice aşina oldu. Şehirlinin zihniyetindeki bu önemli değişim yalnızca Batı'ya açılmaya ve aynı yıllarda Avrupa'nın büyük merkezlerine damgasını vuran değişimlere bağlı değildi. Bu, öncelikle Tanzimat'ın başından itibaren Osmanlı devletinin giriştiği şehircilik faaliyetlerinin sonucuydu. Başka bir deyişle, büyük şehir sakinlerinin belediye inisiyatifine güvenmeye başlamaları, belediyenin son yıllarda gitgide daha çok kendini göstermesine, gitgide daha koruyucu davranmasına bağlıydı. Artık bir karantina yeri inşa etmek için kolera salgını beklenmeyecekti; çeşmeler yaptırmak ya da içme suyu dağıtım şebekeleri çalışmalarına başlamak için kuraklığın etkilerini yaşamak gerekmiyordu. Şehir sakinleri ile yerel yetkililer arasında kurulan bu yeni ilişkinin kökeninde büyük ölçüde devlet vardı. 1870'lerden itibaren halkın gözünde yerel yetkililerin yerini şehir çerçevesinde giderek daha çok önem kazanan yeni örgüt, belediye aldı.

19. yüzyılın son çeyreğinde her yerde mevcut olan belediye, Tanzimat öncesi Osmanlı şehrinin insanı için meçhul bir kurumdu. Yine de bu, belediyeye denk hiçbir makamın olmadığı anlamına gelmez. Gördüğümüz gibi, mahallelerde muhtarlar, muhtesibler ya da vilayetin idari ve askeri

yetkilileri şehirdeki işlerin yönetimiyle de ilgileniyorlardı. Belediyeyi eski düzenden ayıran, şehir çerçevesinde programlı ve reformcu bir faaliyet sürdürüyor olması, dönemin şehircilik ilkelerini uygulamaya çalışması, son olarak da yetki alanının şehir sınırlarını aşmamasıydı.

Ayrıca, şehirli kendini doğru dürüst bir yaşam sürdürmek için temel bazı haklara sahip bir şehir topluluğunun üyesi hissetmekteydi; burada, devletin vergi toplayıcılıktan çıkmaya ve tebaanın gündelik yaşamının maddi koşullarıyla ilgilenmeye karar vermesinin de önemli olduğunu saptamak önem taşır. Tanzimat şehri, gerçekte, topluluğa bir yer açan ve gelişiminde halkın dikkate alındığı ilk Doğu şehridir. Bununla birlikte, bu değişimler kendi başına gerçekleşmemişti. Akar su, yol hizmetleri, akşamları gazla aydınlatılan evler gerçeğine şehir halkının alışabilmesi zaman aldı.

A. İÇME SUYU

Reformlar öncesi Selanik'inde su yokluğunun durmadan kanayan bir yara olduğunu görmüştük. Bu durum 1890'ların başına kadar sürdü.

1869'da belediyenin kuruluşundan itibaren, mevcut cılız içme suyu şebekesini geliştirme çabaları yaygınlaşmıştı. Çeşitli mahallelerde birçok çeşme inşa edildi, kimileri tamir edildi.[1] Sorunla daha ciddi baş edebilmek için –aynı zamanda da olaylar ciddiliğini koruduğundan–[2] belediye 1880'de Urumcuk'taki değirmenleri satın almaya ve bu bölgedeki su kaynaklarını şehir yararına kullanmaya karar verdi. Urumcuk suyunun dağıtımını yetkililer titizlikle denetledi. 19. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi, bütün akarsu kullanıcılarına, özel bir belediye komisyonu bir mülkiyet belgesi verdi. Hepsi bu değildi. Su kıtlığı başka birçok kısıtlayıcı kurala yol açmıştı. Şehirlilerin ihtiyacını karşılamak için verilen su, kural olarak şehir dışına dağıtılamazdı. Fabrikaların ve benzer kurumların bu suyu kullanma hakkı yoktu. Nihayet, elde edilen miktarın üçte ikisi özel şahıslara "satılıyordu"; yalnızca üçte biri çeşmeler, hamamlar gibi kamuya açık yerlere verilebiliyordu.[3]

Bu tek girişim sorunda hiçbir değişiklik yaratmamıştı. Tersine, zamanla su yokluğu daha da büyük sorun olacaktı. Yirmi-otuz yılda şehir nüfusu iki katına çıkmıştı. Yalnızca Urumcuk sularıyla bu nüfusun su ihtiyacı nasıl karşılanırdı? Selanik'te hemen hemen her yerde açılan artezyen kuyuları şehirlilerin ihtiyacına ancak kısmen cevap veriyordu. Zaten bu su

1 *Faros tis Makedonias*, 2 Mart 1876.
2 Özellikle bkz. *Foros tis Mokedonios*, 10 Eylül 1876'da çıkan bir makale.
3 *Faros tis Makedonios*, 4 Temmuz 1880.

çok ender olarak içilebilir temizlikteydi.[4] Selanikliler içme sularını genellikle sakalardan satın alıyorlardı. Fakat bu suyun da kaynağı genellikle meçhul olduğundan, kalitesini kim garanti edebilirdi ki? Ev kadınlarının ev işleri için gereken suyu tedarik ettikleri mahalle çeşmelerine gelince, bunların yüzlercesi –çoğunlukla vakıf çeşmesi– kurumuştu. Halkın umumi tuvalet diye kullandığı bu çeşmeler, belediye görevlilerinin dezenfekte etmek için kullandıkları kırmızı bir toz nedeniyle çok uzaktan görünürdü.[5]

Şehir, su sorununun düzeldiğini Compagnie ottomane des Eaux de Salonique'in (Osmanlı Selanik Su Şirketi) kurulmasının ardından görecekti. 21 Ocak 1891'de, 51 yıllık bir süre için kurulan –büyük ölçüde Belçika hisseli– bu şirket, 1888 yılında padişah iradesiyle Hamdi Bey'e (birkaç yıl sonra belediye başkanı olacaktır) verilmiş olan "... Selanik sularının yapımı, idaresi ve işletilmesi..." imtiyazını kullanmayı amaçlamaktaydı.[6]

Compagnie des Eaux'nun fabrikası şehrin dışına, batıya doğru, Vardar Kapı'nın yaklaşık altı kilometre uzağına kurulmuştu. Yer seçimi rastlantı değildi. Birincisi, Selaniklilere sunulan su Vardar'da da aranmalıydı. Daha sonra, nehir yatağının yeraltından Selanik körfezi yönünde de uzandığı saptandığından,[7] şirket tesislerin etrafında önemli bir alanı satın alıp orada kuyular açtırmıştı. Gerçekten de, şirketin müdürleri hayal kırıklığına uğramadı: Delgi, 60 metre mesafeye geldiğinde büyük miktarda içme suyu buldu.

Bu arazide açılan on kuyudan 80 km'lik bir mesafeye yayılan bir şebeke yapımına başlandı. Şirketin tesisleri 24 saatte 5 bin metreküp su kapasitesine erişti. Bununla birlikte, aboneler günde yalnızca 800 metreküp su tüketmekteydi. Geri kalanı hükümet okullarına, kışlalara, hastanelere ücretsiz olarak dağıtılıyordu. Önemli bir miktar da toplumun masrafları karşılayarak yaptırdığı birkaç çeşmenin su ihtiyacı için kullanılmaktaydı.[8] Şirket faaliyete geçer geçmez, şehrin belli başlı ana yolları üzerine yangın ve sulama muslukları yerleştirmişti.[9] Compagnie ottoma-

---

4 *Faros tis Makedonios*, 6 Haziran 1887. Şehrin aşağı bölümünde çok sayıda kuyunun varlığından söz edilir. Ayrıca bkz. *Faros tis Makedonios*, 5 Ağustos 1887.

5 *Faros tis Makedonias*, 24 Haziran 1887.

6 E. Pech, *Manuel des Sociétés anonymes fonctionnant en Turquie*, Paris, Imprimerie Chaix, 1902, s. 161.

7 *Journal de Salonique*, 2 Temmuz 1900.

8 *Age*.

9 *Journal de Salonique*, 2 Temmuz 1900'de şunu okumaktayız: "Her 200 metrelik alana yangın ve sulama muslukları yerleştirildi." Ayrıca bkz. Yannis Tamiolakis, *I istoria tis idhrevsis tis Thessalonikis* (Selanik'te İçme Suyu Tesisatının Tarihi), Selanik, University Studio Press, 1985, s. 76.

ne des Eaux'nun yangın felaketine karşı mücadelesi çok değer taşıyacaktı. Musluk takmakla yetinmeyen işletme, itfaiye birliklerine bedava su da sağladı. Bunun anlamı, o zamana kadar Selanik'te bilinmeyen bir altyapıyı şehre şirketin sunmasıydı.

Şahıslara dağıtılan akarsuya gelince, bu bir yenilikti ve her yenilik gibi bir uyum süresi gerektirmişti. Başlangıçta, insanın evinde bu rahatlığa kavuşması bir lükstü. Şirketin eski memuru Yannis Tamiolakis'in bu konuda verdiği rakamlar yeterince anlamlıdır. Bu yazara göre, abone sayısı 1902'de 2085'ten 1907'de 4378'e yükselir ve 1911'de de 7141'e erişir.[10] Şirketin müşteri sayısındaki bu hissedilir artışın hizmetlerin hızla yaygınlaşmasına bağlı olduğu kesindir. Bu yaygınlaşma birbirini tamamlayan iki faktöre bağlıdır. Bir yandan, şirket büyüyen bir nüfusun giderek önem kazanan ihtiyaçlarına sürekli cevap verir; örneğin, 1901 yılında yeni tesislerin kurulduğunu ve iki ay ücretsiz su vereceğini duyurur.[11] Diğer yandan da halk kendisine sunulan yeni imkânlardan yararlanmayı öğrenir; durumu düzeldikçe talepkâr olur.

Halkın değişimin farkına varması ve gerekeni yapması için bir süre gerekti. Atalardan kalma alışkanlıkları bir günde terk etmek güçtü. Compagnie des Eaux de Salonique'in kurulmasından yıllar sonra, çok sayıda abone hâlâ sakalardan su almaya devam ediyordu. Şirketin şebekesine henüz bağlanmamış olanlara gelince, bunlar, tereddütlerini haklı göstermek için öncelikle mali gerekçeler ileri sürüyorlardı. Selaniklilerin yalnızca tutucu ruhlarıyla değil, cimrilikleriyle de tanındıkları doğrudur!

Şehir yaşamının koşullarını düzeltmeye katkıda bulunmak isteyen ve eğitici rolünün bilincindeki yerel basın, çeşitli yazılarla bu zihniyeti değiştirmeye çalışıyordu:

> [...] Birkaç yıldan beri Selanik'teki yaşam koşulları öyle ani değişti ki, geçmiş yılların birikmiş alışkanlıklarını korumamız bugün maddi olarak imkânsız. Yine de bazıları varlığını sürdürüyor, şimdi en nahoş olanını aktaralım. Omuzlarında bir yığın su testisi taşıyan, hırpani kılıklı adamlar kalabalık mahallelerde hâlâ kapı kapı dolaşıyorlar, kaplar içindeki değerli sıvıyı çığlık çığlığa bağırarak, zorla sunuyorlar; nasıl bir sıvı bu, ne biçim kaplar? [...] Günümüzde, Compagnie des Eaux'nun yerel yönetiminin benimsediği çok basit bir sistem sayesinde, üç metrelik boru ve iki musluk herkesin evine ücretsiz yerleştiriliyor, bu büyük şanstan yararlanmamak bağışlanmayacak bir ihmal olur. Sağlık, temizlik, konfor, hatta tasarruf her eve su aktaran bu şebekeyi destekleyen gerekçeler olduğundan, hâlâ eski yanılgıyı devam ettirmek ve sebzeleri pişirmek ya da

10 Yannis Tamiolakis, *age.*, s. 76-77. Ne yazık ki Tamiolakis kaynak belirtmemektedir.
11 *Journal de Salonique*, 8 Kasım 1900; *agy.*, 13 Mayıs 1901.

çamaşırları ıslatmak için bir sakanın geçmesini bekliyor olmak için, hasta olmaktan, rahatsız olmaktan ve elindeki mangırları har vurup harman savurmaktan büyük bir yarar sağlıyor olmak gerekir. Compagnie des Eaux'yu halka sunduğu kolaylıklardan dolayı hiç tereddütsüz tebrik ediyoruz, halkı ise bir an önce şirketin bürosuna kaydolarak ücretsiz tesisattan yararlanmaya davet ediyoruz, kayıtlar ne kadar çok olursa avantajları da o kadar çok olacaktır. Bu tesisatın daha sonra ona mal olacağı büyük masraflardan kaçınmak için herkes bunu yapmalıdır. Aktif ve karşılıklı bir propaganda gereklidir; ilgililer de bunu uygulamalıdır. [...][12]

Osmanlı Su Şirketi ile halk arasında kurulan bu ilişkide –en azından ilk bakışta– önemli bir eksik vardı: Belediye. Selanikliler belediyeyle değil özel, hem de yabancı bir işletmeyle iş yapıyorlardı. Belçika şirketi, Belçika sermayesi ve hissesi; şirket merkezi Brüksel'de, personel Belçikalı. Şirketin müdürü, birkaç yıl boyunca, Selanik'teki Belçika konsolosu olan mühendis Aimé Cuypers idi.

Ne var ki, görünüşe rağmen yerel yetkililer su şirketine ilgisiz değillerdi. 1893'te Selanik belediye reisi olan ve su işletmesinin imtiyaz sahibi dönme Hamdi Bey vasıtasıyla işletmede büyük ölçüde yer almışlardı.

Önemli bir işadamı, şehir yakınlarındaki geniş arazilerin sahibi ve Belçikalı mali çevrelerin çok yakın dostu olan Hamdi Bey, yalnızca Makedonya başşehrine içme suyu tesisatının gelmesine sebep olan kişi değildi; Selanikliler Compagnie du Gaz'ın (Gaz Şirketi) kurulmasını ve tramvayın şehre girişini de ona borçluydu. Dönemin ticaret nazırı Zihni Paşa bu iki önemli kamu hizmetinin gerçekleştirilmesiyle ilgili sözleşmeleri onunla imzalayacaktı.

Hamdi Bey belediye reisi olduğunda mali açıdan oldukça sallantıda, hatta "güç durumda"ydı. Selanik'teki Fransa konsolosu İstanbul'daki büyükelçisiyle olağan yazışmalarında onu böyle tarif ediyordu. Atanmasının ertesi gününden itibaren, yeni reisin işleri hemen düzelmeye başladı. Sadrazam kişisel mülklerinin idaresini ona emanet etti; Hamdi Bey kendini Dedeağaç-Selanik demiryolu idare meclisine üye seçtirdi; nihayet, geçmişte elde ettiği çok sayıda imtiyaz meyvelerini vermeye başladı.[13]

Hamdi Bey'in sahip olduğu imtiyazları belediye reisi sıfatına borçlu olmadığını belirtmekte yarar vardır; anlaşmaların imzalandığı dönemde henüz bu sıfata sahip değildi. Başarıları arasında yer alan çeşitli çalışmalara

12 *Journal de Salonique*, 4 Ocak 1897. Ayrıca bkz. "Promenades et Visites: Les Eaux", *Journal de Salonique*, 2 Temmuz 1900, burada da aynı fikirlere yer verilmiştir.

13 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç Yazışma, Selanik 1887 / 1895, Selanik, Eug. Regnault'un mektubu, 5 Nisan 1893.

kişisel çıkarı için girişmişti. Belediye meclis üyesi olarak değil, işadamı gibi davranmıştı. Fakat belediyenin denetimini ele geçirmeseydi Selanik'te şehir altyapı çalışmaları olur muydu? Şehir, kamu hizmetleri alanına kişisel yatırım yapmaya pek yönelmeyen bir belediye reisine sahip olsaydı olaylar nasıl cereyan ederdi? Osmanlı şehrinin yeniden şekillenmesi bir kişinin işi miydi yoksa bir kurumun işi mi?

Bu tür sorulara cevap vermek oldukça güçtür. Bununla birlikte, faaliyeti esas olarak şehir sorunlarına ayrılmış bir organizmanın kurulmasının, değişim sürecinde önemli bir evre oluşturduğunu belirtmek gerekir. 19. yüzyılın sonunda Selanik modernleşme yoluna gireli epeyce uzun zaman olmuştu. Şehri bu yoldan kim döndürebilirdi ki? Hamdi Bey'in yerinde daha az dinamik biri olsaydı şehir belki daha yavaş evrim geçirirdi. Fakat, hayal gücünden yoksun, inisiyatif ruhu olmayan, "yumuşak" bir belediye reisi bile şehrin gelişimini durduramazdı: Er ya da geç tramvaylar rıhtımda gidip gelmeye başlardı, akarsu evlere gelmiş olurdu, kamusal mekânlar da sonunda gazla aydınlanırdı.

B. SELANİKLİLER GAZI KEŞFEDİYOR...

Selanik, içme suyundan önce ışığa kavuşmuştu. Bu gecikme Makedonya limanına özgü değildi. Osmanlı'nın diğer büyük şehirlerinde de ışık sudan çok önce gelmişti. Örneğin İzmir'de Ottoman Gaz Company Ltd. 1859'da kurulmuştu, oysa Société des Eaux ancak 1893'te kuruldu. Fakat Batı'da da durum aynıdır. Fransız ve İngiliz şehirleri, içme suyu sorunlarını 1840'lardan önce çözememişlerdi. Buna karşılık, Londra gazla aydınlatmayı 1805 yılında tanımışken, Paris'te ilk sokak lambaları 1829'da görüldü. Nihayet, Almanya'da bu yeni aydınlatma biçimi 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaştı.[14]

Suyun öncelikli bir ihtiyaç olduğundan kimsenin kuşkusu yoktur. Bir şehrin sakinlerine içme suyu sağlamak, kamusal mekânların gazla aydınlatılmasıyla ilgilenmekten kuşkusuz çok daha önemlidir. Gazla aydınlatmanın Avrupa'da olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda da hızla ve kolayca yayılmış olması, özellikle, gerçekleştirmesi basit bir işlem olmasındandı. Su için durum çok farklıdır. İçme suyu sevkiyatının karşılaştığı teknik engeller öyle çok, çoğu zaman da öyle ciddi olabilir ki, bir şehrin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir şebekenin inşası genellikle çok zaman alır.

İçme suyu şehir yaşamı için tartışılmayacak kadar önemli olsa da, bu, kamusal mekânların aydınlatılmasının bir lüks olduğu, bir şehrin *ışıklı* da

14 Jean-Luc Pinol, *Le monde des villes au XIXe siècle*, s. 105.

ışıksız da olabileceği anlamına gelmez. Ortaya atılan sorulardan biri, gazla aydınlatmanın ortaya çıktıktan hemen sonra niçin belediyelerin belli başlı hizmetleri arasında yer aldığıdır.

Birincisi, bu tercihe güvenlik gerekçeleri yol açmıştı. Aydınlatma, suç oranını azaltmak için yetkililerin ellerinde etkin bir araçtı. Hırsızlar ve bir parça ekmek için adam öldürmekte tereddüt etmeyenler, rahat davranabilmek için sokakların mutlak karanlığına eskisi kadar güvenemiyorlardı. Selanik'te gece işlenen suçların oranı özellikle yüksekti. Yerel basının küçük haberler bölümüne göre değerlendirirsek, soygunlar, sonu kötü biten kahvehane kavgaları, hırsızlığın ardından işlenen cinayetler çok yaygındı. 19. yüzyılın ikinci yarısında bu sıradan suçlara Makedonya metropolünü sarsan milliyetçi tutkular da eklenmişti.

Doğal olarak, sağlanan güvenlik göreceydi, çünkü Selanik'te de başka yerlerde de *her yer* aydınlatılmamıştı. Yalnızca birkaç ana cadde hava kararıktan sonra ışıklıydı, yerleşim bölgelerinin büyük bir bölümü ve tüccar mahalleleri de karanlıkta kalıyordu.

Belediye yetkilileri, güvenlik kaygılarının dışında, estetik gerekçelerle de şehir mekânının aydınlatılmasına giderek daha çok önem veriyorlardı. Aydınlatmanın yayılmasından beri yeni bir şehir güzelliği kavramı doğmaya başlamıştı; Selanik'te de bu kavramın yankısı görüldü. Nitekim, rıhtım üzerindeki ilk sokak lambalarının ortaya çıkışından çok önce, Selanikliler Termaikos Körfezi'ne demir atmış büyük gemilerin ışıklarıyla gözlerinin kamaştığını itiraf etmişlerdi.[15]

1887 yılında Osmanlı hükümeti ile Britanya tebaasından Kirby arasındaki bir sözleşmeyle gazla aydınlatma şebekesinin Selanik şehrinde kurulma ve işletilme tekeli –35 yıllığına– Kirby'ye bırakıldı. Bir yıl sonra Kirby hakkını bir Fransız şirketine devretti, şirket de imtiyazını Belçikalı girişimcilere "sattı".[16] Belçikalılar hemen işe girişip limanın batısındaki Beşçınar Belediye Parkı yakınında fabrikayı kurmaya başladılar.

Şirketin resmen faaliyete geçişi 4 Mart 1890 Pazar günü Colombo Oteli'nde kutlandı.[17] İki gün önce, ilk gazlı sokak lambaları, deneme amacıyla, rıhtım kenarında yakılmıştı.[18]

---

15 *Faras tis Makedonias*, 7 Temmuz 1884.

16 Vassilis Kolonas ve Olga Traganu-Deliyannis, *Arhes tis Viomihanias sti Thessaloniki, 1870-1912* (Selanik'te Sanayinin Başlangıcı, 1870-1912), [Sergi Kataloğu, Selanik Fransız Enstitüsü, 4-20 Eylül 1987], Selanik, ETBA, 1987, s. 22.

17 *Faros tis Makedanias*, 7 Mart 1890.

18 *Faras tis Makedonias*, 3 Mart 1890.

Bu sahil caddesi ilk aydınlatılan yer oldu. Birkaç yıl sonra, şehir merkezindeki kalabalık sokaklara ve Kırlar mahallesinin ana caddelerine yeni sokak lambaları yerleştirildi. Şirket şehirde Aya Sofya Caddesi'ne ayrıcalık tanıdı; Kırlar mahallesinde, öncelikle Cami Sokağı ve Alman okulunun karşısındaki sokaklar gaz lambalarına kavuştular.[19]

Bu yeni aydınlatma biçiminin ortaya çıkışıyla birlikte Selanik o zamana kadar neredeyse var olmayan yeni bir hareketlilikle tanıştı: gece yaşamı. Gaz lambaları yandığından beri rıhtım her akşam insan kaynıyordu. *Journal de Salonique*'in baş redaktörü Vitalis Kohen, *Noctambuloff* takma adıyla imzaladığı iki yazıda, başka şeylerin yanı sıra gaza da borçlu olunan bu yeni *Saloniki by night*'ı canlandırır:

> [...] Cumartesi gecesi, rıhtım ziyareti, doğu kesimi: Orpheum bir ışık selidir; Sporting alev alev tutuşur; Jupiter 1800 gaz lambasıyla cenneti andıran ışıl ışıl bir aydınlatmayla süslenmiştir; daha yukarda, ışığa boğulmuş Pâtisserie Parisienne geçenleri kör eder; Alhambra biraz hüzünlü, lambaların yokluğuyla göze çarpıyor. Café d'Egypte'in parlaklığı göz kamaştırmakta. Işık yansımalarının bu şaşkınlık verici savurganlığı içinde, kandil ve gaz lambası yıllarında görülmedik bu ışıldama ve aydınlanma orjisinde, çılgın bir kalabalık itişmekte, birbirinin üstüne çıkmakta, birbirini ezmekte ve ahşap Jupiter tiyatrosundan... Beyaz Kule'ye –siyahımtırak olduğundan böyle adlandırılır– kadar uzanan kısa mesafede kaynaşmaktalar. [...] Bir grup arkadaşla Nionio'nun önündeki masalara oturduk [...] Garsonlar ellerinde tepsilerle gidip geliyorlar ve ahenkli sesleriyle bağırıyorlar: Birra! Kahve! Ena amigdalu! Eteron kafe! [...] amigdalo ini... ve bu tür başka hoşluklar. [...]"[20]

Şehrin bu gece görüntüsünün tek sorumlusu da Gaz Şirketi değildi. Selanik, sosyal yaşamının bu yeni boyutunu belediye yetkililerine de borçluydu. Gelip geçenin en fazla olduğu merkezi yerleri aydınlatma arzusundaki belediye, şirketin faaliyete geçmesinin ertesinde 200 lamba yaktırdı, böylece 1900 yılında 396 sayısına varmak istiyordu![21]

Sokak lambaları Gaz Şirketi için iyi bir iş olmalıydı. Gerçekten de, şirketin gözünde belediye müşteri rolündeydi. Kuşkusuz ayrıcalıklı müşteri; şirket yöneticileri "indirim" yapmaya hazırdı, belediye de sunulan faturaları ödemeyi öğrenecekti: Selanik sokaklarına yerleştirilen gaz lambaları bedava yakılmıyordu.

Osmanlı şehirlerinin çoğunda şehrin aydınlatmasını özel şirketler sağ-

---

19 *Journal de Salonique*, 11 Mart 1901; *ag.*, 8 Nisan 1901; *ag.*, 15 Nisan 1901.
20 *Journal de Salonique*, 22 Ağustos 1898.
21 *Journal de Salonique*, 7 Haziran 1900.

lıyordu.[22] Bununla birlikte, şehre bu yeni kamu hizmetini getirme kararını yerel yetkililer alıyordu. Çoğu zaman, işletmeye büyük ölçüde katılmalarının ve gaz şirketleriyle epeyce sıkı bağlar kurmalarının nedeni budur. Örneğin İzmir belediyesinde böyle olmuştu. Bu belediye, Ottoman Gaz Company Ltd. ile hükümet arasında imzalanan ve gaz satış fiyatlarıyla ilgili üçlü bir anlaşmanın imzacılarından biriydi.[23] Selanik'te de –Hamdi Bey'in dinamizmi sayesinde– kamu mekânlarının aydınlatılması esas olarak Belediye Meclisi'nin göreviydi, şirketin yalnızca hammadde sağlamak gibi basit bir rolü vardı.

Belçikalı idarecilerin işi Doğu'da kamu işleriyle ilgilenmek değildi. Her şeyden önce onlar iş adamıydı ve temel kaygıları işletmelerinin gelişme göstermesiydi. Ayrıca belediye ile anlaşma yapmakla da yetinmiyor, şahıslara da gaz satıyorlardı. *Journal de Salonique*'in verdiği rakamlara göre, şahıslar da şirketten yararlanıyor olmalıdır: Özel lamba sayısı işletmenin kurulduğu yıl olan 1890'da 350'den, on yıl sonra 7200'e çıkacaktı![24]

Bununla birlikte, şirket müşteri sayısındaki bu müthiş artışa kolayca erişmiş değildi. Gazla aydınlatmayı zararlı bulan halkın batıl inançlarıyla ve fanatizmiyle mücadele etmek gerekti. Bu mücadelede öncü olan yerel basın halkı gazın yararlarına ikna etmek için birçok yazı yayımladı.

Gazeteciler kadar belediye de kampanyalarının sonuçlarından memnun olmalıydı. Şirketin durumu yüzyılın başında gerçekten parlaktı. Yine de bu, göründüğü kadar doğal değildi. İmparatorluğun diğer şehirlerine yerleşmiş gaz işletmeleri çoğu zaman sorunlarla karşılaşmaktaydı. Örneğin, Société anonyme ottomane du Gaz de Beyrouth zor durumdaydı. Sekiz yıllık faaliyetin ardından abone sayısı ancak 158'di. 140 bin kişinin yaşadığı bir şehir için bu çok cılız bir sonuçtu. Beyrutluların evde gaz kullanımını kuşkuyla karşılamalarının temel nedeni kuşkusuz maliyetti.[25] Selanik'te de –bu yeni aydınlatma ve ısınma biçiminin hızla yayılmasına rağmen– her ay yapılan bu fedakârlık, şehirde yaşayanların büyük bölümünü şaşkına çevirmekteydi.[26]

---

22 Fakat Avrupa'da da bu sistem büyük ölçüde yaygındı, özellikle Fransa ve Almanya'da. Yalnızca Alman şehirleri bu hizmeti kısa vadede belediyenin vermesini tercih ettiler: Bu konuda bkz. Jean-Luc Pinol, *Le monde des villes*, s. 105.

23 Meropi Anastassiadou, "Le 'Rapport Trakakis': un tableou de l'industrie smyrniote à l'époque de l'occupation grecque (1919-1920)", *Annales du Levant*, no 5 (1992), s. 1-20, s. 14.

24 *Journal de Salonique*, 7 Haziran 1900.

25 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman*, s. 189-192.

26 *Journal de Salonique*, 20 Kasım 1899'da çıkan bir yazı bunu kanıtlamaktadır.

C. ...VE TRAMVAY

Selanikliler içme suyuna ya da gaza uyum sağlamakta güçlük çekmiş olsalar da, tramvay bambaşkaydı. Tramvay, ortaya çıkışından itibaren çok değer verilen ve geniş ölçüde kullanılan bir hizmet oldu, çünkü uzun zamandır bekleniyordu.

Diğer Osmanlı ve Avrupa şehirleriyle karşılaştırıldığında tramvay Selanik'e oldukça geç geldi. İlk vagonlar ancak 1893 yılında dolaşıma girmişti, oysa ki İzmir yaklaşık on yıldır tramvaya sahipti ve İstanbullular tramvayla tanışalı yaklaşık 25 yıl olmuştu. Bununla birlikte, bu ulaşım aracının gelmesinden önce Selanikliler bir yerden bir yere elbette yaya gitmiyorlardı. Önce özel gezinti arabaları, ardından da yolcu arabaları yıllardan beri şehirde biliniyor ve kullanılıyordu. Fakat özel arabalara ancak varlıklı birkaç kişi sahipti; yolcu arabaları ise –bunlar kolay kazanç peşinde koşan girişimciler tarafından işletiliyordu– nispeten pahalıydı.[27]

Compagnie ottomane des Tramways de Salonique 1892 yılında bu –biraz anarşik– pazarda ortaya çıktı. Bu girişimde yine kamu hizmetlerinin anahtar ismi Hamdi Bey'le karşılaşırız. Bu şahıs, 1889 yılında, padişahın bir iradesiyle "... atlı tramvay işletme ve tesis imtiyazı..."nı almıştı.[28]

Başlangıçta, şirketin iki hattı vardı, birincisi Olimpos Meydanı'ndan Kırlar mahallesine gidiyordu (5221 metre), ikincisi şehir merkezinden Beşçınar belediye parkına (3630 metre).[29] Üçüncü bir hat ancak 1900'den sonra, Hamidiye Bulvarı boyunca açılacaktı.[30] Şirketin ahırları ve büroları şehrin iki ucundaydı, Beşçınar yakınında ve Kırlar mahallesinde. Şirkete ait 60 araba (30'u yazlık, 30'u kışlık) ve Sırp ve Macar kökenli 160 at bu ahırlarda duruyordu. Ayrıca 120'den fazla memur, kontrolör, arabacı, vs. çalışmaktaydı.[31]

Osmanlı şehrine girişinden beri tramvay çok tutulmuştu. Fakat bütün rekorları Selanik'te kırmış olmalıdır. Şirket müdürü Mösyö Motrie'nin *Journal de Salonique*'le yaptığı bir söyleşiye göre, günlük yolcu sayısı 1900'de on bini aşmıştı.[32] Aynı dönemde nüfusu yaklaşık bir milyona çıkmış olan (yani Selanik'in on misli) Osmanlı payitahtında Société des Tramways de Constantinople günde en fazla yirmi bin kişi taşıyor-

---

27 *Faros tis Makedonias*, 6 Temmuz 1888; *ay.*, 17 Ağustos 1888.
28 E. Pech., *Manuel des sociétés anonymes*, s. 172.
29 *Age.*; *AMAEF*, CCC, Türkiye, Selanik, 18 Temmuz 1985.
30 *Journal de Salonique*, 22 Kasım 1900.
31 *Journal de Salonique*, 31 Mayıs 1900.
32 *Age.*

du. Makedonya metropolünde tramvayların gördüğü ilgi giderek artacaktı. 1901'de yılında işletmenin ilk yedi yıllık kârları yayımlandığında, yolcu sayısında hissedilir bir artış saptarız. 1894'te 2.743.820'yi aşmayan bu rakam 1900'de 3.926.871'e ulaşmıştı, yani toplam % 43,1'lik bir artış görülüyordu.[33]

Bu çarpıcı rakamların gösterdiği gibi, tramvay neden bu kadar tutulmuştur? Bu ulaşım aracı halkı nasıl olur da bu kadar büyüler?

Önceden var olan ulaşım araçlarından daha ucuz olsa da, bir tramvay biletinin parası ortalama bir gelir için nispeten yüksekti. Yine de Selanik'te bilet fiyatları mevsimlik ölçütlere göre ya da kişinin bağlı olduğu toplumsal gruba göre değişebiliyordu. Bazı koşulları yerine getiren kişilere sunulan "özel tarife"ler vardı. Bu konuda, belediyenin rolü oldukça önemliydi.

Yolcu arabalarındaki serbest rekabetin tersine, Tramvay Şirketi belediye yetkililerinin desteğini almıştı. Belediye şirketi denetliyordu da. Şehri her gelire uygun bir ulaşım aracıyla donatmayı arzulayan yetkililerin, tarifeler konusunda şirketin aldığı kararlarda belirli bir etkisi vardı. Örneğin, öğrencilere abonman öneren bir reklama baktığımızda, şirketin cömertliğinden başka belediyenin şehir nüfusunun tüm tabakalarının tramvay kullanımını kolaylaştırma kaygısını da görürüz.[34]

Tramvayın çarpıcı bir diğer yanı iki cinsin bir arada olmasını teşvik etmesiydi. Selanik'te muhtemelen erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı kompartımanlar yoktu, dolayısıyla herkes bu yakınlıktan çok memnundu. Güzel bayanlar muhtemelen fark edilmek için çoğunlukla ayakta yolculuk etmekteydi.[35] Daha olgun yaştaki kadınlara gelince, onların da hayranları vardı. Ve fırsat bulduklarında bunu ifade etmekten kaçınmıyorlardı. Örneğin, "tramvaylarda olup bitenler hakkında daha kapsamlı bir denetim" talep eden bir grup kadının *Journal de Salonique* yazılışlerine yazdıkları protesto mektubundan bir bölümü aktaralım:

> [...] Kondüktörler yalnızca metelik toplamakla yetinmemelidir, aynı zamanda yolcuların, özellikle kadın yolcuların huzuruyla da ilgilenmelidir. Serseriler, fi-

---

33 Bu rakamlar için bkz. E. Pech., *Manuel des sociétés anonymes*, s. 173.

34 *Journal de Salonique*, 14 Kasım 1989. Duyuru metni tam olarak şöyledir: "[...] İdare, bu ayın 15'inden itibaren, deneme mahiyetinde olmak üzere, öğrenciler için özel abonman uygulanacağını kamuya duyurmaktan şeref duyar. Hak sahibi, ayda 20 kuruşa, okuluna gidip gelmek için 2. mevkide, günde dört kez gidip gelme hakkına sahip olacaktır.

35 *Journal de Salonique*, 26 Mayıs 1898

yaka atmak ya da yanındakinin ayağına basmak için bir hanımın ya da bir genç kızın varlığını fırsat biliyorlar. [...][36]

Fakat "yanındakinin ayağına basmak" pek özel bir çaba gerektirmiyordu. Her yolcuya ayrılmış yer ancak birkaç santimetreyken bu nasıl önlenebilirdi? Tramvay, ortaya çıkışından hemen sonra en sıkışık ulaşım aracı oldu: Dönemin fotoğraflarında çoğu zaman tıklım tıklım dolu vagonlar ve basamaklara asılmış bir yığın çocuk görülür. Elbette, bu zorunlu fiziksel yakınlık doğal bir sosyalliği, genel olarak arabaların dışına çıkmayan ve yolculuk bitiminde sona eren bir sosyalliği teşvik ediyordu.

Fakat yüzyılın başında tramvayın şehir yaşamına damgasını vurmasının asıl sebebi, gelişmesinin şehrin periferiye doğru büyümesine denk düşmesiydi. Selanik'in şehir dışındaki ilk mahallelerinin haritasına baktığımızda, tramvay yolunun her iki tarafına yerleşmiş mahallelerin bu yeni ulaşım aracının hizmet vermediği mahallelerden daha kalabalık olduğunu saptarız. Yine de, bu dış mahallelerin oluşumunun kökeninde tramvayın bulunduğunu söylemek kolaycılık olur ve özellikle hatalı bir saptamadır. Tramvay şehrin gelişimini izlemiştir, tersi değil. Tramvay en çok nerede yararlı olacaksa ve kuşkusuz en çok nerede kullanılacaksa oraya gitmiştir. Yine de, periferiye ulaşmanın tek aracı tramvay değildi. Aynı döneme doğru, bir diğer toplu taşıma aracının yıldızı da parlamaya başlar: vapur. Selanik örneğinde, en çok kullanılan hat Beyaz Kule'yi Allatini Değirmenleri'ne bağlayan, Kırlar mahallesindeki hattır.

Son olarak, toplu taşıma araçları söz konusu olduğunda, demiryolu ve demiryolunun Osmanlı şehrinin yeniden biçimlenmesinde oynadığı rol de özellikle dikkate değer. Şehir yaşamının ancak bir bölümünü ilgilendiren bir hizmet söz konusu olsa da, tren hiç tartışmasız imparatorluğun büyük şehir merkezlerindeki değişime katkıda bulunmuş belli başlı etkenler arasında yer alır.

D. DEMİRYOLU

Selanik'i Mitroviça'ya bağlayan ilk hat 1873'te açıldı. Bir yıl sonra Selanik-Üsküp hattının açılışı yapıldı. Sonraki yıllarda şehrin tren hatları epeyce arttı. Selanik ve Belgrad arasındaki bağlantılar (1888), Manastır (1894) ve Selanik-İstanbul hattı (bu, Selanik-Dedeağaç güzergâhıdır ve 1896'dan itibaren de İstanbul treniyle buluşur) sayesinde Makedonya limanı artık kıtadan yalıtılmış olmaktan çıkmıştı.

Demiryolu çalışmaları, kısmen, Baron de Hirsch'in kurduğu Fransız

---

36 *Journol de Solonique,* 20 Eylül 1900.

şirketi olan Compagnie des Chemins de Fer orientaux (Şark Demiryolları Şirketi) tarafından gerçekleştirilmişti. 1872'de Osmanlı hükümetiyle Selanik-Mitroviça arasındaki ilk hattın inşasını karara bağlayan anlaşmayı bu şirket imzaladı.[37] Ardından, Compagnie des orientaux bölgedeki birçok çalışmayı da üstlendi: Örneğin, 1888 yılında ulaşıma açılan Üsküp-İvranye (Vranja) hattı.[38] Şark Demiryolları dışında, Makedonya'daki Fransız çıkarları Régie générale pour la Construction des Chemins de Fer diye bilinen bir başka grup tarafından da temsil ediliyordu.[39] Fransız ve Belçikalı çeşitli finans gruplarının bir konsorsiyumuydu bu ve Osmanlı Bankası'yla işbirliği içerisinde 1893'te Selanik-Dedeağaç hattının yapımına giriştiler.[40] Fakat sektörde Fransızların yanında Almanlar da vardı. Örneğin 1890 yılında, Berlin'deki Deutsche Bank adına ve hesabına hareket eden Wurttembergische Vereins Bank müdürü Alfred Kaulla'ya verilen Selanik-Manastır hattının imtiyaz hakkını belirtebiliriz.[41]

Avrupalılar için demiryolunun Doğu'ya girişinin gerçek bir altın madeni olduğuna hiç kuşku yoktur. Demiryolu ağı deniz ulaşımına eklenmiş ve böylece mesafeler önemli ölçüde kısalmıştı. Başka şeylerin yanı sıra, Osmanlı liman şehirlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli bir ekonomik gelişme göstermelerinin bir sebebi de budur. Selanik örneğinde bu atılım, tren hattına kavuşmuş diğer yerlerden çok daha açıktır.

Vakit nakittir. Bu ilkeyi Britanyalılar uzun süredir biliyor ve uyguluyorlardı. Kuşkusuz bu nedenle, Selanik demiryoluyla Orta Avrupa'ya bağlandığında ilk sevinenler onlar oldu. Selanik yolu sayesinde Hindistan yolculuğunun sekiz saatten fazla kısaldığını saptadılar.[42] Hindistan'ın büyük

---

37 Vassilis Kolonas ve Olga Traganu-Deliyannis, *Arhes tis Viomihanias sti Thessoloniki, 1870-1912,* s. 16, 17.

38 *AMAEF-Nantes,* Selanik Konsolosluğu, dosya no 43, 10/22 Aralık 1885 tarihli anlaşma; *ay.,* İstanbul-İç yazışma, Selanik 1886/1899, Selanik, P. De Sainte-Marie'nin mektubu, 5 Şubat 1888; *Faros tis Makedonias,* 4 Mayıs 1888.

39 *AMAEF-Nantes,* İstanbul-İç yazışma, Selanik 1887-1895, Selanik, Veillet-Dufrêche'in mektubu, 27 Haziran 1893.

40 Vassilis Kolonas ve Olga Traganu-Deliyannis, *Arhes tis Viomihanias sti Thessaloniki, 1870-1912,* s. 17.

41 *AMAEF-Nantes,* İstanbul - İç yazışma, Selanik 1887/1895, Pera, 20 Mart 1893; *ay., Selanik, Eug. Regnault'nun raporu, 12 Mart 1893. Ayrıca bkz.* AMAEF-Nantes, Selanik Konsolosluğu, dosya no 43, Actes de la Société du Chemin de Fer ottoman salonique-Monastir, Constantinople: Imprimerie de Castro, 1891, bu belgede imtiyaz hakkını kabul eden padişah iradesi, sözleşme metni, yükümlülük defteri ve Société de Chemin de Fer ottoman Salonique-Monastir'in yönetmeliği yer alır.

42 *Faros tis Makedonias,* 9 Mayıs 1884: Selanik'teki İngiltere konsolosu J. Blunt'un Britanya parlamentosunda sunduğu raporun ana noktalarını aktaran bir makale vardır.

limanlarına Marsilya ya da Brindisi üzerinden gitmeye artık gerek kalmamıştı. Mallar Calais'den Selanik'e karayolundan ulaşacaktı, daha sonra da Hindistan'a giden İngiliz gemilerine yüklenecekti.[43]

Avusturya-Macaristan da Makedonya'daki demiryolu ağıyla çok ilgilenmekteydi. Onların malları da, eskiden olduğu gibi, Tuna'dan geçip Sırbistan'ın dağlarındaki zorlu yolları aşarak denize ulaşmak zorunda değildi artık. Üstelik Makedonya ürünleri de Viyana pazarları tarafından kolaylıkla emildiğinden talep önemli ölçüde artacaktı. Avusturya mali çevrelerinde, Budapeşte-Ege Denizi hattının (Belgrad ve Niş aracılığıyla) açılmasından itibaren, Selanik limanının Akdeniz'in hassas noktaları arasında yer alacağı tespiti yapılmıştı.[44]

Yine de, demiryolundan en büyük kârı öncelikle Selanik ve çevre bölgesinin elde edeceği açıktı. Bu noktada, öngörüler baştan beri belliydi. 1892 tarihli ticari bir rapor bunu özellikle açıklıyordu:

> [...] 1872 yılında Makedonya'yı boydan boya geçecek ve burayı, denizden Bosna sınırına kadar hemen hemen eşit iki parçaya bölecek demiryolu açıldığında, Selanik'in yeni bir önem kazanacağından kuşku duyulmuyor. Kârlı koşullarda tahıl yollamak isteyen denizden çok uzak bölgeler artık hızlı ve daha ekonomik ulaşım araçlarına kavuşmuşlardır ve yeni açılan Selanik-Üsküp ve Mitroviça hattı o zamana kadar yetiştiği yerde bir işe yaramayan ya da tüketilmeyen ürünleri kendine çekecektir. Bu, tarımsal üretimde kısa sürede artış ve Avrupa endüstrisinin tüketicilerinin, güvenilir müşterilerinin artışı demektir. [...][45]

Bu koşullarda bölgenin ekonomik gelişme perspektifleri garanti altında gözükmekteydi.

Yine de, herkes aynı görüşte değildi.

Selaniklilerin demiryolunu –ve tesisleri sağlamış olan Avrupa şirketlerini– sevinçle ve coşkuyla karşıladıklarını sanmak bir yanılgıdır. Su ya da gaz gibi, ilk raylar da korkutan ve kabul görmesi zaman alan bir yenilikti. Bazen şiddetli tepkilere de yol açtı. Ortodoks Rumlar –en azından bu cemaatin bir bölümü– trene hiç güven duymamışlardı. Çekincelerini esas olarak o dönemde Rumca yayın yapan tek süreli yayın olan *Faros tis Makedonias* aracılığıyla ifade ediyorlardı. 1888'de bu gazete "politik, ahlaki ve ticari açıdan Selanikliler için kötülük kaynağı" olarak sunulan demiryol-

---

43 [Yazarı belli değil], "De Salanique à Belgrade", *Revue des Deux Mondes*, c. 85 (1888), s. 108-130, s. 128.

44 *Faros tis Makedonias*, 9 Eylül 1887.

45 *AMAEF*, CCC, Türkiye, "Turquie. Impartance cammerciale...", s. 185.

larına karşı, bir dizi makaleyle ateşli bir polemik başlatmıştı.[46] Öncelikle ticari yan ele alınıyordu.

Makale yazarına göre, ticari açıdan trenin dezavantajları sayısızdı.

> [...] Bir ülkenin genel "yararı" yabancıların gelişine bağlı değildir, çünkü bu hattan pek az insan yararlanacaktır, oysa ki kayba uğrayacakların sayısı fazladır. [...] Bu ülkelerden geçen Avrupalılar yalnızca yiyecek ihtiyacı duyarlar. Otelciler dışında başka meslek tabakalarının da bundan yararlanacaklarını düşünmek hayaldir. [...] Para dolaşımına gelince, [...] bu, bizler, Doğu'nun sakinleri Avrupa şehirlerini ziyaret ettiğimizde mümkündür ancak. Fakat Avrupalılar, bizden ne satın almak isteyebilirler ki? [...][47]

İşe bir bütün olarak bakıldığında, Rumca yayın organının yayın kurulunun gözünde en büyük zarara uğrayan –ticari alışveriş açısından– Selanik limanıydı. Sebebi açıktı: Artbölge şehirlerinin ürünleri ihraç edilmek için artık bu limandan geçmeyecekti. Demiryolu bundan böyle ilgili pazarlara doğrudan doğruya karayoluyla ulaşmayı sağlıyordu.[48] Bu durumun dolaysız sonucu neydi? Denizdeki hareket önemli ölçüde azalacak, liman ve şehir diğer merkezler (Mitroviça, Üsküp, Gradzko, Manastır, vs.) lehine ekonomik yıkıma doğru giderken, bu merkezler de, tersine, parlayacaklar ve hızlı bir değişim geçireceklerdi.[49] Ayrıca, tren iş dünyası üzerinde felaket getirici sonuçlara yol açacaktı. Önce çeşitli Avrupa firmalarının acentaları ve komisyoncuları kaybolacaktı. Batılı tüccar bizzat gelip malını sunabildiğine göre, Makedonya'da niçin acenteyle çalışsın ki?[50] Fakat öldürücü darbeyi giyim ve mobilya esnafı yiyecekti. Makedonya'ya yağacak "Alman-Avusturya sağnağı" nasıl durdurulacaktı? Trenin gelişinden çok önce Selanikliler şehirlerine Avrupalıların adım adım girişine tanık olmuşlardı. Buna nasıl karşı konulurdu? Selanik'e yerleşmiş Batılı konfeksiyon firmaları –*Faros*'un yazarlarına bakılırsa– binalarının dekorasyonu için binlerce frank harcamaktaydı.[51]

Rum gazetesine yakın olanlara bölgenin ekonomik gelişim perspektifleri karanlık gözüküyordu ya, ahlak açısından durum tam anlamıyla bir felaketti. Doğu halklarının değerlerinin Avrupalılarınkiyle kesinlikle uyuşmadığı, batılıların Osmanlı toplumuna kendi ilkelerini kabul ettirmek için her yoldan yararlandığı herkesçe bilinmekteydi. İlişkiler kolaylaşmışsa

---

46 *Faros tis Makedonias*, 8 Mayıs 1888.
47 *Faros tis Makedonias*, 11 Mayıs 1888.
48 *Faros tis Makedonias*, 14 Mayıs 1888.
49 *Faros tis Makedonias*, 18 Mayıs 1888.
50 *Faros tis Makedonias*, 11 Mayıs 1888.
51 *Faros tis Makedonias*, 18 Mayıs 1888.

eğer, yabancı fikirlerin ajanları Doğu'da çoğalacak demekti. Gözlerine kestirecekleri ilk hedef gençlikti. Kendini savunacak silahlardan yoksun olan gençlik, baştan çıkarma sanatını gayet iyi bilen ve Batı'nın sapkınlıklarını yaymak için her şeye hazır olan hafifmeşrep Avrupalı kadınlara teslim olacaktı...[52]

Fakat bu tepkiler marjinal kaldı. Osmanlı İmparatorluğu, demiryolunun sunduğu gelişme tipini kabul etmeye aslında uzun süredir hazırdı. Böylece, polemiklere rağmen, tren Makedonya'ya geldi ve bölgenin yaşamını önemli ölçüde değiştirdi. Birkaç yıl içinde alışıldık bir ulaşım aracı oldu: Treni "bütün kötülüklerin kaynağı" diye görenler bile sonunda Batı Avrupa'nın büyük merkezlerine gitmek için onu kullandılar.

Demiryolu, bölgenin ekonomik atılımına katkıda bulunmanın yanı sıra, tartışmasız bir askeri önem de taşıyordu. Osmanlı ordusu yöneticilerinin gözünde, ilk rayların yerleştirilmesinden itibaren, tren temel hedefi birliklerin hareketini kolaylaştırmak olan bir ulaşım aracıydı.[53]

Selanik-Dedeağaç hattı çalışmaları başladığında, işin verimliliğiyle ilgili çeşitli tahminler esas olarak hattın stratejik önemini dikkate alıyordu. Fransız konsolosu büyükelçilikteki üstlerine gönderdiği bir mektupta başka şeylerin yanı sıra bu noktaya da dikkat çekmekteydi:

> [...] Verimli bölgelerden, özellikle Selanik ile Drama arasından geçen yeni demiryolu hattının nasıl bir yarar getireceğini şimdiden tahmin etmek güçtür; fakat esas olarak stratejik açıdan önem taşımaktadır. Söz konusu hat, gerçekten de, İstanbul'u, Türk ordusunun en önemli birliklerinden birinin yığıldığı Makedonya ile doğrudan ilişkiye sokacaktır. Dahası, denize birçok kez yakınlaştığından, Yarımada sahilinin herhangi bir noktasında birliklerin hızla sevki mümkün olacaktır. [...][54]

Ekim 1894'te, Selanik-Dedeağaç hattının birinci bölümü ulaşıma açıldığında, işletmenin ilk aylarında Fransız konsolosluk çevrelerinin yaptığı değerlendirmelerin gerçeğe epeyce yakın olduğu görülecekti.[55] Fakat Se-

---

52 *Faros tis Makedonias*, 14 Mayıs 1888.

53 Örneğin, bkz. *AMAEF-Nantes*, İstanbul -İç yazışma, Selanik 1896/1899, L. Steeg'in mektubu, 27 Mayıs 1899, birliklerin Makedonya'nın içlerine doğru gönderilmesinden söz edilir.

54 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1887/1895, Veillet-Dufrêche'in mektubu, 27 Haziran 1893.

55 Başlangıçta Dedeağaç'a kadar uzanan bu güzergâh, daha ziyade, birliklerin Selanik ile içerdeki şehirler arasında yer değiştirmesini kolaylaştırma amaçlı askeri bir hat olarak düşünülmüştü. Bu ilk bölümün açılışından hemen sonra yolcu ve mal bakımından gidiş geliş oldukça cılız kalmıştı. Bu konuda bkz. *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1887/1895. (Müdür) J. Naggiar'ın mektubu, 23 Ekim 1894.

lanik'i başşehire bağlayan hat askeri yetkililerin dikkatini çeken tek hat değildi. Demiryolu ağının diğer bölümleri de değerliydi. Özelikle Selanik-Manastır güzergâhı, askeri birliklerin ülke içine doğru yer değiştirmesi için sık sık kullanılan hatlar arasındaydı.[56]

Son olarak, ordu savaş malzemelerinin nakli için büyük ölçüde demiryolunu kullanıyordu. Çoğu zaman trenler barut ve silahtan başka bir şey taşımıyor, insanlar ve atlar ise aynı istikamete karayoluyla gidiyordu.[57]

Doğal olarak, Osmanlı trenleri asker ve tüfek dışında sivilleri (de!) taşıyordu. Fakat "büyük hatlar" söz konusu olduğunda, demiryolunun bu işlevi yıllarca oldukça marjinal kalacaktı. Yolculuk masrafları görece yüksekti: Ortalama gelir düzeyindekiler için Viyana'ya kadar gitmek düşünülebilir olsa da, sık sık Paris'e gidip gelenlerin sayısı oldukça azdı. Buna karşılık, yerel basının "gidenler-gelenler" köşesine inanacak olursak, Selanik-Dedeağaç hattının ulaşıma açılmasından hemen sonra İstanbul çok kullanılan bir istikamet olmuştu. 19. yüzyılın bitiminde bu hareket öyle yoğunlaşmıştı ki, Şark Demiryolları Şirketi Selanik ile payitaht arasında daha iyi hizmet verebilmek için yataklı vagonlar satın almaya karar verdi.[58] Aynı dönemde bölgesel ulaşım da önemli ölçüde canlanmıştı. Manastır, Kavala ya da Üsküp gibi şehrin geleneksel olarak ilişki içinde olduğu yerlerle iletişim özellikle yaygınlaştı.

Elbette, Doğu garlarında ya da hatların kavuştuğu garlarda yalnızca yola çıkacak trenler bulunmuyordu. Bölgesel bir metropol olan Selanik civardan da gitgide artan sayıda ziyaretçi çekmekteydi. Ziyaretçiler çoğunlukla iş için gelirlerdi. Fakat özellikle yaz mevsiminde, büyük şehirde eğlenmek için gelen yolcu grupları da vardı. Bir örnek: 1898 Temmuz'u başında Serez'den yola çıkan bir "eğlence treni", Selanik garına şehrin görülmeye değer yerlerini ziyaret etmeyi arzulayan yaklaşık 850 yolcu getirmişti.[59]

Civarda geziler yapmak için büyük ölçüde kullanılan ve "eğlence treni" denilen trenler o dönemde çok moda olmalıdır. Bu trenleri "modern" ruhlu dernekler, çevreler ve okullar örgütlüyordu. Sıradan üyeler ve onur üyeleri, öğrenciler ya da öğrenci velileri kırdaki bu toplantılara heyecanla katılır, bu toplantıların onda dokuzu büyük bir başarıyla gerçekleşirdi.

---

56 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1887/1895, Eug. Regnault'nun raporu, 12 Mart 1894.

57 Bkz. *AMAEF-Nantes*, İstonbul - İç yazışma, Selanik 1896/1899, L. Steeg, 27 Mayıs 1899.

58 *Journal de Salonique*, 23 Mayıs 1898; *ay.*, 9 Haziran 1898; *ay.*, 16 Haziran 1989.

59 *Journal de Salonique*, 4 Temmuz 1898. Diğer bir örnek: *ay.*, 27 Temmuz1899, "... 700 turistin akını..."ndan söz edilir.

İtalyanlar genellikle Doyran'a gider, gittikleri yerde canları istediği gibi hareket etmeyi tercih ederlerdi.[60] Almanların çevresi ise Durmuşlu tarafına gidiyor ve tersine, günün dakikası dakikasına programlı olmasını tercih ediyorlardı: Tombala, şarkı, müzik, dans, düzenleme komitesinin saptadığı eğlencelerden bazılarıydı.[61]

Demiryolu yalnızca ekonomik yaşamı etkilemekle kalmaz; toplum üzerinde ve şehrin görüntüsü üzerinde de ciddi etkileri vardır. Diğer etkilerinin yanı sıra, tren Selanik'i gerçek bir bölgesel kavşağa dönüştürmüştü: Her gün onlarca şehirli Drama'ya, Serez'e, Kavala'ya, Manastır'a gitmek ve iş yapmak için Selanik'ten ayrılıyordu. Fakat iç bölgelerdeki küçük şehirlerden daha canlı bir pazara sahip olan Selanik'e aynı amaçla gelenler daha çoktu. Bütün bu insanlar, bütün bu sürekli gidiş geliş, şehir manzarasının yeni öğeleriydi; yeni ihtiyaçları temsil ediyorlar ve hizmet sektöründe parlak bir gelişmeye yol açıyorlardı. Selanik, çevreden gelen eski köylü kitleden açıkça daha rafine bir kesime hitap eden oteller, kafeler ve restoranlarla donanacaktı.

Kuşkusuz, bu evrim Makedonya başşehrine özgü değildi. İzmir, Beyrut, Trabzon ve –farklılıklar dikkate alınarak– İstanbul da tren sayesinde aşağı yukarı benzer dönüşümler yaşadı. Tren sayesinde artbölgelere bağlanan limanları hem yerel ürünlerin ihracatı için hem de artbölgenin beslenmesi için birer kavşak haline geldi. Diğer yandan, trenin gelişiyle birlikte Selanik aniden Avrupa'ya en yakın bölgesel metropol olmuştu. 1888 yılında *Revue des deux mondes*'da çıkan bir yazıda "[...] Selanik'in geleceğinin onu kısa sürede Belgrad, Peşte ve Viyana aracılığıyla Orta Avrupa'ya bağlayacak uzun demir kurdelede yattığını görmek için bir haritayı açmak yeter [...]" sözlerini okuyoruz.[62] Gerçekten de, 1880'lerden itibaren, Orta Avrupa'nın hem ekonomik hem de kültürel plandaki etkisi çok güçlü olacaktı. Bir Selanikli için Viyana'ya yolculuk 36 saatten az sürüyordu. Bir İzmirli, bir Beyrutlu, hatta bir İstanbullu, kahvesini Kärtnerstrasse'deki lüks işletmelerden birinde yudumlamadan önce kaç tren değiştirmek zorundaydı ki?

❐

Osmanlı şehrine belediye hizmetlerinin –özellikle içme suyunun, gazla aydınlatmanın ve tramvayın– girişi şehirlilerin yaşamını kökten değiştirdi. Buna paralel olarak, şehir sakinleri arasında bir şehir topluluğuna aidiyet duygusunun oluşumuna katkıda bulundu.

---

60 *Journal de Salonique*, 4 Mayıs 1896.

61 *Journal de Salanique*, 7 Mayıs 1896.

62 [Yazarı belirsiz], "De Salonique à Belgrade", *Revue des deux mondes*, s. 128.

Selanik'e bu hizmetler aşağı yukarı diğer Doğu Akdeniz şehirleriyle aynı zamanda geldi. Burada olduğu gibi başka yerde de, bu hizmetlerin gelişimi yeni bir idari yapı olan belediyenin kurulmasına doğrudan doğruya bağlıdır. Belediyenin etkili olması da çoğu zaman birkaç kişinin dinamizmi sayesindedir. Makedonya başşehri örneğinde, 1893 yılından itibaren belediye başkanı olan dönme Hamdi Bey, şehrin yeniden düzenlenmesinin ve belediye hizmetlerinin yerleşmesinin önde gelen mimarıdır. Şehir içme suyu şebekesini, gazla aydınlatmayı, atların çektiği ilk tramvayları ona borçludur.

Bununla birlikte, Selaniklilerin şehir yaşamının bu yeni öğelerini hemen kabul etmemişlerdi. Alt ve orta tabakalarda gaza uzun süre kuşkuyla bakılmıştı. Su şirketi abonelerinin oranı da yıllarca nispeten düşük düzeyde kalmış, şehir sakinlerinin çoğu su tedarikinde geleneksel yöntemleri, sakalar ve çeşmeleri tercih etmişti. Şirketlerin uyguladığı tekniklerin kusursuz olmadığını, su ve gaz kesintilerinin muhtemel abone adaylarının cesaretini kıracak kadar sık ya da düzenli olduğunu varsaymalı mıyız?

Halk, 19. yüzyılın son çeyreğinde gelen belediye hizmetlerinden yalnızca tramvayı hemen benimsemişti. Başlangıçta atların çektiği, 1907'den itibaren elektrikli olan tramvay yalnızca şehirlilerin daha hızlı yer değiştirmesini ve daha uzağa gitmesini sağlamakla kalmamış, özellikle, şehir sakinlerine şehir uzanımı diledikleri gibi yayıp biçimlendirdikleri duygusunu da vermişti.

Son olarak, şehir yaşamı koşullarında tartışmasız bir düzelme sağlamış olan bu belediye hizmetlerinin yanında, 19. yüzyılın mali ve endüstriyel devriminin başlıca simgesi olan demiryolu da vardı. Demiryolunun Doğu Akdeniz'in ekonomisinde oynadığı rol iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, trenin Selanik için önemi imparatorluğun diğer bölgeleri için öneminden çok daha ciddiydi. Orta Avrupa demiryolu ağına bağlanan Makedonya başşehri, aniden Batı'nın en büyük şehir merkezlerine en yakın Osmanlı şehri olmuştu. Sonuçta, Avrupa fikir ve değerlerine en açık şehirlerden biri oldu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MODERNLEŞMENİN ANITLARI

Şehrin görünümündeki en belirgin değişiklikler arasında bir dizi ticari, endüstriyel, kamusal yapının, yeni işlevleri olan ve yenilikçi mimarileriyle kendini gösteren yapıların ortaya çıkışı gösterilebilir. Bu modern binalar –ki bunların çoğalması yerel kapitalizmin atılımına paraleldi– büyük ölçüde Avrupa etkisini taşıyor, şehrin dönüşümünün en çarpıcı işaretlerini oluşturuyordu. Yan yana bankalar, kafeler, lokantalar, oteller, fabrikalar, büyük lüks mağazalar, Batı'nın sanayi devrimi ve finans çağında geleneksel Selanik'i canlı bir şehir haline getiriyordu.

Selanik'teki okul ağına da burada yer ayırmak uygun olur. Modern anlayıştaki yeni okullar, gerçekten de temel bir değişim unsuru oluşturuyordu. Fakat bankaların, otellerin, kafelerin, büyük mağaza ya da fabrikaların tersine, okulların çoğu pek göze batmayan binalardı. Kuşkusuz, Makedonya metropolü belirli bir anıtsallık taşıyan bazı okul binalarına da sahipti: İdadiye ya da Alliance Israélite Universelle'in erkek çocuklar için açtığı okul iyi birer örnekti. Yine de okullar genellikle mütevazı yapılardı.

A. OKULLAR

Okul binalarının mimarisi göz alıcı değildi gerçi, ama çok okul vardı. 19. yüzyılın sonuna doğru Selanik'te cemaatlerin ya da devletin finanse ettiği ya da yalnızca özel girişimler sonucu yapılan çok sayıda okul açıldı.[1]

Yüzyıl başında yaklaşık dört bin öğrencinin eğitimini sağlayan birçok

---

1 Osmanlı eğitim sistemi ve Doğu'daki okullar çak sayıda incelemenin konusu olmuştur: Örneğin bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul, Ötüken, 1980, 277 s.; İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara, Mimarlar Odası Yay., 1980, 125 s.; Aron Rodrigue, *De l'instruction à l'émancipation, Les enseignants de l'Alliance israélite universelle et les Juifs dOri-*

Türk ve Müslüman okulu vardı.[2] Gerçekten de çok sayıda çocuk oyun bahçesi, ana okulu, ilk ve ortaokul görürüz. Bu yapıların çoğu, şehrin yukarı kesiminde, Türklerin yoğun olarak bulundukları Yılan Mermer, Ahmed Subaşı, İshak Paşa ve Çavuş Manastır mahallelerindeydi. Örneğin Ali Paşa, Zihni Paşa, Yadigâr-ı Hamidiye, Terakki (buraya dönme çocukları gitmektedir) okulları ve Ahmed Subaşı mahallesinin ortasındaki Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayi bunlar arasındaydı. Hamidiye semtinde Müslüman okulları pek azdı. Bu olgu, 20. yüzyıl başında buradaki Müslüman varlığının nispeten sınırlı olduğu kanısına varmamıza yol açar. Gerçekten de Ziraat Mektebi, İdadiye ve Terakki'nin bir bölümü –büyük ölçüde gayrimüslimler gitmektedir– dışında, burada yalnızca bir çocuk bahçesi (ravza-i sibyan) vardı.[3]

Eğitimin içeriğine gelince, ilk ve ortaokullarda (İptidai ve Rüşdiye) büyük ölçüde Müslümanlığın damgasını taşıyordu. Müfredatta din dersleri de vardı. Resmi programlarda, rüşdiye düzeyinde, tarih, coğrafya, matematik, hüsn-i hat dersleri de yer alıyordu. Ancak, dilbilimsel düzeyde, Türk okulları Avrupa dillerine hemen hemen hiç yer vermezlerdi. Farsça ve Arapça'nın dışında yalnızca Fransızca dersleri vardı, o da bazen.

Bu düzeyde, eğitim çok edebi ve klasikti. Müspet bilimlerle ya da daha teknik konularla ilk ilişki için öğrencinin bir sonraki düzeyi beklemesi gerekiyordu. İdadiyeye (lise) kabul edildiklerinde genç Selanikliler ekonomi, ticari yazışma, geometri, muhasebe ya da kimya öğrenirlerdi.

Devletin mali olarak desteklediği Müslüman okul ağında, belirli mesleki eğitimler sunan özel kurumlar da vardı. Ziraat Mektebi, öğretmen okulu (Darü'l-Muallim) ve polis ya da jandarma olmak isteyenler için okullar bunlar arasındaydı.

---

ent 1860-1939, Paris, Calmann-Lévy, 1989, 236 s.; ayrıca, *French Jews, Turkish Jews, The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925,* Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1990, 234 s.; İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar,* Ankara:,Ocak Yay., 1993, 223s.; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* Ankara, TTK, 1993, 221 s.

2 *Rumeli* gazetesinde Selanik'te Müslüman cemaate yönelik "modern" bir okul ağının kurulmasıyla ilgili birçok yazıya rastlanır. Bkz. Özellikle, no 11 (8 Rebiyülevvel 1290 / 7 Mayıs 1873), s. 3, sütun 2 (okullardaki öğretmenlerin maaşlarına dair); no 14 (29 Rebiyülevvel 1290 / 28 Mayıs 1873), s. 1 (askeri eğitime dair); aynı sayı, s. 4, sütun 1 (Selanik'te modern bir okulun kurulma mecburiyetine dair); bu sonuncu tema tekrar işlenir: no 15 (6 Rebiyülahir 1290 / 4 Haziran 1873), s. 2, sütun 2 ve 3; no 16 (12 Rebiyülahir 1290 / 10 Haziran 1873), s. 1 (redif'lere verilecek eğitime dair).

3 *Selanik Vilayeti Salnamesi,* 1318 / 1902-1903; Pand. Kondoyannis, "Sholia allofilon en Thessaloniki" (Selanik'te Yunan Olmayan Okullar), *Makedonikon Himerologion,* 1910, s. 155-183.

Son olarak, 1908'den itibaren, üniversitede hukuk eğitimi almak isteyen Selanikliler artık İstanbul'a ya da Avrupa'ya göç etmek zorunda kalmıyorlardı. İdadiyeden diplomalı herkesin sınavsız girebildiği bir hukuk fakültesi o tarihte Selanik'te, Konak'ta açılmıştı. Kurumun hedefi idari ve adli kadrolar yetiştirmekti. Kondoyannis'in tahminlerine göre, ilk yıl 365 öğrenci buraya kaydolmuştu.[4]

Cemaatlere ait olan ya da Alliance Israélite Universelle'in[5] desteklediği on beş kadar okul ve kırk kadar özel kurumla birlikte Yahudilerin okul ağı da oldukça zengindi. Bununla birlikte, 9 Temmuz 1908 tarihli *Journal de Salonique*'te yayımlanan bir rapora inanacak olursak, yalnızca Alliance'ın öğrencileri modern okul anlayışına az çok uygun, yeterli bir eğitim görürken, cemaat kurumları –özellikle Talmud Torah– büyük ölçüde Yahudi Sefarad kültürüne dönük ilkel bir eğitim sunmaktaydı.

Ne olursa olsun, 1900'ler civarında, Yahudi okulları Siyonist ideallerin ya da Alliance Israélite Universelle'in yaydığı ideallerin ifade bulduğu belli başlı yerler arasındaydı. Burada dilbilimsel ve kültürel iki kutup saptanabilir. Alman hayranı ve Almanca konuşan Siyonistler esas olarak Hilfsverein okuluna devam ederlerdi. Alliance'a sadık kalanlar ve Yahudilerin ana toplumlarına dahil olma ilkesinden yola çıkanlar Fransız kültürüne ve diline yakındı.

Fakat 20. yüzyıl başında, milliyetçi ideallerin hakikaten güçlü olduğu yerler özellikle Hıristiyan okullardı. Dönemin politik konjonktürü Selanik'te okul ağının gelişimine sıkı sıkıya bağlıydı. Bölgedeki eğitim haritasında "Osmanlı sultasına" karşı mücadelede yer alan tarafların payı, 20. yüzyıl başındaki toprak taleplerini beslemeye katkıda bulunmaktadır. Rumlar, Bulgarlar, Romenler, Eflaklılar ya da Sırpların kurdukları okulların tek hedefi gençlerin eğitimini sağlamak değildi. Özellikle bu okullar vasıtasıyla bölgedeki varlıklarını göstermeye çalışıyorlardı.

1908 yılında, Selanik'teki Rum Ortodoks cemaatinin desteklediği beş ilkokulda ve iki lisede 3600 öğrenci eğitim görmekteydi. Aynı yıl, Bulgar eksarhlığına bağlı kurumlara –yani bir lise, üç ilkokul ve bir ticaret okulu– 600'den fazla öğrenci kaydoldu.[6] Okula giden sayısının böylesi çok olması –örneğin Rum okullarının 3600 öğrencisi 18 bini aşmayan bir nüfusa

---

4 Pand. Kondoyannis, *age.*

5 Alliance Israélite Universelle ve Selanik'teki işleriyle ilgili olarak bkz. Giriş bölümünde sunulan kaynaklar. AIU'nun ilk okulunun açılışı önemli bir olaydı ve özellikle haftalık *Rumeli*'de anlatılmıştı: no 13 (22 Rebiyülevvel 1290 / 21 Mayıs 1873), s. 2, sütun 3 ve s. 3, sütun 1.

6 *Journal de Salonique*, 16 Temmuz 1908.

tekabül eder– Selanik lisesinde eğitim görmek için Makedonya'nın içlerinden önemli sayıda öğrenci gelmiş olmasına da bağlıydı.

Yerli Hıristiyanların okul kurumları arasında bir anaokulunu, Eflaklıların ticaret okulunu, ayrıca Sırpların iki anaokulunu ve bir lisesini de saymak gerekir. Bu cemaatlerin sayıları az da olsa, elbette ilkokula gidecek öğrencileri vardı, fakat hiçbir ilkokul saptanamamıştır. Bundan, kendilerini İstanbul'daki patrikhaneye yakın hisseden Sırpların ve Eflaklıların evlatlarını Rum öğretmenlere emanet ettikleri sonucunu mu çıkarmalıyız?

Eğitimdeki bu canlılık bağlamında, yabancı güçler de harekete geçmişti. Çok sayıda okul açıp kendilerine önemli nüfuz bölgeleri sağlıyorlardı.

Bu alanda en fazla elbette Fransız ve İtalyan kurumları vardı. Şehirdeki okulların hemen hemen hepsinde Fransızca dersler veriliyordu. Fakat Voltaire'in diline gerçekten hâkim olmak için 1905'te kurulmuş olan Hamidiye'deki Fransız lisesine kaydolmak gerekti; Hıristiyan olmayan ya da Ortodoks öğrencilerin Katolik etkisi altında kalmaları tehlikesine rağmen pek değer verilen, bakımını Lazaristlerin üstlendiği kurumlara devam etmek de bir seçenekti (özellikle Saint-Vincent de Paul okulu ve Zeytinlik'teki okul). İtalyan kültürüne yakın olmak isteyenler için dört ilkokul vardı (ikisi erkek çocuklar, ikisi de kız çocuklar için). Lise düzeyinde okul yoktu, fakat bölgedeki en eski ticaret okulu İtalyanların övünç kaynağıydı. 1888'de kurulan Umberto I Meslek ve Ticaret Okulu'nun bir ticaret müzesi ve zengin bir kitaplığı vardı. Avrupa dillerinden başka (İtalyanca, Fransızca, Almanca) burada matematik, fiziki bilimler, tarih, ticaret, coğrafya, ekonomi, sivil ve ticari hukuk, muhasebe ve ticari yazışma dersleri de okutulmaktaydı. En saygın kurumlar arasında, 1888 yılında demiryolu memurlarının çocukları için kurulan, gar yakınındaki Deutsche Schule'yi de belirtmek gerekir.

Bu kurumların Batı ülkelerinin Osmanlı toplumuna nüfuzunun belli başlı aracı oldukları bilinir. Başlangıçta, imparatorluğa yerleşmiş çeşitli Avrupalı cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan bu okullar, daha sonra büyük oranda yerli halka açılmıştı. Elbette, bu yabancı okulların hitap ettikleri "kitle" Batı'nın zihniyetini, kültürünü ve yaşam tarzlarını benimsemeye hazırdı.

Çeşitli milletlerden Osmanlı kurumlarıyla karşılaştırıldığında Avrupa okullarındaki yabancı dil eğitimi çok çeşitliydi. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, aynı zamanda da Türkçe, Yunanca ya da Sefarad dili bu programların hemen hemen hepsinde yer alıyordu. Yerel dilleri kendi programlarına alan bu kurumların ikili bir kimliği vardı. Bu durum onları, çocuklarına bir Avrupa eğitimi sağlamayı arzulayan, ama yine de yaşadıkları yerdeki iş imkânlarına ulaşmalarını sağlayacak bir "Osmanlı" müf-

redatından yoksun bırakmak istemeyen Türkler, Rumlar, Bulgarlar ya da yerli Yahudiler gözünde daha cazip kılıyordu

Son olarak, Selanik'teki eğitime şöyle bir göz atmayı tamamlamak için, ticaret okullarını da saymak gerekir: Bunlar özel bir eğitim sunmaktaydı ve esas olarak yeni ticari yöntemleri öğrenmek isteyen gençler bu okullara devam ediyordu. 1908'de Balkan metropolünde sekiz ticaret okulu vardı. En çok rağbet göreni Türk okuluydu (124 kayıtlı öğrenci), ardından İtalyan okulları (102 kayıtlı) ve Romen okulu (80) geliyordu.

Selanik okullarına hızla baktık ve 1890-1910 arasında faaliyet göstermiş belli başlı kurumları belirttik. Fakat bunların yanında şimdi izi kalmamış birçok başka kurum da vardı.

Bu okulların kurulmasının sebebi yalnızca yararlanmak isteyenlere temel eğitim sağlamak değildi. Bu okullar Makedonya'nın içlerinden ya da Balkanlardaki diğer merkezlerden güçlü bir öğrenci göçü dalgası getirmişti. Özellikle Türkler akın akın geliyordu, fakat kırsal kesimde çok kalabalık olan Rum, Bulgar, Sırp ya da Romen öğrenciler de geliyordu. Bu cemaatlerin okulları her yıl çok sayıda "yabancı" öğrenci kabul ediyordu, bu öğrencilerin Selanik'te kalmaları çoğu zaman cemaatlerin hayırseverliği sayesinde mümkündü. Yine bu kurumlar en çok yatılı öğrenciye sahip olanlardı.

B. BANKALAR

İlk bankalar Makedonya'ya oldukça geç yerleşmişti. Selanik'te 1863'te açılan Banque impériale ottomane'ın (Osmanlı Bankası) bir şubesi bir yana, diğer önemli bankacılık kurumlarının açılışına tanık olmak için 1880'lerin sonunu beklemek gerekecekti. Aralarındaki en dinamik firmalar Banque de Salonique ve Ziraat Bankası'nın Selanik şubesiydi.

1889'da kurulan[7] Ziraat Bankası, açılışından birkaç ay sonra uygulamalı bir ziraat okulu kuracak ve finanse edecekti. Model çiftlik Selanik'e on iki kilometre kadar mesafedeki Sedes köyü yakınlarındaydı ve yaklaşık 60 gencin eğitimini ücretsiz sağlıyordu.[8] Bu tür uygulamalı okullar imparatorluğun birçok tarım bölgesinde açılmıştı. Bunlar, Osmanlı hükümetinin tarımsal dünyayı mümkün olduğunca geliştirmek ve modernleşmeyi teşvik etmek istediğini kanıtlar.

Ziraat Bankası'nı dönemin diğer bankacılık kurumlarından ayıran özellik, yabancı sermaye olmadan işleyen bir kurum olmasıydı. Tamamen

---

7 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites*, c. VII, s. 753.

8 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1896/99, Selanik, Veillet-Dufrêche'in raporu, 28 Nisan 1896. Bu aynı belgeden Ziraat Bankası şubesinin Selanik'te açılış tarihini de kesin olarak öğreniriz: 3 Mart 1889.

devlet tarafından yönetilmekte ve desteklenmekteydi. Yine de, finansmanı için devletin tek bir kuruş vermediğini belirtmek gerekir. Başlangıçtaki sermayesi bile "[...] Osmanlı hükümetinin toprak ürünlerinden aldığı % 1'lik bir tutardan oluşmuştur [...]" diye okuyoruz 28 Nisan 1896 tarihli ve Selanik'teki Fransa konsolosu Veillet-Dufrêche imzalı bir raporda. "[...] % 1'lik bu ilave vergi [...] Banka'nın sermayesi 10 bin Türk lirasına, yani 230 bin franka ulaştığında artık alınmayacaktır. [...]"[9]

Ziraat Bankası'nın bir şubesinin Selanik'te açılışı o dönemde önemli bir ihtiyaca cevap vermişti. Selanik şubesi açıldığında, bu tür bir bankacılık örgütünün eksikliğini şehir yıllardır hissediyordu. Oldukça sınırlı imkânlara sahip özel şahıslar ve –pek tatmin edici olmayan– "kâr sandıkları" dışında 1889'a kadar zengin Makedonya tarımında, tarımsal gelişimi koordine edebilecek güçte hiçbir mali kurum yoktu.[10]

Fakat Selanik'teki bankalar dünyasında Ziraat Bankası bir istisnaydı. Bölgedeki büyük bankacılık kurumlarının hemen hemen hepsi Avrupa kökenliydi. Örneğin, Selaniklilerin Allatini Bankası dediği Selanik Bankası, gerçekte Avusturya sermayesiyle kurulmuştu. Dolayısıyla savunduğu çıkarlar da şu ya da bu biçimde Viyana iş dünyasına bağlıydı.[11]

Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası ya da Selanik Bankası yalnızca bir başlangıçtı. Birkaç yıl sonra, şehre başka kurumlar da gelip yerleşecekti: Banque de Mytilène (1899 ve 1901, Belçika sermayeli),[12] Banque de Crédit industriel (1905, Fransız sermayeli) ve Banque d'Orient (1905, Deutsche Bank ile ortak olarak), Banque d'Athènes (1907, Fransız sermayeli).[13]

Yabancı sermayenin bu akışına rağmen, özel şahısların işlettiği birçok "banker bürosu"nun ayakta kaldığını saptamak gerekir. Tipik örnek: 1850 yılında kurulan Benveniste firması ancak İkinci Dünya Savaşı arifesinde faaliyetlerine son verecektir.[14]

Bölgenin salnameleri bize az çok gelişen işletmelerin başında yer alan Selanikli "bankacılar"a dair başka örnekler de sağlar. Örnek olarak, "Sela-

---

9 *AMAEF-Nantes*, aynı belge. Ayrıca bkz. Joseph Nehama, *age.*

10 *Faros tis Makedonias*, 19 Eylül 1884.

11 *Faros tis Makedonias*, 25 Kasım 1887. Bankanın sahibi hep Avusturyalı olmadı. 1900 yılında Banque de Salonique, Banque de Paris et des Pays-Bas, Société générale ve Crédit Foncier d'Algérie et de Tunisie tarafından "satın alındı" ve -elbette- rota değiştirdi: Joseph Nehama, *age.*; Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 64.

12 *Journal de Salonique*, 22 Nisan 1901.

13 *Thessaloniki ke Ethniki Trapeza 1913-1940*, (Selanik ve Ulusal Banka, 1913-1940), Selanik: Ocak 1989, s. 22-23. Ayrıca bkz. Joseph Nehama, *age.*; Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 65.

14 *Thessaloniki ke Ethniki Trapeza 1913-1940*, s. 47-49, 55.

nik'teki Meşhur Bankerler" listesine ve 1318 (1902-1903) yılında bu kurumların şehirdeki durumuna[15] göz atarsak, bankerlik kurumlarının hemen hemen hepsinin Frenk mahallesinde toplandığını görürüz. 19. yüzyıl başında konsoloslukların ve zengin Avrupalıların konutlarının bulunduğu bu kesim, yüz yıl sonra, esas olarak ticari bir bölgeye dönüşmüş ve bu özelliğini de uzun süre korumuştur.[16] Bankacılık ağının şehrin aynı bölümünde böyle yoğunlaşması Selanik'e özgü bir durum değildi. İstanbul'un en önemli bankaları da Galata Kulesi'nin dibinde, Bankalar Caddesi adıyla bilinen cadde üzerindeydi.[17]

Büyük bankalar modern şehrin nirengi noktaları arasında yer alsa da, İstanbul'da olduğu kadar Selanik'te de bu gösterişli binaların yanında birçok özel küçük "banka"nın bulunduğunu belirtmek gerek. Kapalı çarşılarda, yeni hanlarda, 19. yüzyıl sonunun çok sayıda pasajında bulunan bu bankalar çoğu zaman göze görünmezdi. Örneğin, 1902-1903 salnamesinde yer alan belli başlı Selanik bankalarının adresleri bu duruma açıkça tanıklık etmektedir: Şirket biçiminde işleyen ve büyük Avrupa firmalarının finanse ettiği bazı bankalar bir yana bırakılırsa, aile işletmeleri genellikle hanlarda (örneğin Tiano, Yıldız, Saias ya da Allatini) veya pasajlardadır (Site Saul).

C. KAFELER VE OTELLER

Şehrin dönüşümüne katkıda bulunan yeni binalar arasında Avrupai tarzdaki kafeleri de saymak gerek. Doğal olarak, kafe Selanik'te 19. yüzyıl sonunun bir keşfi değildir. Bu tür sosyallik yerleri bu tarihten çok önce de vardı. Gelip geçen yolcuların anlatılarından ya da 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresinin hazırladığı mesleki listelerden yola çıkarak değerlendirmede bulunacak olursak, kahvecilerin ve kahvelerin sayısı oldukça yüksek olmalıdır. Fakat yapıların çoğu genellikle çok sıradandı. Pazarın etrafında ve yerleşim yerlerinde bulunan kahveler –mütevazılıklarına rağmen– çok hareketli yerlerdi, modern kafelerin ortaya çıkışından sonra da bu rolü sürdürmüşlerdi.

Geleneksel mahalle kahvesinin tipik bir örneği Çinari'dir; günümüzde hâlâ faal olan Osmanlı tarzı bu son kahvehane Selanik'in tepelerindedir,

---

15 *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 1318 (1902/1903), s. 360.

16 Frenk mahallesi günümüzde de özellikle bankaların bulunduğu bir yerdir. Kuşkusuz, bir milyondan fazla kişinin bulunduğu günümüz Selanik'inde hemen hemen her yerde banka şubeleri vardır. Fakat, şehirde bulunan tüm büyük bankaların genel merkezlerinin burada bulunduğunu belirtmek önem taşır.

17 İstanbul bankaları hakkında, başka çalışmaların yanı sıra, bkz. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası Yay., 1991

Klius ve Aleksandru Papadopulu sokaklarının köşesindedir.[18] Yaşlı Selaniklilerin anılarına dayanarak, yüzyıl öncesinin sıradan bir kahvehanesinin içini yeniden oluşturmaya çalışalım:

Kahve yükünü almıştır. Alçak tavanlı bir odadır, duvarları kireç badanalıdır. Tavan isten simsiyahtır. Dört duvar boyunca tahta bir sedir uzanır. Odanın ortasında birkaç alçak tabure vardır. İki ya da üç hasır bir köşeye öylesine atılmıştır. Garson, siparişleri "tabi"ye aktarır, tabi de "yedek"in önünde çalışır: "şekerli", "orta şekerli", "az şekerli".[19]

Fakat kahvehanenin asıl işlevinin kahve içmek olmadığını herkes bilmektedir. Kahve fincanı ritüellerle çevrilidir: tespih, tavla partileri, içilen sigara, nargile. Çubuklar duvara ayrı ayrı asılmıştır. Her müşteri kendininkini alır. Kahveci tütünü yakmaya yarayan közleri dolaştırır. Nargile seremonisi saatlerce sürebilir.

Yeni kafelerin bu durumu hiç değiştirmediğini saptamak gerekir. Geleneksel kahvehane şehir yaşamında ve özellikle mahalle yaşamında günümüze kadar önemli bir yer işgal etmeye devam edecektir. Avrupa modellerinden esinlenen modern binaların geleneksel kahveleri yok etmemiş olması, başka nedenlerin yanı sıra, coğrafi konumlarının da kesin olarak ayrı olmasına bağlıdır. Gerçekten de, bunların çoğu rıhtım boyunca ya da Bedesten kenarında toplanmıştı; modern anlayışa sahip bazı işletmeciler Hamidiye'nin temiz havasını da seçmişlerdi.

Şehir merkezine Avrupai bir hava veren bu yeni yapılar hangileriydi? Alhambra, Olimpos, Cristal, Colombo, Royal adlarına dönemin tüm Selaniklileri aşinaydı. Alhambra bölgedeki en eski yerlerden biriydi. Mayıs 1884'te, mülk sahipleri ilk yenileme çalışmasını tamamlamış, müşterilerini yeniden kafenin önünde oturmaya davet etmişti.[20] Eylül 1898'de, bu arada defalarca el değiştirmiş olan Alhambra'nın ünü hâlâ sürüyordu. 1880'lerin başında, Makedonya metropolünde yeni bir adres daha görüldü: Kafe Colombo. İşletmenin patronu bir İtalyandı; Angiolino Colombo, Makedonya'ya seyyar kantiniyle gelmiş ve demiryolu şantiyelerindeki çalışanlara hazır yiyecek satmıştı. Frenk mahallesinin tam ortasında bulunan Kafe Colombo'nun (aynı zamanda lokanta ve oteldir de) Avrupalıların lüks yapılarından bir eksiği yoktu. Açılışından kısa süre sonra, fiyaka yapmak isteyen herkesin gözde buluşma yeri olacaktı!

---

18 Çinari, Türkçe'deki çınar sözcüğünün Yunancalaştırılmış biçimidir.

19 Bkz. Helias Petropulas, *O turkikos kafes en Elladhi* (Yunanistan'da Türk Kahvesi), Atina, Grammata, 1979, 87 s.; Georgios Stambulis, *I zoi ton Thessalonikeon prin ke meta to 1912* (Eski Selanik'te Kahveler), Selanik, Ekdotiki Omada, 1990, 85 s. Her iki yazar da kitaplarında özellikle Selanik'teki çocukluk anılarına başvurmaktadırlar.

20 *Faros tis Makedonias*, 9 Mayıs 1884.

Yeni kafelerin iç dekoru geleneksel kahvehanelerden hissedilir biçimde farklıydı. Salonlar genişti; mermer yuvarlak masalar, Viyana tipi sandalyeler, büyük aynalar vardı. Bu işletmelerin hemen hemen hepsinde Avrupa, İstanbul gazeteleri ya da yerel gazete koleksiyonları bulunurdu. Çoğunda küçük bir orkestra da vardı, müşteriler kahve içerken arkada müzik çalardı.[21] Bazılarında salonun bir köşesinde bilardo masası olurdu, 19. yüzyıl sonu gençliğinin tutkulu faaliyetiydi bilardo.

Kafeleri kahvehanelerden ayıran, yenip içilenlerdi. Kafelerin mönüsü çok daha zengin ve çeşitliydi: Ordövrler, pastalar, peynirler ve her çeşit alkollü içki bulunurdu. Bira rağbetteydi. Müşterilerini memnun etme kaygısındaki iyi işletmelerin hepsi çeşit çeşit bira bulundururdu. Örneğin La Turquie kafe-birahanesinin sahibi Dionissis Lappos, Selaniklileri en son gelen biralardan haberdar ediyordu. Aynı şekilde, Lowenbrau birası –nihayet!– geldiğinde, Royal kafe-birahanesinin işletmecileri olayı yerel gazetelerde duyurmayı ihmal etmemişlerdi.[22]

Ne kadar yüzeysel görünürse görünsün, bu öğeler bu kamusal mekânlara yeni bir davranış kodu sokmaya yetiyordu. Bu yeni kuralların en devrimci yanı, –geleneksel mahallelerdeki kahvehanelerin tersine– kadınların modern yapılarda tam anlamıyla kabul görmesiydi.

Örneğin, rıhtımdaki kafeler, ailecek çıkılan haftalık gezintilerde en sık uğranılan yerlerdi; iki cins de, farklı kuşaklar da burada bir araya geliyordu. *Journal de Salonique* yazarı Vitalis Kohen, sıradan bir cumartesi günü ailelerin geldikleri Olympia'yı Sheridan takma adıyla yazdığı yazıda anlatır:

> [...] Saat dört; geniş salon henüz dolu değil, fakat kısa aralıklarla bir biri ardına geliyorlar, birazdan tıklım tıklım dolacak. Orkestra şimdiden geleneksel birinci marşını çalmaya başladı bile, ardından bir o kadar gelenekselleşmiş kadril gelecek. Kemanlar gıcırdarken, biz biraz salondakilere göz atalım. Herkes şöyle ya da böyle kutsal cumartesilerini kutluyor. [...] Salonun ortasında, iki büyük masa uzatılarak birbirine eklenmiş, bir aile bu masalarda oturuyor, ama ne aile! Baba, anne, oğul, kız, erkek kardeş, kız kardeş, kuzen, kuzin, yeğen, kız yeğen, kızın yavuklusu, oğlanın yavuklusu, hepsi bira bardaklarının önüne kurulmuş, yağmurdan ve güzel havadan söz ediyorlar. [...] Müziğin işkencesi sona erdiğinde, para toplama işkencesi başlar. Ruhsuz ve yorgun bir tavırla uzatılan tabak, uyuşuk ve sarsak yürüyüş, donuk ve ifadesiz bakış; para toplayan kız müşterilerin önünde dolaşıyor. Ve metelikler sarışın Alman ırkının bu soluk benizli çocuğunun tabağın altına ustalıkla yerleştirdiği kibarca katlanmış peçetenin altına doluyor. Her metelik kendi bulutlu ülkesinin 5 Fenik'ine

---

21 Örneğin Kafe Alhambra: *Journal de Salonique*, 19 Eylül 1898.

22 *Journal de Salonique*, 18 Nisan 1898.

denk düşüyor. [...] Para toplama işi bitiyor, kızın yüzü her zamanki soğukkanlılığına yeniden kavuşuyor ve aynı yorgun tavır, aynı sarsak yürüyüşle, sıkılan arkadaşlarının mükemmel bir uyumla esnemekte oldukları sekiye geri dönüyor. Bu genç kızlar ne düşler? Muhtemelen memleketlerinde bıraktıkları Wertherleri ve Fritzleri... Sarışınlar ama güzel değiller [...] Saat beş, salon taşıyor; son gelenler küçük salonlara akın ediyorlar ve oralara balık istifi gibi yığılıyorlar. Mülk sahibini tanıyorsanız eğer, ona rica edin, lütfen bu arka odalardaki insanları büyük salondakilerden gizleyen ara duvarı yıktırsın. Keman yaylarının yeniden gıcırdayışı, tencerelere vurulmaya yeniden başlanıyor, yeniden para toplama, yeniden metelik yağmuru. Ortadaki kapı gürültüyle açılıyor. Bir alay sporcu salona akın ediyor. Selamlayın, Footballing Club geldi! Jokey kasketi rasgele kafaya kondurulmuş, raket koltuk altında, yaka bağır açık, bu gençler sansasyonel bir biçimde Olympia'ya giriyorlar. [...][23]

Sheridan'ın haberi yalnızca Olympia'daki bir öğleden sonraya tanık olmamızı sağlamakla kalmıyor, zaten bildiğimiz şeyleri doğrulamamızı da sağlıyor: Bu 19. yüzyıl sonunun yeni kafelerinin hemen hemen hepsinin çeşitli işlevleri vardı. Buralar aynı zamanda kafe-konser, restorandı ve günde birkaç saatliğine birahane hizmeti de görürlerdi. Ayrıca otelcilik de yapan çok sayıda işletmeci vardı. Yukarda belirttiğimiz Alhambra[24] ya da Colombo[25] sayısız örnekten yalnızca ikisiydi.

Ne olursa olsun, kafeler Makedonya metropolündeki canlı gecelerin merkeziydi. Birkaç yıl içerisinde, Selanik –eskiden dükkânlar kapanır kapanmaz uykuya çekilirdi– Doğu Akdeniz'in diğer büyük liman şehirlerinden hiç de aşağı kalır yanı olmayan bir gece hayatını tanıyacaktı.

Makedonya metropolünde açılan yeni otellere gelince, bunlar Avrupa standartlarına uygundu ve geleneksel hanlardan kesinlikle farklıydı. 19. yüzyılın ilk yarısında şehirdeki tek otelcilik kurumu olan hanlar, bizi ilgilendiren dönemde, daha çok iç bölgelerden gelen köylülerin uğrak yeri oldu. Diğerleri, başşehirden, İzmir'den ya da Avrupa'dan gelip Selanik'ten geçen iş adamları –demiryolu sayesinde geçerken uğrayanların sayısı çoktu– bu yeni yolcu sınıfının ihtiyaçlarını temin için kurulmuş modern otellere iniyorlardı.

Temizlik ve konfor... Bütün modern otelciler bu ihtiyaçlara cevap bulmak zorundaydı. Otellerin hemen hepsi tek kişilik odalar, duş, nispeten lüks restoran ya da salon gibi ortak mekânlar sunmaktaydı.

Kafeler gibi yeni otellerin de çoğu rıhtım üzerindeydi. Örnek olarak

---

23 *Journal de Salonique*, 24 Aralık 1896.

24 *Faros tis Makedonias*, 23 Mayıs 1884; *ay.*, 28 Mayıs 1888.

25 *Journal de Salonique*, 7 Mayıs 1896; *ay.*, 28 Eylül 1896.

şunları sayabiliriz: Anatoli,[26] Nea Hellas,[27] Terpsithea,[28] Alhambra,[29] Eptanissos,[30] Olimpos,[31] Impérial,[32] Turquie.[33] Vardar Kapı civarında (özellikle Yıldız oteli[34]) ya da Hamidiye'de de (Jardin Paradissos[35]) oteller vardı.

19. yüzyıl sonunda Selanik'te otel yapılarının "durumunu" saptamak için yerel basın –özellikle ilanlar– şimdilik elimizde bulunan belli başlı kaynaktır. Impérial, Grand Hôtel ya da Royal şehrin en beğenilen yerlerinden birkaçıydı, en azından sık sık haber ve reklam konusuydular.

Otel-restoran-kafe-birahane formülü en sık rastlanılanıydı. Bir kafeden yeterince verim alamayarak zor duruma düşen işletmeci azdı. Çoğu zaman, şehre uğrayanların yanı sıra, yerli müşteriyi de hedeflemeyi umarak gösteri de düzenliyorlardı. Örneğin, Impérial'in sahipleri binalarının birinci katını kafeye dönüştürmüş, oraya İstanbul'dan özel olarak getirtilmiş Türk müzisyenlerden oluşan bir orkestra yerleştirmişlerdi.[36] Rıhtımın köşesindeki ve Olimpos Meydanı'ndaki La Turquie otelinin kafesinde sinema gösterilirdi.[37] Daha da fazlasını yapan otelciler vardı. Grand Hôtel'in patronu Bay Leonidas bunlara örnektir.

7 Temmuz 1900'de açılan, Vardar Caddesi üzerinde bulunan ve yaklaşık 40 tek kişilik odası bulunan bu otel şehirdeki en önemli yerlerden biriydi.[38] Otelin açılışından birkaç ay sonra –bu açılış Selanik'te gerçek bir olay olmuştu– mülk sahibi otelin büyük avlusunu kışlık sirke dönüştürme çalışmalarına başladı. Kasım 1900 sonuna doğru, Giuntini trupunu (60 kişi ve 25 at) burada yüzlerce seyirci memnuniyetle karşıladı. Öyle büyük bir başarı kazanılmıştı ki, idare (kalabalık olacağını tahmin ettiği) seyirciyi yağmura ve soğuğa karşı korumak için sirk mekânını bir an önce tahtalarla kapatıp iki soba ekledi.[39]

---

26 *Hermis*, 29 Temmuz 1880.
27 *Faros tis Makedonias*, 20 Ocak 1882.
28 *Faros tis Makedonias*, 30 Mart 1883.
29 *Faros tis Makedonias*, 23 Mayıs 1884.
30 *Faros tis Makedonias*, 6 Haziran 1884.
31 *Faros tis Makedonias*, 31 Ekim 1884.
32 *Journal de Salonique*, 23 Mart 1896.
33 *Journal de Salonique*, 3 Ağustos 1896.
34 *Faros tis Makedonias*, 9 Ağustos 1889.
35 *Faros tis Makedonias*, 23 Temmuz 1888.
36 *Journal de Salonique*, 25 Ekim 1897.
37 *Journal de Salonique*, 8 Temmuz 1897.
38 *Journal de Salonique*, 5 Temmuz 1900.
39 *Journal de Salonique*, 22 Kasım 1900; *ay.*, 3 Aralık 1900; *ay.*, 10 Aralık 1900.

D. BÜYÜK VE LÜKS MAĞAZALAR

Hazır giysi satan büyük mağazalar ya da lüks ithal mallarla dolu dükkânlar da şehir manzarasının yeni bir öğesiydi. Bunların ortaya çıkışı tüketici kitlenin taleplerini ve tercihlerini hissedilir biçimde dönüştürmüştü. 1900'lerin Selanik'inde en ünlü firmalar Orosdi-Back, Tiring ve Stein'dı, üçü de Frenk mahallesinin ortasındaydı.

Bu mağazalar, kurıldukları andan itibaren şehir yaşamının nirengi noktaları olmuştu. Örneğin, 1889 yılında Bay Back de Surany ile Bay Léon Orosdi'nin kurdukları Paris'teki büyük mağazanın Selanik şubesi 1 Eylül 1901'de yeni yerini açtığında, yerel sosyetenin kaymak tabakası –başta vali ve konsolosluk erkânı olmak üzere– törende hazır bulunmuştu.[40]

Bu kurumun idarecilerinin yerel basın vasıtasıyla dağıttıkları reklamlar sayesinde sattıkları mallar hakkında kesin bir fikre sahip olabiliriz. Aşağıdaki reklamlar Tiring ve Stein mağazalarınındır:

> Soğuklar yavaş yavaş yaklaşıyor, biz de soğuklardan kaçamayız. Beklemiş olmakla bir şey kaybetmediğimizi göreceksiniz. Tersine. Temkinli bir önlem, sıcak ve konforlu giysilere zamanında sahip olarak sert mevsimin etkilerinden korunmamızı sağlar. Victor Tiring ve Kardeşleri firması, en rafine talepleri karşılamak için buradadır. Sağlık için gerekli her şey, sıcak kostümler, paltolar, pardösüler, pelerinler vs, hepsi de yünlü kumaştan, güzel ve sağlam, kibar kesime ve çok titiz dikime rağmen tüm rekabete meydan okuyan fiyatlarla. Hanımlar ve çocuklar için hazırlanmış özel reyonda bol miktarda ceket, pelerin, yaka, zengin biçimde hazırlanmış mantolar bulunur.
>
> Victor Tiring ve Kardeşleri firması, konfeksiyon çeşitlerinde Selanik'in en büyük firması, değişik fiyatlarda, mallarının kalitesi, ürünlerinin kesimi ve dikimiyle tüm talepleri karşılamaktadır. Victor Tiring ve Kardeşleri Selanik şubesinde Frenk Mahallesi, Allatini Hanı, Avusturya Postanesi karşısı zengin giyim.
>
> Konfeksiyon giysiler.
> Hanım eşyalarında özel reyon:
> Her tür kumaştan ceketler, pelerinler, yakalar, harmaniler, vs.
> Güvenilir firma, kuruluş tarihi 1848
> Zengin giyim.[41]

40 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1899/1902, Selanik, L. Steeg'in mektubu, 2 Eylül 1901. Orosdi-Back mağazası hakkında ayrıca bkz. *Journal de Salonique*, 18 Haziran 1900.

41 *Journal de Salonique*, 14 Kasım 1898.

Doğu'nun ilk firması
Büyük imalathane
S. Stein
Merkez Viyana
Şubeler: Kahire, İskenderiye, İstanbul (Galata; İstanbul), Tanta, Selanik
Erkek, kadın ve çocuk konfeksiyonu. Moda ve seyahat eşyaları,
Tuhafiye, Şapka, Eldiven, Fanila, Çorap, Kadın ve
Genç Kız Çorabı, Takma Yaka, Kravat, Gömlek, Manşet, Mendil,
Kadın ve Erkek Şemsiyesi, Pek Tanınmış "Gilette" Marka Amerikan
Mekanik Tıraş Makinesi, Amerikan Galoşları, Kadın ve Erkek Amerikan "Walk
Over" Ayakkabı, Çocuklar İçin İngiliz Ayakkabı, İngiliz Yağmurluk, Itriyat,
Mücevher, Pantolon Askısı, Maroken Eşya,
"S. Stein"
Reklam Sabunu.
Her Türlü Rekabete Meydan Okuyan Sabit Fiyatlar[42]

Sunulan malların nispeten hali vakti yerinde bir müşteri kitlesine yönelik olduğu açıkça görülür: Yolculuk malzemeleri, itriyat ya da mücevherin, yolculuk listesi ya da sosyete hayatı epeyce dolu Selaniklilere hitap ettiği inkâr edilemez. Bu firmalar aynı zamanda Avrupai giyim modalarına alışkın bir kitleye de hitap etmekteydi. Gerçekten de, Tiring'in ya da Orosdi-Back'in reyonlarında ne şalvara, ne fese, ne türbana, ne de tamamen Doğululara özgü diğer giysilere rastlanırdı.

Bu üç mağaza Makedonya metropolündeki en ünlü mağazalar olsa da, başka dükkânlar da vardı. Frenk mahallesindeki aynı ticaret kesiminde yer alan daha mütevazı firmalara da elimizdeki kaynaklarda rastlamaktayız. Bunların çoğu mallarının Avrupa kökenli olduğunu vurguluyordu. Birkaç örnek verelim. Saint-Minas pasajında bulunan The Anglo-Hellenic Co of Salonica Ltd, "Paris'in en üstün itriyatı, bütün Doğu'da en tanınmış marka: İris" diye malını satar. Amerikan Pazarı –satış tekeline sahip olduğunu ileri sürdüğü– Morse & Rogers ve Clark Hutchinson Company fabrikalarının imalatı olan Amerikan ayakkabılarının reklamını yapar. A. Mayer ve Ortakları ünlü Regal marka ayakkabıların Selanik'teki tek satıcısı olduğunu söyler. Grand Magasins du Louvre'da şık bir "yuva"da bulunması gereken her şey vardır.[43] Son olarak şunu da belirtelim, büyük ölçüde Avrupa pazarlarına dönük olmakla birlikte, farklılığa da açık olan Selanik'te Uzakdoğu'nun antikalarına da yer vardır. Dönemin reklamlarından yola çıkarak değerlendirmede bulunursak, şehirde bir Çin pazarı bile vardı, Isa-

42 *Almanach Natianal au prafit de l'Hôpital Hirsch,* 1911.
43 *Almanach National au profit de l'Hôpital Hirsch,* 1911.

ac S. Benusiglio'nun işlettiği bu yer, anlaşılan Çin'deki en büyük imalathanelerle doğrudan ilişkideydi![44]

E. FABRİKALAR

Ortaya çıkışları bölge ekonomisinde çarpıcı bir atılıma işaret eden ilk sanayi kuruluşlarına da yer vermezsek, şehrin manzarasındaki değişimlere bu kısa bakış eksik kalacaktır.

19. yüzyılın bu son çeyreğinde zanaatkârlar yeni teknolojilerle tanıştı ve çoğu atölyelerini bu teknolojilerle çabucak donattı. Sanayi türü bir üretim düzeyine asla erişemeyen bu atölyeler artık zanaatkârlık birimleri olmaktan kurtulmuşlardı.

Bu tür atölyelerle ilgili reklamlara dönemin yerel basınında çok rastlanır. Bu yayın organlarının çıkış tarihine bakıldığında, yukarıdaki örnekler Selanik zanaatlarındaki modernleşmenin ilk örnekleri arasında yer alırlar. Özellikle Konstantin Emmanuil'in dökümhanesini belirtmek gerek. İddiasına göre "... Avrupa'dakilerin aynısı ve onlardan daha sağlam, çeşitli demir ya da bakır makineler, pompalar, cendereler, saçaklar, hidrolik makineler ve diğer işler..." imal edebilecek durumdadır;[45] tamirci Stavros Hristodulu'nun atölyesi,[46] E. Ramba'nın çorap imalathanesi de bunlar arasındadır.[47]

Değindiğimiz bu imalatın dışında çok sayıda önemli sanayi kuruluşu da vardı. Genellikle geniş alanları kapsayan bu yapılar şehir dışındaydı. Eski tabakhanelerin ötesinde, Beşçınar bahçesinin ve Vardar Kapı'nın batısında, Selanik'in özel sanayi bölgesi olacak kesimde, Compagnie des Eaux, Société Ottomane du Gaz, Régie des tabacs, Filature Torres et Cie, Frère Noussia et Cie tabakhanesi, Olimpos Bira Fabrikası yer alıyordu. Doğuda, bu dönemde kurulmuş olan tek büyük sanayi kompleksi, Allatini un fabrikasıydı.

Bu un fabrikası 1857 yılında Darblay-Allatini firma unvanı altında kurulmuştu ve bu statüyü 1889'a kadar koruyacaktı. Bu tarihte, Darblay şirketten çekilince şirket tamamen Allatini ailesinin ellerine kalmış ve Société Industriel et Commerciale de Salonique adını almıştı.[48] Fabrikanın tarihinin bu ikinci evresi –dokuz yıl sonra– binaları yok eden şiddetli bir yangınla aniden kapanacaktı.

---

44 *Journal de Salonique*, 20 Şubat 1899.
45 *Hermis*, 22 Şubat 1877.
46 *Hermis*, 19 Şubat 1880.
47 *Faros tis Makedonias*, 7 Mayıs 1883.
48 *Journal de Salonique*, 11 Haziran 1900; *ay.*, 18 Mayıs 1899.

Dinamik insanlar olan Allatiniler, işe yeniden girişme cesaretini göstermekte gecikmediler. Mart 1899'da, yeni fabrikanın inşaatını Vitaliano Poselli'ye emanet ettiler, o da 80 gün içinde işi tamamlama sözü verdi! Eserin planlarına bakıldığında, İtalyan mimarın işi zor gözükmekteydi: Gerçekten de, müstakbel değirmen 5 katlı ve 80 metre uzunluğunda , 14 metre genişliğinde ve 23 metre yüksekliğinde olacaktı.[49]

Poselli sözleşmeyi yerine getirmeyi başardı. Fakat bu yeterli değildi. Bir fabrikayı fabrika yapan yalnızca bina değil, özellikle donanım ve iç yapılardı. En modern un fabrikalarından birini kurmak isteyen Allatini kardeşler bu hazırlık aşamasına inşaattan daha fazla zaman ayırdılar. Sonuç görkemliydi. Endüstriyel gelişimin –Avrupa ritimleriyle kıyaslandığında– ağır cereyan ettiği Doğu'da, yeni Allatini değirmeni teknolojinin öncüsüydü. İzlenmeye değer bir örnektir.

Doğu'nun en büyük endüstriyel yapısı olarak sunulan değirmen,[50] 1 Eylül 1900'de açıldı. Açılış töreni gerçek bir olaydı. Sivil ve askeri yetkililer, tam kadro konsolosluk topluluğu, ayrıca şehrin tüm mali ve endüstriyel kurumlarının temsilcileri hazırdı.[51] Birçok seçkin kişi, varlıklarıyla bölgenin politik ve ekonomik çevrelerinin Allatini un fabrikasının geleceğine bağladığı önemi gösteriyorlardı.

Şirketin önceki başarılarından yola çıkarak değerlendirirsek kesinlikle gelişmeye açık bir gelecekti bu: Açılışta şampanya içmeye gelen önde gelen kişiler yeni değirmeni, Doğu'da çok rastlanan yenilgiye mahkûm bu maceralardan biri olarak görmüyorlardı kuşkusuz. Selanik'te güçlü kökler salmış olan, Marsilya ve Londra'ya yerleşmiş önemli aile ağları olan, ne işlerini, ne zamanlarını ne de sermayelerini sakınan Allatiniler, dönemin insanlarının kafasındaki iş dünyasında büyük burjuva imgesine tam anlamıyla uygun düşüyorlardı. İstisna olmalarının –en azından Selanik ortamında– önemi yoktur. Gerçekten de, karşımızdaki bu aile iyi bir iş yapabilmiş basit değirmenciler değildi. Allatiniler yerel endüstriyel üretimin aşağı yukarı yarısını kontrol ediyordu. Değirmencilik faaliyetlerinin yalnızca biriydi. Değirmen dışında, bölgenin en büyük tuğla fabrikası da onların adını taşıyordu.

1880 yılında kurulmuş olan bu tuğla fabrikası Selanik'in doğusunda, küçük Kapucılar köyündeydi. Önemli bir sanayi birimi olan bu fabrika,

---

49 *Journal de Salonique*, 16 Mart 1899; *ay.*, 11 Haziran 1900.

50 Allatini değirmeninden bahsedildiğinde, genellikle, kendi türünde eşsiz bir yapı, Doğu'nun en güzel endüstriyel yapısı ifadelerine farklı anlatılarda rastlanır. Referanslardan biri için bkz: *Journal de Salonique*, 11 Haziran 1900.

51 *Journal de Salonique*, 3 Eylül 1900.

400'den fazla işçi istihdam ediyor, yılda yaklaşık 500 bin tuğla ve 10 milyon kiremit üretiyordu; bu üretimin büyük bölümü payitahta ihraç edilirdi. Ayrıca, fabrika döşeme taşı, toprak ve çimento künkler, vs. imal etmekteydi.[52]

Allatiniler, tek başına sahip oldukları bu işletmeler bir yana, Olimpos Bira Fabrikası'nda da hisse sahibiydiler. 1892 yılında Mizrahiler, Allatiniler ve Fernandezler tarafından kurulan bu bira fabrikası birkaç yıl içerisinde Makedonya'da bira tüketimini üç katına çıkarmıştı. Bütün imparatorlukta ünlenen Olimpos birası mükemmel kalitede bir biraydı ve bu özelliğini, başka şeylerin yanı sıra imalat yöntemlerine de borçluydu. En modern teknoloji ve donanımı tercih eden bira fabrikasının kurucuları yenilikçi bir ruha sahiptiler ve şehri örnek bir sanayi tesisiyle donatmışlardı.

Selanik'in dokuz kilometre uzağındaki Olimpos Bira Fabrikası iki temel binadan oluşuyordu, ayrıca arpa deposu, malt fabrikası gibi bazı ilave yapılar da vardı. Bira üretimi burada yeni yöntemlere göre ve en mükemmel araçlarla yapılırdı: biranın iyi korunmasını sağlamak için buz imal eden dondurucular; hava akımı olmadan ve uygun ısıda, düzenli fermantasyon olması için yalıtılmış mahzenler. Tek kelimeyle "[...] Almanya'daki bira fabrikalarını görmüş olanlar Olimpos'un mahzenlerinin Münih'tekilerden ya da Bavyera'nın başka yerlerindeki mahzenlerden hiç farklı olmadığına ikna olurlardı. [...]"[53]

Bu model yapıya, Selanik'in simgelerinden birini oluşturan bir başkasını da eklemek gerekir: 4 Nisan 1884'te törenlerle açılan Osmanlı Tütün Rejisi.

Selanik, en "sanayileşmiş" şehirler arasında yer alsa da, yapı –demiryolu karşısında, Vardar Kapı'nın batısındaydı– ancak boyutlarıyla etkileyiciydi, donanım çok sönüktü. Çalışmaların başlamasından bir yıl sonra bile, uzmanlaşmış personel toplamı hâlâ çok sınırlıydı: bir tamirci, bir şoför ve bir demirci.[54] Doğrusu, fabrika açıldığında, gelecek pek umut vaat etmiyordu. O dönemde, Fransa Konsolosu Dozon'un İstanbul'daki elçiliğe gönderdiği kısa bir rapordan bu anlaşılır:

> [...] Üç katlı bir bina, çok dar, yeraltında kullanılmak üzere özel olarak inşa edilmiş olsa da, zemin katında çalışmaya başlayan bir buharlı makine, tütün kesmek için üç makine, her birini bir işçi çalıştırıyor ve ikinci katta çoğunluğu

---

52 Vassilis Kolonas ve Olga Traganola Deliyannis, *Arhes tis Viomihanias sti Thessaloniki, 1870-1912*, s. 30.

53 *Journal de Salonique*, 24 Mayıs 1900.

54 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik, 1884/85, P. De Sainte Marie'nin mektubu, 29 Mayıs 1885.

Yahudi genç kızlardan oluşan altmış kadar işçiye tütün paketlerini satış için hazırlamaya yardım eden çok ağır makineler. Böyle bir kısım için birinci katta yer olduğu doğrudur ve günde 60 bin kadar sigara imal edebilecek makineler edinildiği ya da edinmenin önerildiği de doğrudur. Yine de, fabrika sefil bir haldedir ve daha kötüsü, kurucuları daracık bir arsa satın alarak, büyüme imkânını ortadan kaldırmışlardır. Dahası, Galip Paşa dahil konuştuğum kişiler, yalnızca Selanik şehri için bile bu kadar küçük çaplı ve yetersiz olan bir işletmenin nasıl olup da Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya gibi dört vilayetin ihtiyaçlarını karşılama iddiasında olduğunu anlayamıyorlar. [...][55]

Bu sanayi kuruluşlarının ortak özelliği coğrafi konumlarıydı. Hepsi de şehrin dışındaydı: Tütün Rejisi ve Olimpos Bira Fabrikası hemen yakın periferide, Allatinilerin un fabrikası ve tuğla fabrikası kırın ortasındaydı. Sanayi yapılarının yerleşim alanlarının uzağında inşa edilme ilkesine Selanik'te az çok riayet edilmişti. İstisnalar yok muydu? Kuşkusuz vardı. Fakat bunlar çoğunlukla üretimi ve altyapısı büyük sanayi kuruluşlarınınkiyle kıyaslanamayacak küçük birimlerdi.

Şehrin merkezinde bulunan tek fabrika örneği, rıhtım üzerinde, Beyaz Kule ile liman arasında, yarı yolda bulunan Saias İplik Fabrikası'ydı. Fabrika 5 Ağustos 1879'da açılmıştı ve yoğun bir üretim gerçekleştirecek boyuttaki ilk sanayi yapıları arasında yer alıyordu.[56] Salomon Saias'ın kurduğu ve 1890 yılına kadar aileye ait kalan fabrika, daha sonra anonim şirkete dönüştürülünce işletme hızlı bir gelişme göstermişti. Patronları Avrupai normlara uygun bir tesis olmasına dikkat ettiler: Örneğin, 300 beygir gücünde buhar makineleri hemen fabrikada çalıştırılan 470 işçinin kullanımına verilmişti. Ayrıca, haftalık 28 bin kilo pamuk ipliği üretimiyle işlerin yolunda olduğu ve şirket yöneticilerinin tatmin oldukları açıktı.

Yine de onların memnuniyeti herkesin tatmin olduğu anlamına gelmiyordu. Açılış töreninin alkış ve övgülerinden hemen sonra Selanikliler Saias İplik Fabrikası idarecilerine öfkelerini gizlememişlerdi: Fabrika düdüklerinin yol açtığı güçlü ses kirlenmesinin sorumlusu fabrika idarecileriydi. Büyük çoğunluğu Rum olan mahalle sakinlerinin şikâyetleri artıyordu. Rum gazetesi *Hermis*'in sütunlarında, Belediye'nin bu durum karşısında gösterdiği hoşgörüye verip veriştiriliyordu: Fabrika düdüğü yalnızca iş gününün başlangıcını ve bitişini bildirmek için ötmüyordu; sabahın köründe işçileri uyandırmak, hazırlanma zamanını bildirmek, onları işe davet etmek, molaları, yemek saatlerini duyurmak, vs, vs. –liste uzayıp gider– için

---

55 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik, 1884/85, A. Dozon'un mektubu, 7 Nisan 1884.

56 *Hermis*, 7 Ağustos 1879.

de "ulumaktaydı."[57] Yerel yetkililerin pasifliği, diye sözlerini bağlıyordu *Hermis*, kabul edilebilir bir şey değildi: Fabrika binalarının şehir merkezinin göbeğine kurulmasını yasaklayan yasa niçin uygulanmıyordu?

❐

Bankalar, kafeler, büyük mağazalar, okullar, fabrikalar... Modernleşmenin bu simgeleri yalnızca şehrin görünümünü değiştirmekle kalmamış, zihniyetler ve toplumsal davranışlar üzerinde de etkili olmuştur. Viyana ya da Paris tarzı oteller ve kafeler –Selanik'in Batı'ya katılımını daha iyi sergilemek ister gibi bunların çoğu rıhtım boyunca sıralanmaktaydı– yeni yaşam tarzlarını, yeni entelektüel alışveriş biçimlerini, yeni bir sosyalliği işlemeye katkıda bulunmuştur. Genellikle büyük ve gösterişli, paranın gücünü en tepeden ilan etmek için tasarlanmış binalar olan bankalar, Avrupa'nın finans çağının Selanik'te de yaşanmasını sağlamıştır. Paris, Viyana ya da Londra'dan ithal edilen mallarla dolu, "Hanımların Mutluluğu İçin" düzenlenmiş büyük mağazalar, az da olsa varlıklı tüm Selaniklilere dışardan gelen bir havayı az masrafla soluma imkânı vermiştir. Diğer yandan, fabrikalar da eski üretim tarzlarının bir yana bırakılmasının işaretini vermişler, buna paralel olarak bir işçi sınıfının oluşum yolunu açmışlardır ki bu işçi sınıfı kısa sürede, sömürü açısından, sanayileşmiş ülkelerin "gerçek" proletaryasını aratmamıştır. Okullara gelince, mütevazı görünümlerine rağmen, üstlerine düşen görevi tam anlamıyla yerine getirmişlerdir: Onlar akılcılığın ve "aydınlanmış" pragmatizmin tapınaklarıdır.

Bununla birlikte, bu yeni yapılar şehrin görünümünü büyük ölçüde belirlemiş olsa da, çoğu şehrin denize bakan kısmında ve merkezdeki yeniden düzenlenmiş mahallelerde toplandığından, geleneksel şehri ve eski yaşam tarzlarını silememişlerdir. 19. yüzyıl sonuna doğru, yalnızca erkeklere mahsus "Türk tarzı" kahvehaneler en güzel köşe başlarını tutmaya devam etmektedir; civardaki kasaba ve köylerden atları ya da develeriyle gelen yolcular için sıcak karşılama yerleri olan Vardar Kapı'nın büyük hanlarının her zaman müşterisi vardır; adları Orosdi-Back ya da Tiring de olsa, büyük mağazalar, yerleşim bölgesinde sayıları binleri bulan küçük tüccarlarla ve zanaatkârlarla henüz ciddi olarak rekabet edebilmekten uzaktır.

Dönemin basınını okuduğumuzda, önde gelen kişiler ve Osmanlı bürokrasisi için eski şehrin artık var olmadığı ve bundan böyle onların gözünde yalnızca yeni şehrin, Selanik'in dış dünyaya gururla sunduğu yüzünün bulunduğu izlenimi edinilir. Avrupai üslupta bir binanın her açılışın-

---

57 *Hermis*, 16 Mayıs 1880.

da, olayı kutlamak için herkes oraya toplanır. Bunun anlamı Selanikli seçkinlerin, yalnızca şimdiki zamanı görmek ve yalnızca geleceğe bakmak için geleneksel şehre sırtlarını döndükleri midir? Gerçekte durum bu kadar basit değildir. Göreceğimiz gibi, 19. yüzyıl sonunda öğleden sonra Tiring'in açılışında hazır bulunan kişinin akşam kahvesini Türk usulü döşenmiş bir salonda içtiği ve gece olduğunda da hareminin döşeklerinde huzur aradığı sık rastlanan bir durumdur.

III.
SIRADAN İNSANLARIN EVİ

ONUNCU BÖLÜM

SIRADAN İNSANLAR NASIL TANIMLANMALI?

Diplomatik arşivler ya da basın gibi kaynaklar bize ticaretin durumu, deniz ulaşımı, belediyenin yeni girişimleri ya da sosyete olayları hakkında epeyce bilgi verir. Fakat konsoloslar ya da gazete muhabirleri, yerel yaşamın vakanüvisleri, toplumsal dokuyu oluşturan kimliği meçhul binlerce insanla genelde ilgilenmez, sıradan insanların yaşadıkları ev ortamı hakkında neredeyse hiçbir şey söylemezler. Gezginler ise kimi zaman olayların bu yanına daha duyarlıdır. Selaniklilerin ev içi yaşamına dair oldukça kesin bilgileri özellikle Mary Adelaïde Walker'a borçluyuz.[1] Selanik'ten geçen Avrupalılar genellikle egzotik ya da pitoresk diye gördüklerinin cazibesine kapılmışlar, gündelik yaşamın sıradanlığına üstünkörü bakmışlardı. Zaten genellikle yerel seçkinlerle ilişki kurmuşlardı. Bir "Avrupalılaşma" sürecine sürüklenmiş olan bu seçkinler büyük ölçüde Batı'nın zihniyet ve yaşam tarzının izini taşıyorlardı. Gündelik maddi yaşam hakkında muhtemelen bizi daha iyi bilgilendirebilecek olan ikonografik belgelere gelince, 19. yüzyılın son çeyreğinden önceki dönemlerde bunlara pek az rastlanır.

Ölen bir kişinin geride bıraktığı malların envanterleri ise –çoğundaki ciddi boşluklara ve gündelik yaşamın gerçeklerine ilgisiz kalmış olmalarına rağmen– böyle değildir. Bunlar, üsluplarındaki kuruluğa rağmen, sıradan insanları gündelik ortamlarında saptamak isteyenler için temel kaynaktır. Listesini çıkardıkları nesneler, dökümünü yaptıkları gayrimenkuller ve borçlar sayesinde, sonsuza dek kaybolmuş bir dünya su yüzüne çıkmaktadır.

---

1 Mary Adélaïde Walker, *Through Macedonia to the Albanian Lakes*, Londra, Chapman & Halls, 1864, xi+274 s.

Bu çalışmada Selanik ev ortamının ve 19. yüzyıl boyunca geçirdiği dönüşümlerin incelenmesi, bu envanterlerin toplandığı iki derlemeye dayanır. Şehirdeki şer'i mahkemenin kaydettiği tereke defterlerinden oluşan birinci derleme, Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivleri'nde korunan sicillerin bir parçasıdır. Bunlar özellikle 234, 249, 251 numaralı ve 1840-1850 yıllarının tereke defterlerini içeren kayıtlardır. Bunların incelenmesi, Tanzimat arifesindeki Selanik'teki ev yaşamının ana hatlarını ortaya çıkarır. 305, 316, 322, 323, 324, 325, 326 sayılı ciltler ise 19. yüzyılın son çeyreği ile 1900'lerin belgelerini içerir. Bu geç tarihli kayıtlar, 1840'lardan itibaren meydana gelen değişimleri saptamayı sağlar.

Ölümlerden sonra düzenlenen envanterlerin ikinci dizisi Selanik'teki Fransız Kançılaryası'nın tuttuğu ve Nantes'taki Dışişleri Bakanlığı konsolosluk arşivlerinde saklanan belgeleri bir araya getirir. Bu "Fransız" mirasları oldukça az sayıda ve geç tarihlidir. Toplam 49 veraset kaydı mevcuttur ve en eskisi 1869 tarihlidir. Doğal olarak, bu durum, Selanik'teki Fransız konsolosluk arşivlerinin daha önceki döneme dair eşdeğerde malzemelere sahip olmadığı anlamına gelmez. Fakat bu çalışma çerçevesinde ancak Metropol'e geri gönderilmiş belgeler taranmıştır. Selanik'te ya da Atina'da kalmış olan Kançılarya kayıtları incelenmemiştir.

A. TEREKE DEFTERLERİ

Tereke defterleri Osmanlı tarihçileri için yeni bir kaynak değildir. Çeşitli demografik olayların, ekonomik ve maddi yaşamın, ev ortamının incelenmesinde bu envanterlerin önemi çok sayıda eser tarafından kanıtlanmıştır. En önemli çalışmalar arasında, öncelikle, Ömer L. Barkan'ın Edirne şehriyle ilgili ve 1549-1659 tarihleri arasındaki 3128 deftere dayanan çalışmasını belirtmeliyiz.[2] 1463-1640 dönemi Bursa tereke defterleri üzerine bir çalışmayı da Hüseyin Özdeğer'e borçluyuz.[3] 18. yüzyılda Heraklion'daki (Girit) 300 tereke defteri üzerine Gilles Veinstein ve Yolande Triantafyllidou'nun araştırmalarını da belirtelim.[4] Fatma Müge Göçek ise,

---

2 Ömer Lütfü Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na ait tereke defterleri, 1545-1659," *Belgeler*, c. III (1966), s. 1-479.

3 Hüseyin Özdeğer, *Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, Bayrak Matbaası, 1988, 252 s.

4 Gilles Veinstein ve Yolande Triantafyllidou-Balladié, "Les inventaires après décès ottomans de Crète", *Probate Inventories, A New Source for the Historical Study of Wealth, Material Culture and Agricultural Development, Papers presented at the Leeuwenborch Conference (Wageningen, 5-7 Mayıs 1980)*, Ad Van der Woude ve Anton Schuurman yönetiminde yayımlandı, Wageningen, Afdeling Agrarische Geschiedenis Landbouwhogeschool, 1980, s. 191-204.

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı'da bir toplumsal dönüşüm ve Batılılaşma teorisini formüle ettiği doktora tezinde 1705-1809 arasındaki 124 tereke defterini inceler.[5] André Raymond 18. yüzyılda Kahire'de zanaatkâr ve tüccarların durumunu[6] belirlemek için, başka malzemelerin yanı sıra, 2230 terekeyi de esas almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetleriyle ilgili olarak Jean-Paul Pascual'ın 17. ve 18. yüzyıllar Şam'ındaki tereke defterlerine ayırdığı çalışmasını da belirtmek gerekir.[7] Son olarak, 18. yüzyılda Suriye metropolünün ekonomik ve toplumsal yaşamına ve demografisinin çeşitli yanlarına ışık tutan, Colette Establet ile Jean-Paul Pascual'in *Familles et fortunes à Damas, 450 foyers damascains en 1700*[8] adlı yakın tarihli eserine de yer vermek gerekir.

Tereke defterleri genel olarak kadı sicillerinde bulunan çeşitli başka belgeler arasına dağılmıştır: satış sözleşmeleri, boşanma ilamları, farklı hukuklarla ilgili yargılar, vs. Veinstein ve Triantafyllidou şunu belirtir: "[...] bazı büyük şehirlerde tereke defterleri özel kayıtların (kassam defteri) konusudur [...]" ve örnek olarak da (Barkan'ın incelediği) Edirne ve Selanik'i verirler. Bununla birlikte, Selanik'le ilgili olarak, bu saptama ancak eski dönemler için geçerlidir. Gerçekten de, burada incelenen terekeler kadı sicillerine başka her türden belgenin arasında geçmiştir. Bununla birlikte, 1879'dan itibaren[9] Tanzimat ruhuna uygun yeni hukuksal yapıların adım adım yerleşmesinin Kadı'nın gücünü önemli ölçüde sınırladığını belirtmek gerekir. 19. yüzyılın son çeyreğinde, mahkeme-i şer'iyeye başvuranlar azalmıştır; bunun sonucunda da doğal olarak bu mahkemenin kayıt sayısında çok belirgin bir düşüş meydana gelmiştir.

Tanzimat'tan önce yürürlükte olan "klasik" Osmanlı hukuk sistemi iki tür tereke arasında ayrım yapar: tereke-i reaya ve tereke-i askeri. Sanıldığının tersine, bu sınıflandırmanın kökeninde vefat edenin kimliği yatmaz.

---

5 Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Sacial Change*, New York, Oxford University Press, 1996, vi+220 s.

6 *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, Şam, Institut français de Damas, 1973, 920 s.

7 "Les inventaires après décès: une source pour l'histoire économique et sociales de Dmas au XVIIe siècle", D. Panzac (ed.), *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés*, c. I içinde, Paris, Editions du CNRS, 1991, s. 41-65; "Aspects de la vie matérielle à Damas à la fin du XVIIe siècle, d'après les inventaires après décès", Th. Philipp (ed.), *The Syrian Land in the 18th and 19th Century. The Common and the Specific in the Historical Experience* içinde, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1992, s. 165-178.

8 Şam, Institut français de Damas, 1994, 226 s.

9 Georges Young, *Corps de Droit ottoman*, Oxford, Clarendon, 1905, I. c., s. 161.

Askeri terekelerin ayrı bir kaydının tutulması, bu malların genel kural olarak haczedilebilir olmasından kaynaklanır. Ayrıca, Gilles Veinstein'ın belirttiği gibi, bu iki tür tereke arasındaki fark, envanterlerin tutulması için alınan "paylaşma vergisi"nin (resm-i kısmet) kime gittiğine de bağlıdır. Tereke-i askeride, bu vergi yerel kadıya değil, İstanbul'daki iki kazaskerden birine, yani ya Anadolu ya da Rumeli kazaskerine veriliyordu.[10] 19. yüzyıl Selanik'inde incelenen dizilerde askeri terekelerin bulunmadığını belirtmek gerekir.

Genel olarak, İslam hukukunda tereke kaydı bir zorunluluk değildir. Yine de belirli koşullarda zorunlu olmaktadır. Adli mercilerin müdahalesi, öncelikle, bilinen bir mirasçı (ma'ruf) yoksa ve vefat edenin malı devlet hazinesine (beytü'l-mal) kalıyorsa zorunludur. Mirasçılar arasında, hazır bulunmayanlar (ga'ib) ya da kayıp olarak kayda geçenler (mefkud) varsa yine zorunludur. Bu arada belirtelim ki, genel kural olarak, bu durumda olanların payı, ortaya çıktıklarında hak sahiplerine bu payı teslim etmekle görevli bir kayyum (kayyım-ı nasb) tarafından korunur ve idare edilir. Reşit olmayan bir ya da birkaç mirasçı (sagir) olduğunda da kadı tereke kaydı tutmak zorundadır. Ölen borçluysa, alacaklıları korumak amacıyla kayıt tutar. Son olarak, ilişkisi olma ve bunu kanıtlayabilme koşuluyla, her hak sahibi (yani mirasçı, alacaklı, vasiyetle mal kalmış kimse, vs.) bir tereke çıkarttırabilir. Yine de bunun pahalı bir işlem olduğu bilinmelidir.

Elimizde mevcut terekeleri karıştırdığımızda kolaylıkla farkına varırız ki, hak sahipleri zorunlu olmadıkça genellikle şer'i mahkemeye başvurmaktan kaçınmışlardı. Bu işlem, haklarını bir mahkeme kararıyla dondurmak isteyenleri caydıracak kadar masraflıydı. Veinstein ve Triantafyllidou, 18. yüzyıl Girit'inde yalnızca resm-i kısmetin bütün miras kalmış malın yaklaşık % 2,5'unu temsil ettiğini –veraset üzerinden alınan diğer tutarlar hariç– hesaplıyorlar. Buna karşılık, 19. yüzyıl sonunda az da olsa vergide bir azalma görülüyor. Tahminlerimiz doğruysa eğer, 1900'ler civarında resm-i kısmet mirasın % 2,13'ünü aşmıyor olmalıdır.

Bir tereke defteri dört bölümden oluşur: 1) Giriş; 2) Vefat edenin mal envanteri; 3) Borçlarının listesi; 4) Çeşitli mirasçılara (eğer varsa) düşen payların saptanması. Ölünün ve mirasçıların kimliğiyle ilgili bilgiler birinci bölümde yer alır. Ardından mevcut miras gelir, yani bu kişinin eceli geldiğinde sahip olduğu menkul ve gayrimenkul malların listesi. Üçüncü bölümde kadı, vefat edenin mirastan düşülmesi gereken borçlarını sıralar

10 Gilles Veinstein, "Les inventaires après décès des campagnes militaires - Le cas de la conquête de Chrypre", *Bulletin of the Turkish Studies Associations*, 1992, s. 293-305.

(muhtemel borçlar, gömme masrafları, çeşitli vergiler). Mevcut mirastan bu sonuncu payın düşülmesinden sonra kesin tutarı ortaya çıkarır ve çeşitli hak sahipleri arasında paylaştırır.

Bu şekilleriyle tereke defterleri demografik ve toplumsal tarih için değerli bir kaynaktır. Aşağıdaki bazı araştırma sonuçları yalnızca örnek olarak belirtilmiştir.

İlk olarak, tereke defterleri bize ölüm oranı hakkında bilgi verir. Kuşkusuz, belgenin üzerindeki tarih vefat tarihi değil, belgenin hazırlanma tarihidir; bu konuda oldukça geniş bir belirsizlik marjı olabileceğini düşünmemiz gerekir. Yine de, kayda geçirilecek malların kaybolma ya da çalınma tehlikesini azaltmak için vefat edenin tereke kaydının ölüm anından kısa süre sonra yapılmış olduğunu düşünebiliriz.

Miras belgeleri vasıtasıyla ailelerin doğurganlığını saptayamayız. Gerçekten de, envanterler yalnızca hak sahiplerini kayda geçirir ve doğal olarak, vefat eden kişiden daha önce ölmüş çocuklardan söz edilmez. Fakat doğurganlık oranını hesaplamadaki eksikliğe rağmen, envanterlerde adı geçen hayattaki çocukları hesaplayarak, her ailenin fiili boyutu hakkında oldukça kesin bir fikre sahip olabiliriz.

Ayrıca, terekeler bize evlilik, bekârlık ya da çokeşlilik üzerine bilgiler de sağlar.

Vefat edenin son oturduğu konutun bulunduğu mahalle, kadıların bize sistematik olarak verdiği bir bilgidir. Dolayısıyla, şahısları şehir içindeki yerlerine yerleştirmekte hiç güçlük çekmeyiz ve miraslarının brüt ve net tutarını bildiğimizden, ikamet yeri ile servetin düzeyi arasındaki ilişkiyi de inceleyebiliriz.

B. FRANSIZ KONSOLOSLUĞU'NUN TUTTUĞU VEFAT SONRASI ENVANTERLER

Fransızların bir kişinin ölümünden sonra çıkarttığı envanterin yapısı "Osmanlı" tereke defterlerinden temelde farklı değildir.

Her ikisinde de, vefat edenin mallarının listesinden önce bir önsöz yer alır. Burada ölenin adı, son ikamet yeri, muhtemelen, sağlığındaki mesleği yer alır. Kimi zaman, vefat edenin memleketi ya da ölüm sebebi de belirtilir. Ayrıca burada miras hakkına sahip olanların adlarını da buluruz. Fakat Osmanlı terekelerinin tersine, Fransız Kançılaryası'nın belgeleri her zaman, yalnızca belgenin yazım tarihini değil, ölüm tarihini de belirtir. Genel olarak, vefat edenin mallarının envanteri ölümden sonraki 24 saat içinde tutulur.

Girişin hemen ardından hakiki bir envanter çıkar karşımıza. Ölenin

menkul ve gayrimenkul eşyaları burada sıralanır. Menkul malların tarifleri –giysiler, mobilyalar, mutfak eşyaları, aynı zamanda da mesleki malzeme ya da stoklar– oldukça kısa geçilir. Kimi zaman yalnızca eşyanın kullanım derecesi belirtilir (yeni, kullanılmış ya da yıpranmış); menşei ya da diğer özellikleri çok nadir belirtilir. Nihayet, kançılaryanın ev eşyaları ile mesleki araç gereç arasında açık bir ayrım yaptığını da belirtelim.

Envanterlerin hazırlanmasıyla görevli konsolosluk memurları iki tanık eşliğinde (bunlar genellikle Fransız vatandaşı ya da "himaye altındaki kişiler" oluyordu) vefat edenin evine kadar gidiyorlardı. Bu ziyaret sırasında hazırlanan belge genellikle öyle ayrıntılıdır ki, envanter tutma işlemleri sırasında geçilen yolları bile bilmek mümkündür: koridor, yatak odası, yemek salonu, mutfak, mağaza, vefat edenin çalışma odası, vs. Şer'i mahkeme yetkililerinin işlem biçimi hakkında çok daha az bilgiye sahibiyiz. Hazırlanan mal listesi kadı ya da yardımcısının hangi işlemleri yaptıklarını bilmemize elvermiyor. Vefat edenin evine bizzat gidiyorlar mıydı, yoksa hak sahiplerinin verdikleri bilgileri kayda geçmekle mi yetiniyorlardı? Elimizdeki belgeler kuşku taşıdığından bu soruya cevap vermek çoğu zaman güçtür.

Kançılarya memuru her malın altına ticari değerini belirtir. Genellikle bu değer kuruş olarak belirtilir. Fakat malların Fransız Frangı olarak değerlendirildikleri de sık görülür. Bu işlemi hakkıyla yerine getirmek için konsolos her zaman yetkili bir kişiyi çağırır (bu genellikle Fransız himayesi altındaki Yahudi kuyumcular ya da sarraflardır) ve bu kişinin adı belgenin giriş bölümünde yer alır. Bu noktada, Müslümanların tereke defterlerinde dökümü yapılan menkul ve gayrimenkul malların nasıl değerlendirildiği hakkında bilgi sahibi değiliz. Kadı tek başına mı değer biçiyordu? Establet ve Pascual bu soruyu sormuyor; fakat işlemin genellikle uzmanlaşmış çarşılarda yapıldığı kanısı uyanmaktadır (s. 34). Her halükârda, bu görevi açıkça kadıya yüklememektedir.

Genel olarak, ölümden sonra hazırlanan dökümde vefat edenin bütün malları belirtilir. Yine de bazı nesneler Fransızların listesinde özet olarak geçmektedir: Çamaşırlar, mutfak malzemeleri ve ticari değeri düşük diğer mallar ayrıntılı belirtilmemiştir. Buna karşılık, Osmanlı terekelerinde hepsi görülür. Hiçbir malı ihmal etmeyen kadı, kırık dökük şeyleri, delik ayakkabıları ya da çok kullanılmış iç çamaşırları bile kayıtlara geçer. Nantes'taki dosyalarda tek bir verasetle ilgili birçok envanter parçasına da sık sık rastlandığını belirtelim. Bu durum, konsolosluk görevlilerinin davranış biçimiyle açıklanır. Gerçekten de, memurlar çalışmalarına her ara verdiklerinde resmi mühürlerini basmak zorundaydılar, bu da envantere yeniden başladıklarında yeni bir belge kaleme almalarına yol açıyordu.

Genel kural olarak, konsolosluk görevlisinin hazırladığı envanter mirasçıların saptanmasına ve mirasın paylaşımına temel teşkil eder. Borç varsa ve mirasçılar bunu ödeyemeyecek durumdaysa, bir açık artırma düzenlenir. Alıcıların ve satılık eşyaların listesi hemen hemen her zaman vefat edenin dosyasına iliştirilmiştir. Ayrıca, bir Osmanlı terekesinin hazırlanmasının ardından genellikle eşyalar çeşitli pazarlarda satılır.[11] Yine de, Selanik kadısının kayıtlarında bu tür sözleşmelerin izine rastlanmadığını belirtelim.

Vefat edenin sahip olduğu gayrimenkul mallarla (araziler, evler, dükkânlar, vs.) ilgili olarak Nantes belgeleri de şer'i mahkemeninkiler de çok az bilgi vermektedir. Kadı, araziler ya da bir yapının katları söz konusu olduğunda, yalnızca bunların bulundukları yerleri ve dönüm olarak ölçülen yüzölçümlerini belirtmektedir. Konsolosluk kâtibi daha da kısa kesmektedir: Mülklerin niteliğini belirtmekle ve muhtemelen malın kadastro referanslarını sağlamakla yetinmektedir.

❐

Ölenlerin mal envanterleri, bu kişilerin maddi ortamına dair bize öğrettikleri her şeye rağmen, olayların dondurulmuş bir görüntüsünü sunmanın ve insan yaşamının yalnızca bir anını yansıtmanın sakıncalarını taşır. Bununla birlikte bu son an olduğundan, her miras gerçek bir *yaşam bilançosu* olarak değerlendirilebilir. Bu bilanço yalnızca çeşitli mal ve eşyaları belirtmekle kalmaz, akrabalık ilişkilerini (muhtemel mirasçıların adlarını da belirterek), mali ilişkilerini (eğer kâtip vefat edenin borçlarını ve alacaklarını kaydetmişse), hatta kimi zaman nasıl öldüğünü de belirtir.

Kadıların hazırladığı tereke kayıtları görece çok sayıda olsa da ne yazık ki Selanik'teki Müslüman nüfusa ilişkindir. İncelenen 328 terekeden gayrimüslimlere ait olanlar pek sınırlı sayıdadır (beş ya da altı). Bu durum kolaylıkla açıklanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, aile hukuku ve veraset hukuku alanında hukuksal yetki her zaman için her bir cemaatin ruhani yetkililerine verilmişti. Özel durumlar hariç, kadıların "azınlıklar"ın miras işleriyle ilgilenmesi için bir neden yoktu.

Ne var ki bu saptama Tanzimat dönemi Selanik'i için geçerli olsa da, başka yerlerde ve başka dönemlerde olaylar her zaman bu kadar kesin cereyan etmez. Örneğin, C. Establet ve J.-P. Pascual Şam'da saptadıkları 450 tereke kaydında yirmi kadar başka dinden kişi sayarlar (s. 32). Ayrıca, G.

---

11 Özellikle 18. yüzyılda Şam'da envanteri çıkarılan eşyalar genellikle çarşıda satılır: Establet ve Pascual, *age.*

Veinstein ve Y. Triantafyllidou'nun inceledikleri 18. yüzyıldaki 334 Girit terekesinde de 15 Ortodoks, 3 Ermeni ve 1 dönme vardır (s. 197).

Vefat edenler arasındaki gayrimüslimlerin görece yüksek sayısını açıklamak için bu iki yazar "[...] mülk sahiplerinin kayıp olduğu ya da bilinen mirasçı olmaması nedeniyle gayrimüslimlerin mallarının hazineye kaldığı durumda [...]" kadıların zorunlu olarak müdahale ettiğini ileri sürerler (s. 197). Bu varsayım Girit örneğinde ikna edici olsa da, başka yerlere ve başka dönemlere uygulamak tehlikeli olur. 1840'lara ait 172 Selanik terekesi içinde gayrimüslimlere ait yalnızca 6 tereke vardır (yani toplamın % 3,4'ü). Bunların hepsi Ortodoks Rumlara aittir. İçlerinden ikisi, bir şekerci ve bir ayakkabı imalatçısı Müslümanlara borçludur; fakat bunlar aşırı borçlar değildir. Yalnızca bu durumda vefat edenlerin mesleki mal varlıkları kadı tarafından sayılmıştır. Diğer üç tereke –biri bir kadına aittir– bir özellik göstermez, tabii eğer reşit olmayan mirasçıları ilgilendiren bir durum yoksa... Son olarak, bilinen mirasçısı olmayan ve mirasın hazineye kaldığı tek bir ölüm vakası vardır. Dolayısıyla, ortak noktalarını saptamanın güç olduğu bir dizi olayla karşı karşıyayız ve bunlara kadının müdahale etme nedenleri gerçekten açık değildir.

Ayrıca, Veinstein ve Triantafyllidou'nun varsayımı doğru olsa bile, bizim kayıtlarımızda vefat etmiş Yahudilerle ilgili hiç tereke kaydı olmamasını nasıl değerlendirebiliriz? Yahudi cemaati Selanik'te, gördüğümüz gibi, şehir nüfusunun % 50'sini temsil ettiğinden bu eksiklik fazlasıyla çarpıcıdır. Bir açıklama getirmeyi göze alalım. Gerçekten de, Selanik Yahudilerinin sayısal üstünlükleri nedeniyle de olsa çeşitli avantaj ve ayrıcalıklardan yararlandıkları bilinmektedir.[12] Bu koşullarda, dindaşlarının sahipsiz miraslarına cemaat kasalarının sahip çıkmasını sağlayacak özel anlaşmaların pazarlığını Osmanlı adliyesi ve idaresiyle yapmayı başarmış olduklarını düşünemez miyiz? Aynı varsayım, elbette şehirdeki diğer dinamik unsur olan Ortodokslar için de geçerlidir.

Örneğin, Yahudilerin miras envanterleri Selanik'teki hahambaşılık arşivlerinde, Rumlarınki ise başpiskoposluk arşivlerinde bulunuyor olmalıdır. Yahudilerinkinin İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından yok edildiği söylenmektedir. Ortodokslarla ilgili malzemeye gelince, bunlar mevcuttur, fakat Osmanlı terekelerinden çok farklı içeriktedir.

---

12 Selanik'teki Yahudi dokumacılığının altın dönemi (15. ve 16. yüzyıllar) Selanik'teki Yahudi cemaatine çeşitli vergi imtiyazları sağlamıştır. Cemaat yöneticileri özellikle bu geçmişe dayanmaktadır ve 18., hatta 19. yüzyıllarda, hükümetle vergi yükünü önemli ölçüde azaltan çeşitli anlaşmalar yapabilmişlerdir (örneğin bkz. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VI, s. 130-164).

Çoğu kez ölenin gayrimenkul mallarını ve muhtemelen de mirasçıların adlarını belirten vasiyetlerle –ölüm sonrası envanterlerle değil– karşılaşmaktayız.

Rum ve Yahudilerle ilgili envanter olmadığı için Selaniklilerin yaşadıkları aile ortamı hakkında ne yazık ki çok kısmi bir fikre sahip olabiliyoruz. Bu duruma bir nebze çare bulmak için Selanik'teki Fransız Konsolosluğu Kançılaryası'nın tuttuğu ölüm sonrası envanterleri de burada inceleyeceğiz. Yine de, bu belgelerle Selanik toplumunun ancak çok küçük bir bölümü hakkında bilgi edinebiliyoruz: Selanik'te yaşayan ya da oradan geçen bir avuç Fransız vatandaşı ve çeşitli sıfatlarla Fransa'nın himayesinden yararlanan birkaç Osmanlı tebaası. Bunlar toplam elli kişi kadardır. Bu kadar sınırlı bir belgeden yola çıkarak tipik durumları belirleme iddiasında bulunmak tehlikeli olur. Yine de, bu envanterler sayesinde Selanik toplumunun en Avrupai unsurlarının modernleşmeye gösterdikleri ilginin maddi çerçevesi hakkında belli bir fikir edinebiliriz.

Sonuç olarak, ister Fransız Konsolosluğu'nun envanterleri olsun, isterse kadının hazırladıkları, bu tür bir kaynağın taşıdığı önem büyüktür. Fakat terekelerin ve konsolosluk belgelerinin, her durumda, yalnızca ömürlerinin sonuna gelmiş kişiler hakkında bizi bilgilendirdiklerini unutmamak gerekir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bunlar "yaşam bilançosu"dur. Bir bilanço, ne kadar kesin olursa olsun, özetleme iddiasında olduğu karmaşık hesapların yerini asla tutamaz.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'IN ŞAFAĞINDA SELANİK EVLERİ

SOSYO-DEMOGRAFİK PROFİL VE MADDİ ÇERÇEVE

Selaniklilerin 19. yüzyılın ortasına doğru gündelik yaşamlarını sürdürdükleri maddi çerçeveyi ve aile ortamını saptayabilmek için, 1836-1848 arasına tarihlenen 172 tereke kaydı incelendi. Gerçi görece çok sayıda kayıt gözden geçirildi, ama kişisel durumlardaki kayda değer çeşitlilik yüzünden toplumsal-mesleki bir tipoloji çıkarmak tehlikeli olur. Şer'i mahkeme kadısının hazırladığı her envanterin kendi hikâyesi var; hiçbiri bir diğerine özdeş değil. Her insan varlığının biricik olması gibi, vefat eden kişilerin her birinin kadı sicillerinde bıraktığı iz de tamamen o kişiye özgü.

Bu özgüllük yine de benzerlikleri dışlamaz. Belgelerimiz istatistik çıkarmamızı gerektirmese de, toplumsal aidiyetler ve ekonomik statüler kadar bazı demografik davranışları da belirten ortak özellikler kendini gösterir.

A. DEMOGRAFİK VE SOSYOEKONOMİK PROFİL

Vefat etmiş 172 kişinin 93'ü erkek (yani % 54'ü), 79'u kadındır (% 45,9). Cinsiyetler arasındaki bu dengesizlik, üç müteveffa kategorisi içinde erkeklerin epeyce çok olmasından kaynaklanır: Yolcular, hastanede ölmüş kişiler ve bilinen bir mirasçısı olmadan ölenlerin çoğu. Bu üç grup neredeyse tamamen erkeklerden oluşur. Yolcuları anlayabiliyoruz. İlgilendiğimiz dönemde yalnızca erkekler yanlarında aile üyelerinden biri olmaksızın yolculuğa çıkmayı düşünebilirdi; bir kadının yanında bir erkek olmadan şehre gelmeşi son derece ender olmalıdır. Diğer iki müteveffa kategorisinde erkek oranının fazla oluşu için tatmin edici bir açıklama bulmak güç görünüyor. Ezeli olarak "himaye altındaki" kadınların kendi aile çevreleriyle erkeklerden daha sıkı ilişkiler kurdukları, dolayısıy-

la çok ender olarak hastanede ya da bilinen bir mirasçıları olmadan öldükleri sonucunu mu çıkarmamız gerekiyor? Başka bir deyişle, erkeklerin kadınlara kıyasla ailelerinden daha sık koptukları –ya da basitçe uzaklaştıkları– dolayısıyla öldüklerinde mirasçılarını bulmakta güçlük çekildiği sonucunu çıkartabilir miyiz?

Bu kişiler ecelleri geldiğinde ortalama kaç yaşındaydılar? Kadılar bize bu konuda hiçbir bilgi vermiyor. Mirasçılar arasında reşit olmayan çocukların varlığı güvenilir bir gösterge değil. Buna karşılık, öldükleri sırada anababaların hâlâ hayatta olması, erken ölüm varsayımını güçlendiriyor. Bununla birlikte, bu durumda bile, incelediğimiz örnekleri belirgin bir yaş dilimine yerleştirmek çok güç. Elimizdekilerin nispeten önemli sayıda erken ölümlerden oluştuğunu belirtmekte yarar var: 172 kişinin 31'i (15 erkek, 16 kadın), yani toplamın % 18'i, ardında yaşayan kişiler bırakmıştı. Çoğunlukla, hayatta kalan akraba anneydi (31 vakanın 22'si), çok ender olarak baba ve anne (5 vaka) ya da yalnızca baba (4 vaka). Bu rakamlar iyi bilinen bir durumu gösteriyor, yani istatistik olarak kadınlar çocuk doğurma yaşını geçtiklerinde erkeklerden daha uzun süre yaşıyorlar.[1] Fakat kadınların bu sayısal üstünlüğünü, Osmanlı çiftlerinin çoğunda, koca ile eş(ler)i arasındaki yaş farkının çok büyük olmasına da haklı olarak bağlayabiliriz.[2] Günümüzde bile bu, Doğu Akdeniz toplumlarında sık rastlanan bir olgudur. Kocasından daha genç olan kadın çoğu zaman daha evlendiği anda müstakbel bir statü olarak dulluğa mahkûmdur.

İncelediğimiz vakaların 104'ü, yani toplam sayının % 60,4'ü öldükleri sırada evliydiler. Diğer 30'u (toplamın % 17,4'ü) dul ya da boşanmıştı. Yani, dökümü yapılan kişilerin % 77,8'i, yaşamlarının bir döneminde evliliğin zevk ve acılarını tatmıştı. Bu oran, Establet ve Pascual'ın Şam'da saptadığı rakamın çok altındadır. Ölen Şamlıların % 90'ından fazlası evliydi ya da bir ara evlenmişti.[3] Selaniklilerin evlilikten kaçındıkları ya da başka türlü ifade edersek bekârlığı tercih ettikleri sonucunu çıkarabilir miyiz? Selanik'teki evlilerin görece düşük oranı, bizi ilgilendiren dönemde, şehir nüfusunun bir bölümünün şehre yeni gelmiş göçmenlerden ya da mevsimlik işçilerden oluşmasıyla ve bunların –elbette bu doğrulanması gereken bir varsayımdır– doğuştan Selaniklilere kıyasla kural dışı davranışlara daha yatkın oldukları, bu davranış biçimleri arasında da evliliğin reddinin ya da imkânsızlığının yatmasıyla belki açıklanabilir. Aslında, bu bekârların çoğu

---

1 Bkz. Establet ve Pascual, *Familles et fortunes à Damas*, s. 50.

2 Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households. Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, 1991, s. 127.

3 Establet ve Pascual, *Familles et fortunes à Damas*, s. 51.

ya şehre yeni yerleşmiş "yabancılar"dı ya da İslam dinine yeni geçmiş kişilerdi ve bu yeni dini, ekonomik nedenlerle (basit bir tahmin) benimsemiş oldukları, bir aile yaşamını sürdürecek imkâna sahip olmadıkları düşünülebilir.

Burada incelediğimiz vefat etmiş kişiler esas olarak Müslüman olduğundan, aralarında önemli bir çokeşlilik oranı olmasını haklı olarak bekleyebiliriz. Fakat tuhaf bir şekilde, malzememizden yola çıkarak bir yargıda bulunursak, çokeşlilik Makedonya metropolünde neredeyse hiç yoktu. İki eşli tek bir erkek vardır örnekler arasında. Bu, Şerin adlı bir zencidir ve iki karısı dışında bir de reşit olmayan oğlu vardır. Geri kalanlar arasında bir başka eşten çocuğu olmuş 13 kişi (6 erkek, 7 kadın) saptadık. Aralarında hiç boşanmış kişi olmadığını belirtelim. Demek ki, tüm örneklerde, yeniden evlenmiş dullar söz konusudur.

Tekeşli aile modelinin tercih edilmesi Selanik'e özgü değildi. 1880-1900 yılları İstanbul'undaki demografik davranış biçimleri hakkındaki çalışmalarında Alan Duben ve Cem Behar çokeşliliğin Osmanlı başşehrinde tamamen marjinal bir olgu olduğunu gösteriyorlar.[4] Buna karşılık 18. yüzyılda Şam'da çokeşlilik açıkça görülüyor. Establet ve Pascual Şam'da % 10,6 oranını veriyorlar, Rafeq ise 1750 yılı için % 28 oranını ileri sürmeye kadar varıyor.[5] Farklı zamanlarda farklı âdetler mi vardı? 1840'ların Selanik'i 18. yüzyıl Şam'ından pek farklı olmasa da bu mümkündür. Farklı yerlerde farklı âdetler mi vardı? Bu da doğrulanması gereken bir varsayım olmakla birlikte, akla yakın geliyor. İster Selanik olsun, isterse de Duben ve Behar'ın inceledikleri İstanbul, Hıristiyan tekeşliliğinin eşiğindeyiz; dahası, tekeşli model, tüm inançların birarada olduğu şehir toplumunda, en azından Selanik'te, büyük ölçüde baskındır.

Ölenlerden evli olan ya da zamanında evlenmiş olanların yanı sıra bekârları görüyoruz. Bunlar iki ayrı kategori oluşturur. Birinci kategorinin, kız kardeşler, erkek kardeşler, baba, anne, erkek ve kız yeğenler, amcalar, halalar, vs. doğal mirasçıları var. İkinci kategori, bilinen mirasçısı olmadan vefat edenleri biraraya getiriyor. Birinciler 13 kişidir (8 erkek ve 5 kadın); ikinciler 24 kişidir (16 erkek, 8 kadın). İki grup birarada toplam sayının % 21,5'unu meydana getirir. Görece önemli olan bu oran bu kişilerin profilini araştırmamızı zorunlu kılıyor.

Birinci gruba dahil olanların hiçbir çarpıcı özelliği yok. Bunlar –kadı'nın verdiği bilgiye göre– hiç evlenmemiş olmaları ve ölümlerinden önceki dönemde tek başlarına ya da herhangi bir yakın akrabalarıyla aynı ça-

4 Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households*, s. 148-158.

5 Establet ve Pascual, *Familles et fortunes à Damas*, s. 55.

tı altında yaşamış olmaları dışında haklarında pek bir şey bilmediğimiz erkek ve kadınlar. Çoğu kez, bunların reşit olmayan ya da henüz evlenme yaşına gelmemiş kişiler olduğu duygusuna kapılıyoruz. Eş sahibi olabilecek yaşta olmalarına rağmen evlenmemiş olanlar için böyle bir tercihin nedenlerini belirlemek imkânsız görünüyor. Fiziksel sakatlık mı? Akıl hastalığı mı? Para yokluğu mu? Tüm varsayımlar akla yatkın, fakat bunları kesinleştirecek hiçbir bilgi yok.

Mirasçısı olmayan bu bekârların karşısına, bir grup olarak, "yalnız" gözüken ya da en azından bilinen mirasçısı olmadan ölen kişileri çıkartabiliriz. Bu "yalnız"ların bazıları yolcu; fakat çoğunun Selanik'te sürekli oturan kişiler olduğu anlaşılıyor.

Hemen ortaya atılan bir soru, bunların gerçekten "yalnız", dünyada kimi kimsesi olmayan kişiler mi oldukları. Böyle bir soruya kesin yanıt vermek güç olsa da, ardında mirasçı bırakmadan –devlet hazinesini memnun ederek– ölenlerin büyük bölümünün, tereke defterlerinde belirtildiği gibi yalnız olmamaları mümkündür. Özellikle "yolcular" söz konusu olduğunda, kadı genellikle yalnızca doğal mirasçıları orada, kendi hukuki yetki alanı içinde olanlarla ilgileniyordu. Başka yerde oturanlar kadıyı ilgilendirmiyordu. Ölenin komşu kazada ailesinin olması ya da mala mülke sahip olması önemli değildi! Yerel kadı için, ölenin yaşamının bu bileşenleri dikkate alınmamalıydı. Yani, çoğu zaman, "yalnız"lar kategorisini toplumsal olmaktan çok hukuki bir statü olarak kabul etmemiz gerekir. Selanik'te mirasçısı olmadığı kabul edilenler –devlet hazinesi için beklenmedik bir kazanç!– muhtemelen, Selanik'ten birkaç fersah uzakta mirasçılarla ve ... alacaklılarla çevrili "sıradan" ölülerdi. Hesaba katılmamış olan mirasçılar ve alacaklılar, eğer varsa, elbette yargıç huzurunda borçlarını talep etme hakkına sahiplerdi. Fakat bu hak iddiaları defterlerde gözükmüyor; çünkü genel kural olarak hak sahipleri belgenin düzenlenmesinden sonra ortaya çıkıyordu.

Bu ön saptamaları yaptıktan sonra, bu "yalnız"lar grubuna eğildiğimizde, özellikle çarpıcı olan çoğunun Abdullah adını taşıyor olmasıdır (24 kişiden 17'si). "Allah'ın kulu" anlamına gelen bu ad sıradan değildi; genellikle İslam dinine yeni katılanlara ya da anası babası meçhul kişilere verilen bir addı. Azat edilmiş bir köle de, genel kural olarak Abdullah oğlu, yani "Allah'ın kulu"nun oğlu olarak kabul ediliyordu.[6] Bizim "yalnız"ların çoğunlukla eski köleler ya da yakın dönemde Müslüman olmuş kişiler oldukları sonucunu mu çıkarmalıyız? Bu mümkün gibidir. Gerçek-

6 Bkz. Özellikle Halil Sahillioğlu, "Slaves in the Social and Economical life of Bursa in the Late 15th and Early 16th centuries", *Turcica*, c. XVII (1985), s. 43-112.

ten de Balkan yarımadası nüfusunun, fetihlere ya da çıkarlarına göre din değiştirmekte hiçbir zaman fazla tereddüt etmediği bilinir. Selanik'te bir kişinin Abdullah adını taşıması ile yoksulluk içinde ölme arasındaki çok güçlü bağ, bir başka bağı düşünmemize yol açıyor: Din değiştirme ile ekonomik güvensizlik arasında var olduğu kesin bağ; aynı zamanda, azat edilmiş köleyi potansiyel bir yoksul yapan bağ.

Bununla birlikte şunu belirtelim ki, Selanik'teki bütün Abdullah oğulları kimsesizler yurdunun bir yatağında ölen zavallı sefiller değildi. İncelenen kayıtlarda, toplam 60 kişi saymaktayız, bu da toplam 172 ölmüşün üçte birinden fazlası demektir. Bunlar İslam dinine yeni geçenler midir, eski köleler mi? Söylemesi zor. Yine de, bizi ilgilendiren dönemde köleliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda hâlâ geniş ölçüde uygulandığını belirtelim. Köleliğin kaldırılması için ilk önlemler ancak 1840'ların sonuna doğru alınacaktır. Ehud Toledano Eylül 1869'da Priştine fuarında kölelik sözleşmelerinin hâlâ yapılıyor olduğunu belirtir ve bu kölelerin karayoluyla Selanik'ten nakledildiğini aktarır.[7] Fakat bizim bu 60 Abdullah oğlunu ya da kızını eski köleler olarak kabul etmemiz tehlikeli olur. İçlerinden hiçbiri, yaşamlarının sonunda, eski bir efendiyle olası bir ilişkinin işaretini taşımıyor. Eğer böyle bir kişi var olmuşsa, İslam hukukuna göre onun da azat edilmiş kölenin mirasçıları arasında yer alması gerekir.[8] Bundan çıkan sonuç, bu kişilerin eski köleler değil yalnızca din değiştiren kişiler olduklarıdır; böyle olmayan biri bile yoktur. Bununla birlikte, bu konunun üstünden atlayıp geçemiyoruz, çünkü İslam hukuku miras konusunda oldukça karmaşıktır ve 19. yüzyıl Selanik'inde himaye bağlarının efendiye eski kölesinin mirasına sahip olma imkânı verip vermediğini bilmiyoruz.

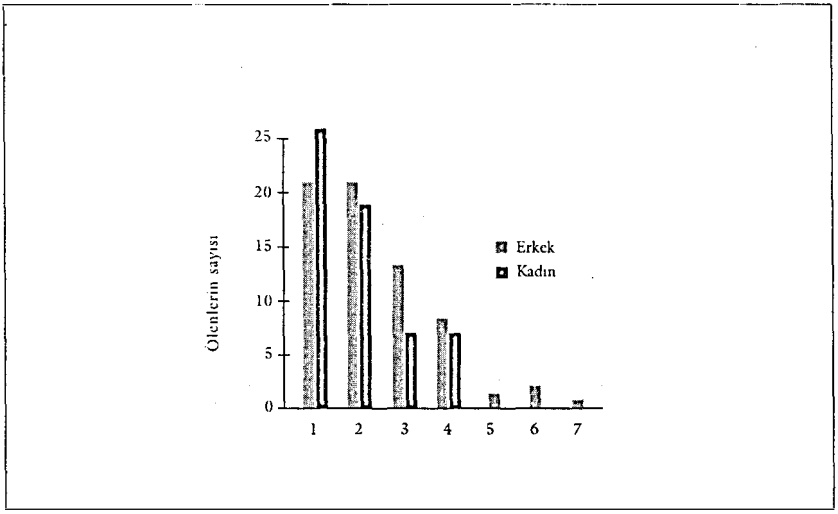
Bir başka düzeyde, terekeler Selanik'teki Müslüman evlerinin boyutları hakkında da bize bilgi veriyor. Grafik 2 ölenlerin artlarında bıraktıkları çocuk sayısını göstermektedir.

Ölenlerin büyük çoğunluğunun (yani % 70,2'si) –erkek ve kadınlar aşağı yukarı eşit sayıdadır– öldükleri anda yalnızca bir (42 kişi, yani % 37,8) ya da iki (36 kişi, yani % 32,4) çocuğu vardı. Üç öz çocuk bırakanların sayısı yalnızca 18'dir (12 erkek ve 6 kadın), yani ölenlerin % 16,2'si. Dört ya da daha fazla çocuğu olan aileler ise toplam sayının % 10'unu temsil ederler (11 aile). Fakat bu sonuncu kategoride kadınların

---

7 Ehud Toledano, *The Ottoman Slave and its Suppression*, Princeton University Press, 1982, s. 51.

8 Louis Milliot, *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris, Sirey, 1953, s. 475.

Grafik 2. 1840'a doğru Selanik'te Müslüman ailenin boyutları.

payı özellikle azdır: 8 erkeğe karşı yalnızca 3 kadının öldükleri sırada üçten fazla erkek ve kız çocuğu vardı. İlk saptama: Şam'da olduğu gibi, ölen kadınların Selanik'te ölen erkeklerden daha az çocukları vardı.[9] Bundan çıkacak sonuç, vefatları kadı tarafından kaydedilmiş kadınların muhtemelen oldukça genç, belki de doğum sırasında öldükleridir. İkinci saptama: Yine Şam'da ve Doğu Akdeniz'in diğer birçok şehrinde olduğu gibi kalabalık aileler, Tanzimat Selanik'inde de bir istisnadır.[10] Kuşkusuz, burada çok çocuk sahibi birkaç mutlu baba da saptamaktayız (beş, altı, hatta yedi çocuk). Fakat bunlar her zaman birden fazla evlilik yapmış ve farklı kadınlardan çocukları olmuş erkeklerdi. Kural olan ise, azami üç çocuklu çekirdek aileydi.[11] Doğum oranını sınırlandırmaya yö-

9 Establet ve Pascual, *age.*, s. 50.

10 Establet ve Pascual, *age.*, s. 53.

11 Selanik'teki bütün Rum Ortodoks erkekleri sayan 1835 tarihli Osmanlı cizye kaydında da benzer sonuçlarla karşılaşmaktayız. Bkz. Meropi Anastassiadou, "Yanni, Nikola, Lifder et les autres... Le profil démographique et socio-professionnel de la population orthodoxe de Salonique à la veille des Tanzimat", *Südost-Forschungen*, 1994, s. 73-130. Maria N. Todorova (*Balkan Family Structure and the European Pattern, Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington, American University Press, 1993, s. 122) Bulgaristan'ın kırsal kesimi üzerine yaptığı çalışmada da benzer sonuçlara varıyor. Bununla birlikte, burada beş kişiden daha kalabalık aileler görece daha çoktur.

nelik uygulamaların bir etken olduğu düşünülebilir. Fakat, doğal olarak, esas demografik düzenleyici etken özellikle büyük salgınlar sırasında etkili olan çocuk ölümleridir.

Tereke defterleri Selanik'teki Müslüman cemaatin demografik yapısı üzerine yararlı yaklaşımlar sağlamanın yanı sıra, ölenlerin toplumsal ve ekonomik statüsünü belirlemeyi de –özellikle– sağlar. Bir ömür boyu birikmiş nesneler, borçlar, aletler, gayrimenkul mallar söz konusu kişinin eriştiği mevki ve servet düzeyinin de göstergeleridir. Kimi zaman, bir başka önemli işarete kavuşuruz: Ölenin yaşamında taşıdığı sıfat ya da unvan. Hacı, el-hacc, molla, usta, bey (ilgilendiğimiz dönemde bey "soylu kişilere, paşa oğullarına, yüksek rütbeli subaylara, Avrupalı orta elçilik personeline, vs. verilen soyluluk sıfatıdır"[12]), ağa ya da efendi[13] gibi terimler asla anlamsız değildir. Bir kişinin adına eklenen bu sıfatlar bu kişinin çevresinden gördüğü saygının ölçüsüdür ve toplumsal yapıdaki yerine işaret eder.

Başka yerlerde çok sık rastlanan bu sıfatlar ne yazık ki incelediğimiz tereke defterlerinde oldukça enderdir. 19. yüzyılın ortasında Selanik hacıları –hepsi de mülklerinin önemiyle belli olmaktadır– bir elin parmaklarıyla sayılır. Mekke'ye yapılan hac ziyaretinin Selanikliler arasında pek rağbette olmadığı sonucu çıkartılabilir. Molla ya da usta gibi sıfatlar da pek az kullanılmaktadır. Şehirdeki Müslüman cemaatte toplumsal ve mesleki dağılımın oldukça kötü olduğu sanılabilir.

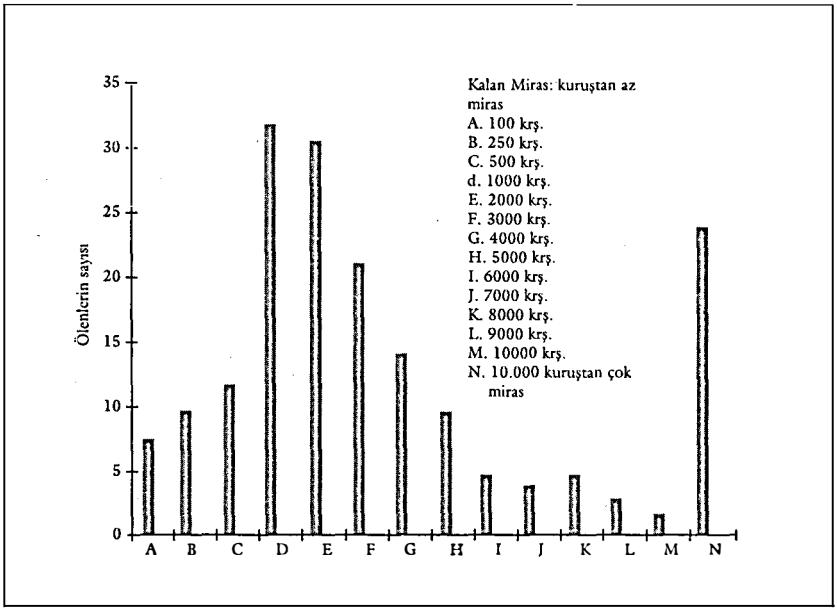
Elimizdeki belgelerde, ağa (çoğu zaman yöresel *ağu* biçiminde) terimine görece çok rastlanıyor. 19. yüzyıl başına dek oldukça itibarlı olan, özellikle yeniçeriler için kullanılan ağa sıfatı Tanzimat döneminde itibarını epeyce yitirmişti. Defterlerimizde bu sıfat genellikle tarım ya da zanaat kesiminden az eğitimli kişiler için kullanılıyor.

Az çok saygınlığını yitirmiş olan bu ağaların yanı sıra kayıtlarımızda, 1840'lar için, bir "paşa", iki "bey" ve iki "efendi" görüyoruz. Yüksek askeri görevlilere ve buna denk düzeydeki sivil memurlara verilen paşa sıfatı 1840'ların Selanik'inde Çıldır bölgesinin eski bir kaymakamı, Süleyman oğlu Ahmed için kullanılmıştır. 124.866 kuruşluk yüksek bir aylık ve buna eklenmesi gereken, hayatta kalan eşi Hasibe Hanım için talep edilen

---

12 Ch. Samy-Bey Fraschery'nin terime verdiği tanım budur, *Dictionnaire turc-français*, Constantinople, Imprimerie Mihran, 1885, s. 248.

13 Samy-Bey Fraschery'ye göre (*age.*, s. 22), ağa "okuma yazması olmayan kişilere ve askerlere..." denir, oysa ki efendi (s. 120) "bey ya da paşa sıfatı olmayan okur yazar kişilere ya da şehzadelere, vs. verilen sıfat"tır.

Grafik 3. 1840'a doğru ölen Müslümanların servet düzeyine göre dağılımı.

35.000 kuruş ile Ahmed Paşa'nın mirası, bu kişinin yerel toplumun en yüksek tabakasına dahil olduğunu belirtiyor.

Eskiden Osmanlı devletinin büyük memurlarının, ayrıca ordunun ve sivil idarenin üst mevkilerine dahil kişilerin erkek evlatları için kullanılan "bey" terimi, bizi ilgilendiren dönemde, sıradan eşrafı belirtiyordu. Bununla birlikte, Selanik'te kayıtlara geçen iki bey –Musa Ağa'nın oğlu Yusuf Bey ve Hüseyin oğlu Saadeddin Bey– görünüşe bakılırsa, şehrin en zengin kişileri arasındaydı. Okumuş kişileri ve özellikle sivil (hatta askeri) idaredeki memurları belirtmek için kullanılan "efendi" sıfatı defterlerimizde Mehmed Said adlı birini tanımlamaktadır, bu kişinin kâtip olduğunu bilmekteyiz; Hasan adlı biri için de efendi denmiştir, ayrıca hafiz olarak da tanıtılmıştır (Kuran'ı ezbere okuyabilenlere verilen sıfat). Bu iki "efendi"nin –görünüşte mesleki hiyerarşide görece mütevazı bir yer işgal ediyor olsalar da– 15 bin kuruşun üstündeki miraslarıyla, nispeten rahat bir geçim düzeyi yakalamış olduklarını görmek dikkat çekicidir.

Ölenin niteliğini belirtmeye yarayan sıfat ve çeşitli terimlerin yanında, tereke defterleri sayesinde sahip olduğumuz temel sosyoekonomik statü göstergesi, mirasın toplam değeridir. Bu açıdan elimizdeki 172 tereke kaydı ilk bakışta üç gruba ayrılabilir. Birincisi –borçlar düşüldükten son-

ra– net tutarı 2500 kuruştan düşük olanlardan oluşur. İkincisi, 2500 kuruşla 10 bin kuruş arasında olanlardır. Son olarak da üçüncüsü, değeri 10 bin kuruşu aşan mirasların bir araya geldiği gruptur.[14]

Bu sonuncu kategoridekilerin sayısı azdır: Toplam 172 kişinin 23'ü (yani % 13,45). Hali vakti iyice yerinde olan bu Müslüman sınıf içinde hemen hemen hiç kadın yoktur; yalnızca dört kadın sayılmaktadır. Diğer kategorilerin içinde, erkeklerin ve kadınların payı aşağı yukarı aynıdır. Örneğin, öldükleri sırada 2500 kuruşla 10 bin kuruş arasında bir miras bırakan 43 kişi arasında 23 kadın saptamaktayız. "Mütevazı servetler" kategorisi –mevcut sayının % 61'i– de aşağı yukarı eşit sayıda erkek (54) ve kadından (51) oluşur.

Grafik 3 (s. 201) birçok kademeyi gösteriyor: 100, 250, 500, 1000, 2000, 3000, 4000, 5000, 6000, 7000, 8000, 9000, 10.000 kuruştan *düşük* net miraslar. Böylelikle, ölenler servet düzeyine göre daha ayrıntılı olarak belirtilebilir. Özellikle, ilk bakışta, 500 ile 3000 kuruş arasında yer alan servetlerin önemi göze çarpıyor.

Grafik 3, servetin ölen 172 kişi arasında dağılımını açık seçik gösteriyor. Bununla birlikte, Tanzimat başındaki Selanik Müslüman cemaatinin sosyoekonomik yapısını çok eksik yansıttığını da belirtmek yerinde olur.

Aslında, A, B ve C sütunlarının (500 kuruştan düşük net miraslar) bu kadar zayıf olmasının nedeni, Makedonya metropolünde "yoksullar"ın bulunmaması değil, onların mirasçılarının, özellikle kayıt masrafı adı altında ödemeleri gereken nispeten önemli miktar dikkate alındığında, pek az değer taşıyan bir miras için kadıdan tereke listesi çıkarmasını isteyecek hiçbir *a priori* gerekçelerinin olmamasıdır. Ayrıca, grafiğin öteki ucundaki N sütununun bu kadar baskın olması da Selanik'te "zenginler"in özellikle çok sayıda olmasından değil, serveti 10 bin kuruşu aşan 24 kişinin mirasçılarının –yasa zorunluluğu olmasa da– haklarını hukuki bir belgeyle sağlama almakta çıkarları olduğu içindir.

İncelediğimiz kişilerin sosyoekonomik "görünüm"ünün bir diğer gös-

---

14 Birinci kategoride -2500 kuruş- yoksulluk sınırındaki kişiler (100 kuruşun altındaki miraslar) ile açıkça daha varlıklı olan, bazıları toprak sahibi kişiler bir araya gelmiştir. İkinci kategori -2500 ile 10 bin kuruş arasında bir değere sahip miraslar- epeyce bir servete denk düşer: Örneğin, mesleğinde başarılı bir sepici ustası. Yalnızca cemaatin ileri gelenleri 10 bin kuruştan fazla bir servete sahiptir. Tereke defterlerinden çıkarılan aşağıdaki fiyatlar Tanzimat döneminde kuruşun alım gücü hakkında bir fikir verebilir: Sıradan bir manto (kürk): 40 kuruş; kürklü manto: 136 kuruş; bir çift kundura ya da çizme: 10-60 kuruş; şemsiye: 10-15 kuruş; sıradan bir piştov ya da tüfenk: 50-60 kuruş; sim piştov: 250 kuruş; sıradan bir mangal: yaklaşık 20 kuruş; bir keman: 25 kuruş; bir zurna: 32 kuruş; bir at (bargir): 250 kuruş.

TABLO 4. 1840'A DOĞRU SELANİK'TE MEHR

Mehr tutarı	Mutlak rakamla kişi sayısı	oran
501 +	6	% 7,79
251-500	10	% 12,98
101-250	41	% 53,24
0-100	20	% 25,97

tergesi, evlilik gerçekleşeceği sırada kadına mehr-i müeccel adı altında vaat edilen ve evlilik bittiğinde (vazgeçme, boşanma ya da vefat) ödenen miktardır. Burada, bu verilerin sadece bizim incelediğimiz ölmüş kişilerle ilgili olduğunu bilmeliyiz. Bu tür değişkenlerden yola çıkarak, ancak aşırı temkinli bir genelleştirme yapabiliriz.

Elimizdeki 172 envanterde, mehr-i müeccel ödenmesi gereken 77 örnek vardır. Bir erkeğin mirası söz konusu olduğunda mehr giderler arasında yer alır ve ölenin borçlarının parçasıdır; bir kadın söz konusu olduğunda mehr, kadının sahip olduğu diğer mallarla birlikte gelirler arasında kayıtlara geçer. Bu 77 örnek dört kategoriye ayrılabilir: Birincisinde 100 kuruş ya da daha az mehrin görüldüğü envanterleri toparladık; ikinci kategori 101 ile 250 kuruş arasındaki mehrleri bir araya getirir; üçüncüsü 251 ile 500 kuruş arasındaki mehrleri içerir; dördüncü kategori ise 501 kuruştan yüksek tutardaki mehrleri toparlar. Tablo 4 bu 77 örnek durumun mehr düzeyine göre dağılımını gösterir. Yukarıda belirtilen rakamlar ölenlerin ortalama servet düzeyiyle ilgili gözlemlerimizi doğruluyor. Ölenlerin çoğu az parayla yaşayan mütevazı insanlardır. Erkeklerin çoğu evlenecekleri zaman 250 kuruştan yüksek bir mehr önerecek durumda değildir. Ortalama olarak mehr –ister gelirin isterse de giderin parçası olsun– ender olarak mirasın % 10'undan fazlasını temsil eder. Bu paranın değeri çoğu zaman bir kürk fiyatını aşmaz. Bu demektir ki, evlilik bittiği anda mehr kadın için mali bir "güvence" oluşturmaz. Bu açıdan belirtmek gerekir ki, 1840'larda bırakılan mirasların bu kısmında en yüksek mehr bin kuruştur.

Mehrin yanı sıra, diğer alacaklara da bir yer ayırmak gerekir, çünkü bunlar da öleni toplumsal ve ekonomik düzlemde "sınıflandırmamıza" yardım eder. Öncelikle bir saptama: Ölenler, genelde fazla zengin olmasalar da, çoğunun borcu yoktur. Elimizde tereke defterleri bulunan 172 kişiden 29'unun (yani % 16,86) –yalnızca 5'i kadındır– öldükleri anda borçlu olduklarını biliyoruz.

Elimizdeki malzemeye göre değerlendirirsek, ölenlerden ortalama bir borçlunun iki özelliği görülür. Önce, genel kural olarak hali vakti yerinde sosyoekonomik çevrelere dahildir. Yoksullar arasındaki en yoksulların borç alma imkânı yoktur, çünkü onlara güvenilemez. Bu ekonomik bağımlılık türü özellikle orta tabakalarda oluşmaktadır. İkinci olarak, borç almış kişi çoğu kez bir erkektir.

Geleneğin damgasını taşıyan bir toplumda kadınların borçlanmaması belki de tuhaf değildir. Daha şaşırtıcı olan, kadınların daha çok "alacaklılar" arasında yer almasıdır. Yakub Paşa mahallesinde oturan Musa oğlu debbağ Hacı Ahmed, Ayşe Hatun'a 425 kuruş ve Nefise Hatun'a bin kuruş borçludur;[15] ayrıca, Fatma Hatun ile Nefise Hatun adlı kadınlar da, Tanaş oğlu şekerci Asteryo'dan alacaklıdır, Fatma Hatun'un alacağı 1200 kuruştur, diğerininki 600 kuruş;[16] Akçe Mescid mahallesinde oturan Hüseyin oğlu Hasan, Hacı Ömer kızı Ayşe'ye 800 kuruş borçludur.[17]

Ne var ki, kayıtlarımızdaki tek "alacaklılar" kadınlar değildir. Maddi zorluk içindeki birçok Selanikli, hemen hemen her zaman Yahudi olan sarraflara başvurmaktadır. Örneğin, Ahmed Subaşı mahallesinde oturan Ahmed oğlu Ali, Salomon'dan 144 kuruş ve Yako'dan 56 kuruş borç almıştır, bunların her ikisi de Yahudi sarraftır.[18] Ayrıca, Osman Ağa'nın kızı Nefise Hanım'ın mirası, borçlar ve çeşitli vergiler düşüldüğünde 23.558 kuruşa varır; öldüğünde sarraf Yako'ya (1500 kuruş) ve İsak'a (1185 kuruş) borçludur.[19] Tüccarlar da sık sık alacaklılar kategorisinde yer alır, sebebi muhtemelen kendi işlerine zarar vermeden borç vermeye yetecek nakit paraya sahip olmalarıdır. İki örnek: İbrahim oğlu debbağ Mustafa Ağu'nun terekesi iki tüccara sırasıyla 259 ve 345 kuruşa yaklaşan miktarlarda ödenmemiş borç gösterir;[20] ayrıca, Mustafa oğlu Hacı Emin Ağa –yaklaşık 50 bin kuruş olarak değerlendirilen mirasının net tutarından anlaşıldığına göre oldukça varlıklıdır– sağlığında, bir tüccarla 13.565 kuruşluk bir borç sözleşmesi yapmıştır.[21]

Sarrafa ve tüccara sık sık başvurulsa da, Selanikliler mali güçlüklerine çözüm bulmak için özellikle kendi aile üyelerine ve mesleki çevrelerine

15 Sicil 234, s. 115-116.
16 Sicil 249, s. 77.
17 Sicil 249, s. 24.
18 Sicil 234, s. 9.
19 Sicil 234, s. 86.
20 Sicil 234, s. 43.
21 Sicil 234, s. 47.

başvurma alışkanlığı içindedirler. Elimizdeki kayıtlarda, akraba ve meslektaşlara borçla dolu birçok tereke örneği vardır. Örneğin, İshak Paşa mahallesinde oturan Sipahi Ahmed Efendi, öldüğünde oğlu Hüseyin'e 5358 kuruş borçludur.[22] Kâtip Mehmed Said Efendi de eşi Ümmühan Hanım'a 14 bin kuruş borçludur.[23] Kale'deki mahallelerden biri olan Bubara'da oturan Hasan adlı biri karısına 137 kuruş borç vermiştir.[24] Suluca mahallesinde oturan Ayşe'yi örnek olarak aktaralım: Ölümünden bir süre önce, torunu Mustafa'dan 2500 kuruş yardım istemiştir.[25] Şehrin en zenginlerinden biri olduğunu söylediğimiz Ahmed Paşa bile eşi Hasibe Hanım'a borçlu olduğu 35 bin kuruşu ödeyemeden ölmüştür.[26]

Bütün bu örneklerde "alacaklı" ve "mirasçı" nitelikleri tek bir kişide toplanmıştır; bu durum borç veren ile ölenin yakınlık derecesini kesin olarak belirtmeye yargıcın verdiği önemi açıklar. Yakınlara borçlanma aile dayanışmasını gösterse de, İslam hukuku "akraba-alacaklılar"ı ikinci dereceden hak sahibi olarak kabul etmeyi reddeder. Bunlar da diğer alacaklılarla aynı haklara sahiptir ve diğerleri gibi onlar da mirasın paylaşımından önce, öncelikli olarak tatmin edilmelidir. Bu arada belirtelim ki, aile içi yardımlaşma çağrısı yapmış olanların genellikle başka borçları yoktur. Bu da muhtemelen profesyonel borç verenlere başvurmadan önce para sorunlarını yakınlarından borç alarak çözmeyi denediklerini gösterir.

Akrabalara –kadınlara ya da evlatlara– olan bu borçlar öyle çoktur ki, İslam hukukunun püf noktası olan "hile"lerden biriyle karşı karşıya olup olmadığımızı kendi kendimize sorabiliriz. Gerçekten de, ölenin mirasçılarından birini –eşini ya da örneğin evlatlarından erkek olanını– kayırmak amacıyla, onu sahte bir borç bildiriminden yararlandırmış olabileceğini haklı olarak düşünebiliriz. Bu tür hayali sözleşmeler gayrimüslimlerde çok yaygındı. Müslümanların da gerekli gördüklerinde buna başvurmuş olduklarını düşünmemizi engelleyecek bir şey yoktur.

Tereke defterlerinde sayılan alacaklılar arasında, belirttiğimiz gibi, ölenin sağlığında dahil olduğu meslek grubundan kişilere de sık rastlanır. Bu açıdan, debbağlar örneği karakteristiktir. Ahmed Subaşı mahallesinde oturan İbrahim oğlu debbağ Mustafa Ağu, debbağlar loncası kasasına 144 kuruş ve meslektaşı Yusuf'a 160 kuruş borçludur;[27] ayrıca, Yakub Paşa

---

22 Sicil 234, s. 3-4.
23 Sicil 234, s. 20-21.
24 Sicil 234, s. 34..
25 Sicil 234, s. 82.
26 Sicil 251, s. 21, no 5.
27 Sicil 234, s. 43.

mahallesinden debbağ Hacı Ahmed, oğluna, karısına ve Yahudi bir tüccara olan borçlarının yanı sıra, debbağ Ahmed'e de 500 kuruş borçludur.[28] Doğal olarak, aynı mesleği icra eden kişiler arasındaki bu dayanışma yalnızca debbağlar arasında görülmez. Bir kerestecinin ve bir nalbantın durumu da buna örnek verilebilir. Bu nalbant, Salhane mahallesinde oturan Ahmed adlı biridir.[29] Onun tereke defterinde iki borç kayıtlıdır, birincisi Burmalı Cami'yedir (165 kuruş), ikincisi bir meslektaşadır (180 kuruş). İkinci örnek, Zeyneleddin oğlu Hasan'dır.[30] Porta Kapu mahallesinde oturan bu keresteci yaşamının sonuna doğru ağır borçlar altındadır. Başlıca alacaklıları arasında özellikle iki keresteci vardır: Vasil (189 kuruş) ve Hasan (330 kuruş).

Hasan adlı bir kerestecinin alacaklıları arasında Vasil denen bir başka –Hıristiyan– kerestecinin bulunması ilgi çekicidir. Anlaşılan, 1840'ların Selanik'inde mesleki yardımlaşma etnik ve dini sınırları aşıyordu. Genel anlamda, incelediğimiz rahmetli Müslümanlar bir borç sözleşmesi yapmak gerektiğinde inanç ya da etnik aidiyet ayrımı yapmıyorlardı: Dindaşlarına başvurdukları kadar kolaylıkla Yahudilere ya da Hıristiyanlara da başvurmuşlardı.

İncelediğimiz kişileri sosyoekonomik ölçeğe yerleştirmek için baktığımız çeşitli göstergelerin yanı sıra meslekleri de işin içine katmak gerekirdi. Ne yazık ki, elimizdeki belgeler bu konuda kesin veri sağlamıyor. Kadı, ölenin mesleğini bazen tesadüfen belirtiyor. Ölen bir zanaatkâr ya da sivil veya askeri memursa bu konuda bilgi sahibi oluruz; yine de bu bilgiler oldukça düzensizdir. Ölenlerin mesleklerinin belirtilmesi araştırdığımız 172 kaydın yalnızca 37'sinde görülür. Demek ki, her beş vakadan dördünde bu veri eksiktir.

Kaynağımızın bu özelliği, Tanzimat şafağında Müslüman Selanik'in ayrıntılı bir meslek haritasını çıkarma imkânından bizi yoksun bıraktığı için daha da üzücüdür. Ölenlerin mesleki faaliyetleri temelinde şehirdeki dağılımlarını yapamasak da, bir başka ölçütü kullanabiliriz: servet düzeyleri.

172 tereke kaydının 146'sı, ölenin son ikametgâh yeri hakkında bilgi verir. Bu verinin eksik olduğu 26 örnek, esas olarak, hanlarda vefat etmiş yolcular ya da hastanede ölmüş hastalardır.

---

28 Sicil 234, s. 115-116.
29 Sicil 234, s. 161-162.
30 Sicil 234, s. 155-156.

Ölenlerin çoğu (146'nın 95'i, yani % 65) yukarı şehirde Midhat Paşa Caddesi'nde oturuyordu. Aynı tespiti başka türlü ifade edelim: Müslümanlar, Midhat Paşa ile Egnatia arasında yer alan mahallelerde ya da bu caddenin güneyinde nispeten daha az sayıdaydılar. Aslında, yolcular ve tarihçiler sayesinde zaten bildiklerimizi tereke defterleri doğruluyor. Selanik'in Osmanlılar tarafından fethinden itibaren Müslümanlar şehrin yüksek kesimlerine yerleşmişti. Klasik durum: Fetheden, en güvenli, en sağlıklı ve kâfir tebaayı en etkili biçimde gözetlemesini sağlayan yerlere yerleşerek hâkimiyetini kesinleştirmiştir.

Şehrin yukarısında oturanlar şehre hâkim olsalar da, mali düzlemde hâkim değillerdi. En zengin Müslümanların çoğu yokuşun orta yerlerine, Egnatia ile Midhat Paşa'nın kuzeyi arasındaki mahallelere yerleşmişlerdi. Ortalama gelirlilerin çoğuna da bu bölgede rastlamaktayız; buna karşılık, Akropol ve bunun hemen uzantısında yer alan bölge "yoksullar"ın alanıydı. Kuşkusuz, durum arzu edildiği kadar açık değildir. Ölenlerden "zengin" diye sınıflandırılan üç kişinin yanı sıra, zengin sayılamayacak beş kişi de Pinti Hasan mahallesinde oturmuştu. Ahmed Subaşı'nda, yüksek ve orta düzeyde servet sahibi bazı kişiler ile mal varlığı 2500 kuruştan az kişiler komşu olmuştu. Genel olarak, önemli bir mal varlığına sahip kişilerin bütün şehre dağılmış olması çok çarpıcıdır. Yani her mahallenin bir zengini vardır. Fakat bu dağılımın bir bütün olarak okunması, yine de, bizim Selaniklilerin servet düzeyleri ile ikamet yerleri arasında belli bir bağlantıyı ortaya çıkarır.

Geriye, bu zenginlerin, daha az zenginlerin ve yoksulların gündelik yaşamlarında birbirlerinden nasıl ayrıldıklarını bilmek kalıyor. Bu noktayı aydınlatmak için elimizde şer'i mahkeme kadısının hazırladığı tereke defterleri var. Bu belgeler, çoğu zaman oldukça kısa ve özlü olmalarına rağmen, ev işlerinin mahremiyetine nüfuz etmemizi ve bu kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri maddi ortam hakkında oldukça kesin bir fikre sahip olmamızı sağlıyor.

B. EV İÇİ ORTAM

1840'larda, incelediğimiz ölmüş kişilerin büyük çoğunluğu kıt kanaat geçinen insanlardır. Öldüklerinde genellikle yakınlarına bırakacakları pek bir şeyleri yoktur. Mallarının listesi genellikle oldukça mütevazı bir yaşam tarzına tanıklık eder. Envanterlerin çoğu ev eşyaları bakımından oldukça fakirdir. Örneğin, Hüseyin oğlu Ebubekir'in,[31] Abdullah oğlu Arab oğlu

---

31 Sicil 249, s. 37.

Mehmed'in,[32] Mustafa oğlu Hamdi'nin,[33] Yamakzade Mehmed Ağa'nın,[34] Hüseyin oğlu Hasan'ın[35] durumları böyledir.

Akçe Mescid mahallesinde oturan Hüseyin oğlu Ebubekir, hiçbir mobilyaya ya da ev eşyasına sahip olmayarak bir uç örnek oluşturur. 5 Receb 1263'te (20 Haziran 1847) hazırlanan mal envanterine göre rahmetlinin birkaç giysi dışında, "kara takım piştov çift, sim palaska"sı, "kehribar takımlı çubuk", "kahve değirmeni" ve bir "kahve takımı", son olarak da bir kır atı (kır esb) vardı. Bu at, servetinin üçte birinden fazlasını oluşturuyordu. Belki de Ebubekir'in evi, eşi Rukiye'ye ait eşyalarla döşenmişti...

Yamakzade Mehmed Ağa'nın mirası da aile evinin aşırı mütevazılığıyla göze çarpar. Burada kayıtlara geçen tek "eşya" bir "yorgan" ve dört de "basma yasdık yüzü köhne"dir. Geri kalan miras silahlardan ve giysilerden oluşmaktadır. Mehmed Ağa'nın üç "tüfenk"i, bir "piştov"u, bir "kılıç"ı vardı. Giysilere gelince, bunlar çok sıradan şeylerdi. Şalvar, gömlek, yelek günlük giysileri olmalıydı. Evde, dinlenirken kuşkusuz daha hafif giyiniyor, basit bir "cübbe"yle yetiniyordu. Bir "libâde"si (keçe palto) vardı. Kadı ölenin toplam 500 kuruşluk bir ata ve bir malağa sahip olduğunu da kaydetmiştir. Yani, Mehmed'in genç dul eşi, ilk çocuğuna hamile Ümmühan, kendisinin ve bebeğinin ihtiyaçlarını karşılayabilecekti. Gerçekten de 500 kuruş, 1840'larda görece önemli bir meblağdı.

Kazzaz Hacı Musa mahallesinde oturan Mustafa oğlu Hamdi öldüğünde dul kalan eşi, Hasan kızı Hatice'ye ve henüz reşit olmayan kızları Rukiye'ye 1118 kuruşluk cılız bir miras bırakmıştı. Bu toplamın 700 kuruşu ölenin aynı mahallede sahip olduğu evin değeriydi (mülk-i menzil der mahalle-i mezburede). Geri kalanı ise, esas olarak birkaç eşya ve giysiydi. Önceki iki mirasta sayılan mallardan daha fazla olsa da, Hamdi'nin evinin içini süsleyen eşya pek azdı: bir "minder", çok kullanılmış iki büyük "yasdık", iki "keçe" halı, dört "tencere ve sahan ma'kapak", bir tava (tabe), bir "tepsi" ve bir "sandık". Giysileri de pek azdı. Öldüğü sırada Hamdi'nin bir "kürk"ü, bir "nimten"i [mintan], bir şalvarı ve bir cübbesi vardı.

Örnekleri çoğaltabiliriz ve saptama hep aynı kalır. 1840'ların Selanik'inde Müslümanların büyük çoğunluğu asgari eşyalı bir ev ortamında yaşıyorlardı. Bu konuda emin olmak için belgelerimizi hızla karıştırmak yeterlidir: O dönemde, şer'i mahkeme sicillerinde on satırı aşan tereke listesine pek ender rastlanır.

---

32 Sicil 234, s. 4.
33 Sicil 251, s. 12-13.
34 Sicil 251, s. 57.
35 Sicil 249, s. 24.

Bu sıradan insanların mal varlıklarında, görünürde bir kullanım değeri olmayan, kişisel zevk ya da meraka kanıt oluşturan, tamamen süs niteliğindeki nesnelere kesinlikle rastlanmaz. Kadı'nın saydığı malların hemen hemen tamamı gündelik yaşamın *zorunlu* nesneleridir. 19. yüzyıl ortası Selaniklileri bizim bugün tanıdığımız bolluk toplumundan fersah fersah uzaktaydılar.

Şunu belirtmekte yarar var: Mal listelerimizin çoğunda görülen mütevazılık bir yaşam felsefesinin yansıması değildir. Bu insanlar yalnızca yoksuldur. Gerçekten de, belirli bir refaha erişmiş kişilerin tereke listeleri ev eşyaları bakımından açıkça daha zengindir. Mehmed Sadık Ağa'nın oğlu Osman Ağa'nın,[36] Hasan oğlu sipahi Ahmed Efendi'nin[37] ve Mustafa Ağa oğlu es-Said el-Hacc Tahir Ağa'nın[38] tereke listeleri, zenginliğe kanıt oluşturan örneklerden yalnızca üçüdür.

Sadık Ağa oğlu Osman Ağa'nın mirası, mirasçı sayısı dikkate alındığında fazla değerli değildir. Toplam 19.157 kuruştur ve bu yekûn rahmetlinin dul eşi Rabia, küçük oğlu İsmail, reşit kızı, ilk evliliğinden doğma iki reşit oğlu İshak Ağa ve Mehmed Sadık Ağa ve son olarak da Ayşe adlı bir kadın arasında paylaştırılacaktır. Bu yekûn, büyük ölçüde, evde kullanılan eşyalardan ve çeşitli süs eşyalarından oluşur. Envantere bakacak olursak, evdeki mobilyaların çoğu Osman Ağa'ya aittir. Bu eşyalar arasında özellikle on üç büyük "kebir minder", ki dördü talaşla ve dokuzu yünle doludur ("memlû"), yedi tabure ("mak'ad"), otuz sekiz büyük yastık ki bunların da on biri "kadife"dir, bir kilim, iki "halı seccade", dört "sandık", üç "döşek", bir "ayna", altı "pencere perdesi", üç "sandalye" bulunur. Kadı, Osman Ağa'nın malları arasında, kuşkusuz soğuğa karşı korunma amacıyla halılarla ya da kilimlerle birlikte kullanılan dört "Mısır hasırı" da sayar. Evin ısıtılmasına gelince, bu muhtemelen üç "mangal"la sağlanıyor olmalıdır. Bu döşeme eşyalarının dışında, envanterde ayrıca çok sayıda kap kacak da vardır: Otuz üç "sahan ma'kapak", on "tencere", dört "tepsi", bir düzine "tabak", bir tava (tabe), iki "havan", üç bakır "güğüm", bir "çay ibriği" ve muhtemelen bulaşık yıkamak için kullanılan iki küçük kazan (kazgan). Diğer envanterlerin çoğu gibi, Osman Ağa'nın tereke listesinde de hemen hemen hiç şahsi eşya yoktur: Yalnızca bir çubuk, sahibinin sağlığında dinlendiği anlar olduğunu tuhaf biçimde hatırlatır. Osman Ağa'nın görüldüğü kadarıyla hiç silahı yoktur. Mallarının listesinde ne bı-

36 Sicil 251, s. 11.
37 Sicil 234, s. 3-4.
38 Sicil 251, s. 28.

çak, ne kılıç, ne tabanca vardır. 1840'ların Selanik'inde bu ender bir durumdur. Rahmetli ilginç biri olmalıydı!

Sipahi Ahmed Efendi'nin mirası da, brüt değeri çok yüksek olmasına rağmen, pek başkalarını kıskandıracak gibi değildir. Giderler çıkarıldığında kalan tutar 7500 kuruşu ancak aşmaktadır, bu miktar da dul eşi Ayşe ve tek oğlu Hüseyin Efendi arasında pay edilir. Bununla birlikte, bu miras kapsadığı nesnelerin çeşitliliğiyle dikkat çeker. Bu çeşitlilik dolayısıyla Ahmed Efendi'nin mali durumunun eskiden daha iyi olduğunu düşünebiliriz. Eceli geldiğinde Sipahi, reşit olan oğlu Hüseyin'e yaklaşık 6000 kuruş borçludur. Servetinin azalmasına yol açan özellikle bu borçtur.

Ahmed Efendi ender kişilerdendir: bir kitapsever. İlgilendiğimiz dönemde bu alandaki boşluk dikkat çekicidir: Kadı kayıtlarında evinde bir kitap bulunduran kişiler çok istisnaidir. Var olmaları bile ne şans! Genellikle, bir "kütüphane" oluşturduğu kabul edilebilecek birkaç cilde ancak rastlanır. Ahmed Efendi'nin entelektüel merakları esas olarak hukuk ve dillere dönüktür. Adları belirtilmeden yer alan "kitab cild 11"den başka, kâtip iki sözlük de sayar, bunlardan biri Farsça'dır, diğeri Arapça-Türkçe. İlkini, bir "Farsça sözlük" (lafza-i farisi) olarak, başka hiçbir ibare olmaksızın belirtir. İkincisini yazarının adıyla, *Lugat-ı Vankulu* diye belirtir: 17. yüzyıl Arap sözlük yazarı Mehmed bin Bistâm-ı Vâni Efendi'nin (Vankulu Mehmed Efendi) eseri. Ölenin kütüphanesinin bir bölümünü meydana getiren hukuk kitaplarının her ikisi de İslam hukukunda kanıt prosedürlerini ele almaktadır ("dela'il-i şer'iye" ve "dela'il-i şerif-i şer'i"). Son olarak, dindaşlarının çoğu gibi Ahmed Efendi'nin de bir Kuran'ı vardı ve bu da kayıtlara "Kelâm-ı Kadîm" adı altında geçmişti.

Ahmed Efendi, sağlığında kuşkusuz tütün meraklısıydı. Eksiksiz bir donanımı vardı. Kişisel eşyaları arasında, kadı özellikle beş "çubuk", bir "sim İngiliz çakmağı", bir "takatuka"yı (büyük küllük) kayıtlara geçirmiştir. Listede ayrıca, tefekkür anlarının sadık eşlikçisi olan bir "tespih" de yer alır.

Osman Ağa'nın evi gibi, Ahmed Efendi'nin ev eşyaları da görece zenginliğiyle dikkat çeker. Kadı'nın saydıkları arasında özellikle, on altı "memlu atlaz yasdık", yirmi altı "yasdık yüzü", sekiz "minder", dokuz tabure ki bunların beşi "atlaz", ikisi "basma", ikisi de "çuha" kaplıdır, iki "halı", iki "keçe", bir yünlü yaygı (ihram) vardır. Birkaç "yorgan", iki "çevre", bir "ayna" ve bir "şemdan-ı çift" dekoru tamamlıyordu. Mutfağa gelince, başka şeylerin yanı sıra, yarım düzine "sahan ma' kapak", yine kapaklı üç tencere, iki "havan", dört "tepsi", bir tava ("tabe"), et kesmek için bir "satır", bir "kantar", iki "bardak" vardı.

Hali vakti yerinde olanlar kategorisinde hiç tartışmasız dikkati çeken, es-Said el-Hacc Tahir Ağa'dır. Ali Paşa mahallesinde oturan kalabalık bir

ailenin (altı çocuk ve bir eş) babası olan Tahir Ağa'nın toplam serveti 246.564 kuruştur. Servetinin esası birçok gayrimenkul mal olan Tahir Ağa çok zengindi.

Tuhaf bir biçimde, menkul mallarının listesi uzun da değildir, ilginç de. Tahir Ağa'nın sosyoekonomik profiline bakıldığında ev çevresi hatta oldukça mütevazı bile gelebilir: on bir "yün memlu köhne kadife yasdık" ve dört de "basma yasdık", dört "köhne minder", dört "çuka mak'ad", iki "orta keçesi", bir "kilim", beş "sandalye", üç "Mısr ve Arab hasırı", bir "kapu perdesi". Tahir Ağa'nın mal varlığı arasında iyi giysiler ve önemli bir silah koleksiyonu da yer almaktadır.

Doğrusu, Tahir Ağa'nın tereke listesinin ilginçliği özellikle *yapısından* kaynaklanır. İncelenen tüm belgeler içinde, envanteri yapılan malların açıkça üç kategori halinde toplandığı tek belgedir. Kadı ilk olarak ev eşyalarının listesini yapmıştır; ardından, rahmetlinin giysilerini, son olarak da çeşitli silahlarını sayar.

Bu envanter de, incelenenler arasında kadı'nın bazı eşyaların yerini belirttiği tek envanterdir. Bununla birlikte, bu ibareler oldukça kısa ve özet halindedir. "Selamlık" ile "haremlik" arasındaki "mabeyn odası" belirtilmiştir. Bu iki oda dışında belirtilen yer yoktur. Tahir Ağa'nın tüm mallarının buralarda bulunduğu ve evin geri kalanının döşenmesinin kadınların çeyizinden geldiği sonucu mu çıkmalıdır bu durumdan? Gündelik hayatın birçok zorunlu eşyası "erkek" envanterlerinin hemen hemen tümünde eksik olduğuna göre bu varsayım akla yakın gelmektedir.

Erkeklerin terekesinde mevcut olmayan bu malları kısmen de olsa kadınların tereke listelerinde buluyoruz. Yine de bu listelerin ev eşyalarıyla dolup taştığını düşünmeyelim. Kadınların servetleri esas olarak çeyizlerinden ibarettir: işlemeler, mutfak eşyaları, sofra takımları, iç çamaşırları, kuştüyü yataklar, ölene kadar sahiplerinin yanında olan bir yığın eşya. Envanterler okunduğunda, bir kadının ömrü boyunca edinebildiği maddi nesnelerin sayı ve çeşidinin fazla olmadığını kolaylıkla saptarız. Kadınlar öldükleri sırada genellikle gelin olmadan edindikleri eşyalara sahiptirler.

Bu saptamayı yaptıktan sonra, kadının evin donanımına ve düzenlenmesine katkısının göz ardı edilemeyeceğini belirtelim. Evli ve anne olan üç kadını örnek verebiliriz: Bunlar, Halil kızı Hadice,[39] Mehmed kızı olan bir diğer Hadice,[40] ve Abdülkerim kızı Fatma'dır.[41]

---

39 Sicil 249, s. 75-76.
40 Sicil 249, s. 82.
41 Sicil 251, s. 62-63.

Sağlığında İki Şerefeli mahallesinde oturan, Halil kızı, birinci Hadice, kocası Mustafa'ya, reşit olmayan iki oğlu Ahmed ve Ali'nin tam sorumluluğunu bırakır. Yakınları için bu miras elbette bir zenginlik kaynağı oluşturmaz: Rahmetlinin serveti ancak 585 kuruştur. Hadice'nin mütevazı bir toplumsal çevreden geldiğini öğrenmek için mehr-i müeccelini (61 kuruş) belirtmek yeterli. Ayrıca, envanteri tutulan malların çoğu "köhne" (eski, yıpranmış, kötü durumda) olarak nitelenmiştir: "yün memlu köhne beledi döşek", "köhne aba yorgan", yine bir "köhne yan keçesi", bir "köhne ma'kad yasdık". Bu eşyalar dışında, Hadice "kıtık memlu" dört "minder"e, iki "yorgan"a, bir "seccade", üç "havlu", bir "bohça ile köhneler"e ve bir miktar mutfak eşyasına sahiptir. Bu sonuncu eşyaların miktarı ve çeşitleri son derece sınırlıdır: bir "tepsi", bir "tabe", bir "güğüm", bir "tencere ma'kapak" ve iki "tabak".

Mes'ud Hasan mahallesinde oturan Mehmed kızı ikinci Hadice'nin değeri daha yüksek olduğu aşikâr bir mirası vardır: Her vefatın yol açtığı çeşitli masraflar düşüldükten sonra mirasçılara 1066 buçuk kuruş kalmaktadır. Bu belirtildikten sonra, mallarının listesi kadı sicillerinde üç satır tutmaktadır. Çünkü, bu 1066 kuruşun toplam üzerinden 300'ü "mehr-i müeccel" ve 268'i "nakd-i mevcud"dur; ayrıca, kocası Hüseyin'e vermiş olduğu 100 kuruş da servetinin gelir kısmında yer almaktadır. Demek ki, ölen kadına ait malların değeri 400 kuruşa bile erişmiyordu. Dahası, bu toplamda aslan payını oluşturan, nispeten pahalı bazı giysilerdir. Kısacası, ev eşyalarına Hadice'nin katkısı pek azdır: bir "köhne yorgan", bir "orta keçesi", bir "sandık", bir "döşek", dört "minder yüzü", bir büyük "yasdık", bir "tencere ma'kapak", bir "etmek kapağı", iki "münakkaş [işlemeli] havlu" ve sekiz sofra örtüsü.

Üçüncü örnek: Saray-ı Atik mahallesinde oturan, Abdülkerim kızı Fatma, "papuşçu" eşidir ve hepsi de küçük iki erkek bir kız çocuk annesidir. Fatma'nın diğer iki Hadice'den daha zengin olduğu açıkça görülür: Mirası toplam 2500 kuruşa yakındır. Bununla birlikte, bu tutarın büyük bir bölümü gayrimenkul mallar ve mehridir. Ölenin ev eşyalarının ya da kişisel eşyaların toplam değeri aşağı yukarı bin kuruşu aşar. Gerçekte Fatma'nın ev eşyalarına katkısı diğer iki kadınınkiyle karşılaştırılabilir. Her üçü de aynı tür evde yaşıyorlardı. Fatma'nın evinde de aynı yün yastıklardan çok sayıda ("yün memlu beledi yasdık 13") buluruz; "yün memlu minder 4", aynı "orta keçesi" ya da "halı seccade", aynı "yorgan"lar, aynı tabureler (mak'ad) vardır. Mutfağında da, iki Hadice'ninki kadar az eşya görülür: Kadı burada iki "tepsi" ve iki "tabe", iki "tencere ma'kapak", dokuz "bakır" ve bir "havan" sayar.

Bu birkaç örnekten çıkan sonuç şudur ki, 1840'ların Selanik'inde er-

kekler ve kadınlar aile birliğinin donanımına aşağı yukarı eşit katılıyorlardı. Erkeklere düşen "mobilyalar" (divanlar, yastıklar, vs.), silahlar, ev hayvanları getirmekti... Mutfak malzemesi, çamaşır, yatak yorgan takımı kadınların alanını oluşturuyordu. Bu tamamlayıcılık, hali vakti yerinde tabakalarda o kadar aşikâr değildir. Osman Ağa ve Sipahi Ahmed Efendi gibi örneklerde, kadın ve erkek bölgelerinin birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadığını gördük.

Sonuç olarak, elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Selaniklilerin ev içlerinin mütevazılığından etkilenmemek mümkün değildir. Görünüşe bakılırsa "zenginler"in evi "yoksullar"ınkinden daha şatafatlı değildir. Her iki tarafta da aynı ölçülülük, hatta sadelik görülür.

Fakat çarpıcı olan, sadelikten çok dekorun tekbiçimliliğidir. Minderler, divanlar, tabureler, büyük yastıklar, halılar terekelerin hemen hemen hepsinde görülür. Genel kural olarak 1840'ların Selanik ev içlerinde ne masa, ne sandalye, ne yatak vardır: İnsanlar yerde yemek yer, yere oturur ve yerde uyur, böylece zeminle özel bir ilişki sürdürürler. Bu ev içi ortamını niteleyecek iki sözcük vardır: *alçak* ve *yumuşak*. Mobilyaların temel niteliği katlanması, çekilmesi ya da istif edilmesi kolay olmasıdır. Kolaylıkla taşınırlar. Burada göçebe yaşamın hatıralarıyla, yaşam tarzları sürekli yer değiştirmek olan kitlelerin davranışlarıyla karşı karşıya değil miyiz?

Yataklar, masalar ve iskemleler o dönemin Müslüman evlerinin tek "eksik"leri değildi. Bir başka önemli eksik –özellikle günümüz insanının bakışı benimsendiğinde– beden sağlığıyla ilgili eşyaların yokluğudur. Ne leğen, ne sabun, ne testi vardır: Elimizdeki malzemede ender olarak bu tür eşyalardan söz edilmektedir. Kuşkusuz, o dönemde insanlar yıkanmak için hamamlara gidiyorlardı. Fakat bu, her zamanki mekânlarda gündelik beden sağlığıyla ilgili nesnelerin yokluğunu açıklamaya pek yetmez. Selaniklilerin temizliğinin bu yıllarda çok eksik olduğu sonucunu mu çıkarmalıyız?

Yıkanmak ve temiz olmak yaşam için tamamen zorunlu olmasa da, ısınmadan vazgeçmek –özellikle kışın Vardar esmeye başladığında– daha güç gözüküyor. Sıradan insanlar nasıl ısınırdı? Elimizde bu konuda pek az bilgi var. Tereke listelerine göre değerlendirecek olursak, 1840'larda Selanik'te en yaygın eşya mangaldı; odunlu ya da kömürlü soba henüz ortada yoktu ya da pek enderdi. Fakat bu mangallar bile oldukça aranılan, hatta lüks nesnelerdi: Bunlara sahip olan birkaç kişi nispeten önemli bir servete sahipti. Bundan başka Selaniklilerin evlerini ısıtmak için bir başka araçları daha vardı: ocak. Bu geleneksel ısınma aracı kuşkusuz oldukça yaygındı, fakat şer'i mahkeme sicillerinde ne yazık ki bunların izi yoktur.

Güç bir ortamda yaşayan 1840'ların Selaniklilerinin boş vakitlerinde bir şeyler yapma imkânı yok gibidir. Envanterlerde, kişisel merak ya da

zevk konusu olan nesnelere son derece ender rastlanmaktadır. Sipahi Ahmed Efendi, birkaç kitabıyla istisnai bir insandır. Kitapsever sipahiden başka bir de müzik dostu var: Arab oğlu Mehmed sağlığında bir "keman"a ve bir "zurna"ya sahipti.[42] Fakat bu kişinin evindeki bu nesnelerin karşılıksız bir solfej tutkusuna tanıklık ettiğine nasıl emin olabiliriz? Belki de bunlar çalışma aletleriydi. Rahmetlinin mali durumu nedeniyle en azından bunu düşünebiliriz. Mehmed öldüğünde öylesine borçluydu ki, giderleri düşüldükten sonra eşi ve tek mirasçısı Fatma Hatun'un eline yalnızca 12 kuruş geçmişti...

Farklı bir açıdan bakarsak, elimizdeki malzemenin okunmasından, 1840'ların sur içi Selanik'inin büyük ölçüde kırsal bir karakter sergilediğini saptamak çarpıcıdır. Birçok terekede, bir inek ya da bir at gibi, en azından bir hayvan vardır. Bir at ve bir inek sahibi olan Yamakzade Mehmed Ağa bu konuda daha önce belirttiğimiz bir örnektir. Diğer bir örnek, Akçe Mescid mahallesinde oturan Hüseyin oğlu Hasan'dır; Hadice adlı bir kadınla evli ve Yusuf adlı bir çocuğun babası olan Hasan[43] kırsal faaliyetlerin şehir içinde varlığını sürdürdüğünün kanıtıdır.

Rahmetlinin mesleği hakkında kadı bize hiçbir şey söylemese de, mal listesine bakarak sağlığında çiftçi olduğunu varsayabiliriz. Özellikle, Vardar Bağları mevkiinde sahip olduğu birkaç metrekare arazi ve envanterde sayılan bazı tarım araçları buna kanıttır. Kadı bir "dikel", bir "kazma", bir "tırban", bir "balta" kaydetmiştir. Şehirde oturan Hasan kuşkusuz her gün "bargir ma'semer ve takım-ı re's" [semerli ve koşum takımlı at] ile işe gitmektedir. Malları arasında sayılan bir "heybe", bir "torba" ve genellikle odun taşımakta kullanılan bir "kebir küfe" kuşkusuz tarlada çalışmak için de kullanılıyor olmalıdır. Son olarak, Hasan'ın servetinin altıda birini temsil eden bir "av tüfengi" şehirlilerin surların dışındaki tehlikeleri dikkate almadan dolaşamayacaklarını hatırlatmaktadır.

Hasan gibi örneklere oldukça sık rastlanır. Kuşkusuz Selanik dışındaki tarım işlerinde kullanılan bir atın varlığı 1840'lardaki birçok terekede görülür. Birden fazla evcil hayvanı olan eve daha az rastlanır. Yine de vardır ve bunların sahiplerinin uğraş alanı kadı sicillerinde bir hayvan kullanımını gerektirmeyen "şehirli" bir meslek olarak belirtildiğinde, niçin bu masrafı yaptıklarını haklı olarak kendimize sorarız. İki örnek: İshak Paşa mahallesinde oturan Abdullah oğlu "papuşçu" Hüseyin bir "merkeb" sahibi olarak gözükmektedir;[44] Kale'deki Divan mahallesinde

42 Sicil 234, s. 4.
43 Sicil 249, s. 24.
44 Sicil 249, s. 80-81.

oturan Halil oğlu "çorabçı" Eyüp, evinin avlusunda üç at ve iki inek beslemektedir.[45]

1840'ların Selanik'inde bu hayvanlar muhtemelen ev ekonomisinin önemli birer unsuruydu. Selanik meslekler dünyasında süt ürünleri imalatçısına ya da tüccarına veya tavukçuya ender rastlanıyor olması, bu varsayımı güçlendirmektedir. Bahçenin bir köşesinde birkaç keçi, inek ya da tavuk beslemek, ailenin yumurta, süt, peynir, yoğurt ya da tarhana ihtiyacını karşılamaya yarar. Fazlasına gelince, eğer çıkarsa, pazara götürüldüğünde aile bütçesinin zenginleşmesine katkısı olur. Ancak, kayıtlarımızdaki hayvanlar sadece gıda temini amacıyla beslenmiyordu. Toplu taşımacılığı henüz bilmeyen bir Selanik'te atlar, eşekler ve katırlar, kuşkusuz şehir içinde olduğu kadar çevre kırlarda da bir yerden bir yere ulaşmak için kullanılmıştı.

C. BİRKAÇ TEMSİLİ ÖRNEK

1. Esnaf

Genel kural olarak kadı ölenin yaptığı iş hakkında bilgi vermez. Bununla birlikte, mallarının listesinden yola çıkarak çoğu zaman bu kişinin mesleğini tanımlamayı başarırız. Kadı ölenin mesleğini istisnai olarak, alet edevatı ya da stokları mirasta özel bir yer tutuyorsa belirtir. Zanaat erbabının mirası söz konusu olduğunda bu tür listelerle karşılaşırız. Tereke defterlerinin bu kategorisinin okunmasıyla bazı saptamalar yapabiliriz.

İlk çarpıcı saptama, ev içi eşyalarının olmayışı. On örnekten dokuzunda ölenin mal varlığı yalnızca mesleki eşyalardan oluşur: ticari mallar, aletler, eşyalar. Zaten esnafın çoğu diğer Selanikliler gibi servetlerinin mütevazılığıyla dikkat çeker. Kuşkusuz istisnalar vardır. Bunlar genellikle yaşlıdır, dolayısıyla uzun ömürleri boyunca bir miktar mal edinmeye zamanlarının olduğu düşünülebilir. Özellikle, İshak Paşa mahallesinde oturan ve öldüğü sırada yetişkin üç oğlu olan Abdullah oğlu papuşçu Hüseyin'in durumu böyledir.[46] Mirası 11.420 kuruştur; bu tutar esas olarak mobilyalardan, ayrıca evler, değirmenler, bağlar, dükkânlardan oluşmaktadır.

Ustalarımız meslek aletlerinin yanı sıra giysi ve silaha da sahiptir. Çok sayıda ve çeşitli olan bu sonuncular envanterlerde özel bir yer tutar. Ahmed Subaşı mahallesinde oturan ve üçü de erişkin iki erkek, bir kız çocuk babası peştemalcı Hüseyin Ağa'nın küçük koleksiyonu oldukça tipik bir

---

45 Sicil 234, s. 5.
46 Sicil 249, s. 80-81.

örnektir: bir "av tüfengi", bir diğer "filinta tüfenk", "kırâbda [kınında] kılıç", "kara takım piştov çift".[47]

İyice silahlı olan esnaf, diğer hemşehrilerinin çoğu gibi savunsa savunsa kendi hayatını savunabilirdi. Tereke defterlerine göre değerlendirmede bulunursak, neredeyse tamtakır evlerde yaşıyorlardı. İki örnek verelim: birincisi bir debbağ ustası[48], ikincisi ise bir debbağ çırağı[49]. Bu iki kişinin hayatına dair sahip olduğumuz bilgiler, ikisi de şehrin en müreffeh loncasına üye olduklarından daha da anlamlıdır.

Kazzaz Hacı Musa mahallesinde oturan Salih oğlu Mehmed, öldüğünde dul eşi Rabia'ya, reşit olmayan oğlu Ahmed ile ilk karısından doğan, biri yetişkin diğeri küçük iki oğlu Hasan ve Hüseyin'e 4412 kuruş bırakır. Tereke listesi, ev eşyaları açısından en yoksul envanterler arasındadır: Bir "yorgan", bir "köhne döşek", bir büyük "yasdık" ve bir "sandık"; bunların toplam değeri 60 kuruşu ancak aşar. Servetinin geri kalanına gelince, esas olarak birkaç giysiden, birkaç silahtan ("tüfenk", "piştov", "bıçak"), önemli miktarda deri ("gön") parçası ve Kazzaz Hacı Musa mahallesinde bir evden ibarettir. Aslında, yaklaşık 2700 kuruş ticari değer biçilen bu son iki mal mirasın gelir kısmını artırmaktadır.

Abdullah oğlu Salih, İshak Paşa Medresesi'nde barınan bir debbağ çırağıdır, muhtemelen bekârdır ve pek gençtir. O dönemde çırakların büyük çoğunluğu 10 ila 15 yaşlarındadır.[50] Oturduğu yer dikkate alındığında bu genç adamın bir yabancı olduğunu, Selanik'e meslek edinmek için geldiğini varsayabiliriz. Onun envanterine bağlı kalarak, büyük şehirdeki yaşamının dar çerçeveli ve güç olduğunu, hakiki bir kurtuluş imkânı sunmadığını da varsayabiliriz. Salih'in tüm serveti bir bohçaya sığar: iki "yelek", bir "nimten" [mintan], bir "kuşak", bir "gömlek", bir "don", bir "kısa aba", bir "yorgan", bir "kilim" ve son olarak da bir "yelpaze". Özellikle sıradan ve mütevazı şeylerin ortasında, bu son eşya insanı şaşırtır. Kişisel bir hatıra mıdır, yoksa yalnızca Selanik'in yaz sıcaklarıyla mücadele etmenin basit bir aracı mı?

Çırak Salih kuşkusuz bir gün usta mertebesine erişme özlemi içindeydi. Mehmed ustanınkine eşit bir düzeye erişmeyi hayal ediyordu. Fakat Mehmed'in sahip olduğu ev ("mülk-i menzil") ve birkaç metre "gön" bir yana, iki miras pek farklı değildir. Usta, geniş mesleki deneyimi ve uzun

---

47 Sicil 249, s. 107.

48 Sicil 234, s. 6.

49 Sicil 249, s. 93.

50 Bu konuda bkz. Makedonya Tarih Arşivleri'nde saklanan Selanik şer'i mahkemesinin 337 nolu sicili.

çalışma yıllarına rağmen, konforlu olmaktan uzak gözüken bir maddi ortamda yaşar.

Bununla birlikte, görünüşe aldanmamakta yarar var. Tereke listelerindeki ev eşyası eksikliği elbette evde hiçbir şey olmadığı anlamına gelmez. Gerçekte, evin donanımı o dönemde büyük ölçüde eşin katkılarına bağlıydı. Dolayısıyla, elimizdeki belgelerden yola çıkarak kesin bir izlenim edinmek güçtür. Buna karşılık, incelediğimiz esnafın mesleki ortamı hakkında fikir edinebilmek için daha çok veriye sahibiz. Envanterler sayesinde 1840'larda Selanik'te bulunan yüzlerce dükkândan bazılarını hayalimizde canlandırabiliriz. Örnek olarak bir şekerci dükkânı[51] ile iki kundura atölyesini[52] verelim.

Şekerci, Aya Tanaş mahallesine yerleşmiş bir Rumdu; Adı Asteryo'ydu. Yaşı belirtilmemiştir, fakat muhtemelen çok yaşlı değildi. Kadı, mirasçıları arasında eşi Marigo'dan başka annesini, üçü de küçük olan oğlunu ve iki kızını sayar. Bir Hıristiyanın tereke listesinin İslam mahkemesi kayıtları arasında yer alması alışılmadık bir durumdur. Genellikle bu tür belgelerin yazılmasıyla her cemaatin kendi dini yetkilileri uğraşır. Asteryo'nun kadı sicillerinde yer almasının nedeni Müslüman alacaklıları olmasıdır. Muhtemelen bu alacaklılar şekerci dükkânının satılarak borçlarının ödenmesini talep etmişti. Terekesinde ev eşyalarına ya da kişisel eşyalara hiç rastlanmamasının akla gelen izahı en azından budur. Atölyeye değer biçildiğinde ve Asteryo'nun borçları kapatıldığında, dul eşe ve çocuklara yalnızca 89 kuruş miras kalmaktadır. Zavallı Marigo'nun acısını hayal edebiliriz.

Asteryo kuşkusuz şehirdeki iyi şekercilerden biriydi. Her halükârda, atölyesi, envanter dolayısıyla hayal meyal sezebildiğimiz kadarıyla, şekerli nesneyle ilgili gerçek bir cennetti. Firmanın spesiyaliteleri reçellerdi, özellikle portakal ve limon reçeli ("limon reçel küb 3", "portakal reçel küb 4"). "Badem gurabiyesi kutu 1", "badem ezmesi kutu 1", cevizli sucuk şekerlemeler ("sucuk kutu 1"), lokumlar ("rahatü'l-hulkum kutu 1"), baharatlı ekmekler ("sünger etmeği kutu 1"), şekerlemeler ("şekerleme kutu 1; şekerleme kâse 2") de vardı. Şekercimiz müşterisine çeşitli "ma'cun"lar da sunuyordu: Başka şeylerin yanı sıra, kadının kayda geçirdiği elli "boş ma'cun hokkası" bunun kanıtıdır.

Envanterde ayrıca çeşitli avadanlık, kaplar ve elbette çeşitli şekerleme ve reçel hazırlığında kullanılan harç da vardı. Asteryo özellikle ana hammaddesi olan şeker bakımından oldukça donanımlıydı: Ağzına kadar dolu üç fıçısı vardı ("şeker fıçısı 3"), ayrıca üç kâse "mahlut şekeri" ve beş

51 Sicil 249, s. 77.

52 Sicil 234, s. 8; Sicil 251, s. 69.

kâse "kişniş şekeri". Boş kavanozlar da mevcuttu. Kadı, özellikle, iki "reçel hokkası", beş "reçel kübü", bir düzine sıradan "şişe", on "siyah şişe, on beş "boş küb", yine boş üç "kâse", özel bir şey belirtilmeden yazılmış beş "kutu" ve on "hokka" sayar. Bunların toplamı epeyce önemli bir talep olduğunu gösterir.

Bir şekerci dükkânı açmak için elbette çok karmaşık bir donanım gerekmiyordu. Her halükârda, Asteryo'nunki azla yetinen bir dükkândı: birkaç "şeker kazganı", reçellerin köpüklerini almak için büyük "süzgü kepçe", "şeker tabesi", fındık ve badem kırmak için "havan" ve "taş dibek", "kalıb", cevizli sucukları ve badem ezmelerini hazırlamak için "mermer taşı", fırına giren "tepsi"ler, özellikle şekerlemeleri vitrinde sergilemek için kullanılan "tabla"lar.

Diğer yandan, ürünleri tartmak ve paketlemek için Asteryo'nun bir tartısı ve dirhemleri ("vezne ma' derahim"), birkaç "kâğıd top"u, bir makası ("mıkraz") vardı: Bir akrabaya ya da bir dosta hediye sunmak gerektiğinde geleneksel şeker kutularına başvuran hayal gücü sınırlı kişilere güzel paketler hazırlamak için muhtemelen daha fazlası gerekmiyordu.

"Papuşçu" ustaları Mustafa ve İsmail iki ayrı mahallede oturuyordu. Aynı mesleği icra ediyor olmalarına rağmen belki hiç karşılaşmamışlardı: İkisinin ölüm tarihleri arasında on yıldan fazla zaman vardır. Bunları birlikte tanıtmamızın nedeni miraslarının görece olarak birbirini tamamlamasıdır. İkisinin envanteri birbirine eklendiğinde, 1840'ların Selanik'inde bir "papuşçu" atölyesinin ne olduğu hakkında oldukça kesin bir fikre sahip oluruz.

Aslında atölyede pek bir şey yoktu. Deri parçaları, biraz tutkal, çuvaldızlar, ölçü aletleri, kalıplar ve ustalık güzel bir çift ayakkabı imal etmeye yetiyordu. Bu iki esnafımızın "meşin parçaları" ve "sahtiyan parçaları" stokları vardı, bunlar kimi zaman önceden kesilmişti ("papuç gönü çift 9"); ayrıca kuşkusuz farklı ebatta çok sayıda kalıp ("kalıp çift 33"), ölçüler ("endaze"), hem kunduracıların hem de ciltçilerin kullandığı özel bir tutkal olan "çiriş." Kadı, "muşta" adıyla bir başka aleti de kaydetmişti. Bu, madeni (genellikle tunçtan) bir alettir ve ayakkabıcılar dikişleri perdahlamak ve yumuşatmak için, aynı zamanda ayakkabıyı daha rahat ve daha şık kılmak için kullanırlar.

Mustafa ve İsmail yalnızca siparişle mi iş yapıyordu, yoksa satılmaya hazır, önceden imal edilmiş bir ayakkabı stokuna sahip miydi? Bu iki "papuşçu"nun elimizdeki envanterleri hiçbir belirgin siparişe denk düşmediğini düşünebileceğimiz malları içerir: dört çift "papuç", dört başka "botin", üç "çizme." Kuşkusuz henüz bir manüfaktür söz konusu değil-

dir, ama belki de "seri" üretime doğru evrilmekte olan bir zanaatkârlık söz konusudur.

2. "Yalnızlar" ve Yolcular

Esnafın, babaların ve annelerin yanı sıra tek başına yaşayıp ölenler de vardır. Selanik'teki şer'i mahkeme kayıtları bu kişilerin kategorisini oldukça eksiksiz belirlememizi sağlar. Gerçekten de, mirasçı bırakmadan ölen kişilerin İslam hukukuna göre nihai mirasçısı devlet olduğundan, ailevi bağları olmayan Selanikli bütün Müslümanların öldüklerinde bir envanter konusu oldukları muhtemeldir.

Bu "yalnız"ların sayısı çok değildir (toplam 172 kişinin 26'sı). Daha çok siyahi kadınlar ("zenciye") karşımıza çıkar, muhtemelen bunlar hizmetçi olarak çalışan azat edilmiş kölelerdir. Yine de, kadı hiçbir şey belirtmediğinden bu konuda tahminlerle yetinmeliyiz.

Burada örnek olarak Suluca mahallesinde oturan Abdullah kızı Emine'nin "yaşam bilançosu"nu sunalım.[53] Mirasının toplam bedeli 540 kuruştur. Fakat bu toplamdan rahmetlinin sahip olduğu bir evi ("mülk-i menzil der-mahalle-i mezburede bab 1") çıkarırsak, mobilyasının toplam değeri beş kuruşu aşmaz! Emine'nin aşağı yukarı hiçbir şeyi yoktu. Bir "kühne yorgan", bir "kühne çarşaf", bir tek "gömlek", iki "tencere ma'kapak", bir "havan", bir "tabe", bir "güğüm" ve "sandık derununda kühneler" menkul mallarının tümünü oluşturuyordu. Bu envanterin cılızlığını nasıl yorumlamalı? Rahmetlinin işvereninin evinde oturduğunu mu düşünmeli (eğer bir işvereni varsa)? Yoksa Emine'nin yoksulluğunun diğer Selaniklilerin yoksulluğuyla aynı olduğunu mu düşünmeli?

Yanında kimi kimseciği olmadan ölenler sadece "yalnızlar" değildi. Bunların yanı sıra, ölüm anında yakınlarının yanında olmayanlar da vardı. Bunlar yolculardı. Selanik şer'i mahkeme sicilleri böyle yolcularla doludur, bunlar iş için Balkan metropolüne gelmiş ve evlerinden uzakta bir handa ölmüşlerdi. Mallarının envanteri, 1840'lara doğru yolculuğa çıkan bir Osmanlının bohçasındakileri görmemizi sağlar. Elimizdeki örneklerden Süleyman oğlu Abdülkadir'in,[54] Mehmed Said oğlu Ebubekir'in,[55] Abdullah oğlu Süleyman Ağa'nın,[56] nihayet Abdullah oğlu el-Hacc Mustafa'nın[57] durumlarına daha yakından bakalım.

---

53 Sicil 251, s. 88.
54 Sicil 249, s. 28.
55 Sicil 251, s. 20.
56 Sicil 234, s. 12-13.
57 Sicil 249, s. 74.

Süleyman oğlu, Yanya doğumlu Abdülkadir, Receb Ağa'nın hanında ölür. Birkaç giysiden ibaret mallarının envanteri ne yazık ki Makedonya'ya ziyareti hakkında bize hiçbir fikir vermez. Bir tüccar mıdır, rantiye mi, yoksa mütevazı bir zanaatkâr mı? Selanik'te mesleki nedenlerle mi, yoksa kişisel nedenlerle mi bulunmaktadır? Belge bu konuda sessiz kalır, fakat her şeye rağmen bu kişi hakkında belirli bir fikir edinmemizi sağlar. Önce giysileri dolayısıyla: Genellikle sıradan giysiler –bir "yelek", bir "kuşak", bir "fes", vs.– arasından bazıları da değerlidir, özellikle 160 kuruştan fazla değer biçilen bir "çuka cepken" ve 55 kuruş değer biçilen bir çift "çuka tozluk". Bunlar epeyce önemli miktarlardır. Gerçekten de, bir erkeğin kendine eş almak için ödemesi gereken ortalama tutara denktir. Bu giysilerin dışında Abdülkadir'in bir "kahve değirmeni", "bir mikdar duhan"ı [tütünü], bir "havan"ı, bir "kilid"i, bir "saat"ı vardı. Ölenin üzerinde bir de yaklaşık 1900 kuruş nakit para vardı. Bu bilgiler, Makedonya metropolünde çözüme bağlayacağı önemli bir işi olduğunu düşündürür... Belki bu nedenle torbasına en şık giysilerini koymayı ihmal etmemişti.

Mehmed Sa'id oğlu Ebubekir de Yanyalıdır. Hemşehrisinin tersine, cebinde neredeyse tek metelik olmadan ölmüştür. Olay, Vardar Kapı'nın dışındaki Çengelcizade Yakub Beğ Hanı'nda meydana gelir. Mallarının envanteri pek kısadır: Üç eski "nimten", bir "yelek", tek bir "don", bir çift "kundura", bir "köhne yağmurluk", bir "fes", bir "kuşak"; hepsine kadı 53 kuruş, 15 para değer biçmiştir. Çok fakir olmasına rağmen Ebubekir'in öldüğü sırada hiç borcu yoktu. Özellikle, oturduğu hanın sahibine borçlu değildi.

Abdullah oğlu Süleyman Ağa da Yakub Beğ Hanı'nda ölmüştü. O, hiç kuşkusuz Selanik'e "alaca" kumaş satmak için gelmişti. Kadı'nın rahmetlinin diğer malları arasında saydığı "şehr alacası top 4; beyaz alaca top 1" bu varsayımı kanıtlar. Süleyman Ağa muhtemelen yolculuğu atlı arabayla yapmıştı. Tereke listesinden anlaşılan budur. Ayrıca, dönemin bütün yolcuları gibi yoldaki ve Selanik'te kalışı sırasındaki harcamalarını karşılamak için nakit 2 bin kuruştan fazla parayı ve birkaç silahı da yanına almayı ihmal etmemişti. Envanterinde birkaç da giysi vardır. Son olarak, iyi bir Müslüman olan Süleyman Ağa seccadesini de yanında taşıyordu.

Hanlarda ölen bütün bu insanların envanterleri arasında yorumlanması en güç olanı Abdullah oğlu, Kütahyalı el-Hacc Mustafa'nınkidir. Rahmetli kısa bir süre için Selanik'ten geçip giden biri midir, yoksa öldüğü Çukur Hanı'nın "müdavim"lerinden biri midir, bunu kesin olarak söyleyemeyiz. Mallarının listesi basit bir yolcunun mallarından çok daha kalabalıktır. Diğer yandan, bir yerden bir yere giden bir insanın kolaylıkla vazgeçemeyeceği bir şey olan nakit para hiç yoktur. Bununla birlikte, tereke-

sinde nispeten kalıcı bir yerleşime işaret edecek bir şey de görülmez. O dönemde ölenlerin çoğu gibi Mustafa'nın da giysileri (gömlekler, donlar, fes, kuşak, şalvarlar, ceketler, vs.), silahları (tabancalar, bıçaklar), yorganı, bir saati vardır. Fakat kadı birkaç yazı malzemesi de sayar: bir "tunç divit", bir "kalemtıraş", üç "sim mühür". Karşımızdaki kişi, Selanik'in büyük hanlarından birine yerleşerek gelip giden müşteriler için arzuhalcilik yaparak hayatını kazanan biri midir?

Bu birkaç örnekten yola çıkarak genel sonuçlara varmak tehlikeli olur. Her şeye rağmen, sık sık karşımıza çıkan bazı özellikleri belirtelim. İlk olarak yolcularımızın yanlarındaki eşyanın azlığı nasıl olur da dikkatimizi çekmez? Yolculukların çok uzun, kimi zaman aylarca sürdüğü bir dönemde bu durum daha da çarpıcıdır. Fakat bu sadelik bizi şaşırtmamalıdır. Bunu, dönemin tereke listelerinin çoğunda gözlemledik. Her türden kişisel eşyayla dolaşan Osmanlı yolcularla karşılaşsaydık asıl bu şaşırtıcı olurdu. Bir diğer karakteristik özellik, hanlarda ölen kişilerin genellikle üstlerinde taşıdıkları nispeten önemli miktarda paradır. Akla en yatkın varsayım, bu miktarların yolculuk masraflarını ve şehirde konaklama masraflarını karşılamaya yaramasıdır. Fakat bu miktarın, ölenin şehirdeki müşterilerine sunmaya geldiği ürünlerin satışından elde edildiği de düşünülebilir.

3. Periferideki Müslüman Evleri

İncelenen dizilerde, son oturduğu konut şehir surlarının dışında olan kişiler pek ender görülüyor. Bu olguda köylülerin şehirli yetkililere duyduğu –pek bilinen– kuşkunun yansımasını mı görmek gerekir? Köylülerin mirasçıları muhtemel anlaşmazlıklarını aile içinde çözüp işlerine kadıları ve mahkemeleri karıştırmamayı mı tercih ediyorlardı? Yoksa, Selanik artbölgesinde oturanların tereke listelerinin henüz bulunmamış olan özel sicillerde mi olduğunu varsaymalıyız: Cevaplaması güç.

Ne olursa olsun, elimizdeki birkaç tereke bizi pek şaşırtmıyor. Kırsal faaliyetlere adanmış bir yaşamın izini taşıyor bunlar. Tek, ama temsil edici bir örnek verelim: Kelemeriye nahiyesindeki Kapucılar köyünde oturan Abdullah oğlu Zenci Beşir Ağa'nın terekesi.[58] Şunu belirtelim ki, "köy" Beşir Ağa'nın ölümünden otuz kadar yıl sonra göz kamaştırıcı bir gelişme gösterecektir. Selanik'in ilk sanayi kuruluşları burada ortaya çıkacaktır; yerel seçkinler de kır evlerini burada inşa ettirecekler ve bunlar kısa süre içinde esas konuta dönüşecektir. Fakat 1840'larda tüm bunlar hâlâ çok uzaktadır...

Köye yerleşmiş olan Beşir Ağa geçimini tarımdan ve hayvan yetiştirici-

58 Sicil 251, s. 79,

liğinden sağlıyordu. Özellikle iki "öküz"ü ve iki "tosun" vardı. Bunların toplam değeri epeyce yüksekti (1200 kuruş). Ayrıca bir "bargir"i, iki "merkeb"i, küçük bir "kara sagir" ineği ve on baş koyunu ("ağnam re's 10") vardı. Bu küçük çaptaki hayvancılığa yine mütevazı boyutlardaki bir tarımsal işletme de ekleniyordu: iki dönüm bağ ("mülk bağ dönüm 2").

Ayrıca, Beşir Ağa'nın terekesinde bazı tarım aletleri ("dikel, balta"), mutfak malzemeleri (tencere ve kaplar, havanlar, siniler, tavalar, testiler, vs.) ve elbette silahlar (tüfek ve tabanca) vardır. Ne giysi, ne başka eşya. Fakat bu duruma daha önce başka yerlerde de rastladık.

❐

Özetleyelim. 19. yüzyıl ortası Selaniklileri oldukça basit bir ev ortamında yaşamaktadır. Terekelerde belirtilen görece az sayıdaki eşya çok çeşitlilik göstermez. Müslüman evlerinin döşenişi büyük ölçüde daha önceki bir göçebe hayatının izin taşıyan bir yaşam tarzına tanıklık eder. Yastıklar, divanlar, tabureler, şilteler, vs. istendiğinde taşınabilen, hareketli bir çevre oluşturur. Ama Selanik'teki Türkler şehir toprağına kök salalı uzun süre olmuştur. Tereke listelerimize göre içlerinden çoğu oturdukları evin sahibidir.

Ne var ki, gördüğümüz gibi bu şehirliler kırsal yaşamla güçlü bağlarını korumaktadır. İçlerinden çoğunun atları, eşekleri, inekleri ya da koyunları vardır. Genellikle küçük çaplı, tamamen evin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir hayvan yetiştiriciliği görülür. At, katır ya da eşek ulaşım aracı olarak kullanılır. Surların dışında çevre kırlar "bağ"lardan oluşur, bunların sahipleri genellikle sur içine yerleşmiş Selaniklilerdir ve zamanlarının bir bölümünü tarım faaliyetlerine ayırmışlardır.

Tereke defterleri sayesinde, önceki sayfalarda, Tanzimat dönemi Selanik Müslüman cemaatinin sosyoekonomik ve demografik yapısı hakkındaki sorularımıza kısmi de olsa bir cevap getirmeyi başardık.

Bununla birlikte, yapabileceğimiz bazı bütüne dair saptamalar önemli bir çekince taşır: Elimizdeki örneklerin gerçekten temsil edici olup olmadığını bilmek. Daha önce de belirttik, kadı sicillerinde ölenlerin sadece bazı kategorileri belirgindir. Müslüman nüfusun önemli bir bölümü –belki 10 kişiden 9'u– araştırmamızın dışında kalmaktadır. Elimizdeki örneklerin çok sınırlı olduğu haklı olarak düşünülebilir. Keşke tek engel bu olsa. Doğu toplumlarının geçmişi üzerine birşeyler öğrenmek için tereke defterlerine başvuranlar, genellikle bu defterlerin anlatacağı çok şey olduğunu ve bunlara inanılabileceğini düşünürler.[59]

---

59 Establet ve Pascual, *Famille et Fortunes à Damas*, s. 11-23.

Gerçekte, Selanik söz konusu olduğunda, elimizdeki belgelerin ortaya çıkardığı temel sorun, sicillerin şehirdeki gayrimüslim cemaatleri, özellikle şehirdeki çoğunluğu oluşturan Yahudileri ve yine çok sayıdaki Ortodoks Rumları tamamen gözardı etmesidir. Bu itirazı bir başka biçimde de ifade edebiliriz: Kadı sicilleri Vardar Caddesi'nin kuzeyine (Roma Egnatia'sı) yerleşmiş topluluklar hakkında bize bilgi veriyor olsa da, bu caddenin güneyindeki aşağı şehirde oturanları neredeyse tamamen gözardı etmektedir.

Oysa, günümüzde modern Selanik ile geleneğin sözünün hâlâ geçtiği kesim arasındaki sınırı belirleyen Egnatia, ilgilendiğimiz dönemlerde birbirinden kesinkes ayrı iki şehir uzamı arasındaki sınırdı. Kuzeyde, yukarı şehirde, zanaatlardan ya da küçük bir toprak parçasından sağlanan gelirle çoğunlukla mütevazı tarzda yaşayan aileler eski düzene bağlıydı. Güneyde ise pazarların telaşı, liman trafiğine bağlı faaliyetler, işportacıların ve küçük Yahudi tüccarların hünerli sefaletiyle yan yana duran Frenklerin büyük servetleri vardı. Birbirinden bu kadar farklı bu iki şehri elimizdeki tereke defterlerinden ancak hayal meyal seçebiliriz.

İki şehir mi? Şehir uzamına görünür ve görünmez engeller dikmeye kendilerince katkıda bulunan dini ayrımlara ne demeli? Etnik ve dilsel antagonizmalara ne demeli? Sosyoekonomik farklılıklara ne demeli? 1840'ların Selanik'i çoğul bir şehirdi. Demografik, ekonomik, politik ve kültürel dönüşümlerin etkisiyle 19. yüzyılın ikinci yarısında gitgide artacak olan bu çoğulluğu belirlemek için kullanabileceğimiz kaynaklar şimdilik sınırlı. Fakat arkeologlar bilir; basit bir çömlek parçası kimi zaman tüm bir dünyayı canlandırmaya yeter. "Kazgan"larımızla, "sahan ma'kapak"larımızla, ayrıca "piştov"larımızla yine de şanslı olduğumuzu söyleyebiliriz.

ON İKİNCİ BÖLÜM

1900'LERE DOĞRU EV ORTAMI

1840'ların tereke defterleri gibi 19. yüzyıl sonu terekeleri de Selanik Müslümanlarının ev ortamının belli başlı özelliklerini belirlememizi sağlar. Aynı zamanda cemaatin demografik ve sosyoekonomik profili hakkında bilgiler de verir.

A. DEMOGRAFİK VE SOSYOEKONOMİK PROFİL

1900'lere doğru, tereke defterleri incelediğimiz dönemin başlangıcındakilerden daha az sayıdadır. 156 tereke listesinden oluşan bir kesime ulaşmak için 1880'den 1910'a kadarki dönemi kapsayan yedi sicilin araştırılması gerekti. Bu toplamın 99'u erkeklere, yalnızca 56'sı kadınlara aittir. Elimizdeki sayının yaklaşık üçte ikisini erkeklerin oluşturmasının nedeni 1840'lardaki defterlerde erkeklerin baskın olmasını açıklayan nedenlerle aynıdır. Gerçekten de, mirasçısı saptanamayan –dolayısıyla terekesi zorunlu olarak şer'i mahkeme sicillerinde yer alan– "yalnız" ölen erkekler, genellikle kadınlardan daha fazladır. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki –belki de bu dizinin en çarpıcı özelliklerinden biri budur– ölenlerin bu kategorisi 19. yüzyıl ortasıyla karşılaştırıldığında önemli bir artış göstermektedir.

1900'lerin bu "yalnız"ları, esas olarak, üç örnek vaka oluşturur. Öncelikle hanlarda ölenler vardır; sonra, doğal mirasçı bırakmadan öldüğünden mirası devlet hazinesini ilgilendirenler; son olarak da hastalar (bunlar hastanede Tanrı'ya kavuşmuşlardır).

Hanlarda ölenlerin sayısının 1840'lardakilere kıyasla açıkça daha fazla olması esas olarak iki nedene bağlıdır. Birincisi, demiryolu sayesinde –ve karayolları ağı da düzeldiği için– yolculuk, özellikle de iş yolculuğu 19. yüzyıl sonunda geçmişle kıyaslandığında daha az tehlikeli, daha az masraflı ve daha kolaydır. Bu bağlamda, 1870'lerden itibaren Selanik'in ticari bir yer olarak büyüyen önemi dikkate alındığında, Osmanlı Rumeli'sinin çe-

şitli köy ve şehirlerinden gelen tüccarların sayısında görülen artış şaşırtıcı değildir. İkincisi, yeni bir toplumsal olguyu da dikkate almamız gerekir: şehrin çekiciliği. Şehir, artbölge sakinlerini eskisinden çok daha fazla çekmektedir. Daha önce de gördük, Selanik'in demografik büyümesi, başka nedenlerin yanı sıra ekonomik göçe de bağlıdır. Göçmen emekçiler genellikle "bekârhane" işlevi gören hanlarda tek başlarına yaşayan gençlerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde bu yerlerde kısa ya da uzun süreli konaklamaya gelen yolcu, iş adamı ya da göçmen sayısı çoktur. Ve buralarda ölenler de vardır.

"Selanik hastanesinde" ölenler, önceki dizilerde neredeyse hiç görülmeyen yeni bir kategori oluşturur.[1] Bunlar, haklarında bazı sorular sorabileceğimiz kadar çoktur: Toplumsal profilleri nedir? Nereden gelmektedirler? Servet düzeyleri nedir?

Elimizdeki malzemeden yola çıkarak iki hasta kategorisi ayırt edebiliriz. Birincisinde "yabancılar" yer alır; yani, başka yerlerden gelen ve "Selanik hastanesinde" ölen kişiler. Bunlar ciddi bir hastalık çekiyorlardı da büyük şehre dertlerine deva bulmak umuduyla mı gelmişlerdi? Selanik'teki doktorlar o dönemde özellikle ünlü müydü? Terekelerimiz bu konuda sessiz. Kadı esas olarak bu hastaların mallarının izini korumakla ilgilenmektedir, çünkü bu mallar kamu maliyesi için önemli bir kaynaktır. Selanik'te oturan doğal mirasçıları olmadığından, bu yabancıların öldükleri sırada üstlerinde bulunan her şey devlete ("beytü'l-mal"e) kalır. Bu gelirler bütün olarak bakıldığında, 200 kuruştan 5 bin kuruşa kadar ortalama gelirlerdir. Kadı sicillerinde hastanede ölmüş hiçbir "zengin"e ait tereke listesi yoktur.

İkinci gruptan "hastalar" Selanik doğumlu olanlardır. Bunların hemen hemen tamamı çok fakirdir, servetleri yirmi-otuz kuruşu nadiren aşar. Bu kategori de doğal mirasçılarının olmayışıyla belirgindir: Ne akraba ne de çocuk vardır. Eğer olsaydı, muhtemelen son günlerini onların yanında geçirirlerdi. Bundan çıkarılması gereken sonuç, hastanelerin 19. yüzyılın bu son çeyreğinde tedavi ve bakım sağlayacak akrabası ya da dostu olmayanlara sığınak olarak hizmet verdiği midir? Aslında bu döneme doğru inşa edilmiş hastanelerin çoğunda özellikle yoksullara ve muhtaç durumda olanlara ayrılmış birkaç yatak bulunuyordu. Hastanelerle ilgili elimizde bulunan bazı tüzüklerde, yeni kurumun yoksullar için kabul yeri olarak hizmet göreceğinin belirtilmesi asla ihmal edilmemiştir.[2]

---

1 O dönemde şehirde birçok hastane vardır. Şer'i mahkemenin tuttuğu tereke defterlerinde söz konusu olan, kuşkusuz, Ortodoks Rum mezarlığının arkasındaki, surların kuzey doğusunda bulunan belediye hastanesidir.

2 Bkz. Bu kitap, Dördüncü Bölüm.

Elimizdeki cılız envanter yığınından değerlendirebildiğimiz kadarıyla, 19. yüzyıl sonunda Selanik Müslümanlarının demografik tutumu, 1840'lardaki dindaşlarının tutumuna oldukça benzerdir.

Elimizde mevcut 150 ölüm vakasından 31'inin kendilerinden büyük ama hâlâ hayatta olan yakınları vardır. Muhtemelen erken ölmüş bu kişilerin yirmisi kadındır. Tuhaf bir şekilde, hayatta olan yaşça büyük bu yakınların da hemen hemen hepsi "zayıf" denen cinse dahildir: Yalnızca 3 babaya karşılık, hayatta kalmış 28 anne saymaktayız. Bu rakamlar hassas istatistikler için kullanılamayacak kadar küçük olsa da, 1900'lere doğru erken ölümün özellikle kadınlara özgü bir olgu olduğunu düşünebiliriz. 1840'larda da durum aynıydı. Bununla birlikte, hamilelik döneminin tehlikeli dönemeci bir kez aşıldığında kadınlar zamanın yıpratıcılığına erkeklerden daha fazla direnç gösteriyorlar. Hayatta kalan ebeveynler arasında kadınların çok açık üstünlüğünden çıkartabileceğimiz, her halükârda budur. Burada da, Tanzimat'ın başında gözlemlemiş olduğumuz bir olguyla 19. yüzyıl sonunda karşılaşmaktayız.

Ölen 156 kişinin 109'unun (vefat ettikleri sırada evli, boşanmış ya da dul olanların toplam sayısı) başlarından bir evlilik geçmiştir. Yüzde olarak ifade edildiğinde (% 69,9) bu rakam, 1840'larla karşılaştırıldığında "aile modeli"nde belirli bir aşınmayı ifade eder; çünkü o dönemde Selanikli evli Müslümanların oranı % 77,4'e yükselmişti.[3] Bununla birlikte, aceleci çözümlerden uzak duralım. Aslında, ölenler arasında evli olanların 19. yüzyıl sonunda 1840'lardakinden daha az olması, bu zaman diliminde "yabancı" olarak kabul edilen kişilerin sayısının önemli oranda artmış olmasındandır. Bu konuda şunu hatırlayalım ki, kadı, kendi idari bölgesine dahil olmayan ölümlerle karşılaştığında, kendi kazası dışında bir hak sahibinin var olabileceğini düşünse bile genellikle muhtemel mirasçıları aramakla pek uğraşmıyordu.

Evlilerin oranında bir düşüş olduğu, bütün ihtimalleri göz önüne aldığımızda açıktır; bir başka olgu da çokeşlilerin sayısındaki –tamamen görece– artıştır. 1840'lardaki tek ikieşlilik örneğine karşın, 19. yüzyıl sonu terekelerinde çok eşle yaşamayı seçmiş beş erkek vardır. Çokeşliliğin bu artışı rastlantısal mıdır, yoksa yürürlükteki toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin yansıması mıdır? Bu kadar sınırlı sayıdaki örnekten yola çıkarak teoriler inşa etmenin çok güç olduğunu itiraf edelim. Özellikle, çokeşliliğin gelişimi ile nüfusun zenginleşmesi arasında bir bağlantı kurmamızı sağlayacak hiçbir şey yoktur, çünkü elimizdeki beş çokeşlilik örneğinin tümü de oldukça farklı toplumsal profilleri temsil eder. Kuşkusuz, iç-

3 Bkz. Bu kitap, On Birinci Bölüm.

lerinden üçü nispeten hali vakti yerinde erkeklerdir: İki eşi olan Ahmed Nuri Bey Selanik Vakıflarında muhasebecidir ve kadı sicilinde 19.254 kuruşluk bir miras bıraktığı yazılıdır;[4] Ahmed Süleyman Efendi'nin de iki eşi vardır ve vefatı sırasında 17.397 kuruşluk bir gelire sahiptir;[5] İskender Paşa üç eşine –Feride, Rukiye ve Fatma– yaklaşık 100 bin kuruşluk bir servet bırakır.[6] Fakat çokeşli diğer iki erkek ceplerinde metelik olmadan ölür: Mahmud'un iki karısına miras olarak en fazla 87 kuruş kalır;[7] kısmen daha şanslı olan kahveci Bekir Ağa'nın dört eşi 400 kuruşu pay edeceklerdir.[8]

Çokeşli aileler toplam kayıtlı sayının yaklaşık % 5'ini temsil etse de, çokeşlilikteki bu artışın ailelerin ortalama boyutu üzerinde hiçbir etkisi yok gibidir. Selanik Müslümanları, 19. yüzyıl sonunda Tanzimat şafağındaki kadar az çocuk sahibidir. 93 aile babası ve annesinin 56'sının (yani % 60,2) bir ya da iki çocuğu vardır. Vefatları sırasında üç çocuğu olanların sayısı 15'tir (% 16,1). "Kalabalık" ailelere de ender rastlanır: Sağlıklarında üçten fazla çocuğa sahip ancak 19 erkek ve 3 kadın (% 23,6) saydık. En çok çocuk sahibi muhtemelen İskender Paşa'dır. Onun tereke defterinde kendi soyundan gelen sekiz kişi mevcuttur. Üç eşinin olduğu doğrudur.

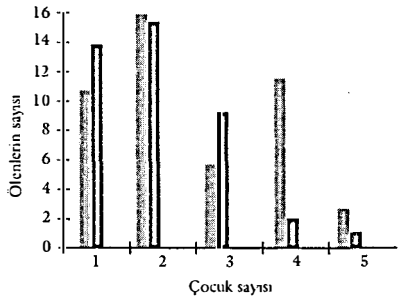
Ölenlerin arkalarında bıraktığı çocuk sayısına dayanan Grafik 4, Selanik'teki Müslüman ailelerin boyutları hakkında bir fikir oluşturmayı sağlar (s. 228).

İlk iki sütundakilerin (arkalarında bir ya da iki çocuk bırakıp ölenler) en kalabalık olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu grafik Tanzimat dönemindeki durumu açıklayan önceki bölümdeki grafikle karşılaştırıldığında, kolaylıkla belirli bir değişim gözlemlenir. 1840'larda en yüksek sütun "tek çocuk" sütunuydu; şimdi orantılı olarak, iki çocuk babası ya da annesi olanların sayısı çoktur, bu eğilim sonraki iki sütunun da (üç ve dört çocuklular) oldukça yüksek olmasıyla doğrulanır. "Aile modeli"nde değişim midir bu, yoksa sağlık koşullarında genel bir iyileşme mi? Elbette sağlık koşullarındaki iyileşme daha ikna edici bir açıklamadır. Fakat ilgilendiğimiz dönemde Avrupai aile modeline uygun olarak anne babadan ve iki ya da üç çocuktan oluşan "orta" boyuttaki çekirdek ailenin değer kazanması varsayımını da dışlayamayız.

Grafik 4'te yer almamakla birlikte, önemsiz de olmayan bir veriyi belirtelim: Arkalarında çocuk bırakmadan ölenler neredeyse üç çocuklu ba-

---

4 Sicil 316, s. 75, no 168.
5 Sicil 305, s. 11.
6 Sicil 322, s. 344, no 752.
7 Sicil 305, s. 23.
8 Sicil 316, s. 18, no 40.

Grafik 4. 19. yüzyıl sonunda Müslüman ailelerin boyutları.

ba ve anneler kadar kalabalıktır: 16 kişi, yani toplam evlilerin % 14,68'i. Aynı nedenler, aynı sonuçlar: 1840'larda olduğu gibi, Selanikli ailelerin görece kalabalık olmamasını –kamu sağlığındaki ve tıptaki gelişmelere rağmen– çocuk ölümlerindeki azalmanın önemine atfetmek uygun olur. Bir aileye düşen ortalama 2,2 çocuk sayısıyla Selanik'teki Müslüman cemaati 19. yüzyılın sonunda "Şark"ın sözde üreme yeteneğini hiç hatırlatmayan bir profil sergilemektedir.

Arkalarında bir evlat bırakmadan ölenlerin önemli bir bölümünün "Abdullah oğulları (ya da kızları)" olduklarını belirtmek gerekir. Bunlar bekârlar arasında da çoktur. Elli yıl kadar önce gözlemlemiş olduğumuz bir olguyla yeniden karşılaşırız. İslam dinine yeni geçmiş kişiler ve eski köleler aile yaşamına uyum sağlayamıyor gibidir. Bununla birlikte, "Abdullah oğulları/kızları"nın 19. yüzyıl sonunda 1840'lardakinden çok daha az sayıda olduklarını saptayalım. 1878-1904 yıllarıyla ilgili kayıtlarda 29 kişi olarak gözüken bu kategori, ölenlerin % 18,58'idir; oysa ki daha önce toplam rakamın üçte birinden fazlaydılar. Bu evrim elbette Sultan Abdülmecid döneminden itibaren köleliğin adım adım kaldırılmasına ve buna bağlı olarak azat edilen ve İslam dinine geçenlerin sayısındaki azalmaya bağlıdır. 19. yüzyılın son yıllarında Makedonya'da görülen milliyetçilik patlamalarının da egemen dine karşı belirli bir soğukluğa yol açmış olması muhtemeldir.

"Abdullah oğulları"nın çoğunun "efendi" sıfatını taşıma hakkının olması da ilginçtir. Bunun anlamı, azat edilenlerin ve din değiştirenle-

rin bundan böyle az çok itibarlı meslekler edinme imkânı bulmasıdır: Mehmed Said Efendi "muhasebeci"dir,[9] Abdi Efendi "mühendis"tir,[10] Hüseyin Efendi "saatçi"[11]... Genel olarak 19. yüzyıl sonu Selanik'inde "efendi"lerin Tanzimat döneminden daha çok olduğunu belirtmeliyiz. Elimizdeki kayıtlarda otuz kadar efendi sayılmaktadır, yani ölenlerin yaklaşık % 20'si. Efendilerdeki bu artış, özellikle reformcu sultanlar döneminde sivil ve askeri bürokrasinin önemli ölçüde artışına bağlıdır elbette. Bir belediyesi, bir valiliği, oldukça kalabalık kışlaları olan Selanik, birkaç on yıl içerisinde gerçek bir bürokratik patlama yaşamıştır. Elimizdeki salnamelere bakmak emin olmaya yeter. Yıllar içerisinde yüksek rütbeli görevlilerin ve hizmetlerindeki her türden küçük memurun listesi büyümüştür.

Ölenler arasındaki çok sayıda "ağa"yı (yaklaşık yirmi kadar) da belirtelim. Yüzyıl sonu Selaniklileri bu sıfatı neredeyse Tanzimat dönemindekiler kadar sık kullanmaktadır. Geçmişte olduğu gibi, ağa sıfatını kullananlar loncaları içinde iyi mevkide olan esnaf ya da –çok daha ender olarak– düşük rütbeli subaylardır. 1255 kuruş miras bırakarak hastanede ölen Yüzbaşı Cafer Osman buna örnektir.[12]

Geri kalanlar arasında üç "paşa" (bunların ikisi oldukça zengindir), birkaç "beğ" (rahat bir yaşam sürdüren önemli kişileri belirtmek için 20. yüzyıl başı kayıtlarında yeniden ortaya çıkan terim), üç "çavuş" (bunlar muhtemelen sivil idaredeki odacılardır) ve dört de "el-hacc" saptamaktayız. Kuşkusuz mümin olan fakat özellikle de zengin olan bu sonuncular, Mekke'ye hacca gitmiş olmalarıyla ayırt edilirler. Bunların, ölenlerin % 2,6'sını teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Demek ki 19. yüzyıl sonu Selanik'inde koyu dindarlık ile zenginlik arasındaki bağ, Tanzimat başındaki kadar gevşekti.

Kadı, incelediğimiz efendi, ağa, bey ve diğer ölenlerin bıraktıkları mirasın net tutarını belirtmeyi asla unutmadığından, bunları servet düzeylerine göre ayırmak bizim için oldukça kolaydır. Aşağıdaki tablo bu servetleri en yükseklerinden (A) en düşüklerine (C) kadar, arada da orta derecede servetler (B) olmak üzere üç kategoride biraraya getirirken, Grafik 5 de (s. 231) çok daha fazla sayıda kademe önererek bu görüntüyü daha da ayrıntılandırmayı sağlar.

---

9 Sicil 305, s. 16.
10 Sicil 305, s. 20.
11 Sicil 305, s. 59-60.
12 Sicil 305, s. 4.

Kategori	Mirasın net yekûnu (kuruş)	Erkekler	Kadınlar	Toplam	%
A	10.000 +	24	7	31	% 19,87
B	2500 - 10.000	20	19	39	% 25,00
C	0 - 2500	55	31	86	% 55,12
	Toplam	99	57	156	

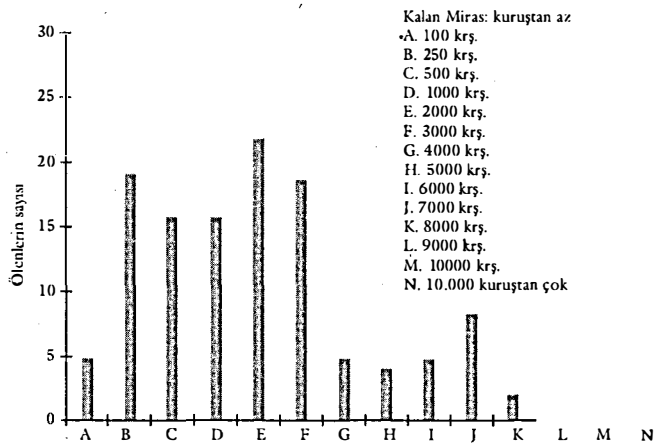
Yukarıdaki toplamları önceki dönem için sahip olduğumuz toplamlarla karşılaştırdığımızda, düşük servetlerin oranında hissedilir bir azalma gözlemleriz: Bu kategori 1830 ve 1840 yıllarında ölenlerin toplamının % 63,01'ini temsil ediyordu; oysa 19. yüzyılın sonunda % 55,12'sini oluşturmuştu. Buna paralel olarak, büyük servetler kategorisi de –tüm oranlar dikkate alındığında– aynı zaman dilimi içerisinde büyümüştür, ölenlerin yaklaşık % 9,5'undan yaklaşık % 20'sine çıkmıştır. Elbette, bu veriler kadı kayıtlarında mevcut kişilerle ilgilidir. Fakat bunların aynı zamanda daha genel bir gerçekliği ifade ettiğini ve Selanik'teki Müslüman cemaatin –bu elbette diğer cemaatler için de geçerlidir– 19. yüzyılın ikinci yarısında fi-

ilen zenginleştiğini düşünebiliriz.

Grafik 5, özellikle yarım yüzyıl önce ölenlerin servet durumunu açıklayan önceki bölümdeki grafikle karşılaştırıldığında bu saptamayı doğrulamamızı sağlar.

Tutarı net 100 kuruştan az bir miras bırakan çok yoksul kişiler, bu grafikte, 1830-1840 yıllarında ölenlerle ilgili grafikle karşılaştırıldığında o kadar kalabalık değildir. Buna karşılık, B ve C sütunlarının (250 ve 500 kuruştan daha az miraslar) istikrar kazandığını da kolaylıkla saptarız. Bunu orta tabakaların yoksullaşmasının işareti olarak değil, tersine nüfusun en yoksul unsurlarının görece zenginleşmesi olarak görmek gerekir. Grafiğin diğer ucunda, 10 bin kuruştan yüksek miraslar da Tanzimat döneminde olduğundan daha çoktur. Çoğunlukla çok büyük servetlerin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir, bunların on iki kadarı 25 bin kuruşu aşar; önceki dönemde ise "zengin"ler genellikle –birkaç istisna hariç– 20 bin kuruştan az olarak değerlendirilen servetlerle yetinmek zorundaydılar.

Bu zenginleşme midir, yoksa daha kabaca, büyük mirasların artışına dair yanlış bir izlenime yol açan Osmanlı parasındaki erozyon mudur? Bu soruyu es geçmek elbette imkânsız. Ne yazık ki kesin olarak cevaplamak da imkânsız. Gerçekten de, Tanzimat'tan Jön Türk devrimine uzanan yıllar Osmanlı parası için epeyce bulanık dönemlerdir; çünkü 1839'da kâğıt paranın habercisi olan "ka'ime"nin ortaya çıkması ve imparatorlukta

Grafik 5. 1900'lerin 156 Müslüman tereke defterinde servetlerin dağılımı.

kullanılan temel para birimi mecidiyenin geçirdiği sayısız değişiklik bir kargaşa yaratmıştı.[13] Buna paralel olarak, yine de 1900'e doğru temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında belli bir istikrar, hatta bazı durumlarda bir düşüş bile gözlemliyoruz.[14] 1890'ların bir kuruşunun muhtemelen 1850'nin bir kuruşuyla aynı alım gücü vardı.[15] Osmanlı İmparatorluğu'nda parasal dalgalanmalar ve fiyatların evrimi hakkında bildiklerimiz dikkate alındığında, incelediğimiz Selaniklilerin sağlıklarında birçok yükseliş ve düşüş yaşamış olmaları muhtemeldir. Fakat elimizdeki yaşam bilançolarının tanıklık ettiği zenginliğin yalnızca görünüşte kalmadığını haklı olarak düşünebiliriz. Buna ikna olmamız için, tereke defterlerini taramamız yeterli. Yüzyıl sonunda ölenlerin hepsi, 1830 ve 1840 yıllarında ölenlerden kesinlikle daha fazla eşyaya sahiptir.

Bu Müslümanların 1900'e doğru servet düzeylerine göre Selanik şehir dokusundaki dağılımına bakarsak, mütevazı servetlerin geçmişte olduğu gibi şehrin orta ve yukarı kesimlerinde, kale civarında toplandıklarını saptarız. 2500 ile 10 bin kuruş arasında sıralanan miraslar da çoğunlukla bu iki kesimdedir. Yine de, Midhat Paşa Caddesi ve Egnatia'nın güneyinde bulunan mahalleler hem uzamsal olarak hem de sosyoekonomik açıdan "ortalama bölge" profili sunmaya devam eder. Fakat en çarpıcı olanı büyük ser-

13 Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914,* Chicago, University of Chicago Press, 1980, s. 326 vd.

14 *Age.,* s. 321.

15 *Age.,* s. 335-336.

vetlerin şehir dokusuna yayılmasıdır. "Zenginler"i hem şehrin yukarı mahallelerinde, hem de Midhat Paşa Caddesi'nin güneyinde görmekteyiz. Bu olgu daha Tanzimat'ın başlarında gözlemleniyordu. Genel olarak, 19. yüzyıl sonu Müslüman Selanik'inde 1840'larınki gibi belirgin sosyoekonomik farklılıklar yoktur. Hiçbir mahalle özel olarak "zenginlerin mahallesi" değildir. Yoksulluk ise şehir boyunca oldukça eşit biçimde dağılmıştır. Kuşkusuz, doğuda Koca Kasım Paşa, Ahmed Subaşı ve Hamidiye mahalleleri zenginlerin oldukça yoğun bulundukları yerlerdir; fakat kuzeydeki ve merkezdeki bazı mahalleler (Mu'id Alaeddin, Hacı İsmail...) uzamsal sosyoekonomik statü kutuplaşmasındaki bu kararsızlıkları dengeler.

Mirasların net toplamı ve servetin şehir dokusundaki dağılımı üzerine elimizdeki veriler 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik Müslümanlarının zenginliğine açıkça tanıklık etse de, mehr-i müeccele baktığımızda durum daha da açıktır. Elli yıl içerisinde, mehr-i müeccel olarak vaat edilen miktarlar önemli bir artış göstermiştir. Mehr tutarı 71 tereke defterinde yer almaktadır. 61 örnekte, yani toplamın % 81,91'inde 250 kuruştan yüksek bir tutar söz konusudur, oysa 1840'ların kayıtlarında 250 kuruşu aşan mehrler örneklerin % 20,77'sini temsil ediyordu. Aşağıdaki tablo bu konuda açıklayıcıdır, özellikle önceki bölümdekiyle karşılaştırıldığında.

TABLO 5. 1900 YILINA DOĞRU SELANİK'TE MEHR

Mehr tutarı	Mehr sayısı	%
501 +	42	% 59,15
251-500	19	% 26,76
101-250	9	% 12,67
0-100	1	% 1,40

En önemli artışı gösteren, 500 kuruştan yüksek mehr'lerdir. 1830 ve 1840'ların kayıtları bu kategoride yalnızca 6 mehr sayar (toplam rakamın % 7,79'u). Şimdi ise 500 kuruşu aşan mehrlerin sayısı 42'dir ve örneklerin yaklaşık % 60'ını temsil ederler. Tanzimat döneminde saptadığımız en yüksek mehr bin kuruştu. Yüzyıl sonunda, kadı 10 bin kuruşluk bir mehr, ayrıca 23.400 kuruşluk bir diğer mehr sayar. İlk örnek Mustafa Paşa oğlu Prizren'li Kâmil Paşa'nın eşi Latife Hanım'a vaat ettiği miktardır.[16] 23.400 kuruşluk mehr ise, Abdullah oğlu debbağ Hasan Efendi'nin mirasının gider kısmında yer alır.[17]

16 Sicil 305, s. 61.
17 Sicil 305, s. 73.

Yine de ne paşa ne de debbağ sıradan eşlere benziyor. Genel kural olarak, en varlıklı kesimlerde bile mehr asla 5 bin kuruşu aşmaz. Örneğin, mal müdürünün eşi Kâmile Hanım 4 bin kuruşluk bir mehr ile yetinmektedir.[18] Örneğin, Selanik vilayet meclisi üyesi Hüseyin Hüsni Efendi evliliklerı sırasında eşine ancak 3 bin kuruş vaat edebilmişti.[19] Selanik eski valisi Galip Paşa'nın pek sevgili eşi Şerife Hatun'un bile 5 bin kuruştan daha yüksek bir paraya hakkı yoktu.[20]

Selanik Müslüman cemaatinin zenginleşmesinin yanında –mehr olarak verilen tutarlar bunun en belirgin göstergelerinden biridir– toplumsal-mesleki ciddi bir ayrışma vardı. Gerçekten de, kadıya başvuranların önemli ölçüde değiştiğini saptamak için bu yüzyıl sonu envanterlerini karıştırmamız yeterlidir. Ölüp de kayda geçenlerin 1840'lardakilerden daha çeşitli mesleklere sahip olduğu ortadadır. Geleneksel zanaat ve ticaret temsilcilerinin yanında, bu dönemin kayıtlarında yüksek düzeyde bir uzmanlaşma gerektiren mesleklerdeki kişiler (saatçi, silahçı, mühendis, muhasebeci...) ve Tanzimat yeniliklerinin büyük ölçüde damgasını taşıyan toplumsal-mesleki gruplar, askerler ve memurlar epeyce geniş bir yer tutar.

Yüzyıl sonunun tereke defterleri bir başka gözleme de imkân tanır. Gerçekten de, bu döneme doğru ölüp de kayda geçenler arasında esnaf kategorisi geçmişte olduğu kadar kalabalık değildir. Tereke defterleri zaten bildiğimizi doğrular; yani bu meslek kategorisi ciddi olarak Balkan metropolünde adım adım gelişen yeni üretim tarzlarının saldırısına maruz kalmıştır. İlgilendiğimiz dönemde esnaf oğullarının aile geleneğini kırdığına ve ticaret, memurluk, hatta sanat gibi farklı bir meslek seçtiklerine giderek daha sık tanık oluruz...

Nihayet, sicillerde sayfalarca yer işgal eden terekelerin kısmen daha çok olduğunu ve bu geç dizilerdeki listelerin bir bütün olarak 40'lardaki listelerden daha kapsamlı olduğunu belirtelim. Bu listeler sayesinde yalnızca 1900'e doğru Selaniklilerin ev ortamının belli başlı özelliklerini saptamakla kalmayız, aynı zamanda 1840'tan itibaren meydana gelen değişimleri de görürüz.

B. EV ORTAMI

Yarım yüzyıl, Selaniklilerin ev ortamını kökten değiştirmek için yeterli olmuştur. 1830 ve 1840 yıllarının tereke defterleri, ölenin toplumsal kimliği ne olursa olsun, özellikle belirgin bir homojenlik gösteriyordu: Zen-

18 Sicil 322, s. 359, no 801.
19 Sicil 316, s. 155, no 333.
20 Sicil 316, s. 145, no 317.

ginler ve yoksullar gündelik yaşamlarını aynı tür mekânlarda sürdürüyorlardı. Elli yıl sonra durum çok farklıdır. Artık ev ortamı miras bırakan kişinin geldiği toplumsal-mesleki tabakaya göre değişmektedir. Buna karşılık, aynı kategori içinde mobilyalar ve diğer nesneler genel olarak aynıdır.

Osmanlı toplumuna Batı yaşamının alışkanlık ve üsluplarının girmesi bu dönemin temel karakteristiğidir. Gündelik yaşamın maddi çerçevesi de buna uymuştu. Yerel pazar, Avrupa'da imal edilmiş ya da yerel olarak ama Avrupai modellere uygun imal edilmiş nesnelerin işgali altındaydı. Bununla birlikte, bu değişimlerin herkes için aynı hızda olmadığı tereke defterlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Sınırlı imkânlara sahip halktan insanlar için bu süreç nispeten yavaştır. 1880'ler civarında ölenlerin terekeleri ev içi görünümde hiçbir önemli değişime işaret etmez. Onlar da, ebeveynleri gibi halılarla, alçak tabure ve divanlarla, büyük minderlerle çevrili yaşamaktadırlar. Avrupa mallarına dair ilk izlere 1890'ların terekelerinde rastlamaktayız. Ardından, 1900-1910 arasında, bu mütevazı Müslüman ailelerin hemen hemen hepsi alafranga yaşam tarzına katıldıklarına tanıklık eden çeşitli nesnelerle çevrili olacaktır. Aşağıdaki örnekler bu evrimi açıklar.

İlk envanter, 26 Ramazan 1295 (23 Eylül 1878) tarihinde terekenin yazımı sırasında Selanik dışında bulunan bir subay eşine aittir.[21] İki Şerefeli mahallesinde oturan ve küçük bir kız çocuğu annesi olan merhume sade bir yaşam sürdürüyordu ve ebeveyninden gördüğü düzenin hiç değişmemesine özen göstermişti. Birkaç parça "hasır", bir tabure (mak'ad), bir "seccade", bir "keçe" halı, on dört "yasdık", bir "şem'dan çift," bir "mangal" ve birkaç parça çanak çömlek eşyasının toplamını oluşturur.

Hacı İsmail'in oğlu olan ve Koca Kasım Paşa mahallesinde oturan dört küçük çocuk babası Derviş Ahmed'in durumu da hemen hemen aynıdır.[22] 29 Cemaziyülahir 1295'te (30 Haziran 1878) kaydedilen tereke, pek az nesneden oluşan bir yaşam çerçevesi çizer. Dört "keçe" halı ve iki "lanba" bizim dervişin tüm eşyasıdır. Kadı birkaç silah (piştov, kılıç, bıçak), köstekli bir saat (sa'at ma' köstek) ve bir miktar mutfak malzemesi de sayar. Bu sonuncular arasında üç "terazi", bir "petmez tabesi" ve bir "helva kazganı" ile bir "helva tenceresi"nin varlığı, Ahmed'in şekerli ürünler imal ederek geçindiğini varsaymamıza yol açar. Ailenin geçimini sağladığı diğer kaynaklara gelince, bunlar kuşkusuz merhumun Selanik civarlarında

---

21 Sicil 305, s. 21.

22 Sicil 305, s. 42.

sahip olduğu "bağ"lardan geliyordu, bunların bakımı muhtemelen onun temel uğraşlarından biriydi.

İki terekenin net tutarı arasındaki önemli farka rağmen bu örneklerin ikisi de mütevazı insanlardı: Dervişin mirası 14.096 kuruş, subay eşininki 693 kuruş. Ayrıca bunlar (küçük çocukları olduğuna göre) nispeten genç insanlardı, 1870'leri ve Selanik'te modernleşme sürecinin başlamasını görmüşlerdi. Bununla birlikte, tereke listelerinde Batı'dan gelme hiçbir eşyanın izi yoktur.

Bu tür eşyalar, bu toplumsal tabaka içinde ancak 1890'larda ortaya çıkacaktı. Diğer örnekler arasından ikisi, Hüseyin Ağa kızı Sabiha[23] ile Osman Efendi kızı Emine[24] bu duruma kanıt oluşturur.

Akçe Mescid mahallesinde oturan Sabiha, kocası Rıza, babası Hüseyin ve annesi Zehra ile küçük oğlu Hasan arasında bölüştürülecek 1166 kuruşluk bir miras bırakır. Kadı 26 Cemaziyülahir 1307'de (17 Şubat 1890) devreye girer ve bir tereke defteri tutar. Çok az eşya bulunsa da, Sabiha'nın evinde bazı Avrupai eşyalara da yer verilmiştir. Özellikle iki yüksek masa ("trabez")* dikkati çeker. Merhumenin diğer eşyası geleneksel zevke sadık kalır: sekiz büyük "yasdık", iki "ma'kad" ve iki "minder", bir "seccade" ve bir "keçe", bir "mangal ma' tahta", iki "lanba", birkaç mutfak eşyası.

Toplam 5763 kuruşluk bir terekeyle, Osman Efendi kızı Emine hiç tartışmasız Sabiha'dan daha "zengin"di. Aynı zamanda daha da "Avrupai"ydi. Özellikle iki "dolab", yarım düzine "sandalye", iki "ayna", bir çift "lanba" buna kanıttır. Bu eşyaların esas olarak geleneksel kalan bir dekora modern bir ciladan başka bir şey olmadığını belirtmeye gerek var mı? Merhumun diğer eşyaları "yasdık"lardan, "keçe", "şilte"den, bir "kilim"den, bir "mangal ma' tahta"dan ibarettir.

On yıl sonra, bu ikilik mütevazı Müslüman ailelerinde kendini daha fazla gösterir. Batılı tarzdaki diğer eşyalar da eklenecek ve mobilyanın yaygın öğelerini oluşturacaktır. Örneğin "dolab" kullanımı büyük ölçüde "sandık"ların yerini alır, sandık sayısı da önemli oranda azalır. "Ayna"lar 1900-1910 yılları terekelerinin hemen hemen hepsinde görülür.

Örneğin, nispeten düşük servet düzeyine rağmen (8881 kuruş ve 30 para), Yakub Paşa mahallesinde oturan ve bir aile babası olan Halil Efendi'nin "dolab"ları, aynaları ("ayna 2"), sandalyeleri ("sandalye 12"), bir "trabez"i, bir "konsol"u vardır.[25] Bu tür örnekler artık yaygındır. 3 Re-

---

23 Sicil 316, s. 159, no 340.

24 Sicil 316, s. 85, no 183.

* Trapezi: Yunanca masa. -ed. n.

25 Sicil 323, s. 164-165, no 1300.

biyülahir 1316'da (21 Ağustos 1898) Koca Kasım Paşa mahallesinde vefat eden Halil Efendi kızı Hasiye'yi de örnek verebiliriz. Yaklaşık 25 bin kuruşluk terekesinde Avrupa'dan gelme yeni mobilyalar da yer alır: bir "ayna", bir "dolab", "çamaşır dolabı" olarak belirtilmiş bir diğeri, iki "kanape".[26]

Mütevazı bütçeler için mobilyaların bu kısmi yenilenmesinin yaygınlaşması yavaş yavaş ve oldukça geç görülse de, hali vakti yerinde evlerde değişim 1880'lerde başlar. Bu dönemde varlıklı Selaniklilerin çoğunun Batı ile oldukça sık kişisel ilişkileri oluyordu. Avrupai yaşam tarzına yakınlıkları elbette buradan kaynaklanır. Örnek olarak, doğrudan doğruya Viyana'dan gelme salonlara sahip Selanikli zengin Müslümanlardan bazılarını belirtelim.

Çolak Ali Ağa,[27] sağlığında Koca Kasım Paşa mahallesinde oturuyordu ve serveti tüm mahallede ve ötesinde biliniyordu. Öldüğünde bir oğlu ve iki kızı 233.448 kuruşluk büyük bir mirasa kondular; kesinlikle dolgun bir miras. Mobilyaların dışında bu önemli mal mülk, Koca Kasım Paşa mahallesindeki evlerden (mülk), Hamidiye'deki meyveliklerden ve sürü hayvanlarından oluşuyordu. Envanterde geçen hayvan sayısı öyle önemlidir ki, hayvancılığın Ali Ağa'nın temel gelir kaynağı olduğu düşünülebilir: Kadı, başka şeylerin yanı sıra 389 koyun ("damızlık ağnam"), 26 "koç" ve 140 "tavuk" sayar. Merhum ipekböcekçiliğiyle de uğraşmaktadır, fakat bu üretimi belki ancak kendi ailesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yeter.

Ali Ağa bir köylünün hayatını sürdürüyor olsa da evini büyük ölçüde Avrupa'dan gelen yeniliklere açmıştır. Modern bir anlayışla hareket eden Ali Ağa, evine 17 sandalye, "konsol"lar, "ayna"lar, "dolab"lar, "trabez"ler almıştır; hatta bir "dikiş makinesi" edinerek ev kadınlarının işlerini kolaylaştırmaya da çalışmıştır. Ayrıca, muhtemelen bir saat tutkusu da vardır: Ali Ağa'nın malları arasında özellikle bir "sa'at", bir "asma sa'at", bir "teleğraf sa'ati" ve bir "rühâvî sa'at"[kurulunca müzik çalan saat] görmekteyiz.

Bu görece yenilikler yine de ev dekorunu kökten değiştirmeye yetmemiştir. Ali Ağa'nın terekesinde çok sayıda "minder" ve "mak'ad", halı, "kilim", "şilte, döşek" ve özellikle büyük "yasdık"lar vardır. Zaten merhumun yeni teknolojilere ve bunlarla birlikte gelen konfora pek hayran olduğu söylenemez. Özellikle Ali Ağa'nın evinin ısıtma sistemini modernleştirmek için hiçbir şey yapmadığını saptamak çarpıcıdır. O döneme doğru bin-

26 Sicil 323, s. 293, no 93.
27 Sicil 305, s. 2.

lercesi ithal edilen Fransız üretimi çini sobalar onu nasıl cezbetmemiş olabilir? Ali Ağa'nın evinde kadı yalnızca "mangal ma' tahta" saymıştır.

Saptadığımız varlıklı Müslümanların ikinci örneği, hiç tartışmasız öncekinden daha "şehirli"dir.[28] Söz konusu kişi Ömer Ağa'nın ve Zinoviş Molla'nın oğlu, Nezihe Hanım'ın eşi, iki küçük erkek çocuk babası ve Meclis-i İdare-i Vilayet azası, 25 Ocak 1887'de ölen Hüseyin Hüsni Efendi'dir. Brüt tutarı bir milyon kuruşu aşan mirası tereke defterlerinde yer alan terekeler arasında en yüksek olanıdır. Hüseyin Efendi çok zengindi.

Envanteri çıkarılan mobilyaların miktarı ve çeşitliliği bu servete kanıttır: on dokuz "minder", altı "kanabe", on yedi "lanba" (bir bölümü çift), üç "camlı dolab", yirmi kadar "levha", yedi alçak "masa" ve beş yüksek "trabez" –bunların ikisi "mermerli"– kırk bir parça "perde", dokuz büyük ayna ("kebir ayna"), bir "karyola", iki "oturtma sa'at", "keçe, seccade, kilim"ler, on bir "koltuk" ve kırk iki "sandalye, iskemle"! Ayrıca belirtelim ki, Hüseyin Hüsni Efendi Selanik'te "mangal ma' tahta"yı kaldırmadan "soba ma' boru"yu ilk benimsemiş olanlar arasındadır.

Sonuçta vilayet meclis üyesi Avrupai tarzda bir gündelik yaşamı benimsemişti. Evinde "Şark" mobilyaları pek azdı. Kadı bu evde sadece iki "keçe", tek bir "seccade" ve on dört "yasdık" bulmuştur.

Avrupaileşmiş bu Selanikli, bir köşeye çekilip okuyan biriydi. Zamanının bir bölümünü "yazıhane"sine kapanıp okumaya dalarak ya da belki yazarak geçiriyordu. Kadının saydığı, kâğıt ve belgelerden oluşan yaklaşık on iki dosya ("evrak-ı perişan") kişisel yazılardan mı oluşuyordu? Yoksa, daha akla yatkın bir varsayım olarak, bunlar vilayet dosyaları mıydı?

Hüseyin Efendi bir istisnaydı: Birkaç kitabı vardı, çoğu Doğulu vakanüvislerin "klasik" kitaplarıydı. Aralarından 19. yüzyıl ortası (1817-1866) tarihçisi Hayrullah Efendi'nin tarihi (beş cilt), *Na'ima Tarihi* adıyla bilinen Mustafa Na'ima'nın (ö. 1716) ünlü Osmanlı İmparatorluğu tarihi (yine beş cilt), ünlü Arap tarihçi İbn Haldun'un eserini özetleyen iki cilt sayılabilir. Ayrıca kadı, *Haber-i Sahih* adı altında bir Osmanlı tarihini daha kayıtlara geçmiştir. Dört ciltlik bu tarih Osman Gazi'den II. Selim'e uzanan dönemi kapsar. Mehmed Mazhar Fevzi tarafından yazılmış ve 1873-1876 arasında basılmıştır. Merhum, *Hadika-i Vüzera* (Vezirler Bahçesi) adını taşıyan ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın talebi üzerine Osmanzade Tayyib'in yazdığı bir esere de sahipti. 1855 yılında çeşitli eklerle birlikte yayımlanan bu kitap Alaeddin Paşa'dan II. Mustafa'nın sadrazamı Rami Paşa'ya kadar uzanan 108 sadrazamın yaşamöyküsünü içeriyordu.

---

28 Sicil 316, s. 155, no 333.

"Büyük" tarihi ele alan bu eserlerin yanında, Hüseyin Hüsni Efendi'nin kütüphanesinde derin okumalar için vazgeçilmez bir araç olan bir sözlük (*Tarih-i Lugat*) de vardı.

Bir tarih meraklısı olan Hüseyin Hüsni Efendi'nin edebiyata pek ilgi duyduğu söylenemez. Kütüphanesinde saptadığımız tek edebi eser Ahmed Midhat Efendi'nin 1875'te çıkmış bir romanıdır. *Hüseyin Fellah* adlı bu roman Şehlevend adlı bir genç kızın İstanbul ve Cezayir'deki yaşamını anlatmaktadır.

Hüseyin Hüsni'nin kütüphanesi, muhtemelen hepsi 19. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanmış basılı eserlerden oluşmuştu. Fakat bunu bir modernlik işareti olarak görmek gerekip gerekmediği kesin değildir. Gerçekten de, Avrupai tarzda bir ev ortamında yaşıyor olsa da vilayet meclisi üyemizin entelektüel ilgisi, Avrupa'dan gelme edebi ürünlere hiç yer vermeyen, döneminin entelicentsiyasının eserlerine kesinlikle sırtını dönen geleneksel bir kültürden kaynaklanmaktadır. O halde? Karşımızdaki, hiç değişmemiş bir Osmanlı mıdır, yoksa 19. yüzyıl sonu Osmanlı toplumunda bolca rastlanan karma şahsiyetlerden biri midir?

Kuşkusuz, Avrupalılaşma düzeyi *yüksek* iskemle ya da masalarla ölçülemeyeceği gibi, minderlere ve *alçak* divanlara sahip olmak da bir insanı "Şarklı" yapmaya yetmez. Bununla birlikte, konsollar ve aynalar evdeki yaşam üslubunu temelden değiştirmese de belli bir *modus vivendi*'ye aidiyetin tartışılmayacak işaretlerini oluşturur.

Fakat Hüseyin Efendi'nin *alafranga* burjuvanın oldukça tipik bir örneği olması, aynı zamanda servetinin yapısı ve ilişkiler ağı dolayısıyladır. Çolak Ali Ağa'nın tersine, Hüseyin Hüsni Efendi'nin ne meyve bahçesi vardı, ne değirmenleri. Gayrimenkul serveti tamamen şehirde ya da daha o dönemde pek rağbette olan doğu tarafındaki dış mahallelerdeki mülklerden oluşuyordu. Özellikle bir bakkal dükkânı, bir "sebze bahçesi" ve Hamidiye mahallesinde bir "kırmızı kule"si, bir "sahilhane"si ve Kelemeriye Kapısı tarafında, surların doğusunda, ikinci "bab mülk kule"si vardır.[29] Şunu da belirtelim ki, merhumun özel arabasını çekmekte kullanılan bir at dışında ("araba ma' bargir"), Hüseyin Efendi'nin te-

29 "Kule"den anlaşılması gereken, Makedonya'da, Arnavutluk'ta ya da Epir'de bulunan, kule biçimli, yüksekçe tahkim edilmiş evlerdir. Bu yapılar konusunda, bkz. Gilles Veinstein, "Le patrimoine foncier de Panayote Benakis, kocabaşı de Kalamata", *Journal of Turkish Studies*, c. 11 (1987), s. 211-233; ayrıca bkz. Ayda Arel'in çalışmaları, özellikle "Cezayir'li Hasan Paşa Kulesi" adlı yazısı, *Tarih ve Toplum*, c. 20, no 118 (1993), s. 216-221.

rekesinde başka hiç hayvan yoktur. Tepeden tırnağa bir şehirli olan Hüseyin Hüsni'nin tarımsal yaşamla hiçbir bağı yoktur. Son olarak, Selanik'teki Müslüman cemaatin önde gelenlerinden ya da geleneksel "aristokrasi"nin diğer üyelerinden ziyade Frenk çevrelerle ilişkide olduğu düşünülebilir. En azından, külliyetli borçlarının uzun listesinden anlaşılan budur. Belli başlı alacaklıları arasında yerel sosyetenin iki önemli ismini tanıyoruz: şehrin en önemli işadamı Charles Allatini ve Osmanlı Bankası yöneticisi Alfred Loir.

14 Safer 1317'de (24 Haziran 1899) ölen, Yusuf Sadık Paşa oğlu İskender Paşa, Çolak Ali Ağa ile Hüseyin Hüsni Efendi'nin arasında bir yerlerdedir.[30] Kazzaz Hacı Mustafa mahallesinde oturan paşa gerçekten kalabalık bir ailenin reisiydi: üç eş (Feride, Rukiye ve Fatma) ve beşi kız sekiz çocuk! Bu kalabalık ailenin pek geçim kaygısı yoktu. Hayli büyük bir miktar olan 850 bin kuruşluk bir gelir miras kalıyordu. Elbette uygun bir yaşam sürdürmeye yeterdi.

İskender Paşa'nın evi son derece büyüktü. On dokuz "minder", yüz on yedi "yasdık", altı tabure (mak'ad), iki "kanabe", on altı "keçe", yedi "kebir ayna", biri vitrinli sekiz "dolab", altı büyük "mangal", bir "taşlı [mermerli] trabez" sığacak kadar büyüktü. Merhumun evinde bir "dikiş makinesi" ve bir miktar "sa'at" de vardı, bu saatlerin biri "antika" diye belirtilmişti. Son olarak, Selanik evlerinde görülmeye başlanan muşambadan da İskender Paşa'nın evinde perde biçiminde ("muşamma perde") beş adet vardı.

Selanik'te oturan başkaları gibi İskender Paşa da üç eşi ve çocuklarıyla birlikte karma bir ortamda yaşıyordu. Yastıklar, minderler, alçak masalar kuşkusuz huzur ve istirahat anları içindi; aynalar, vitrinli dolaplar, mermer masalar ve gümüşler, misafirlere göstermek için evde bulunuyordu. "Frenk keçesi" diye kaydedilen ve değeri sıradan keçe halıları defalarca aşan beş halıyı kadı muhtemelen kabul salonunda bulmuştu. Paşa'nın böyle harcamalara girmiş olmasının nedeni, toplumdaki mevkiini korumak için bunların gerekli olduğuna inanmasıdır. Evlendireceği beş kızı olduğunu unutmayalım!

İskender Paşa çok rahat bir yaşam tarzı sergilerken on bir kişinin geçimini nasıl sağlıyordu? Bu sorulara cevap vermek için mallarının listesine bakmak yeter. Bu listede çok sayıda sürü hayvanı vardır: 500'den fazla "koyun", yaklaşık 200 "kuzu", "koç"lar, atlar ("bargir, esb"), birkaç

30 Sicil 322, s. 344, no 752.

"manda" ve "öküz", vs. Açıktır ki, İskender Paşa şehirde oturan zengin bir hayvan yetiştiricisi ve geleneksel yerel toplumun tipik bir temsilcisidir.

Hüseyin Hüsni Efendi'nin tereke defterinin tersine, İskender Paşa'nınkinde hiç kitap yoktur. Hemen hemen hiç borç olmadığını da saptamamız yerinde olur. Bu entelektüel merak yokluğu ve bu tutumluluğu, merhumun, kırsal bağlantıları ve kalabalık ailesiyle, aşılmakta olan bir dünyaya ait olduğunu düşünmemize yardımcı olur.

Ne olursa olsun, gözden geçirdiğimiz bütün örneklerden ortaya çıkan şey, ister sıradan halk insanı olsun, ister Hüseyin Hüsni efendi gibi bir soylu olsun Selaniklilerin ev ortamının 1840'larla 19. yüzyılın son on yılları arasında önemli bir evrim geçirdiğidir. Özellikle, tereke listelerinde "trabez" adı altında belirtilen yüksek masaların ortaya çıkışı çarpıcıdır. 1880'lerin listelerinde oldukça ender olan bu masalar 20. yüzyıl başı listelerinin hepsinde mevcuttur. Bunlar düzenli kullanılıyor muydu? Terekelerimizde bunun cevabı yoktur. Bununla birlikte, aile ortamında insanların çoğu alçak bir masa üstüne yerleştirilmiş bir sininin etrafında bağdaş kurarak yemek yiyor olsalar da, bütün zengin evlerinde *alafranga* bir yemek salonu vardır. Terekelerde kaba mutfak "iskemle"lerinden açıkça ayırt edilen güzel Avrupai "sandalye"ler bu yemek köşesine denk düşmektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında aile içi yaşamın birçok faaliyeti yerde cereyan ederken, elli yıl sonra zeminden kesin bir yükselme gözlemleriz. Bu düzey değişikliği Batılı yaşam tarzına dahil olmanın *conditio sine qua non*'udur. Avrupai tarzda yaşadığını düşünenler, geleneğe sadık kalarak yerde yemek yemeğe, yatmaya ve oturmaya devam edenleri küçümsüyorlardı. Salonda masa ve sandalyeler sergilemek Avrupai evler için Doğu'ya sırtını dönmenin bir biçimiydi.

Başka mobilyalar da aynı mesajın taşıyıcısıydı. "Minder"lerin yerini tutan "kanabe"ler. Tabureleri ("mak'ad") ortadan kaldıran "koltuk"lar. Basit "şilte"lere baskın çıkmaya başlayan demir "karyola"lar. Aynı yıllarda "sandık"ların da yerlerini yavaş yavaş "dolab"lara bıraktıkları görülür. Dolaplar eve gelen ziyaretçiye evin mahremiyetinden bir bölüm sunarlar.

Gümüş kutular, biblolar, vazolar, sigara içenlerin kullandığı nesneler ya da aile fotoğrafları: Selanik yüksek sosyetesinin dolaplarda sergiledikleri eşyalar bunlardı. Vitrinler ve buralara konan bütün ıvır zıvırlar, bunlara sahip olanlar için yerel burjuvaziye dahil olmanın bir tür vizesiydi. İncelediğimiz merhum ve merhumelerin çoğu bu aidiyet işaretlerine dikkat çekmek için evlerine sayısız "ayna" yığmamışlar mıydı? Bütün terekelerde hazır ve nazır olan bu aynalar, muhtemelen yeni, daha büyük ve daha aydınlık bir ev ortamı zevkinin de kanıtıdır.

C. BİRKAÇ TEMSİLİ PROFİL

Ölenlerin bazı özel kategorilerine biraz daha yakından bakalım. Öncelikle, kayıtlarımızda yer alan birçok subaya yer vermek gerek. Daha sonra memurlar, zanaatkârlar, bir handa ölmüş "yabancılar" ve son olarak da bir hastane odasında ölüme yakalanmış kişiler ele alınacaktır.

1. Ordu Subay ve Bürokratları

Selanikli subayların gündelik yaşamlarını sürdürdükleri çerçeve, ordunun hiyerarşisinde işgal ettiklere yere bağlı olarak çok değişir. Sıradan askerler çok mütevazı yaşarlar. Alt rütbeli subaylar bir aile yuvası kurmayı ve ihtiyaçlarını iyi kötü karşılamayı başarırlar. Yüksek rütbeli subaylara gelince, servet içinde yüzüyor olmasalar da pek şikâyet edecek halleri yoktur.

Merdivenin alt basamaklarından, Abdullah oğlu Yaşar'ı ve Rüstem oğlu Şahin'i örnek verelim.[31] Her ikisi de "asker-i zabtiye-i şahane süvarilerden"dir.

Manastır civarında doğmuş olan Rüstem oğlu Şahin Selanik hastanesinde ardında vâris bırakmadan ölür. Önceki ikamet yeri belgede yer almaz. Muhtemelen bir handa yaşıyor olmalıdır, çünkü kadı, merhumun hancı Mehmed Ağa'ya 200 kuruşluk bir borcunu kayıtlara geçmiştir. Vefatının ardından serveti beytü'l-male kalacaktır: iki "köhne don" ve iki gömlek, bir "meşin heybe" ve bir "bargir ma' takım".

Yanya'dan gelmiş olan diğer süvari, Abdullah oğlu Yaşar eşiyle birlikte Kazzaz Hacı Musa mahallesinde oturuyordu. Tuhaftır, hak sahiplerinin varlığına rağmen, mirası beytü'l-male kalmıştır. Niçin? Cevaplaması imkânsız. Kadı, özellikle yetkilileri ilgilendiren bir mülkü gördüğü için müdahale etmeyi gerekli bulmuştu: merhumun "bargir ma' takım"ı.

Bu iki örnekten çıkan sonuç, Osmanlı zaptiye süvarilerinin kendi atlarının ve koşum takımlarının sahibi olduklarıdır.[32] Öldüklerinde bu mallar devlete geri dönüyordu, ölenin vârislerinin bu mal üzerinde hiçbir hakkı yoktu.

Bu iki zaptiye süvarisinin tereke listeleri onların gündelik yaşamı hakkında ne yazık ki bize hiç bilgi vermez. Buna karşılık, subayların durumu

---

31 Sicil 305, s. 43 ve s. 44-45.

32 Bkz. Léon Lamouche, *L'organisation militaire de l'Empire ottoman*, Paris, L. Baudoin, 1895, s. 152: "Zaptiyeler [...] devletten giysi, silah ve tayın alırlar, fakat zaptiye süvarileri kendi binek hayvanlarını ve koşum takımlarını kendileri sağlamak zorundadır; bu amaçla ek bir ücret alırlar."

hakkında –mütevazı düzeydedir– genellikle daha fazla bilgi sahibi oluruz. Burada, örnek olarak, içlerinden ikisinin ev ortamını sunalım.

Astarcı mahallesinde oturan evli ve üç küçük çocuk babası Numan Efendi'nin rütbesi, zaptiyede "yüzbaşı tahsildar"dı.[33] Bir görev sırasında Arabistan'da bir yerde ölür. Terekesi pek az bir şeydir. Birkaç "yasdık", bir "masa", "minder"ler, giysiler, iki çift ayakkabı, iki saat, iki kılıç, bir tabanca. Fakat envanterde –özellikle dikkat çeken de budur– sekiz şişe parfüm ve beş top yünlü kumaş vardır. Bu miktarlar bu malları bir stok olarak kabul etmek için yetersiz. Bununla birlikte, özel bir kullanım için de çok fazladır. Kuşkusuz, bugünün insanı cazibesini artırmak için genellikle sekiz şişeden fazla parfüm kullanır. Fakat, bu seçme parçaların yanında tek bir dona sahip olan Numan Efendi örneğinde bu pek akla yatkın değildir. O halde bu kumaş toplarını ve parfüm koleksiyonunu ne yapmaktaydı? Cılız subay maaşını mı tamamlıyordu? Bu akla yatkındır, ancak yalnızca bir varsayımdır.

Koca Kasım Paşa mahallesinde oturan Raif Efendi orduda "askerbaşı kâtibi"ydi. Eşinden ve annesinden başka mirasçıları arasında Üsküp'te ve Manastır'da yaşayan kız ve erkek kardeşleri de vardı.[34] Pay edilecek net toplam mirası Numan Efendi'den kalandan açıkça daha düşüktür. Fakat mallarının envanteri epeyce çeşitlidir. Giysileri arasında iki kürk, Batılı tarzda üç "setre", altı "caket" ve dört pantolon bulunmaktadır. Mobilyaları ise Avrupai modanın ve şark konforunun utangaç bir karışımıdır: Üç minderin yanı sıra altı "kanabe", on altı "sandalye" ve iki "koltuk" sayılmaktadır, bunlara evin çeşitli yerlerine dağılmış yirmi büyük "yasdık" eklenir. Salonda kırmızı bir "kilim" ve canlı renklerde halılar büyük bir aynanın altına yerleştirilmiş mermer bir konsolla birliktedir. Odanın bir köşesindeki bir akordeon ve bir kuş kafesi ev sahiplerinin romantik ve duyarlı yapısına işaret eder. Raif Efendi müzik sevmektedir ve boş zamanının büyük bölümünü müziğe adadığı düşünülebilir. Yaptığı iş onu özel olarak heyecanlandırmışa benzememektedir. Kâtib olmasına rağmen evinde hiçbir yazı malzemesi yoktur. Buna karşılık, bir dikiş makinesi vardır. Öğleden sonralarını mahalledeki müşterileri için ufak tefek düzeltmeler yapmakla mı geçirmektedir?

Bu iki subayımız kuşkusuz ailelerinin geçimini kıt kanaat sağlamaktaydı. Her koşulda, her ikisi de ay sonlarını iple çekiyor gözükmektedir. Yeterince maaş almıyorlar mıydı? Terekelerde cevabı var. Devletin bu iki merhuma –ve ölümlerinden sonra da mirasçılarına– birkaç aylık borcu var-

33 Sicil 316, s. 91, no 197.
34 Sicil 316, s. 68-69, no 155.

dır. 19. yüzyıl sonunda, Osmanlı idaresinin ve ordusunun bütün görevlilerinin kaderi böyleydi.

Yüksek rütbeli subayların durumu alt kademedeki subaylarınkinden biraz daha iyi gibiydi. Bu açıdan, Ali Efendi oğlu "topçu ferikatından" Ahmed Hilmi Paşa'nın durumu oldukça anlamlı bir örnek teşkil eder.[35]

Hamidiye mahallesinde, kışlaların yakınında oturan ferikin ardında mirasçı olarak eşi Halide ve (ilk evliliğinden olma) iki oğlu Hasan ve Hüseyin kalmıştır. Terekesinin net toplamı 34.546 kuruştur. Merhum muhtemelen son günlerinde yatağa düşmüştür: Bir "aşıcı"ya ve bir "eczacı"ya olan borçlar bunun kanıtıdır.

Görece sade olsa da, ferikin yaşadığı ev o dönemin kurallarına tamamen uygundu. Burada Avrupa esinli bir modernliğin izleriyle karşılaşıyoruz. Başka eşyaların yanı sıra, biri "mermerli" dört "dolab", iki "kanabe", iki "frenk keçesi", bir "trabez", üç "lanba", bir "kebir ayna", on bir salon "sandalye"si, bir "koltuk", iki "soba ma' takım", misafirlere ve sosyete toplantılarına ayrılmış odada sayılan eşyalar da kayıtlara geçmiştir. Bu mobilyaların yanında kadı, kuşkusuz daha az "Avrupai" olan, ama açıkça daha rahat başka eşyalar da kaydetmiştir: kırk bir büyük "yasdık", beş "şilte", dört "minder" ve dört "sandık".

Ahmed Hilmi Paşa'nın mirasında birkaç silah da vardı. "Kılıç"lar bu küçük koleksiyonun ana parçasıydı. Ferikin, çoğu "sim"li, sekiz kılıcı vardı. Ayrıca iki "av tüfengi" ve bir "Amerika kâri revolver"i vardı.

Silahlara duyulan bu merakı –ister ateşli silahlar olsun ister kesici– ele aldığımız ilk terekelerde de saptamıştık; 1880-1890'larda ölenlerin de çoğunda silah görürüz.

Osmanlı Rumeli'si koşullarında bu olgu kolaylıkla açıklanır. 19. yüzyıl sonunda Balkanlar'daki milliyetçi hareketlerin gelişimi farklı etnik grupların burada birlikte yaşamasını giderek güçleştirmektedir. Selanik'teki ortam hiç de kardeşçe değildir. Açıkça savaşmıyor olsalar da, Yahudiler, Rumlar, Türkler, Sırplar ya da Bulgarlar en fazla birbirlerine hoşgörü göstermeyi başarırlar. Şiddet, dükkânların kapanmasından sonra karanlığa gömülen ve boşalan sokaklarda, her yerde kol gezmektedir. Ayrıca, tek karışıklık inançlar arası sürtüşme yüzünden çıkmaz. Adi suçlar, ev soygunları, sonu kötü biten kahvehane kavgaları, hırsızlığın ardından işlenen cinayetler de yerel basındaki havadislerden anlaşılacağı gibi çok yaygındır.

Silah taşımak gündelik bir zorunluluk olsa da, bazıları için bir taban-

---

35 Sicil 323, s. 307, no 134.

ca, bir kılıç ya da pala taşımanın toplumsal statüyü belirten bir anlamı olduğunu da saptamak gerekir. En varlıklı kişiler kişisel güvenliklerini sağlamaları için genellikle "kavas" tutarlardı, kendi işlemeli ve çok değerli silahları ise esas olarak sportif faaliyetlere yarardı. Yerel burjuvazi arasında özellikle eskrim meraklıları çoktu. Örnek olarak, Nisan 1899'da şehirdeki Sporting Club'ın düzenlediği karşılaşmaları belirtebiliriz. Bu karşılaşmalarda epe dalında şampiyon olan Cuypers ve Carasso'yu yüzlerce Selanikli coşkuyla alkışlamışlardı.[36]

2. Memurlar

19. yüzyıl sonunda terekeleri tutulan, sayıları da fazla olmayan memurların çoğu tuhaf bir tesadüf sonucu muhasebecidir. Servet düzeyleri aynı görevdeki ordu mensuplarından yüksek gözükmektedir. En azından incelenen birkaç terekeden anlaşılan budur. Başka örneklerin yanı sıra, özellikle aydınlatıcı olan ikisini burada belirtelim. İlk örnek "evkaf muhasebecisi" Ahmed Nuri Bey'dir.[37] İkinci tereke ise Selanik'in kuzeyindeki küçük bir yerleşim yeri olan "Langaza mal müdürü" Şevki Efendi'nin eşi Kâmile Hanım'ındır.[38] Bu örnek, olayların kadın tarafını görmemizi de sağlar.

Ahmed Nuri Bey 10 Mart 1891'de vefat etmiştir. İki eşi, terekesinin kaydedilmesi için hemen şer'i mahkemeye başvururlar. Fakat mirasla sadece onlar ilgili değildir. Kadı'nın sözüne inanacak olursak, en "ganiceter hanımdan" merhume Hadice Hanım'dan olma, henüz reşit olmayan oğlu Rifat esas hak sahibidir. Mirasın değeri 113.626 kuruştur. Bu toplamın 99 bini çocuğa gidecektir.

Zarif bir adama benzeyen, her zaman modaya uygun biri olan muhasebeci ardında çok sayıda şahsi eşya bırakır. Dolabı nispeten pahalı giysilerle doludur: bir düzineden fazla "setre" (Batılı tarzda ceket), on beş pantolon, on üç kürk. Muhtemelen en beğendiği renk kırmızıdır, çünkü kadı bu renkte bir yüzük, üç ceket ve bir palto sayar. Ahmed Nuri'nin, ayrıca, sekiz "frenk gömlek" ve sıradan olduğu belirtilen on sekiz gömleği vardır. Tuhaf bir şekilde, yalnızca bu sonuncular kadı tarafından "müsta'mel" [kullanılmış] olarak kaydedilmiştir. Muhasebecimiz pek düşkün olduğu frenk gömleklerinden çok bunları kullanıyor olmalıdır.

Terekedeki diğer kişisel eşyalara gelince bunların en çarpıcıları bir dürbün, yarım düzine kadar değerli yüzük, bir çift elmas kol düğmesi, ticari

---

36 *Journal de Salonique*, 24 Nisan 1899.
37 Sicil 316, s. 75-79, no 168.
38 Sicil 322, s. 359, no 801.

değeri çok yüksek beş kalem açacağı, bir gözlük, bir altın saat, üç işlemeli kılıç ve bir tabancadır. Kuşağının çoğu erkekleri gibi Ahmed Nuri de sürekli nargile içerdi; terekesinde nargile ve nargileyle ilgili çeşitli nesneler vardır. Birkaç top da kumaşa sahip olduğunu saptamaktayız: beş top "basma", bir top "sof", bir top "çuha".

Bu kişisel eşyalardan başka, terekesinde mobilyalar ve diğer ev eşyaları da vardır. Burada da Avrupai üslup Doğu zevkleriyle az çok bir aradadır. Otuz kadar "yasdık" ve "minder" vardır ve belki de evde bulunan bir düzine "sandalye"den ziyade bunlar kullanılmaktadır. Üçü alçak altı masa, on bir halı, üç şamdan ve birkaç lamba dekoru tamamlar. Mutfak eşyaları konusunda Ahmed Bey'in tercihi epeyce gelenekseldir: "güveç"ler, "sahan" ve "tencere"ler, çatal bıçaklar, pirinç "tepsi"ler. Bir çamaşır kazanı ve bir leğen, muhtemelen hizmetçilerin yaptığı ev işlerini kolaylaştırır. Ayrıca, borulu büyük bir soba ("soba ma' boru") ve üç "mangal" evin ısınmasını sağlar.

Ahmed Nuri elbette çok zengin değildi. Yine de kadınlarına rahat bir yaşam sunabilmişti. Terekesinde sayılan at arabası –kadı bunun bir kupa olduğunu özellikle belirtir– refahının en belirgin göstergelerinden biridir.

Kâmile Hanım, sağlığında, kocası muhasebeci Şevki Efendi ve küçük çocukları Mehmed Ali ve Fatma ile birlikte Mu'id Alaeddin mahallesinde oturuyordu. Yaklaşık 37 bin kuruş olan mirasının Ahmed Nuri'ninkinden az olduğu ortadadır. Yine de mallarının envanterinden, en azından evkaf muhasebecisininki kadar rahat bir yaşamı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kâmile Hanım'ın servetini niteleyen, çarşaf, havlu, vs. ile mutfak ve sofra malzemelerinin bolluğudur. Bunlar o kadar çoktur ki, ziyaretlerin ve şölenlerin Şevki Efendi'nin gündelik yaşamından eksik olmadığını haklı olarak düşünebiliriz. Kadı özellikle elli kadar "tabak", iki düzine "bardak, kadeh", birkaç "şişe" sayar. Bir "nuhas [bakır] semaver", çok sayıda "fincan ve şeker tabağı" ve "tepsi"ler, Kâmile Hanım'ın misafirlerine çoğu zaman evde yapılmış reçelle birlikte çay ya da kahve ikram ettiğini göstermektedir. Önemli konuklar için merhume bir dolap içinde zarflarıyla birlikte dokuz fincandan ve büyük bir tepsiden oluşan "sim"li bir kahve takımı bulundurmaktadır.

Şevki Efendi'nin düzenlediği yemekler sırasında davetliler eşinin yaptığı işleri hayranlıkla izleme fırsatı buluyorlardı: "Sırmalı çevre"ler ve altın iplikle ince ince işlenmiş "telli yemek havlusu" gözler için bir ziyafet olmalıdır. Kâmile Hanım'ın "sandık"larında ayrıca, çeşitli kullanım için çok sayıda "suzeni işleme boğça, sırma işlemeli kadife boğça", "havlu", "yasdık yüzü", "basma"dan ya da sim veya sırma işlemeli "yorgan" da vardı.

Bu eşyaların çoğu muhtemelen merhumenin çeyizine aittir. Bunların çeşitli ve çok sayıda olmasından, Kâmile Hanım'ın da, toplumun üst tabakasının diğer kadınları gibi, dostlarını ve akrabalarını saygın bir şekilde kabul etmeye uygun donanıma sahip olduğu anlaşılır.

Şevki Efendi, Kâmile Hanım'la evlenerek kuşkusuz iyi bir tercih yapmıştı. Merhume, ev ekonomisi alanında çok donanımlı, mükemmel bir ev kadınıydı. Özellikle kadı'nın kaydettiği mallar arasında bulunan bir "köhne dikiş makinesi", çeşitli kumaş parçaları, özellikle "atlas" ve "kàdife"ler buna kanıttır. Bunlar belki de eski giysilerde onarım yapılmak için kullanılmaktadır. Ayrıca, Kâmile'nin bir "kazgan"ı ve bir "çamaşur leğeni" vardı. Fakat haftalık temizlik için belirli düzeydeki aileler gibi Şevki Efendi ailesi de dışardan bir temizlikçi kadın tutuyor olmalıdır.

Selaniklilerin çoğu gibi Kâmile Hanım'ın da birkaç mobilyası vardı. Yine de terekesinde birkaç "modern" ev eşyası bulunmaktadır: iki "kanabe", biri "sim"li iki "ayna", bir "konsol ma' taş, bir "karyola" ve bir "rehavili sa'at". Geri kalan eşyası genelin dışına pek çıkmaz: "şilte 9" ve "yorgan 9", "yasdık 35", "mangal 2", "perde 16". Son olarak da eşyaları arasındaki "meşin beşik" ve "tahta beşik"i sayalım. Kâmile'nin, Mahmed Ali'yi ve Fatma'yı yetiştirecek vakit bulamadan, genç öldüğünü varsayabilir miyiz?

3. Esnaf

19. yüzyıl sonu esnafının tereke defterleri, bu incelemenin ilk zamansal kutbu olan 1840'lardan itibaren en az evrim geçirenler arasındadır. Kadı, elli yıl önce yaptığı gibi, esas olarak ölenin mesleki alet edevatıyla ilgilenmekte, kişisel eşyaları ya da ev eşyaları bu listelerde çok ender görülmektedir. İşte bu yüzden, zanaatkârların evlerinin Batılı yaşam tarzından ne ölçüde etkilendiğini kesin olarak saptamak bizim için zordur. Bununla birlikte, elimizdeki bazı göstergeler soruna genel bir yaklaşımı mümkün kılar.

Öncelikle, hali vakti yerinde olan esnaf ile terekesi yakınlarını endişelendiren esnafı birbirinden ayırmak uygun olur. 1880-90 arasında birincilerin serveti ortalama yaklaşık 5 bin kuruş artmışken, ikinci gruptakilerin serveti 500 kuruşu ender aşar: Önemli bir fark. Genel kural olarak, en zengin esnaf ilgilendiğimiz dönemde özellikle kârlı kabul edilen meslekler icra ediyordu. Tersi şaşırtıcı olurdu! Burada iki karakteristik örnek verelim. Birincisi bir "peştemalcı"dır[39]; peştemalcının mesleği alaturka ya-

---

39 Sicil 305, s. 42-43.

şam tarzına sıkı sıkıya bağlı olduğundan bu vaka çok daha ilginçtir. İkinci örnek bir "debbağ"dır.[40]

Ahmed Subaşı mahallesinde oturan Hasan oğlu Hüseyin Ağa (Ağu) kalabalık bir ailenin reisiydi ve sağlığında loncasının en üretken peştemalcıları arasında yer alıyordu. Muhtemelen de en çok kullanılan malları üretenler arasındaydı.

Hüseyin Ağa sıradan renkler kullanıyordu. Müşterileri, anlaşılan "siyah peştemal" (çift 50) ile "beyaz peştemal" (çift 20) arasında tercih yapıyordu. Buna karşılık, peştemalcımız soylu bir malzeme olan ipeği epeyce fazla kullanıyordu. Kadı "ipek top 2", "kastarlı [beyazlatılmış] ipek top 2", ve "bir mikdar kırmızı ve siyah ipek"saymıştır. Hüseyin Ağa her keseye uygun peştemal satıyordu. Dükkânında en basit modeller de vardı, üstünde daha çok çalışılmış ve değeri nispeten daha yüksek mallar da. Tereke defterine göre, dükkânının özel malı "göbekli" denen havlularla, "kolanlı" diye bilinenlerdi; birincilerin ortasında bir yuvarlak (göbek), ikincilerin ise etrafında geniş bir şerit (kolan) vardı. Peştemallar bir yana, Hüseyin hamam ve el havlusu da imal ediyordu, ama bunlar sınırlı miktardaydı. Terekesinde özellikle beş çift hamam havlusu ("arka havlu çift 5") ve "el havlu adet 26" yer alır.

Kadı ayrıca havlu imalatı için gerekli birkaç malzeme de sayar: Yarım düzine kadar "mekik", iki "çıkrık", bir "çark" ve bir "müstamel tarak."

Hüseyin Ağa'nın terekesinde başkaca şaşırtıcı bir şey yoktur: birkaç mutfak malzemesi, birkaç parça sofra takımı, silahlar, köstekli bir saat. Mobilyalara gelince, bunların sayısı pek azdır. Terekede yalnızca beş "yapağı memlu yasdık", bir "minder", bir "kebir ayna" ve sekiz "sandalye" sayılır. Her koşulda, peştemalcımız birçok Selanikli gibi geleneksel yaşam biçimlerine sadık kalmıştır. Bu açıdan, bu lonca esnafının değişime en az açık olduğunu belirtmekte yarar vardır. Esnafın zengin bir üyesi, bizim Hüseyin Ağu, eski düzenin son dayanaklarından biriydi.

Süleyman oğlu debbağ Timur Ağu'nun terekesi yeniliklere ilkinden daha kapalı bir kişilik saptamamızı sağlar.

Terekesinin yazıldığı sırada (15 Zilhicce 1295/10 Aralık 1878) beş küçük çocuk babası olan Timur Ağu'nun görünüşe bakılırsa hiç alet edevatı yoktur. Fakat debbağlar loncasına dahil olduğuna kuşku yoktur; çünkü öldüğünde, kadı evinde toplam değeri 12 bin kuruş olan 63 parça deri ("gön") bulmuştur. Borçları ödendiğinde, geriye dul eşi ve çocukları arasında paylaştırılacak 4630 kuruş kalacaktı.

---

40 Sicil 305, s. 25.

Tereke defteri Timur Ağu'nun evinin içi hakkında kesin bir fikre sahip olmamızı ne yazık ki sağlamıyor. Bu envanterde ne bir mobilya ne de gündelik yaşama ait bir malzeme yer alır. Elimizdeki birkaç veriye dayanarak merhumun modernliğin sancaktarı olduğunu düşündürecek hiçbir şeye sahip olmadığını haklı olarak düşünebiliriz Hemen hemen her yerde bulduğumuz silahlar, saatler ya da "alaturka" giysiler dışında, serveti "bağ âlâtı", bir miktar tohum, bir "bargir ma' takım" ve "bağlar"dan ibarettir.

Timur Ağu hem debbağ, hem çiftçi miydi? 1900'e doğru, bu tür bir karma faaliyet oldukça geride kalmış gözükmektedir. Kuşkusuz, meyve ağaçları ya da üzüm bağları sayesinde ailenin gelirini artırmak 19. yüzyılın ilk yarısındaki Selanik'te yaygındı. Fakat elli yıl sonra durum farklıdır. Bağ sahibi Selaniklilere giderek daha az rastlanmaktaydı. Selanik'in yakın çevresindeki şehirleşme tarıma ayrılmış topraklarda görünür bir azalmaya yol açmıştı. Ayrıca, şehirlinin zihniyeti değişmişti. Şehirdeki gelişme birçok yeni "şehir" mesleğine yol açtığından, ay sonlarını denkleştirmek için hayvancılığa ya da tarlada çalışmaya giderek daha az gerek kalmaktaydı.

Timur Ağu'nun yeniliğe pek yatkın olmayan bir zihniyette olduğunu düşünmemize yol açan yalnızca kırsal yaşamla bağı değildir; alacaklılarının listesi de bunu göstermektedir. Bunların çoğunluğu debbağdır. Merhumun tanıdık ağının, geleneğe ve eski yardımlaşma yapısına bağlılığıyla bilinen loncasının sınırlarını pek aşmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Timur Ağu yaşamını meslektaşlarıyla çevrili olarak ve zamanını bahçeleri, atı ve silahları arasında pay ederek sürdürdü. Terekesi okunduğunda, merhumun dönemindeki büyük yenilikleri hiç hissetmediği izlenimine kapılabiliriz. Giysileri bile eskimiş, modası geçmiş şeylerdir. Bu her türlü yeniliğin bilinçli bir reddi midir? Böyle bir reddi varsaysak da, Timur Ağu'nun yeniliklere tamamen kapalı olmadığını da saptamalıyız. Kanıt mı? 63 parça deri, yani mesleki stoku, Amerika'dan ithal edilmiştir ("Amerikan gönü"). Fakat bu alım, debbağ Timur Ağu'nun Batı'ya tek açılımı olmalıdır...

Hüseyin Ağu ya da Timur Ağu gibi nispeten varlıklı esnaf yanında, mali güçlükler altında yıkılanlar da vardır. Bunlara bir örnek: İki küçük erkek çocuk babası Abdullah oğlu saraç Osman.[41] Ölümünden sonra, dul eşi ve çocukları 404 kuruş değer biçilen bir mirasla yetineceklerdir.

Yine de Osman yoksul değildi. Terekesindeki mallar toplam 15 bin

---

41 Sicil 305, s. 46-47.

kuruştur. Bunun 13 bini ailesiyle birlikte oturduğu Kazzaz Hacı Musa mahallesinde bulunan bir eve biçilen değerdir. Ölümünün hemen ertesinde mirasçılarının kendilerini sokakta bulma tehlikesiyle karşılaşmalarının sebebi, Osman'ın ardında ödenmemiş borçlar bırakmış olmasıdır. Anlaşılan bizim saracın işleri iyi değildir. Mesleki stok olarak kadı yalnızca on beş "köhne kaltak" ve bir "heybe" sayar. Bunların toplam değeri 200 kuruşu aşmaz.

Terekesindeki diğer eşyalar yalnızca mütevazı değil, Şarklı bir yaşam tarzına da tanıklık eder. 19. yüzyılın sonunda, Osman her zaman "şalvar" giyiyordu ve Makedonya köylülerinin geleneksel "tozluk"larını ayağına geçiriyordu. Dindaşları gibi o da bir çift piştovla dolaşıyordu. Ev eşyasındaki payına gelince oldukça sınırlıydı. Terekesinde sadece bir "kilim", bir "sandık" ve bir "ayna" vardı.

4. Bir Handa Tek Başına Ölmek

Osman, açıkça para sıkıntısı çekiyor olmasına rağmen yine de bu dünyayı yatağında, etrafında yakınları varken terk etme şansına sahipti. Bazen ölüm aniden gelir, insan tek başına, sevdiklerinden uzaktayken. Özellikle yolcuların başına gelir bu. Çeşitli nedenlerle bir handa uzun süre kalan herkesin başına böyle bir şey gelebilir. 19. yüzyıl sonu kadı sicillerinde bu tür insanların özellikle çok olduğunu belirtmiştik.

Bir hanın müşterisi, her on kişiden dokuzu bir yabancıdır, şehirde ailesinden biri yoktur. Ne yazık ki, elimizdeki belgeler bu "yabancılar"ın kesin özellikleri hakkında bilgi vermiyor. Yolcu mu, tüccar mı, yoksa bekâr göçmen midirler? Terekelerin giriş bölümlerinde bu konuda bilgi yoktur. Malların listesi de genellikle sahipleri konusunda oldukça muğlak bir fikir vermektedir. Yine de, ölenin hangi kategoriye girdiğini genel olarak terekeler sayesinde anlıyoruz. Yolcuların (yani görece kısa bir süre kalmak için hana gelenlerin) terekeleri esas olarak giysiler, silahlar ve oldukça önemli miktarda nakit paradan oluşur. Bu para –evlerinde ölenlerde çok ender rastlanan bir durum– bir yolcuyu ya da iş için Selanik'ten geçmekte olan bir tüccarı tanımamızı sağlayan önemli bir işarettir.

Elimizdeki malzeme, 19. yüzyılın ilk yarısında tutulmuş tereke defterleri gibi, bir han müşterisinin servetinin karakteristik özelliklerini anlama imkânı verir bize. Ahmed Süleyman Efendi,[42] Tanaş[43] ve Yorgi[44] örneklerden birkaçıdır. Bununla birlikte, bu örnekler sayesinde yalnızca

---

42 Sicil 305, s. 11.
43 Sicil 305, s. 25-26.
44 Sicil 305, s. 31.

19. yüzyıl sonuna doğru hanlarda yaşayan insanlar hakkında bir fikir edinmekle kalmayız, dahası, 1840'lardan itibaren durumun nasıl değiştiğini de görebiliriz.

Yanya'dan gelen Kahraman oğlu Sabık Köprülü başı Ahmed Süleyman Efendi, Çukur Hanı'nda ölür. Terekesini yazmakla görevli kadı, özel bir durumla karşı karşıya olduğunu muhtemelen hemen fark etmiştir. Ahmed Süleyman Efendi diğer han sakinlerinden farklı bir profil sunar. Genellikle handa ölenlerin bölgede mirasçıları yoktur ve servetleri her zaman devlet hazinesine gider. Fakat bizim Yanyalı'nın Selanik'te mirasçıları vardı. Ahmed Efendi iki eşliydi ve beş kız babasıydı. Selanik'te bulunan eşlerden biri, Melike, vefat sırasında hamileydi. Ne yazık ki, Ahmed Efendi yeni doğan bebeği kucaklayamadı.

Ahmed Süleyman Efendi handa uzun süre kaldı. Birçok eşya kalıcı bir yerleşmeye işaret eder: iki "basma yorgan", "pembe memlu şilte", bir "kilim" ve iki "seccade", ayrıca iki "minder" ve bir düzine "yasdık yüzü". Ayrıca bir kahve meraklısı olan merhumun gerekli malzemeleri hazırdı. Kadı bir "kahve değirmeni", dört "cezbe", birkaç "fincan ma' zarf"ı kayıtlara geçirmişti.

Peki, Ahmed Süleyman Efendi Selanik'te ne arıyordu? Eşini mi ziyaret ediyordu? İş için mi oradaydı? Cevaplaması güç. İki varsayım da mümkün. Yine de oradan eli boş ayrılmayı düşünmediği kesindir. Terekesindeki 15.733 kuruş onun Makedonya'da önemli alışverişler yapmaya hazırlandığını ya da Yanya mallarını orada sattığını düşündürecek kadar önemlidir.

Pazarcık doğumlu Dimitri oğlu Tanaş, pazarın ortasındaki Türkoğlu Hanı'nda ardında hiç mirasçı bırakmadan ölür. Bir at, bir sandık ve birkaç giysi dışında terekesi –yaklaşık 2 bin kuruşluktur– tamamen mutfak eşyalarından ve oldukça önemli sayıda sofra malzemesinden oluşur. Özellikle, bir "havan", on kadar kapaklı, kapaksız tencere, on beş "tabak", on "kaşık, birun", iki "tabe", dört "tepsi", "kadeh ve şişe ve sa'ire" vardır. Müteveffa sağlığında profesyonel bir ahçı mıydı? Açıkça belirtilmiş olmasa da, elimizdeki belgeden Tanaş'ın bu çevreyle sıkı ilişkiler içinde olduğunu varsayabiliriz: Mirasının kalan kısmında, başka şeylerin yanı sıra tavernacı Yorgi'den 849 kuruşluk bir alacak vardır. Muhtemelen Tanaş, Türkoğlu Hanı'nın "müdavimleri" arasında yer alıyordu. Pazarcık göçmeni olan Tanaş, şehir merkezindeki bu handa bir yatak bulmuş olmaktan kuşkusuz mutluydu.

Hristo oğlu Yorgi, Selanik'in kuzey batısındaki küçük bir yerleşim yeri olan Kilkiş'ten yedi "deve"lik bir sürüyle gelmiştir. Hayvan ticareti için stratejik bir nokta olan Vardar Kapı yakınındaki Mustafa Ağa'nın hanına iner. Hayvanlarını orada satma niyetinde midir, yoksa onları başka yere

götürecektir de Mustafa Ağa'nın hanı sadece bir geçiş noktası mıdır? Bunu asla bilemeyeceğiz. Yorgi işini göremeden ölür. Beytü'l-mal kârlı çıkmıştır: Develerin ticari değeri 6645 kuruş olarak saptanır ve müteveffanın hiç mirasçısı yoktur, en azından kadının bildiği kadarıyla yoktur. Develer bir yana, birkaç "çuval" ve bir "köhne kebe" dışında hiçbir şey bırakmaz ardında Yorgi. Devecinin Selanik'te oyalanmak istemediği sonucunu buradan çıkarabiliriz.

Bu birkaç örnek, 1880-1900 yıllarında Osmanlı Rumeli'sinin hanlarında kalan müşteriler hakkında bir fikir verse de, tipik yolcu profili çizmemizi sağlamaz. 19. yüzyıl sonunda, gelip geçen yabancıların bulundukları tek yer hanlar değildi. Eskiden Vardar Kapı'daki hanlara giden varlıklı müşteri, şimdi deniz manzaralı, temiz ve konforlu tek kişilik odaları olan rıhtım otellerine iniyordu. Avrupai tipteki bu otellerin atılımı yine de hanların bomboş kaldığı anlamına gelmez. Tam tersine: Batı mahallelerindeki hanlara gelip giden hâlâ çoktu. Fakat müşterilerinin profili artık aynı değildi. Çoğunluğu iç bölgelerden Selanik'e iş için gelmiş olan köylülerdi. Deveci Yorgi de öyleydi.

Yeni şehir merkezindeki lüks otellerin müşterilerine gelince, bunlar kadı sicillerinde neredeyse hiç yer almaz. İstanbullu bir "mühendis" olan ve "Tahtakale'de börekçi dükkânında" ölen Abdi Efendi bir istisnadır.[45]

Öldüğünde, mühendisin üstünde görece önemli miktarda para vardı: 2508 kuruş (yani toplam servetinin % 75'inden fazlası). Fakat borcu da çoktu. Alacaklıları arasında özellikle bir meslektaşı ("mühendis Selim Efendi'ye 904 guruş"), bir terzi ("derzi İstamat'a 332 guruş"), bir kunduracı ("kunduracı Todori'ye 205 guruş"), bir bakkal ("bakkal Anastas 300 guruş") ve üç kişi daha ("Yahya'ya, Rıza Efendi'ye, Ferid Efendi'ye") vardı. Toplam borcu 1308 kuruştu.

Bu mühendisin nerede oturduğunu bilmiyoruz. Kişisel mallarının listesi epeyce uzun süre kalmak için hazırlıklı olduğunu gösterir. "Şilte"ler, "cibinlik", "don gömlek", birkaç tabak çanak ve bir "tencere" bu durumu doğrulayan belli başlı eşyalardır. "Mühendis"in Vardar Kapı'daki hanlardan birine inmiş olması pek mümkün değildir. Köylüleri, atları ve develeri, az kazançlı insanların renklendirdiği kalabalığı ile böyle bir yer "beyler" için değildir. Yolculuk giysilerine bir bakış bizim Abdi'nin, Tanaş ya da Yorgi gibi kişilerle ortak hiçbir yanının olmadığını bize gösterir. Bir "palto", bir "pantol", bir "yelek" ve bir "cedid botin çift" ile o, daha ziyade Avrupa'dan gelen dergilerde görülen, son moda, şık erkeklere benziyordu.

---

45 Sicil 305, s. 20.

5. Hastanede Tek Başına Ölmek

19. yüzyıl sonunda, bir hastane yatağında ölenlerin sayısı oldukça yüksektir. Bu alanda, elimizdeki belgeler iki olası durumu ayırt etmemizi sağlar. Birincisi, Selanik'te tedavi olmak için başka yerlerden gelen "yabancılar"dır; ikinci grupta, şehirde oturan fakat hepsi de çok yoksul olan kişiler yer alır. Aşağıdaki örnekler en karakteristik olanlardandır. Abdullah oğlu Mustafa,[46] Serkez Efendi[47] ve Hacı Hüseyin oğlu Süleyman Efendi[48] birinci kategoriye dahildir.

Abdullah oğlu Mustafa, Kosovo vilayetindeki Prizren'den geliyordu. Tereke defterinde yer alan kişisel eşyaları esas olarak giysidir: bir "çuha çepken", bir "yelek", üç "kuşak", bir "nimten", bir "fes", üçer "gömlek, don", bir çift uzun çorap ("dizge") ve birinde eski eşyaların ("ma' köhneler") bulunduğu iki "sandık". Bu eşyaların toplam ticari değeri 200 kuruşu aşmaz. Mustafa pek az şeyle yolculuk etmiştir. Sandıklarının içindeki birkaç şey bir an önce iyileşme ve en kısa zamanda Prizren'e geri dönme ümidini mi gösteriyordu?

İstanbullu olan Serkez Efendi'nin Selanik'e özellikle hastaneye yatmak için geldiği pek söylenemez. Yolculuk sırasında hasta düşmüştür. Toplam yaklaşık bin kuruş tutan mallarının envanteri arasında, başka şeylerin yanı sıra 300 kuruşluk "ka'ime"lerin varlığı bu ihtimali güçlendirmektedir. Merhumun Avrupai tarzda birkaç giysisi de vardı. Bu giysiler o kadar az ki, Serkez Efendi'yi Selanik'ten geçmekte olan biri kabul etmek hakkımız. Son olarak, eşyaları arasında birkaç silah da kaydedildiğini de belirtelim: "Bıçak", "kılıç" ve "yatağan"; tabancaların çoktan ortalıkta olduğu bir dönemde oldukça etkisiz silahlar!

Üçüncü hastamız Nevrokop kazasından gelir; yerel idarede kâtiplik yapmaktadır. Net 2557 kuruşluk mirası nakit paradan (1872 kuruş), birkaç giysiden, silah (Serkez Efendi'ninkilerden kesinlikle daha az dekoratif), "seccade" ve bir "kahve değirmeni"nden ibarettir. Bunun anlamı, Hacı Hüseyin oğlu Süleyman Efendi'nin de Selanik'te uzun süre kalmak gibi bir niyetinin olmamasıdır.

İkinci kategorideki yerli ve yoksul hastaları temsil edenler, Mustafa oğlu Mahmud[49] ve Yüzbaşı Emin Efendi'dir.[50] İlkinin mirası net 55 kuruştur ve bir "tepsi" ve bir "sa'at"ten ibarettir. İkincinin serveti toplam

---

46 Sicil 305, s. 15.
47 Sicil 305, s. 14.
48 Sicil 305, s. 33-34.
49 Sicil 316, s 64, no 146.
50 Sicil 316, s. 69, no 156.

209 kuruş ve 4 para değerindeki bir "don", bir "köhne fanila", bir "müsta'mel botin çift", bir "yelek", bir "pantol" ve bir "fes"ten ibarettir.

❐

1840'larda Selanikliler belirgin kırsal çizgileri olan bir çevrede yaşarlarken, elli yıl sonra karşımızda gerçek şehirliler vardır. Genel kural olarak, 19. yüzyıl sonu terekelerinde ne hayvan vardır, ne de bağ bahçe. Kaydettiğimiz birkaç istisna –özellikle Çolak Ali Ağa'nın terekesi söylediğimiz gibi, yalnızca kuralı doğrular.

Buna paralel olarak, 1840'ların özel uzamını niteleyen tekbiçimlilik yüzyıl sonunda artık yoktur. Varlıklı evlerle mütevazı evler arasındaki fark artık önemlidir. Birinciler her türden eşyayla doluyken, ikinciler bu akımı ancak önemli bir gecikmeyle izlerler. Avrupai tarzdaki mobilyaları ve süs eşyalarını ancak zengin evlerinde görürüz. Bununla birlikte, yeni yaşam tarzları eski dekoru ortadan kaldırmaz, ona eklenir. Varlıklı Selaniklilerin ev ortamı açıkça bir ikilik gösterir: Masalar ve sandalyeler aynı uzanın içerisinde yere konmuş sinilerle birlikte var olur. Gündelik yaşam içerisinde, "alaturka" tarzda yemek yenir; istisnai durumlarda (ziyaretler, davetler) yemek salonundan yararlanılır.

Toplumsal-mesleki ayrılıklar da yaşam tarzlarının farklılaşmasıyla birlikte artar. Rahat bir ev ortamında yaşamayı seven "modern" bir bürokrasi ortaya çıkarken, başka Selanikliler çok mütevazı yaşam koşullarıyla yetinmek zorundadır. Özellikle subayların ve esnafın durumu böyledir. Subaylar arasında, öldükleri sırada, aylardır maaş almayanların sayısı çoktur. Esnaf ise özellikle yeniliklere karşı kapalılığıyla dikkat çeker.

Bununla birlikte, değişimler kalıcılıkların üstünü örtmemelidir: İkamet yerlerindeki istikrar. "Aile modeli"ndeki istikrar. Demografik davranışta istikrar. Hüseyin Hüsni Efendi'nin okuduklarının tanıklık ettiği gibi, geleneksel kültüre bağlılık. Eski yaşam tarzlarına ve nesnelere bağlılık. Selanik Müslümanları modernleşmeye bağlı yeni mesleklere seve seve yönelmiş olsalar da, şehirlerinin dönüşümüne aktif olarak katılıyor olsalar da, bu 19. yüzyıl sonunda henüz tercihlerini kesin olarak yapmamışlardı. Mahallelerinin yükseklerde ya da yamacın ortalarında bulunması belki bunun bir nedeniydi. Geçmişte şehre hâkim bölgeleri seçmiş olduklarından artık limandan uzakta, demiryolu garından uzakta, tramvay hattından uzakta, rıhtımdaki klüp ve birahanelerden uzaktaydılar. Birkaçı yeni şehirde oturuyordu. Fakat çoğu şehri nöbetçi kulübelerinin tepesinden seyretmekle yetinmekteydi.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRANSIZ KOLONİSİ

Nantes'taki Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşivlerinde bulunan ve ölüm sonrasında tutulan envanterlerin sayısı çok sınırlıdır. 1869-1910 arasında Selanik'te ölen kişilerle ilgili toplam yalnızca 49 belgeye rastlarız. Arada kırk yılı aşkın bir süre olması ve ölenlerin sayısının azlığı, bu malzemenin kullanımını nispeten güçleştirir. Tek bir yıl için onlarca örnekle karşılaştığımız Osmanlı belgelerinin tersine, Nantes'taki koleksiyonda kullanabileceğimiz belge sayısı yılda 1,2'dir.

Şunu da söyleyebiliriz: Selanik'teki Fransız kolonisi kalabalık değildi. Aralık 1882'de, Fransız konsolosu, bakana "Selanik'te Oturan Yabancılar Tablosu"nu göndermişti. Bu belgeye göre, Fransız kolonisi o tarihte yalnızca 112 kişiydi (yani 36 erkek, 38 kadın ve 38 çocuk). Bu öyle az bir rakamdır ki, "bir konsolosluk mahkemesi oluşturmak bile güçtür."[1]

A. EKONOMİK VE TOPLUMSAL PROFİL

Elimizdeki belgeler, çok sayıda olmasa da, koloninin toplumsal profilini saptamamızı sağlar. Özellikle Makedonya metropolüne yerleşmiş bu Fransızların mesleki faaliyetleri ve servet düzeyleri hakkında bizi bilgilendirir.

Ölenleri gelir düzeyine göre sınıflandırırsak toplumsal-mesleki kategoriler kolaylıkla saptanır. Buradan kaynaklanan tabakalaşma en klasik olanıdır. Sıralamanın tepesinde tüccarlar ve serbest meslek sahipleri (doktorlar, dişçiler, fotoğrafçılar) vardır. Esnaf (kazancılar, terziler, kasaplar, dülgerler) ve demiryolu işçileri orta gelir düzeyini oluşturur. Ölçülü bir yaşam süren Fransızları özellikle müdürler ve hizmet alanında çalışanlar arasında aramalıyız. Bununla birlikte, bazı gruplar içinde önemli sapmalar gözlem-

1 *AMAEF*, CCC, Türkiye, c. 28, Selanik, A. Dozon'un mektubu, 15 Aralık 1882.

lenir. Özellikle esnafın durumu böyledir: Burada, mirası ancak 63 Frank olan bir dülger çıkar karşımıza, oysa ki bir tüccar-terzinin mirası 24 bin frank'ı aşar (bırakılan en yüksek miras). Son olarak belirtelim, elimizdeki malzemede *sınıflandırılması güç* bazı vakalar da görülür. Örnek olarak Allatini değirmenlerinin müdürü ve eşini, Fransız Konsolosluğu kançılarını ve bir din adamını gösterebiliriz.

Fransızların bıraktığı miraslardan zorunlu olarak kesilen borç çok azdır. Bu, söz konusu kişilerin ölümlerinden önce borçlarını temizlemeye dikkat ettikleri anlamına değil, daha ziyade yükümlülüklerinin her zaman kançılarya dosyasında yer almadığı anlamına gelir. Gerçekten de, olası alacaklılar ancak mirasçılar yükümlülüklerini yerine getirmediklerinde ortaya çıkıyordu. Mirasçı olmadığında ise müteveffanın borçlarını ödemesi gereken konsolostu. Özellikle tüccar-terzi Jean Labarthe'ın ve öğretmen Fernand Parraud'nun durumu buydu.

Bordeaux doğumlu olan birincisi 3 Temmuz 1885'te Rıfat adlı biri tarafından yaralanıp Selanik'teki Fransız hastanesinde 40 yaşında ölür.[2] "Müteveffa Jean Labarthe hesabına Selanik'teki Fransa konsolosluğu kançılaryasının ödediği harç, harcama ve borç bordrosu" başlıklı bir belge dosyaya eklenmiştir ve 20 Ekim 1886 tarihi itibarıyla bu rakam toplam 1227 frank, yani miras toplamının yaklaşık % 5'idir.

26 Kasım 1908'de ölen Fernand Parraud Hamidiye mahallesindeki üç odalı bir evde tek başına yaşıyordu.[3] Çocuğu ve sorumluluğunu üstlendiği bir eşi de olmadığından, mantıken oldukça rahat bir yaşam sürdürüyordu. Dosyasındaki tek bir kâğıttan, maaş tutarını ve kirasını öğreniriz. Birincisi 70 frank, ikincisi ayda 30 franktır. Ayda 40 franklık bir marja rağmen, öğretmenimiz öldüğü sırada 220 frank borçludur, yani aşağı yukarı mirasının toplamı kadar.

Labarthe da, Parraud da bir projeyi finanse etmek için ya da bir teşebbüsün altından kalkabilmek için, tek bir amaç için borçlanmış değillerdi. Her iki vakada da borçlar gündelik yaşamın sıradan ihtiyaçlarına denk düşüyordu.

Bekâr ve görece varlıklı olan terzi kahvehanelerin, birahanelerin ve diğer sosyal mekânların tutkunuydu. Giderlerinin listesini dikkate alırsak, bütün yemeklerini dışarda yiyordu ve uzun süre aynı yere gitmişti. Örneğin 1885 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Kokranti-Hristo otelinde yemek yemişti ve 182 franklık bir "veresiye hesabı" kalmıştı. Aynı yılın Haziran ayında, Alhambra otelinin restoranına gitmişti (85 frank). Jean La-

2 *AMAEF- Nantes*, Selanik Konsolosluğu, dosyo no 78.
3 *AMAEF- Nantes*, Selonik Konsolosluğu, dosyo no 79.

barthe başka yerlerde de tanınan biriydi. Öldüğünde Café du Commerce'e 29,25 frank, Prassopulo birahanesine 37 frank, Georgiadis birahanesine 48 frank borcu vardı.

Parraud'nun ise ihtiyaçları daha mütevaziydı. Belli başlı alacaklıları bir bakkal, bir kasap, bir fırıncı, bir şarap satıcısı ve bir terziydi. Bunlar kuşkusuz gündelik alışverişini yaptığı ve ona veresiye mal satmaya razı olmuş mahalle tüccarlarıydı. Bakkalda ya da kasapta "hesabı olmak", yakın bir geçmişe kadar Selanik'te pek yaygın bir alışkanlıktı. Görüldüğü kadarıyla bu gelenek 20. yüzyıl başında gelişmiş olabilir. Şer'i mahkemenin tereke defterlerinde bu tür borçlar ancak 1900'ler civarında önemli bir yer işgal etmeye başlar.

Ne yazık ki, Nantes'taki kançılarya belgelerinin ilgili kişilerin şahsi tarihi hakkında bize söyleyebileceği neredeyse hiçbir şey yoktur. Bu 49 Fransız niçin Selanik'te yaşamış ve ölmüştür? Bile isteye yapılan bir tercih midir? Rahat rahat gezip dolaştıkları bir güzergâh üzerindeki basit bir durak mıdır Selanik? Muhtemelen, Doğu'da servet avına çıkmış Avrupalıların başına böyle bir yolculukta çok şey geliyordu. Bununla birlikte, elimizdeki malzemede yalnızca iki "gezgin" görülmektedir. Birincisi Ernest Leydet adlı bir kasaptır. 26 Ocak 1888 tarihinde Selanik Fransız hastanesinde, ardında mirasçı bırakmadan ölen bir bekârdır.[4] Ölümü sonrasında tutulan envanterde başka malları arasında Bulgaristan'daki Fransız Başkonsolosluğu'na kayıt belgesi de bulunmaktadır; bu belge Leydet'nin Selanik'e gelmeden önce bu ülkede uzun süre yaşamış olduğunu kanıtlamaya yeter. İkinci örnek, Armande Erreussard adlı bir kadındır. Madam Regina Ertratchter'in işlettiği evde 19 Nisan 1907'de ölmüştü.[5] Paris'ten alınmış iyi hal kâğıtlarının yanı sıra İstanbul'daki Fransız Konsolosluğu'ndan alınma bir pasaportu da vardı.

Ernest Leydet ve Armande Erreussard bekâr ölmüşlerdi; ne eşleri, ne de bakmakla yükümlü oldukları çocukları vardı. Bir aile kurmuş olsalardı daha mı az dolaşırlardı? Bu soru bir başka soruyu da beraberinde getirir. Göçmenlerin ailevi durumu neydi? Bekârlıktan yana bir tercihleri mi vardı, yoksa evliliği seçerek normlara uygun mu yaşıyorlardı?

Bu açıdan belgelerimizde bekârların sayısının nispeten çok olduğunu saptamak çarpıcıdır. 14 kişi (yani % 28,5), bilinen mirasçı olmadan, tek başlarına, ya evlerinde –genellikle mobilyalı bir tek odadır– ya da Fransız

---

4 *AMAEF- Nantes*, Selanik Konsolosluğu, dosya no 78.

5 *AMAEF- Nantes*, Selanik Konsolosluğu, dosya no 77. Mesleki faaliyeti belirtilmemiştir. Fakat çok çeşitli eşyanın bulunduğu gardırobu dolayısıyla fiziksel görünümünün önem taşıdığı düşünülebilir.

hastanesinin bir yatağında ölmüştü. Başka örneklerin yanı sıra Jean Labarthe, Ernest Leydet ve Armande Erreussard'ın ölümü böyle olmuştu.

Bu gerçek bekârların yanında, yasa karşısında bekâr olan ama gerçekte birlikte yaşayanlar da vardır. Belgelerimizde en azından iki gayrimeşru çift görülüyor.

Bunlardan birincisi, uzun yıllar birlikte yaşayan, Moulin Français'de doğrama ustası olarak çalışan Pierre Beaux ve Maria Argirio çiftidir.[6] Bununla birlikte, ciddi bir hastalık sonucu 25 Ocak 1899'da Beaux öldüğünde Maria, Beaux'nun meşru eşi görünüyordu. Son dakikada yapılan bu düğün, ne denir kaygısıyla yapılmamıştı. Doğrama ustasının durumu kurala bağlama isteği, kuşkusuz, eşinin başının idareyle belaya girmesini önlemek ve mallarından yararlanmasını sağlamak içindi.

Belgelerimizdeki ikinci gayrimeşru çift olan ve 5 Aralık 1888'de ölen bakırcı François Joseph Leroy ile Bayan Irène Mazzolini örneğinde ise evlilik hiç akdedilmemiştir.[7] Konsolos, ilişkileri hakkındaki her türlü yorumu özenle engeller, aşikâr bir rahatsızlıkla François Joseph'in Bayan Irène Mazzolini ile "birlikte yaşadığı"nı belirtir. Belgenin sonundaki imzasından anlaşıldığı kadarıyla aynı kaygıyı kadın da duymuştu. Gerçekten de, envanteri kaleme alan kişi kadını bir kez bile müteveffanın adıyla anmamışken, kadın imzasını "Irène Leroy kızlık soyadı Mazzolini" diye atar. Böyle durumlarda miras sorunları nasıl çözümlenir? Bir mülkün intikali söz konusu olduğunda konsolosluk yetkilileri *hukuksal* olarak var olmayan bir çifti pek kabul etmezlerdi; fakat hayatta kalanın yaşam koşullarının da aniden değişmesini engellemek gerekirdi. Dolayısıyla Bayan Mazzolini yalan söylemek ve bütün mobilyaların ve diğer ev eşyalarının kendi özel mülkü olduğunu açıklamak, müteveffanın ise yalnızca çalışma araçlarına, bir tüfeğe, gümüş bir saate ve yıpranmış giysilere sahip olduğunu söylemek zorundaydı. Doğal olarak, konsolosluk görevlisi hiçbir yere "sahte beyan" ibaresi düşmez. Fakat işi olan bir adamın yaşamı sırasında bir silahtan ve yırtık pırtık birkaç giysiden başka bir şeye sahip olmadığını düşünmek güçtür. Müteveffaya atfedilen eşyaların Bayan Mazzolini'nin zaten talep edemeyeceği eşyalar olması yalan varsayımını güçlendirir: saat, tüfekler, erkek giysileri, bakırcılık aletleri.

Bu evlilik dışı çiftlerin ikisinin de en mütevazı bütçeliler arasında yer alıyor olması çarpıcıdır. Beaux'nun mirası 63 franktır ve Leroy ardında 318 frank değerinde mal bırakarak ölmüştür; kuşkusuz, ikisi de eşleriyle oldukça ölçülü yaşamlar sürdürmüşlerdi. Doğrusu, tersi şaşırtıcı olurdu.

---

6 *AMAEF- Nantes,* Selanik Konsolosluğu, dosya no 77.

7 *AMAEF- Nantes,* Selanik Konsolosluğu, dosya no 78.

Toplumda belirli bir itibara sahip ve varlıklı kişilerin birlikte yaşamaktan yana olmaları nasıl hayal edilebilir? Elimizdeki belgeler bunu büyük ölçüde kanıtlamaktadır. Toplumsal basamaklarda yukarılara doğru çıktıkça burjuva yaşam normları kendini daha çok hissettirir: çeyiz, evlilik, çocuklar, aile yaşamı. Bu çevrelerde, nikâh duası olmayan ilişkiler çoğunlukla gizli, yasadışı kalır. Özellikle, Selanik-İstanbul Ortak Demiryolu Hattı'nda baş mühendis olarak çalışan Emile Baumann'ın ve en azından yaşamının sonunda yatak odasını paylaşmış olması muhtemel Bayan Berger adlı birinin durumu böyle olmalıdır. Öğretmen Fernand Parraud'nun böyle yaşadığı düşünülebilir. Ölümünden sonra tutulan envanterde şu ibare vardır: "Bazı kadın giysilerinin bulunduğu iki portmanto."

Evlilik dışı çiftlerin tek özelliği yoksulluk değildir. Yalnızca erkeğin Fransız olması da bir özellikleridir. Irène Mazzolini kuşkusuz İtalyandı; Maria Argirio tam bir Yunan adıdır. Büyük ihtimalle bu çiftler Selanik'te bir araya gelmişlerdi. Yine de, Beaux ve Leroy yerli bir kadınla evlenen tek Fransızlar değildi. Aralarında Sophie Hadji-Georghiou ile evlenen dişçi Victor Roubin; Aikaterini adlı birini eş olarak seçmiş Michel Marc; Anna Liaku adlı bir Rumla evlenmiş olan okul müdürü Georges-Henri Goll; eşinin adı Julie Yorgaki Dimitri Heraklidi olan Jean-Antoine Pignatelli vardı. Birçok Fransız için böyle bir evlilik yerel sosyeteye girişin vizesiydi ve şehre demir atmalarına katkıda bulunan bir tanıdıklar ağına ulaşmalarını sağlıyordu.

Avrupalı göçmenlerin Rum kadınlarla evlenmesi, ancak bu kesime erişebilmelerindendi. Hangi Müslüman baba kızını bir kâfire vermeyi kabul ederdi? Yahudiler de Hıristiyanlarla evliliği reddediyorlardı. Rumlar arasında durum çok farklıydı. Kuşkusuz, Katoliklere karşı hissettikleri antipati derindi ve yüzyıllar öncesine dayanıyordu. Her şeye rağmen her iki taraf da ortak bir inancı paylaşıyordu. Selanikliler ile Batı Avrupalılar arasındaki temas arttıkça bazıları bu evlilikleri bilhassa arzuluyorlardı, zira böylece gelinin ailesi için damatları aracılığıyla Avrupa'yla bağları sıklaştırma imkânı doğuyordu.

B. İKAMET YERLERİ VE KONUT TÜRLERİ

Fransızların miras belgeleri, sistematik olmasa da, ölenin son oturduğu yeri belirtir. Bu bilgiler sayesinde elimizdeki kişilerin büyük çoğunluğunun (49 kişiden 35'i) şehir dokusundaki dağılımını görebiliriz.

Bunların çoğu dağınıktı ve yerli nüfus içinde erimişti. Biri Kamara'daydı (bu mahallede esas olarak Rumlar oturur), bir diğeri Aya Sofya'da, üçüncüsü Gülmezoğlu'nda oturuyordu. İkisi rıhtımdaki Rue Parallèle'de, diğer ikisi Yanık Manastır ve Aya Nikola'daydı. Bu dağılmaya rağmen, ba-

zı bölgelerde gruplaşmalar da görülüyordu. Özellikle on kadarı eski şehrin batı kesimindeydi. Burada ayrıcalıklı iki mahalle vardı: Öncelikle, 1850'ye kadar Selanik'teki Avrupalıların hemen hemen tamamının oturduğu, limanın iki adım ötesindeki Frenk mahallesi; ikincisi, Egnatia Caddesi'nin (Vardar Caddesi) her iki yanında, Frenk mahallesinin kuzeyinde bulunan Vardar denen mahalle.

Fransız konutlarının nispeten önemli bir bölümünün şehrin bu kesiminde bulunması hiç de şaşırtıcı değildir. Selanik'in kalbi burada atıyordu. Limanı ve şehri artbölgeye bağlayan Vardar Kapı'nın yakınındaki bu mahalleler göçmenler için her zaman güçlü bir çekim merkezi olmuştu. Osmanlı olmayanların buraya yerleşmek için ek bir nedenleri de vardı: Ticarete ayrılmış olan bu kesim, Müslümanların, Rumların ya da Yahudilerin yoğun bulunduğu bölgelerin tersine dini bağları ya da anadilleri ne olursa olsun şehirde oturan herkese açık bir bölge oluşturuyordu.

Fransızlar şehrin dış mahallelerinde ve özellikle Hamidiye'de de kalabalıktı. Ölenlerin sekizi, yani toplamın % 16'sı Hamidiye'deydi. Çoğu Allatini Değirmenleri'nde çalışıyordu: Doğrama ustası Pierre Beaux, meslektaşı L. Caillet ve özellikle Değirmenler'in teknik müdürü Emile Privé. Diğer ikisi ise öğretmendi: Georges-Henri Goll ve Fernand Parraud. Hamidiye'deki küçük Fransız kolonisinde bir de rantiye çift vardı: Pignatelliler.

Vardar Kapı'nın ötesinde, batıdaki mahalleler, Avrupalıları doğudaki "şık" mahallelerden daha fazla çekmişe benzemektedir. Ölenlerden yalnızca dördü doğu mahallelerinde yaşamıştı. İçlerinden biri, demiryolu hattının baş mühendisi olan Emile Baumann, çok mantıklı olarak demiryolu garlarının hemen yakınına yerleşmişti. Bu bölgede yaşayan diğer üç Fransız hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmemekteyiz. Josephine Gorus yaşlı bir kadındı ve bir düşkünler evinde ölmüştü; Nestor Lafont ve Michel Marc'ın niçin burada oturduklarını bilmiyoruz.

Fransız Konsolosluğu görevlileri envanter çıkarmak için müteveffanın evine kadar gittiklerinden ve malların listesini oda oda kaydettiklerinden Rumeli metropolüne yerleşmiş Fransızların yaşam çerçevesi hakkında oldukça kesin bilgilere sahibiz.

Küçük evlere yerleşmiş Fransız aileler çok sayıda değildi. Selanik'te tek kişilik odada yaşayan birkaç "pansiyoner" olsa da, ölenlerin büyük çoğunluğu yemek odası, yatak odası ve mutfağı olan evlerde yaşıyorlardı. En yaygın konut modelini "üç odalılar" oluşturuyordu. Bir oda uyumak içindi ve bir diğeri de aile toplantılarına ayrılmıştı. Bu sonuncu görevi yemek odası yerine getiriyordu. Evlerin hemen hemen hepsinde bir yemek odası vardı. Fernand Parraud ya da Nicolas Tardieu gibi bekârlar bile bir ye-

mek odası eşyasına sahipti. Çoğu zaman, yeterince alan olmadığından, koridor bu amaç için kullanılıyordu.

Bu tür konutta kişisel alan çok dardı. İnsan kendini ancak yatak odasında dış dünyadan yalıtabiliyordu. Hatta, tek kişiye ait bir odaya ender rastlanıyordu. Özellikle çocukların durumu çarpıcıydı; kaç çocuk olursa olsun, her zaman tek odada kalıyorlardı. Goll ailesi bu açıdan oldukça karakteristik bir örnektir. Hamidiye mahallesinde oturdukları ev dört odalıydı, odalardan biri salon, diğeri yemek odasıydı; üçüncü odada karı-koca kalmakta, dört çocukları ise –dört oğlan– sonuncu odayı paylaşmaktaydı.

C. EV ORTAMI

Nantes'taki ölüm sonrası envanterler bizi yalnızca Fransızların oturdukları konutların yapısı hakkında bilgilendirmekle kalmaz, onların gündelik yaşamlarını sürdürdükleri maddi çevre hakkında da oldukça belirgin bir fikir verir.

Esas olarak servet düzeylerindeki farklara bağlı bazı ayrıntılara rağmen, Fransız evleri hemen hemen tekbiçimliydi ve Batı'daki yaşam tarzına uygun oldukları aşikârdı.

Yatak odasının temel unsuru elbette karyolaydı. Nantes envanterlerin-
de yer alan ve ahşap ya da demir karyolalar oldukça yüksek ve cibinlikliydi. Aynı döneme doğru şer'i mahkemenin kaydettiği terekelerde cibinliğe çok ender rastlanır. Karyolalar dışında, bu odalarda çeşitli başka mobilyalar da görülür. En çok rastlananları iç çamaşır, giysi ve diğer kişisel eşyalar konan sandıklardır. Ayrıca, ölenlerin çoğu yatak odalarına genellikle bir ahşap lavabo da yerleştirmişlerdi.

Yemek odalarının mobilyası da birbirine benzer: masa, sandalyeler, büfe... Fakat bu oda yalnızca aile üyelerinin yemek yedikleri yer değildi. Genellikle oturma odası olarak da kullanılıyordu. Bu durumda dekorasyon daha çeşitli olabiliyordu. Kanapeler, koltuklar, etajerler ve kütüphanelerle karşılaşırız. Kimi zaman, diğer eşyalar arasında sayılan bir dikiş makinesi, oturma ve yemek odasının aynı zamanda evin hanımının çalışma odası da olduğunu bize hatırlatır.

Bu odaları süslemek için en sık kullanılan eşyalar, tablolar ve duvara asılı her çeşit resimdir. Bu tür eşyalar kadı'nın tuttuğu terekelerde çok ender bulunduğundan daha da dikkat çekicidir. Yüzyılın dönemecinde, en yaygın –ve en ucuz– resimler fotoğraflardır.

Müslümanların terekeleri gibi, ölüm sonrası Fransızların tuttuğu envanterler de beden sağlığıyla ilgili pek az eşya içerir. En yaygın kullanılan eşya genellikle yatak odasında bulunan ahşap lavabodur. Kullanımı, Türk evlerinin hepsinde bulunan "leğen ve ibrik"le aynıdır: Her iki durumda da

bedenin bir kısmı yıkanır (eller ve yüz). Fakat Türklerin bu konuda daha fazla eşyaya sahip olmamalarının nedeni düzenli olarak hamama gitmeleridir. Fransızlar da hamama gidiyor muydu, yoksa bu sorunu kendi özel mekânlarında mı çözmeyi tercih ediyorlardı? Bir banyoya sahip olmak büyük ölçüde ölenin ve ailesinin servet düzeyine bağlı olmalıydı. Bu tür bir odayla karşılaştığımız birkaç ev, elimizdeki envanterlerde kayıtlı en varlıklı kişilerin evleridir. Örnek olarak Emile Baumann'ı ve Privé ailesini verebiliriz. Bununla birlikte, bu zengin evlerinde bile, konsolosluk görevlilerinin "banyo" diye belirttikleri, genellikle ortasında (çoğu zaman çinkodan) bir banyo teknesinin bulunduğu bir odadır. Kimi zaman, bu yer sandık odası olarak da hizmet görür. E. Baumann'ın evinde banyo eski şilte ve somyalarla doluydu.

İncelediklerimizin hemen hemen hepsi sağlıklarında ısınmak için en azından bir odun ya da kömür sobası edinmişti. Dökme demirden ya da çini soba genellikle yemek ve oturma odası olarak kullanılan odada, nadiren yatak odasındaydı. Müslümanlar arasında çok yaygın olan mangalların Fransız evlerinde hiç olmadığını belirtelim.

Ölüm sonrasında tutulan envanterlerdeki çeşitli nesneler arasında kitaplar özellikle dikkati çeker. Gerçekten de, bu kitaplar sayesinde, sahiplerinin entelektüel evreni hakkında bir fikrimiz olabilir. Ne yazık ki, Selanik'te oturan Fransızlar okumayla pek az ilgili gözükmektedir. Ölen 49 kişiden yalnızca üç "kitapsever"le karşılaşmaktayız: Tıp doktoru Prassacachi, Lafont ve mühendis Romuald Séraphin Coste.

Bir Fransız pasaportu olan ancak Rum ana babadan olma doktor Jean Prassacachi Selanik'teki Ortodoks cemaatin en saygın kişilerindendi. 321 ciltlik zengin kütüphanesi ikili kültürel kimliğini açıkça ortaya koyar. Mesleğiyle ilgili eserler dışında, müteveffanın Fransız felsefesi ve edebiyatı üstüne birçok kitabı vardı. Envanterinde özellikle Voltaire'in tüm eserleri (yetmiş cilt), Rousseau'nun eserlerinden bir koleksiyon (yirmi cilt), Racine, Molière, Montesquieu bulunmaktadır. Ayrıca, önemli bir Yunan klasikleri külliyatına sahiptir: Pausanias, Herodotes, Ksenokrates, Homeros, Aisopos, Platon, Aristoteles, Plutarhes, Heliodores, Ksenofon, Anakreon, Sofokles. Son olarak da çağdaş Yunanistan üstüne birkaç eser doktorun yeni devletin gelişimiyle yakından ilgilendiğini düşünmemize yol açıyor. Diğer eserlerin yanı sıra şunları da belirtelim: *Histoire de Missolonghi*'nin iki cildi, Fenerliler üstüne bir kitap, bir *Histoire de la Révolution de la Grèce*, Pouqueville'in *Voyage en Grèce*'i ve aynı yazarın *Histoire de la Grèce*'inin dört cildi.

Doktorun tıp kütüphanesi kuşkusuz bir pratisyenin ilgi alanlarını yansıtıyordu, fakat anlaşılan doktor bazı özel konularda uzmandı. Doktor

Prassacachi göz, deri, damar, karaciğer, akciğer ya da kalp hastalıklarını epeyce kolay tedavi ediyor olmalıydı. Akıl hastalıkları konusunu da iyi biliyordu. Meslektaşlarının çoğu gibi doğum hekimliğindeki son yeniliklerden haberdardı. Son olarak, tehlikeli ateşli hastalıklar üzerine birkaç cilt kitap Selanikli doktorların genellikle malarya vakalarıyla uğraşmak zorunda olduklarını bize hatırlatır.

Kitaplarının listesinden anlaşıldığı kadarıyla G.N. Lafont o kadar entelektüel değildi, Prassacachi'nin kitaplarıyla karşılaştırıldığında uygulamalı tıbba çok daha yakındı. Fakat kütüphanesinin yalnızca tıbbi bölümünün 9 Haziran 1871'de açık artırmayla satıldığını bildiğimizden, kişiliğini bütünüyle saptamak zordur. Müteveffanın ilgisi büyük ölçüde genel tıbba yönelmişti. 63 başlıktan oluşan envanterde özellikle anatomi atlasları, birkaç ciltlik patoloji ve klinik tıp kitabı vardır. Bu genel alanda doktor beş ciltlik bir *Guide du Médecin*'e de sahiptir. Lafont satın aldığı kitaplarda çoğunlukla müşterilerinin ihtiyaçlarını dikkate almış olmalıdır. Bazı başlıklardan, dönemin pratisyen hekimi için alışılmış vakaları fark ederiz: çocuk hastalıkları, doğum tedavileri, cerrahi.

Coste'un kütüphanesini de ancak kısmen bilmekteyiz. Müteveffanın kişisel dosyasında sadece satılan kitapların listesi korunmuştur. Önceki iki kişinin tersine, Coste'un koleksiyonu sıradan okurun hoşlanacağı kitapları içerir. Uzmanlaşmamış bu koleksiyon yine de belirli bir çeşitlilik gösterir. Edebiyat alanında Coste ailesinin gözde yazarı hiç kuşkusuz Alexandre Dumas'ydı. Fakat, envanterde, *Lectures de Lamartine*'in bir cildi, *Catacombes de Rome* üzerine bir eser, *Lectures pour tous* dergisinin çok sayıda cildi, bir *Journal de la jeunesse* ve *Soirées parisiennes*'in on iki cildi de yer alır.

Bir miras belgesinin ilk hedefi, ölenin kaybolabilecek ya da çalınabilecek bütün eşyalarının listesini çıkarmaktır. Çıkarılan envanterin işlevlerinden biri mirasçıların korunmasına yardımcı olmaktır. Ölenin kıymetli kâğıt ve kayıtlarının listesi de bu amaçla çıkarılır. Banka hesapları, tahviller ya da toprak mülkiyet belgeleri konsolosun özen gösterdiği eşyaların başında gelir. Bu belgeler sayesinde ölene ait gayrimenkul mallar hakkında epeyce kesin bilgilere sahip oluruz.

Bütün olarak bakıldığında Selanik'te yaşayan Fransızların ne evi, ne arazisi, ne de başka gayrimenkulu vardı. Küçük esnaf, mütevazı öğretmen olan çoğunun bu tür alışverişlere girişecek imkânı yoktu. Tüccar ve satıcılar ise kuşkusuz, varlıklarını toprağa yatırmak yerine her zaman kullanabilecekleri nakit paraları olmasını tercih ediyorlardı. Bu Fransızların Selanik'e kesin olarak yerleşmeyi arzulamadıklarını da düşünebiliriz. İnsanın köklerinin olmadığı bir ülkede gayrimenkul edinmesi oraya yerleş-

me arzusunun ifadesidir. Selanik'teki kolonide bu arzu yalnızca Rumlarla evlenmiş Fransızlarda görülür. En karakteristik örnek Jean-Antoine Pignatelli'dir; rantiye olan Pignatelli, Yorgaki Dimitri Heraklidi'nin kızı Julie'yle evlidir ve başka mülklerin yanı sıra Hamidiye mahallesinde iki evin de sahibidir.

İlişkileri dolayısıyla yerel topluma dahil olmuş bu Fransızların yanında, Selanik toplumunun her zaman parçası olmuş kişiler de vardır. Bunlar Fransız vatandaşı olan –bir avuç– Selanik doğumlulardır. Daha varlıklı tabakalardan olan bu kişiler çoğunlukla şehirde birçok gayrimenkulun sahibidir. Doktor Jean Prassacachi ve Pelagia Haci Arapi bu kategorinin oldukça tipik örnekleridir. Prassacachi'nin ana-babadan kalma mal varlığında, şehirde bulunan mülklerin yanı sıra Selanik civarında birçok çiftlik de vardır. Pelaghia Haci Arapi ise Panaguda Rum mahallesinde üç evin sahibidir.

Allatini Değirmenleri'nin teknik müdürü Emile Privé, ailevi nedeni olmadan gayrimenkule yatırım yapmış tek kişidir. Özellikle değirmenlerin yakınında, toplam değeri 5135 frank olan üç parsellik bir araziye sahipti.

D. BİRKAÇ TİPİK DURUM

Sahip olduğumuz son derece sınırlı belgelerden yola çıkarak tipik portreler çizmek elbette çok güç. Ölen 49 kişinin her birinin kendi hikâyesi var, her biri benzersiz. Hiçbir miras diğerine özdeş değil. Yine de, tek kişiden "tipik olan"a götüren çizgi çoğu zaman pek incedir. Benzersizlik havasını korumalarına rağmen, aşağıdaki birkaç kişisel tarih çeşitli toplumsal-mesleki konumun nispeten "örnek teşkil edici" açıklamaları olarak kabul edilebilir.

1. Bir Oda Hizmetçisi

Çoğunlukla çalıştıkları yerde barınan ev çalışanlarının ne mobilyası ne de başka ev eşyası vardır. Bütün eşyaları genellikle bir valiz ya da bir bohça tutar. Büfeleri ya da tavaları yoksa da, pek çeşitli olmayan ama geniş bir gardıroba sahiptirler.

Özellikle oda hizmetçisi sıfatıyla Belçika Konsolosluğu'nda çalışan Marceline Roquecave'ı örnek gösterebiliriz.[8] Yaklaşık yüz frank değerindeki mal varlığı esas olarak giysilerden oluşur: jileler, iç donlar, eldivenler, jüponlar, şapkalar, ayakkabılar, gömlekler, önlükler, etekler, korsajlar, paltolar, terlikler. Bu eşyaların çoğu büyük ölçüde envantere işlenmiştir. Ölen hanımın otuz dört gömleği, otuz dört çift çorabı, otuz peçetesi, kırk

8 Ölüm tarihi 9 Şubat 1882. *AMAEF- Nantes*, Selanik Konsolosluğu, dosya no 79.

üç mendili, on bir eteği vardı! Kuşkusuz, bunca giysi bolluğunun temizlik kaygısına denk düştüğünü düşünebiliriz. 19. yüzyıl sonunda çamaşır yıkamak hâlâ en ağır ev işlerinden biriydi ve –en fazla– ayda iki kere çamaşır yıkanıyordu. Yine de Marceline'in her gün etek değiştirdiğini ve yirmi dört saat içinde iki ya da üç mendil kirlettiğini hayal etmemiz güçtür. Bu arada, bu gömlek ve havluların yanında, yalnızca dört iç donu ve altı korsajı vardı.

Bu giysi bolluğu incelediğimiz dönemin ayırt edici bir özelliğidir. Açıkça ifade edilmemiş olsa da, kadı sicillerinde de aynı şeyle karşılaşırız. Fransızların envanterlerinde ise bu durum özellikle "hizmetler" toplumsal-mesleki kategorisinin özelliğidir. Bu özellik kolaylıkla açıklanır. Gerçekten de, nispeten önemli ticari değeri olan miraslarla ilgilendiğinde konsolos giysileri toptan belirtmekle yetinir. Örneğin sık sık şu ibareyi okuruz: "Ailenin iç çamaşırlarının bulunduğu sandık." Fransız yetkililerin Marceline'in durumunda farklı davranmalarının nedeni, burada, giysilerin miras bırakılan tek eşya türü olmasıdır.

Périgueux kökenli olan bu oda hizmetçisi anavatanıyla bağlarını pek kesmemiştir. Konsolos, kâğıtları arasında Périgueux'deki kız kardeşi Bayan Weber'le ilişkisini gösteren belgeler bulmuştur. Marceline'in onun yanına gitme niyeti olabilir. Selanik'te öleceğini nereden bilebilirdi ki?

2. Mesleği Olmayan Bir Kadın

Roquecave gibi örneklerle oldukça ender karşılaşılır. Kançılarya arşivlerinde yer alan Fransız kadınların çoğunun mesleği yoktur; Doğu'ya eş ve anne olarak gelmişlerdir. İlginçtir, koca öldüğünde Fransa'daki yetişkin çocuklarının yanına gitmezler. İçlerinden çoğu bir odada tek başına ölür. Peydals diye çağırılan Dominiquette Bavrère'in hikâyesi bu açıdan en tipik hikâyeler arasındadır.[9]

Dominiquette Selanik'e Tütün Rejisi'nde tamirci olan eşi Nicolas Tardieu ile birlikte gelmiştir. Fakat çift güçlüklerle karşılaşmıştır. Tardieu karısına "bir eşe yakışan yeri vermemekte ve ona karşı kaba davranmaktaydı". Dominiquette de, Bozzolo adlı biriyle utanılacak ilişkilere girmekte tereddüt etmemişti. Bu, bardağı taşıran son damla oldu. 23 Temmuz 1897'de, konsolosluk mahkemesi her iki tarafı da haksız kabul ederek boşanma kararı verdi. Dört ay sonra (24 Kasım 1897) Nicolas Tardieu öldü. Kançılarya arşivlerinde saklanan kişisel dosyasından anlaşıldığına göre, tamirci tek başına, bilinen ve tanınan mirasçısı olmadan ölmüştü. Ölümün-

9 *AMAEF- Nantes*, Selonik Konsolosluğu, dosya no 77.

den sonra mallarının envanteri Reji baş müfettişinin talebi üzerine çıkartılacaktı. Peki ya Dominiquette Bavrère'le evliliğinden olan ve Dominiquette'e emanet edilen üç çocuk? Onlar ne oldu? Tardieu ile ilgili belgelerde bu konuda hiçbir ibare yoktur. Eğer elimizde yalnızca ölüm sonrası tutulan envanter olsaydı, Tardieu bizim için herkesin unuttuğu, ölmüş bir bekâr olarak kalacaktı.

Dominiquette Bavrère on üç yıl sonra, 4 Temmuz 1910'da, yine tek başına, bir odasında oturduğu Constantin Zossides'in evinde öldü. Öldüğü sırada çocukları yanında değildi: Messageries Maritimes şirketinde çalışan Edouard Pierre Marsilya'daydı; Noëlie Isabelle Montpellier'de postanede çalışıyordu; en küçükleri Marcel ise kız kardeşiyle birlikte oturuyordu. Cenaze masraflarını Zossides karşılamıştı.

Dominiquette'in yaşamının son yıllarını geçirdiği maddi ortam çok sadeydi. Odasındaki tek eşya cibinlikli bir demir karyola, boyalı tahtadan küçük bir masa, üç basit sandalye, küçük bir dolap ve üstünde D.T. harfleri bulunan bir sandık. Birkaç giysisine gelince, bunlar, "çok yıpranmış" olarak belirtilmiştir.

Müteveffa "mesleği yok" diye yazılmış olsa da muhtemelen ihtiyaçlarını karşılamak için çalışıyor olmalıdır. Envanterinde bulunan "on iki adet Fransızca okul kitabı", Voltaire'in dilini öğrenmeye hevesli bazı genç Selaniklilere özel dersler verdiğini düşünmemizi sağlar. Bu faaliyet –gerçekten bunu yaptığını varsayarsak– kuşkusuz pek kazanç sağlamıyordu. Öldüğü sırada Dominiquette Bavrère'in toplam serveti 90 frank bile etmiyordu. Konsolosa göre, posta masrafları eşyaların değerinden yüksek olduğundan, müteveffanın eşyalarını Fransa'daki ailesine göndermekten vazgeçildi. Böylece, yönetmeliğe uygun olarak, halka açık bir müzayede düzenlendi. Belki de Constantin Zossides cenaze masraflarını bu şekilde karşılamıştır.

3. Bir Din Adamı

1874'te, rahip Jean-Baptiste Bonnieu kıra, Zeytinlik'teki Soeurs de Charité'ye çekileli birkaç yıl olmuştu, böylece "coşkulu halefi [Auguste Bonnetti] istediği gibi davranabilirdi."[10] Sağlığının bozukluğuna rağmen çok faaldi. Fransız-Bulgar yetimhanesinde ayin yönetiyor ve dini eğitim veriyordu. Boş zamanlarında dua edip müzikle uğraşıyordu. 21 Nisan 1874'te ölmesi Selanik'teki Katolik cemaatini yasa boğmuştu.

Rahip Bonnieu, özellikle ağırbaşlılığıyla bilinirdi. Rahip, yaşamı bo-

10 Arthur Droulez, *Histoire de la Mission lazariste de Thessalonique 1783-1945*, İstanbul, Collège Saint-Benoît, Galata, 1945, s. 55.

yunca pek azla yetinmişti. Mal envanterinde pek eşya yoktu. Soeurs de Charité'de oturduğundan ne mobilyası, ne de başka bir ev eşyası vardı. Giysilerine ve çamaşırlarına gelince, hepsi de Saint-Lazare misyonu cemaatine aitti. Müteveffanın kişisel serveti gümüş bir taşınır ayin takımı –konsolosluk görevlileri değer biçememişlerdir– ve yayıyla birlikte bir viyolonseldi. Ayrıca bürosundaki bir çekmecede ticari hiçbir değeri olmayan birkaç kâğıt vardı: süresi geçmiş pasaportlar, fotoğraflar, özel mektuplardan oluşan bir paket. Yine bu çekmecede konsolosluk görevlileri müteveffanın Eylül 1854-Ocak 1871 dönemine ait anılarını kapsayan bir defter bulmuşlardı.

Rahip Bonnieu, Hıristiyanlığın yolunu şaşırmış müminlerini hak yoluna getirmek için Doğu'nun yolunu tutmuş sayısız Katolik misyonerden biridir. Din kitabına ve vaaza adanmış yaşamı diğer tüm misyonerlerinkinden farksızdır. Genellikle bu misyonerler hiçbir şeye sahip değildir, ihtiyaçları olan her şeyi cemaat karşılar. Bu aşikâr yoksulluğun yanında genellikle güçlü bir manevi dünyaları vardır. Bonnieu'nün anılarını yazmaya canla başla girişmiş olması ve müzik sevgisi manevi değerlere bağlılığının kanıtıdır.

4. Demiryolu Şirketinde Bir Mühendis

Din adamları ruhları kurtarmak için Doğu'ya geliyorsa, demiryolu şirketi çalışanları da, Doğu'nun hayalinin cazibesine kapılmış Avrupalıların çoğu gibi özellikle para kazanmaya gelirlerdi. Nantes'taki arşivlerde demiryollarında çalışmış altı Fransızın ölümlerinden sonra tutulmuş envanterleri vardır. Bu belgelerden biri, Selanik-İstanbul tren hattında malzeme ve çekici baş mühendisi Emile Baumann'la ilgilidir.

Baumann Makedonya'ya 1890'ların başında geldiğinde, Selanik-Dedeağaç hattı üstündeki çalışmalar henüz başlamıştı. Nispeten önemli bir mevkide bulunan Baumann sosyeteye kolaylıkla dahil olur. Adı Selanik gazetelerinin sosyete günlüklerinde sık sık görülür.[11]

Selanik'teki diğer Fransızlar gibi Baumann'ın da kurallara pek saygı göstermeyen bir kişisel yaşamı vardır. Öldüğünde, 24 Kasım 1905'te, hiçbir doğal mirasçı konsolosluğa başvurmaz. Fakat evdeki taşınır mallarının envanteri, onunla aynı evde oturan, "tiyatroda Brazda denen" Bayan Hélène Berger adlı birinin huzurunda hazırlanır. Bu konuda hiçbir bilgiye sahip olmasak da, ilişkilerinin basit bir birlikte yaşamanın çok ötesine geçtiği açıktır. Özellikle Bayan Brazda'nın imzaladığı ve müteveffanın kâğıt-

11 Bkz. Örneğin Journal de Salonique, 20 Şubat 1896.

ları arasında sayılan bir vasiyetten anlaşılan budur. Fakat bu kâğıtlar mühendisin özel yaşamının başka noktalarını da aydınlatır. Mühendisimiz evliymiş. "Baumann ve kızlık soyadı Loeffler olan karısı arasında, 5 Ocak 1900 tarihli" karşılıklı bir vasiyet bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Sorun, kocasının ölümü sırasında bu eşin nerede olduğudur. Daha önce mi ölmüştür? Müteveffa bürosunun bir çekmecesinde, içinde çok sayıda değerli kadın mücevheri (pırlantalar ve altın) ve iki alyans bulunan teneke bir kutu saklamış olduğundan bu varsayım akla yatkın gözükmektedir.

Baumann'ın epeyce rahat yaşadığı açıktır. Kavakia'da oturduğu evin sahibi olan Baumann'ın bir hizmetçisi, bir bahçıvanı ve bir bekçisi vardı. Evi bir hol, iki yatak odası (biri kendinin, bir diğeri Bayan Berger'in), bir yemek odası, bir salon, bir banyo ve bir mutfaktan ibaretti. Bununla birlikte mobilyaların bir özelliği yoktu. Konsolosun çıkardığı liste diğer Fransız evlerinin çoğuyla karşılaştırılabilecek türdendi. Cibinlikli karyola, gece masası, sandıklar, dökme demirden odun sobası, bu evde olduğu gibi diğerlerinde de yatak odalarının belli başlı unsurlarıydı. Yemek odasında ahşap bir masa, bir vitrinli büfe, on iki hasır iskemle, bir dikiş makinesi, etajerli bir konsol, bir soba, şezlonglar ve koltuklar bu odanın çok amaçlı kullanımını hatırlatır. Salondaki dekorasyon daha kişisel gözükmektedir. Bir piyano ve önünde taburesi, bir gramofon ve bir armonika çiftin sanatla ilgilendiğini kanıtlar. Ceviz ağacından bir etajerin üstüne Baumann demiryollarıyla ilgili bir düzine kadar teknik kitabı özenle yerleştirmiştir. Fakat bu eşyaların yanında hüzün verici bayağılıkta başkaları da vardır: özellikle duvara asılı bir geyik başı, bir lake masa takımı ve odanın bir köşesinde sergilenen küçük bir silah koleksiyonu.

Mal envanterlerinde bu konuda hiçbir ibare olmadığından, incelediğimiz kişilerin kaç yaşında öldüğünü hemen hemen hiç bilemiyoruz. Konsolos dosyaya geçerli son pasaportunu iliştirmiş olmasaydı Emile Baumann'ın durumu da aynı olacaktı. Fransız konsolosu tarafından 29 Haziran 1905 yılında Selanik'te verilen (ölümünden yalnızca birkaç ay önce) bu belgeden, başka bilgilerin yanı sıra, mühendisin 4 Temmuz 1839'da Bollwiller'de (Alsace) doğduğunu da öğreniyoruz.

66 yaşından biraz büyük olan Baumann ömrünün son günlerini yatakta geçirdi. Borçlarını ödeyemeyecek durumda olmasının nedeni budur. Ölümünden sonra alacaklılarına ödemede bulunan yine konsolostur. Borçlar listesinden anlaşıldığı kadarıyla krediyle yaşamak yerel toplumda çok yaygın bir alışkanlıktı ve kesinlikle gelir düzeyine bağlı değildi. Mühendis, nispeten zengin olmasına rağmen, hizmetçisine (110 kuruş), bahçıvana (520 kuruş), sütçüye (60 kuruş) ve bekçi Eftimi'ye (600 kuruş) borçluydu. Ayrıca konsolos Su Şirketi'nin üç faturasını da ödemişti. Müteveffanın

Journal de Salonique aboneliği de yarım kalmıştır (19 frank). Bu "küçük" borçların yanı sıra, tutarı daha yüksek olan iki borç daha vardır. Birincisi, Baumann'ın ölümünden kısa süre önce gardırobunun bir bölümünü yenilediği Budapeşte'deki K. Neuländer ve Kardeşleri firması adına Selanik Bankası'nın gönderdiği 186 franklık bir hesap pusulasıdır. Değişik para birimleriyle (örneğin 4 Türk Lirası, 15 Napolyon ve 4394 kuruş) kaleme alınmış borçlardan oluşan ikincisi Bayan Berger'le ilgilidir. Onun iki ödemeyi de Bayan Brazda adıyla kabul ettiğini görmek çarpıcıdır.

5. Bir Tüccar

Selanik'te oturan Fransız mağaza sahibi Ambroise Lucien Garnier'nin 20.744 franklık mirası tutarı en yüksek miraslardan biridir.

Garnier'nin bir genel ticaret şirketi vardı; aynı zamanda tren garının büfesini de işletiyordu. Mesleki stokunun ayrıntılı sayımı, 19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te çok sayıda olan mağazalar hakkında oldukça kesin bir fikir verir.

Ambroise Garnier Avrupa ile ticarete bel bağlamıştı. Mağazasında satılan malların çoğu Avrupa'dan geliyordu. Bu tercih mantıklı gibidir. Fransız kökenli işadamımızın lüks ithal ürünleri iyi biliyor olmaktan yararlanmaya çalışması normaldi. Kasasının arkasına oturan Garnier, kendi tarzında, Selanik'in Batı'ya dönük şehirlerden biri olmasına katkıda bulunanlardan biriydi.

Alkollü içkiler ve besin maddeleri konsolosun dökümünü çıkardığı stokun üçte ikisini teşkil eder. Fransız ve İspanyol şaraplarından oluşan çeşitler Garnier firmasını 1870'lerin Selanik'inin en iyi adreslerinden biri yapmış olmalıdır. Burada en değerli mallar bulunur: Saint-Emilion, Château-Lafitte, Sauternes, Saint-Estèphe, Chambertin, Champagne, ayrıca Rhin, Porto, Madère, Malaga, Frontignan, Chablis, Xérès şarapları. Aperatif ya da sindirimi kolaylaştırıcı olarak Garnier müşterilerine değerli İtalyan likörlerini, Curaçao, Marasquin, Cognac, rom, Chartreuse, acılı içkiler, vermut ya da "bitter" öneriyordu.

Selanikliler onun mağazasından gıda maddeleri de alabiliyorlardı. Konserve mantarlar, taze fasulye, bezelye, enginar ve kuşkonmaz özellikle Fransız mutfağı hayranları tarafından pek rağbet görmekteydi. İtalyan mutfağına gelince, spagettiler ve diğer makarna çeşitleri, İtalyan sucukları, İtalyan peynirleriyle adına layık bir şekilde temsil ediliyordu. Çikolata (65 kilo!) ve toz kakaonun yanı sıra, Garnier, ton balığı, istakoz, istiridye, sardalya da satıyordu. Son olarak, baharatla tıka basa dolu bir reyonu da vardı. Hardal, kapari, zeytin, soğan ve turşuluk hıyar, "*peeklees*" (aynen!) ya da ardıç edinmek isteyenler de buraya geliyordu.

Tuhaf bir şekilde, Garnier'nin mağazası, bu alkollü içkilerin ve gıda maddelerinin ortasında av malzemeleri de satıyordu. Konsolosun hazırladığı envanterde tüfekler, kartuş kıvırma araçları, boş kartuşlar, tabanca kartuşları, tabanca kılıfları, tüfek kayışları, kartuşluklar, kartuş kemerleri, ahşap harbiler, tüfek kayışları, tabancalar, vs. de vardır. Kısacası, avcının ... ve teröristin cenneti!

Ayrıca mağazada birbirinden tuhaf şeyler de vardı. Sifonlar, iskambil kâğıtları, sıradan ya da ağaç pipolar, İtalyan hasır şapkalar, ipek kasketler ve kadın potinleri, elli dört bileyi taşının ve iki su tulumbasının yanında etajerlerin üstüne yerleştirilmişti. Bu kadar karışık bir liste karşısında sorulacak soru, elbette işadamımızın hangi ölçütlerle sipariş verdiğidir. Rasgele mi satın alıyordu, ucuzlukların ardında mı koşuyordu, yoksa "ticari bir stratejisi" mi vardı? Kuşkusuz müşterilerinin arzularını dikkate aldığı düşünülebilir. Fakat aynı zamanda belki de deneme sıfatıyla tek tek mal alma yoluna gitmiş olması da mümkündür. Özellikle iki velosipet, bir çapa ve tünekli bir papağan bu türden şeyler değil midir?

Ambroise Garnier şehirdeki mağazasından başka gar büfesini de işletiyordu. Tren garıyla aynı zamanda inşa edilen bu büfe sıradan bir kahvehane değildi. Özellikle yola çıkmakta olan ya da henüz ayak basmış olan yolcuların mola verdiği bir yerdi. 10 Eylül 1875 tarihli mal envanteri çifte önem taşır: Birincisi, ilk yerel gar büfesine dair kesin bir imge sunar bize; imparatorluğun birçok taşra istasyonunda bulunan büfelere kuşkusuz çok benzeyen bir büfe. Diğer yandan, bizim Ambroise'nın büfecilik mesleğinden ne anladığını da görmemizi sağlar.

Her ikisi de bilet satış salonunda bulunan mermer döşeli ahşap bir büfe tezgâhı ile vitrinli bir büfe dolabı, dükkânın ana bölümünü oluşturuyordu. Büfedeki kap kacak çok değildi. Envanterde yalnızca on yedi kahve ve altı çay fincanı, on bir fincan tabağı, on yedi küçük tabak, otuz yedi bira bardağı ve bir düzine ayaksız küçük bardak görülür. Gar büfesinin müşterileri belli ki çok kalabalık değildi. Ambroise Garnier yine de onları besleyebiliyordu. Dökümü yapılmış çeşitli yiyecekler arasında özellikle İtalyan sucuğunun, hamsinin, değişik çeşitlerin, turşuların, konserve istiridye ve ıstakozların varlığını belirtelim. Susamış olanlara da dükkân acı likör, curaçao, rom, Bordeaux şarapları ve –Doğu'nun zorunluluğu olarak– mastika sunuyordu. Özellikle tezgâhın üstünde, o döneme doğru Selanik'te en popüler içki olan bir fiçı bira vardı. Yolcular, beklerken sıkılmamak için kendi aralarında iskambil ve domino oynuyorlardı. Son olarak da dükkân tiryakilere pipo, puro ve sigara sunuyordu.

❐

Çoğunluğu Frenk mahallesinde ya da Hamidiye'nin doğusundaki dış

mahallelerde oturan, nispeten konforlu evlere sahip Selanik Fransızları, 19. yüzyıl sonunda şehirde kökleri ya da bağları olmayan kişilerden oluşan küçük bir cemaatti.

Bütün olarak yaşam tarzları Müslümanlarınkinden oldukça farklı olsa da, bazı yönleriyle çok da aykırı değildi. Özellikle beden sağlığı konusunda bizim Fransızlar da Türkler kadar az donanımlıydı. Düşünce hayatına da "yerliler"in çoğu kadar ilgisizdiler. Yalnızca çok varlıklı birkaç aile bir kütüphaneye sahip olmakla övünebilirdi.

Ne var ki, yerli halkla yakın düşen davranışların haricinde, bizim Fransızlar yabancıydılar. Selanik'e kesin yerleşme fikrini benimsemiş olanlar enderdi. Büyük çoğunluğu oturdukları konutların sahibi olan gerçek Selaniklilerin tersine, gayrimenkule pek yatırım yapmıyorlar, kiracılık statüsünü açıkça tercih ediyorlardı.

Yerli halkın gözünde, Selanik'te oturan Avrupalılar –ister Fransız olsun, isterse de diğer Avrupa devletlerinden gelenler– elbette yerel toplumun parçası değillerdi; şehir yaşamının ve ruhunun dışında kalıyorlardı. Zaten 19. ve 20. yüzyıl boyunca bunu defalarca ispat imkânı bulmuşlardır: Selanik ne zaman bir krizle karşılaşsa, "Frenkler" şehri hep beraber terk edip kendi ülkelerine dönmüşlerdir.

Geriye, bu yabancıların Selanik toplumunun değişiminde nasıl bir rol oynadıklarını bilmek kaldı. "Model" olmuş mudurlar? Yoksa yan yana oldukları kişiler üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacak kadar az sayıda mıydılar? Değişimin sayıyla alakalı olmadığı ve 19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te bulunan birkaç yüz Avrupalının, yeni yeni şekillenen yeni şehre bir atılım kazandırmaya büyük katkıları olduğu düşünülebilir. Bu Avrupalılar kuşkusuz şehir nüfusunun küçük bir bölümüydü. Fakat yeniliğin birçok kilit noktasını ellerinde tutuyorlardı. Öğretmenin sınıfı vardı, konsolosun yardım cemiyetleri ve kulüpleri, piyano hocasının müzik salonu, mühendisin şantiyeleri, "delikatessen" satıcısının dükkânı, rahibin kilisesi ve çalışmaları, çizmecinin lüks dükkânı vardı... Her biri kendi tarzında ve kendi alanında davranışlarını, zevkini, inançlarını dayatabilecek durumdaydı. Sonuçta, Selanik'te bunun için bulunuyorlardı: Doğu halklarını uygarlığa kazanmak ve bunu yaparken biraz da mal ve beceri pazarlamak.

IV.
BİR GEÇİŞ TOPLUMU

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇARŞI-PAZARIN KÜÇÜK DÜNYASI YA DA "GELENEKSEL" MESLEKLER

Selanik uzun süreden beri bir ticaret merkeziydi. Şehrin limanı bölgesel ürünler için doğal bir pazara açılma noktası oluşturuyordu. Daha önce de gördük; Serez'in ihraç ettiği ünlü yünlü ve pamuklular ya da Makedonya tütünleri burada toplanırdı. Fransa'dan ya da İngiltere'den ithal edilen mallar, yarımadanın içlerine gönderilmeden önce Selanik pazarından geçerdi. Ticaretle uğraşan Selanikliler bundan şikâyetçi değildi: Satın alırlar, tekrar satarlar, "komisyon" alırlardı. Kriz dönemlerinde bile denizlerdeki hareket onlara ekmek parası sağlardı.[1]

Doğal olarak, her şey ihraç edilmiyordu. Artbölgedeki üretimin bir bölümü yerel ihtiyacı karşılıyor, şehirdeki zanaatkârları ve küçük tüccarı yaşatan faaliyetlerin hammaddesini oluşturuyordu.

Selanikliler pamuk peşkirler üretmekte, "yastık", "yorgan" ya da "şilte" doldurmakta, önemli miktarda iplik imal etmekteydi. Yünden kışlık giysiler imal ediliyor, ayrıca halı dokunuyordu. Félix Beaujour'a göre Selanik halıları İzmir'in mallarıyla rekabet etmekteydi, farkı kullanılan yünün

1 Selanik ekonomisi ve ticareti üstüne çok makale vardır. Buna karşılık, bu konuya ayrılmış monografiler çok sınırlıdır. Nicolas Svoronos'unki (*Le commerce de Solonique au XVIIIe siècle,* Paris, PUF, 1956, 430 s.) Selanik'teki deniz ticareti ağları ve Selanik'in Akdeniz çevresindeki diğer büyük liman şehirleriyle ticari ilişkileri üzerine temel bir incelemedir; Félix Beaujour'un çalışması (*Tableau du commerce de la Grèce, Formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797,* 2 c., Paris 1800) 18. yüzyıl sonunda bölgedeki belli başlı ekonomik faaliyet ve bölgedeki Fransız ve İngiliz çıkarları hakkında oldukça eksiksiz bir tablo sunar.

kalitesi ve renklerdeki zenginlikti.[2] Son olarak, Balkanlarda çok yaygın kullanılan "aba" üretiminde de bu yünden yararlanılmaktaydı.[3]

Selanikli zanaatkârların çok kullandıkları bir diğer malzeme de ipekti. İpekten imal edilmiş erkek ve kadın gömlekleri Bursa'nınkinden daha rağbetteydi. Selanik'te ayrıca önemli bir cibinlik imalathanesi de vardı, sivrisineklerin ve yaydıkları hastalıkların ortalığı kasıp kavurduğu bir şehirde cibinlik çok önemliydi. Dutçuluk yalnızca çevrede değil, yerleşimin içinde de önemli bir yer işgal ediyordu. Ve üretim yetersiz olduğunda, Tesalya'nın doğu kıyısındaki küçük bir yerleşim yeri olan Zagora'dan mükemmel kalitede ipek ithal edilirdi.[4]

Bununla birlikte, 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin en ünlü ve en kârlı işi debbağlıktı. Güneybatı surlarının dışında, eski limanın bulunduğu yerde olan debbağların hemen hemen hepsi Müslümandı ve 1826 yılına kadar yeniçeri birliğiyle özel ilişkileri olmuştu. Deri imal etmek için özellikle keçi ve oğlak derisi kullanır, bu derileri kırmızıya ya da sarıya boyarlardı.[5]

Debbağlık ve dokumacılık yalnızca Selanik'teki üretimin en verimli kesimleri değildi, aynı zamanda en fazla sayıda işçi, esnaf ve tüccarın seferber olduğu kesimlerdi. En azından yolcuların tanıklıklarından ve konsolosluk raporlarından anlaşılan budur. Yine de, bu belgeler Selanik'teki ekonomik faaliyet hakkında oldukça eksik bir tablo çizer. Osmanlı belgeleri durumu daha ayrıntılı ve kesin olarak saptamamızı sağlar.

A. OSMANLI BELGELERİ

Bu inceleme özellikle Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivleri'nde korunan bir dizi kayda dayanmaktadır. İlk grupta, 51[214], 16[244], 47[218], 9[240] ve 32 numaralı kayıtlar vardır. "Vakıf defterleri" olarak sınıflandırılmış olan bu kayıtlar Hicri 1254-1255 yıllarında (1838-1839) kaleme alınmıştır. Bu diziye, tarihsiz olan ve bu belgeler arasında yer alan çeşitli vakıflarla ilgili iki belge nedeniyle arşivciler tarafından yine "vakıf defteri" diye belirtilmiş 29[213] numaralı kaydı da eklemek gerekir. Son

---

2 Félix Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce.*

3 Bu konu ve Balkanlardaki çeşitli abacı loncaları hakkında özellikle bkz. Nicolaj Todorov, *La ville balkanique aux XVe-XIXe siècles, développement socio-économique et démographique*, Fransızca versiyonu P. Dumont, Bükreş, 1980, 495 s.

4 Nicolas Svoronos, *age.*, s. 208; William Martin Leake, *Travels in Nothern Greece*, 4 cilt, 3. c., Londra, 1835, s. 253; M.E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Mocédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*, Paris, Imprimerie royale, 1831, s. 49.

5 M.E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, s. 50.

olarak, H. 1248/1832 tarihli ve esnaftan alınan pazar rüsumunu içeren 227 numaralı kaydı (ihtisab defteri) da belirtmek gerekir.

Bu sonuncu kayıtta ödenen vergi tutarına göre 11 gruba bölünmüş 84 meslek vardır. Bu vergi sınıflandırma sistemi özellikle devlet hazinesi için en verimli mesleklerin hangileri olduğunu görmemizi sağlar. Örneğin, "sandıkçı"lar, "mismarcı"lar [çivici, mıhçı] ve "kebeci"ler birlikte sınıflandırılmıştır ve zanaatkâr başına günde 6 para ödemek zorundadırlar. 227 numaralı ihtisab defterini tutan, envanterini hazırlarken çoktan aza doğru bir sıralama izlemiştir. En tepede yer alan "sarraf"lık, hazine için en verimli olandı. Her sarraf günde toplam 20 para ödemek zorundaydı. "Fişenkçi", "tenekeci", "yumakçı", "bıçakçı", "limoncu" ya da "eski dikici"ler [yamacılar] listenin sonunda yer alıyorlar, hazineye günde bir para ödüyorlardı. 29[213] numaralı deftere gelince, 23 sayfalık bu kayıtta Selanik'teki meslek gruplarının listesi bulunur. Kâtip neredeyse telgraf yazar gibi esnafın adlarını sıralar ve çoğu kez dükkânlarının yerlerini de belirtir. Bu envanter bir dizi soruya yol açar. Bu listeyi hazırlarken ne tür bir yararlı hizmet düşünülmektedir? Esnaf hangi ölçütlere göre sayılmıştır? Arşivcilerin belirttiği gibi gerçekten bir "vakıf defteri" midir bu?

Gerçekte, bu belge ile vakıfların idaresi arasında açık bir bağ kurmamızı sağlayan hiçbir işaret yoktur. 29[213] numaralı kaydın "vakıf defteri" olarak sınıflandırılmasının, cildin sonunda (s. 34-36; 24-33 arası sayfalar boştur) Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'dan gelen, H. 1283/1866 tarihli iki belgenin mevcudiyetinden kaynaklandığını düşünebiliriz. Esnafın envanteri hakkındaki sorularımız, cilt onarılmadıkça cevapsız kalacaktır. Gerçekten de, genellikle defterin niteliği hakkında bilgiler veren birinci sayfa defterin kapağına yapışmıştır. Yine de sayfanın bir köşesi kalkabilmektedir ve meraklı okur kuşkusuz belgenin tarihi olabilecek bir tarihi sayfanın arkasından çözebilmektedir: 27 Ramazan 1254 (14 Aralık 1838).

1838 tarihli bu meslekler listesi okunduğunda ortaya çıkan bir diğer soru da listenin ne ölçüde eksiksiz olduğudur. Burada 82 meslek ve 1799 esnaf adı kayıtlıdır. Bu 1799 kişinin hepsi "usta" mıdır? Böyle bir varsayımı kabul edersek, "kalfa" ve "çırak"lar dahil toplam Selanikli zanaatkâr sayısını elde etmek için bu rakamı 3 ile 5 arasında değişen bir katsayıyla çarpmak uygun olur.[6] Bu işlemin sonucunda 5397 ile 8995 arasında değişen bir ra-

6 3 katsayısı asgari bir rakamdır. Gerçekte, en azından diğer Balkan şehirlerinde çırakların sayısı genellikle 5 ile 7 arasında değişir. En ufak çarpanı seçmenin uygun olması, atölyedeki ustaların çırak olarak çoğu zaman çocuk kullanmasıdır. Çocuklar her zaman için, askeri nedenlerle, erkek nüfus içinde sayılmazlar. Sonuç olarak, esnafın emekçi tabakalar içinde işgal ettiği yeri görmek için yalnızca yetişkinleri hesaplamak gerekir.

kam elde edilir. 1831 Osmanlı sayımı Selanik'te toplam 12.714 erkek nüfus gösterir; şu halde, bu akla yatkın gözüken bir esnaf rakamıdır. Yine de, 29[213] numaralı defterde sayılan kişilerin hepsinin "usta" ya da "gedik" sahibi olduklarını ileri süremeyiz. Kuşkusuz, elimizdeki diğer listelerle karşılaştırıldığında çok kısmi bir listeyle karşı karşıyayız. İncelenmiş olan beş "gerçek" vakıf defterinde bu belgede bulunmayan kişi ve meslekler sayıldığından bu sınırlılık mümkün gözükmektedir.

Yukarıda sunulan malzeme, hepsi de H. 1254-1255/1838-1839 yıllarında tutulmuş ve vakıflarla ilgili yirmi kadar kaydı bir araya getiren bir dizinin parçasıdır. Bunların 1837'de Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'un kuruluşu sırasında, yeni örgütün bölümlerinden birinin talebi üzerine hazırlanmış olması muhtemeldir. Bu örgütün, elde edebileceği kaynakları değerlendirmek için bile olsa kendi himayesi altındaki çeşitli vakıflara dair kesin bir tabloya sahip olması gerektiği haklı olarak varsayılabilir.

Bu belgelerin Selanik esnafına dair oldukça eksik bir fikir verdiğini kabul etmek zorunludur. 51[214], 16[244], 47[218], 9[240] ve 32 numaralı kayıtlar bir vakfa ait yerlerde bulunan esnafı belirtir. 62 meslek ve 860 dükkân ya da atölye sayılmaktadır.[7] Her envanter vakıfların parçası olan meslek mahallerinin listesini verir; bunların kullanımı hakkındaki bilgiler de ancak ilave olarak yer alır. Her bir atölye hakkında şu verilere sahibiz: ait olduğu vakfın adı, yeri, yakın çevresinde yer alan mahaller, sahip olduğu "kepeng" sayısı, kiracı(ların) ad(lar)ı, aylık kira, kaydın yapıldığı tarih.

Bu kayıtların –özel bir amaç için ve belirli bir tarihte yapılmış olsalar da– pek statik bir görüntü sunmadıklarını belirtmek yerinde olur. Ana metnin kenarına kâtip, envanterin hazırlanmasından sonra meydana gelen işgal hakkı nakli –kiracının ya da gedikten yararlanan kişinin değişmesi– işlemlerinin tümünü not etmiştir. Bu kenar notları yaklaşık 40-50 yıllık bir dönemi kapsar.

B. SELANİK'TE MESLEKLER

Kısacası, elimizdeki belgelerde 139 farklı meslek belirtilmektedir. Bu bütün içerisinde bazı büyük kategoriler kolaylıkla ayırt edilir. Gıda, giyim ve hizmet sektörleri Selanik'in mesleki tablosunda baskın bir yer işgal eder. Ayrıca, dokuma, madencilik ve genel ticaret alanlarında da nispeten çok sayıda esnaf ve tacir sayılmaktadır. Buna karşılık, çömlekçilik, marangozluk gibi dallar ya da deri işçiliğine bağlı meslekler oldukça sınırlı sayıda temsil edilir.

---

7 Başka deyişle, ne atölyelerinin sahibi esnaf hakkında bilgimiz vardır ne de özel şahıslara ait gayrimenkullerde kiracı olanlar hakkında.

23 meslek, yani Selanik'te icra edilen toplam meslek sayısının % 16,54'ü şu ya da bu biçimde gıdayla ilgilidir. 668 dükkân, yani kaydedilen meslek mahalleri toplamının % 25,1'i gıda maddesi satmaktadır. Yine de, elimizdeki malzemeden oldukça dengesiz bir dağılım çıkar. Bakkallar tek başlarına toplam sayının % 23,8'ini oluşturur. 52 "leblebici" (% 7,7), 48 kuru kahveci (% 7,1) ve 64 "helvacı"nın (% 9,5) yanı sıra, yalnızca 12 kasap (yani gıda sektöründeki satıcıların % 1,79'u), 8 peynirci (% 1,19), 12 balıkçı (% 1,78), 13 tavukçu (% 1,93), tek bir balıkçı dükkânı (% 0,14) sayarız. Özet olarak ekmek, et, balık, süt ürünleri gibi temel gıda maddeleri ticaretinde uzmanlaşmış yer sayısı çok sınırlıdır. Doğal olarak, bu Selaniklilerin yalnızca leblebi ya da "helva" yedikleri anlamına gelmez. Elimizdeki belgelerin balıkçılara pek az yer vermesi, bunların muhtemelen tuttukları balıkları kendi teknelerinde satıyor olmalarından ve şehir içinde mesleki bir yere sahip olmamalarındandır.[8] Süt ürünleri, et ya da tavukçulukla ilgili olarak ise, birçok Selaniklinin kendi yetiştirdiği ürünleri tüketiyor olması muhtemeldir. 19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'in hemen hemen her yerinde bağ, bahçe ve avlu vardı ve yaygın olarak tavuk, keçi, inek besleniyordu. Birçok ailenin yoğurt, peynir ya da tereyağını "evde yapıyor" olması muhtemeldir. Bununla birlikte, balıkçıların, kasapların ve fırınların belgelerimizde az görülmeleri, belki de bu belgenin seyyar satıcıları içermemesinden kaynaklanıyor. Çevreden gelen seyyar satıcılar sürekli olarak yerleşim yerindeki çeşitli pazarlara gidiyor ve ihtiyaçların önemli bir bölümünü karşılıyor, böylelikle dükkân sahipleriyle rekabet ediyorlardı.

Buna paralel olarak, gıda alanında nispeten önemli bir mesleki ayrışma da görürüz. Yalnızca fırıncılık sektöründe dört farklı meslek saptamaktayız: "börekçi, etmekçi pişkünleri, furuncu, habbaz." Ekmek yapımı börekçininkinden çok farklı bir faaliyetti. Meyveler ve sebzelerle ilgili olarak da limon ve üzümün özel bir ticaret konusu olduğunu belirtelim.

Bu ayrışma büyük ölçüde gıda maddeleri üretiminin zanaat sektöründe gerçekleşmesine bağlıdır. Bakkallar ve kuru kahveciler bir kenara bırakıldığında, tüm diğer satıcılar aynı zamanda sattıkları malların üreticisiydi de.

Beslenmenin yanında, gündelik ihtiyaçlara doğrudan doğruya bağlı bir alan olan giyim kuşam da, tamamen mantığa uygun olarak, bir diğer bü-

8 Vassilis Demetriades (*Topografia tis Thessalonikis*, s. 174, 180, 181) balık pazarının yerini belirtemez. 1498 tarihli Vlatadon manastırına ait bir belgede böyle bir yerin adı geçmektedir. 19. yüzyılda, "eski balık pazarı" olarak adlandırılan yer, şehrin güney kesiminde, Malta mahallesindeki bir sokaktı. Haci-Ioannu'nun söylediklerine bakılırsa, burası adını buraya yerleşmiş olan Maltalı Yahudi balıkçılardan almıştır. Yine de en azından 19. yüzyılda Selanik'te balık ticaretine ayrılmış faal bir yer olup olmadığını kesin olarak bilmemiz mümkün değil.

yük mesleki kategori oluşturuyor olmalıdır. Bununla birlikte, bu sektörde saptanan meslek sayısı nispeten sınırlıdır.

Elimizdeki malzemeye inanacak olursak, giyim alanında 19. yüzyıl Selanik'inin ilk yarısında yalnızca 13 meslek (yani sayılan mesleklerin yaklaşık olarak % 8'i) vardı. Kelimenin gerçek anlamıyla giyimin bizim belgelerimizde pek az bir yer işgal ettiğini de belirtelim. En geniş mesleki ayrışma gösteren ayakkabıcılık sektörüydü. "Papuşcu"lar, "mestçi"ler, "çarıkçı", "çorabçı" ve "kunduracı"lar ayrı ayrı mesleklerdi. Her biri özel bir uzmanlık ve yetenek gerektirirdi. Buna karşılık, giysiler fazla uzmanlık gerektirmezdi. Toplam 13 meslekten yalnızca 3'ü tek tip malların imalatına ve satışına yönelikti: kürkçüler (56 atölye, yani sayılan toplam mahallerin % 12,1'i), "yemeni" imalatçıları (86 atölye, yani % 18,6) ve fesçiler (1 atölye). Aslında üretimin en büyük bölümünü sağlayanlar "terzi"lerdi, tüketicilere görece çeşitli bir giysi yelpazesi sunarlardı. Elimizdeki belgelerde 162 terzi atölyesi vardır, bu rakam giyim sektöründeki meslek mahallerinin % 35,1'ine denk düşer.

Terziler kumaşlarını çeşitli dokuma imalatçı/satıcılarından alıyorlardı. Selanik'te çeşit çeşit mal bulunabiliyordu, fakat kullanılan hammaddeler hep aynıydı: pamuk ve yün.

Konsolosluk raporlarının ve yolcuların anlatılarının tersine, elimizdeki belge dokuma sektörünü şehirdeki ekonomik faaliyetlerin başına yerleştirmez. Saptadığımız 227 atölye vakıf defterlerinde sayılan meslek mahalleri toplamının yalnızca % 9,3'ünü oluşturur; bu oran, geleneksel olarak Osmanlı dokuma üretiminin önemli yerlerinden biri diye gösterilen bir şehir için düşüktür. Ayrıca, Makedonya metropolünde kuşaklar boyu uygulanmakta olan bazı mesleklere bizim kayıtlarımızda rastlanmaz. Özellikle Cousinéry'nin hayran kaldığı ipek cibinlik üretimi ne olmuştur? Vakıf belgelerinde ipek dokuma imalatçısına hiç rastlanmamaktadır.

Bu mesleklerin görülmemesi büyük ölçüde kullanılan kaynaklardaki boşluklara bağlıdır. Fakat dokumacılığın, başka yerlerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da evde çalışan kadınların işi olduğu bilinmektedir. Evde süren bu faaliyetler, elbette, vakıf idaresinin soruşturmasından kaçmaktadır. Selanik'ten geçmekte olan yolcular yerel dokumaların genellikle özel evlerde imal edildiğini ima ederler. Bu ev içi zanaatın üretimin bütünü içindeki payı hakkında kesin bir fikre sahip olmak elbette güçtür, yine de envanterlerimizde kayıtlı 227 "dükkân"ın imalat yerinden çok, satış noktası olduğu düşünülebilir.[9]

---

9 Bu ev içi zanaat faaliyeti Avrupa'dan öğrenilen yeni üretim yöntemlerinden sonra bile varlığını sürdürecektir. Donald Quataert (*Manufacturing and Technology Trans-*

TABLO 6. 1840'LARA DOĞRU HİZMET SEKTÖRÜ

Meslek (belgelerde kullanılan Türkçe terim olarak)	Dükkân/atölye sayısı
arabacı	5
aşçı	*
berber	9
berberan ve kahvehaneler	55
dellal	2
hamamcı	9
hancı (bunların 42'si "nalband"larla birlikte kayıtlara geçmiş)	56
koltuk sarraf	5
meyhaneci	29
nakkaşçı	2
sarraf	2
şerbethaneci	45
tabib	5

Belgelerimiz sayesinde çerçevesini çizebildiğimiz üçüncü büyük mesleki grup, hizmetlerdir. 1830-40 yıllarının Selanik'inde bu sektör Tablo 6'daki uzmanlıkları kapsar.

Bu listede göze çarpan ilk şey han sayısının çokluğudur. Selanik tüccarlarına mal sunmak için civardan gelen Makedonya köylüleri, şehirde kalan subaylar ve daha genel olarak da gelip geçen herkes elliden fazla handa konaklamaktaydı.

Genellikle iki katlı olan bu kare binaların her biri yaklaşık 200 kişiyi barındırıyordu. En azından, 1880'lerde Selanik'i ziyaret etmiş bir Yunan subayı olan N. Shinas böyle söylemekteydi. Shinas'a göre, o dönemde şehirde bulunan 50 han on bin askeri ve altı yüz atı kabul edebilecek kapasitedeydi.[10]

Hanların tek işlevi yabancıların konaklamasını sağlamak değildi. Buralar aynı zamanda birçok esnafın çalışma yeriydi. Binanın bir bölümünde –çoğunlukla alt katta– atölyeler ve dükkânlar bulunuyordu ve kiracıları bazen farklı farklı meslekler, bazen de –daha sık– aynı mesleği icra ediyor-

---

fer in the Ottoman Empire 1800-1914, İstanbul-Strasbourg, Isis, 1992, s. 23-25) özellikle Singer dikiş makinesi örneğini verir. Bu makinenin 1860'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılması ev içinde kadın emeğinin sürmesine, hatta atılım yapmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştu.

10 Vassilis Demetriades, *age.*, s. 405.

lardı. Özellikle Bedaron Yahudi mahallesinde, Yanık Manastır'ın güneyinde yer alan Bezciler Hanı'nda birkaç terzinin yanı sıra birçok kumaş tüccarı da toplu olarak bulunuyordu.

Ayrıca, Selanik'teki hemen hemen tüm hanların kendi kahvecileri, "meyhaneci" ve "şerbethaneci"leri vardı. Örneğin, Warington Smyth şehrin en iyi binalarından biri olan Taş Hanı'nın girişinde –Avrupalı ziyaretçiler genellikle buraya geliyorlardı– bir kahvehanenin ve şerbethanenin varlığını belirtir.[11]

Kahveciler, meyhaneciler ve şerbethaneciler, hizmetler alanında neredeyse han işletmecileri kadar önemli bir yer işgal eder. Toplam 129 binayla kahvehaneler, meyhane ve şerbethaneler bu sektörde sayılan iş yerlerinin % 55'inden fazlasını temsil eder. Bu arada, kahvecilerin çeşitli başka işler de yaptıklarını belirtelim. Selanik'te, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka şehirlerinde olduğu gibi mesleklerin çoğu oldukça dar bir uzmanlaşma gösterir. Çeşitli esnaf faaliyetlerinin sınırları genellikle çok net çizilmiştir. Bir "börekçi" genel kural olarak yalnızca börek satar. Hiçbir "alaca" atölyesi müşterilerine bir başka tür kumaş sunmaya cesaret edemez. Tersine, kahveci değişik görevlere bakan bir esnaftır; müşterilerine kahve sunmakla ya da nargile hazırlamakla yetinmez. Makaslar, usturalar ve bıyık düzeltme taraklarıyla kahveci, müşterileri için aynı zamanda bir berberdir.[12] Ayrıca, hastalıkların tedavisinde de yeteneklerini geliştirdiğine sık sık tanık olunur. Özellikle dişlerini çektirmek ya da sülük yapıştırtmak isteyenler ona başvurur.

1830-40 yıllarının Selanik'i maden işlerinde uzmanlaşmış esnaf bakımından da oldukça kalabalıktır. Bu alanda, aslan payı hiç tartışmasız nalbantlarındır. 48 nalbant dükkânı maden kullanan yerlerin yaklaşık % 20'sini temsil eder. 29[213] numaralı kayıtta hem "hancı" olarak hem de "na'lband" olarak sayılan 42 han sahibini de burada belirtmek gerek. Bu bileşim kuşkusuz hanların çoğunun at kabul ediyor olmasına ve sonuç olarak müşterilerine nalbantlık hizmeti sunuyor olmasına bağlıdır. Elbette han sahiplerinin hayvanları nallamakla bizzat uğraşmadıkları, bu iş için ücret alan kişilere başvurdukları düşünülebilir. Ama vakıf idaresinin gözünde de bu iki meslek, hancı ile na'lband, birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

---

11 Warington Smyth, *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*, Londra, 1854, s. 186. Smyth Selanik'e uğradığında Taş Hanı'nda kalır. Çok iyi koşullarda değil elbette: boş oda olmadığından o ve yol arkadaşları bir geceyi hanın bir koridorunda geçirirler.

12 Bu konuda bkz. François Georgeon, "Les cafés à Istanbul au XIXe siècle", *Etudes Turques et Ottomanes, Documents de Travail*, no 1, Mart 1992, s. 14-4, s. 17.

TABLO 7. DİĞER ESNAF

Meslek (belgede kullanılan Türkçe terim)	Dükkân/atölye sayısı
Dericilik	
debbağ	104
sarraç	49
semerci	25
Çömlekçilik	
çömlekçi	1
destici	6
Tütüncülük	
çubukçu	15
duhancı	27
duhan kapancı	4
enfiyeci	1
Ağaç işleri ve marangozluk	
cilacı	*
doğramacı	21
keresteci	58
oturakçı	*
sandıkçı	18
Diğer meslekler	
attar	21
bezirci	16
dakikçi	16
fişenkçi	13
kibritçi	16
miskçi	10
mumcu	4
sa'atçı	14
sabuncu	8
şa'irci	9
şişeci	8
tuzcu	10

Nalbantların tersine, bakırcılar elimizdeki vakıf defterlerinde pek az sayıdadır. Bu kayıtlarda bir tek bakırcı vardır! Kullanılan belgelerin Selanik gerçekliğini oldukça bulanık yansıttığını düşünmek için bir neden daha!

Aslında, 19. yüzyıl Selanik'inde çok sayıda bakırcı vardı. En azından, bu mesleğe ayrılmış çeşitli incelemelerden çıkan sonuç budur.[13]

Diğer yandan, bütün olarak bakıldığında oldukça az kazançlı mesleklerle karşı karşıya olduğumuzu belirtelim. "Tenekeci"ler, "mismarcı" ya da "ekserci"ler, "bıçakçı"lar, "bileyici"ler mesleklerini çok kötü sağlık koşullarında yerine getirirler ve ekmeklerini zor kazanırlardı. Bu arada, 227 numaralı defter "tenekeci" ve "bıçakçı" mesleklerini en az verimli olanlar arasında sayar: Bu mesleklere dahil olan esnaf "muhtesib"e günde bir para ödüyordu.

Geriye, önceki büyük kategorilerden hiçbirine girmeyen meslekleri saymak kaldı. Bu "çeşitli meslekler" Tablo 7'de (s. 281) bir araya getirilmiştir.

En başa deri işinde uzmanlaşmış esnaf yerleştirilmiştir. 104 atölyeyle debbağlar sayısal olarak çok önemli bir grup oluşturur, bu grubun Selanik ekonomisi içinde tercih edilen bir yer oluşturduğunu da biliyoruz. Ayrıca, tütün tüketimine bağlı mesleklerin sağladığı çeşitlilik ve sayıyı da belirtelim. Son olarak, yüz kadar atölyeyi bir araya getiren, ticarette ve ağaç işinde uzmanlaşmış bir esnaf grubunu da –"keresteci", "doğramacı, "sandıkçı", "cilacı"– kolaylıkla ayırt ederiz.

C. ETNİK GRUPLARIN UZMANLIKLARI VE MESLEKLERİ

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik nüfusunu oluşturan unsurlardan birinin tekelinde olan meslek sayısı nispeten sınırlıdır. Sayılan 139 meslek, genel kural olarak her inançtan kişilere açıktır. Bununla birlikte, içlerinden birinin özel bir alanda baskın çıktığı da sık görülür. Örneğin, "aba" imalatı büyük ölçüde Hıristiyanlar tarafından yapılır: Vakıf kayıtlarında belirtilen 22 atölyenin 20'si Ortodoks Rumların elindedir. Fakat bu durum, bu mesleğe Müslümanların ya da Yahudilerin giremeyeceği anlamına gelmez. 20 Hıristiyan atölyesinin yanı sıra, patronu Müslüman olan iki atölye de vardır.

1. Müslümanlar

Kayıtlarımızda, Müslümanlar esnaf olarak sayılanların çoğunlukla başında gelir. Yalnızca Müslümanların 976 dükkân ve atölyesi vardır, yani

---

13 Bkz. başka incelemelerin yanı sıra, K. Kefalas, "Halkiades ke Halkomatades sti Thessaloniki", *Makedoniki Zoi* 1973, na 84, s. 21-25; E. Miliatzidu-İoannu, "Pontioi Halkurgoi sti Thessaloniki", *Arheion Pontu*, c. XXXVIII, 1983, s. 657-724; Stilianos Papadopulos, *I Halkotehnia ston elliniko Horo* (Yunon Ülkelerinde Bakır Sonotı), Naupliye, Peloponnesioko Loografiko İdrima, 1982.

toplam meslek mahallerinin % 41,40'ı. Böyle bir oran, Selanik'te olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinde de Müslümanların ticaret ve zanaat faaliyetlerinin uzağında tutulduğu, geçimlerini esas olarak tarımdan ve iktidarın işleyişine bağlı faaliyetlerden (ordu, kamu işleri), din işlerinden sağladıklarını söyleyen klişenin ne kadar gerçekten uzak olduğunu gösterir.[14] Elimizdeki belgeler, tersine, Müslümanların şehir ekonomisinin canlılığına katılan bir cemaat olduğu görünümü verir.

Kuşkusuz, bu kayıtlarda adı geçen birçok Müslüman önkoşul olarak nispeten yüksek bir sermayeye sahip olmayı ve gayrimenkule yatırım yapma eğilimini gerektiren meslekler icra etmekteydi. Yüzyıllardan beri Selanik'te yerleşmiş olan Türkler orada kendilerini evlerinde hissederlerdi ve "azınlıklar"ın tersine, toprağa güçlü bir bağlılık gerektiren faaliyetlere girişmekten çekinmiyorlardı. Özellikle, şehirdeki kahvehanelerin ve hanların hemen hemen hepsi ellerindeydi. Bununla birlikte, Müslümanlar sadece fazla risk almadan hizmet sektörüne paralarını yatıran sermaye sahipleri olmakla kalmazlar, aynı zamanda yerel zanaat işlerinde de önemli bir yer işgal ederlerdi.

Dokuma alanında "beledi" (yerel pamuklu kumaş, 16 atölye), "çorab" (15 atölye), ve "havlu (29 atölye), "peştemal" (27 atölye) üretimi yapanlar da esas olarak Müslümanlardı; "başma" imalatçıları arasında da Türkler nispeten çoktu. Ayrıca marangoz, sandıkçı, kalaycı, çubuk imalatçısı, fişekçi olarak çalışan çok sayıda Müslüman da vardı. Vakıf idaresinin saydığı tüm boza imalatçıları Müslümandı; helva ve leblebi üretiminde ve ticaretinde de çoğunluktaydılar.

Fakat Müslümanlar özellikle deri işinde baştaydı. Kayıtlarımızda adı geçen tüm "debbağ" ve "sarraç"lar Türkçe ses uyumunda adlar taşımaktadır ve bölgenin en saygın zanaatkârları arasında yer alırlar. Tekellerini korumak için, ustalar meslek sırlarını ancak en iyi çıraklarına, ancak yirmi yıl kadar bir çıraklığın ardından teslim etmeye özen gösterirlerdi. Selanik toplumunda debbağların gördüğü itibar öyle büyüktü ki, yeni ustaların seçilmesi büyük eğlencelere neden olurdu; Cousinéry buna tanıklık etmektedir:

> [...] Bu meslek grubu yeni ustalar çıkardığında, bütün şehir bayram eder; bütün sokaklarda mehter marşı çalınır; bir loncanın ya da bir esnaf örgütünün ba-

---

14 Bu "asalak Türk" imgesini hemen hemen tüm Selanik "tarih"lerinde bulmaktayız. Bu konuda özellikle bkz. P. Risal, *La ville convoitée Salonique*, Paris, Perrin & Cie, 1914, s. 213; Apostolos Vakalopulos, *İstoria tis Thessalonikis* (Selanik Tarihi), Selanik, 1983, s. 322.

şında olan bütün büyüklerin ya da özel kişilerin kapısının önünde şarkılar söylenir. On beş gün, bazen de daha fazla süren bu tören, şehir dışında çınarların altında yapılan ve üç gün süren büyük şenliklerle tamamlanır. Şehrin bütün sakinleri ve civardakiler, rütbe ve din ayrımı yapılmaksızın bu şenliklere davetlidir. Kırda düzenlenen bu yemeğe bir kez tanık oldum: Bu toplantının hazırlıkları ve katılan kalabalık kadar, gözlenen düzen de beni şaşırttı. Bunca kalabalık bir toplantıda karışıklık çıktığı görülmemiştir; burada dini hisler hâkimdir. [...] Yanya Paşası ünlü Ali'nin çocuklarından her birini evlendirdiğinde bu olayı benzer bir şenlikle kutladığı, masrafların vergilerden karşılandığı, oysa Selanik'te masrafları debbağ esnafının gönüllü olarak üstlendiği konusunda bana güvence verildi. [...][15]

Doğal olarak, Müslümanların zayıf olduğu, hatta hiç var olmadığı meslekler de vardı. Zanaatını bırakmış, yalnızca mal satışıyla ilgilenen Türklerin sayısı çok azdı. Bunlar ticarete atıldıklarında tarımsal ürünleri açıkça tercih ediyorlardı; tütün, arpa, un, bezir yağı, sebze ya da odun satıcısıydılar. Özellikle odunun ticarileşmesi bir Müslüman özelliğiydi: Belgelerimizde yer alan odun depolarının hepsi Türklerin elindeydi. Bu uzmanlaşma belki de tüccarların artbölgenin Müslüman köylüleriyle sürdürdükleri ayrıcalıklı ilişkiye bağlıdır. Fakat bu yalnızca bir varsayım.

Son olarak, Müslümanların dini nedenlerle tamamen dışında kaldıkları bazı faaliyetleri de sayalım. Özellikle "meyhane" sahipliği böyledir. Bir Türk'ün bu meslekle ilgilenebileceğini hayal etmek doğal olarak imkânsızdır.

2. Hıristiyanlar

Kayıtlarımızda adı geçen esnaf ve satıcıların yarıya yakını Müslüman olsa da, son tahlilde Hıristiyanların önemi çarpıcıdır. 1830'larda Rum nüfusun kayba uğramasına rağmen, yerel ticaret ve zanaatın üçte birinden fazlası Selanik Ortodokslarının denetimindeydi. 1838-39 yılında, 815 dükkân ve atölye, yani vakıfların kiraya verdiği mülkün yaklaşık % 35'i Rumların elindeydi.[16]

Müslümanların idari ve askeri faaliyetlerle uğraştığı klişesine karşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal tarihiyle ilgili birçok çalışma bir başka klişe ortaya atar: Ticaret yapmaktan başka elinden bir şey gelmeyen

---

15 M.E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédonie,* s. 50-51.

16 Bu yıllarda "Rum" teriminin özellikle dini aidiyeti belirttiğini önceden söylemiştik. Sonuç olarak, Slav unsuru da içerir. Kayıtlarımızda, özellikle Bulgarların kullandığı bazı adlar saptamaktayız. Bununla birlikte, cins adlar çok yaygın olduğundan Slavların sayısını kesin olarak saptayamayız.

Rum klişesi.[17] Elimizdeki belgeler bu görüntüyü önemli ölçüde ayrıntılandırabilmemizi sağlar.

Selanik Ortodokslarının ticarete özel bir eğilim gösterdiklerine tanık olsak da, aslında birçoğu da esnaftı. Dokumacılık sektöründe keçe (kayıtlı 22 atölyenin 20'si), alaca (10 atölyenin 10'u), basma (32 atölyenin 24'ü), kebe (16 atölyenin 16'sı) imalatındaki yerleri önemliydi. Ayrıca, şehirdeki kumaş boyacılarının çoğunun da Hıristiyan olduğunu (kayıtlı 19 atölyenin 17'si) belirtelim.

Rumlar giyim sektörüne gösterdikleri ilgiyle de ayırt edilir. Özellikle manto ve "kürk" üretiminin % 90'ından fazlası onların elindeydi. "Çarık, papuş" yapımında ve terzilikte de çok Rum vardı: Bütün astar imalatçıları ve vakıf idaresi kâtibinin saydığı 162 terzinin 67'si Rum cemaatindendi.

Demircilerin (13 atölyenin 10'u), dökmecilerin (5 atölyenin 4'ü), kuyumcuların (21 atölyenin 14'ü) çoğu Rumdu.

Saatçiler (13 atölyenin 6'sı) ve silahçılar (20 atölyenin 4'ü) arasındaki varlıkları da kayıtlarımızda görülmektedir. Kayıtların çıkarıldığı dönemde, gayrimüslimler teorik olarak her türlü kısıtlamayla karşı karşıya oldukların-dan ve özellikle de silah taşımaları yasak olduğundan, bu son grup çarpıcıdır. Selanik'te, hiç kuşku yok ki, bir başka çağdan kalma bu yasaklar geçerli değildi.

Buna karşılık, gıda sektöründe Ortodoks cemaati rakamlarının Müslümanlarınkini yakalaması imkânsızdır. Kayıtlarımız, Rumların varlığını yalnızca fırıncılar (37 iş yeri), "helvacı"lar (tek bir dükkân), "leblebici"ler (19 dükkân), yoğurt imalatçıları (7), şekerciler (5) ve "börekçi"ler (14) arasında saptar.

Gıda ürünleri imalatında adları pek okunmayan Rumlar, tekelci konumda oldukları başka alanlarla açığı kapatıyorlardı. Özellikle tamamen onların elinde olan "bahçevancı" mesleğini belirtelim. Sayılan 49 "bahçevancı"nın hepsi Ortodoks cemaatindendi. Hizmetler alanında, "meyhane" ve "şerbethane"lerin (29 "meyhane"den 22'si; 38 "şerbethane") hemen hemen tümü Hıristiyanların tekelindeydi. Son olarak da, kayıtlarımızda yer alan 5 "tabib" de Ortodoks cemaatindendi; bunda şaşırtıcı bir yan yoktur, çünkü tıp Rumların eski bir uzmanlığıdır.

Elimizdeki belgelerden Rumların zanaatkâr olarak faaliyet gösterdikleri sonucu çıksa da, bu onların ticareti ihmal ettikleri anlamına gelmez. Bu alanda, Selanik Ortodoksları tam anlamıyla ünlerine layıktılar; bezir yağı satıcıları (kayıtlı 17 "bezirci"nin 14'ü Rumdur), un (16 iş yerinin 6'sı),

17 Özellikle Apostolos Vakalopulos (*Istoria tis Thessalonikis*) birçok sayfasını bu konuya ayırmıştır.

tütün (23 işyerinin 6'sı), arpa (9 iş yerinin 4'ü), sebze (37 iş yerinin 18'i), tuz (10 iş yerinin 8'i), kahve (48 iş yerinin 36'sı), üzüm (41 iş yerinin 15'i) satıcıları arasında yerleri sağlamdı. Ayrıca, 31 de Rum bakkal sayılır; bu rakam Selanik'te kaydedilmiş bu tür iş yerlerinin yaklaşık üçte biridir.

3. Yahudiler

1830'a doğru Yahudiler Selanik nüfusunun % 44'ünden fazlasını oluşturuyordu. Bunun anlamı, sayısal olarak şehirdeki baskın unsur olduklarıdır. Bu önemli cemaat birçok çalışmanın konusu olsa da, Tanzimat başında şehrin ekonomik yaşamında oynadığı rol hakkında ne yazık ki pek bir şey bilmemekteyiz. Nehama,[18] 1850'ye doğru Selanik Yahudilerinin esas olarak simsar, sarraf, banker olduklarını, yün alım satım işiyle uğraştıklarını belirtmekle yetinir. Nehama'ya göre, cemaatte ayrıca sergi açan çok sayıda işportacı da vardı. Başka yazarlar daha da muğlaktır ve bankacılık ve ticaret faaliyetlerinde uzmanlaşmış Yahudi imgesini yeniden üretmekle yetinirler. Selanik Yahudilerinin geleneksel uzmanlığı olan kumaş ve halı imalatına gelince, bir gerileme içinde olduğu söylenir.[19]

Doğal olarak, Selanik Yahudilerinin yarısının sarraf olarak çalıştıklarını, diğer yarısının ise geçimini güç bela dokumacılıktan kazandığını hayal etmek güçtür. Yahudilerin elinde bulunan 566 dükkân ve atölye –yani kayıtlı iş yeri toplamının % 24'ü– sayan vakıf defterleri bu tabloyu ayrıntılandırmamızı sağlar.

Öncelikle Yahudilerin ticari faaliyet alanında yeterince iyi temsil edildiklerini belirtelim. Un (kayıtlı 16 yerden 6'sı), üzüm (41 yerden 14'ü), tavuk (4 yerin 4'ü) satıcısıdırlar; tütün (23 yerin 11'i), kahve (48 yerin 6'sı) ve hazır giysi (18 yerin 6'sı) satarlar; ayrıca kitapçılık mesleğine yalnızca onlar atılmıştır (3 yerin 3'ü).

Diğer yandan, kayıtlarımız zaten bildiğimizi, yani çok sayıda Yahudinin pek az gelir getiren "küçük meslekler" icra ettiklerini de doğrular. Küçük sarraflar (5 yerin 5'i), limon satıcıları (14 yerin 14'ü) ve kibrit satıcıları (16 yerin 16'sı), seyyar satıcılar (25 yerin 16'sı) arasında Yahudiler önemli bir yer işgal eder.[20]

---

18 *Histoire des Israélites de Salonique*, v. VI, s. 570.

19 I.S. Emmanuel, *Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique*, Paris, Lipschutz, 1935, s. 59.

20 Elimizdeki belgelerde 25 seyyar satıcı olduğunu belirtmek gerekir, muhtemelen mallarını sakladıkları bir depoya sahip olduklarından kayıtlıdırlar. Belirli bir mahalde çalışmayan seyyar satıcılar, muhtemelen Osmanlı vergi dairesinden kaçmak için kendilerini kaydettirmiyorlardı.

Elimizdeki belgeler, Yahudi cemaatinin zanaat kesiminde oynadığı rolü az çok kesin olarak saptamamızı sağlar. Yahudiler arasında terzi (154 dikim atölyesinin 51'i) çoktu, ünlü Selanik "çuha"sı üretiminde tekeldiler (37 atölyenin 37'si), içlerinden bazıları havlu da üretiyordu (35 atölyeden 3'ü). Ayrıca Yahudilerin arasında bazı saatçiler (13 iş yerinin 6'sı), mücevherciler (21 iş yerinden 5'i), pastacılar ve şeker satıcıları (28 iş yerinden 19'u), parfüm imalatçıları (17 iş yerinden 9'u) da bulunmaktaydı. Vakıf defterlerine göre, yerel çömlekçilik Yahudi el emeğinden fazlasıyla yararlanmaktaydı. Cam üflemeciliği de tamamen Yahudilerin tekelinde bir uğraş olarak gözükmektedir (8 atölyenin 8'i). Son olarak, Yahudi cemaatine özgü bazı uzmanlıkları da belirtelim: tenekecilik (vakıf kâtiplerinin saydıkları atölyelerin tümü Yahudi isimli zanaatkârlara aittir), eski giysi onarımı (bu alanda da tekel vardır), küçük ya da büyük çivi imalatı (küçük çivi: 12 atölyenin 11'i; büyük çivi: 6 atölyenin 3'ü).

Sonuç olarak, elimizdeki verilerden açıkça ortaya çıkan şu ki, Yahudiler aşağı yukarı her işle uğraşıyorlardı. Ticaret onlara yabancı değildi, fakat zanaatkârlıkta da gayet iyi temsil edilmekteydiler. Bununla birlikte, Hıristiyanların ve Müslümanların tersin, tenekecilik, çömlekçilik ya da cam üflemeciliği gibi genel olarak az kâr getiren ve sağlıksız işlerle de uğraşıyorlardı. İçlerinden çoğu seyyar satıcıydı. Bu uzmanlaşma, geçmişteki gezginci yaşamın bir anısı mıdır, yoksa düşman kabul edilen bir ortama yerleşmeyi red mi?[21] Söz konusu Selanik Yahudileri olunca böyle bir varsayım saçma görünüyor. Bizi ilgilendiren dönemde, Yahudiler Makedonya başşehrine yerleşeli yaklaşık dört yüzyıl olmuştu. Yalnızca burada kök salmak için değil, Müslüman ve Hıristiyanlarla uyumlu bir şekilde birlikte yaşamaya alışmak için de zamanları olmuştu.

❐

Mesleki uzmanlaşmaya şöyle bir göz attıktan sonra, Selanik'te meslekler ile inanç aidiyeti arasında belli bir ilişki olsa bile, bunun pek katı olmadığı açıkça ortaya çıkar. Kuşkusuz, elimizdeki malzemede "etnik özellik" taşıyan bazı faaliyetlere rastlanır. Fakat başka inançtan zanaatkâr ve tüccarlar da dışlanmamıştır. Oldukça karakteristik bir örnek, han ve kahvehane sahipleridir. Müslümanlar tarafından kontrol ediliyor olsa da, bu mesleklerde bazı Hıristiyanlar da vardır. Gerçekte, başkalarına tamamen "kapa-

21 A.Z. Sussnitzki, "Ethnic Division of Labor", Charles Issawi (ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914* içinde, Chicago ve Londra, The University of Chicago Press, 1966, s. 114-125.

lı" mesleklere Selanik pazarında rastlanmaz. Tek bir etnik grubun yürüttüğü mesleklerin iki örneğine rastlamaktayız: debbağlık ve dokumacılık.

Yine de, gıda alanında dini inançlar açısından oldukça gelişmiş bir bölünmeye tanık oluruz. Fakat bu şaşırtıcı değildir. Dini aidiyetin getirdiği beslenme alışkanlıkları, başka inançtan tüccarların neredeyse ulaşamayacakları kısmi bir tekele yol açar. Osmanlı kayıtlarında, kâtip genellikle mesleğini yazdığı kişinin dinini belirtmez. Yalnızca gıda sektörü sistematik olarak farklı bir uygulamanın konusu olur. Örneğin, Müslüman bakkal ve kasaplar Yahudi ya da Hıristiyan meslektaşlarından açıkça ayrılmıştır. Bu mesleki kapanmalara, elbette, müşterilerin de belirli bir kapalılığı denk düşer. Gerçekten de, bir Yahudi ailenin etini almak için Hıristiyan bir kasaba gittiğini hayal etmek güçtür!

Bu birkaç meslek dışında, Selanik pazarında temsil edilen çeşitli meslekler genel kural olarak tüm cemaatlere açık olsa da farklı inançlara sahip kişilerin aynı mesleği icra etmek için bir araya geldikleri de pek ender görülür. Elimizdeki belgelerde birden fazla zanaatkârın sahip olduğu atölyeler çoktur, fakat farklı dinlerden gelen iki kişinin ortak olduğu tek bir vaka saptamaktayız. Kosta adlı bir Hıristiyan ile Ali adlı bir Müslüman "iskele" yakınındaki bir kahvehanenin sahibidirler. Açıktır ki, bir Selanikli yanına ortak almayı gerekli gördüğünde dindaşlarından birini tercih eder.

D. MESLEKLERİN ŞEHİR DOKUSUNDAKİ DAĞILIMI

Vakıf defterleri çeşitli esnaf ve tüccarın adlarını ve mesleklerini belirtmekle kalmaz, dükkânlarının ve atölyelerinin şehir içindeki yerlerini de belirtir. Bu bilgiler sayesinde Selanik'in zanaat ve ticaret haritasını belirli bir kesinlikle saptayabiliriz.

Soyut bir varlık olarak kavranan "Şark şehri"nin çoğu tanımında, aynı meslekten olanların genellikle aynı mahallede toplandıkları belirtilir. Oysa, Makedonya başşehrinde bu olgu 19. yüzyılın ilk yarısında daha ziyade bir istisna olarak ortaya çıkar. Elimizdeki belgelerde sınırları kesin olan bir bölgede yoğunlaşmış sadece birkaç faaliyetle karşılaşırız. Şehrin güneybatısında, surların dışında, eski Bizans limanı üzerinde yer alan debbağları, Aya Sofya hamamı yanında aynı adı taşıyan pazarda toplanmış "peştemal" imalatçılarını ("peştemalcıyan"),[22] "Istıra" adıyla bilinen mahallede debbağların yakınında bulunan "keresteciyan"ı da belirtelim.[23] Atölyeleri genellikle Istıra tarafında bulanan ve yan yana çalışmaya müsait kumaş boyacılarını ve "aba" esnafını da bu kategoriye dahil edebiliriz.

---

22 Vassilis Demetriades, *Topografia*, s. 418.

23 Vassilis Demetriades, *Topografia*, s. 200, 331.

Bu istisnalar bir yana, diğer meslek grupları şehirde geniş bir alana dağılmıştı. Örnek olarak "sarraç" ve "semerci"leri belirtelim; bazılarının mesleklerinin adını taşıyan bir pazarda ("suk-ı sarracıyan") atölyeleri vardı, fakat "dakik-i kapan"da, Çukur Hanı ve "çarşu"da da çalışıyorlardı. Terziler ve kürkçüler de dağınıktı ve en tuhaf yerlere göz koymuşlardı. Kayıtlarımızda özellikle Hamza Beğ Camii yakınında, kazancılar pazarında, üzüm satıcıları pazarında, Yanık Manastır mahallesinde, Süleyman Ağa Camii karşısında, sahil kapısı yakınında, Bedesten'de, vs. dikim atölyelerine rastlanmaktaydı.

Hizmet ve gıda alanında dağılım daha kesindi. Bir bakkalın, bir kahvecinin, bir meyhane sahibinin, bir helva imalatçısının, bir şekercinin, bir leblebi satıcısının, bir berberin ya da bir hekimin aynı mesleği icra eden bir arkadaşının yanına yerleştiğine pek ender rastlanırdı. Nedeni açıktır: Bunlar nüfusun bazı acil ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen mesleklerdir; şehir içindeki dağılımları gördükleri talebin bir yansısıdır.

Elimizdeki malzemeyle belirleyebileceğimiz bir diğer veçhe ise farklı inançlardan zanaatkârların şehir dokusuna dağılımıdır. Osmanlı kayıtlarının sağladığı bilgiler özellikle her inançtan zanaatkâr ve tüccarların esas olarak kendi dindaşları için çalıştıklarına ve pazarda dükkânı olanlar hariç, kendi cemaatlerine ayrılmış mahalleden pek çıkmadıklarına dair geleneksel tezi yalanlar.[24]

Selanik şehir dokusundaki etnik dağılım hakkında ne bilmekteyiz? "Yahudiler denize yakın yerlerde ve ticaret semtlerinde yoğunlaşmışlardır, Rumlar bir ara bölgede otururlar, Türkler ise yüksek bölgelerde yaşarlar" diye tekrarlar tüm yolcular, en ufak bir ayrıntı vermeden. Fakat durumu böyle şematize etmek meşru mudur? Rumların, Yahudilerin ve Müslümanların yüzyıllar boyunca aynı şehir uzanımında, kendi aralarında hiçbir ilişki ve temas olmadan yaşadıklarına gerçekten inanabilir miyiz?

Osmanlı kaynakları kuşkusuz daha gerçekçi bir tablo sunuyor. Esnafın genellikle kendi dindaşlarının bulunduğu mahallelerin dışına yerleştiğini bu kaynaklardan saptarız. Örneğin, Hıristiyanların yoğun bulunduğu mahallelerde Yahudilerin ya da Müslümanların işlettiği yerlerle pek sık karşılaşırız. Birkaç örneği daha yakından inceleyelim.

Tahtakale'deki "Müslüman" denen mahallelerde 29 atölye ve dükkân sayarız. Bu toplamın 18'ini Müslümanlar işletmektedir: bir han, üç börekçi, bir hamam, dört kahve, dört helva imalatçısı, bir bozacı. Fakat bunların yanı sıra birkaç Hıristiyan da vardır: bir börekçi, iki kahve satıcısı, üç

---

24 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VI, s. 575.

kürkçü, bir mücevherci, bir helva imalatçısı ve son olarak da bir meyhane. Bir Müslüman mahallesi söz konusu olduğunda bu tuhaf gelebilir. Ayrıca belirtelim ki, bu bölgede sayılan tek kasap bir Yahudidir, bakkalın adı ise bir Rum adı olan Aristo'dur.

Kelemeriye Kapısı civarında, "Hıristiyan" Kamara mahallesindeki durum da hemen hemen aynıdır. Şehrin bu bölümüne yerleşmiş 45 esnaf ve tüccarın 15'i Yahudi ve 10'u Müslümandır. Bu Müslümanlar arasında beş leblebici, bir eczacı, bir tütüncü, bir bakkal, iki nalbant vardır. Mahalle kahvesi de bir Türke aittir Aynı kesimde sayılan Yahudiler arasında bakkal Yosef ve yoğurt imalatçısı Avram, üç sarraf, iki seyyar satıcı, beş eczacı ve bir kahve satıcısı vardır.

Yahudilerin yoğun olması yüzünden genellikle "Yahudi mahalleleri" arasında sayılan Malta'da ise kayıtlarımıza göre hiçbir Yahudi işletmesi yoktur. Burada, sayılan 13 işletmenin 6'sını Hıristiyanlar (beş sarrac ve bir terzi atölyesi), geri kalanlarını da Müslümanlar (iki nalbant ve 5 han) işletmektedir.

E. GEDİKLER

Vakıf defterleri Selanik'te, "gedik" adı altında 860 dükkân ve atölye kaydeder.

Kelime anlamı "delik", "çukur" demek olan, aynı zamanda da "muafiyet", "ayrıcalık" anlamına gelen gedik, en azından 18. yüzyıl koşullarında, bir mesleği, çoğunlukla da aynı mekânda –dükkân ya da atölye– uygulama hakkı demektir. Gedik sistemi Osmanlı iktidarı için özel bir önem taşır. Devlet bu sistem sayesinde pazarı denetleyebilir ve herhangi bir mesleği uygulama iznine sahip esnaf sayısını belirleyebilir.

Özetle, iki tür gedik vardır: "Havai"ler, yani herhangi bir mesleğin, yeri belirtilmeden icra edilmesine izin verilenler ve "müstakar"lar ki bunlar özel bir yere yerleşenlerdir.[25]

19. yüzyıl başında havai gedik ortadan kaldırıldı.[26] Bundan böyle, bir gedik elde edenler mesleklerini haklarına denk düşen yerde icra etmek zorundaydılar. Dükkân ve atölyelerin çoğu çeşitli vakıflara ait olduğundan genellikle gedikleri sunan ve dağıtanlar da vakıflardı.

Bir esnaf bir vakfa ait bir yere gedikli sıfatıyla yerleştiğinde, söz konusu yerin ve içindeki gayrimenkullerin ömür boyu "mutasarrıfı" oluyordu. Ayrıca, vakfın bir gayrimenkulünü büyüten ya da bu gayrimen-

---

25 Gabriel Baer, "Monopolies and restrictive practices", *Fellah and Townsman in the Middle East*, Londra, Frank Cass, 1982, s. 183-184.

26 Osman Nuri, *Mecelle-i umur-ı belediye*, İstanbul, 1922, c. I, s. 655-666.

kule ek yapan mutasarrıf, bunlar da mülk olarak kabul edildiğinden, "üst hakkı"na uygun olarak, teoride, eklenmiş unsurların "sahibi" oluyordu. Bu koşullarda tasarruf hakkı ile sıradan sahiplik kolaylıkla karıştırılıyordu. Gerçekten de, dükkânına emek ve para yatıran mutasarrıf, geniş çapta mülk sahibi gibi davranıyordu. Her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak amacıyla, vakıflar "icareteyn" (çifte kira) adı altında belirtilen *sui generis* bir "kiralama" sistemi yerleştiriyorlardı. İlk başta sözleşme yapılırken esnaf toplam bir miktar ("icare-i mu'accele") ödüyordu: Böylece kullanma hakkını "satın alıyordu". Ardından, aylık bir kira ödemek zorundaydı ("icare-i mü'eccele"). Genellikle küçük bir miktar olan bu paranın amacı, mülk sahibine işgal ettiği mülkün asıl sahibinin vakıf olduğunu hatırlatmaktı. Bu düzenli ödemeler, esas olarak gedik sahibi ya da mirasçılarının zamanaşımı nedeniyle hak talep etmelerini engellemeyi hedefliyordu.

Esnafin ölümüyle gedik mahlûl (boş) oluyordu. Bu durumda loncanın bir başka üyesine sunuluyordu ya da böyle biri yoksa başka meslekten bir "usta"ya veriliyordu. Gediğin aktarımı konusunda Baer,[27] ölenin oğlunun, babasının sahip olduğu hakkı "tevarüs etmek"te öncelikli olduğunu belirtir; tabii ki gerekli mesleki niteliklere sahip olmak koşuluyla. Başka deyişle, böyle bir aktarım eğer doğal mirasçı usta derecesine erişmişse –ya da erişmek üzereyse– mümkündü.

18. yüzyılın, hatta 19. yüzyıl başının bazı şehirlerinde böyle olsa da, Tanzimat şafağında Selanik'te durum hissedilir biçimde farklıdır.

İlk olarak, gediğin aktarımı 18. yüzyılda yürürlükte olan ve Baer'in belirttiği kısıtlamalara tabi değildi. Esnaf, ister sağlığında olsun ister ölümünden sonra, kendi hakkını kime isterse ona verebiliyordu. Sonuç olarak birçok aktarım biçimine tanık olunuyordu.

En yaygın aktarım miras yoluyla gerçekleşeniydi. Gedik sahibinin ölümünden sonra, genellikle yerine onun çocukları geçerdi. Sadece oğulların gedik mirasçısı olmasını isteyen eski uygulamanın aksine, artık birinci dereceden bütün akrabalar cinsiyet ayrımı yapılmaksızın mirasçı kabul ediliyordu. Böylece, gedik hakkının kadınlar dahil birçok kişi arasında pay edildiğine sık rastlanır.

Gedikliler arasında kadınların varlığı görece yaygındı. H. 1254-55/ 1838-39 yılında Selanik'te yapılan ilk vakıf malları envanterinde gedik sahipleri arasında tek başlarına ya da başka kişilerle ortak 123 kadın vardır, bu rakam sayılan işyerleri toplamının % 19,18'ine tekabül eder. Bu top-

---

27 Baer, *age.*, s. 186.

lamda en önemli pay Yahudilerindir: 64 Yahudi saymaktayız (kadınların toplamının % 52,03'ü). Bunların yanı sıra 32 Hıristiyan (% 26,01) ve 27 Müslüman (% 21,95) yer alır.

Bakkallar (38 gedik) ve terziler (23) arasında kadınlar çoktur. Aynı zamanda, leblebici (8), nalbant (7), sandıkçı (8), sarraç (8), şekerci (7), meyhaneci (8) gediklerine sahip kadınlar da vardır. Son olarak, gedikli birkaç kadın keçe (2), börekçi (1), seyyar satıcı (1), tellal (1), tütüncü (2), han sahibi (1), perde imalatçısı (1), tuz satıcısı (2) olarak görülür.

Kadınlara ait birçok gedik arasında genellikle erkeklere ayrılmış mesleklere de rastlanıyor olması şaşırtıcıdır: nalbantlık, sarraçlık, sandık imalatı, vs. En ilginç durum Yahudi meyhaneci loncasınınkidir: Bütün üyeleri –toplam yedi– kadındır!

Sorun, elbette bu kadınların gediklerinin karşılığı olan meslekleri gerçekten uygulayıp uygulamadığını bilmektir. İçki satış tezgâhının arkasında duruyor ve müşterilerine bizzat hizmet ediyorlar mıydı? Yoksa kendilerine miras kalmış dükkânın sağladığı geliri toplamakla mı yetiniyorlardı? Bunların yalnızca gediklerinin kârından yararlandıkları ve işleri erkeklerin yaptıkları haklı olarak düşünülse de, teoride de kalsa faal iş hayatına katılma imkânına sahip olmaları ilginçtir.

Miras yoluyla aktarım bir gediğin temlikinde en sık rastlanan biçimdir, fakat elimizdeki belgeler başka yöntemler de saptamamızı sağlar: Satış (1850 yıllarında toplam 740 kuruşa satılan birkaç gedik saptarız), bir gediğin bir diğeriyle değiştirilmesi, gediğin vasiyetname yoluyla "esnaf vakfi"na bağışlanması, gediğin bir vakfa aktarımı. Bu sonuncu özellikle dikkati çeker. Bundan açıkça anlaşılır ki, 19. yüzyıl Selanik'inde bir gediğe sahip olma hakkı bir mesleğin icrasına bağlı değildi. Gerçekten de dini bir kurumun, hangisi olursa olsun herhangi bir mesleği icra edebilecek durumda olduğunu düşünmek güçtür! Gedik sahibi olan vakıf kendi hakkını bir esnafa ya da bir tüccara "kiralar" ve o kişinin ödediği aylık miktarı almakla yetinir.

Bir başka açıdan, şunu da belirtelim ki, gediğin bir başka inançtan bir (ya da birkaç) kişiye devrine görece sık rastlanırdı. Kumaş boyacısı Baba Mustafa'yı örnek verelim, onun gediği Pano oğlu Dimitri'ye bırakılmıştı. Leblebici Hasan Ağa hakkını kızlarına bırakmış, onlar da ne yapacaklarını bilmedikleri bu gediği hemen leblebici "Manol zimmi"ye satmışlardı.

Kısacası, 1840'larda gedik önceki dönemlerden farklıydı. Özellikle, elde edildiği andan itibaren hak sahibinin serveti içinde yer alırdı. Hak sahibi gediğinin mülk sahibi gibi davranır, satar, kiralar, değiştokuş eder, miras bırakırdı.

O dönemde Selanik lonca yaşamının bir diğer özelliği; gediklerin en güçlü ve en aktif girişim ruhuna sahip zanaatkârların elinde toplanmasıdır.

Birden fazla kişi tek bir gediğe sahip olabileceği gibi, tersine, tek bir kişinin birden fazla gediğe sahip olmasına da sık rastlanır. Kayıtlarımızdaki malların toplamında çabucak yapılacak bir hesap, her hak sahibinin ortalama 1,3 gediğe sahip olduğunu gösterir. En sık iki ya da en fazla üç gedik sahibine rastlanır. Bunlar muhtemelen gelir sağladıkları meslekle kendileri uğraşan büyük atölye patronlarıdır.

Hali vakti yerindeki bu esnaf ve zanaatkârların yanı sıra, başka birçok gedik sahibi de vardır. Bunların üretime kişisel olarak katılmadıkları ve gediklerinin kirasıyla yetindikleri düşünülebilir. Bu gedikli kategorisinin en karakteristik örnekleri Ay Andon vakfi mütevellisi Haci Nikolaki (11 gedik sahibi), metropolit kilisesi vakfi mütevellisi, kocabaşı Kostandi zimmi (7 gedik), sarraç Ahmed Ağa (6 gedik) ve son olarak da Mehmed Ağa oğlu İshak Ağa'dır (7 gedik).

Gedikleri genellikle şehrin bir noktasında toplanmış olan ve aynı işi yapan zanaat atölyelerinin gerçek patronlarının tersine, bu büyük gedikliler bütün şehre dağılmış ve çok çeşitli faaliyetlere ayrılmış mülklere sahipti. Haci Nikolaki'nin serveti "bezirgân" çarşısının ortasında bulunan bir toptancı dükkânı, "boyacıyan" çarşısındaki iki kumaş boyama atölyesi ve bir doktor muayenehanesi, "çarşu"daki bir tütün deposu ve bir gümüş atölyesi, balık pazarındaki bir fırın, son olarak da üçü tuz pazarında ve dördüncüsü de leblebiciler pazarında bulunan dört leblebici gediğinden oluşuyordu.

Kostandi zimmi ve Ahmed Ağa'nın durumları da buna benziyordu. Kostandi özellikle pazarda bir seyyar satıcı gediği, Yahudhane yakınında iki değirmenci gediği ve balık pazarında bir fırının tasarruf hakkına sahipti. Aynı zamanda, iki gedik sahibiydi; biri saraç, diğeri saatçi, her ikisi de "çarşu"da. Ahmed Ağa'ya gelince, o da pazarda bir seyyar satıcı gediğinin, Çınar Değirmenleri semtinde bir değirmenin, balık pazarında bir marangozhanenin, at pazarında bir sarracın ve yağ değirmeni yakınında bir fırının tasarruf hakkına sahipti.

Mehmed Ağa oğlu İshak Ağa'nın durumu oldukça farklıydı. Yedi terzi gediği sahibi olan Mehmed Ağa muhtemelen dikim alanında küçük bir yerel imparatorluk kurmak üzereydi. Bununla birlikte, sahip olduğu atölyeler tam bir bütün oluşturmaktan uzaktı. İkisi Bedesten'de, biri "haffaf" yakınında ve diğer dördü ise "tenekeciler" yakınında, "bezciler" hanı yakınında ve son olarak da, Hamza Beğ Camii yakınındaydı.

❐

Esas olarak vakıf defterlerinden oluşan belgelerimiz çok eksiktir ve 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te esnaf ve zanaatkârların bütün yönleri hakkında bizi bilgilendirmekten elbette uzaktır.

Ortaya atılan sorulardan biri, elimizdeki örneklerin bütünü temsil edip etmediği. Listelerimizde sayılan kişilerin bütün Selanik esnafı içindeki anlamı tam olarak nedir? Vakıflara ait yerlerde bulunan esnaf hakkında belirli bir veriye sahip olsak da, mülkü kendilerine ait yerlerde mesleklerini icra edenler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Fakat en azından elimizdeki belgelerin vakfa ait atölyelerin tümünü saydığını ileri sürebilir miyiz? Ne yazık ki, şimdilik bu soruya olumlu yanıt vermek güç.

Elimizdeki malzeme, eksik olmasına rağmen yerel zanaatların ve ticaretin yapılanmasında vakıflara düşen önemli rolünü vurgulama özelliğine sahiptir.

Aslında bunlara "çarşu"da, Bedesten'de ve Yalı Kapu ile Vardar Caddesi arasında ve daha sonra Sabri Paşa Caddesi adını alacak olan eksen üzerinde yer alan bölgede sık rastlanır. Ticaret mahallelerinin dışında da çok sayıda vakıf atölyesi vardı. Kayıtlarımızda özellikle pazardan uzakta icra edilen üç meslek görülür. İçlerinden her biri, çalışanlarının hemen hemen tümünü aynı yerde toplamaktadır. Bunlar "abacı"lar, "peştemalcı"lar ve "keresteci"lerdir. Abacılar şehir merkezinin batı bölümünde, Vardar Kapı yakınında, Egnatia Meydanı'nın kuzeyinde toplanmıştı; peştemalcılar Aya Sofya Camii'nin ve hamamlarının arkasına, Selanik'in doğu bölümüne; keresteciler ise surların dışına, güneybatıya, deniz kenarına yerleşmişlerdi.

Dikkate değer olan, bu üç meslek grubunun genelde tüm üyelerinin tek bir vakfa bağlı olduklarıdır. Başka deyişle, bazı vakıflar tekel olmayı başarmışlardı. Kayıtlarımızda yer alan abacı atölyelerinin hemen hemen tamamı Çelebi Sinan Beğ vakfına, keresteci dükkânları ise Gazi Kemal vakfına bağlıdır. Peştemalcılar, Aya Sofya Camii ve hamamının kurucusu Makbul İbrahim Paşa vakfına ait yerlerde bulunuyorlardı. Bu vakıf atölyelerindeki zanaatkârların hepsinin Müslüman olmadığını belirtmek gerek. Müslümanlar toplam sayının yalnızca % 41'ini oluşturuyordu. Önemli bir pay Hıristiyanlarındı (%35); Yahudilerin oranı yaklaşık % 24'tü.

Elimizdeki kayıtlar kesinlikleriyle de dikkati çeker. Boşlukları olmasına rağmen, yerel zanaatlar ve ticaret hakkında, Selanik ekonomisini incelemek için bugüne kadar kullanılmış olan temel kaynakları oluşturan yolcu anlatıları ya da konsolosluk raporlarının sağladığından daha ayrıntılı ve gerçeğe kesinlikle daha yakın bir tablo sunarlar. Bu listeler özellikle meslek gruplarının etnik ve dini bileşimi hakkında bizi bilgilendirir ve mesleğe girişte inancın önemli olmadığını ortaya koyar. Aynı zamanda, zanaatkârlar şehrin "ticaret" mahallelerinde toplanıyor olsa da, bunun birçok Selaniklinin avantajlı bulurlarsa konutların yer aldığı mahallelerde de çalışmasını engellemediğini öğreniriz. Son olarak, bir zanaatkârın kendi cema-

atinden olmayanların oturduğu bir mahalleye ekmeğini kazanmak için gitmesi söz konusu olduğunda etnik-dini engellerin ne kadar az rol oynadığını kayıtlarımız dolayısıyla saptamak çarpıcıdır.

Fakat belgelerimizin özellikle ortaya koyduğu şey, Tanzimat döneminde esnaf ve zanaatkârların hâlâ yerel ekonominin belli başlı ekseni olduğu ve aktif nüfusun önemli bölümünü seferber ettiğidir. Dokuma ve dericilikte uzmanlaşmış olan, aynı zamanda da "hizmetler" ya da gıda alanında da çalışan Selanikli üretici ve tüccarlar, 19. yüzyılın ortasında, son bir refah dönemi yaşıyorlardı. Fakat çocukları atölyelerde onların yerini alacak mıydı? Bu kuşağın esnafı bu konuda ana babaları kadar kesin konuşamazdı. Çünkü -lonca yapılarının güçsüzlüğü başta olmak üzere- gelecek dönüşümlerin öncü işaretleri şimdiden görülüyordu.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

1900'LERE DOĞRU İŞ DÜNYASI

Osmanlı idaresinin arşivleri sayesinde 1840'lara doğru Selanik'te zanaatlerin yapısı hakkında nispeten kesin bir fikre sahip olabiliyoruz.[1] 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın ilk on yılı için elde bulunan belgeler farklı nitelikte: konsolosluk raporları, yerel basın, salnameler, gedik nizamnameleri, Alliance Israélite Universelle (AIU) arşivleri. Kaynakların bu farklılığı dikkate alındığında, incelememizin iki kutbu arasında meydana gelen gelişmeleri kesin olarak belirlemek güç oluyor. Karşılaştırma yapamıyoruz, ama en azından belli başlı yeni olguları gösterebiliriz.

A. ZANAATLARIN EVRİMİ

Yarım yüzyıl zarfında zanaatlar göründüğü kadarıyla büyük dönüşümler geçirdi.

En önemli olgular arasında, debbağlıkta ve dokumacılıktaki önlenemez gerileyişi belirtelim. Özellikle dokuma birçok güçlükle karşılaştı. İlkin, 19. yüzyıl başında çok verimli bir dal olan ipekböcekçiliği tamamen çöktü. Sebepleri gayet iyi biliniyor: 1850'lerde Akdeniz civarındaki ipekböceği üretimine zarar veren pebrin hastalığı Selanik'i de kasıp kavurdu. Birçok zanaatkâr başka sektörlere yönelmek üzere faaliyetlerine tamamen son verdi. 1870'lerin başında Japonya'dan gelen ithal tohumlarla beslenen Selanik

1 Bu, yine de yerel arşivlerde 19. yüzyıl sonuyla ilgili malzeme olmadığı anlamına gelmez. Kirki Georgiadu'ya göre (bkz. "Les archives ottomanes conservées aux Archives Historiques de Macédonie à Salonique", *La transmission du savoir dans le monde musulman périphérique, Lettre d'information,* no 11, Mart 1991, s. 39-41), yeterli ve nitelikli personel olmadığından, defterlerin büyük bölümü envantere alınamamıştır. Bu defterler Arşivler'in kataloğunda yer olmadığından araştırmacılar bunlara ne erişebilir ne de inceleyebilir.

ipekböcekçiliği ancak yerel ihtiyaçları karşılayabiliyordu. Yirmi yıl sonra hastalık önlendi, fakat atölyeler kapılarını yeniden açmayacaktı.[2]

Aynı dönemde, yünlü dokumacılıkta ise hem hammadde üretiminde önemli bir düşüş yaşandı, hem de hayvan yetiştiricileri ve dokumacılar müşterilerin yeni ihtiyaçlarını dikkate almada yetersiz kaldılar. Uyum sağlamakta güçlük çeken "abacı" ve "çuhacı" loncaları bu durumdan doğrudan etkilendi.[3]

Ünlü debbağlar da sayılarının baş döndürücü bir hızla azalışına tanık oldu. Amerikan marokenleri yerel pazarı öyle düşük fiyatlarla doldurdu ki, Selanik debbağları rekabete karşı koyamadı. Faaliyetine devam eden de ithal hammadde kullanıyordu. Yukarıda (12. Bölüm) sözü edilen Timur Ağu, bu açıdan, en karakteristik olanlardandı. Tereke defterinden anlaşıldığı gibi, "Amerikan gönü"yle çalışmaktaydı. Yerel malzemeye sadık kalmak istemiş olsaydı bile bunu bulmakta güçlük çekeceğini belirtmekte yarar vardır. Yerli derilerin hemen hemen tümü, yerel pazarda kullanılmadığından Avrupa'ya ihraç ediliyordu.[4]

Fakat bazı sektörler çöküyor olsa da diğerleri, ya yeni teknolojilerden yararlanarak ya da başka üretim tarzlarına başvurarak dönüşür ve gelişir. 19. yüzyıl sonunda, babalarının ve büyük babalarının kullandıkları arkaik araçları terk ederek yenilik yapan zanaatkâr sayısı çoktur. Onlar çocuklarının modern tekniklere açık gerçek bir mesleki formasyona sahip olmasını isteyeceklerdir.

1874 yılından itibaren bu formasyon Hamidiye Mekteb-i Sanayi tarafından sağlanacaktı. Ahmed Subaşı mahallesindeki eski Islahhane'de bulunan Mekteb-i Sanayi gençlere beş yıllık bir eğitim sunuyordu. Kunduracılık, giysi dikimi, Şark havluları, ince marangozluk işleri, tipografi ve litografi, öğretilen belli başlı konular arasındaydı. Okul kısa sürede büyük ba-

---

2 Bkz. "Rapport Turquie. Importance commerciale de Salonique", Yıl 1892, no 22, s. 39-44, AMAEF, CCC, Turquie, c. 30; Donald Quataert, "Premières fumées d'usines", Gilles Veinstein (ed.), *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, Paris, Autrement, 1992, s. 177-194.

3 Georgios Hristodulu, *I Thessaloniki kata tin teleftea ekatontaetia, Emporio Viomihania Viotehnia* (Son Yüzyılda Selanik, Ticaret, Sanayi, Zanaatlar), Selanik, Enossis, 1936, 334 s., s. 83-84.

4 Debbağlığın gerileyişi hakkında, bkz. "Rapport Turquie. Importance commerciale de Salonique", *age.*, s. 36; Georgios Hristodulu, *I Thessaloniki kata tin teleftea ekatontaetia, Emporio Viomihania Viotehnia* s. 78-79. Dimitris Çatzis'in Yunanca yazdığı önemli hikâyesi "Oi tampakoi" (Debbağlar), *To telos tis mikris mas polis* (Küçük Şehrimizin Sonu) içinde, Atina, Keimena, 1983, s. 7-21, mesleğin Yanya'da yok oluşunu anlatır.

şarı kazandı. Bu okulun şehrin belli başlı kurumları arasına girmesi için birkaç yıl yeterli olacaktı. 1903 yılında, Selanik vilayeti salnamesine göre okulda şu bölümler vardı:[5] tipografi, litografi, kunduracılık, terzilik, marangozluk, dokumacılık ve müzik.

19. yüzyılın ortasından itibaren halkın zevk ve ihtiyaçları önemli ölçüde değiştiğinden, 1900'lerin Selanik'i için teknik eğitim kaçınılmaz olmuştu. Yeni alışkanlıklar yeni ürünler yaratıyordu. En karakteristik örnek terzilerdir. Giyim alanında gözlenen değişimler öyle önemliydi ki, terziler ayakta kalmak için kendilerine çeki düzen vermek, moda akımlarını izlemek zorunda kaldılar. Şalvarların, bol cüppelerin ya da cebellelerin yerini Avrupa'dan gelen yeni modalar, kostümler, pantalonlar, göğüsten düğmeli redingotlar doldurdu.

Görece istikrarlı terzilik gibi faaliyetlerin yanında önemli bir atılım gösteren başka faaliyetler de vardı. Ayrıca, Selanik'te yok olma yolundaki mesleklerin yerine yenilerinin ortaya çıktığı da görülür. Alliance Israélite Universelle'in arşivlerinde bulunan[6] tablo (Tablo 8) 1898 yılında yerel esnaf kategorilerine dair bize bilgi sunar ve yaygınlaşmakta olan meslekleri belirlememizi sağlar.

Bu liste elbette tam değildir. Bunu altmış yıl önce Osmanlı yetkililerin hazırladıkları listelerle karşılaştırdığımızda, birçok sektörün yok olduğunu ya da çok cılız olarak temsil edildiğini saptarız. Örneğin gıda alanındaki hiçbir meslek bu listede yer almaz. Giysiye gelince, bu sektörün yaklaşık üç yüz terziye indirgenemeyeceğini düşünebiliriz. Durum böyle olunca, AIU'nun envanteri, eksik olmasına rağmen, bütünlüklü bazı değerlendirmelere imkân tanır.

İlk olarak, 19. yüzyıl sonunda, kunduracıların ve terzilerin yerel esnaf arasında aslan payını almaya devam ettikleri sonucu çıkar. Bu iki faaliyet, bir arada ele alındığında toplam rakamın % 37'sinden fazlasını oluşturur.

Bazı "geleneksel" mesleklerin görece de olsa iyi durumda olduğunu fark etmemek mümkün mü? Sandıkçılar, sandalyeciler, bakırcılar, halıcılar Tanzimat dönemindeki kadar faal gözükmektedir. Aslında, ürettikleri mallar Selanik aileleri arasında önemli bir yer işgal etmeye devam etmektedir. Şilte ve divanlar, bakırlar, hasır sandalyeler, sandıklar aynı dönemin tereke defterlerinde hep vardır.

1840'dan bu yana zanaatkâr sayılarından hissedilir bir artış görünen faaliyetleri de AIU listesinde saptayabiliriz. Bu açıdan en çarpıcı örnekler sa-

---

5 *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 1318 (1902/1903), s. 335. Meslek Sanat Okulu konusunda, bkz. *Journal de Salonique*, 9 Temmuz 1900.

6 *Revue historique*, 258/2, s. 351-393.

TABLO 8. 1898'DE SELANİK'TE ESNAF (AIU).

Meslekler	Esnaf sayısı
Fırçacılar	7
Sandalyeciler	30
Bakırcılar	28
Sandıkçılar	46
Kunduracılar	446
Çerçeveciler	9
Tenekeciler	290
Sobacılar	49
Demirciler	106
Saatçiler	47
Mermerciler	34
Marangozlar	297
Kuyumcular	44
Sırmacılar	70
Badanacılar	32
Ciltçiler	17
Saraçlar	11
Terziler	302
Halıcılar	76
Fıçıcılar	27
Tornacılar	32
TOPLAM	**2 000**

atçiler ve marangozlardır. 1840-1900 arasında saatçilerin sayısı dört kat artmıştı. Marangozlarda ise artış baş döndürücüdür: 1840'larda sayıları 21 iken artık 250'yi geçmişti! Bu gelişme kolaylıkla açıklanır. 19. yüzyıl sonunda tekniğin gelişmesinin ve maliyetlerdeki düşüşün yardımıyla, kol ve duvar saatleri her evde ve --özellikle– her cepte yerini aldı. Kuşkusuz, Selanik saatçileri muhtemelen basit birer tamirciydi, kendi imalatları yoktu; sürümden kazanıyorlardı![7]

Marangozluğun olağanüstü gelişimi özellikle ev mobilyalarındaki değişime bağlıdır. Esas olarak minder ve yastıklardan oluşan 1840'ların mobilyalarının karşısına, yüzyılın başında ahşap mobilyaların egemen olduğu bir dekor çıkar: konsollar, etajerler, kütüphaneler, yüksek ya da alçak masalar.

7 Bkz. Özellikle 25 Mayıs 1879 tarihli *Hermis*'te saatçiler üzerine uzun bir yazı.

Son olarak da yeni bir mesleğin ortaya çıktığını görmekteyiz; bu da şehirlilerin yaşam çerçevesinde meydana gelen değişimlere bağlıdır. Gerçekten de, Avrupa'dan ithal edilen çini sobaların yaygınlaşması –bunlar terekelerde kayıtlıdır– 1898 yılında 49 kişiyle temsil edilen sobacılık mesleğinin gelişim yolunu açmıştı.

Bazı dallarda esnaf sayısının artmasına rağmen, AIU'nun listesini verdiği toplam iki bin esnaf yaklaşık yüz bin nüfuslu bir şehirdeki zanaat sektörünün pek azını temsil eder. Dolayısıyla, bizi ilgilendiren dönemde kimin esnaf olduğunu, kiminse artık olmadığını söylemek güçtür.

B. SANAYİ GELİŞİYOR

Gerçekten de, 20. yüzyıl başı Selanik'inde zanaatlar ile sanayi üretiminin olanaklarıyla donanmış küçük manüfaktür arasındaki sınırları belirlemek her zaman kolay değildir. Şehir sanayileşir, fakat yavaş yavaş. Büyük işletmeler henüz azdır ve çoğunluğu hâlâ pek mütevazı olan evlerle yan yanadır. 1912 yılında Selanik'te bulunan belli başlı sanayi binalarının ayrıntılı bir envanterini bize G. Hristodulu sağlıyor.[8] Hristodulu, şehre Yunanların gelişinin ertesinde kaleme alınmış iki ekonomi raporuna dayanır. Birincisi, Atina hükümeti tarafından Makedonya Ekonomik İşler Genel Müdürü olarak atanan Georgios Kofinas'ın imzasını taşır.[9] İkinci raporun yazarı ise, 1914 yılında kurulan Makedonya Sanayiciler Birliği sekreteri Dimitris Hatzopulos'tur.[10]

Hristodulu'nun listesinde bulunan 35 işletme toplam 2500 işçiyi kapsar (yani sanayi birimi başına 71,6 işçi). Bu rakama, tütün işleme atölyelerinde çalışan 3500'den fazla emekçiyi de eklemek gerekir.[11] Kural olarak, 50 işçiden az işçi barındıran yerler küçük işletmedir. Yalnızca 11 işletme bu rakamı aşmaktadır.

Sayısal olarak, tütün işçileri yerel proletarya içinde özellikle ağır basar. 1900'lerde Makedonya işçi hareketinin istisnai gelişimine katkıda buluna-

8 *Age.*, s. 166-171.

9 Georgios Konfinas, *Economie de Macédoine*, 1914. Kafinas'ın Selanik'teki misyonu hakkında bkz. Evangelas A. Hekimoglu, *Kofinas pros Diamidhi, Dokimia ke tekmiria yia tin aikonomiki istoria tis Makedonias* (Kofinas Diomidis'te, Makedonya'nın Ekonomik Tarihi Üzerine Deneme), Selanik, 1989, 92 s.

10 Dimitris Hatzapoulos, *L'industrie de Macédaine*, 1914. Sonraki yıllarda Hatzopulos Selanik sanayi dünyasının önde gelen şahsiyetlerden biri olacaktır. Sanayiciler Birliği'nin neredeyse değişmeyen başkanı olarak ancak 1958 yılında bu görevden ayrılacaktır. Hatzopulos'un gelişim çizgisi hakkında krş. Selanik Sanayi ve Ticaret Odası (ed.), *Dimitrios V. Hatzopoulos*, Selanik, 1966, 289 s.

11 Bu, G. Hristodulu (*age.*, s. 136) ve Kostis Moskof'un (*Thessaloniki 1700-1912*, s. 66) verdiği sayıdır.

rak ön planda rol oynayacaklardır. Tütün işçileri Osmanlı sosyalizminin öncü örgütü olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu içinde özellikle güçlü bir şekilde temsil edilir.[12] Benaroya'nın *Glasnik* gazetesinde çıkan bir makalesine bakılacak olursa,[13] 1911 yılında Federasyon'un 3200 aktif üyesi vardı. Hristodulu 20. yüzyıl başı Selanik'inde 2500 "işçi" sayıyor olsa da, başkaları aynı dönemde yerel proletaryanın toplam sayısını 25 bin olarak değerlendirir.[14]

Bu tür değerlendirmeler oldukça hayalci görünüyor, çünkü bundan çıkarılması gereken sonuç işçi dünyasının 1900'lere doğru (yaşlılar, kadınlar ve çocuklar dahil) şehir nüfusunun % 30'undan fazlasını temsil ettiği,[15] ki bu oran son derece kuşkuludur. Gerçekte, şehirdeki sanayi çalışanlarının sayısını kesinkes belirtmek çok güçtür. İşçi tabakaları büyük ölçüde göçmenlerden oluşuyordu ve bunlar da genellikle sayılmıyordu. Bazı sanayi kollarında –özellikle tütüne bağlı faaliyetlerde– yılın belirli aylarında ek işçi çalıştırılması güçlü bir mevsimlik göçe yol açıyordu ki bunun da saptanması güçtür.

Doğal olarak, kısa dönemler için gelen emekçilerin yanında, Selanik'e kesin olarak yerleşmeyi arzulayan göçmenler de vardı. Özel hiçbir beceri gerektirmeyen tütün alanı bu sonuncu işçi kategorisini kendine çekmişti. Selanik Tütün Fabrikaları Kadın ve Erkek İşçileri Sendikası tüzüğü bu konuda oldukça karakteristik bir örnektir. Bu örgütün 22 kurucu üyesi arasında doğma büyüme Selanikli yalnızca 5 kişi vardı. Diğerleri Osmanlı başşehrinden ya da Yunanistan'dan geliyordu: Girit'ten, Peloponez, İthaki, Volos'tan. Aynı isim listesi bu tütün fabrikalarındaki sendikal liderlerin etnik kökenlerini de ortaya koyar. Rumlar ezici çoğunluktadır: yalnızca 4 Yahudi'ye karşı 18 Ortodoks. Bütün Rumlar yabancıydı, oysa 4 Yahudi Selanikliydi.

---

12 Selanik'teki Federasyon'la ilgili birçok çalışma vardır. Bkz. Özellikle Paul Dumont, "Une organisation socialiste ottomane: la Fédération ouvrière de Salonique (1908-1912)", *Etudes Balkaniques* (Sofya), 1975, no 1, s. 76-88; Abraham Benaroya, *I proti stadiodromia tu elliniku proletariatu* (Yunan Proletaryasının İlk Evreleri), Atina, Olkos, 1975; Paul Dumont, "La Fédération socialiste ouvrière de Salonique à l'époque des guerres balkaniques", *East European Quarterly*, c. XIV, no 4, Kış 1980, s. 383-410; Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, 244 s.

13 A. Benaroj, "Rabotniki dvizhenije vo Turtsia", *Glasnik*, Belgrad 238, 22 Ekim 1911, aktaran Kostis Moskof, *age.*, s. 213, dipnot 19.

14 Bkz. Özellikle Donald Quataert, "Premières fumées d'usines", s. 177-194; I.D. Mangoletsis, "Industry in Thessaloniki - An outline", (P.I. Georgoulis), *Industrial firms of Thessaloniki* içinde, Selanik, 1988; Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*.

15 1900'lere doğru Selanik nüfusunun muhtemelen 80.000'i geçmediğini belirtmiştik.

Şehirlere göç edenler yalnızca işçiler değildi. Kimi zaman –çok ender olduğu doğrudur– patronların da kökeni başka yerde olabiliyordu. Hristodulu, kitabında üç örnek vaka gösterir. Birincisi 1870'ten önce Zakinthos'tan gelme Vudalikas kardeşlerdi. 1910 yılında bir dokuma fabrikasının kurucusu olan Turpalis kardeşler de Naussa kökenliydiler. Son olarak, Naussa Birahanesi'nin dört kurucusu da Naussa ve Edirne kökenliydi.

Hristodulu'nun envanteri sanayicilerin etnik-dini kökenleri hakkında da bize bilgi verir. Burada yer alan bilgiler eğer doğruysa, Selanik sanayii yüzyılın başında tamamen gayrimüslimlerin ellerindeydi. Sayılan 35 işletmenin 16'sı Rumlara, 14'ü Yahudilere aitti. Listede Müslüman iş adamı hiç yoktur.

Aynı kaynağa göre, Selanik'te temsil edilen belli başlı sanayi sektörleri sabunculuk, dokumacılık ve dökümcülüktü. Bu faaliyetlerden birincisinde imalat yöntemleri basitti. En eski sanayi kolları arasında yer almasının sebeplerinden biri de budur. Selanik'teki üç büyük sabun imalathanesinin hepsi 1890'dan önce kurulmuştu. Nispeten karmaşık bir donanım ve teknik gerektiren dökümcülük ise, tersine oldukça geç ortaya çıkmıştı. Fakat en kayda değer gelişme gösteren alan dokumacılıktı. İncelediğimiz 35 sanayi kuruluşunun 9'u (yani % 25,71'i) iplik ya da kumaş üretmekte veya bunları başka mallar üretmek için hammadde olarak kullanmaktaydı. Unculuk, tuğlacılık, biracılık da gelişmekte olan ve imparatorluk düzeyinde rekabet edebilecek faaliyetlerdi. Yine de, bu üç sektör 1912 yılına kadar tamamen tek bir ailenin, Allatini'lerin kontrolündeydi; bu sektörler sınırlı sayıda işçi çalıştırıyordu.

C. KAMU HİZMETLERİ PERSONELİ

Yerel üretimin ve ekonominin temeli olan zanaatkârlar ve işçiler çalışan tabakaların ancak bir bölümünü teşkil eder. Bizi ilgilendiren dönemde idari hizmetler ve taşımacılık da önemli bir iş sahası oluşturuyordu.

1303/1887-1888) tarihli salnameye göre,[16] Selanik "bürokrasisi" o tarihte ancak 230 kişiydi. Bunların çoğunluğu (92 kişi) "merkez müdüriyeti"nde istihdam edilmişti (başka ayrıntı yoktur), önemli bir bölümü de (37 kişi) "telegraf ve posta idaresi"nde çalışmaktaydı. 61 kişi mahkemelerde görevliydi (asliye mahkemesi, istinaf mahkemesi, ticari mahkeme). Salnamenin Osmanlı idaresi görevlileri bölümünde, belediye "memur"larına da bir yer ayrılmıştır. Çeşitli görevler yapan bu 873 kişinin hepsi "bürokrat" değildi, tam tersine, aralarında 600 "tulumbacı", 140

16 *Selanik Vilayet Salnamesi*, 1303 (1887/88), s. 97-98.

"hademe", 53 "baltacı", 26 "çavuş" ve 9 "fenarcı" (aydınlatma görevlisi) vardı.

Selanik'teki memurlar esas olarak Müslümanlardan oluşuyordu. Tanzimat'ın Osmanlı reformcuları imparatorluğun çeşitli "millet"leri arasında eksiksiz bir eşitlik kurma isteklerini açıkça belirtmiş olsalar da, idare gayrimüslimlere duyduğu geleneksel kuşkuyu koruyordu ve memurlarını özellikle Müslüman Türkler arasından seçiyordu.[17] Bununla birlikte, gayrimüslimlerin çeşitli kamu hizmetlerinde temsilini öngören yasal düzenlemeler eksik değildi. Kuşkusuz, yasaya uygun davranıyor havası yaratmak için 1885 Selanik'inde yerel yetkililer bazı mevkileri Yahudilere ya da Rumlara bırakmışlardı. Toplam 5 Hıristiyan ve 6 Yahudi vardı ve hepsi adli mekanizma içinde çalışıyordu. Gayrimüslim unsurun Müslüman unsura açıkça baskın çıktığı bir şehirde bu rakam gerçekten azdı; sembolik bir asgari rakam.

1880'lerin Selanik'inde vilayetin idari mekanizmasını işleten 230 memur faal nüfusun ancak çok küçük bir bölümüydü. Bununla birlikte, bu tabaka hızla büyük bir atılım içine girmişti. 1904-05 yılında, "memur" sayısı 475'i aştı.[18] Bu önemli artış (17 yıl içinde % 100'den fazla), başka nedenlerin yanı sıra hizmetlerdeki artışla da açıklanır. Yeni idari birimlerin yaratılmasıyla doğan ihtiyaçlar karşılanır. 1320/1904-05 salnamesi, daha eski dizilerde yer almayan birçok komisyon ve hizmet sayar. Bunlar özellikle Meclis-i Ma'arif ve Ma'arif Dairesi, Evkaf İdaresi ve Evkaf Komisyonu, Turuk ve Ma'abir İdaresi'dir. Buralarda çalışanların sayısı önemli ölçüde artmış olsa da, memurlar Selanik'i Osmanlı idaresinin önemli yerlerinden biri yapacak kadar kalabalık değildi.

Askerlerin durumu çok farklıydı. Kuşkusuz, bunlar biraz farklı bir toplumsal-mesleki grup oluşturur. Askerlik ya da subaylık diğer meslekler gibi bir "meslek" değildi. Bununla birlikte, subaylar şehirde öyle kalabalıktı ve varlıklarıyla şehre öyle bir damga vuruyorlardı ki, onlara bir yer ayırmadan 1900'lerin Selanik'inden söz etmek güçtür.

Osmanlı üçüncü ordusunun en büyük bölümü Selanik'e yerleşmişti.[19] 20. yüzyıl başında şehirde 41. ve 42. alaylar ve 11. Redif Fırkası bulunu-

---

17 Tanzimat döneminin Osmanlı bürokrasisi hakkında krş. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte 1789-1922,* Princeton, Princton University Press, 1980, 455 s.

18 *Selanik Vilayet Salnamesi,* 1320 (1904/1905).

19 Bir ordu yaklaşık 40 bin kişidir. orduların imparatorlukta yayılışı ve daha genel olarak yüzyıl başında ordunun yapısı hakkında bkz. Léon Lamouche, *L'organisation militaire de l'Empire ottoman,* Paris, Librairie militaire de L. Baudoin, 1895, 191 s.

yordu. Somut olarak bu 32 bölüklük bir güç, yani yaklaşık on bin kişi demekti. Bu rakama, 1320 tarihli salnamede yer alan yaklaşık 254 yüksek rütbeli subayı da dahil etmek gerekir. Bu muvazzafların büyük bölümü "yüzbaşı"ydı, yani rütbelerinin de belirttiği gibi yüz kadar askerin başındaydılar. Ayrıca, 53 askeri hastane personeli vardı. Fakat elimizdeki kaynaklar daha yüksek rütbelileri, özellikle binbaşılar ve generalleri de belirtir. Bu sonuncular arasında, özellikle Üçüncü Ordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa'yı ve 11. Redif Fırkası Komutanı Ali Rıza Paşa'yı saymak gerekir.[20]

Taşımacılık alanında en fazla personeli demiryolları istihdam ediyordu. İyi hizmet verebilmek için çeşitli demiryolu şirketleri 1903 yılında 450 "bekçi", 1115 "amele" ve 411 "memur", yani toplam 1976 personel çalıştırmaktaydı.[21]

Şehir içi ulaşıma gelince, burada çok daha az personel vardı. Yine de diğer belediye hizmetleriyle birlikte gelişmeye müsait yeni meslek dalları oluşturmaları bakımından bu alanı belirtmemiz gerekir. 1900'lerin başında Osmanlı Tramvay Şirketi 118 kişi çalıştırıyordu: 4 sekreter, 39 kontrolör, 40 amele ve 35 arabacı.[22]

Tüm bu hizmet personelinin ortak özelliği işlerinin geçiciliğidir. Tramvay Şirketi, faaliyetinin ilk yıllarında kondüktörlerini ve arabacılarını genellikle her yıl yeniliyordu. Basına göre, "daha önce işe alınmış olanların tekrar çalıştığı ender görülür."[23] Bu durum Selanik'te daha onlarca yıl geçerli olacaktı. 1920'lerin sonuna doğru, Su Şirketi'nin 70 görevlisi her zaman iki ayda bir yenilenen sözleşmelerle işe alınıyordu.[24]

Şehir hizmetleri sektörü kol emeğine dayanmayan birçok iş yaratıyordu. Bu işler, ayrıca, kimi zaman özel bir eğitim gerektiren faaliyetlerdi: sekreterlik, muhasebe, bilet kontrolü, idari işler, vs. Önceki kuşaklardan açıkça daha "entelektüel" olan bu meslekler öyle çabuk gelişmişti ki, yeni bir toplumsal-mesleki tabaka ortaya çıkmakta gecikmedi.

D. SERBEST MESLEKLER

Şehirdeki değişimlere bağlı olarak gelişmekte olan bir diğer sektör de serbest mesleklerdi. Bu alanda aslan payı, avukatlar, doktorlar ve eczacılarındı. Bununla birlikte, önemli bir atılım gösteren meslekler sadece bun-

---

20 *Selanik Vilayet Salnamesi*, 1320 (1904/1905), s. 183.

21 *Selanik Vilayet Salnamesi*, 1321 (1905/1906), s. 635, 638.

22 *Selanik Vilayet Salnamesi*, 1321 (1905/1906), s. 625; *Journal de Salonique*, 31 Mayıs 1900.

23 *Journal de Salonique*, 14 Kasım 1898.

24 Yannis Tamiolakis, *I istoria tis idhrevsis tis Tessalonikis* (Selanik'te İçme Suyu Tesisatının Tarihi), Selanik, University Studio Press, 1985, s. 104-105.

lar değildi. Tam bir şantiyeye dönmüş bir Selanik'te mimarların da uğraşacakları alan vardı. Fakat yüzyılın dönemecinde henüz mimarların sayısı çok değildi. Birkaç isim piyasaya hâkimdi ve şehrin en önemli inşaatlarına imzalarını atmışlardı: Vitaliano Poselli, Elie Modiano, Baruh ve Amar, Pierro Arigoni, Ksenofon Paionides.[25]

Bu yeni uzmanlıkların ortaya çıkışı, 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede görülen ekonomik atılıma paralel olarak, çoğunlukla ilk ve orta öğrenim alanında kaydedilen gelişmelere bağlıdır. 1850'lerden itibaren, gördüğümüz gibi, Selanik'te "modern" anlayışta birçok okul kurulmuştu. Avrupa modellerine göre tasarlanan ve işleyen bu kuruluşlar Avrupa üniversitelerinin ya da Osmanlı başşehrindeki büyük okulların bekleme odası gibiydi. Ortaöğrenimi tamamlayan birçok genç Selanikli İstanbul'da ya da yabancı ülkelerde eğitim yapmak için şehri terk ediyordu. Birkaç yıl sonra diploma almış olarak geri gelip Selanik'e yerleşiyor, uzmanlıklarını şehir halkının hizmetine sunuyorlardı.

Bu öğrenci göçünü kesin olarak belirlemek ne yazık ki güçtür. Elimizdeki belgelerle ne dışarda eğitim görmek için Selanik'i terk etmiş olanların sayısını, ne de –özellikle– geri dönenlerin sayısını belirleyebiliriz. AIU öğretmenlerinin Paris'teki merkez komiteyle yazışmalarında birçok burs ya da diğer yardım talebi dosyası vardır, bunlar sayesinde söz konusu olgu hakkında belirli bir fikre sahip olabiliriz.[26] Fakat doğal olarak bu malzemeler yalnızca Yahudi cemaatiyle ilgilidir.

Bu çeşitli dosyalar okunduğunda özellikle çarpıcı olan, AIU'nun yardım elini ancak çok belirgin koşullarda uzattığıdır. Merkez komite özellikle adayların "kârlı" bir dala yönelmelerini istiyordu. AIU'nun Selanikli bursiyerleri arasında edebiyatla uğraşan kimse yoktur. Bu açıdan en ilginç örnek genç Sam Levi'dir. Fransız edebiyatı öğrenimi yapmak üzere Paris'e

---

25 Vassilis Kolonas ve Leno Popamatthéaki'nin, İtalyan mimar Vitaliano Poselli'nin Makedonya metropolünde bıraktığı eserlere doir kısa bir çalışmaları vardır: Vassilis Kolonas ve Lena Papamatthéaki, *O arhitektonas Vitalliano Poselli. To ergo tu sti Thessaloniki tu 19u eona* (Mimar Vitaliano Poselli. 19. Yüzyıl Selanik'indeki Eseri), Selanik, 1980, 64 s. Yukarda adı geçen diğer mimarlar hakkında krş. özellikle *Neotera Mnimia tis Thessalonikis* (Selanik'in Çağdaş Anıtları), Selanik, Kültür Bakanlığı - Kuzey Yunanistan Bakanlığı, 1985-86, 276 s.

26 *Archives de l'AIU*-Yunanistan VIII E 103-114, AIU yerel komite başkanı Charles Allatini'nin mektubu, 23 Temmuz 1894; Yunanistan VIII E 103-114, Charles Allatini'nin mektubu, 4 Kasım 1894; Yunanistan VIII E 103-114, Charles Allatini'nin mektubu, 10 Aralık 1894; Yunanistan VIII E 103-114, Charles Allatini'nin mektubu, 17 Temmuz 1896; Yunanistan VIII E 103-114, Charles Allatini'nin mektubu, 26 Eylül 1897; Yunanistan XE 136-155, Talmud Torah'da profesör Moiz Aron Kohen'in mektubu, 30 Eylül 1902: Bu belgeler, onlarca arasından yalnızca birkaçıdır.

gitmeyi hayal eden Levi, sayısız başarısız girişimin ardından, sonuçta Baudelaire aşkını merkez komiteyle paylaşmaktan vazgeçmişti.[27] Birlik, bir başka noktada da çok katıydı: Birliğin mali desteğini talep edenler eğitimlerinin sonunda Selanik'e dönmeyi taahhüt etmeliydiler.[28]

Birlik dosyalarından, aynı zamanda da yerel basından edindiğimiz dağınık bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla öğrenim görmek amacıyla yurtdışına giden genç Selaniklilerin çoğunluğu ya hukuk ya da tıp, kimi zaman da eczacılık öğrenimini seçiyorlardı. Sonuç: 1900'lere doğru, Selanik'te ne avukat ne doktor, ne de eczacı eksikti; Selanik'in bölgesel metropol mertebesine layık uzmanları mevcuttu.

1. Avukatlar

Selanik'te avukatların ilk mesleki birliği 15 Aralık 1879'da ortaya çıktı. On beş günde bir çıkan yerel gazete *Hermis*'te yayımlanan kuruluş tüzüğünün 1. maddesi örgütün hedeflerini belirtir: "[...] meslektaşlar arasında bağlar kurulması, haklarının ve görevlerinin garanti altına alınması, yoksulların mahkemelerde ücretsiz savunulması ve genel olarak meslek onuruna katkıda bulunan her şeyin yüceltilmesi [...]"[29] Aynı belge birliğe katılım koşullarını da belirtir: "[...] Yasal olarak mesleği icra edenler birliğe dahil olabilirler. En azından üç kurucu üyenin desteğini almalılar ve meclisin üçte ikisinin kabulünü görmüş olmalılar. Bir hukuk fakültesinden diploma almış olanların tek bir kurucu üye tarafından önerilmeleri yeterlidir, nispi çoğunlukla üyeliğe kabul edilirler [...]" (Madde 2)

Bu metin, 19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te avukatlık yapmak için

---

27 Krş. özellikle *Archives de l'AIU*, Yunanistan VIII E 103-114, Charles Allatini'nin mektubu, Selanik 26 Temmuz 1897; Yunanistan VIII E 103-114, AIU merkez komite sekreteri Jacques Bigart'ın mektubu, Paris 30 Temmuz 1897.

28 Birçok örnekten biri litografçının çırağı Samuel Abraham Benuzio'dur. Eğitim için Paris'te kalabilmek amacıyla Birlik'ten bir burs almak istiyordu. Amcası Aseron Benuzio, "bu genç adam mesleğini icra etmek için Selanik'e dönmeyi kabul etmezse eğitimi için yapılan tüm harcamaları Paris'teki AIU merkez komitesine ödeme" taahhüdünü yazılı olarak bildirir: *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B 21-22, AIU yerel komite başkanı David Morpurgo'nun mektubu, Selanik 6 Ocak 1886. Yine bu aynı Benuzio konusunda bkz. *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B 21-22, David Morpurgo'nun mektubu, Selanik 25 Kasım 1885; Yunanistan IV B 21-22, D. Morpurgo'nun mektubu, Selanik 7 Mart 1886.

29 *Hermis*, 21 Mart 1880. Yine de, avukatlık mesleğinin Selanik'te bu tarihten çok önceleri var olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. *Rumeli*, no 12 (15 Rebiyülevvel 1290 / 14 Mayıs 1873), s. 1, sütun 1 (avukatların sivil mahkemelere katılımları hakkında); aynı sayı, s. 1, sütun 1-2 (avukatların ücretleri hakkında); aynı sayı, s. 1, sütun 3 ve s. 2, sütun 1 (avukat asistanlarının rolü ve uzmanlığı hakkında).

diplomalı olmak gerekmediğini açıkça göstermektedir. Metni kaleme alanlara göre, herhangi bir kişi hukuk eğitimi görmeden de mahkemede rahatlıkla savunma yapabilir. Birliğin kurucu üyelerinin çoğunun hiçbir üniversite eğitimi yoktu, bir yasa adamının öncelikle iyi bir hatip olması gerektiği ve avukat olmak için doktrini sistematik öğrenme dönemi geçirmeye ihtiyaç olmadığı kanısındaydılar. Bu açıdan en karakteristik örnek, Selanik barosu kâtibi, avukat Emmanuel Salem'dir.

Mütevazı bir aileden gelen, hiçbir eğitimi olmayan Salem, çok genç yaşta, 1860'larda çok tanınan İtalyan avukat Graschi'nin bürosunda çalışmaya başlamıştı. Bu parlak hukukçunun yanında küçük Salem yıllar boyunca deneyim biriktirdi, hukukla ilgilendi. Fransızca, İtalyanca ve Türkçe öğrendi. Kısa sürede şehrin en iyi avukatlarından biri oldu ve Avrupa üniversitelerinden gelme meslektaşlarının ününü büyük ölçüde aşan bir üne kavuştu. Fakat Salem bir istisnaydı; ünü Selanik sınırlarını aşan tek Selanikli avukattı. İstanbul'da, Sofya'da ve Paris'in hukuk çevrelerinde tanınıyordu. *Droit International Privé* adlı Fransız dergisinde yayımlanan bir dizi makale onu gerçek bir bilimsel otorite olarak göstermiş, hiçbir yerel avukatın kazanamayacağı bir üne kavuşturmuştu.[30]

Hermis'te yayımlanan belge sayesinde Selanik barosunun kurucu üyelerinin adlarını da öğrenmekteyiz. Bu girişimin kökeninde, hepsi tanınmış ve saygın dokuz kişi bulunmaktadır: D.N. Zahariades (başkan), Mustafa Arif (başkan yardımcısı ve muhasip), Manuel Salem (kâtip), Yudadjon Yeni, Hr. Georgiu, Th. Georgiades, A. Papadopulos, V. Faraggi, Mehmed Şükrü.[31] Bu isim listesinden anlaşıldığı kadarıyla baro tek bir dini inançtan kişilerin oluşturduğu bir birlik değil, etnik ya da dini ayrım yapmaksızın her kökenden profesyonelleri bir araya getiren gerçek bir kurumdur.

Yüzyıl başında Selanikli avukatların sayısını kesin olarak bilmek zordur. 1318 tarihli (1902-1903) salname bunların otuzunun adını verir.[32] Bununla birlikte, meslekte belirli bir hareketlilik de gözlenmekteydi. Bazıları yargıçlık ile baro arasında gidip gelmekte,[33] diğerleri taşradaki mesleki kariyerlerini başşehre geçmek için bir sıçrama tahtası olarak görmekteydi. Bu koşullarda Selanik barosunun üye sayısı sürekli dalgalanıyordu. Yine

---

30 E. Salem için özellikle bkz. A.H. Hamudopulos, *Oi İsrailite tis Thessalonikis* (Selanik Yahudileri), Atina, Imprimérie du Cercle, 1935, 48 s.; Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 697-699.

31 *Hermis*, 21 Mart 1880.

32 *Selanik Vilayet Salnamesi*, 1318 (1902/1903), s. 359.

33 Örneğin Selanik asliye mahkemesi eski dava vekili G.N. Armenulis'in (Yorgaki Efendi) durumu böyledir.

de, salnameler, *Annuaire oriental*'in çeşitli baskıları ve basın sayesinde, en azından 19. yüzyıl sonuna doğru Selanik mahkemelerinde savunma yapanların büyük bölümünün listesini çıkarabiliriz.

15 kişiyle (yani toplam sayının % 37,5'i) Müslümanlar başta geliyordu. Bu üstünlükte şaşırtıcı bir şey yoktur. Avukatların daimi muhatabı yargıçlar da çoğunlukla Müslüman değil miydi? Ve Osmanlı hukuku, Tanzimat reformcuları tarafından yeniden formüle edilmesine rağmen, esin kaynağını –en azından ceza ve medeni hukuk konularında– İslami hukuk okullarından almaya devam etmiyor muydu? Müslüman avukatlar, göründüğü kadarıyla, Osmanlı hukuk mercileri karşısında savunma yapmaktaydı. Konsolosluk mahkemelerine giden hiçbir Müslüman avukat görmemekteyiz.

Bu salname listeleri okunduğunda, bu listelerdeki Rum avukatların sayıca çokluğu göze çarpar (40 avukatın 13'ü, yani % 32,5). 1903 tarihli Osmanlı istatistiklerinde şehirdeki Rum cemaat 10.600 kişi olarak sayıldığından (toplam nüfusun % 12,77'si), bu rakam yüksek görünür. Bu mevcut güç, 19. yüzyıl sonuna doğru Selanikli Rumların ekonomik refahına –birçok gencin eğitim görmek üzere Avrupa'ya gitmesini sağlayan ekonomik refah– bağlanamaz mı?

Rumların tersine Yahudiler oldukça az temsil edilmekteydi: Yaklaşık 50 bin kişilik (yani şehir nüfusunun % 57'si) bir cemaat için listelerimizde yalnızca 10 avukat var! Yahudi davacılar muhtemelen genellikle Müslüman ya da Hıristiyan hukukçulara başvurmak zorunda kalıyorlardı. Fakat bu her iki taraf için de sorun yaratmıyordu. Tek bir mesleki birlik içinde toplanmış olan avukatlar, inanç ayrımlarına kulak asmayan ilk kesimdi.

Elimizdeki belgeler, boşlukları olsa da, avukat bürolarını şehir dokusuna yerleştirmemizi sağlar. Selanikli avukatların hemen hemen tümü Frenk mahallesinde toplanmıştı. İş merkezinin kalbinde, konsoloslukların, aynı zamanda da gümrük, liman, demiryolu gibi çeşitli altyapı tesislerinin yakınında olan bu mahalle özellikle faal bir yerdi. Tuhaf bir şekilde, avukatlık büroları adliyeden oldukça uzaktı. 1900'de, Osmanlı hukuk mercileri Sabri Paşa Caddesi'nin bitiminde, yukarı şehrin sınırında bulunan Konak'taydı. Frenk mahallesi ile Konak arasındaki mesafe fazla değildi: Yürüyerek yaklaşık on beş dakika. Selanikli avukatların her gün bu yolu yürümesini engelleyecek kadar yokuş da değildi.

Avukatların hemen hemen hepsinin Frenk mahallesine yerleşmeleri, hiç kuşkusuz müşterilerinin önemli bölümünün burada olması yüzündendi. Ayrıca, Osmanlı mahkemesine bizim düşündüğümüz kadar da sık gitmiyorlardı. Başka gelir kaynakları da vardı. İlk olarak, 19. yüzyıl sonuna kadar yerel konsolosluk makamlarıyla sık sık işleri oluyordu. Selanik'teki konsoloslukların hemen hemen hepsi, kapitülasyonlardan destek alarak

uyrukları arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye prensipte yetkili bir mahkemeye sahipti. Genellikle Avrupa'da eğitim görmüş olan ve bu sayede Batı'daki hukuk sistemlerine aşina olan yerel avukatlar, bu paralel adalet mercileri karşısında savunma yapmakta hiç zorluk çekmiyorlardı.[34]

Selanikli hukukçular ekmeklerini çevirilerle, her türden hukuksal belge yazımıyla, çeşitli sertifikaların hazırlanmasıyla da kazanıyorlardı. Bazılarının dil yeteneği şaşırtıcıdır. Örneğin, N. Spanopulos ve G.N. Armenulis müşterilerine on bir dilden hizmet sunmaktaydılar: Türkçe, Yunanca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca, Bulgarca, Romence, Sırpça, İspanyolca ve Latince.[35]

Tek başına büro tutanlar azdı. Çoğunlukla, Selanikli avukatlar iki üç kişi bir araya gelirlerdi. Spanopulos-Armenulis ikilisini biraz önce belirttik. Yerel gazetelerde Georgios Papageorgiu ve Rafael Modiano,[36] Yudadjon Yeni ve İstanbullu Siordamian Efendi,[37] Said Bey ve Carasso Efendi[38] bürolarının ilanları da görülür. Spanopulos-Armenulis bürosu dışında bu ortaklıkların hiçbiri tek bir etnik gruptan değildir. Açıktır ki, her çeşit müşterisi olan Selanikli avukatlar, mesleki faaliyetlerini örgütlerken milliyet ve inanç ayrılıklarını göz önüne alacak durumda değillerdi.

2. Sağlıkla İlgili Meslekler

Selanik barosu kendi kendini yetiştirmiş olanlara hoşgörü gösteriyor ve bağrına basıyor olsa da, tıp topluluğu ampirik tıbba kesin olarak karşı çıkıyordu. Haklıydı da! Bir hekimin yetersizliği hastalar için çok ciddi sonuçlara yol açabilir. Eğitimsiz bir hukukçu ise en kötü durumda müşterisinin yoksullaşmasına sebep olur.

1900'lerin Selanik'inde Avrupa'da eğitim görmüş doktor tipi bir yenilik değildi. O dönemde, Avrupa üniversiteleri yüzyıllardan beri şehirleri nitelikli uzmanlarla dolduruyordu. Bu alanda özellikle Yahudi geleneği iyi bilinir.[39] Bununla birlikte, ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde diplomalı doktorlar görevlerinin bilincine varacaktı. Bilimsel bilgiye yalnızca kendi-

---

34 Örneğin bkz. Milano barosu üyesi olan ve Selanik'e kesin olarak yerleşmiş, konsolosluk mahkemelerine çıkmaya yetkili avukat N. Spanopulos'un ilanı: *Faros tis Makedonias*, 17 Temmuz 1882.

35 *Faros tis Makedonias*, 25 Eylül 1882.

36 *Faros tis Makedonias*, 5 Mayıs 1884.

37 *Faras tis Makedonias*, 8 Ağustos 1884.

38 *Journal de Salonique*, 14 Mayıs 1900.

39 Bu konuda bkz. Joseph Nehama, "Les médicins juifs à Salonique", *Revue d'histoire de la médicine hébraique*, c. VIII, 1951, s. 27-50.

lerinin sahip olduğuna inanmışlardı, meslekteki en önemli rakipleri olan ve tıp eğitimi görmedikleri halde hasta tedavi edenleri uzaklaştırmak için yetkililerle işbirliği yaptılar. Bu mücadelede eczacıların değerli desteğinden yararlandılar. Onlar da modern bilime sahip çıkıyorlardı.

En önemli iş: Görevi, yalnızca mesleğe kabul koşullarını tanımlamak olmayan, aynı zamanda bir tıp mesleği ahlakı oluşturmayı da görev edinen bir meslek örgütü kurmak. Böylece Selanik'te ilk tabip odası Ağustos 1884'te kurulacaktı.

Odanın kuruluş tüzüğü olmadığından, 1914 tarihli bir Selanik tıp birliği iç tüzüğüne bakıyoruz; bunun –kısmen de olsa– önceki bir metnin ana fikirlerini yeniden ele aldığı düşünülebilir.

Tüzük okunduğunda, metni kaleme alanların ana kaygısının tıbbi işleyişin ticari olmayan karakterini vurgulamak olduğu açıkça ortaya çıkar. Birçok düzenleme bu soruna adanmıştır. Birinci madde üslubu belli eder: "Doktorun uygun bir ücret almaya hakkı vardır, fakat soylu görevini ticari bir girişim haline kesinlikle getirmemelidir." Bunun ardından bir dizi yasaklama gelir: Doktorların, "formülü gizli tutulması gereken ilaçları" tavsiye etmesi ya da satması kesin olarak yasaklanmıştır (madde 4); ilaç firmalarına katılmaları (madde 16); herhangi bir tıbbi ürünün dağıtımını açıkça desteklemeleri (madde 18) kesin olarak yasaklanmıştır.

Bütün bu yasakların yalnızca tıp mesleğini tamahkârlıktan korumayı amaçlamadığı açıktır. Yasaklar yalnızca koruyucu değildi. Tabip Odası meslek ile ticari faaliyetler arasındaki ilişkiyi düzenlemeyi gerekli görmüşse, ihtiyaç kendini hissettirdiğindendi. Aslında, 19. yüzyıl sonu Selanik'inde çok sayıda pratisyen güç ekonomik koşullarda yaşıyordu. Sağlam bir eğitim görmüş olsalar bile, bunların sözde hekimlerin rekabeti karşısında ancak kıt kanaat yaşadıklarını yerel basın sık sık belirtmekteydi. Dönemin Selanik toplumu epeyce eğitimsizdi; yani ortam bu sözde hekimlerin bu kadar başarılı olmasına uygundu. *Journal de Saloniqıe*'in bir okuru gazete müdürüne yazdığı bir mektupta durumu şöyle açıklıyordu:

> [...] Avrupa'nın büyük fakültelerinin en azından birinden diplomalı doktorlar, yılda bir Türk Lirası gibi son derece önemsiz bir para karşılığında bütün bir aileye bakıyorlar. Bu durumdan çıkarılacak tek sonuç, vizite paralarının olağanüstü düşük olmasıdır. [...] Fakat sorunu daha pratik bir zemine yerleştirelim. Selanik'te bir avuç diplomalı doktor ve bir sürü de tıp eğitimi görmediği halde hasta tedavi eden var, bunlar bilimle ya da şarlatanlıkla bütün hastaları ellerine geçirmişler. Yeni doktorlar geliyor. Bilimlerine ve bilgilerine rağmen bunlar müşteri edinmeyi başaramıyorlar. Saf halk ev hekimlerine bel bağlamaya devam ediyor. Bu durumda, meslektaşları kadar iyi ve sözde hekimlerden

daha iyi yaşamaya hakkı olan yeni pratisyen ne yapsın? [...] Fiyat düşürüyor. [...][40]

Eczacıların durumu da hemen hemen aynıydı. Piyasaya hâkim olanlar en ufak eczacılık bilgisine bile sahip olmayanlardı. 19. yüzyıl sonunda ilaç satışı henüz kesin kurallara tâbi değildi. Kinin gibi en çok talep edilen ilaçlar bakkallarda ve manavlarda bile satılıyordu. Genellikle sahtesi yapılan bu ilaçlar birçok kazaya yol açıyordu.[41]

Bu durum karşısında meslekten olanlar kadar yetkililer de tepki göstermeye kararlıydı; fakat işleri kolay değildi. Aslında halkı eğitmek, aile sağlığının herhangi bir şarlatanın kuşkulu bilgisine terk edilemeyeceğini anlatmak önemliydi. Tabipler de, devlet de bu hedefe ulaşmak için öncelikle sağlık mesleğini düzene sokmanın gerektiğine inanmıştı. Bu çerçevede, sözde hekimlere gerçek bir savaş ilan etme, yasadışı olduklarını gösterme, ortadan yok olana kadar peşlerini bırakmama niyetlerini açıkça duyurdular.

Politik irade mevcuttu, tercihler yapılmıştı. Fakat idare eyleme geçmeyi başaramamıştı. 1880'de, pratisyenlerin diplomalarını geçerli kılmakla görevli özel komiteler oluşturmak yıllardır söz konusuydu. Cesaretlendirici sesler eksik değildi. Projeyi gerçekleştirmek için atılacak tek adım kalmıştı. Yerel basını izlediğimizde, uzmanları sözde hekimlerle karşı karşıya getiren çatışmanın çeşitli sahnelerini yakından görebiliriz.

Ağustos 1881: Doktorların ve eczacıların diplomalarını, mesleği icra etmeye uygunlukları açısından incelemekle görevli bir tıp komisyonunun kurulması.[42]

Bu "haber" *Faros tis Makedonias*'ta büyük bir özenle duyurulmuştu. Gerçekten de, böyle bir komisyonun faaliyete geçmesi ilk kez düşünülmüyordu. Birçok kez yinelenen deneyim her zaman başarısızla sonuçlanmıştı. *Faros* yazarı okurlarının rahatsızlığını ifade etmeyi görev bilmişti:

> [...] Sözde hekimler Selanik'te kol gezmektedir. Eski hizmetkârların uzmanların yerini almasına izin vermemeliyiz. Hiçbir formasyonu olmayan kişilerin doktorluk yapmasını ağır para ve hapis cezalarıyla kesin olarak engellemenin zamanıdır; lisanssız eczane işletenleri gerekli sınavlardan geçsinler diye İstanbul'a gitmeye ya da iş yerlerinde diplomalı eczacı çalıştırmaya zorlamalıyız; doktorların muayenehanelerinde bir eczane bulundurmalarını yasaklamalıyız. [...][43]

---

40 *Journal de Salonique*, 26 Nisan 1900.
41 Özellikle bkz. *Hermis*, 13 Haziran 1880.
42 *Faros tis Makedonias*, 27 Ağustos 1881.
43 *Faros tis Makedonias*, 27 Ağustos 1881.

Bu komisyonun çalışmalarının sonuçlarını bilmiyoruz. Bir sonuç almamış olmaları muhtemeldir. Yaklaşık bir yıl boyunca yerel idare bu konuda sessiz kalır. 1882 yazı boyunca, yeniden üslubunu sertleştirmiş görünür.

Temmuz 1882: Belediye başkanı şehirdeki tüm sözde hekimleri yanına çağırdı ve hekimlik yapmalarını yasakladı (aynen!).[44]

Kasım 1882: İstanbul'dan gelen emirler diplomasız hekim sayısını sınırlandırmayı amaçlıyor.[45]

Aralık 1882: ... Durumlarını düzeltmeleri için eczanelerin ancak üç haftası kaldı...[46]

Tamamen muğlak olan bu bildiriler gerçekte duruma çare bulacak hiçbir somut önlem içermiyordu. Yayımlandıklarının ertesi günü unutuluyorlardı. Beş yıl sonra, İstanbul'dan gelen emirleri uygulayan vali Galip Paşa ilgili bütün kuruluşlara bir genelge gönderir:

> [...] Yüksek makamlar, Tıbbiye Mektebi'nden diplomalı olmayan doktor ve eczacıların mesleklerini icra etmelerinin engellenmesini istemektedir. Başsavcı, belediye doktoru, polis şefi ve diğer yetkili kişilerden oluşan bir komisyon, doktorların ve eczacıların resmi diploma olmadan mesleklerini icra etmelerini engellemekle görevlidir ve önümüzdeki 1/13 Kasım tarihlerinden itibaren dükkânlarını ve mağazalarını kapatacaktır. Yukarda belirtilen tarihten sonra diplomasız mesleklerini icra etmeye devam edenler hakkında başsavcı tarafından kovuşturma açılacaktır. Yukarda belirtilen konular idare meclisi tarafından karara bağlandığından ve vilayet gazetesinde yayımlandığından, diploması olmadan bu mesleklerden birini icra eden sizin milletinizden kişileri haberdar etmenizi ve mesleğin icrası durumunda adli polis sizden talep ettiğinde tercümanınızı göndermenizi rica ederim. (Galip). [...][47]

Diğer meslektaşları gibi Fransa konsolosu da bu mektubun bir kopyasını alır. Tek kelimesine bile inanmaz. Haberi İstanbul'daki büyükelçisine aktarırken şunu belirtir: "[...] [bu belgenin] uygulanması geçmişte olduğu gibi lafta kalacağa benzemektedir, en azından Osmanlı tebaası olanların açısından [...]"[48] Bununla birlikte, bu kez konsolos konuşmakta acele etmiştir.

On gün sonra Osmanlı tebaasının işlettiği bütün eczaneler kapatıldı. Kuşkusuz bu önlem geçiciydi: 4, 8 ve 12 aylık süreler zarfında, kura çe-

---

44 *Faros tis Makedonias*, 14 Temmuz 1882.
45 *Faros tis Makedonias*, 20 Kasım 1882.
46 *Faros tis Makedonias*, 11 Aralık 1882.
47 *AMAEF*-Nantes, İstanbul - İç Yazışma, Selanik 1886/1899, P. de Sainte-Marie'nin mektubu, 7 Kasım 1887.
48 *AMAEF*-Nantes, *agb.*

kerek, hızla yeniden açılacaklardı, böylece ilgili kişilere belirtilmiş olan kurallara uyma zamanı veriliyordu.[49] Fakat, kuralların bildirilmesinden yıllar sonra, bu eczanelerin kapatılması bu alandaki ilk gerçek eylemdi. Ardından, Galip'in genelgesine benzer başka genelgeler basında yayımlanacak ya da şehrin duvarlarına asılacaktı.[50]

Doğal olarak, sorun, yetkililerin aldığı önlemlerin niçin bu kadar gecikmeli uygulandığıdır. Çoğu kişi için bunun sebebi, kuşkusuz, doktor ve eczacı sayısının görece az olmasıydı. Sorun tam anlamıyla çözümlenmeden sözde hekimlerin doğrudan doğruya yasaklanması başka sorunlar yaratmıştı. Aslında, Ağustos 1883'te yetkililer yeni düzenlemenin normlarına uygun olmayan ilaçların satışını engellemeye çalıştıklarında Selanik'te kala kala üç eczane kalmıştı. Bu rakam, yaklaşık 80 bin kişinin oturduğu bir şehrin ihtiyaçlarını karşılamakta çok yetersizdi.[51]

Son olarak, önlemlerin ve komitelerin her zaman yaz ayında ortaya çıkmasına ne demeli? Bunun nedeni gün gibi ortadadır. Selanik'te sıtmanın, tifüsün, "habis humma"nın ve diğer hastalıkların en çok görüldüğü mevsim temmuz ve ağustos aylarıydı. Her yaz, sağlık sorunlarına ilgiyi yeniden uyandıracak birkaç olay meydana geliyordu. Doktor ve eczane kıtlığı da en çok bu dönemde kendini hissettiriyordu.

19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te 70 kadar doktor (yani bin kişiye bir doktordan az) ve elli kadar eczacı (yani bin kişi için 0,6) saymaktayız. 1318/1902-03 tarihli salnamede 49 pratisyenin adı geçmektedir;[52] bunlara 4 dişçi ve 5 ebeyi de eklemek gerekir.

Aynı kaynaklar eczacıların ortamı hakkında da bir fikir sahibi olmamızı sağlar.

İlgilendiğimiz dönemde doktor ve eczacılar büyük ölçüde Rumdu. Toplam 74 doktor arasında (bu rakama dişçileri ve kolaylık olsun diye diplomalı ebeleri de dahil ettik) 31 Rum (yani % 41,8), 17 Yahudi (% 22,9), 12 Avrupalı (% 16,2) ve yalnızca 6 Müslüman (% 8,1) saymaktayız. Eczacılık alanında en çok Yahudiler vardı (toplam 55 eczacının 23'ü, yani % 41,8'i), fakat Rumlar da çoktu (55 eczacının 21'i, yani % 38,1).

Doktor muayenehanelerinin şehirdeki dağılımı hakkındaki bilgilerimiz oldukça az. Yalnızca 13'ünün yerini bilmekteyiz. Bunlar, çoğunlukla, şeh-

---

49 *AMAEF*-Nantes, İstanbul - İç Yazışma, Selanik 1886/1899, P. de Sainte-Marie'nin mektubu, 17 Kasım 1887.

50 Örneğin bkz. Galip imzalı metnin *Faros tis Makedonias*'ın 16 Temmuz 1888 sayısında yayımlanan benzeri.

51 *Faros tis Makedonias*, 31 Ağustos 1883.

52 *Selanik Vilayet Salnamesi*, 1318 / 1902-03, s. 356.

ri yukarıdan ve aşağıdan ikiye bölen ana eksen olan Vardar Caddesi'nin her iki tarafına yerleşmişti. Rum mahallelerinde gözlemlediğimiz nispi yoğunlaşma kuşkusuz Selanikli doktorların çoğunun etnik kökenine bağlıdır. İçlerinden yalnızca ikisi merkezden biraz uzaktaydı; adres olarak Selanik'in en önemli anayollarından birini verirlerdi: Eski şehir ile doğudaki yeni mahalleler arasında sınır olan yeni Hamidiye Bulvarı. Eczanelere gelince, bunlar şehrin hassas noktalarındaydı: İkisi Vardar Kapı'da, diğer ikisi Eski Cuma Camii (Vardar Caddesi'nin ortasında) yakınında, bir diğeri de Kelemeriye Kapısı'ndaydı. Yeni oluşmasına rağmen Kırlar mahallesinde de bir eczane vardı.

Doktorlar, verdikleri ilanda genellikle uzmanlık alanlarını belirtiyorlardı. Dişçiler (9) ve göz hekimleri (5) başı çekiyordu. Daha uzun süreli ve daha titiz bir eğitim gerektiren branşlardaki hekim sayısı çok azdı: Bir cerrah, tek bir çocuk hastalıkları uzmanı (küçük yaştaki çocuklar arasında düzenli aralıklarla etkili olan salgınlara rağmen), zührevi hastalıklarla ilgili bir uzman. Elimizdeki kaynaklara inanacak olursak, Selanik'te iki kadın hastalıkları-doğum uzmanı vardı. Kadınların çocuk doğururken, ancak ciddi durumlarda doktorun yardımına başvurduklarını mı varsaymamız gerekir?

Uzmanlar, görece az oldukları için, iyi bir müşteri kitlesine sahip olacaklarına güvenseler de, göründüğü kadarıyla Selanikliler özellikle pratisyen doktorlara gidiyorlardı. Her koşulda, şehir belleğinde en derin iz bırakmış olan birkaç doktor bu kategoriye dahildir: Moiz Mizrahi, Marinos Kutuvalis, Jean Prassacachi.[53]

Son olarak, ilanlar bize tıp çevresinin maddi koşulları hakkında da bilgi verir. Özellikle doktorların hemen hemen hepsinin kendi konutlarından ayrı bir muayenehane açmadıklarını görmek çarpıcıdır. Konut ile işyerinin bir arada olmadığı tek bir örnekle karşılaşırız. Bu, Victor Rubin ile oğlu Alfred'e ait bir "diş laboratuvarı"dır. Önceleri Aya Mina Kilisesi yakınlarına yerleşmiş olan bu baba oğul, daha sonra Yabancılar Oteli'nin yanına taşınmışlardı.[54]

---

53 Moiz Mizrahi: Doktor ve Yahudi cemaatinin yönetici çevrelerinden. Hirsch hastanesi inşa projesi onun çabaları sayesinde gerçekleşebildi. Marinos Kutuvalis (1851-1927, İzmir doğumlu): Zührevi hastalıklar alanındaki becerisiyle ünlü doktor. Prassacachi'lerin bir kızıyla yaptığı evlilik onun Ortodoks Rum cemaatinin liderlerinden biri olmasını sağladı. Makedonya metropolünde 28 yıl geçirdikten sonra İzmir'e yerleşti. 1922'deki Küçük Asya "faciası"nı yaşadıktan sonra 1927'de Atina'da öldü. M. Kutuvalis, aynı zamanda, bir şair olarak da Selaniklilerin belleğinde iz bırakmıştır. Yaşamı boyunca, beş şiir derlemesi yayımlamıştır. Jean Prassaccachi: Doktor ve Rum cemaatinin önde gelen kişisi (bkz. Bölüm 13).

54 Bkz. *Hermis*, 18 Ekim 1877; *Journal de Salonique*, 26 Temmuz 1900.

Avukatların, doktorların ve eczacıların, mesleklerini icra ederken ortak bir amaçları vardır: İnsani koşulların iyileştirilmesine katkıda bulunmak. *Meslekleri* toplumsal bir *işlev*'le ikiye katlanmaktadır. İnsan sağlığının, yaşamının ve saygınlığının korunması için çalışmak görevleridir. Böyle bir sorumluluğu üstlendiklerinden, doğal olarak her açıdan örnek, model yurttaşlar olmak zorundadırlar. Hemşehrilerinin hayranlık duyduğu, aynı zamanda da taklit ettikleri kişilerdir. Yerel toplumun iyi mevkilerinde yer tutmak isteyen herkes onlara benzeyerek işe başlamalıydı.

Doktorlar herkesten daha fazla örnek teşkil ediyorlardı. Hastalarını kendi evlerinde kabul ettiklerinden, özel yaşamları herkesin gözü önündeydi. Dolayısıyla, yakınlarının yaşamını da yönetecek bir dizi kurala uymak zorundaydılar. Nasıl giyinmeli, kabul salonlarını nasıl döşemeli, hangi semtte oturmalı? Bu sayısız soruya kendi keyiflerince cevap verme hakları yoktu. Bu konuda "yakışık alanı" yapıyorlardı. Böylece, Selanik orta tabakalarının yeni profilini yavaş yavaş şekillendiren yaşam ve değer tarzlarının yayılmasına katkıda bulunuyorlardı.

❐

19. yüzyılın sonunda, Selanik'te bir dizi yeni mesleki faaliyet görüldü. Geleneksel meslek gruplarının yanı sıra –bunlardan bazıları ithal malların pazarı işgal etmesine şiddetle direnmişti– yaşam tarzlarının ve tüketim biçimlerinin değişimine katkıda bulunan yeni zanaatlar ortaya çıktı. Sanayileşme ise, henüz aksayarak da olsa bir proletaryanın oluşumunu da getiriyordu. Bu proletarya kısa süre içerisinde mücadeleciliğiyle kendini gösterecekti. 1860'ların sonunda, yeni belediye teşkilatlarının kurulması ve sivil yönetim ve ordunun II. Abdülhamid döneminde büyük gelişme göstermesi –bir ölçüde de olsa– bürokrasinin ve dahası kışlalar dünyasının gitgide aşırı büyümesine yol açtı. Fakat en yeni olgu, hiç kuşkusuz, yeni bir "beyaz yakalılar" tabakasının ortaya çıkışıydı: mağaza çalışanları, kamu hizmetlerindeki ücretliler ya da bankaların, sigorta şirketlerinin, büyük ticaret firmalarının, vs. seferber ettiği çok sayıda görevli. Son olarak, modernleşmek isteyen bir şehrin iyi işlemesi için vazgeçilmez olan bütün bir serbest meslek sektörü vardı.

Yani, yarım yüzyıllık bir süre içerisinde Selanik'in toplumsal-mesleki bileşimi çok değişti. Esnaf ve tüccar şehri, aynı zamanda da çiftçi şehri olan Selanik –zanaatlere ve ticarete dayalı niteliğini yitirmeden– idari bir metropol, bir garnizon şehri, entelektüel bir merkez, bir sanayileşme merkezi haline geldi... Selanik, bu yeni işlevleri esas olarak demografik büyümeye ve ekonomik refaha borçluydu ve her ikisi de toplumsal ve mesleki çeşitliliği getiren unsurlardı. Yeni ulaşım ağları –Osmanlı başşehri ve Av-

rupa'yla demiryolu bağları ya da Akdeniz'in belli başlı limanlarıyla deniz-yolu bağlantıları, dahası, bir başka düzlemde, şehir içi ulaşım– insanların ve modellerin dolaşımını sağlayarak, şehrin toplumsal-mesleki profilinin değişmesine yardım etti. Osmanlı devleti de değişimi destekledi. 19. yüzyılın son yıllarında[55] Selanik'i Balkanların "barışa kavuşturulması" politikasının ileri karakolu yapmaya karar veren Osmanlı devletinin, Makedonya metropolünün bir bürokrasi merkezi haline gelmesinde önemli katkısı oldu. Son olarak, Selaniklilerin kendi iradelerini de dikkate almak gerekir. Onların inisiyatifiyle kurulmuş okullar olmasaydı, onların hayır dernekleri olmasaydı, onların girişim ruhu olmasaydı, farklı cemaatler arasında yarışma olmasaydı, her şey muhtemelen başka türlü gelişirdi.

Bununla birlikte, 19. yüzyıl sonu Selanik'i bürokratlar, doktorlar, avukatlar, mağaza çalışanları, proleterler topluluğuyla birlikte birkaç on yıl önce sunduğu profilden oldukça farklı bir profil sunuyor olsa da, kopuklukların yanı sıra süreklilikleri de görmemiz gerekir. Ticaret ve zanaat: Bunlar, 1900'de de şehrin iki "meme"siydi. Yeni Selanik, subayların, memurların, serbest meslek sahiplerinin Selanik'i, her zaman faal ve müreffeh olan eski Selanik'in yanı başında ortaya çıkmıştı. Ayrım çizgileri çok belirgin olmasa da, toplumsal-mesleki farklılaşma şehir alanının farklılaşmasına eşlik ediyordu. Kimi yerlerde, pazar ve onun coşkulu hareketliliği; başka yerlerde, ışıl ışıl parlayan yeni Konak'ıyla birlikte hizmetler sektörü; yine başka yerlerde, kışlalar ve askeri altyapının hemen yakınındaki geniş kahvehaneler bölgesi... Pazar civarında küçük sokaklardaki zanaatkârlar Selanik'inin karşıtı olarak, serbest mesleklere, mali faaliyetlere ve ticarete ayrılmış merkezin yenilenmiş anayolları vardı. Yerleşim yerlerinin kıyısına doğru itilmiş olan "fabrikalar"ın Selanik'ine, yeni rıhtımlarla aşağı şehrin en iyi köşe başlarını işgal eden eğlence yerleri karşılık veriyordu.

Fakat farklılaşma parçalanma demek değildir. Gerçekte, 1900'lerin Selanik'inde Tanzimat'ın ilk dönemlerinin Selanik'inden çok daha fazla buluşma ve ilişki yeri vardı: Kamusal mekânlar, gezinti amacıyla düzenlenmiş bulvarlar, kafeler, birahaneler, ulaşım araçları ve bunların yanı sıra birçok

---

55 19. yüzyılın son yıllarından itibaren Selanik'e, aynı adlı vilayetin yönetim merkezine yerleşmiş olan Osmanlı idari ve askeri mercileri Avrupalı güçlerin imparatorluğa dayattıkları reformların uygulamaya konmasında baskın bir rol oynadı. 1902 yılında, Bâbıâli üç vilayetin (vilayat-ı selase) -Selanik, Manastır ve Kosovo vilayetlerinden oluşan ve merkezi Selanik olan geniş idari birim- genel müfettişliğini kurarak durumu resmileştirecekti. İlk genel müfettiş, Osmanlı politik yaşamının önemli figürü Hüseyin Hilmi Paşa'dır. Bu konuda bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara, TTK, 3. Baskı, 1983, c. I, kitap I, s. 161 ve devamı; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK, 1962, c. 8, s. 155-157.

geleneksel sosyal ortam (küçük dükkânlar, ibadet yerleri, hamamlar, okullar...). Etnik, dini, sosyoekonomik ayrımlar tek bir şehir topluluğuna ait olma duygusuyla dengelenmişti. Yerel basın bu duyguyu abartmaktan hoşlanıyordu ve şehri güzelleştirmek, modern altyapı tesisleriyle donatmak ve uygar bir ruhu geliştirmek için cemaatlerin ve belediyenin aldığı önlemler de bu duyguyu beslemekteydi. Hem şehir topluluğunun farklılaşmasını, hem de buna karşılık ortak çıkar adına farklılıkları susturma isteğini en iyi ifade eden şey, belki de, çokbiçimli bir "yüksek tabaka"nın –üst düzey memurlar, tüccarlar, bankacılar, konsolosluk görevlileri, serbest meslek sahipleri, yüksek rütbeli subaylar, yargıçlar...– ortaya çıkışıdır. "Cercle"de, göreceğimiz gibi, Selanik burjuvazisi kendi heterojenliğini, aynı zamanda belirli bir çıkar ortaklığını sergiler.

ON ALTINCI BÖLÜM

1900'LERE DOĞRU SELANİK "YÜKSEK SOSYETE"Sİ: KİMLİK VE YAŞAM TARZLARI

Yüzyıl başında Selanik "yüksek sosyete"si kimlerden oluşuyordu? Onları nasıl tanıyabiliriz? Özellikle şehrin vitrinini oluşturan bu birkaç varlıklı aileyi nasıl tanımlamalıyız? "Burjuva" mı? "Seçkin" mi? Bu adlandırmalar, sosyoloji literatüründe oldukça kesin tanımlamış toplumsal kategorilere, 19. yüzyıl Selanik'inin gerçekliklerine tam anlamıyla denk düşmeyen kategorilere göndermede bulunur. Bu nedenle, daha muğlak ve daha az yan anlamı olan "yüksek sosyete" ifadesini tercih etmek daha uygun olur. Bu terim altında, yerel toplumun bütün üst tabakaları bir araya getirilmiş olacaktır.

İlk grup, valinin çevresindeydi. Bunlar Selanik'te devlet görevlerindeki en önemli mevkileri işgal edenlerdi. Ardından işadamları, büyük tüccar ya da sanayiciler geliyordu. Dini cemaat liderleri de önde gelen kişiler kategorisine dahildi. Bazı büyük aileler, saygınlıklarını geçmişlerine borçlu olan toprak sahipleri de bu gruptaydı. Selanik "yüksek sosyete"sinde, nihayet, Selanik'te yerleşik olmayan kişiler de yer alıyordu: Avrupa ülkelerinin konsolosları, banka ya da demiryolu şirketi müdürleri, mühendisler, vs.

Bütün bu kişiler herkesçe saygı görüyor olsalar da, homojen ve bağdaşık bir tabaka oluşturmaktan uzaktı. Büyük tüccar ve sanayici olan Allatiniler salonlarını açtıklarında mutasarrıf, Maarif Nezareti'nin Selanik'teki temsilcisi ya da Osmanlı III. Ordusu'nun komutanları davetliler arasında pek görülmezdi. Bu ayrımlar yumuşak olsa da, mevcuttu ve çoğu kez söz konusu grupların toplumsal kökenine ve farklı kimliklerine bağlıydı. Örneğin memurlar ve subaylar klasik seçkin tanımına denk düşüyordu, oysa

tüccarlar, sanayiciler ya da büyük avukatlar yerel burjuvazinin ana unsurlarını oluşturuyordu.

Yerel gazeteler, salnameler ve konsolosların üstleriyle yazışmaları, varlıklılardan oluşan bu tabakayı oldukça yakından saptamamızı sağlar. Ancak, 19. yüzyılın ilk yarısında gazeteler ve salnameler olmadığından, özellikle konsolos raporları sayesinde Selanik toplumunun bu "kaymak tabakası" hakkında bir fikir sahibi olmayı başardık.

A. 1840'LARIN "YÜKSEK SOSYETE"Sİ

Tanzimat'ın arifesinde dört kategori görülür. Birincisinde rantiyeler ve toprak sahipleri bir araya gelmişlerdir; ikincisi büyük mağaza sahipleri ve büyük tüccardan oluşur; üçüncü kategoride bölgeye yerleşen ilk bankacılar yer alır; sonuncusunda ise Avrupa ülkelerinin konsolosları ve genel olarak konsolosluk çevreleri bir araya getirilir.

Makedonya kırsal kesimindeki büyük mülklerin sahipleri Müslümanlardı, fakat –özellikle Selanik'in yakın çevresinde– Ortodoks Hıristiyan mülk sahipleri de vardı. Bunlar arasında, Osmanlı'nın fethinden çok önceleri bölgeye yerleşmiş olan, doğrudan Bizanslı eski ailelerin soyundan gelenler çoktu. Garipis, Kastritsis, Vaglamalis ailelerini örnek gösterebiliriz. Hacilazarular gibi başkaları ancak daha sonraları önemli bir gayrimenkul servet oluşturabilmişti.

Bütün bu büyük mülk sahipleri kendi cemaatlerine ve anavatanlarına kuvvetle bağlıydı. Aile geleneğinin dayattığı yoldan farklı bir yol seçmiş olanlar bile doğdukları şehre birçok kez cömertlik göstermeyi ihmal etmemişlerdi. Örneğin, Kastritsis ailesinin bazı üyeleri, 18. ve 19. yüzyıllarda Selanik Rum cemaatinin önde gelen hayırseverleri arasındaydı; oysa ki soyları Romanya'ya göçeli uzun zaman olmuştu. Oldukça karakteristik bir diğer örnek, Garipislerin soyundan gelen Vlatadon Manastırı *igumeni*'siydi (başrahibesi); Makedonya'daki çeşitli Rum cemaatlerine 200 bin kuruştan fazla para ve yaklaşık beş bin kitaplık bir kütüphane bırakmıştı.[1]

Bu toprak "aristokrasisi" değişime çok açık gözükmekteydi ve aile geleneğine pek uymayan mesleklere atılmaya hazırdı. Bir örnek, Perikles Hacilazaru'dur. Bölgenin büyük toprak sahibi ailelerinden birinden gelen Perikles, uzun yıllar boyunca Selanik'te Amerika Birleşik Devletleri konsolosluğu yapmıştı. Mayıs 1876'daki "konsoloslar katliamı"nın[2] baş oyuncularından biriydi, daha sonra, yüzyıl sonuna kadar yerel politika sah-

---

1 Bizans kökenli bu birkaç aile için özellikle bkz. Kastis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 98-99.

2 Bu olay hakkında bkz. Bölüm 17.

nesinde önemli bir rol oynadı. Perikles Hacilazaru meslek yaşamını Banque d'Orient'ın müdürü olarak tamamladı.[3]

Selanik'teki büyük mağaza sahiplerine gelince, bunların hepsi gayrimüslim, Rum ve Yahudiydi. Allatini, Argiropuloi, Kaftancoglu, Mizrahi, Fernandez Diaz, Blatsis, Harissis, Charnaud, Chassaud, Abbot, Paikoi, Rogotti, Tattis, Vianelli, Menekse, Modiano: Yerel soy sop listesindeki en tanınmış adlar bunlardır.[4]

Adları Avrupalı adı olmasına rağmen Abbotlar ve Chassaudlar, 19. yüzyıl başında, Selanik toplumuyla bütünleşmişlerdi. Abbotlar Osmanlı döneminin sonuna kadar Ortodoks cemaatin önde gelen kişileri (*pruhontes*) arasında yer alırlar. Her iki durumda da, bu ailelerin birçok üyesi Rum kadınlarla evlenmiş olduğu için asimile olmuşlardı.

1771'de Selanik'e yerleşen ilk Abbot olan Barthelemy Edouard İzmirli bir Rumla evlenmişti. Çocukları annelerinin etkisiyle hakiki Rum oldu: Bu çocukların çoğunun İngilizce konuşmadığı rivayet olunur. Fakat bu "dil engeli" onların İngiltere'yle sıkı meslek bağları kurmasını pek engellemedi. Oğullardan biri, Henry, Olimpos Dağı'ndaki geniş ormanların sahibiydi, İngiliz tersanelerine kereste yollayan önemli bir ihracatçıydı; bir diğeri, John Abbot, Avrupa'ya sülük ihracatında uzmanlaşmıştı.[5] Fırıncı Jean Chassaud da Makedonya'ya 18. yüzyıl sonuna doğru gelmişti. Buraya yerleşmeye karar veren torunları, yerel topluma kolaylıkla uyum sağladılar.[6]

Bu tüccarların faaliyeti Selanik'in, hatta Balkanların sınırlarını çok aşı-

---

3 Dönemin toprak sahipleriyle ilgili bilgiler, esas olarak şu eserlerden alınmıştır: Konstantinos Vakalopulos, *Oikonomiki lituryia tu Makedoniku ke Thrakiku horu sta mesa tu 19u eona sta plesia tu dhiethnus emporio* (19. Yüzyıl Ortasına Kadar Uluslararası Ticaret Çerçevesinde Makedonya ve Trakya Ekonomisi), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1980, 215 s. ve Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 83-95. Bu incelemelerin her ikisi de Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayanmaktadır.

4 Bu büyük aileler hakkında bkz. Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 83-99; Ap. Vakalopulos, *İstoria tis Thessalonikis*, s. 312-334; Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, c. VII, s. 658-666, 701-705; Michael Molho (ed.), *In Memoriam. Hammage aux victimes juives des Nazis en Grèce*, Communauté israélite de Thessalonique, 1973, s. 391-462; *Neotera Mnimia tis Thessalonikis* (Selanik'in Çağdaş Anıtları), Selanik, Kültür Bakanlığı - Kuzey Yunanistan Bakanlığı, 1985-86; Cenni Necrologici "Saul Modiano", *Il Vessilio Israelitico*, 1883/2, s. 55-57.

5 John Abbot hakkında bkz. Özellikle Meropi Anastassiadou, "les Occidentaux de la place", Gilles Veinstein (ed.), *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, Paris, Autrement, s. 143-152.

6 Ap. Vakalopulos, *İstoria tis Thessalonikis*, s. 295.

yordu: Bölgeden ihraç ya da bölgeye ithal edilen ürünlerin hemen hemen tamamı bu firmalardan geçerdi. 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'in büyük firmaları Akdeniz limanlarıyla (Marsilya, Napoli, Trieste, Cenova, Malta, İskenderiye, İzmir, İstanbul) ve Britanya'nın belli başlı ticaret merkezleriyle (Londra, Liverpool, Manchester) özel ilişkiler sürdürüyordu. Mallar hâlâ esas olarak deniz yoluyla nakliediliyordu. Dönemin iş adamlarının gözünde, Orta Avrupa'daki firmalarla çalışmaktansa Manş-ötesi tüccarlarla çalışmak daha doğaldı. Tuna yolunu kullananlar daha azdı.

Döneminin en zengin Selaniklisi olan Saul Modiano'yu örnek verelim.[7] Yedi yaşında öksüz kalan Saul çocukluğunu önce Doktor Lafont'un yanında, sonra da Doktor Prassacachi'nin yanında alışverişe bakan çırak olarak geçirmişti. 17 yaşında, Yahudi cemaatinin önde gelenlerinden Abraham Cazès'in kızıyla evlendi. Kayınpederi aracılığıyla Marsilya, Paris ve Londra'da işyerleri olan zengin tüccar Vlasto'nun firmasına girdi. 1840'ta Vlasto Selanik'i terk edince Modiano işi devraldı. Birkaç yıl sonra bankacılığa el attı ve bölgedeki ilk büyük bankacılık ağını kurdu. Ocak 1883'te, 67 yaşında öldü.

1840'larda, Selanik'teki bankacılık işlemlerini genellikle "sarraf"lar sürdürüyordu. Sermaye olmadığından bunlar ancak yerel piyasaya çalışmaktaydı. Avrupalı işadamlarına muhatap olabilecek kurumlar sadece Modiano'nun ve L. Tiano'nun bankalarıydı. Selanikli işadamlarının tersine, bu iki bankacı Orta Avrupa'daki, özellikle Viyana'daki firmalarla ilişki kurmuşlardı.[8]

Selanikli işadamlarının Avrupa'yla kurdukları ilişkiler yalnızca ticari değildi. Yakınlarının işlerini daha iyi takip edebilmek için ailenin bir kolunun Paris'e, Londra'ya ya da Liverpool'a yerleştiğine de sık rastlanırdı. Örneğin Allatini firmasının merkezi, ailenin aşağı yukarı yarısının oturduğu Marsilya'daydı; John Abbot'nun işletmesi, Babby Abbot'nun yönettiği Londra'daki merkezin bir şubesiydi; Kastritsiu'nun mal varlığının büyük bölümü Romanya'daydı.

Bankacılar, tüccarlar ve toprak sahipleri konsoloslarla ve şehirdeki yedi daimi konsolosluğun (Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Rusya, Romanya, Avusturya-Macaristan ve Yunanistan) personeliyle seve seve ilişki kuruyorlardı. Konsolosluk görevlilerinin varlığı birçok sosyetik ortamda talep edilen bir şeydi. Tersi de doğruydu: Resmi bir görev çerçevesinde Makedonya'ya yerleşmiş olan Avrupalılar yerel "seçkinler"in bu çevresine gir-

---

7 Saul Modiano'nun kısa bir biyografisi için özellikle bkz. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, s. 703-704.

8 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, s. 703-704.

meye çalışırlardı. Örneğin, Henry Holland 1815'te yayımlanan seyahat anlatısında Avusturya Konsolosluğu'nda geçirdiği çok hoş bir geceyi özlemle anlatır:

> [...] Resepsiyon bir tür *conversazione* gibiydi, fakat bir odada da oyun masaları vardı. Rumlar, Almanlar, İngilizler ve şehirde oturan birkaç Fransız bu odadaydı. Kadın olarak yalnızca konsolosun eşi, kızları ve Abbotların dostu olan Chassaud adlı birinin kızları vardı, hepsi Rumdu. Gecenin sonuna doğru bu genç kızlar bizim için Türkçe ve Rumca şarkılar söylediler. [...][9]

B. 1900'LERE DOĞRU YEREL "YÜKSEK SOSYETE"

Bu tablo bir yüzyıl bile geçmeden hissedilir biçimde değişti. 1900'lerde yerel "yüksek sosyete" yalnızca bankacıları, tüccarları ya da toprak sahiplerini bir araya getirmekle kalmıyordu; Selanik'te anahtar devlet mevkilerini işgal edenlere de önemli bir yer ayrılmaktaydı. Sanayi faaliyetlerine başlamış olan "yüzyıl sonu"nun büyük satıcıları ise öncüllerinden oldukça farklı bir profil sunuyordu.

Salnamelerde bir ya da birkaç nişan sahibi hemşehrilere ayrılmış olan sütun, "muteberan" tabakasının bileşimi hakkında oldukça iyi bir fikir verir. 1902/03 yılı için, bu ad listesi on sayfayı aşar.[10] Özellikle vali ve çevresindekiler, belediye başkanı, aynı zamanda da belediye meclisinin çeşitli üyeleri, vilayet tahsildarları, telgraf ve posta müdürü, istinaf mahkemesi ve asliye mahkemesi reisi, jandarma komutanı, tahrir müdürü, vergi ve gümrük daireleri müdürleri, demiryolu işletmesi kontrolörleri, zabıta müdürü, eski belediye başkanları, kadastro birinci kâtibi, Reji'nin hukuk danışmanları bu listede yer alır. Yine bu belgelerde, banka müdürlerine (özellikle Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Selanik Bankası) ve dini cemaat liderlerine verilen nişanlar da belirtilir.

19. yüzyıl sonunda bu birinci sınıf memurlar ile zengin tüccarlar arasındaki ilişkiler geçmişte olduğundan daha sıkıydı. Bölgenin ekonomik canlılığında sanayinin büyüyen payı –Selanik ticaretinin önemli isimleri bu alanda başarılı olmaya çalışıyordu– önemliydi. Gerçekten de, yerel işadamları yalnızca Fransa'ya yün ve pamuk ihraç etmekle ya da İngiltere'den şeker ve kahve ithal etmekle yetinmiyorlardı. Bölgenin potansiyellerini azami ölçüde değerlendiren sanayi kuruluşları da kurmuşlardı. Bu eski tüccar ve yeni sanayiciler, 1840'ların ithalatçı-ihracatçılarından açıkça farklıydı.

---

9 Henry Holland, *Travels in the Ionain Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc. during the years 1812 and 1813,* Londra, 1815, s. 322.

10 *Selanik Vilayet Salnamesi,* 1318 (1902/03), s. 304-315.

Avrupa büyük sermayesiyle bağlarını koruyarak Osmanlı pazarıyla gitgide daha fazla ilgileniyor, Makedonya ekonomisinin sağlıklı olmasına özen gösteriyorlardı. Bu durum, doğal olarak bürokratlarla flört etmelerine yol açıyordu. Fakat, Selanik gibi mütevazı boyutlardaki bir şehirde bu çok yönlü işadamlarının sayısı çok olamazdı. Yerel sanayi üretiminin büyük bölümü yalnızca birkaç aile tarafından sağlanmaktaydı: Allatiniler, Mizrahi'ler, Fernandez'ler...

Bu önemli değişime rağmen, Selanik "yüksek sosyete"sinin ana özellikleri esas olarak aynı kaldı. Bu tabaka temelde ticarete yönelmişti. Üyelerinin etnik kimliği, kabaca, yüzyıl başındakinin aynıydı: Rumlar ve Yahudiler ticari faaliyetleri tekellerine almışlardı, ama yerel bürokrasi içinde hemen hemen hiç yer almıyorlardı; bürokrasi tamamen Müslümanlardan oluşuyordu.

Bu arada belirtmek gerekir ki, yaşam koşullarının iyileşmesine ve laik eğilimli modern eğitimin gelişmesine rağmen, Selanik "yüksek sosyetesi" entelektüel "seçkinler"i ortaya çıkarmamıştı. Düşünce alanında Selanik geçmişteki kadar şanssızdı. Orta boyutta bir taşra şehri olan Selanik, bir avuç istisnai şahsiyete sahipti ve bunlar da bir *intelligentsia* oluşturmaktan uzaktı.

Sıradışı bu şahsiyetlerden biri Doktor Moiz Allatini idi. Selanik şehrinin belleğinde bu çok yönlü şahsiyetin izini hâlâ vardır.

1800 yılında Selanik'te doğan ve Lazare Allatini'nin küçük oğlu olan Moiz Allatini üniversite eğitimini Floransa'daki tıp fakültesinde sürdürdü. Babasının ölümünden sonra aile işlerini ele almak üzere doğduğu şehre geri döndü. Örgütçü ruhu ve idareci yeteneği sayesinde bölgeye zaten kök salmış olan Allatini firmasını geliştirecekti. Gerçekte, Allatani "imparatorluğu"nun asıl yaratıcısı oydu. Un ve kiremit fabrikalarını, alkol damıtımhanesini o kurdu. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique* adlı eserinde[11] onun "sıradışı bir işadamı" olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Moiz Allatini, hemşehrileri arasındaki ününü bir patron olarak yeteneklerine borçlu değildi.

Hipokrat yemimine sadık doktor, ticaretin yanı sıra, ücret almadan doktorluk yapıyordu. Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan hastaları çoğunlukla yoksullardı, papazların, hahamların ya da imamların vaaz ettikleri yaşam tarzlarına bağlıydılar. Bunların zor hayat koşulları karşısında doktor kendini bir kalkınma hamlesine adadı. Bu hamlenin başarısı için olmazsa olmaz koşul, eğitimdi.

---

11 *Age.*, s. 659.

1856'da genç Yahudiler için açılan ve başına Strasbourglu haham Lipmann'ın geçirildiği ilk "laik" okul Moiz Allatini'nin girişimiydi. Haham Lipmann gelir gelmez dini çevrelerin ona açtığı savaştan yıpranarak 1861 yılında görevini bırakıp Alsace'a geri döndüğünde, Moiz Allatini bu kez İtalya'da doğmakta olan Krallık'tan yeni bir okul kurumunun finansmanı için fon elde etti.[12] Son olarak, 1873'te Alliance Israélite Universelle Selanik'teki ilk okulunu açtığında, herkesin genel kanısı Moiz Allatini'nin yerel komiteye başkanlık etmeye en uygun kişi olduğuydu. Doktor, başkanlık görevini ölümüne kadar sürdürecekti.[13]

Moiz Allatini Eylül 1882'de, 82 yaşında öldü. Onun kaybı tüm Selanik'i yasa boğdu. Bu kayıp dolayısıyla tek acı çeken Yahudi cemaati değildi, Müslümanlar ve Hıristiyanlar da yas tutmuştu. Doktor Allatini'nin, Makedonya metropolünde eşi görülmemiş bir hürmet gören, inançlar üstü bir şahsiyet olduğunu saptamak için dönemin başlıca Rum gazetesinden birkaç alıntı aktarmak yeter. 11 Eylül 1882 tarihli *Faros tis Makedonias* "Selanik'in önde gelen saygıdeğer kişisi"nin vefatını duyurur ve cenaze günü Ortodoks kiliselerin tüm çanlarının çaldığını, konsolosluk bayraklarının yarıya indirildiğini ve şehirdeki dükkânların çoğunun kepenklerini kapattığını belirtir.

C. YAŞAM TARZLARI

Elimizdeki belgeler yalnızca Selanik "yüksek sosyetesi"nin bileşimine dair bir fikir vermekle kalmaz, aynı zamanda, onu niteleyen ve ayırt eden davranışları da belirlememizi sağlar. Yerel seçkinler arasına nasıl girilir? Kabul edilmek için yerine getirilmesi gereken koşullar nelerdir? Elbette, Selanik *high society*'sinin bir üyesi olarak kabul edilmek için Allatinilerin ya da Hacilazaruların görkemli konutlarının yanında, Kırlar mahallesinde bir eve sahip olmak ya da zengin olmak yeterli değildi.

1. Sosyetede Yer Almak ve Yolculuklar

Önemli bir sosyetik olayın davetlileri arasında yer almak "yüksek sosyete"ye dahil olmanın inkâr edilemez bir işaretiydi. Şatafatlı resepsiyonlar düzenlemek ve şehrin en ünlü isimlerinin bu davete icabet edeceğine güvenebilmek aynı zamanda itibarlı olmanın göstergesiydi. Vesile eksik değildi. Selanik "burjuvazisi"nin gece toplantılarının raporlarıyla dolu olan dönemin basınına bakılırsa, yüksek sosyetenin takvimi epeyce doluydu.

---

12 Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, s. 665.

13 Paris'teki Alliance arşivlerinde korunan Moiz Allatini imzalı yüzlerce mektup, AIU yerel komitesi başkanı olarak Doktor'un faaliyetini kesin olarak saptamamızı sağlar.

Örneğin Osmanlı Bankası müdürü Alfred Loir'ın verdiği –geceyarısı sunulan soğuk büfeli– resepsiyonu aktaralım. Resepsiyona Selanik'in birçok saygın kişisi katılmıştı: Vali Nusret Paşa, askeri mahkeme reisi Abdullah Paşa, üst kadrodan birkaç yönetici ve şehrin Frenk cemaatinin üyeleri.[14] Gazetelerde yankısını gördüğümüz bir diğer gala Frédéric Charnaud'nun Ocak 1885'te bir gece verdiği büyük balodur. Zengin tüccar, görkemli özel otelinde dini cemaatlerin önde gelenlerini, vali Galip Paşa'yı, Avrupa ülkelerinin konsoloslarını, ayrıca Selanik'ten geçmekte olan Büyük Britanya'nın İstanbul büyükelçiliği askeri ataşesini de kabul etmişti.[15]

Şenliklerden başka, dış ülkelere yolculuk da "seçkinler"in tekelindeydi. Her dönemde, Selanik yüksek sosyetesi çok hareketliydi. Sosyete için, demiryolunun Balkan limanına kadar gelmesi, seyahatlerinin maddi koşullarını kolaylaştırdığı ölçüde bir yenilikti. Gördüğümüz gibi, bu yeni ulaşım aracı Selanik'in dış dünyayla bağlarının haritasını hissedilir biçimde değiştirmişti. Bundan böyle, Viyana'ya da, Marsilya'ya da kolaylıkla gidilmekteydi. Varlıklı Selanikliler, deniz yollarının yanı sıra kıta şehirlerinin yollarını da giderek daha sık kullanıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Avrupa'nın Selanik'teki varlığı daha çok hissedilmekteydi. Varlıklı tabakaların bu olağanüstü hareketliliği hakkında fikir sahibi olmak için yerel basını karıştırmak yeter. Avrupa'ya gitmek ve oradan hediyelerle ve tabii ki siparişlerle dönmek öyle çarpıcı bir olaydı ki, birçok gazetenin "gidiş-dönüş" köşesi vardı; bu köşede okurlar önemli kişilerin yolculuklarından düzenli olarak haberdar edilirdi.

Bununla birlikte, ne sosyete dedikodusu sütunlarında yer almak ne de yolculuklar varlıklı bir şehirliyi "yüksek sosyete"nin ayrıcalıklı bir üyesi yapmaya yetiyordu; ayrıca, şehirde bulunan çeşitli çevrelere ve derneklere kabul edilmiş olması gerekirdi, hayır işlerine de ilgi duyulmalıydı.

2. Çevreler, Cemiyetler ve Mason Locaları

En cesur kişiler, ateizmle damgalanmaktan çekinmeyenler, mason localarına gidip geliyorlardı. Jön Türk devrimi arifesinde sayıları yarım düzine olan bu kişiler 1908 sonrasında çoğalacaktı ve Selanik'teki özgür düşünceli herkes burada toplanacaktı.[16] Fakat masonluktan çekinenler için

14 *Hermis*, 29 Kasım 1877.

15 *Faros tis Makedonias*, 19 Ocak 1885.

16 Selanik masonluğu hakkında bkz. Paul Dumont, "La franc-maçonnerie d'obébience française à Salonique au début du XXe siècle", *Turcica* XVI (1984), s. 65-94. Bu çalışma Selanik'teki yalnızca Fransızlara bağlı locaları incelemektedir. Selanik'te temsil edilen diğer localarla -en faallerini sayarsak, İtalya, Yunanistan, İspanya, Romanya ve Osmanlı Maşrık-ı Azam'ı- ilgili başka çalışmalar yapılması gerekmektedir.

–esasen ödlek olan bir toplumda bunların sayısı çoktu– başka birçok buluşma yeri vardı. En rağbet göreni "Cercle de Salonique"ti. 1873 yılında kurulan Cercle, yüksek sosyetenin gerçek bir mabediydi. Gerçekten de, Selanik "yüksek sosyete"sinin hemen hemen tamamını tanımak için üye listesine bakmak yeter.

Bizzat valinin (1887'de vali Galip Paşa'ydı) onursal başkan olduğu ve İngiltere konsolosu J. Blunt'un başkanlık ettiği Cercle, varlıklı Selaniklilerin buluşma yeriydi.[17] Katılmak isteyen yeni adayları incelemekle görevli komitenin gözünde, toplumda belirli bir itibar sahibi olmanın çok değer verilen, hatta kaçınılmaz bir özellik olduğu, kuruluş ilkelerinden açıkça anlaşılmaktadır.[18] Örneğin öğrenciler, reşit olmayanlar ve yabancılar üyelik talep etme hakkına sahip değillerdi (Madde IV). Buna karşılık, "[...] askeri komutanın, mutasarrıf ya da muavininin, başkonsolosların, konsolosların, yardımcı konsolosların, posta müdürü ve hariciyedeki müdürlerin, Cercle'e kabul edilmek için başkana yazılı talepte bulunmaları yeterliydi [...]" (Madde IV). Halkın erişemediği Cercle yine de yabancılara tamamen kapalı değildi; bunlar tam "üyelik" hakkına değilse de, "gidip gelme hakkı"na sahip olabiliyorlardı.

İngiliz konsolosunun önderliğindeki Cercle de Salonique kuruculari, kuşkusuz 19. yüzyılın ikinci yarısında Britanya şehirlerinde bolca rastlanan kulüplerden esinlenmişlerdi. Tüzüğün XXIV. maddesinde modelin ana hatları görülür: "[...] a) Cercle içinde politik ya da dini tartışma ve gösteriler kesinlikle yasaktır. b) Şans oyunları özellikle yasaktır. c) Oyun borçları 24 saat içinde ödenecektir. d) Hesaplar kasada ödenecektir [...]" Cercle bir dinlenme ve eğlenme yeriydi: Üyeler bilardo ya da iskambil oynayabiliyor, restoranında yemek yiyebiliyor (Madde XXII), kütüphanesinde çalışabiliyor, kitap ödünç alabiliyor ya da gazeteleri okuyabiliyordu (Madde XXV). Politika yasak olduğundan müdavimler ancak edebiyattan ya da tenisten söz edebilirdi.[19]

---

17 Bay Blunt Selanik'i Temmuz 1899'da, 30 yıldan uzun süre orada oturduktan sonra terk etti. Bkz. Özellikle *Journal de Salonique*, 13, 17, 20 Temmuz 1899. Cercle başkanlığına onun yerine Perikles Hacilazaru geçti, Edouard Allatini ise başkan yardımcısı oldu: *Journal de Salonique*, 7 Ağustos 1899.

18 *Statuts du Cercle de Salonique*, s. 1, tarihsiz, 23 s. *Statuts*'nün bir örneği Kudüs'teki Ben-Zvi Enstitüsü'nde saklanmaktadır. Ne yazık ki belgenin bir bölümü eksiktir, bu da bizi bazı bilgilerden ve özellikle bazı üye isimlerinden yoksun bırakmaktadır. *Cercle de Salonique* hakkında bkz. Rena Molho, "Le Cercle de Salonique, 1873-1958", *Les Juifs en Grèce - Questions d'histoire dans la longue durée* Tarih Kollokyumu I. oturumu, Selanik 23-24 Kasım 1991, Atina, Gavrilidis, 1995, s. 103-127.

19 Özellikle bkz. Maurice Agulhon, *Le cercle dans la France bourgeoise 1810-1848, étude d'une mutation de sociabilité*, Paris, Armand Colin, 1977, s. 54.

Kadınlar Cercle'e kabul ediliyor muydu? 1887 tüzüğü bu konuda hiçbir şey söylemiyor, dolayısıyla teoride kadınların katılımına bir engel olmadığı düşünülebilir. Yine de biliyoruz ki, belirli koşullarda komite, erkekler kadar hanımları da çağırmaktan zevk duyuyordu; özellikle balo düzenlendiğinde... Madde XXVI, bend 3 ve 4 şöyledir: "[...] Cemiyetin her üyesi balolarda Cercle'e ailesini, Cercle üyesi olmayan 21 yaşını geçmiş gençler hariç getirebilir. Komite, kocası, erkek kardeşi ya da 21 yaşında oğlu olmayan Cercle hanımlarını da davet edebilir [...]"

Etnik-dini hiçbir kısıtlama öngörmeyen Cercle de Salonique inançlar üstü bir dernek olarak gözükmektedir. Gerçekten de, bu varlıklı tabakanın içinde Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin aynı toplumsallık uzanımı paylaştıklarını saptamak için (1887 tüzüğüne eklenmiş olan) üye listesine bakmak yeter.

Grafik 6 (s. 328), 1887 yılında Cercle de Salonique'in toplumsal-mesleki bileşimini gösterir. İlk bakışta, serbest meslek sahibi üyelerin açıkça ağır bastıkları görülür. Yine de, tüccarları, sanayicileri ve bankacıları toplarsak, aslan payı tartışmasız iş sektöründedir. Selanik'te yeni bir meslek olan ve düzenli aralıklarla şehri kasıp kavuran yangınlar dolayısıyla giderek iş alanı genişleyen oldukça önemli bir grup olan sigortacıların varlığını da saptarız. Fakat Cercle üyeleri listesine bir göz attığımızda özellikle çarpıcı olan, bu cemiyetin –üyeler arasında çoğunluğu teşkil eden– Yahudi öğe içinde de, Hıristiyan öğe içinde de yerel burjuvazinin en liberal öğelerini topladığıdır. Bu yine tipik bir durumdur. Maurice Agulhon sayesinde bilmekteyiz ki, 19. yüzyıl Fransa'sında da durum pek farklı değildi.[20]

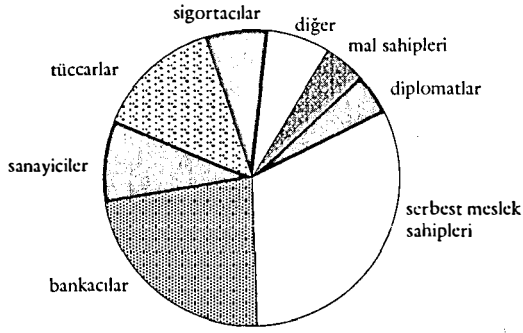
Bu durumda, Cercle'in Osmanlı Selanik'i tarihinde bir istisna olarak kalacağını belirtmeliyiz. Yerel burjuvazinin toplandığı diğer yapıların çoğu, tersine, oldukça kapalıydı. Dahası, çoğu zaman bu kapalı yapılar hayır amacıyla ya da –daha dar biçimde– eğitim amacıyla kuruluyordu. Cercle'in asla böyle bir amacı olmamıştı. "Evangelismos", "Omilos Filomuson" (Müzik Dostları Cemiyeti) ya da "Cercle des Intimes" böyle derneklerdi.

1883'te kurulan Evangelismos, "[...] üyelerin ruh ve beden eğitimi [...]"ni hedefliyordu.[21] Kurucuların gözünde, bu hedefe varmak için en uygun araçlar okuma, jimnastik ve müzikti. Böylece tüzükte bir okuma salonu ve bir kütüphane kurulması, bir beden eğitimi okulu, bir tiyatro grubu ve bir koro kurulması öngörülmüştü (Madde 1). Evangelismos'un

---

20 *Age.*, s. 65 vd.

21 Madde 1. *Kanonismos tu en Thessaloniki somateiu "O Evangelismos"* (Selanik "Evangelismas" Cemiyeti Tüzüğü), Atina, Palamides, 1888. 1883 yılı kuruluş tüzüğü bulunamamıştır.

Grafik 6. 1887 yılında Cercle de Salonique*'in toplumsal-mesleki bileşimi.*

üyesi olmak ve üye kalmak için düzenli aidat ödemek yeterliydi: 1888 tüzüğü olası adayların etnik-dini kimliğine dair hiçbir kısıtlama getirmiyordu. Yine de, Kutsal Bakire cemiyetin simgesi olarak seçildiğinden (Madde 37), cemiyete girişin Hıristiyanların (ve özellikle de Ortodoks Rumların) tekelinde olduğundan hiç kuşku duyulamaz.

Omilos Filomuson –Müzik Dostları Cemiyeti, aynı zamanda da Müza Dostları– 19. yüzyıl sonunda, 1 Temmuz 1899'da kurulmuştu. Evangelismos'un tüzüğünün tersine, Omilos'unki özellikle Ortodoks Rumların üye olma hakkına sahip olduğunu açıkça belirtir. Bu temel özellikten başka, yirmi yaşından büyük olmak, en azından orta öğrenim mezunu olmak ve iyi yurttaş modeline denk düşmek yeterliydi.[22] Evangelismos gibi, Omilos da "[...] üyelerin ahlaki, entelektüel ve fiziksel gelişimini [...]" hedefler (Madde 1). Cemiyetin ilk hedefleri arasında bir kütüphane, bir toplantı salonu ve bir okuma lokali kurulması yer alır. Ayrıca, kurucuları jimnastik –yüzme, kültür fizik– ve müzik eğitimi üzerinde durmakta hemfikirdirler. Ayrıca deniz gezintileri de yapılmaktadır (Madde 2).

Başlangıçta, Vardar Caddesi'nin kuzeyindeki Aya Tanaş Rum mahallesindeki bir eve yerleşmiş olan kulüp, 1903'ten itibaren rıhtımdaki Jupiter Tiyatrosu'nun lokallerine yerleşecekti.[23] Bu yeni adres yalnızca Omilos'un faaliyetlerinin merkezileşmesi anlamına gelmekle kalmıyordu; gerçekten de, tüm branşlar ilk defa tek çatı altında bir araya gelmişti: kütüphane, okuma salonu, jimnastik okulu, koro, bando, Fransızca dersleri. Aynı türdeki diğer cemiyetlere açılma isteği de görülüyordu. Kuşkusuz, fes-

22 Madde 6. *Kanonismos tu en Thessaloniki Omilu Filomuson idhrithentos en etei 1899* (1899'da kurulan Selanik Omilos Filomuson [Müzik Dostları] tüzüğü], Leipzig, 1902.

23 Nik. Hristodulu, *age.*, s. 11.

hedilene dek (1908'de) Omilos'un etnik-dini homojenliğinde hiçbir çatlak görülmez. Yine de, Aya Tanaş mahallesini terk edip rıhtıma –Selanik'in cephesi ve vitrini– yerleşen kulüp yöneticileri Rum "getto"sundan çıkma ve Omilos Filomuson'un çok cemaatli bir şehirde varlığını daha belirgin kılma arzularını ifade etmektedir.

Tanıtılan iki Rum derneğinin tersine, Yahudi derneği Cercle des Intimes, üyelerine genel kültür konulu toplantılar düzenleyen "seçkinci" bir kulüp değildi. Nisan 1908'de kurulan cemiyet, Selanik'teki Yahudi unsurun yaşam koşullarını iyileştirmeyi temel hedefi olarak duyurmuştu. Yahudilerin Osmanlı milletine dahil olması için de çalışıyordu. Jön Türklerin fikirlerine yakın olan Intimes, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne desteğini açıkça ifade ediyordu. Böylece, parlamentonun ilk oturumunun açılışı vesilesiyle, 17 Aralık 1908'de, harekete geçirdikleri 12 bin Yahudi işçi Selanik sokaklarında yürüdü; Jön Türk Devrimi'nin birinci yılı münasebetiyle, rıhtımda görkemli bir zafer anıtı dikilmesini finanse ettiler.[24]

Cercle des Intimes'den ayrılan bir grup tarafından 2 Nisan 1910'da kurulan fakat Cercle'le aynı araçları kullanan (Türkçe dersi, sürekli bir yayın, *Tribuna Libera*, vs.) Nouveau Club israélite de Selanik Yahudiliğinin maddi ve manevi olarak kalkınmasını hedeflemişti.[25]

Dayanışma bağları, entelektüel ve ahlaki yetkinlik, genel olarak Yahudi unsurun yükselmesi: Association des Anciens Elèves de l'Alliance Israélite Universelle'in (AIU Eski Öğrencileri Birliği) –Haziran 1897'de kuruldu ve yaklaşık 400 üyesi vardı– tüzüğünde ifade edilen hedefler aynı türdeki diğer cemiyetlerin hedeflerine benziyordu. Çıraklık işleri, okul yardımlarıyla birlikte, özellikle de aylık düzenlenen on-on beş konferans ve konuşmayla Association son derece eğitici bir rol oynamış, gerçek bir halk üniversitesinin yerini tutmuştu. Faaliyetleri arasında, özellikle genç

---

24 Cercles des Intimes konusunda bkz. "Les communautés religieuses de Salonique", *Almanach national au profit de l'Hôpital de Hirsch,* 1911, s. 127-129. Bu bilgiye inanmak gerekirse, Cercle des Intimes 1908 yılında kuruldu. Yine de, Selanikli gazeteci Sam Levi anılarında ilk Cercle des Intimes'in 1874'te kurulduğunu belirtir. Laik anlayışlı olan, "her türlü batıl inançtan kurtulmuş, liberal düşünceli" insanların gidip geldiği Cercle, bir dizi klasik ve tarihi eserin çevirisine girişmişti. Bkz. Sam Levy, "Mes mémoires, Salonique à la fin du XIXe siècle", *Tesoro de los Judios Sefardies,* 1961, s. V-XXVI. Ayrıca, Alliance Israélite Universelle arşivlerindeki bir belgeyi de belirtelim. Klüp başkanının J. Bigart'a yazdığı bu mektupta, Nisan 1908'de Nouveau Cercle des Intimes'in kuruluşu duyurulmaktadır: *Archives de l'AIU,* Yunanistan XE 136-155, no 5984, Selanik, 15 Temmuz 1908.

25 "Les communautés religieuses", *Almanach National,* s. 131.

kızlar için cemaat okulunun yeniden düzenlenişini ve Moiz Allatini okulunun yeniden inşasını belirtelim.[26]

Yerlilerin yanında, yabancılar, Levantenler ya da Avrupalılar da kendi sosyal mekânlarına sahipti. Çoğunlukla her bir koloninin seçkinlerine ayrılmış tek etnik gruba dayalı yapılar vardı. Örneğin, İtalyanlar Hôtel Impérial'in salonlarında Kasım 1898'de açılan Circolo Filologico Italiano etrafında toplanmaktaydı;[27] Almanlar 1887'de kurulan Kegelclub'lerinin sosyetik gösterilerinde bir araya geliyordu.

Başını sokacağı bir çatısı olan diğer cemiyetler arasında Selanik "yüksek sosyete"sinin sık sık gittiği, aynı yıllarda kurulmuş çeşitli spor klüplerini de saymak gerekir: Sporting Club, Salonica Lawn Tennis and Croquet Club, Union sportive.

White Star Cycling Club Ağustos 1897'de White Star Sporting Club adını almış, bir yıl sonra (Haziran 1898'de) Sporting Club olmuştu, başlangıçta 60 üyesi vardı.[28] Çoğunlukla yerel sosyetenin kaymak tabakasına mensup olan bu üyeler kulübe özellikle akşamları işten sonra gider, bilardo oynar, Avrupa gazetelerini karıştırır ya da yalnızca dostlarıyla sohbet ederek gevşerlerdi. Bu vesileyle bisiklete biniyor ve moda sporları yapıyorlardı: eskrim, binicilik, tenis, futbol...

Kapıları yalnızca erkeklere açık olan Sporting'in tersine, Mart 1898 sonuna doğru kurulan Salonica Lawn Tennis and Croquet Club[29] kadın üyesi daha fazla olan karma bir dernekti. Bu spor kulübünün kökeninde, birkaç erkek davetliyle birlikte, tenis tutkularını gidermek için haftada üçdört kez toplanan Selanik yüksek sosyetesinden on kadar hanımdan oluşan bir grup vardı.[30] Bu resmiyetten uzak buluşmalardan doğan Selanik

---

26 Association des Anciens Elèves de l'AIU konusunda özellikle bkz. cemiyetin faaliyetleri hakkında bilgi veren *Bulletin de l'Association des Anciens Elèves de l'AIU* (yıllık). Birçok başka mektuptan bkz. *Archives de l'AIU*, Yunanistan VI B 25-26: J. Matalon'un mektubu, no 2986, 30 Mart 1902; imzasız mektup, no 3806/8, 14 Haziran 1905; J. Mizrahi'nin mektubu, no 4017/2, 24 Haziran 1905; Jos. Nehama'nın mektubu, no 7993/2, 26 Aralık 1906; Jos. Nehama'nın mektubu, no 1975/6, 4 Ocak 1907; Jos. Nehama'nın raporu, no 4062/4, 25 Temmuz 1909; Birlik sekreterinin mektubu, no 4469/4, 28 Ağustos 1909; Jos. Nehama'nın mektubu, no 2307/11, 1+9 Mart 1910; Abranavel'in mektubu, 7 Kasım 1910. Son olarak, Association des Anciens Elèves de l'AIU faaliyetlerine kısa bir bakış için krş. "Les communautés religieuses", *age.*, s. 122-125.

27 *Journal de Salonique*, 7 Kasım 1898.

28 *Journal de Salonique*, 16 Mart 1896. Klüp White Star Sporting Club adı altında ilk kez aynı gazetenin 12 Ağustos 1897 tarihli sayısında yer alır. 20 Haziran 1898'den itibaren kısaca Sporting Club adıyla anılacaktır.

29 *Journal de Salonique*, 21 Mart 1898.

30 *Journal de Salonique*, 25 Mayıs 1899.

Tennis and Croquet Club öyle rağbet görecekti ki, idare meclisi üye sayısını hızla 60'la sınırlamak zorunda kalacaktı.

Nihayet, 1902 yılına doğru kurulan Union sportive muhtemelen Selanik'e futbolun girmesine vesilesi olmuştu. Birçok spor karşılaşmasında başarı gösteren özellikle dinamik bir futbol ekibinden başka, kulüpte bir yüzme bölümü de vardı ve düzenli yüzme yarışmaları yapılıyordu. Rıhtıma paralel sokaktaki lüks lokallerinde, İtalyan Milatcho eskrim dersleri de veriyordu. Yaklaşık altı yıl boyunca Union yerel spor sahnesinde önemli bir yer işgal etti. 1906'ya doğru sönükleşti ve iki yıl sonra da tamamen ortadan kalktı.[31]

Bütün spor derneği tüzükleri her türlü politik faaliyeti ya da tartışmayı resmen yasaklıyor olsa da, siyaset bu derneklere de girmişti. Aslında, kulüplerin çoğu, açıkça ya da üstü örtük, gençliğe vatan sevgisi aşılamayı hedeflemekteydi. Hangi vatan? Etnik ve dini açıdan bir mozaik olan Selanik'te böyle bir soruya cevap vermek her zaman kolay değildi. Acımasızca birbirine düşman ulusal hareketler arasında parçalanmış birçok Selanikli kendini hangi kimliğe adayacağını bilemiyordu.

Yine de Ortodoks Rumlar için durum oldukça açıktı: Gençler Yunanistan sevgisini öğrenmeli, Megali İdea'nın gerçekleşmesi için mücadele etmeliydi. Bu bağlamda, Omilos Filomuson'un düzenlediği geziler, yürüyüşler ya da eğlence trenleri masum olmaktan uzaktı. 1904'te birçok Yunan derneği, Selanik'in batısındaki Davut-Bali, Neohoruda, Gradabor ve Balca köylerine gezi düzenlemişti. Geziye katılanlar köylüler tarafından Selaniklilerin belleğinden uzun süre silinmeyecek bir coşkuyla karşılandı. Vatanseverlik şarkıları söylendi, danslar edildi, ateşli söylevler verildi... Bu unutulmaz deneyim sonuncu olacaktı, çünkü bölgede düzeni yeniden tesis etme kaygısı güden Osmanlı yetkilileri, eğlence trenlerini yasakladı.[32]

Doğal olarak, Sporting'i ve Tennis and Croquet Club'ü dolduran Yahudiler için durum farklıydı. 19. yüzyıl sonuna doğru Yahudiler arasında Siyonist ideallere inananlar pek azdı. Yüzyıllardan beri Selanik'e yerleşmiş bulunan Yahudiler kendilerini evlerinde hissediyordu. Bölgedeki diğer halklar Balkan yarımadasının paylaşılması için birbirlerini boğazlamaya başladıklarında, onlar, Osmanlı devletine bağlılıklarını göstermekte tereddüt etmediler. Örneğin, 1897 Osmanlı-Yunan savaşı sırasında Yahudi cemaatinin önde gelenleri Osmanlı askerine destek eylemlerini artıracaklardı.[33]

---

31 Nik. Hristodulu, *age.*, s. 19, not 1.

32 *Age.*, s. 18.

33 Örneğin, Sporting Club bir şenlik düzenler, toplanan paralar "... sakat kalmış imparatorluk ordusu askerlerinin yardımına" gidecektir: *Joumal de Salonique*, 12 Ağustos 1897.

1900'e kadar esas olarak "seçkinler"in devam ettiği spor klüpleri Osmanlı döneminin sonunda geniş ölçüde halka açılacaktı. Artık Siyonizme açık olan şehrin Yahudi gençliği, 1911'de 80 kişiden fazla üyesi olan jimnastik cemiyeti Makabbi'nin bağrında sporu ve vatanseverliği birleştirecekti, yüz kadar genç Bulgar ise Jounasco Droujstvo'da bir araya gelecekti.[34]

Cercle'ler, hayır cemiyetleri ya da spor kulüpleri, derneklerin hemen hemen hepsi üyelerinin hizmetine genellikle bir kütüphane sunuyordu. Hatta çoğu zaman kütüphanenin idamesi cemiyetin ilan ettiği hedefler arasında yer alıyordu. 1881'de Avenir cemiyetinin kurduğu kütüphanenin kataloğuna bakılırsa, sunulan kitaplarda Selanikliler için şaşırtıcı bir şey yoktu: moda yazarların (Walter Scott, Cooper, Alexandre Dumas, oğul Alexandre Dumas, Jules Verne, H. De Balzac) açıkça tercih edildiği şiirler, tiyatro, hikâye ve romanlar (ahlaki, macera, bilimsel, tarihi, aşk, hiciv, militan, felsefi, vs).[35]

Şehrin önde gelen kişisi olarak kabul edilmek için şehrin en rağbet edilen derneklerine ve çevrelerine gidip gelmek gerekli bir koşuldu, ama yeterli değildi. Cemaat meclislerinin üyesi olmak, zamanının bir bölümünü kamu işlerinin yönetimine ayırmak ve özellikle dindaşlarını unutmamak, cömertçe en yoksulların yardımına koşmak, tek kelimeyle hayırsever bir profil çizmek de gerekiyordu.

D. HAYIR İŞLERİ

Bizi ilgilendiren dönemde, hayır işleri iki farklı kategorideydi. Genel olarak yoksullara ve muhtaç olanlara yönelik olan birinci kategoride, mütevazı tabakalar arasındaki yoksullukla mücadele etmeyi hedefleyen eylemler yapılırdı. Genelde okullara yönelik olan ikinci kategorideki işler vasıtasıyla da cemaatin ilerlemesine katkıda bulunulurdu.

Selanik'te çoğu zaman yalnızca kadınlara mahsus birçok hayır cemiyeti yoksulluğa karşı mücadele ediyordu. Bu cemiyetleri aynı dinden olanlar kuruyordu: Üyelerinin hepsi aynı etnik gruptandı ve yalnızca kendi dindaşlarının yararına çalışırlardı.

Kalabalık ve yoksulu çok olan Yahudi cemaatinin ihtiyaçları da çoktu. 19. yüzyıl boyunca muhtaçları kurtarmak için birçok cemiyet kurulmuştu. Bunlar arasında 1895'te kurulan Bienfaisance'ı ve on yıl sonra kurulan Charitas'ı sayabiliriz.[36]

---

34 "Les communautés religieuses de Salonique", *age.*, s. 97-167.

35 *Archives de l'AIU*, Yunanistan IV B 21-22, no 1202/3, 23 Şubat 1882.

36 "Les communautés religieuses de Salonique", *age.*, 1911, s. 133. Ayrıca bkz. Sela-

Müslüman cemaati içinde en faal gözükeni Şefkat cemiyetiydi. Kurulduğunda, genç kızlara eğitim sağlayan bir dikiş ve halıcılık atölyesi açmıştı.[37]

İhtiyacı olanlara bir el işi öğretmek hayır cemiyetlerinin belli başlı kaygıları arasındaydı; fakat imkân olmadığından, önerilen uzmanlıklar fazla ya da çeşitli değildi. Küçük kızlar ve genç kızlar genellikle dikiş ve dokuma öğrenebiliyorlardı. Örneğin, genel eğilime uygun olarak, yaklaşık 200 "Rum hayırsever hanım" cemiyet faaliyetlerinin bir bölümünü kadınlara özgü bu uzmanlıkların öğretilmesine ayırmayı öngörmüşlerdi. Ellerinde her türlü olanak vardı. 1906-08 yılları için bilançolarında uzun bir faaliyet listesi görülür: İsveç jimnastiği dersi, İncil'den parçalar okumak, okuma yazma, yaşlılara ve yetimlere aylık yardım, cemaat okullarındaki öğrencilere burs, ihtiyacı olan öğrencilere ve Rum mahkûmlara kumaş, iç çamaşırı, ayakkabı, kitap dağıtımı, vs.[38]

1900'lerin Selanik'inde yardımsever hanımlar çok olsa da, bu, erkeklerin bir şey yapmadığı anlamına gelmiyordu. 7 bin aileyi kurtarmakla görevli bir dernek olan Bikour Holim'in idare meclisinde Yahudi cemaatinin en saygın isimlerini görürüz. Rum erkekleri 1871'de Filoptohos Adelfotis'i (Yoksul Dostları Kardeşliği) kurmak için seferber olmuşlardı. Önde gelen Türkler ise, Feyziye Mektepleri Mezunları Cemiyeti (1909 yılında kuruldu, 125 üyesi vardı), Muavenet-i Sıhhıye (1907, 250 üye) ve Muavenet-i Tahsiliye'yi (1907, 450 üye) kurmuşlardı.[39]

Yiyecek ve para dağıtmak, bir dokuma atölyesi kurmak, ücretsiz hastane hizmeti vermek külfetli işlerdi. Bütün bu işler birkaç yıl düzenli yerine getirildiğinde masraf daha da artıyordu. Bu masrafları kim karşılıyordu? Selanik hayır cemiyetleri kaynaklarını nereden buluyordu? Üye aidatlarının yoksulların yardımına koşmaya hiçbir zaman yetmediğini söylemeye gerek yok.

Aslında hayır cemiyetlerinin hazırladığı projelerin gerçekleşmesini sağlayan, çeşitli bağışçıların cömertliğiydi. Özellikle 1906-1908 yıllarında hayırsever Rum hanımlar fırıncı ve ayakkabıcı esnafından aynî katkı

---

nik asliye mahkemesi arşivlerinde saklanan ve cemiyetin 19 Ocak 1915 tarihli Yunanca kaleme alınmış olan tüzüğünden bölümler.

37 "Les communautés religieuses de Salonique", *age.*, s. 154.

38 *Ekthesis tan pepragmenan tis en Thessaloniki filoptohu Adhelfotitos Ellinidhon Kirion* (Selanik Hayırsever Rum Hanımlar Cemiyeti Faaliyet Raporu. 1906-1908), Selanik, Hristomanu Matbaası, 1909, s. 5-7.

39 "Les communautés religieuses de Salonique", *age.*, s. 105, 154. Ayrıca bkz. *Katastatikon tis en Thessaloniki Filoptohu Adhelfotitos* (Selanik Yoksul Dostları Derneği Tüzüğü), Selanik, Makedonia Matbaası,1881.

sağlamıştı.[40] Bu arada belirtelim ki, başka örneklerin yanı sıra bu örnekten de anlaşılan, bir geleneğe bağlı esnaf sandıklarının 19. yüzyıl sonunda, aracı bir cemiyet sayesinde de olsa, hayır işleriyle uğraşmaya devam ettikleridir.[41] Ne olursa olsun, kadın ya da erkek hayırseverler kollarını kavuşturup bağış gelmesini beklemiyorlardı. Nakış ya da resim sergisi, tiyatro temsilleri, konserler dolgun miktarlarda para girişi sağlıyordu; özellikle de balolar...

Yerel basının geniş ölçüde yer ayırdığı balolar, aynı zamanda, şehir yaşamının belli başlı sosyete olaylarındandı. Birbiri ardından balolar verilirdi, hepsi de başarılı olurdu. Olaylar her zaman aynı şekilde cereyan ederdi. Bir hayır cemiyetinin genellikle kadınlardan oluşan komitesi danslı bir gece düzenlendiğini duyurur ve giriş parasını belirler, gazeteler de gerekli reklamı yapardı. Gelirler kural olarak bir hayır işine ayrılırdı.[42]

Bu cemiyetler son derece faal olsalar da, hayır işlerinin tekeli onlarda değildi. Tam tersine, varlıklı Selaniklilerin bireysel cömertliğine de çok rastlanıyordu. Çoğu zaman bu cömertlik "karşılıksız" bir jest gibi sunuluyordu. Örneğin, Allatiniler Kapucılar'daki ipek dokuma fabrikalarını Osmanlı-Rus savaşı yaralılarının kullanımına karşılıksız olarak vermişti.[43] Fakat bu cömertçe davranışlar, zaman zaman, kendi yaşam tarzlarını halkınkiyle karşılaştıran cömert bağışçıların vicdan azabını yatıştırmayı da amaçlayabiliyordu. "[...] Mösyö Charles Allatini yeni kır evinin açılışı vesilesiyle şehrin muhtaçlarına önemli bir para yardımında bulundu [...]":[44] kuşkusuz bu da bir vicdan azabını dindirmek içindi. Selanikli diğer bir hayırsever olan Bay Charnaud da benzer girişimlerde bulunmuştu. Selanik hapishanelerindeki Hıristiyan mahkûmlar Paskalyayı herkes gibi neşe içinde kutlamalarını onun cömertliğine borçlu olduklarını ve onun sayesinde kuzu eti, ekmek, şarap, hatta tütünün eksik olmayacağını biliyorlardı...[45]

Birçok önde gelen Selanikli, mevkilerini hakkıyla korumak için hayır

---

40 *Ekthesis ton pepragmenon tis en Thessaloniki filoptohu Adhelfotitos Ellinidhon Kirion*, s. 7.

41 Hayır örgütleri olarak loncaların rolü hakkında, bkz. Gabriel Baer, *Fellah and Townsman in the Middle East*, Londra, Frank Cass, 1982, s. 163-167.

42 Balo, tiyatro temsilleri, konser, vs. havadislerine yerel basında sık rastlanır; eksiksiz bir listesini yapmak güçtür. Yine de örnek olarak, çeşitli hayır işleri yararına kültürel gösterileri duyuran ya da anlatan 1896 tarihli *Journal de Salonique*'in bazı sayılarını belirtelim: 20 Ocak, 27 Ocak, 3 Şubat, 6 Şubat, 13 Şubat, 19 Kasım, 10 Aralık, 17 Aralık, 24 Aralık.

43 *Hermis*, 10 Mart 1878.

44 *Journal de Salonique*, 23 Haziran 1898.

45 *Faros tis Mokedonias*, 27 Mart 1885.

işlerinde üstlerine düşeni yerine getirmek zorunda hissetmişlerse de, öldüklerinde iyilik yapanlar çok daha azdı; bu yüzden de itibar kazanmışlardı. Genel olarak, bu insanların hedefi sefaleti ortadan kaldırmak ya da en azından yoksulların ıstıraplarına merhem olmak değil, cemaatlerinin ekonomik ve entelektüel gelişimine katkıda bulunmaktı.

Vasiyetleriyle hayır işleyenler iki ayrı kategoridedir. Birincisinde, doğma büyüme Selanikliler kadar, kökenleri başka bir yer olan fakat tüm yaşamlarını Makedonya metropolünde geçirmiş olanları görürüz. İkinci kategori doğdukları şehri terk edip başka yere yerleşmiş ve orada zengin olmuşları kapsar. İşin tuhafı, en cömertleri bunlardır. Servetlerinin büyük bir bölümünü doğdukları cemaate bırakarak ayrılışlarının "diyet"ini mi ödemektedirler?

En tipik örneklerden ikisini verelim. 1862 yılında Bükreş'te ölen zengin bir kadın olan Elisavet Kastritsiu Romanya'daki gayrimenkul servetinin yarısını Yanya ve Selanik'teki Ortodoks Rum cemaatlerinin denetlediği okullara bırakmıştı.[46] Klisura kökenli, uzun yıllar Makedonya başşehrinde yaşamış olan Yannaki Simotas Yunan Ulusal Bankası'nda bulunan 25 bin franklık kazancının Klisura'daki okullara harcanmasını öngörmüştü. Vasiyet sahibinin son isteği, yine de, dikkatimizi çekmeyi hak eden bir madde içerir. Doğduğu şehrin okulları Yunanca eğitimi sürdürdükleri sürece bu finansmandan yararlanacaklardı, bu cömertliğin olmazsa olmaz koşulu budur. Başka deyişle, Yunanca ders programından çıkartıldığında bağış otomatik olarak son bulacaktı.[47]

Kastritsiu gibi, Simotas gibi bağışçıların çoğu ister Selanik'te servet yapmış bir göçmen olsunlar, isterse tersine, doğuştan Selanikli olup başka yerde servet yapmaya gitmiş olsunlar, özellikle eğitimin altyapısını düzeltmek istiyorlardı. Yine de özellikle bir okul yapmaya ya da bir okulun bakımına bağış yapılmasını vasiyet edenler azdı. Daha çok hastanelere, yetimhanelere ya da hayır cemiyetlerine para bırakılırdı. Ne var ki vasiyet sahibi doğduğu yere de bağış yapacaksa ayrıcalıklı olan her zaman okuldu. Örneğin 19. yüzyıl Selanik Rum cemaatinin büyük hayırseveri Dimitri Katunis 1884'te Selanik'teki hayır cemiyetlerine ve Siros hastanesine topraklarının büyük bölümünü bırakmıştı. Fakat doğduğu yer olan Halkidikya'daki Galatista'da cömertliğinden yararlanan köy okulu olmuştu.[48]

❐

---

46 *Faros tis Makedonias*, 3 Mart 1884.
47 *Faros tis Makedonias*, 24 Aralık 1888.
48 *Faros tis Makedonias*, 8 Şubat 1884.

Esas olarak Yahudilerden ve Rumlardan oluşan, ama nüfusun diğer bileşenlerinin de –Türk memur ve subaylar, Avrupalı mühendis, konsolos ya da iş adamları, cemaatlerin dini liderleri, vs.– yer aldığı, çok karışık bir ortam olan Selanik "yüksek sosyetesi" üyeleri, gördüğümüz gibi, Avrupai davranışlara, yaşam tarzlarına, değerlere hep birlikte eksiksiz uyum gösteriyorlardı. Önde gelen kişilerin dünyasına dahil olmak için zengin olmak –ya da en azından belli bir refah düzeyi sergilemek– yetmiyordu. Unvanlar ya da rütbeler de yeterli değildi. Halkın saygısını kazanmak gerekirdi; toplumda bir rehber rolü üstlenilmeli ve buna paralel olarak seçkinlerin kurallarına ve kısıtlamalarına uyulmalıydı. Selanik'te, 1900'e doğru her şey Lyon'da, Marsilya'da, İzmir'de ya da İskenderiye'de olduğu gibi cereyan etmekteydi. Konumunu korumak isteyen ha bire çalışmalıydı: Bürosunda ya da birliğinin başında olmadığında şenliklere katılmalı, spor müsabakalarını izlemeli, sık sık kulübe gidip gelmeli, hayır işleriyle uğraşmalı, çeşitli derneklerin toplantılarında yer almalı, tek kelimeyle Avrupalı seçkinlerin davranışlarını model almalıydı.

"Yüksek sosyete"nin kendine özgü bir yaşam tarzı vardı, yaşadığı yerler de farklıydı. Tanzimat'ın başında Selanik mahallelerinin çoğunda mahallenin saygın kişileri vardı. Onlarca yıl sonra, şehrin yukarı ya da orta kesimindeki eski mahalleler kendi sakinleri arasında hâlâ birkaç saygın ismin varlığından gurur duyuyor olsalar da durum oldukça değişmişti. "Yüksek sosyete", bileşiminin heterojenliğine rağmen, şehir uzamının son derece sınırlı bazı kesimlerini işgal ederek kendi özgünlüğünü ileri sürmekteydi: Frenk mahallesi, Hamidiye Bulvarı ve özellikle Kırlar mahallesi, tramvay ve deniz ulaşımı sayesinde doğuya doğru genişlemekteydi. Burada, binaların şatafatlı cepheleri sahiplerinin Avrupa uygarlığına ve güçlüler dünyasına aidiyetini gösteriyordu; bu görkemli konutlara yerleşmiş büyük yerel aileler –kimileri zaten yereldi, kimileri de sonradan yerelleşmişti– iktidarın temel ayrıcalıklarının birinden yararlanırlardı: Görünmez kalmak. Gerçekten de, köşklerini çevreleyen ve peri masallarındakileri andıran bahçeleri özel yaşamlarını meraklıların gözünden gizleyen bir mücevher kutusu, aynı zamanda bir siper oluşturur.

Selanik yüksek sosyetesini ayrı bir dünya yapan, yalnızca içine girilemeyen bahçeler ve kibirli bina yüzleri değildi. Yerel basın şehrin büyük isimlerinin düzenlediği şenlikleri ve spor faaliyetlerini hayranlıkla anlatsa da, kimi zaman halk da zenginlerin sofrasına (kermesler, tombalalar, bisiklet yarışları...) davet edilse de, seçkinlerin toplumsal gösterilerinin çoğu kapalı mekânlarda, kulüplerde, hayır cemiyetlerinde, salonlarda cereyan ederdi. Vicdan azabıyla yardımseverliğe girişen bu kapalı çevre, Malthusçu bir

üye kabul politikasıyla içine hiçbir davetsiz misafir sokmazdı; yapısıyla bile bu ayrımcılık isteğini gösteriyordu.

Gücün bir diğer özelliği: Keskin bir genel yarar duygusu, bastırılmaz bir iyilik yapma eğilimi. Bu noktada Selanikliler aykırı davranmamaya özellikle dikkat ediyorlardı. Yardımsever ve hayırsever olan bu Selanikli, ihtiyacı olduğunu hissettiğinde hemşerisinin yanındaydı. Belediye işlerini yöneten onlardı; yoksullara yardım edilmesini düzenleyen onlardı, hastane kuran, yoksullar için yeni mahalleler inşa eden, okul açan onlardı; Bilinçli olarak dağıtılan –hayattayken, ama özellikle vasiyete yazılan– bağışlarla, "hayırsever" ünlerini ölümlerinden sonra bile sürdürmeye özen gösterirlerdi. Ama, kaderin bir cilvesiyle, Selanik'te önemli kişilerle halkın geri kalanı arasındaki mesafe asla bu kadar büyük olmamıştı. 19. yüzyıl ortasında zenginler ve yoksullar, güçlüler ve güçsüzler, Selanik'te günlük hayatta hâlâ iyi komşuluk ilişkisini sürdürüyordu. Elli yıl sonra ise yerel seçkinler, farklı olduklarını göstermekten asla çekinmediler, ama cömertlikleriyle de bunu dengelemeye çalıştılar. Hayırseverdiler, kendilerine minnettar olanlarla düşüp kalkmamak koşuluyla... Benimsedikleri model olan Avrupa burjuvazisinin bütün bunlardaki payı çoktu.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

BALKAN KASIRGASINDA SELANİK

Bu çalışmanın ana eksenleri olarak şehrin yeniden düzenlenmesindeki önemli evreler ile toplumsal değişimin unsurları ve etkenleri belirtilmiş olsa da, çalışmayı sonuçlandırmadan önce, şehrin tarihsel güzergâhının politik boyutunu, bu boyutun mekân ve insan üzerindeki etkisini özetleyerek de olsa açıklamak gereklidir. Selanik 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar son derece dramatik bir politik tarihin ön planında olduğundan, bu daha da kaçınılmaz görünüyor.

19. yüzyılın son çeyreğinde güney Balkanlarda durum özellikle karmaşık ve hareketliydi; her tarafta karışıklık vardı. Burada özellikle Bulgar ulusal kilisesinin Bâbıâli tarafından tanınmasını (1870), 1876-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı, Bulgaristan'ın özerkliğini, Berlin Antlaşması'yla Romanya'nın ve Sırbistan'ın bağımsızlık ilan etmesini (1878), aynı antlaşma sonuçlarına bağlı olarak Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'e girişini sayabiliriz. Bölgenin ve Avrupa'nın tarihini belirleyen bu olaylara, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na yol açacak olan Girit bağımsızlık hareketini de eklemek gerekir.

Bu arada, savaşlar ve anlaşmalar Balkanları sarsan krizin en göze çarpan yanıydı. 19. yüzyılın son on yıllarının Osmanlı Makedonya'sında –özellikle iç bölgelerde– şiddet hayatın içindeydi, imparatorluk günbe gün dağılmaktaydı. Bağımsızlık yanlısı yasadışı örgütlerin, bir anda örgütlenen ve kontrolden çıkmış silahlı grupların ustalıkla uyguladıkları "politik eşkıyalık"ın yanı sıra, sıradan cinayetler, sivil itaatsizlik ve sürekli güvensizlik kol geziyordu. Herkes taraftı: Rumlar ve Bulgarlar kendilerine miras kalacağını umdukları topraklar için her yerde çekişiyorlardı, Arnavutlar ve Makedonyalılar hâlâ kimlik arayışındaydı,[1] Türkler de bölgede esmekte olan muhalefet rüzgârına kapılmışlardı.

1 Bu inceleme çerçevesinde Makedonya teriminin, 1902'den itibaren vilayat-ı sela-

Durum özellikle artbölgede kötüye giderken, cemaatler anlamsız çekişmelerle birbirine girmiş ve silahlı çeteler dövüşürken, Selanik de bu ortamı paylaşmaktadır; dönemin beklenmedik altüst oluşlarından pek kaçamaz. Bulgar sorunu mu? Bunu kendi tarzında yaşar. Makedonya'da ulusal hareketlerin gelişimi mi? Şehirdeki birçok hizbin bu ulusal hareketlerde bir rol oynadığı düşünülebilir. Jön Türk devrimi mi? İster istemez "beşik" burası olacaktır. Yine de bu değişik öğelerin şehri gerçekten etkileyip etkilemediği, çehresini biçimlendirmeye katkıda bulunup bulunmadığı ya da büyüme krizinin ortasındaki bir şehir toplumunun yaşamına ilave bir coşku ekleyip eklemediğini bilmek gerekir ve bu bölüm bu sorulara cevap bulmaya çalışacaktır.

A. BULGAR UNSURUN ÖZERKLEŞMESİ

1850'lerin ortasına kadar Selanik'te Bulgar varlığını saptamak güçtür. Ortodoks Hıristiyanlar söz konusu olduğunda, elimizdeki kaynakların hemen hemen hiçbiri Yunanca konuşanlarla Slavca konuşanlar arasında ayrım yapmıyor. Şurada burada bulunan ender göstergeler yine de şehirdeki ve civardaki Slav sayısının ihmal edilemez olduğunu varsaymamızı sağlar. Örneğin, bir Rus keşişin girişimi sayesinde Selanik'teki Slavca konuşan çocukların 1833 yılında kendi dillerinde eğitim gördüklerini biliyoruz. 1838-1841 arasında bir Slav matbaası dört din kitabı ve iki okul kitabı yayımlamıştı.[2]

Genel olarak Osmanlı belgelerinde imparatorluğun Ortodoks inançlı tüm tebaası, dilleri ne olursa olsun, "Rum" olarak görülüyordu. Yine de kimi istisnalar vardır ve belirli bir Bulgar kimliği duygusunun 1830'lardan itibaren kendini gösterdiğini düşünebiliriz (ancak Kırım Savaşı'ndan sonra önemli boyut kazanır). Şehirdeki toplam Ortodoks erkek nüfusunu gösteren bir nüfus defterini örnek verelim. Bu kayıtta yer alan toplam 3571 erkekten 7'si "Bulgar" diye belirtilmiştir![3] 1835'te Selanik'te yalnızca yedi Bulgar olduğunu düşünmek elbette saflık olur. Defterde bu birkaç kişi niçin ayrı yer almaktadır? Yalnızca dini aidiyetin önem taşıdığı koşullarda, Osmanlı idari görevlilerinin vergi mükelleflerinin etnik aidiye-

---

se'yi oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini içeren bölgeye denk düştüğünü belirtmek gerek. Bu konuda bkz. Bölüm 15, dipnot 55.

2 Bu bilgilerin yer aldığı yer: Bernard Lory, "Soloun, ville slave?", Gilles Veinstein (ed.), *Salonique 1850-1918, "La ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, Paris, Autrement, 1992, s. 134.

3 Bkz. Meropi Anastassiadou, "Yanni, Nikola, Lifder et les autres... Le profil démographique et socio-professionnel de Salonique à la veille des Tanzimat", *Südost-Forschungen*, c. 53 (1994), s. 73-130.

tiyle ilgilenmeleri için hiçbir neden yoktu. Eğer kâtip bazı kişilere "Bulgar" etiketini yapıştırmışsa, bunun nedeninin yalnızca bu kişilerin kendilerini böyle tanımlamaları olduğunu haklı olarak ileri sürebiliriz. Daha anlamlı bir diğer örnek: 7 Mart 1836 tarihli bir Manastır sicilinden, Tanzimat'ın şafağında, Makedonya'nın bu küçük şehrinde yalnızca Bulgarları kapsayan meslek grupları olduğunu öğreniriz (elimizdeki belgede belirtilen "dülger"ler böyledir).[4]

Ne olursa olsun, Bulgar ulusal bilinci Kırım Savaşı'ndan sonra ve özellikle 1860'larda gerçekten yaygınlaşacaktı. Hareketin başında, özellikle Slavca konuşan Ortodokslar için, İstanbul'daki patrikliğin kültürel emperyalizmine muhalefetlerini göstermek, Yunan dilinin hegemonyasından kaçmak ve bu arada Yunan ruhban sınıfının doymak bilmez iştahından kurtulmak söz konusuydu. Temel talepleri bağımsız bir dini otoritenin kurulmasıydı. Davayı kazanmaları için fazla zaman geçmesi gerekmeyecekti: Bâbıâli Bulgar ulusal kilisesini 1870'te onayladı. Bununla birlikte, kültürel ve dini bağımsızlık için mücadele, hemen sahici bir ulusal duygunun ortaya çıkışına eşlik etti. Ulusal kilisenin kurulması sürecin ilk evresiydi, artık süreç tersine döndürülemezdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gördüğü krizlerin en ciddisinin ardından 1878 yılında özerk bir Bulgar Prensliği kurulacaktı. Birkaç on yıl içinde ise bağımsız bir Bulgaristan Krallığı doğdu.

Bulgar Eksarhlığı'nın tanınması Bulgar "milleti"nin tanınması demekti. Ortodoks Rumlardan farklılaşmış olan Bulgarlar *de facto* bir varlıkla yetinmediler. İstatistiklerde, idari sınıflandırmalarda, iktidarın direktif ve kararlarında da yer aldılar. Selanik'teki Bulgarlar 1871'den itibaren –valinin millet olarak varlıklarını kabul ettiği tarih– kendi cemaat mercilerine sahip oldular. Onlara göre bu, anonimliğin sonuydu. Şehirdeki varlıkları giderek daha çok algılanacaktı. Öncelikle, eskisinden daha çok yer işgal ettikleri için.

1870'lerden önce, Selanik Bulgarlarının hemen hemen tümü, Rumların en kalabalık olduğu Aya Tanaş'ın hemen yakınında, Egnatia Caddesi'nin kuzeyindeki Aya Nikola Rum mahallesinde oturuyordu. Demek ki bu ilk çekirdeğin –ki bileşimi Osmanlı döneminin sonuna kadar değişmemiştir– temel özelliği Rumlarla fiziksel yakınlığıydı. 19. yüzyılın son çeyreğinde, bu mekân ortaklığını hali vakti yerinde Bulgar ailelerin tercih etmesi bir paradokstur.[5]

4 Belge Skopje (Üsküp) arşivlerinden gelmektedir. Osmanlı paleografisi seminerlerinden biri sırasında Prof. Michael Ursunis (Heidelberg Üniversitesi) tarafından sunuldu.

5 Yannis Megas, *Oi Varkaridhes tis Thessalonikis. I anarhiki Vulgariki omada ke oi*

Özellikle göçmenlerin oturduğu yeni Bulgar mahalleleri sur içi şehrin dışındaydı ve etnik-mesleki açıdan homojendi. Şehir mekânı içindeki dağılımları toplumsal ayrımları da sadakatle yansıtmaktaydı, bu ayrımlar aynı dönemde çeşitli mahallelere de yansımıştı. Batıda, tren garı yakınındaki Kilkiş mahallesi, Selanik'in kuzeybatısındaki küçük bir kasaba olan Kilkiş kökenli köylülerden oluşuyordu. Doğuda, Hamidiye diye bilinen bölgenin sınırları içindeki Transvaal mahallesi, tıpkı Kırlar mahallesi gibi, yoksul insanlarla orta düzeyde gelir sahiplerinin bir arada yaşadığı oldukça karışık bir toplumsal profil çiziyordu. 1900'lerden itibaren, Transvaal, toplumsal yükselişlerini konut değiştirerek göstermeye çalışan Kilkiş mahallesinin varlıklı ailelerini kabul edecekti. Ancak bu, Batı Makedonya'daki bir yerleşim olan Debreli göçmen dülgerlerin de mahalleye yerleşmesini engellemeyecekti.

Kiliselerin kurulması, okulların, kulüp ve derneklerin açılması, gazetelerin yayımlanmasıyla cemaat şehirdeki varlığını sergiliyordu.

Aziz Kiril ve Method'a adanmış olan ilk Bulgar kilisesi 1876'da Rum mahallesinin ortasında, Aya Tanaş'taki bir evin avlusunda kurulmuştu. Cemaat yöneticileri bu yapının göç yüzünden sürekli büyüyen bir cemaatin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu çok çabuk kavradılar. Fakat bir ibadet yerinin inşası için resmi izin, Osmanlı devletinin bütünlüğünün giderek daha çok tehdit altında kaldığı bu yıllarda pek ender veriliyordu. Cemaat, ancak 1907 yılında bir inşaat belgesi alabilecekti ve ardından Transvaal mahallesinde –Aziz Georgios'a adanmış– bir diğer kilise inşa edilecekti.[6]

Bulgarlar eksarhistleri ilk kiliselerini açmak için otuz yıldan fazla süre beklemişlerse de, Katolikliği benimsemiş olanlar –sayıları daha azdı– daha şanslıydı. Bölgenin ünlü işadamlarından Frédéric Charnaud'nun cömertliği ve Roma *Propaganda*'sı sayesinde, Bulgar Katolik kilisesinin ilk taşı Temmuz 1890'da kondu.[7] Kilisenin tamamlanmasının önüne göründüğü kadarıyla hukuksal engeller çıkmıştı;[8] Katolik Bulgarlar, yine de, dini görevlerini Lazaristlerin kendi misyonlarının avlusunda inşa edecekleri küçük bir şapelde yerine getireceklerdir.

Bulgarlar özellikle açtıkları okullarla şehirde iz bırakmışlardı. Mütevazı bir şekilde bir eve yerleşmiş olan ilk okul binası kapılarını 1867 yılında

Vomvistikes energies tu 1903 (Selanik Gemicileri. Bulgar Anarşist Grubu ve 1903 Suikastleri), Atina, Trohalia, 1994, s. 214.

6 Yannis Megas, *Oi Varkaridhes tis Thessalonikis*, s. 218, 224.

7 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç Yazışma, Selanik 1889/1892, Lacretelle'in mektubu, 28 Temmuz 1890.

8 Yannis Megas, *Oi Varkaridhes tis Thessalonikis*, s. 224.

açtı. On üç yıl sonra, Selanik Bulgarları liseleriyle övüneceklerdi; bu lisenin sıralarından 33 yıl süresince altı bin öğrenci geçti.[9] Kız okulunun açıldığı tarih olan 1881'den itibaren, Bulgarların şehrin diğer cemaatlerine imrenecek bir şeyleri kalmamıştı: Bundan böyle, çocukları Rumların propagandasına maruz kalmadan ya da Müslüman veya Yahudi öğrenciler arasına karışmadan eğitim görebilecekti. Başka eğitim kurumları da, özellikle 1900'lerden sonra, zaten hiç de fena olmayan bir eğitim ağını zenginleştirdi. Örneğin, yeni Transvaal mahallesinde kurulan okulun Jön Türk devriminin ertesinde yaklaşık 120 öğrencisi vardı.

Bulgar kilisesi, okullardan başka, Bulgar kitapçıların faaliyetine de güvenebilirdi. En bilinen kitapçı olan Semerciyef, lisenin hemen yakınında, Aya Tanaş Rum mahallesindeydi. Yalnızca Bulgarca yayımlar bulundurduğundan[10] ve özellikle cemaat okullarına yönelik kitaplar sattığından, Fransız konsolosuna inanmak gerekirse, Semerciyef'in Sofya hükümeti adına çalışıyor olduğundan ciddi ciddi kuşku duyuluyordu. Muhtemelen Bulgar ilkokul öğretmenleriyle sürdürdüğü yazışmalar soruşturmalara yol açmış, Osmanlı yetkilileri onu hep yerinde duramayan ve entrikacı bir unsur olarak kabul etmişlerdi.[11]

Son olarak, Bulgar varlığı basın alanında da kendini gösteriyordu. 1869'da, Selanik'te Slavca konuşanların on beş günde bir çıkan bir bültenleri vardı: Bölge idaresinin yayımladığı ve dört dilde, Bulgarca dahil Türkçe, Rumca ve Yahudi-İspanyol dilinde de çıkan *Selanik* adlı bu yerel organ sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikası hakkında bir fikir edinebiliyor, Avrupa aktüalitesini –elbette biraz uzaktan– izleyebiliyor ve kuşkusuz kendi kaygılarına en yakın alanlarda, ticaret ve tarım hakkında bilgi toplayabiliyorlardı. Bu ilk derginin ardından, genellikle geçici olmakla birlikte, başka yayınlar da çıkacaktı. Bununla birlikte, Bulgar basınının gerçek bir atılımına tanık olmak için Jön Türk devrimi dönemini beklemek gerekiyordu. Çeşitli sosyalist hizipler tek başlarına üç ya da dört ayrı dergi çıkaracaktı; biri A. Benaroya'nın yönettiği İşçi Federasyonu'nun gazetesi *Rabotniceski Vestnik* ("Emekçinin Gazetesi") idi. Ayrıca, "Bulgar Anayasa Kulübü" etrafında toplanmış eksarhçı burjuvazinin yayın

---

9 *Age.*, s. 219.

10 Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912. Tomi tis metapratikis polis*, s. 109, Selanik'te 19. yüzyıl sonuna doğru anarşist ideolojiye dair birçok eserin yayımlanmasına dikkat çeker. Özellikle, Stepnyak'ın "Yeraltı Rusyası"nı ve Lavrof, Çernişevski, Kropotkin'in eserlerini belirtir.

11 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç Yazışma, Selanik 1889/1892, Lacretelle'in mektubu, 24 Mart 1892.

organı üç haftada bir çıkan üç dilli (Bulgarca, Türkçe, Fransızca) bir yayın olan ve muhtemelen çok daha iyi dağıtılan *Otetçestvo-Vatan-Patrie*'yi ve özellikle, 1908'de, "Makedonya İç Devrimci Örgütü"nün sol kanadından doğan "Ulusal Federatif Parti"nin organı *Narodna Volia*'yı ("Halkın İradesi") da sayabiliriz.

B. 1890-1908: MİLLİYETÇİLİĞİN ALTIN ÇAĞI

19. yüzyılın son çeyreğinde Bulgarların Selanik'te ortada çok görünmesinde hiçbir tuhaflık yoktur. Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ve Osmanlı yetkilileri tarafından Rum milletinden ayrı, yeni bir Ortodoks "millet"in tanınması, Bulgar ulusal kimliğine kendini ileri sürmek için ihtiyaç duyduğu kurumsal temelleri sağlamıştı. Buna karşılık, bölgedeki diğer Slavca konuşanlar, ne Bulgar ulusal kilisesi içinde ne de Sofya hükümetince kabul gördüklerinden, kendilerini ulus olarak tanımlamakta güçlük çektiler. Dönemin istatistiklerinin bunca hayalci gözükmesinin ve Balkan yarımadasının güneyine yerleşmiş çeşitli nüfuslar hakkında bu kadar değişken ve belirsiz değerlendirmeler sunmasının nedenlerinden biri kuşkusuz budur. Demografik sayımların keskin değişimler gösterip belirsizliği beslemesinin nedeni, kısmen, söz konusu kişilerin ulusal aidiyetleri açısından nerede olduklarını bilmemeleri ve kendi davalarına taraftar toplamaya çalışan Yunan, Sırp ya da Bulgar propagandacıları için kolay bir yem oluşturarak, farklı kimlik ölçütleri arasında bocalamalarıdır.

Bu koşullarda, kendi ulusal kiliseleri etrafında bir araya gelmiş Bulgarlar hariç, Selanik'te kalan Slavca konuşanların kesin olarak saptanmasının nispeten güç olduğu kolaylıkla anlaşılır. Örneğin, şehirde 1900'e doğru özellikle bu gruba dahil bin kadar Sırp vardı. Çoğu, genellikle Rumların oturduğu bir bölge olan Hipodrom yakınlarındaki, Aziz Sava'ya adanmış kendi kiliselerinin hemen yakınında otururdu. Daha küçük bir başka çekirdek, cemaatin 1897'de Yunan Konsolosluğu'nun yakınında inşa ettirdiği okul bölgesine yerleşmişti.[12]

Şehirdeki nüfusları az olan Sırplar, artbölgede oldukça kalabalıktı. 1900 yılında, Osmanlı Rumeli'sinin üç vilayetinde yaklaşık 225 Sırp okulu vardı. Dört yıl sonra, % 30'dan fazla bir artış gösteren bu rakam iyice kabarmıştı. Fakat Sırpların bu olağanüstü gelişmesi bir zorlamaydı. Gerçekten de Osmanlı yetkililerinin burada bir rol oynadığı söylenebilir. Bölgedeki Bulgar ilerleyişini frenlemek arzusundaki Osmanlı yetkilileri Sırpları desteklemek için çaba sarf etmişlerdi; okul ve kilise kurma hakkını on-

12 Kostis Moskof, *Thessaloniki 1700-1912*, s. 107.

lara cömertçe verirlerken, buna paralel olarak, diğer Hıristiyan inançların gelişimini engellemeye çalışmışlardı.

20. yüzyılın başında Büyük Güçler her biri kendi çıkarını düşünerek zaten bir dizi senaryo hazırladığından, Makedonya'nın kaderinin ne olacağını henüz kimse bilmiyordu. Az çok kesin olan tek şey burada statükonun uzun süre dayanamayacağıydı; çünkü bölgenin tüm halkları –Yunanlar, Bulgarlar, Sırplar ve diğer Slavca konuşanlar– bölgeyi Osmanlı sultasından kurtarmak için dövüşmekteydi; Avrupa'ya söyleyecek söz kalmıyordu. Bu hedefe varmanın yöntemleri çeşitliydi. Kimi zaman, belli belirsiz milliyetçi bir kisveye bürünmüş, kendiliğinden ortaya çıkan sıradan eşkıyalık söz konusuydu; kimi zaman, Osmanlı yetkilileri titizlikle düzenlenmiş hakiki gerilla operasyonlarıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Kimi yerde militanlar okul kurmakla ya da ateşli bildiriler yayımlamakla yetiniyorlar, başka bir yerde gizli cemiyetlerde örgütleniyorlar ve ellerinden geldiğinde silahlı mücadeleye katılıyorlardı. Çoğu kez, etkileri yerleştikleri kasabanın sınırlarını pek aşmayan küçük gruplar ajitasyonlarını sürdürüyordu. Fakat Osmanlılar, müthiş etkili büyük devrimci örgütlerle de hesaplaşmak zorundaydılar. Sırpların 1884'te kurulmuş Aziz Sava Cemiyeti vardı ve esas olarak kültürel propaganda yapıyordu. Yunanlıların kendinden çok söz ettiren Ethniki Heteria'sı vardı. 1894 yılında bir grup subayın kurduğu bu cemiyet, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na kadar, Makedonya'daki Helen ayrılıkçılığının ana sözcüsüydü. Fakat özellikle politik aktivizmi, gerillayı ve terörizmi birleştiren Bulgar-Makedon devrimcilerin örgütleri vardı.

Bu sonuncuların savunduğu politik doktrin ve görüşlerin labirentinde yön bulmak kolay değildir. Savunulan dava Makedonya Slavlarının davasıydı, fakat önerilen çözümler çeşitliydi; Büyük Bulgaristan'ın kurulmasından, Bulgar Prensliği'yle olduğu kadar Sırbistan'la da birleşen özerk bir Makedonya'nın inşasına kadar uzanıyordu. 1894'te Sofya'da kurulan Makedonya-Edirne Komitesi'nin amacı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgar vilayetlerinin özerkliği için çalışmak, ezilen Makedonyalıların yardımına koşmak ve onlar yararına Avrupa'nın müdahalesine başvurmak"tı.[13] Kısacası Makedonya sorunu diplomatik yollarla çözülmeliydi. Bu ılımlıların karşısında, Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanması amacıyla askeri eylemi savunan sertlik yanlıları, aşırılar vardı. Makedonya Dış Devrimci Örgütü içinde toplanan bu sertlik yanlılarının asıl lideri, siyasi suikast ve sert eleştiri sanatında usta olan Boris Sarafof adlı bir Bulgar or-

13 René Pinon, *L'Europe et l'Empire ottoman*, Paris, Perrin, 1909, s. 159-160.

dusu subayıydı. 1893'te, "fanatik bir cesaret"le savaşan bir lider olan Gotze Delçef'in kurduğu Makedonya İç Devrimci Örgütü, şiddeti artırmak yanlısıydı. Olası bir Balkan konfederasyonu çerçevesinde özerk bir Makedonya'nın kurulmasını hedefleyen bu örgüt, birkaç yıl içerisinde geniş bir isyan ağına dönüşebilmeyi başarmıştı. Selanik'teki bir komitenin yönettiği İç Örgüt propagandacıları ve savaşçıları –muhtemelen 30 bin kişiden fazlaydılar– sadece Selanik, Manastır ve Üsküp vilayetlerinde değil, Serez, Drama, Ustrumca, Melnik ve Edirne bölgelerinde de ortalığı kırıp geçirmişti.[14]

Gündelik mücadele bildiri dağıtma, küçük çatışmalar, haydutlukla geçiyordu. Yine de kimi zaman ortalık alevleniyor ve olaylar gerçek bir isyan görünümü alıyordu. Özellikle 1897'deki Girit isyanı Yunanistan ile Osmanlı devleti arasında bir savaş başlattığında, Tesalya ve Makedonya *andartis*'leri [ihtilalci] de taraf olmuşlardı. Alışılmışın tersine, Osmanlı ordusu sınırda toplanan Yunan güçlerini ezmekte hiç zorlanmadı. 1821 devriminden beri yenilgiye pek alışık olmayan Yunanlar için bu bir felaketti. Yine de bu yenilgi tutkuları alevlendirecek ve Makedonya'da Yunan ayrılıkçılığının gelişimine yol açacaktı.

Birkaç yıl sonra, sahneye çıkma sırası Makedonya Bulgarlarına geldi. 1902 yılında, Dış Örgüt komitacıları Karaferya'dan Edirne'ye uzanan geniş bir bölgede canla başla genel bir ayaklama örgütlemeye giriştiler. 63 kasaba ve köy halkı arasında çalışmışlardı. Fakat, isyan bayrağını kaldırmaya cesaret eden kasaba sayısı 19'du. Osmanlı birlikleri bu gecikmiş isyanı bastırmakta hiç güçlük çekmeyeceklerdi.[15] Yine de ertesi yıl durum ciddileşti. Bu kez, korkunç İç Örgüt eyleme geçme kararı almıştı. Art arda yapılan çeşitli operasyonlar öyle heyecan verici ve öyle dramatiktir ki, olayların akışına tekrar bakmak yerinde olur. **Ocak 1903.** İç Örgüt Selanik'teki Bulgar lisesinde ikinci kongresini düzenler: söylevler, sövüp saymalar, projeler. **Mart.** Bulgar Prensliği'nin kuruluşunun 25. yıldönümünü büyük şenliklerle kutlanırken, Arnavutluk ve Makedonya çalkalanır. Osmanlı ordusu tepki gösterip olay yerine yaklaşık 50 bin kişi gönderir. **Nisan.** Komitacılar suikastleri artırır. Onlarca suikast kaydedilir. Kamuoyunu en çok etkileyen olay, Selanik limanına demirlemiş bir Fransız gemisi olan *Guadalquivir*'in 15 Nisan'da bombalanmasıdır. Teröristler gösteriş yapmayı seçmişlerdir: Yarım saat sonra tren garı havaya

14 *Age.*, s. 163.

15 I. Mazarakis, "I Makedonia tis paramones tu Agona" (Savaşın arifesinde Makedonya), *Istoria tu elliniku ethnus* (Yunan Milletinin Tarihi) içinde, Atina, Ekdotiki, c. 14, s. 224.

uçurulur; ertesi gün, çeşitli kafe, banka ve şehir kulüplerinde yirmi kadar bomba patlar, şehirde genel panik havası görülür.[16] Ağustos. İlinden isyanı. Ortodoksların Aya İlias'ı kutladıkları gün –Jülyen takvimine göre 20 Temmuz– batı ve kuzeydoğu Makedonya'da isyan patlak verir. Bu, Osmanlı ordusu için hâlâ tepki verecek güce sahip olduğunu ve isyancı çeteler karşısında çok güçlü olduğunu göstermenin vesilesidir. İsyanın yenilgiye uğramasına rağmen, İç Örgüt başarı kazandığını düşünebilir: Avrupa kamuoyu Türk güçlerinin "vahşeti" karşısında dehşete kapılmıştır ve Batılı Güçler Makedonya sorununa bir çözüm bulmaya son derece isteklidir.

Makedonya Bulgarlarının Avusturya-Macaristan'ın ve Rusya'nın talebi üzerine Ekim 1903'te Batı devletlerinin garantisi altındaki yeni bir reform programının (Mürzsteg programı) uygulamaya konmasıyla son bulacak bu huzursuzluğu, yalnızca Osmanlı yetkililerini kaygılandırmakla kalmadı; Yunanlılar da kendilerini hedef görmekteydi. Bölgedeki Slavca konuşanların gerisinde kalmak istemiyorlarsa bundan böyle daha enerjik hareket etmeleri gerekiyordu. Aralık 1903'te Atina'da, kuzeydeki vilayetlerin Yunan Krallığı'na bağlaması için mücadeleyi yeniden başlatmakla görevli bir Makedonya komitesi kuruldu; aynı günlerde, Atina Selanik'e silahlı Rum çetelerinin eylemine yeni bir soluk vermesi için yeni konsolos olarak Lambros Koromilas'ı gönderdi. Art arda darbelerle Makedonya genel bir karışıklığa hazırlanmaktaydı.

Propagandistlerin ve silahlı çetelerin faaliyet alanı esas olarak artbölgeydi. Bunun anlamı Selanik'in kargaşaya yalnızca seyirci kalması mıydı? Bankacılığın ve ticaretin sessiz tutkularına kendini tamamen adamış bir şehirde patlayan bombalar yalnızca tesadüfi olaylar mıydı? Doğrusu, sorun, Makedonya başşehrinin karışıklıklarda ve sürtüşmelerde payı olup olmadığını bilmek değil. Buna cevap vermek için, kanlı ya da kansız çeşitli olayların kolaylıkla saptanabilecek bir listesini görmek yeterli. Asıl önemlisi, bölgedeki istikrarsızlığın toplumun ve şehir ortamının evrimi üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmak. Bu noktada, bir düşünce ileri sürmek daha zor; çünkü şehrin güzergâhını etkileyen çeşitli unsurların gerçek sorumluluk paylarını saptamak her zaman mümkün olmuyor. Yine de belli başlı olguları hatırlamayı göze alabiliriz.

---

16 Bkz. R. Pinon'un tezi (*L'Europe et l'Empire ottoman,*): "Makedonya Hıristiyanları arasında görülen bağımsızlık isteği, karşı çıkılması pek mümkün görülmeyen ender olgulardan biriydi: dahası, politik ve dini bir kurtuluştan çok toplumsal bir özgürleşmenin söz konusu olduğunu görmek gerekir."

1. Şehirde Şiddet

Selanik'in şiddetle ayrıcalıklı bir bağı var gibiydi. Şehirde şiddet gündelik bir olaydı ve çeşitli görünümler alıyordu. Tanzimat'ın şafağında şehirde görev yapan Fransız konsolosları, şehrin günlük hayatındaki bu tür olayları mektuplarında bir bir sayıp dökerler: soyguncuların baskınları, haydutluk olayları, basit kabare kavgaları. Kimi zaman iyice dövülen sarhoş, bir Fransız tebaasıdır. Bu durum sayesinde Selanik cengelinin dolambaçlarına bizi hazırlayan ilginç raporlarla karşılaşırız.

Yine de, bazı olaylar diğerlerinden daha önemliydi ve şehrin belleğinde kalıcı bir iz bırakıyordu. Nedeni, Selanik gibi birçok etnik grubun ve dinin bulunduğu bir şehrin her gün karşı karşıya bulunduğu gerilimleri bunların bir şekilde ortaya çıkarmasıydı. Böylece, Osmanlı ortak yaşamındaki aşılmaması gereken ayrımlar ve sınırlar, ara ara vurgulanmış oluyordu.

Bu açıdan, en önemli olaylardan biri, 5 Mayıs 1876'da bir deli Müslümanın işlediği bir cinayet olan Fransız ve Prusyalı "konsoloslar katliamı"ydı. Bu özellikle kanlı bir olaydır; Sultan Abdülaziz saltanatının sonunu ve II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarını yasa boğan ve şiddetiyle Selanik nüfusunu uzun süre büyük üzüntüye gark edecek "Şark krizi" koşullarında ele alınmayı gerektirir.

Başlangıçta, nispeten sıradan bir olaydı: Genç bir Bulgar kızının İslamiyete geçişi ve kaçırılması. Amerika Birleşik Devletleri konsolosu, tanınmış bir Yunanlı olan Perikles Hacilazaru'nun bu olayda önemli bir rolü vardı. Apostolos Vakalopulos, Mayıs 1876 olaylarına ayrılmış incelemesinde Hacilazaru'nun çok ayrıntılı bir raporunu da aktarır. Hacilazaru bu rapor aracılığıyla ailesine yapılan suçlamaları yalanlamaya çalışmaktadır.[17]

Bu belgeden, aşağı yukarı on altı yaşında olan ve Bogdantza köyü doğumlu genç Bulgar kızı Stefana'nın, genç bir Türke duyduğu aşk yüzünden kendi isteğiyle İslamiyeti kabul ettiğini öğreniyoruz. Ferace ve yaşmak takarak, kara çarşaflı iki kadının ve köy imamının eşliğinde 6 Mayıs 1876'da Selanik tren garında görülür. Gideceği yer Konak'tır, Müslüman yetkililerin huzurunda Müslümanlığı kabul ettiğini göstermek için orada bulunmaktadır. Talihsiz bir durum sonucunda olaylar aniden karışır. Günlerdir kızını arayan annesi aynı anda tren istasyonundadır, kızını görür ve onu geri almak için yoldan geçenlerden yardım ister. Bu "yol-

---

17 Apostolos Vakalopulos, "Ta dramatika yeğonota tis Thessalonikis kata to Maio tu 1876 ke oi epidrasis tus sto Anatoliko Zitima" (Mayıs 1876'da Selanik'teki trajik olaylar ve doğu sorunu üzerindeki etkileri), *Pağkarpia Makedonikis Gis* (Apostolos Vakalopoulos'un eserleri), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1980, s. 101-167.

dan geçenler"in çoğu, gezmek için Aya Yorgi'den ve bu güzel günden yararlanan Rumlardır. Gerilim hızla yükselir: Rumlar Stefana'yı yanındakilerden çekip alırlar ve feracesiyle yaşmağını yırtarlar; Müslümanlar tepki gösterir, genç kızı yeniden kaparlar, ancak birkaç metre sonra tamamen kaybederler.

Bu, dramın başlangıcıdır: Stefana, din değiştirme konusunda artık tereddütlü gözükmektedir ve annesinin peşinden gider. İlk başta iki kadın, Perikles Hacilazaru'nun evine saklanır ve geceyi orada geçirirler. Ertesi sabah burayı terk ederler ve Frenk mahallesindeki başka Rumların yanına sığınmaya çalışırlar. Bu sırada, dini gururları derinden yaralanan Müslümanlar arasında alışılmadık bir hareketlilik görülür. 6 Mayıs sabahı heyecanlı bir kalabalık Konak önünde itişip kakışmakta, valinin acilen müdahale etmesini istemekte ve genç kızın kendilerine geri verilmesini talep etmektedir. Üslup giderek tehditkâr olmaktadır. Öğleden sonra, Fransız konsolosu Jules Moulin ve Prusya konsolosu Henri Abbot halkı sakinleştirmek umuduyla Konak'a doğru gelirler. Anında tuzağa düşerler. İki saat sonra, dehşet verici bir haldeki cansız bedenleri Saatli Camii'nin avlusuna atılacaktır. Bunun üzerine çok ciddi karışıklıklardan korkulur. Fakat, Prusya konsolosunun kardeşi Alfred Abbot, genç Bulgar kızıyla birlikte gelir –kardeşini kurtarmak için şehrin her yerinde onu aramıştır– ve halkın öfkesi yatışır.

Saatli Camii cinayetinin kışkırtıcılarından biri, konsolosluk kaynaklarında "şeriat kâtibi" olarak tanıtılan Emin Efendi adlı biridir. Hacilazaru'ya inanacak olursak, Emin Efendi'nin genç Bulgar kızıyla ilgilenmesinin sebebi yalnızca dini değildi. Ülkenin en zengin ve en etkili Türklerinden biri olarak kabul edilen Emin Efendi, Stefana'yı haremine almak istiyordu ve onu Selanik'e bu amaçla getirtmişti. Amerika Birleşik Devletleri konsolosu, raporunda, genç kızın pek karanlık bir ünü olduğunu, birçok kişiyle mahrem ilişkiler sürdürdüğünden kuşkulanıldığını ve dahası kaçırıldığı sırada "hamile" olduğunu belirtir.

"Konsoloslar katliamı"nın diplomatik arşivlerde bu kadar derin bir iz bırakmasının sebebi, Avrupa devletleriyle Bâbıâli arasındaki zaten gerilimli olan ilişkilerin bozulmasına yol açmasıydı. Yine de, bu olay özellikle Selanik halkını etkileyecekti. Müslümanların pişmanlık sessizliği derin bir aşağılanmaya eşlik etmişti: 6-19 Mayıs tarihleri arasında, 20'den fazla Avrupa savaş gemisi Selanik limanına gelip sabah akşam toplarını yukarı şehrin Müslüman mahallelerine doğrulttular. Gayrimüslimler için bu trajik olay, Osmanlı adaletinin işlemediğini saptamanın bir diğer vesilesiydi. Bâbıâli'nin açıklamalarına rağmen, gerçek suçluların –dokunulmaz kabul edilecek kadar yüksek mevkideki kişiler– cezalandırılmasını

kimse beklemiyordu. Aslında, polisin tutukladığı ve bütün şehrin huzurunda iskelede idam ettiği halktan altı kişinin muhtemelen olaylarla ancak uzak bir ilişkisi vardı.

Avrupa devletleri cenaze töreni sırasında iki konsolosa pek şatafatlı bir saygı göstermişlerdi: "[...] Amiraller cenazeyi üniformalı olarak tüm konsolosluk heyetiyle birlikte takip ediyorlardı," diye okumaktayız Selanik Lazarist Misyonu'nun üst düzey yetkilisi olan Monsenyör Bonetti'nin kaleminden:

> Sonra çeşitli firkateynlerin kurmay heyetinden 200 subay geliyordu. Cenaze konvoyu sağlı sollu, silahlı Fransız, Rus, İngiliz, Alman, Avusturya, İtalyan, Yunan denizcileri tarafından korunuyordu. [...] Kiliseden iskeleye kadar oldukça uzun güzergâh boyunca düzen bir an bile bozulmadı. İskelede, buharlı bir geminin eşliğinde büyük bir yas teknesi bizi bekliyordu. [...]Firkateynlerden atılan ve bütün şehri titreten iki yüz pare top atışı, Fransız konsolosuna gönderilen son selam oldu. Aynı cenaze konvoyu, Prusya konsolos yardımcısına aynı saygıyı göstermek üzere Rum kilisesine doğru yöneldi. [...][18]

Doğal olarak, bu cenaze töreni boyunca önem taşıyan yalnızca Avrupa uygarlığının iki yılmaz hizmetkârına saygı göstermek değildi. Silahlı denizciler, firkateynler ve top atışları burada özellikle padişaha, fanatik kalabalıkları engellemeyi başaramazsa Batı'nın silahlı güçleriyle karşı karşıya gelme riskini göze alması gerektiğini göstermek için bulunuyordu.

"Konsoloslar katliamı" olayı, bu kriz döneminde insanların ne kadar çabuk parlayabileceğinin canlı kanıtıdır. Bütün Selanik'in alt üst olması için basit bir kaçırma olayı yetmişti. Stefana'nın Müslümanlığa geçişinin tahrik ettiği trajedi istisnai bir özelliğe bürünmüş olsa da, şehrin her an şiddete gömülme noktasında olduğu da bir gerçekti. Bu açıdan oldukça önemli bir göstergeye sahibiz: Şehir toplumunun tüm tabakalarında silah taşımak sıradan bir şey haline gelmişti. Gerçekten de, silah ticaretini ve kullanımını kontrol etmek için iktidarın aldığı önlemlere rağmen, şehrin erkek nüfusunun hemen hemen tümünün silahlı olduğunu düşünebiliriz.[19]

Yerel basında adi suçla ilgili sayısız örnek var. Osmanlı Rumeli'sinin diğer şehirlerinde olduğu gibi, Selanik'te de güneş battıktan sonra evden çıkmamak yerinde olurdu. Sokak, gece olunca tüm tehlikelerin yatağıydı:

---

18 *Annales de la Congrégation de la Mission*, c. 41 (1876), s. 420-421.

19 Bkz. Bölüm 12. Silah taşımanın yasaklanması hakkında ayrıca bkz. *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç Yazışma. Selanik 1877/1895, Veillet-Dufrêche'in mektubu, 24 Mart 1895, Osmanlı topraklarına geldiklerinde Fransızların silahlarına gümrükte el konulmasıyla ilgili.

serseri köpekler, hırsızlık, kötülük peşindeki haytalar, serseri kurşunlar... Çözüm? Mağazaların kapanmasından sonra bir an önce eve girmek ve bir daha çıkmamak. Bununla birlikte, tüm önlemler alındığında ve tüm kapılar kilitlendiğinde bile hâlâ tehlike vardı. Örnek olarak, gerçek bir isyan niteliği kazanan bir olayı belirtelim.

1884 yılının bir yaz günü, 25 kadar silahlı Arnavut, Tütün Rejisi'nde görevli kolcular, bir Yahudi mahallesindeki bir dizi dükkâna kaçak tütün arama bahanesiyle baskın düzenlerler. Bu aramanın yapıldığı koşullar, şehirde hüküm süren şiddet ortamını çok iyi ifade etmektedir. Fransız konsolosuna göre, kolcular, "[...] kaçak tütün bulmak için yaptıkları arama tarama sonuçlanana dek, şehir sakinlerinin [evlerinden] çıkmasını, ellerinde silahlarla yasakladılar. Yine de, dükkân sahiplerinin silahsız direniş gösterdikleri söylendi; Arnavutlar sokaklarda silahlarını, tabanca ve yatağanlarını kullandılar ve yoldan geçen birçok kişi yaralandı, Yahudi bir kadın aldığı kurşun yarasından önceki gece öldü [...]." Bunca şiddet karşısında, mahalle halkı ellerinde sopalarla öfkesini gösterecekti: çığlıklar, tehditler, lanetler. Bu türden başka olaylarda olduğu gibi gibi sükûneti sağlamak güç olacaktı. Valinin suçluları şiddetle cezalandırması ve hahambaşının kendi cemaatini daha ağırbaşlı olmaya davet etmesi gerekecekti.[20]

Selanik'te üç kuruş para için ya da namus için adam öldürülüyor olsa da, cinayet sebebi sık sık milliyetçi ve vatansever idealler biçimine de bürünüyordu. Bununla birlikte farklı şiddet türleri arasında ayrım yapmak her zaman kolay değildir. Çoğu zaman olaylar öylesine karmaşıktı ki, tek bir olay muğlak ya da taban tabana zıt yorumlara yol açabiliyordu. Şunu da söylemek gerekir: 19. yüzyılın bu son yıllarında, kırlarda yaygın olarak işlenen politik suçlar giderek şehirlerde de görülmeye başlamış, ordunun ve polisin denetimine rağmen sıradan bir olgu halini almıştı.

O dönemde şehir tarihinde dikkat çeken çok sayıda politik şiddet olayından en tipik biri Hristo Ganoff'un öldürülmesidir. Bu Bulgar lise öğretmeni, 15 Haziran 1897'de, şehrin en işlek birahanelerinden birindeyken öldürülmüştü. Kurban oldukça tanınan biri olduğundan, yerel basın

---

20 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1884/1885, A. Dozon'un mektubu, 9 Ağustos 1884. Bu mektupta Fransız konsolos, Reji'nin kendi silahlı gücüne sahip olmasına verip veriştirir, polisin yardımı olmadan, hatta bilgisi bile almadan şehrin ortasında özel şahısların evine girme, evde silah arama yapma ve hatta en ufak bir sorumluluk almadan insanları yaralama ve öldürme yetkisini eleştirir. 1887 yılında Tütün Rejisi'nin kolcuları tasfiye etmesinin ve yerine devletin polis gücünden bu göreve atanmış memurları geçirmesinin nedeni kuşkusuz bu tür aşırı davranışlardı: bkz. *Faros tis Makedonias*, 9 Mayıs 1887. Bu olaylar hakkında ayrıca bkz. *Archives de l'AIU*, Yunanistan IC-1-52, Danon'un mektubu, Selanik, 2 Ekim 1884.

olaya geniş bir yer ayırmıştı. İşte özellikle *Journal de Salonique*'in olayı aktarış tarzı:[21]

> [...] Önceki gün, akşam üstüne doğru, Colombo birahanesinde korkunç bir dram meydana geldi. Bulgar öğretmen Hristo Ganoff, hangi saikle hareket ettikleri bilinmeyen kişilerin tertiplediği bir suikastin kurbanı oldu. Bay Ganoff, birkaç dostuyla birlikte masada oturuyordu, karşı masada üç Sırp ve iki Karadağlı'dan oluşan bir grup vardı, bu grup Bulgarlara dair yaralayıcı ve hakaret dolu görüşlerini yüksek sesle dile getiriyordu. Bu dolaptan görünür biçimde rahatsız olan Bay Ganoff bu beylerden susmalarını rica etti. Onlar ise bu uyarıyı hiç dikkate almadılar ve en güzel sövgülerine tekrar başladılar. Kavga çıktı ve bu sırada Sırp ve Karadağlı grubu tarafından edilen sayısız ateş salonda çınladı, ölümcül yara alan Bay Ganoff hemen orada öldü. [...]

Hiç de orijinal olmayan bir senaryo: Provokasyonun ardından tartışma çıkıyor, sonra da ateş ediliyor. Yine de bu ölüm kamuoyunu sarsacaktır. Ganoff, Selanik'in küçük dünyasında saygın bir kişiydi. Cinayetin cereyan ettiği Colombo kafesi, o zamana kadar, anlaşmazlıklarını çözmek için şiddete başvurma alışkanlıkları olmayan hali vakti yerinde insanların gittiği, emin bir yer olarak biliniyordu. En çarpıcı olan ise, birkaç ay sonra bu olayın sonuca bağlanmasıydı. Cinayetten hemen sonra tutuklanan katiller, Ganoff'a ateş ettiklerini gören çok sayıda tanığa rağmen, ateş etmek ve yaralamaktan, ateşli silah taşımaktan mahkûm edildiler. Verilen ceza da, isnat edilen suçun ciddiliğine bağlı olarak, 9 ay hapisle 3 yıl zorunlu çalışma arasında değişiyordu. Yerel yargıçların gözünde bu karar öyle bir skandal yarattı ki, hemen karar verildi: Ceza mahkemesinin Hıristiyan yargıçları "satın alınmıştı".[22]

Adaletin satılık olduğu, insan öldürmenin cezasız kaldığı, kamu düzeninin bekçilerinin ateş açarak arama yaptıkları, katillerin asla yakalanmadığı bir toplumda şiddetin geliştiğini ve silah kullanmanın yaygınlaştığını görmek şaşırtıcı değildir. Selanikliler, Makedonya'nın artbölgesinde oturanlardan daha iyi korunduklarını biliyor olsalar da, endişeyi, kargaşayı, korkuyu tatmışlardı. 1895'te, bir Hıristiyan Arnavut bıçak ve silahla beş Müslümanı şehrin kahvehanelerinden birinde öldürdüğünde Müslümanların tepki göstermemesinin nedeni kuşkusuz korkudan kımıldayamaz durumda olmalarıydı. Olayı aktaran Fransız konsolosu, "[...] böyle bir dramın bile bozamadığı bir sükûnet, Selanik'teki ruh halinin şimdilik yeterin-

---

21 17 Haziran 1897.

22 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1896/99, Cillière'in mektubu, 21 Aralık 1897.

ce sakin ve imparatorluğun diğer yerlerinde hüküm süren kaynaşmanın tersi olduğunu gösterir [...]" diyordu.[23] İnsanların çoğu zaman kolaylıkla parladığı bir şehir için tuhaf bir görünüm! Diplomatımız kuşkusuz Selaniklilerin bazı olaylar karşısında gösterdiği "sükûneti" –paradoksal olarak– rahatsız edici bir güvensizlik duygusunun yansıması olarak yorumlamaya hazırdı.

2. Propaganda, Rekabet ve İftiralar

Söylediğimiz gibi, cemaatlerin özlemlerini ve taleplerini ifade etmek için sahip oldukları tek araç şiddet değildi. Propaganda da bir silah olarak o kadar korkunçtu. Selanikliler, koşullar elverdiğinde, gizli düşmanlıkların doğurduğu dedikodu ve iftiraya başvurmayı da biliyorlardı. Kuşkusuz, barış içinde birlikte yaşamaya uzun süredir alışmış olan "millet"ler genel olarak birbirlerine karşı en iyi duyguları dile getiriyorlardı. Resmi söylevler Osmanlı kardeşliği temasıyla süslüydü; fakat kulislerde her türlü darbeye izin vardı.

2.1 Şehir Uzamına Damgasını Vuran "Millet"ler

Osmanlı milletleri arasındaki düşmanlık özellikle şehir uzamına damgasını vurmuştu. 19. yüzyıl sonuna doğru tüm cemaatler bu durumdaydı: Şehir içindeki varlıklarını ve haklarını mümkün olduğunca güçlü vurgulayabilmek için binalara yatırım yapıyorlar, kimi zaman hesapsızca harcama yapıyorlardı. Yüzyıl biterken Selanik'in görünümü, bu mimari propagandanın şimdiden derinlemesine etkisine girmiş gibiydi. Milletlerin çoğunun Selanik'te, çoğu zaman devasa ve uzaktan görünen anıtsal noktaları vardı. Örneğin, Yahudi Selanikliler için 1907 yılında açılan Hirsch hastanesi[24] ya da Evrensel Yahudiler Birliği'nin (AIU) erkek çocuklar için açtığı okul bu noktalardandı. 19. yüzyıl sonu Avrupa anıtsallık dağarından bol bol etkilenen bu çarpıcı yapılar, yalnızca insani amaçların tatmini için değil, Selanik Yahudiliğinin yeniden doğuşunu yüceltmek için de dikilmişti. Çok daha mütevazı bir düzeyde, Bulgar kilisesinin durumu da bir örnekti. Bu kilise, yalnızca müminlere dini bir barınak olmakla kalmıyordu, aynı zamanda Bulgar ulusal kilisesine bağlı olanların şehirdeki varlığını da görünür kılmak gibi bir işlevi vardı.

Taşlarla yapılan bu propagandanın en tipik örneği, eski Selanik rıhtı-

---

23 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1887/1895, Veillet-Dufrêche'in mektubu, 31 Aralık 1895.

24 Bkz. Bölüm 5.

mının ortasında, Aya Sofya Sokağı'nın doğu tarafında bulunan ve 1890 yangınından sonra yeniden inşa edilen Rum Ortodoks Başpiskoposluğu'dur (Mitropolis).

Felaketten önce burada Ayios Demetrios metropolit kilisesi ve Aya Nikola'ya adanmış küçük bir Bizans şapeli vardı. Yangın şehrin en müreffeh yerlerinden biri olan mahalledeki başka birçok binayı da küle çevirmişti; bunlar arasında özellikle başpiskoposluk konutu, Yunan Konsolosluğu, Ortodoks Rum cemaati hastanesi, yaşlılarevi, lise bulunuyordu. Yeniden inşa kaçınılmazdı. Selanik'te hâkim olan etnik gruplar arası rekabet ortamında, bu şantiye Yunanlara Ortodoks Helenizmin büyüklüğünü yüceltmek için beklemedik bir vesile sunuyordu.[25]

Alışılmış engel: Cemaatin yeterli parası yoktu. Çeşitli işlemlerin maliyeti oldukça yüksek olduğundan –yapılan ilk hesaplar ihtiyaçları 15 bin Osmanlı lirası olarak değerlendirmişti– bildik eski yöntemlere başvurmak gerekti: para toplama, bağışlar, Yunan hükümetinin destekleri. En önemli katkı İstanbullu bankacı Andreas Sigros'unkiydi (8600 lira); bu cömertlik olmasaydı, yeni başpiskoposluğun inşası mümkün olamazdı.

Uygulanan yeniden inşa projesi, başka anlamlarının yanı sıra, açık bir politik mesaj anlamına da geliyordu. Cemaat, başpiskoposluk konutu Mitropolis'i, Yunan Konsolosluğu'nu ve Yunan lisesini tek bir mimari kompleks içinde biraraya getirmeyi öngördü. Böylece, çağdaş Helenizmin iki temel dayanağı olan kilise ve devlet tek bir uzamda biraraya getirilmiş oluyordu ve Yunan Ortodoksluğu ideallerinin yayıldığı ayrıcalıklı yer olan lise de bunların özenli himayesi altına giriyordu. Kilise ile devletin Selanik'te birlikte bulunmasının yalnızca sembolik bir işlevinin olmayacağını belirtmek de önem taşır. Gerçekten de, 1900-1912 arasında Mitropolis ile konsolosluk Makedonya'nın Yunan Krallığı'na bağlanması için mücadeleyi birlikte koordine edecekler ve askeri sızmalar için olduğu kadar propaganda operasyonları için de genel karargâh olarak hizmet edeceklerdi.

Hiçbir şeyin kolay olmadığını da belirtmemiz gerekir. Gerekli para toplandığında, Rum cemaati Mitropolis dosyasını, Atina Üniversitesi'nde profesör olan Alman mimar E. Ziller'e emanet etti. Kilisenin ve başpiskoposluğun inşa çalışmaları Haziran 1891'de başladı. Fakat konut Nisan 1892'de tamamlanırken, kilise gecikti. Cemaat ile mimar arasındaki bir anlaşmazlık, mali sorunlarla da karışınca, on yıl kadar süreyle inşaat dondurulacaktı. 1902 yılında çalışmalar yeniden başladığında, eserin denetimi

25 Th. Mandopulu-Panayotopulu, *To ktiriako sinkrotima tis Mitropolis Thessalonikis* (Selanik Başpiskoposluğu Mimari Bütünü), Selanik, Heteria Makedonikon Spudon, 1985, s. 13, 16.

Selanikli mimar Zenofon Paionides'e emanet edildi. Mitropolis'in inşaatı ancak Haziran 1906'da bitecekti. Fakat bu tarihte, içerideki çalışmalar hâlâ bitmemişti. Açılışı debdebeyle kutlamak için Selanik Rumları Nisan 1914'ü beklemek zorunda kaldılar.

Yine de, bu törenden çok önce kilise dua etmek isteyenlere açıldı. 19. yüzyılın son yılında müminler orada toplanabiliyordu. Silahlanmak ya da emir almak amacıyla Yunan Konsolosluğu'na gizlice sızabilmek için de kiliseye girebiliyorlardı. Gerçekten de, iki bina küçük bir kapıyla birbirine bağlıydı. Bazı sözlü tanıklıklara göre konsolosluk ve kilise yeraltından da birbirine bağlıydı; dahası, Mitropolis'in mahzeni Yunan vatanseverleri tarafından sık sık toplantı yeri olarak kullanılıyordu.[26] O dönemde bu tür geçitler Selanik'te çok yaygındı. Birçok binanın kriz dönemlerinde kullanılmak için gizli çıkışları vardı. Örneğin, "konsoloslar katliamı"nın ertesinde, Monsenyör Bonetti, şehir sokaklarında kol gezen teröre rağmen Fransız konsolosuyla ilişki kurmayı bu şekilde başarmıştı:

> [...] Saat on; Bay Moulin'in cenazesinin öğleden önce kaldırılacağı dedikodusu şehirde dolaşıyor. Konsolosluk kavası kalabalığa daha fazla hâkim olamayacağı söyledi bana. Bizim kavas, Türklerin kapıyı zorladıkları bilgisini verdi... Rahibelerin yanına geçiyorum; konsolosluğun küçük gizli kapısından geri dönüyorum. [...][27]

2.2 Okullar: Propaganda Kaleleri

Milletlerin sahip olduğu çeşitli propaganda araçları arasında seçkin bir yer, ibadethanelerin yanında okullara ayrılmıştı. Bunlar etkili olmak için büyük ve çok süslü olmak zorunda değildi. Öğretmenin sözü ve ders kitapları genç kuşakları biçimlendirmeye ve onları milliyetçi hareketlerin öncüleri yapmaya yeterdi.

19. yüzyılın son on yıllarında, okul, cemaatlerin seslerini duyurmak için kullandıkları tüm düzeneklerin göbeğindeydi. Yahudi okul kurumları bile hasımdı. Kuşkusuz, Yahudi cemaati Makedonya'ya göz dikmiş değildi. Selanik'in açık şehre dönüştürülmesi talebi bile henüz yoktu; bu talep daha sonra ortaya çıkacaktır. Fakat Yahudi okulları da inanç yayma merkezleriydi, ya Siyonist ideallerin yayılması söz konusuydu ya da, tersine, Yahudilerin Osmanlı toplumuna daha iyi entegre olması için çalışmak hedefleniyordu.

Selanik satranç tahtasındaki bütün milletler içinde bir silah olarak oku-

---

26 *Age.*, s. 40.

27 *Annales de la Congrégation de la mission*, c. 41 (1876), s. 408.

la en fazla güvenenler yine de Rumlar ve Bulgarlardı. Özellikle her cemaatin görece mütevazı sayısı dikkate alındığında, bu iki örnekte de altyapı önemliydi. 1880'lerde Rumlar Selanik'te bir düzine kadar okula sahipti, 70 ilkokul ve lise öğretmeni yaklaşık 2700 öğrenciye parasız eğitim sağlıyordu.[28] Bulgarlara gelince, yüzyıl sona ererken, bu cemaatin üç ilkokulu (450 öğrenci), bir kız lisesi (135 öğrenci) ve bir erkek lisesi (235) vardı. Burada öğretim otuz kadar ilkokul ve lise öğretmeni tarafından sağlanıyordu.[29] İki mükemmel kimya ve biyoloji laboratuvarıyla Bulgar lisesi şehrin en iyi kurumları arasındaydı. Rumlarda da Bulgarlarda da, eğitim kurumlarındaki kişi sayısı çarpıcıydı: 1885 yılında muhtemelen 15 bin kişiyi aşmayan Rum cemaatinde yaklaşık 3 bin öğrenci; 1890'a doğru yaklaşık 4 bin kişi olan Bulgarlarda ise 820 öğrenci. Hayali öğrenci istatistikleri mi? Kesinlikle değil. Gerçekte, Rum ve Bulgar okullarına devam edenlerin büyük bölümü –aynı saptama Sırp kurumları için de geçerlidir– şehirde öğrenim yapmak için Makedonya'nın içlerinden gelmiş çocuklardan ve gençlerden oluşmaktaydı.[30] Bu, Selanik'teki okullar aracılığıyla milliyetçi propagandanın artbölgenin önemli bir bölümüne ulaşma imkânı bulması demekti.

Milliyetçi parolaların yayılmasında Selanik okul ağının oynadığı rol öyle açıktı ki, birçok gözlemci bu konudan söz eder. Örneğin, Fransız konsolosu, Eylül 1885 tarihli bir raporda okullardaki hareketliliği şöyle anlatır:

> [...] Her cemaatin kendi çocuklarının eğitimine gösterdiği kıskançça özen, okulun Makedonya'da varsayımsal olarak mücadele halindeki tarafların ellerinde nasıl güçlü bir manivela olduğunu gösterir; dilin geliştirilmesi dolayısıyla bir ulusun etnik düzeyi yükseltilmeye çalışılmakta ve bir dili diğerleri karşısında hâkim kılarak rakip milliyet bastırılmaya, böylece bu bölgenin ya da bir bölümünün sahibi olma talebini ileri sürmeye tek yatkın milliyetin o olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Politik ve dini çıkarların sayısız biçimlerde böldükleri rakiplerin ortak amacı budur; günümüzde Selanik'te ve içerlerde, eğitim bir bayraktır ve öğretmen, zekâları mücadele için silahlandıran bir şeftir, ve bu, herkesin gelecekte kendi milletinin sezinlediği bir mücadeledir.[...][31]

---

28 Bu veriler, Selanik'teki Fransız konsolosu P. de Sainte-Marie'nin 1885 tarihli bir raporunda yer alır: *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1884/1885, 19 Eylül 1899.

29 *Journal de Salonique* , 12 Temmuz 1897; *ay.*, 3 Temmuz 1899.

30 Bkz. örneğin, *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1884/1885, 19 Eylül 1885.

31 *AMAEF-Nantes*, İstanbul - İç yazışma, Selanik 1884/1885, P. de Sainte-Marie'nin mektubu, 19 Eylül 1885.

Politik bir yer olan okul şehir yaşamında merkezi bir yer işgal ediyordu. Önde gelen kişiler okula ilgi gösterir ve yerel yetkililerin dikkatini çekerdi. Okul kurumlarının düzeyinin yükseltilmesi, hem hayır kurumlarının hem de cemaat örgütlerinin temel hedeflerinden biriydi. Önemli bir şahsiyet Selanik'ten geçtiğinde, okulları ziyaret edip onurlandırması âdetti. Aynı anlayışın bir parçası olarak vali de farklı cemaatlere ait okulları düzenli aralıklarla teftiş etmek zorundaydı.[32] Gerçek birer sosyetik olay olan yıl sonu sınavları, eğitim faaliyetlerine verilen önemi canlı bir şekilde gösteren bir törenle yapılırdı. Örneğin, Rum lisesinin sınavları başpiskoposun, valinin, Yunan ve Fransız konsoloslarının ve diğer yerel şahsiyetlerin hazır bulunduğu kalabalık bir izleyici önünde cereyan ederdi. Sözlü sınavların aralarında yapılan ayinler, filarmoni orkestrası konserleri, söylevler, alkışlar bu sınavları gerçek birer geçiş ritüeli haline getirirdi.[33]

Okul, cemaatlerin yaşamıyla öylesine iç içeydi ve öyle vazgeçilmez bir noktada dururdu ki, cemaat tarihinin tüm belirleyici olaylarında –kilisenin, sinagogun ya da caminin peşi sıra– yer alırdı. Örneğin Sırplar kutsal koruyucuları Aziz Sava için şenlikler yaptıklarında, dini törenlere kendi liseleri kapsamında düzenlenmiş şenliklerle eşlik etmeyi asla ihmal etmezlerdi.[34] Aynı şekilde, Alman okulu bir balo ya da Selanik yakınlarında bir gezi düzenlediğinde tüm Alman kolonisi hazır bulunurdu.[35] Doğal olarak, Selaniklilerin okula gösterdikleri saygı kesinlikle karşılıksız değildi. Okul bütün istisnai anların zorunlu feneriydi, çünkü sonsuz ümitlerin taşıyıcısıydı ve bu ümitleri gerçekleştirecek araçları sağlayabileceği düşünülüyordu.

2.3 Her Gün Birlikte Yaşama

Ara ara şehrin dengesini altüst eden şiddet eylemlerinin ve krizlerin propaganda broşürlerinin, okulları teslim alan savaşın yanında, gündelik yaşamın sıradan ama *pax ottomanica*'nın kırılganlığını günbegün vurgulayan küçük, denetim dışı olaylarına da yer vermek gerekir. Selanik'teki cemaatler, koşullar gerektirdiğinde, karşılıklı nezaket gösterisinde bulunmayı, hatta birbirleriyle dayanışma içinde görünmeyi biliyordu; fakat bu, başka zamanlarda kuşku ve düşmanlık göstermelerini de engellemiyordu.

---

32 Bkz. Fransız konsolosunun Alliance Israélite Universelle'in erkek çocuklar için açtığı okulu ziyareti: *Journal de Salonique*, 30 Nisan 1896; ya da valinin Rum kız okulunu ziyareti: *Journal de Salonique*, 22 Haziran 1896.

33 *Faros tis Makedonias*, 20 Haziran 1890.

34 *Journal de Salonique*, 25 Ocak 1897.

35 *Journal de Salonique*, 5 Aralık 1898.

Özellikle Rumlar ve Bulgarlar arasında durum oldukça kötüydü. Selanik'teki Yunanca konuşan Ortodokslar 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşunu iyi karşılamamışlardı. Bulgar cemaatinin kendi ibadethaneleri ve okulları etrafındaki gelişimi, özellikle 1880'lerin başından itibaren, birçok çatışmanın kaynaklandığı acı veren bir diken olmuştu.

Kavga sebebi eksik değildi. Özellikle yüzyılın sonu, birkaç metrekarelik mezarlıkların denetimi yüzünden çıkan Rum-Bulgar çatışmasıyla zehir olmuştu. Bulgar Eksarhlığı yandaşları, ölülerinin patrikliğe sadık kalmış Ortodoksların yanına gömülmeleri için hiçbir sebep olmadığını öne sürüp iki Rum mezarlığının bir bölümünün kendilerine bırakılmasını talep ederek 1886 yılında bir saldırı başlattılar. Anlaşmazlığın çözülmesi için sonunda yetkililerin müdahale etmesi gerekti. Bulgarlar belediye hastanesi ile büyük Rum mezarlığı arasındaki küçük bir araziye sahip olacaklardı.

Mezarlık gibi bir sorun olmasa da, herhangi bir başka problem, çoğu zaman da küçük bir problem, iki cemaat arasındaki düşmanlığı besliyordu. 1881'de *Hermis*'in yerine çıkan ve 1903 yılına kadar Rumca yayın yapan tek Selanik gazetesi olan *Faros tis Makedonias* Bulgarlar için yazılmış kötü niyetli yazılarla doludur ve Rum nüfusun Bulgar karşıtı önyargıları hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlar.

Genellikle, bu gazetenin yazarları şehirdeki eksarhlık yanlılarının arttığını göstermekle ve Bulgarların kendi inançlarını yaymaya çalışırken sarf ettiği acı sözlere maruz kalan Rum cemaatinin karşılaştığı tehlikelerden şikâyet etmekle yetiniyorlardı. Bir Rum ibadethanesinde Slav dilinde ayin yapıldığında alarm işareti vermeyi görev addediyorlardı.[36] Ayrıca, Bulgar okulunun öğretmenlerinin genç öğrenciler üzerindeki maddi ve manevi baskılarından şikâyet etmeyi de ihmal etmemişlerdi.[37]

Bulgar öğenin yetersizliklerini ve kusurlarını vurgulayarak onları gülünç düşürmek de, *Hermis-Faros* yazarlarının okurlarındaki Bulgar korkusunu körüklemek için sık sık başvurdukları bir yoldu. Sayısız örneklerden biri: 12 Mayıs 1878 tarihli gazetede, yüzme bilmeyen bir Bulgar işçinin atını denizde yıkarken boğulduğunu öğreniriz. Makalenin yazarı alay etmeyi ihmal etmez: "Tüm iyi niyetlerine rağmen Bulgar kardeşlerimiz Neptün'ün krallığına alışık gözükmemektedir."

Bulgar eksarhistleri tüm köylülüklerine rağmen sürekli alan kazanıyorlarsa, bunun nedeni Rumların ibadet işlerine ilgisiz kalmaları ve kendi cemaatlerinin aşınmasını engellemek için hiçbir şey yapmamalarıydı. Bu tema, Bulgar kilisesine geçmeye karşı mücadele etmek için vicdani seferber-

---

36 *Faros tis Makedonias*, 24 Nisan 1882.

37 *Faros tis Makedonias*, 9 Ocak 1885.

lik çağrılarına uygun olarak gazetelerde sık sık karşımıza çıkar. Bu kendi kendini azarlayan literatürün bir örneği, gazetenin 4 Haziran 1888 tarihli sayısındadır. Başyazara gönderilmiş, bir Rum şekercinin mektubudur bu.[38] Şekerci, annesinin cenaze töreni için bölgedeki kilise rahibinden randevu aldığını belirtir. Bu vesileyle, kendi meslek birliğinden dostlarını, akraba ve arkadaşlarını da çağırmıştır. Kararlaştırılan saatte rahip ortada yoktur ve şekerci rahibin herhalde başka işi olduğunu düşünür. "Bunun üzerine," der şekerci, "bir Bulgar rahip aramak zorunda kaldım." Kıssadan hisse: Ortodokslar, kendi cemaat yetkililerinin ihmali yüzünden Bulgar kilisesine gitmektedir.

20. yüzyılın ilk yıllarında Rum cemaatinin Bulgar karşıtı duyguları güçlenecekti. Makedonya'yı fethetmek için ateşli bir mücadeleye girişen Bulgarlar ise, tehlikeli rakip olarak kabul ettikleri Rumlara pek görünür bir antipati besleyeceklerdi. Çatışma nedenleri hiç eksik değildi; Makedonya toprakları üzerinde hak talep eden çeşitli çetelerin artbölgede sürdürdükleri gerilla faaliyetleri bu çatışmaların başında geliyordu. Rumlar ve Bulgarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Jön Türk devrimi ertesinde yaşayacağı birkaç aylık "balayı" süresince bile çatışacaklardı. Bu kalıcı gerilimin en canlı göstergelerinden biri, Selanik tarihinde "Kahveciler Grevi" diye bilinen olaydı.

Temmuz 1908'in devrimci günlerinden kısa süre sonra, Selanik'i İstanbul'a ve Avrupa'ya bağlayan Şark Demiryolları Şirketi'nin Bulgar kesimindeki demiryolcuların işi bırakması olayları başlattı. Bulgar bağımsızlık davasına zaman kazandırmak amacıyla koşullardan yararlanan işçiler bazı mesleki talepler ileri sürmekteydi. Fakat Selanik'teki Rumlar öfkeliydi: Grev şehirdeki ekonomik faaliyete önemli ölçüde zarar vermekteydi; ayrıca toplumsal çatışmanın artmasının yalnızca Bulgarların işine yarayacağını hissediyorlardı. 10 Eylül 1908'da bir grup Bulgar "devrimin beşiğini" selamlamak üzere Makedonya metropolüne geldiğinde, varlıkları bir hakaret olarak kabul edilip tam anlamıyla kazan kaldırıldı. Saldırıyı yürütenler özellikle hemen hemen hepsi Rum olan limonatacılar, kafe garsonları ve lokantacılardı. Bulgarlar istenmiyordu: Onlara hizmet etmeyi reddettiler ve dükkânların kepenklerini kapatarak bunu anlattılar.[39] Yararsız bir kötü niyet gösterisi: Olayın üzerinden bir ay geçmemişti ki, 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti.

Bulgarlarla işler kötü gidiyordu. Şehirde çoğunlukta olan, dolayısıyla

---

38 *Faros tis Makedonias* , 4 Haziran 1888.

39 *Journal de Salonique* , 13 Eylül 1908. Ayrıca bkz. P. Risal, *La ville convoitée: Salonique*, Paris, Perrin, 1914, s. 315-316.

sayısal üstünlüğe sahip Yahudilerle de araları kötüydü. Aydın rahiplerin ikna çabalarına rağmen, Rumların çoğunun gözünde Yahudiler İsa'ya ihanet ettikleri ve onu çarmıha gerdikleri için sonsuza dek suçluydu. Ayrıca, teolojik tartışma ekonomik mülahazalarla da karmaşık bir hal almıştı. Selanik pazarı genişlemekte olmasına rağmen içinde yer almak isteyen herkesi kabul edemiyordu ve rekabet kimi zaman son derece acımasız biçimler almaktaydı.

Selanik'te Yahudi-Rum ilişkileri tarihinde iz bırakmış çeşitli olaylar arasında özellikle, 19. yüzyılın son on yıllarında, tekrarlanan üç cinayet suçlaması saptarız. Bunlar, aynı döneme doğru, Balkanların ve Doğu Akdeniz'in Yahudi cemaatlerinin çoğunun karşı karşıya kaldığı aynı tür uzun suçlamalar dizisinin parçasıdır. İlk olay Haziran 1879 tarihlidir. Bir Hıristiyan Litohoro göçmeninin oğlu olan 12 yaşındaki bir çocuk kaybolur, sonra da boğulmuş olarak bulunur. Dramın hemen ardından, çocuğun Yahudiler tarafından kaçırıldığı dedikodusu Rum cemaatinde dolaşmaya başlar.[40] Dört yıl sonra, 1883'te, aynı senaryo tekrarlanır: Hıristiyan bir çocuğun kaybolması, cinayet kuşkularının Yahudi cemaati üzerinde yoğunlaşmasına yol açar. 1888 yılında iki küçük çocuğun kaybolduğu üçüncü bir olay kamuoyunu sarsar ve Rumların şiddetli protestolarına yol açar.[41]

Tuhaf bir biçimde *Hermis* –tamamen Bulgar karşıtı duygularla dolu olmasına rağmen– bu olayların çoğunda Yahudilere kayda değer bir iyi niyet göstermişti. Örneğin ilk kayıp vakasında, bu gazetede ölümün bir kaza olduğunu, Yahudilerin hiç ilgilerinin olmadığını, tersine, içlerinden birinin çocuğu kıyıya çekmek için kahramanca denize atlayarak kurtarmaya çalıştığını okuruz.[42] 1883 yılında, ikinci cinayet suçlaması sırasında, bu arada *Faros tis Makedonias* adını almış olan gazete Yahudi cemaatine aynı dostane tavrı sergiliyor, hiçbir çocuğun kaybolmadığını, Yahudilerle Rumların daima "en sıcak ilişkiler" sürdürdüklerini belirterek iftiraları yalanlamaya çabalıyordu.[43] Ancak, 1888'de bu gazete Yahudi-Rum ilişkile-

---

40 Hermis , 26 Haziran 1897.

41 Selanik Yahudi cemaatinin tekrar tekrar cinayetle suçlanması hakkında bkz. Rena Molho, "Popular Antisemitism and State Policy in Salonika during the City's Annexation to Greece", *Jewish Social Studies*, c. L, no 3-4, s. 233-264; aynı yazar, "Le Cercle de Salonique, 1873-1958. Contribution à l'étude de la bourgeoisie salonicienne", *Les Juifs en Grèce: Questions d'histoire dans la longue durée*, Actes du 1er colloque d'histoire, Selanik, 23-24 Kasım 1991, Atina, Gavrilidis, 1995, s. 103-127 (Yunanca).

42 *Hermis* , 3 Temmuz 1879.

43 *Faros tis Makedonias* , 2 Mart 1883.

rine bu iyimser bakıştan vazgeçecekti, yine de Yahudilere yapılan suçlamalara katılmamıştı. Bu kez, sözde bir yansızlık üslubu benimsedi. Gazete, birkaç gün önce kaybolmuş iki Hıristiyan çocuğun bir Yahudi evinin mahzeninde bulunduğunu belirtmekle yetindi. Bu haberle birlikte yapılan yorumda duygusuz bir şeyler vardır: "[...] Bu kaybın nedenlerini bilmiyoruz. [...]"[44]

Bu dramatik olayların yanında, gündelik çatışmalara, her gün karşılaşılan şeylere de yer vermek gerek. 1900'e doğru, Selanik'te Rum esnafın Yahudi çırak almayı neredeyse kesin olarak reddetmesi çok çarpıcıydı. Bu durum Alliance Israélite Universelle yöneticilerini kaygılandırmış, Paris'teki merkez komiteyle yazışmalarında sürekli yakınır olmuşlardı. Rum ustaların büyük bir ünü vardı ve öğretmenler AIU'nun yetiştirdiği gençlerin onların ustalığından yararlanamamasına üzülüyordu. Doğrusu, kapılar yalnızca Yahudilere kapalı değildi. Rumlar, Bulgar ya da Türk çıraklardan da çekiniyorlar ve tercihan kendi cemaatlerinden adam alıyorlardı. Yine de bu nispeten yeni bir olguydu; milliyetçi tutkuların gelişmesi ve belki de Selanik'te görülen ekonomik büyümenin pamuk ipliğine bağlı olması yüzündendi. Daha eski dönemlere bakıldığında, Selanik esnafının çıraklarını kendi dindaşlarından olduğu kadar diğer dinlerden insanlar arasından da seçtiği mevcut belgelerden anlaşılır.

Rumlarla Yahudiler arasındaki ilişkiler karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık işaretleri gösterse de, Yahudilerle Türkler arasındaki ilişkiler çok farklıydı. 19. yüzyılın bu son yıllarında, Rumların ya da Bulgarların talepleriyle kıyaslanabilir toprak talepleri asla olmamış ve Siyonizmi –büyük bir coşku duymadan– yeni keşfetmiş olan Selanik'teki Yahudi cemaati, Osmanlı devletine bağlılığını, etnik ve dini engelleri aşan bir Osmanlı yurttaşlığından yana olduğunu sürekli göstermişti. 1897 Osmanlı-Yunan savaşı, cemaatin hangi kampta yer aldığını açıkça göstermesi için vesile oldu. Hıristiyanlar kitle halinde padişaha ihanet ederken, önde gelen Yahudiler Türk öğeyle daha fazla dayanışma içine girdiler, hatta Osmanlı ordusu askerleri için pansuman bezi imal etmeye eşlerini teşvik ettiler.[45]

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Yahudi cemaatlerinde de görülen Türk dostu bu militanca tavır, en anlamlı ifadesini Yahudiler arasında Türkçe'nin yaygınlaşmasını hedefleyen girişimlerin artışında bulmuştu. Cemaatin "Osmanlılaşması" yönünde tavır alan kişiler arasında, matbaacı-yayın-

---

44 *Faros tis Makedonias* , 16 Mart 1888.

45 Bkz. Bölüm 16, Türk askerler yararına White Star Sporting Club'ın düzenlediği kermes. Ayrıca bkz. Yahudi kadınları yardım cemiyetinin askeri hastaneye bağışı: *Journal de Salonique* , 3 Mayıs 1897.

cı bir ailenin özellikle yerinde duramayan iki üyesine özel bir yer vermek gerekir: Saadi ve Sam Levi. Yahudi cemaati için çıkardıkları gazeteleri aracılığıyla –*La Epoca* ve *Journal de Salonique*; birincisi Yahudi-İspanyol dilinde, ikincisi Fransızca yayımlanıyordu– bu iki yayıncı, özellikle Sam, dindaşlarını sürekli Osmanlı toplumuyla daha da bütünleşmeye davet ediyorlardı; Türkçeyi iyi bilen kişilerin girebildiği kamu görevindeki mevkilerin özellikle çok yararlı olduğuna işaret ediyorlardı. Bu başarı reçetesi birkaç basit öneriye dayanmaktaydı:[46] Yaygın Türkçe eğitimi ve bir halk kütüphanesi açıp dersler, konferanslar, vs. sunan bir Alliance turque'ün –Alliance française gibi– kurulması. Bu mücadelede, Leviler aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinde gelişen aynı tür eylemlerden yararlandılar. Özellikle İzmir model teşkil etmekteydi: 19. yüzyılın son on yılında İzmir'de *Üstad* çıkmaya başlamıştı. Bu süreli yayının özelliği Yahudilere Türkçe hitap etmesiydi ve Türkçe İbrani harfleriyle yazılmaktaydı; Türkleşme davasına kazanılmış olan İzmirli Yahudiler, aynı yıllarda çocuklarını Keter-Torah okuluna gönderme imkânının da ortaya çıktığını gördüler. Bu cemaat kurumunda eğitim yalnızca Türkçe yapılmaktaydı.[47]

Çoğu zaman dalavereli bir rekabete ve cemaatler arası mücadeleye mahkûm bir Selanik'te, Türklerle Yahudiler arasındaki ilişkileri niteleyen iyi niyet ortamı bir istisnaydı. Bu arada –Yunan ayrılıkçılığının canlılığı dikkate alındığında samimi olmaktan uzak olduğu kolaylıkla hayal edilebilecek– Yunan-Türk ilişkilerinin de, en azından dış görünüş itibarıyla nispeten sakin olduğunu görmek oldukça ilginçtir. 1890'ların başına doğru Selanik'teki Rum basını Türklerle sürekli olarak kardeşlik ve saygı ilişkileri ifade eder. Konsolosluk yazışmaları da iki cemaat arasında hiçbir özel gerilimden bahsetmez. Makedonya'nın diğer yerlerinde, "Osmanlı sultası" karşısındaki düşmanlıklarını gizlemeyen Rumlar, bu şehirde temkinlilik kartını mı oynuyorlardı? Doğrusu, başka açıklamalar da ileri sürülebilir; özellikle, korkunç etkili olan Abdülhamid sansüründen duyulan korkudan söz edilebilir. Bulgarları alay ederek bunaltmak yapılabilir bir şey olsa da, II. Abdülhamid Türkiye'sinde, egemen öğeyle pek dalaşmamakta yarar vardı. Avrupalı konsolosların sessizliği ise artbölgedeki sorunlara odaklanmış olmalarıyla açıklanabilir. Makedonya'nın kasaba ve köylerinde insanların birbirine girdiği bir dönemde, mektuplaşmalarında büyük şehrin tartışmalarına pek yer kalmıyordu.

İki cemaat arasındaki ilişkilerde belirli bir gerilim ancak 1897 Osman-

---

46 Özellikle bkz.: *Journal de Salonique*, 16 Nisan 1896; 20 Nisan 1896.

47 *Archives de l'AIU*, Yunanistan, IX E 115-135, Beneviste'nin mektubu, no 3749/2, Selanik, 8 Mayıs 1896.

lı-Yunan savaşıyla birlikte açıkça görülecekti. Yine de, bu esas olarak Atina tarafından ve Helen hükümet çevrelerinin milliyetçi propagandası tarafından beslenecekti. *Journal de Salonique*'te çıkan bir protesto mektubu bunun tanığıdır. Metnin sahibi olan "yüksek mevkiden bir Müslüman", Helen gazetelerinin sütunlarını dolduran "Türk fobisinden kaynaklanan yergiler"e şiddetle çatıyor, Selanikli Rumların hiçbir Türk karşıtı duygu beslemediklerini belirtiyordu.[48] Kuşkusuz, Makedonya'daki Yunan derneklerinin Helen topraklarında çıkardıkları süreli yayınlar da vardı. Bunlarda, Türklerin kıyımlarını teşhir eden bir yığın ateşli, sert eleştiri görülür. Fakat tuhaftır, retorik böyle olsa da kesin veriler eksiktir. Boş laflardan başka bir şey olmadığına insanın inanası gelir![49]

Cemaatler arası düşmanlık ve anlaşmazlıklara elbette kamu güçleri ilgisiz kalamaz. 19. yüzyılın sonunda Selanik'in görece çok sayıda idari yapılarla, ayrıca görevi düzeni ve huzuru sağlamak olan –başta polis olmak üzere– çeşitli hizmet dallarıyla donanmış olması, yalnızca dönemin havasına uymak için değil, gerçek bir ihtiyaç olduğu içindi. Artan şiddet şehrin görünümünü etkileyen bazı dönüşümleri de etkilemişti. Özellikle, mekânın yeniden düzenlenmesine yönelik işlemler izin verdiğinde şehri süsleyen geniş anayollar yalnızca halk sağlığını düzeltmeyi amaçlamıyor, aynı zamanda güvenlik kaygılarına da cevap veriyordu; ayrıca, gazla aydınlatma da bulunduğu yerlerde esas amaç olarak gece işlenen suçları engellemeyi hedeflemekteydi. Her durumda, Hausmann tarzı bir şehircilikle karşı karşıyayız: Hem hijyene dönük, hem de baskıcı. Aynı şekilde, şehrin yüzyılın son yıllarında hızlanmış olan militarizasyonunun da –öncelikle Rumeli'nin askeri olarak güvenlik bölgelerine ayrıldığı söylense de– bu güvenlik düzeneğine katıldığını düşünebiliriz. 1900'e doğru Selanik merkezine iki adım mesafede yükselen dev kışla, hiç tartışmasız, Osmanlı iktidarına saygı gösterilmesini hissettirmek için dikilmişti. Aynı döneme doğru şehir bir dizi askeri yapıyla çevrelenmeye başlar: hangarlar, atış alanları, cephanelikler, manevra sahaları, tamir atölyeleri, barakalar... Kuşkusuz bazı Selanikliler bu durumu şehirlerinde artan huzursuzluğa bir cevap diye görmüşlerdi.

C. JÖN TÜRK DEVRİMİNDEN SELANİK'İN YUNANİSTAN'A İLHAKINA DOĞRU (1908-1912)

Cemaatler arası ilişkiler gerilimli olsa da, yerel basın düzenli olarak çatışmaları, kavgaları, hatta cinayetleri aktarsa da, Osmanlı yetkililer güven-

48 *Journal de Salonique*, 1 Nisan 1897.

49 Örneğin bkz. 1908'den itibaren Yunan Cemiyeti tarafından Makedonya'da yayımlanan *Makedoniko Himerologio* -yaygın bir süreli yayının adı.

lik önlemlerini çoğaltsalar da, Selanik 1908'e kadar Balkanlardaki barut fıçısının kenarında kalabileceği duygusunu yaratmıştı. Jön Türk devrimiyle birlikte olayların çehresi aniden değişecekti. Artık şehir imparatorluğu sarsan krizin göbeğindeydi. "Devrimin beşiği" düzeyine yükselen şehir, rejim değişikliğinin doğurduğu ümitlerin taşıyıcısıydı; aynı zamanda da tüm talepleri ve tüm hayal kırıklıklarını kendinde toplamıştı. Bu durum, Temmuz 1908'den Kasım 1912'ye kadar, dört yıldan biraz daha fazla sürecekti. Koşulların ona yüklediği misyonun bilincinde olan şehrin sürekli huzursuzluğun nasıl bir şey olduğunu tatması için yeterli bir süreydi bu. Osmanlı tarihinin bu kilit dönemindeki politik ve toplumsal altüstlüğün şehrin görünümüne damga vurabilmesi için ise pek az bir süre...

Selanik, devrim virajını aniden, sanki şaşkınlıkla döndü. Kuşkusuz, devrimin ateşi uzun süredir hazırlanıyordu. Artbölgede Yunan, Bulgar ve Makedonyalı aktivistlerin propagandası ve güç gösterilerinden geçilmiyordu; şehirde cemaatler hareket halindeydi; kışlalarda homurtular giderek yükseliyordu. Bununla birlikte, otuz üç yıl boyunca kurnazlık ile kararlılığı iç içe geçirerek tehlikelerden sıyırtmayı bilmiş olan Sultan II. Abdülhamid devrilemez gibi görünüyordu; sanki daha birçok sert eleştiriye direnebilecekti.

Olaylar aniden dizginlenemez bir hal aldı; kimse önüne geçemezdi. Her şey, ciddi ekonomik güçlüklerin peşi sıra, imparatorluğun dört bir köşesinde bir dizi askeri ayaklanmayla başladı. Selanik'te, devrimci ideallerin ifade edildiği ve yayıldığı temel yapı olan ve gün ışığına çıkmış faaliyetleri Abdülhamid polisinin tehdidi altında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel kolu,[50] kendini saldırıya geçerek savunma kararı aldı. Temmuz 1908'in ilk günlerinde, harekete bağlı olan birçok subay, özellikle Kolağası Niyazi ve Enver beyler –basın daha sonra onları devrim kahramanı yapacaktır– dağa çıktılar. Makedonya'da genel ayaklanma vakti gelmişti. Ayın ortasına doğru, padişah orduya kargaşa odaklarına karşı harekete geçme emri verdi. Ölümcül karar: Askerler asilerle mücadele etmek yerine onlara katıldı. Daha ciddisi, sivil halk da isyana dahil oldu. Manastır'da, Serez'de, Üsküp'te yaşayanlar kitlesel gösteriler düzenlediler ve her türlü pazarlığın ön şartı olarak 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konmasını talep eden telgrafları Bâbıâli'ye gönderdiler.

---

50 İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Selanik'teki faaliyetleri hakkında özellikle bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul, Sander Yay., 1971, 300 s.; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Gerçek Yay., 1980, 319 s.; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, İletişim, 1991, 143 s.; Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909*, İstanbul, 1982, 552 s.

O zamana kadar temkinli davranan Selanik 24 Temmuz'da kendini coşkuya kaptırdı, oysa ki artbölgedeki şehir ve kasabalar devrim bayrağını çoktan dalgalandırmaktaydı. O gün, sabahın 10'una doğru, Konak önünde büyük bir kalabalık toplandı. Sessiz kalabalığın huzurunda, başta vali ve askeri erkân olmak üzere dini ve politik yetkililer padişahın yeniden geçerli kıldığı Anayasa'ya bağlılık yemini ettiler.[51] Rum ve Bulgar papazları, imamlar ve hahamlar el ele verdiler ve üstünde "Yaşasın Anayasa", "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik, Adalet" yazan dev bir kızıl bayrak etrafında halkların barışını kutladılar.[52] Ertesi gün ve sonraki günler bütün imparatorluk büyük bir sevinç içindeydi. Selanik şenliklerin merkezindeydi: Olimpos Meydanı'nda –adı Özgürlük Meydanı olmuştur– birkaç gün önce hayal bile edilemeyecek sahneler görülür: kucaklaşmalar, kardeşçe kutlamalar, cafcaflı bağlılık yeminleri... Eskiden hiç sevilmeyen çete liderleri –Rum, Arnavut, Makedonya Slavı ya da Bulgar– kahraman olarak karşılanır. Olayların bir tanığının kaleminden okuyoruz:

> Her çete reisi, subaylardan ve ileri gelenlerden oluşan bir maiyetin ortasında, çiçekler arasında, muzaffer bir edayla yürüyor. Başta bando olmak üzere, bir araya gelmiş yetkililer onların önündedir; daha geçen gün acımasızca takibat emri vermiş olduklarının boyunlarına en önce sarılanlar valilerdir. Sağda solda ateşli söylevler çekilmektedir, ardından Konak'a gelinir ve her çete itaat işareti olarak silahlarını bırakır.[53]

Şaşkın Avrupalı gazeteciler daha da ileri gider:

> Tüm milliyetlerden çeteler silahlarını bırakıyor, düze iniyor, şehirlere ve pazarlara üşüşüyorlar. [...] Prensliğe göç etmiş Makedonyalı Bulgarlar geri dönüyor. Hapishaneler açılıyor; yüzlerce insan, rakip milliyetlerin seçkinleri hapisten çıkıyor, fakat kendi aralarında ve Türklerle kardeş olmak için. Arnavutlar yüzlerce yıllık kan davalarını unutmaya, bundan böyle namuslu köylüler ve sakin yurttaşlar olarak yaşamaya yemin ediyorlar. Selanik'te sokaklar, Rum *andartis*'ler ve Bulgar komitacılar gibi, yağız yabancı tipli ehlileştirilmiş eşkıyayla dolu. [...] Halkın genel neşesi içinde, Makedonya'nın kanlı hayaleti böylece yok olup gidiyor.[54]

Karşılıklı bunca hakaretin, akıtılan bunca kanın damgasını taşıyan onlarca yıllık mücadelenin birkaç saat içinde unutulabileceği nasıl hayal edile-

---

51 Bu, Midhat Paşa'nın hazırladığı ve tam anlamıyla uygulanamadan II. Abdülhamid tarafından askıya alınan ilk Osmanlı anayasasıdır.

52 A. Sarrou, *La jeune-Turquie et la révolution*, Paris, Berger-Levrault, 1912, s. 20-21.

53 *Age.*, s. 27.

54 René Pinon, *l'Europe et la jeune Turquie*, Paris, Perrin, 1911, s. 55-56.

bilir? Balayı kısa sürecektir. Ağustos 1908'den Aralık 1908'e kadarki dönem Osmanlı tarihinin en karışık dönemlerinden biridir: grevler, boykotlar, politik çalkantılar, ayrılıkçı hareketler, toprak kayıpları... Yeni iktidarın yalnızca yönetmeyi öğrenmesi değil, birçok cephede birden savaşması da gerekiyordu.

Selanik bir kez daha olayların ortasına düşmüştü ve yeni trajedinin ilk bölümünde aktif bir rol oynuyordu. Ağustos-Eylül 1908'de Selanik'te cereyan eden işçi grevleri, talepler dalgasıyla karşı karşıya olan imparatorluğun diğer şehirlerindeki grevlerden kesinlikle daha sertti. 13 Eylül tarihli *Journal de Salonique,* "Bütün Cephelerde Grev" başlığını atmıştı. Şehir tamamen felç olmuştu. Tramvaylar, demiryolları, Allatini un fabrikası, tütün işleme atölyeleri, büyük mağazalar, gaz fabrikası, birahane ve restoranlar, kafeler, kuaför salonları, endüstri ve hizmet sektörünün neredeyse hepsi kepenkleri indirmiş ve işi bırakmıştı.[55] Grevler güç bela sınırlandırılmış, sonra da bastırılmışken,[56] Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanının (4 Ekim 1908), Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakının (5 Ekim) ve Yunanların Girit'e el koyup koymamakta –aynı gün duyurulan– kararsız kalmalarının kışkırttığı kızgınlık şehre hâkim oldu. Kamuoyunu özellikle kızdıran, Viyana hükümetinin hıyanetiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avusturya-Macaristan ile ticari ilişkilerin kesilmesi çağrısında bulunmaya karar verdi. Orta Avrupa'nın büyülediği Selanikliler istisnai bir vatansever gayretle Avusturya ürünlerini boykot ettiler; bu, sadece şehirde hüküm süren sinirli ortamın daha da gerilmesine yaradı.[57]

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na açılan bu ticari savaşta, eylemlerin başında mavnacılar ve liman hamalları vardı. Gemilerin yüklerini boşaltmayı reddedip mal yüklenmesini engellediler. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sloganlarını canla başla uygulayan bu Osmanlı vatanseverlerinin hemen hemen hepsi Yahudi cemaatindendi. Selanik'teki Yahudi öğenin politikleşmesi yeni bir olguydu. Cemaatin önde gelen kişileri arasında kamusal yaşama katılım isteği 19. yüzyılın son yıllarından itibaren görülüyor olsa da, esas olarak Jön Türk devrimiyle başlamıştı. Artık Yahudiler olaylar zincirine dahil olmuştu. 1908 sonbaharından itibaren dönemin büyük politik tartışmalarına giderek daha aktif katıldıkları görülecekti. Varlıklarını çeşitli yollarla göstereceklerdi: kitle gösterileri, basın kampanyası, grevler, Avrupa konsolosluklarının aracılığı...

Jön Türk devriminden Yunanların Selanik'i almasına kadar geçen dört

---

55 *Journal de Salonique* , 13 Eylül 1908.

56 *Journal de Salonique* , 17 Eylül 1908.

57 René Pinon, *L'Europe et la jeune-Turquie,* s. 279.

yıl boyunca taşkınlık fırsatı eksik olmadı. Osmanlı İmparatorluğu hâlâ Avusturya karşıtı boykotu sürdürüyorken, ikide bir Girit'in krallığa bağlanması meselesini ortaya getiren Yunanistan'a karşı halkın seferber olması çağrısı yapıldı.[58] Makedonya metropolünde Yunan ürünlerinin boykotu, komşuluk ilişkilerinin zorlamasıyla imparatorluğun diğer noktalarında görülen boyuta erişmedi; Rumlarla Yahudiler arasındaki anlaşmazlığı da şiddetlendirmedi. Şubat 1909'da Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan, cılız ödünler karşılığında fiili durumun kabulüyle sonuçlanan bir anlaşma yapmayı başardılar.

Süreç ciddi bir iç krizle tamamlandı: II. Abdülhamid'in edilgenliğinden güç alan, din adamlarının başı çektiği ve ordunun bir bölümünün desteklediği, gerici bir karşı-devrim teşebbüsü (Nisan 1909). Selanik bir kez daha seyirci rolü oynamak istemiyordu; payitahtta düzeni sağlamakla ve Jön Türk hükümetinin geri dönüşünü garanti etmekle görevli askerler Selanik kışlalarından yola çıkacaktı. Asker trenleri, yeni rejimin yardımına koşmak için işlerini bırakmakta tereddüt etmemiş bazı Yahudileri de taşımıştı. Görülmedik bir durum!

Selanik, belki de Jön Türk davasını canla başla savunabildiği için İttihat ve Terakki Cemiyeti tahttan indirilen II. Abdülhamid'e zindan olma onuruna erişmişti. Nisan 1909 krizi şehrin devrim bekçisi olarak kabul edilmesine de yol açacaktı. Korkunç bir ayrıcalık: İttihatçı hareketin yıllık kongreleri burada toplanacaktı; en görkemli törenler ve en şatafatlı gösteriler burada yapılacaktı; en yoğun politik tartışmalar da burada cereyan edecekti. Selanik eleştirel ruhunu korumuştu. Ama Rumlar ve Makedonya Bulgarları'nın çeşitli hizipleri Jön Türk rejiminin vaatlerini yerine getirmediğini, aylar geçtikçe azınlıklara ancak ikincil bir yer vererek kesinkes milliyetçi bir programa doğru yöneldiğini görüp rahatsız oldular. Yahudiler bile itiraf etmeseler de hayal kırıklığına uğramışlardı. 1908 sonunda, yeni iktidarın düzenlediği ilk seçimler sırasında, gayrimüslimlerin seçim rekabetinden kurnazca uzaklaştırılmasına karşı Selanik'te itiraz sesleri yükseldi. 1909 yazından itibaren protestolar giderek şiddetlenecekti. "Azınlıklar" politik parti faaliyetlerini sıkı bir denetim altına sokan yeni yasaları beğenmediklerini gizlemediler; grev ve gösteri hakkına getirilen sınırlamalara şiddetle karşı çıkıldı; özellikle de, ifade özgürlüğünün sansürle kısıtlandığı sık sık dile getirildi. 1912 seçimleri sırasında homurtular doruğa ulaştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçmenleri ikna edebilmek için çeşitli hilelere ve yıldırma önlemlerine başvurmayı gerekli gördü. Cemiyet

58 *Age.*, s. 292-294.

seçimleri kazanacaktı, fakat hâlâ var olan saygınlığının önemli bir bölümünü yitirecekti.

Artbölgede çeteler faaliyetlerine yeniden başladıklarından Selanikliler politik yaşamın anaforlarına kapılmamaya daha da özen gösteriyorlardı. Bulgar komitacılar ve Yunan *andartis*'leri hâlâ faaldi ve hedefleri geçmiştekinin aynıydı: Bâbıâli'yi sarsmak, Osmanlı yetkililerin kontrolünden çıkmış alanı genişletmek ve eğer mümkünse Avrupalı güçleri kışkırtıp müdahale etmelerini sağlamak. Bununla birlikte, yıkım işine katılan örgütler mozaiği yeni bir bileşenle zenginleşmişti: Uzun süreden beri aktif olan, ancak kendi toprakları için bağımsızlık değilse de en azından çok geniş bir özerklik elde etmeye yeni karar vermiş Arnavut çeteler. Selanik için Arnavutluk olayları Makedonya sorunu kadar akut değildi; yine de yerel kamuoyu olayları yakından izliyordu, çünkü bu olayları Osmanlı Rumeli'sinin parçalanmasının öncülleri diye görmekteydi. 1911'de, önceki yıl başlamış olan Arnavut isyanı doruk noktasındaydı.[59] Selaniklilere II. Abdülhamid'in kardeşi ve halefi V. Sultan Mehmed'i şehre kabul etme fırsatı doğdu; V. Mehmed Arnavutları ayrılık projesinden caymaya ikna etmek için imparatorluğun batı uçlarına yolculuğa çıkmıştı. Bu ziyaretin sonraki kuşaklarca unutulmamış olmasının nedeni, özellikle belediyenin şehir merkezini güzelleştirmek için bu vesileden yararlanmış olmasıydı. En göze çarpan değişimlerden biri, Beyaz Kule'nin etrafındaki küçük surların yıkılmasıydı.[60]

Arnavutluk krizinin yanında, Osmanlı İmparatorluğu yine 1911 yılında İtalya'yla önce diplomatik, sonra askeri, ciddi bir çatışmayla yüz yüze gelmişti. İtalya eski bir düşü gerçekleştirip Trablus'a el koymak için uygun anın geldiğini düşünmüştü. Bu, Selaniklilerin bir bölümü için büyük kitle gösterileri düzenlemenin ve Osmanlı hükümetiyle dayanışma içinde olduğunu –ikiyüzlüce de olsa– yüksek sesle dile getirmenin fırsatı oldu. Bu tür gösterilerin ilki değildi bu. 1908 devriminden bu yana Selanik halkı sokaklara dökülüp duruma göre sevincini ya da öfkesini ifade etmekten hoşlanıyordu. Elbette sonuncu gösteri de olmayacaktı. Balkan savaşlarının arifesinde Selanik'in hâlâ kendini gösterecek hali vardı.

---

59 Bu 1911 yılında Arnavut ülkesi bir yangın yeriydi. 1908'in umutlarının ardından hayal kırıklıkları gelmekte gecikmemişti. Kosovo bölgesi Mart 1910'da isyan etti, hemen ardından kuzeydeki dağlılar, İskender Bey'in bayrağını diken Ded Gjo Luli'nin emirleriyle ayaklandılar. 1912 ilkbaharında, Arnavut ülkesinin tümü ayaklanarak Osmanlı idaresini felç eder: G. Castellan, *Histoire des Balkans XVe-XXe siècle*, Paris, Fayard, 1991, s. 369.

60 Apostolos Vakalopulos, *İstoria tis Thessalonikis* (Selanik Tarihi), Selanik, 1983, s. 372-373.

Bu kaynaşmalar, Jön Türk devrimi sayesinde şehirde boy gösteren politik örgütlerin aktif faaliyetine doğal olarak çok şey borçluydu. Makedonya özerklik hareketinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Dimitar Vlahov'un anılarında, Makedonya'daki Bulgar öğenin oluşumuna dair sayfalar vardır. Gerçek bir cengel söz konusudur; tutucu Bulgar burjuvazisinin "anayasa kulüpleri"nden Sofya'da rağbet gören "dar" sosyalizmden esinlenen sosyalist sola, Balkan halkları federasyonuna dahil özerk Makedonya yanlısı radikalizmi ve militanlığıyla tanınan ulusal federatif partiye kadar politik duyarlılıkların tüm yelpazesine burada rastlanır. Rumlar arasında da, yerel Helenizmin diğer kutbu olan Atina'da ya da İstanbul'da var olanlarla karşılaştırılabilecek politik ayrılıklar gözlemlenebiliyordu. Müslümanların da kendi toplantı yerleri vardı; bu, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi otoriter ve Jakoben bir yapı olabiliyor ya da Hürriyet ve İtilaf gibi liberalizmi bayrak yapmaktan hoşlanan memnuniyetsizlerin ortaklığı da olabiliyordu. Nihayet, Yahudiler arasında da çok sayıda kulüp ve dernekten destek alan Siyonizm, Yahudiliği canlandırmak için Osmanlı çerçevesinden çıkmanın gerekli olmadığını ileri süren farklı akımlarla ciddi biçimde mücadele etmeye başlamaktaydı.

Cemaatlerdeki siyasi bölünmelerin damgasını taşıyan bu Selanik'te en tuhaf olay, Jön Türk devriminin ertesinde, etnik ve dini sınırları aşma yanlısı olan ve bu amaçla federalizm kartını oynayan sosyalist bir hareketin ortaya çıkışıdır.

1908 Ağustos'unun sonuna doğru, tütün işleme atölyesi işçilerini –çoğunluğu Yahudidir– bir araya getiren bir sendikanın kuruluşuyla olaylar başladı. Birkaç gün sonra, Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyeleri, özellikle basımcıların katıldıkları "karma bir sendika" kurdular. Bir süre sonra, bir başka örgüt daha doğdu. Bulgar kökenli Yahudi bir basımcı olan Abraham Benaroya'nın yönettiği örgütün adı Selanik İşçi Birliği'ydi ve otuz kadar üyesi vardı.

Kısa süre içinde, Balkanlardaki sosyalist hareketlerin çoğunun temellerini kemiren kardeş kavgaları ve bölünmeler Selanik'te de görüldü. Yine de, birkaç ay içinde Benaroya'nın örgütü –Ağustos 1909'da ad değiştirip Sosyalist İşçi Federasyonu olmuştur– ön plana geçmeyi başaracaktı. Örgütün başarısı birkaç basit formüle dayanmaktaydı. Benaroya ve yoldaşları, Selanik'teki etnik ve dini durumun karmaşıklığını ileri sürerek ulusal temeldeki tüm eylem biçimlerini reddediyorlar, baştan beri federatif özlemleri öne çıkarıyorlardı; aynı zamanda bazı Bulgar rakiplerinin savundukları anarko-sendikalizmden pek uzak olan ılımlı bir sosyalizmin yandaşı gözükmeye de özen göstermişlerdi; nihayet, üyelerini çeşitlendirmeye çalı-

şırken özellikle Yahudi proletaryasına dayanmışlar, buradan binlerce sempatizan bulmuşlardı.

Federasyonun tarihinde 1909 özellikle görkemli bir yıl olmuştu: başarıyla sonuçlanan birkaç grev, yaygın işçi gösterileri (Beşçınar bahçelerindeki bir kermes için ağustos ayında 6 bin bilet satılır!), örgütün savunduğu tercihler etrafında sendikaların ve meslek birliklerinin seferber edilmesi. Örgüt, dört dilde çıkan bir yayın organına da sahipti (Sefarad okurları için *Jornal do Laborador*); bu gazetenin varlığı, Benaroya'nın grubunun halkların kardeşçe birlikteliğine verdiği önemi tek başına kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, bu coşku dalgası geçtiğinde Selanikli sosyalistlerin gerçeği fark etmesi gerekecekti: Balkanlarda ne kardeşlik zamanıydı, ne de toplumsal adalet.

Federasyon hakkında çok şey yazıldığından burada gelişimini yinelemek gerekli görünmüyor. Şunu belirtmek yeter: Olaylar hareketin kurucularının öngördükleri gibi cereyan etmedi. İyi geçen 1909 yılının ardından karanlık yıllar geldi: örgütü Yahudi olmayan öğelerden yavaş yavaş yoksun bırakan ve art arda gelen ayrılıklar, Osmanlı yetkililerle kapışmalar, Balkanlardaki diğer sosyalist yapılarla tartışmalar, sürgünler, hapisler... Yunanlar Kasım 1912'de Selanik'i aldıklarında federasyon hâlâ vardı. Balkan sorununun çözümünün federalist türdeki bir formülden geçtiğine her zamankinden daha fazla kaniydi. Birçok ideoloji gibi onunki de tumturaklı laflardan oluşan ama toprağın gerçeklikleriyle pek ilgilenmeyen soyut bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaygın politik çalkantıların damgasını vurduğu Jön Türk yılları Selanik tarihinde bir dönüm noktasını temsil eder. Fakat tuhaftır, bu kez politik iktidar ile şehircilik iyi bir evlilik yapmışa benzemez. Makedonya başşehrinde inşa edilmiş gerçekten önemli tek yapı, Selanikli bir mimar olan Elie Modiano'nun eseri olan gümrük binasıdır. Bu, gösterişli uzunlamasına bir yapıdır, birkaç yıl önce şehrin doğusunda Poselli'nin inşa ettiği kışlanın batıdaki simetrisidir. Burada bir simge görülmek istenmiş olabilir. II. Abdülhamid döneminde iktidar, görkemli hükümet konağını ve bir dizi askeri binayı inşa ettirerek kendini göstermişti. Yeni rejim ise yepyeni rıhtımları bir gümrük duvarıyla çevirerek şehri ve şehir aracılığıyla tüm Makedonya'yı hapsetmek istemiş gibidir. Şehrin geri kalanı açısından bu dönem Hamid döneminin uzantısıdır: Kırlar mahallesine birkaç yeni köşk eklenir, iş yerlerinin bulunduğu kesim yeni binalarla dolar, 1907'de başlanan elektrikli tramvay hattı yapımı tamamlanır, iskeleler ve ana yollar sürekli elden geçirilir.

Yeni yönetimin inşaat ve şehir altyapısı alanında pek yaratıcı olmamasının nedeni daha acil kaygılarının olmasıydı: 1908 sonbaharında krizler

art arda gelmeye devam ederken, genel bir çatışma havası seziliyordu. Ordunun modernleştirilmesini, silah ve cephane depolarına ikmal yapılmasını, ulaştırma araçlarının ıslahını, sivil ve askeri idarenin yenilenmesini acilen düşünmek gerekti. Böyle bir ortamda, şehrin yeniden düzenlenmesi imparatorluğun önceliklerinden biri değildi. II. Abdülhamid, seleflerinin çoğu gibi, Osmanlı tablosuna kendi damgasını basmayı önemseyen, imarcı sultanlardan biriydi. 1908 yılında iktidarı ellerine alan Jön Türkler ise miras aldıkları şehir yapısını ellerinden geldiğince korumakla yetindiler ya da belediyeler gerekli mali kaynaklara sahip olduklarında, şehrin gelişimini onlara emanet ettiler.

1908 devrimcileri şehri değiştiremediklerinden resm-i geçitler, gösteriler, halk kermesleri, her türden törenler düzenleyerek, uzamı kendilerine mal ettiler. 1912'de Yunanlar geldiğinde, aşağı şehir hâlâ devrim günlerinin anısını taşıyordu. Her kafe, her köşe başı, her kaldırım kenarı, buralardan geçenlere Abdülhamid mutlakiyetçiliğinin sonuna yol açan şanlı saatleri hatırlatıyordu. Yine de, bu anıların çoğunun yok olması için pek az zaman yetecekti. 1912'de, şehrin yeni efendileri işe koyulur: dükkân tabelaları, sokak adları, afişler... Selanik'in hızla Yunanlaştırılmasını sağlamakla görevli olanların dikkatinden hiçbir şey kaçmaz. Şehir merkezini küle çeviren korkunç 1917 yangını, bu bellek silinmesi işini tamamlayacaktır. Yalnızca "Özgürlük Meydanı" kurtulacaktı; yani, devrimin ilk saatlerinde yapılan büyük gösterilen nedeniyle 1908'de adı değiştirilmiş olan eski Olimpos Meydanı. Son derece simgesel olan bu yer adını koruyordu. Fakat söz konusu olan aynı özgürlük değildi. Bundan böyle bu meydanda kutlanacak olan, şehrin Helenler tarafından kurtarılmasıydı.

❐

Doğu krizinin başlangıcı ile Balkan savaşları arasındaki yaklaşık kırk yıllık süre içinde Selanik, nüfusunu oluşturan çeşitli cemaatlerin karşı karşıya kaldığı politik ve toplumsal parçalanmayla şehrin gelişimini uzlaştırmayı nasıl başarmıştı? Yanlış soru; çünkü olan bitene büyük ölçüde göreceli-lik açısından bakmak önemlidir. 1870'lerden itibaren Selanik toplumunda, kuşkusuz, cemaatler arası çatışmalar belirgindi. Kuşkusuz, şiddet şehirde adım adım egemen olmuştu. Kuşkusuz, nüfusun farklı öğeleri aynı gelecek vizyonunu paylaşmıyordu ve öncelikle kendi çıkarlarını savunmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Fakat şehir bağlamında ne bir iç savaş söz konusuydu ne de her tür denetimin dışında kalan bir kaynaşma. Gerçekte, Osmanlı yönetiminin polis ve ordusunun fazlasıyla mevcut olduğu, toplumsal ve politik muhalefetin sonuçta ancak ikincil ya da az çok yasadışı bir ifade bulabildiği bir şehirle karşı karşıyayız. 1908 halk gösterileri

ve büyük grevleri bunca başarılı olabilmişse, bunun nedeni muhtemelen iktidarın güçsüzlüğü değil, tersine, grevcilerin ve göstericilerin birkaç hafta boyunca yeni rejimin desteğinden yararlanmış olmalarıydı! Şunu da ekleyelim; Makedonya artbölgesindeki istikrarsızlığın ve şehirde gelişen etnik gruplar arası uzlaşmazlıkların Selanik'i etkilemediğini düşünmek yanlış olur. Tersine, şehir ortamının, kısmen de olsa, bölgede hüküm süren havaya göre biçimlendiğini gördük. Askeri kurumlar, kiliseler, okullar, hastaneler, geniş caddeler; yeni şehir ortamının tüm bu öğeleri, kendince, cemaatler arası düşmanlıkları ve gitgide rahatsız edici bir güvensizlik ortamıyla yüz yüze kalma zorunluluğunu yansıtır. Doğrusu, şehirdeki demografik büyüme bile Makedonya krizine birşeyler borçludur: Gerçekten de, köylerini terk etmek zorunda bırakılmış göçmenlerin büyük bölümünün kırsal alandaki kargaşalardan kaçtığı kadar, yeni Selanik'in yalancı cennetinin büyüleyiciliğine kapıldığını da haklı olarak düşünebiliriz.

Geriye şu soru kalıyor: Yerel ve bölgesel konjonktür daha az karışık olsaydı Selanik nasıl olurdu? Muhtemelen, Avrupa finans güçleri endüstriye ve hizmet sektörüne daha fazla yatırım yapar ve daha çok risk alırdı. Selanik burjuvazisi de uzun vadede kâr getiren, "ağır" ekonomik faaliyetlere muhtemelen daha çok ilgi gösterirdi: altyapı inşaatı, ulaştırma araçlarının iyileştirilmesi, bölgenin önemli endüstriyel potansiyelinin değerlendirilmesi... Bununla birlikte, Selanik gibi bir şehir için, izlediği güzergâhtan farklı bir güzergâh hayal etmek oldukça gereksiz bir idman olur. Her halükârda, 19. yüzyıl Osmanlı Makedonyası'nda gelişen olaylarda rastlantısal hiçbir şey yoktur. Tarihin mantığına dahildirler. Aynı şekilde, Selanik'in 20. yüzyıla giriş tarzının da rastlantıdan çok zorunluluğa bağlı olduğunu haklı olarak düşünebiliriz.

SONUÇ

Bu incelemenin sonunda –geçici bir son, çünkü birçok soruna yalnızca şöyle bir dokunabildik, oysa bunlar daha sonraki araştırmaların konusu olmayı hak ediyor– Selanik tarihini anlatan şu fotoğraf albümlerinden birini açıp Tanzimat reformcularının 1830'larda miras aldıkları şehri, Kasım 1912'de Yunan Krallığı'nın veliahtı Konstantin'in birliklerinin fethettiği şehirle bir kez daha karşılaştırmamak imkânsız.

Üç çeyrek yüzyıl içerisinde her şey kesin olarak değişti. Bir yerde modern bir liman ve lüks binalarla kuşatılmış rıhtımlar, bir başka yerde sade surlarla çevrili bir liman. Bir yerde taş binalar yığını, bir başka yerde bahçeler ve meyvelikler. Bir yerde çok düzenli cadde ve sokaklar, bir başka yerde çıkmazlar ve eğri büğrü sokaklar... Fakat süreklilikleri görmemek mümkün mü? Sağda solda aynı esnaf dükkânları, aynı karmakarışık insan seli, aynı pazarlar, aynı minareler. Değişimler hemen göze çarpsa da, eski yaşam tarzlarına ve geleneklere bağlılık da bir o kadar çarpıcıdır. Yeni ile eskinin bu birlikte yaşamasını hemen hemen her yerde görürüz: Şehir uzamını oluşturan öğelerde, aynı zamanda da şehrin payına düşen işlevlerde, şehir nüfusunun bileşiminde ve çok daha açıkça Selaniklilerin gündelik yaşamını çerçeveleyen maddi ortamda.

A. ŞEHRİN YAVAŞ YAVAŞ BÜYÜMESİ

İlk olarak şehir uzamının yeniden şekillenmesinde, Selanik'te, sonuçta oldukça mütevazı dönüşümlerle karşı karşıya olduğumuzu kabul etmemek olanaksız.

Aslında Osmanlı reformcuları özellikle şehrin ekonomik performansının düzelmesini sağlamak için yapılan tek tek rötuşlardan başka bir şeyi asla düşünmemişlerdi. 1889 tarihli ve muhtemelen belediye için hazırlanmış bir şehircilik planı bunu doğrular.[1] Ahilles Kampanaki'nin tasarladığı bu

1 Bu planın bir röprodüksiyonu için bkz. Alexandra Yerolympos, "Urbanisation et modernisation en Grèce du Nord à l'époque des Tanzimat (de 1839 à la fin du XIXe si-

planın öngördüğü müdahaleler çok akıllıcadır: Şehir merkezinde birkaç büyük ana yolun ıslahı, rıhtımların yeniden düzenlenmesi, şehrin doğusunda ve batısındaki yaklaşık 150 hektarlık tarım topraklarında iki yerleşim bölgesinin yaratılması. Bu projelerin hepsi gerçekleştirilmiş, hatta aşılmıştır. Örneğin 1890 yangını sayesinde eski şehir merkezi temizlenmiş ve yeniden imar edilmiştir; aynı şekilde, 19. yüzyılın son yıllarında rıhtımlara buharlı yük gemilerinin ve yolcu vapurlarının yanaşabileceği büyük bir liman eklenmiştir. Tüm bu değişimler şehrin görünümüne hiç tartışmasız kendi damgasını vurmuştur. Fakat bunları tutkulu bir şehri yenileme politikasının meyveleri olarak görmek fazla iyi niyetli olmaktır.

Olaylar bütün cepheleriyle ele alındığında Selanik'te de imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi cereyan etmiştir. Reformcular, pragmatik bir şekilde yeni ekonomik altyapıların yerleşmesine öncelik vermişlerdir: limanlar, rıhtımlar, demiryolları, fenerler.[2] Geri kalanı için, kararnameler çıkartmakla, tesadüfe bırakmakla, toprakları kullanılır hale getirmek için doğal afetlere bel bağlamakla ve gerekli inisiyatifi göstermeleri konusunda da yerel topluluklara (belediyeler, cemaat mercileri) bel bağlamakla yetinmişlerdir. Ana kaygıları şudur: En az masrafla iş yapmak, gerektiğinde özel çıkarlara teslim etmek –padişahın "hazine"sine ya da çoğunlukla Doğu'nun sahte cennetinde kolay kazanç aldatmacasıyla harekete geçen Avrupalı şirketlere– ve kârlı olmayan girişimlerden vazgeçmek.

Bu açıdan, şehrin yenileyen büyük operasyonların çoğunun, İzmir'de ya da başka yerlerde olduğu gibi Selanik'te de Tanzimat'ın dorukta olduğu Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde değil, 19. yüzyılın son yıllarında gerçekleşmiş olması son derece anlamlı gözükmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in ve çevresindekilerin modernleşme isteği kuşkusuz önemlidir. Fakat Muharrem kararnamesinin[3] (1881) imzalanmasının ertesinde, asıl önem taşıyanın, yabancı inisiyatiflere ve yatırımlara geniş ölçüde açılım öngören yeni politika olduğunu düşünebiliriz. Bâbıâli özel şirketleri serbest bırakarak kendini öncelikleri tanımlamakla sınırladığında, Osmanlı şehirlerinin canlanması ancak dünya konjonktüründeki dalgalanmalara ve Avrupa finansının iyi bilinen çıkarlarına bağlı olabilirdi.

ècle)", P. Dumont ve F. Georgeon (ed.), *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, Paris, l'Harmattan, 1992, s. 62.

2 Bu konuda özellikle bkz. Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914)*, Paris, Publ. De la Sorbonne, 1977.

3 1875'teki hileli iflasın ardından, Kasım 1881'de çıkan "Muharrem Kararnamesi"nin Osmanlı borçlarında bir indirim ve bir konsolidasyon öngördüğünü hatırlayalım. Bâbıâli devlet gelirlerinin bazılarını borçların ödenmesine ayırmış, bu gelirleri toplamak ve idare etmekle görevli bir "Düyun-ı Umumiye" kurulmasını kabul etmişti.

Finans ve endüstri alanındaki birkaç maceracının girişim ruhuyla canlanan bu liberal reformizmin sonucu, Abdülhamid modernleşmesinin izini taşıyan diğer Doğu Akdeniz şehirlerinde olduğu gibi Selanik'te de kolaylıkla görülebilir. 1912 yılında yeni şehir, Avrupalılığın tüm simgeleriyle donanmış, onlarca metre genişliğinde bir alana indirgenmişti: sanayi kuruluşları, spor kulüpleri, birahaneler, oteller, gösteri salonları, yardım cemiyetleri ve tümünü süsleyen bir tren garı ve bir tramvay hattı. Merkezdeki mahallelerde 1890 yangını en elverişli anda kaçınılmaz bir yol ve ada düzenlemesine yol açmıştı. Gerisini de nüfusun artışı ve ekonomik refah halletti. Gerisi, yani esas olarak şehir dışında yeni yerleşim alanlarının yaratılması; en yoksullar için batıda, orta tabaka ve varlıklı Selanikliler için doğuda.

Selanik'te, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı reformcuları tarafından uygulamaya konduğu haliyle, şehrin yenilenmesinin en çarpıcı özelliklerinden birini görebiliriz. Burada değişim esas olarak müşteriyi cezbedecek bir "vitrin" yaratılması biçiminde ifade bulmuştur. Ya bunun arkası? Tüm camekânların, bilindiği gibi, ikili işlevi vardır: sergilemek ve gizlemek. Makedonya metropolünde 1870'lerden beri sürdürülen şehirleşme operasyonları, sur içi şehrin eski mahallelerinin görece hareketsizliğini maskelemekte zorluk çekmedi. Kuşkusuz, belediye –imkânları ve yetkileri ölçüsünde– kendini dayatan inisiyatifleri üstlendi: temizlik önlemleri, içme suyu ağının kurulması, bazı kesimlere şehir gazı verilmesi... Fakat kargacık burgacık dar sokaklardan ve çıkmazlardan oluşan şehir dokusu sonuçta pek az değişti; 1890 yangınının dokunduğu bölge hariç. Yönetici mercilerin iradesinden bağımsız tek gerçek değişim: Demografik büyümenin etkisi altında bahçelerin ve meyveliklerin yavaş yavaş tükenmesi.

Osmanlı reformcularının izinden giden Selaniklilerin –vitrinin ötesindeki mahallelerin tersine– kendi vitrin-şehirlerine verdikleri önemi anlamak için elimizdeki kartpostal koleksiyonunu karıştırmak yeterli. Rıhtımlar, tren garı (yine de oldukça bayağıdır!), oteller, birahaneler, tramvay, Allatini un fabrikası, elektrik fabrikası, Saias iplik fabrikası... 19. yüzyıl sonu Selanik "pitoresk"i budur! Bu elbette şaşırtıcıdır. Fakat bir an için kendimizi bir Osmanlı taşra şehrinin yerine koyalım. Oranın yerlileri için, ne kadar sıradan olursa olsun bir elektrik fabrikasının, cumbalarla dolu eğri büğrü çıkmaz sokaklardan daha fazla sergilenmeye değer görüldüğüne kuşku yoktur.

B. BİR BÖLGESEL BAŞŞEHRİN DOĞUŞU

19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te değişim, muzaffer sanayi toplumunu ve kapitalizmi süsleyen bu şehir altyapısından çok, şehre atfedilen

yeni işlevlerdedir. 1830'ların mütevazı taşra kasabası, birkaç on yıl içerisinde atılımın halindeki bir bürokrasinin dönemin ruhuna uygun idari ve adli organların (sivil mahkemeler, devlet daireleri, mali hizmetler, her türden komisyonlar...), okul ve modern hastane kurumlarının her çeşidinin, çok sayıda askeri kuruluşun bulunduğu önemli bir bölgesel metropol haline gelmiştir. İnsanların ve imkânların büyük ölçüde seferber edilmesi, yalnızca reformları layıkıyla uygulama kaygısının sonucu değildir; Osmanlı yetkililerinin, imparatorluğun Avrupa'daki topraklarının parçalanmasına karşı son bir siper dikme çabasıdır.

1900'lerin Selanik'inde sadece bir liman ve tüccar mahalleleri görmek saçma olur. Hükümet konağının, kışlaların, okulların, sağlık hizmetlerinin, adli mercilerin de burada yeri vardır. Fakat bu yeni işlevlerden bazılarının şehir yaşamında oldukça marjinal kaldığını ve olayların eski seyrini değiştirmediğini saptamak zorundayız.

Özellikle askeri işlev açısından durum böyle gözükmektedir. 20. yüzyıl başında, Selanik hiç tartışmasız imparatorluğun müstahkem mevkilerinden biridir. 1900-1901 yılında, yetenekli Vitaliano Poselli büyük bir kışla inşa etmiştir. Şehrin çevresinde silah ve cephane depoları, tamir atölyeleri, barakalar, talim alanları giderek çoğalır. Şehirdeki asker sayısını tam bilemiyoruz, fakat 10 binden fazla olduğu kesindir. Bununla birlikte, şehrin civarındaki, hatta içindeki bu askeri varlığın görünümü gerçekten değiştirecek kadar anlamlı olmadığını saptamak da ilginçtir. Mevcut tanıklıklardan ortaya çıkan izlenim, asker sayısının çokluğuna rağmen Osmanlı ordusunun Selanik'te şehir hayatının dışında yaşayan ve birkaç kafenin önünde kırmızı ayaklı kadehlerle rakılarını yudumlayan barışçıl savaşçılar biçiminde varlığını gösteren ayrı bir dünyayı temsil ettiğidir.

Doğrusu, başka nasıl olabilirdi? Selanik nüfusunun üçte ikisinden çoğu, kendilerini birlikte yaşamak zorunda kaldıkları bu garnizonla hiçbir şekilde bağlantılı hissetmeyen gayrimüslimlerden oluşuyordu. Şehir sakinlerinin çoğu, ister Yahudi olsun ister Hıristiyan, yalnızca askerlik yapmamakla kalmıyor, dahası Osmanlı renklerine bağlılıkları ne olursa olsun bu kurum karşısındaki tiksintilerini saklamıyordu.

Aynı saptama belirli ölçüler içerisine şehirdeki birçok idari hizmet için de yapılabilir. Bâbıâli, bütün Osmanlı tebaasının idari görevlere atanmakta tamamen eşit olduğunu defalarca belirtmiş olsa da, belediye ve hükümet konağı Selanik'te, hemen hemen her yerde olduğu gibi, Müslüman öğenin alanıydı. Çoğunluk itibarıyla Yahudi ve Hıristiyan olan bir şehirde bu Müslüman bürokrasi, asimile etmesi güç, yabancı bir birlik gibiydi. Kuşkusuz Selanikliler bu kurumla sürekli ilişki halinde olmak zorundaydılar. Fakat bu ilişkide haklarının ve ödevlerinin bilincinde *yurttaşlar* olarak

değil, itaat etmeye alışmış *tebaa* olarak davrandıkları düşünülebilir. Osmanlı reformcularının her türlü yetkiye sahip idarecilerin ilerleme yolunda rehberlik ettiği modern bir şehir hayal ettikleri yerde, çok sayıda yurttaşın gözünde muhtemelen şehirlerinin yüzlerce yıldır bildiği gibi, sürüsünün tükenmemesine dikkat eden rantiye devletteki yeni bir değişiklikten başka bir şey yoktu.

Osmanlı ordusu ve bürokrasisi Selanik için entegre etmesi güç öğeler temsil ediyor olsa da, şehirdeki çeşitli "millet"lerin inisiyatifiyle ortaya çıkan kültür, hayır, eğitim ve sağlıkla ilgili yapıların durumu farklıdır. Okullar, hastaneler, kulüpler, hayır cemiyetleri, yardım birlikleri Selanik toplumundan doğuyordu; dolayısıyla bu kurumlara sahip çıkılması doğaldı. Kullanılan kaynaklarda ifadesini bulan kolektif belleğin özellikle Selanik geçmişinin bu yanlarıyla ilgilenmiş olması, şehrin yenilenme sürecinin uygulanmasında Osmanlı idaresinin oynadığı –yine de temel olan– role ilgisiz kalması anlamlıdır.

Yine de şehir nüfusunun homojen bir bütün oluşturmadığını hatırlatmak gerekir. Bu çalışma boyunca –görünür ya da görünmez– birçok bölünme çizgisinin yerel toplumu boydan boya kat ettiğini ve özellikle inançlara dayalı ayrılıkların 20. yüzyılın ilk on yıllarına kadar çok canlı kaldıklarını defalarca belirtme fırsatımız oldu. Reform çağında Selanik'in sahip olduğu, cemaatlerin yarattığı ve finanse ettiği, öncelikle kendi üyelerine yönelik olan, güne uygun çok sayıda kurum, gerçekte ayrılıkları ve bölünmeleri aşan bir varlığın özlemlerini değil, şehrin çeşitli *bileşenlerinin* özlemlerini ifade ediyordu.

Özet olarak, Tanzimat'la doğan yeni şehircilik işlevlerinin Selanik'te aynı şehir topluluğuna ait olma duygusuyla hareket eden "entegre" bir toplumun doğmasına yol açmadığı, belki de tersine eski etnik ve dini engelleri sağlamlaştırdığı söylenebilir. Okullarla, hayır kurumlarıyla, sağlık imkânlarıyla donanan her millet kendi dünyasına eskisinden daha fazla kapandı. Çok genç belediyeler bile tersine davranamadı; gördüğümüz gibi, çok kısa süre içinde Müslüman bir tekel oluşturdular. Türkler şehir nüfusunun yaklaşık % 20'sini temsil ediyor olsalar da, Selanik "belediye reisi" her zaman bir Müslümandı ya da gerektiğinde bir "dönme". Belediye meclisi üyelerinin hemen hemen hepsi de hâkim dindendi. 19. yüzyıl sonunda şehirde ancak üç gayrimüslim danışman vardı: bir Bulgar, bir Rum ve hakkını yememek için de bir Yahudi.[4] Bu koşullarda, belediyenin yerel nüfusun ilişki ve etkileşim yeri olabileceğini düşünmek güçtür.

---

4 *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 1303 (1887-88), s. 96.

C. HAREKET HALİNDE BİR TOPLUM

Tanzimat'ın getirdiği değişimler süresince Selanik geleneksel bir karakteri olan, etnik ve dini bir *patchwork*'ten ibaret çoğul şehir özelliğini korumuşsa da, ilgilendiğimiz dönemde, önemli sosyal-mesleki ve demografik dönüşümlerin damgasını vurduğu, hareket halinde bir toplum olmayı da sürdürmüştür.

Demografi konusunda evrim yalnızca sayısal değildir. Selanik nüfusunun üç çeyrek yüzyıl içinde üç kat artması elbette ihmal edilemez. Fakat belki de daha anlamlı olan, bu nüfusun bileşiminin değişmesidir. Daha göz kamaştırıcı bir şey olamaz: Slavca konuşan binlerce kişinin akını (Sırplar, Makedonlar ve özellikle Bulgarlar), Rum öğenin kayda değer güçlenişi, küçük Eflak kolonisinin büyümesi, Avrupa'dan gelme yabancıların sayısında artış. Global yüzdeler bundan kısmen etkilenmiştir. Bununla birlikte, nüfusun çeşitli öğelerinin farklı birkaç yönü Selanik kokteylini son derece patlayıcı bir karışım yapmaya yeter. Daha kalabalık olan "azınlıklar" bundan böyle harekete geçmeye hazırdır. 1830'da nispeten sakin şehir olan Makedonya metropolü, onlarca yıl sonra kültürel, ekonomik ve politik düşmanlıkların korkunç bir buluşma noktası olarak kendini gösterecektir.

Selanik'in demografik profilinin bu dönüşümüne eşlik eden sosyal-mesleki farklılaşma sürecinin sonuçları büyüktür. Sanayi proletaryasıyla, memur yığınlarıyla, ticaret burjuvazisiyle, askerleriyle, bürokratlarıyla imparatorluğun Rumeli topraklarının başşehri olan şehir, 20. yüzyıl başında geçmişte olduğundan çok daha parçalanmış bir görünüm sunar. Etnik ve dini ayrılıklar, o zamana kadar bilinmeyen toplumsal gerilimlerle karmaşıklaşır. Jön Türk devrimi yılları boyunca görülen krizler olgunun boyutlarına canlı bir tanıktır. 1908-1912 arasında askeri ayaklanmalar, kitle gösterileri, grevler, lokavtlar, boykotlar, her türden kargaşa, hızlı bir ritimle birbirini izleyerek yerel toplumun istikrarsızlığını ve dayanıksızlığını gerçek değeriyle gösterir.

Selanik'in katlanmak zorunda kaldığı toplumsal sarsıntılar, Balkanlardaki milliyetçi çatışmaların şiddetlenmesiyle çakıştığından çok güçlüdür. 19. yüzyılın son on yıllarından itibaren her kıvılcım barut fıçısını patlatabilir. Mayıs 1876'da bir Müslümanın Ortodoks bir kızı evlenmek maksadıyla kaçırması, şehrin anında karışması için yeterlidir. Yirmi yıl kadar sonra, Fransa'da Dreyfus olayı dolayısıyla insanların birbirlerini yemesi, Selanik'te Rumlarla Yahudilerin de birbirlerini yemesi için yeterlidir. Sürtüşme nedenleri eksik olmaz. Girit üzerindeki Yunan talepleri, Makedonya'daki özerklik istekleri, Bulgaristan'ın yayılma projeleri, Arnavutluk milliyetçiliğinin doğuşu, Bosna-Hersek'e Avusturya-Macaristan'ın el koy-

ma özlemleri: Selanik nüfusunun çeşitli bileşenlerinin sürekli tetikte olması için birçok nedenden birkaçı.

Bununla birlikte inanç bölünmelerinin, milliyetçi uzlaşmazlıkların ve sosyo-ekonomik farklılıkların, şehir uzamının çok kesin bir parçalanmasına yol açmadığını görmek çarpıcıdır. Kuşkusuz, Yahudilerin, Türklerin, Rumların ve Bulgarların, 1900'lerin Selanik'inde kendi mahalleleri hâlâ vardı. Fakat nüfusun her bir bileşeni kendi oturduğu kesimde çoğunlukta olsa da, bu onların kapalı ve geçirimsiz evrenler kurdukları anlamına gelmez. Tersine, en azından mesleki faaliyetlerin coğrafyası söz konusu olduğunda, kural olanın ayrım çizgilerinin ihlal edilebilirliği olduğunu bu çalışmada gösterdik. Bu saptama 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik toplumuna damgasını vuran sosyoekonomik kutuplaşmalar için de geçerlidir. 1900'e doğru, şehrin batısındaki Bara bataklıklarının sınırında yoksulların Selanik'inin olduğu tartışmasız bir gerçektir. Zenginlerin Selanik'i de vardır; doğu surlarının ötesinde, Kırlar Caddesi boyunca kıvrıla kıvrıla uzanır. Fakat batıdaki kenar mahalleler yoksullara ayrılmışken, doğudakiler heterojen bir profil sunar. Yerli büyük burjuvalar, bürolarda çalışan memurlarla, öğretmenlerle, tramvay sürücüleriyle, işçilerle, hatta topraklarına bağlı çiftçilerle komşudur. Kısacası bunun anlamı Makedonya metropolünde toprak esasına dayalı bölünmelerden çok, zihniyet bölünmeleriyle karşı karşıya olduğumuzdur. Kendine has bir durum değildir bu. İlgilendiğimiz dönemde muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'nun batısındaki büyük şehirlerin çoğunda durum aynıdır.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu zihniyet ayrılıkları reformlar çağı Selanik'inde iletişim ve sosyallik yapılarında önemli bir ağın gelişimini engellememiştir: kafeler, birahaneler, kulüpler, gösteri salonları, ayrıca tramvaylar, rıhtım boyu gezintileri, halka açık bahçeler. Bu mekânların bazıları –özellikle kültür ve spor kulüpleri– belirli bir kitleye ayrılmıştır; fakat çoğu temas, iç içe geçme ve alışveriş yeridir. Dolayısıyla bunların da kendi tarzlarında engellerin yıkılmasına katkıda bulunduklarını haklı olarak düşünebiliriz.

D. EV ORTAMININ MUĞLAKLIĞI

Reformlar çağının muğlaklıklarını en iyi ifade eden, son tahlilde, Selaniklilerin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri çevredir. Şehir dokusunun eski sokaklarla düzenli ana yolları birbirine sokmuş olması gibi, yerel toplumun çeşitli bileşenlerinin savaş ile barış arasında, içe kapanma ile açılma arasında tereddüt etmesi gibi, şehrin eski düzeni sürdürürken modernleşmesi gibi, Selanik sakinleri de –en azından tereke defterlerinde izlerini yakaladıklarımız– hem eskiyle hem de yeniyle flört etmektedir.

Bu açıdan öncelikle nesnelerin tanıklığı var. Elbette, 19. yüzyıl sonu terekelerinde Avrupai tarzdaki nesneler –giysiler, mobilyalar, mutfak malzemeleri, süs aksesuarları– Tanzimat başı terekelerinde sayılanlardan çok daha fazladır. Elbette bunlar varlıkları geçmiş yaşam tarzının sürdüğüne işaret eden bir dizi eşyayla birliktedir: taşınır döşekler, yastıklar, divanlar, tabureler, mangallar... Çoğu kez bu nesnelere sahip olanların gerçekte ikili bir yaşam sürdürdükleri duygusunu ediniriz: geleneğe sadık bir aile yaşamı, Batı'nın maddi uygarlık referanslarıyla dolu bir kamusal yaşam.

Servetlerin yapısına baktığımızda da aynı şeyi saptarız. Kuşkusuz, 1900'lerin Selaniklileri genel olarak 1830-1840'ların Selaniklilerinden daha zengindir. Ekmek kazanma biçimleri de daha farklılaşmıştır. Özellikle tereke defterlerini karıştırdığımız Müslümanların çoğu biriktirdikleri üç kuruşu yerel bürokrasinin genişlemesiyle ortaya çıkan yeni faaliyetlere borçludur. Fakat geleneksel gelir kaynaklarının direnişini nasıl göz ardı edebiliriz: Zanaatlar, küçük ticaret, tarım. 19. yüzyıl sonunda, Selanik Müslüman cemaatinde *de cujus* tipi [miras bırakan, geleneksel] Tanzimat'ın ilk zamanlarındaki tipe hâlâ fazlasıyla benzemektedir. Onun gibi geçimini esas olarak zanaat ya da ticaretten sağlar. Onun gibi şehrin dışında birkaç kadem bağa ya da bostana sahiptir. Onun gibi genellikle pek mütevazı, küçük bir evde yaşamaktadır.

Doğrusu başka birçok özellik bakımından da birbirlerine yakındırlar: aynı aile ortamı, aynı demografik davranış, şehir uzamı içinde aynı yerleşme, hatta belki de aynı zihinsel evren. Elimizdeki birkaç kütüphane envanteri bu açıdan anlamlıdır. Bu kütüphanelerdeki modern eserler pek azdır. Kuran'lar, dua kitapları, vakayinameler baskındır.

Donmuş bir toplum mu? Ya da en azından yavaş hareket eden bir toplum mu? İncelediğimiz tereke defterlerinden çıkan görüntü bu olsa da, elimizdeki diğer kaynaklar sayesinde biliyoruz ki 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Selanik gerçeği çok başkaydı. Müslüman cemaatin değişim karşısında nüfusun diğer bileşenlerinden daha az duyarlı olduğu sonucunu mu çıkarmalıyız? Böyle bir soruya cevap vermek için Osmanlı terekelerini Rum ya da Yahudilerle ilgili aynı türde belgelerle karşılaştırmamız gerekir. Bunu yapamadığımızdan, sorunu bir kenara itmek zorunda kalıyoruz. Yine de Selanik'teki Müslüman öğenin Osmanlı iktidarının gerçekleştirdiği reformlardan Selanik nüfusunun geri kalanı kadar –hatta belki daha fazla– yararlandığını saptamak yerinde olur: okullar, sağlık altyapısı, şehir ortamının modernleşmesi, yeni meslek alanları... Bu değişimlerin onlara dokunmadığını düşünmek için neden yoktur.

Aslında tereke defterlerimiz mevcut sürecin karmaşıklığını yansıtır. Hem eski yaşam tarzlarına bağlılığı hem de modernlik karşısındaki hay-

ranlığı dile getirirler: Kapitalizmin keşfi ve geleneksel üretim biçimlerine bağlılık; yeni şehir işlevlerinin doğuşu ve atadan kalma alışkanlıkların direnişi. Sonuç olarak, insanların ve şehirlerin bir günde değişmediklerini dile getirirler.

SONDEYİŞ 1: BİR OSMANLI ŞEHRİNİN AĞIR AĞIR YOK OLUŞU

Kasım 1912'de Selanik'in Helen kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi, elbette şehir tarihinde önemli bir kopukluğu temsil eder. Bir günden diğerine efendiler değişmiş, haç hilalin yerini almış, Makedonya metropolü zenginliğinin ana kaynağı olan artbölgesini kaybetmiş, tüccar geniş Osmanlı pazarının kapılarının aniden kapandığını görmüştür. Yine de olayların başka yanının ağır basması ve tarihin akışının değişmesi için birkaç Yunan birliğinin şehre girmesi yetmişse de, Selanik'in, çok-milletli ve çokdinli bir imparatorluğa bağlı çoğul bir şehir olarak geçmişine sırtını kesinkes dönmesi için otuz yıl gerekecektir.

Yine de yeni yetkililer işe koyulmakta gecikmediler, yerleşimin ve artbölgesinin hızla Helenleştirilmesi için önlemleri artırdılar. Özellikle şehre göçmenlerin yerleşmesini teşvik için ellerinden geleni yaptılar. Mart 1916'da, ilhaktan üç yıl kadar sonra, Yunan öğe toplam nüfusun % 40'ın-

dan fazlasını temsil ediyordu; oysa ki 1913'te yalnızca % 25'ti.[5] Buna paralel olarak, 1913 kışı ve ilkbaharı boyunca Prens Konstantin'in kuvvetleri ile Selanik'te ve civar köylerde bulunan Bulgar birliklerin karşı karşıya gelmesine yol açan şiddetli çatışmaların ardından, hâlâ "Bulgar Eksarhlığı yandaşı" diye adlandırılanlar çekip gittiler. Müslüman öğe de şehri terk etmeye "teşvik edildi". 1916'da, nüfus istatistikleri Selanik'te Türk sayısının % 11 azaldığını gösterecekti. 1919-1922 Osmanlı-Yunan savaşının ardından, Yunan Krallığı ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasında Lozan Anlaşması'nın (1923) öngördüğü zorunlu nüfus mübadelesiyle birlikte durum daha da netleşecektir: On yıl kadar önce Jön Türk devriminin beşiği olmuş bir Selanik'e veda etmek zorunda kalan Müslümanların yerini Trakya'dan, Anadolu'dan, Karadeniz kıyılarından ve Kafkaslardan gelen binlerce Yunan mülteci alacaktır.

Fakat bu Helenleştirme saldırısı hemen önemli bir engelle karşılaşacaktır: Yaklaşık beş yüzyıldır Sefaradların belli başlı odaklarından birini oluşturan bir şehirde Yahudilerin kütlesel varlığı.

---

5 Spiros D. Lukatos, "Politiografika Thessalonikis, Nomu ke polis, sta mesa tis dekaetias tu 1910" (1910'larda Selanik Şehir ve Bölgesinde İstatistiki Öğeler), *I Thessaloniki meta to 1912* (1912 Sonrası Selanik), Selanik, Kentro Historias Thessalonikis, 1986, s. 101-128.

Şehirlerinin Yunanlarca ilhakından memnun olmamış gözüken ve bunu *urbi et orbi* [dört bir yanda] ilan etmekten çekinmeyen Selanik Yahudileri karşısında Atina hükümeti öncelikle uzlaşma politikası izledi: Kral Georgios ile hahambaşının herkesin önünde kucaklaşması, Yunan ve Yahudi halkları arasındaki geleneksel kardeşlik üzerine bir yığın laf ve özellikle, daha somut olarak, padişahın Yahudi cemaatine verdiği yüzyıllık ayrıcalıkların kabulü, ilaveten de askerlik hizmetinden muaf tutulma. Bununla birlikte bir süre sonra sopa gösterilmeye de başlanacaktır. İkinci sınıf yurttaş olarak kabul edilen Yahudilerin, ancak ayrı seçim bölgelerinde oy kullanmak koşuluyla seçimlere katılmaları kabul edilir. Aynı zamanda, şehrin periferisindeki şehirleşme çalışmaları bahanesiyle, cemaatin gerçek belleği olan mezarlıklarının imhası projesiyle karşı karşıya kalırlar. 1920'lerin sonundan itibaren Yahudi düşmanlığının yükselişine tanık olurlar ve beraberinde gelen şiddete maruz kalırlar.[6]

Böyle bir ortamda, Filistin'deki Yahudi *home national* için kolonlar oluşturmaya çalışan Siyonistler uzun süre puan elde edemediler. Buna paralel olarak Selanik cemaatinden Avrupa'ya ve Amerika'ya gidenler çoğaldı. Kısacası, 1912 ile 1940 arasında yaklaşık 25 bin Yahudi şehri terk etti. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı başladığında 250 bin kişilik bir yerleşim olan Kuzey Yunanistan metropolünde 50 binden fazla Yahudi vardı. Yahudilerin çoğunlukta olduğu dönem kesin olarak kapanmıştı. Fakat Sefarad cemaati, gelenekleri ve özgüllükleriyle birlikte Yunan devletinin gönüllü olarak vazgeçeceği miraslardan birini oluşturuyordu.

Savaş sırasında, Alman işgali döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yunanistan'a miras kalan çoğul Selanik gerçekten yok olacaktır. Ağustos 1943'te son bir konvoy Auschwitz'e, Birkeneau ve Belsen'e doğru hareket eder. Bu kamplara üst üste yığılanlar, Nazi kamplarında öleçek olan 46 bin Selanik Yahudisiyle buluşacaktır. Birkaç bin kişiye inmiş olan cemaat bir tür tarih fosilinden başka bir şey değildir. Cemaatin yok oluşu öyle bir trajedi yaratır ki, savaşın ertesinde Yunanistan kendi ölülerine ağlarken, yok olmalarını engelleyemediği, pek sevmediği yurttaşlarının da yasını tutmayı ihmal etmeyecektir.

Bundan böyle Selanik tamamen Yunandır. Yalnızca nüfusu itibarıyla Yunan olmakla kalmaz, şehrin görünümü itibariyle de Yunandır. Yıllar içerisinde Osmanlı şehri adım adım silinmiş, harabe halindeki birkaç anıttan ibaret kalmıştır. Önce camiler yok olur, oysa ki Bizans kiliseleri canla

---

6 Bu konuda bkz. örneğin: George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936,* Berkeley, University of California Press, 1983, s. 253-262.

başla restore edilir. Sokak adları, dükkân tabelaları değiştirilir. 1917 yılında yangın bir kez daha şehircilerin imdadına koşar. Korkunç bir yangın suriçi şehrin önemli bir bölümünü küle çevirirken –70 bin kişi evsiz kalırken, 9500 bina tahrip olur– yeni yetkililer yeniden inşayı keyiflerince gerçekleştirirler, çok ustalıklı ve haksız bir istimlak yasası aracılığıyla Yahudi mülk sahiplerinden bir bölümünü şehir merkezinden uzaklaştırırlar.[7] Nihayet, geçmiş kuşakların son izi olan Yahudi ve Müslüman mezarlıkları da şehirleşme tarafından yutularak hiçliğe gömülür.

Selanik'in Helenleştirilmesinin elbette ekonomik bir yanı da vardır. Şehrin Yunan Krallığı'na bağlanması sırasında Yahudi cemaati felaket çığlıkları atmıştır, kendi artbölgesinden ve devasa Osmanlı İmparatorluğu'yla bağlarından yoksun kalınca, "artık atmayan bir yürek [...], gövdeden kopmuş bir baş" olacağını ileri sürmüştür.[8] Çözüm nedir? Ya Selanik'i Türkiye'ye geri vermek ya da bir serbest şehir yapmak, geniş bir serbest ticaret bölgesinin ortasına yerleşmiş ve tüm komşularıyla uyum içinde yaşayan bir tür küçük Yahudi cumhuriyeti yapmak. Büyük felaketler neticesinde yeşeren ham hayallerden biri. Gerçekte, açık bir limanı olan Makedonya metropolü güney Yunanistan'la kısa süre içerisinde sıkı bağlar geliştirecek ve Atina ve Pire'yle rekabet ederek ülkenin belli başlı ekonomik solunum yollarından biri olacaktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Selanik'in yaşadığı Helenleşmede tuhaf bir şey yoktur. Aynı döneme doğru, Ege Denizi'nin diğer tarafında Ankara hükümeti de Türkleştiriyordu. Kullanılan yöntemler aynıydı: nüfusların yer değiştirmesi, aşağılayıcı önlemler, geleneksel ayrıcalıkların yavaş yavaş yok edilmesi, hâkim ulusun koyduğu kurallara azınlıkların boyun eğmesini sağlayıcı yasalar, mimari mirasın yok edilmesi ya da en azından askıda bırakılması. Ağustos 1917'de Selanik'in merkezini yakan yangının benzeri, Eylül 1922'de İzmir'de çıkacaktır. Lozan Barış Konferansı'nın çizdiği sınırların her iki tarafında da, Tanzimat reformcularının hayal etmiş olduğu etnik ve dini bakımdan kardeşçe birlikte yaşanan şehirler, son çare olarak ulusal homojenlik şeklindeki gerçekçi çözümü benimsemek zorunda kaldılar. Zorunlu nüfus mübadelesinden muaf tutulan dünyaşehri İstanbul bile ayrılıkların ve sürgünün parçalayıcılığından kaçamadı.

---

7 1917 yangınının sonuçlarının ayrıntılı incelenmesi için bkz. Aleksandra Yerolimpos, *I anoikodomisi tis Thessalonikis meta tin pirkayia tu 1917* (1917 Yangınından Sonra Selanik'in Yeniden İnşası), Selanik, Selanik Belediyesi, 1985, 246 s.; bkz. özellikle aynı yazarın çok öğretici makaleleri, "La part du feu", G. Veinstein (ed.), *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans*, Paris, Autrement, 1992, s. 261-268.

8 *Archives de l'AIU*, Yunanistan I C, Jos. Nehama'nın mektubu, 10 Aralık 1912.

Fakat zaman değişti. Eskiden –daha bir süre önce– "yabancı" öğelerin önemsizleştirilmesi ya da asimilasyonu dönemiydi. Bugün, İzmir'de ya da İstanbul'da olduğu gibi Selanik'te de hoşgörü ve karşılıklı saygı koşullarında her ulustan ve dinden insanların yan yana yaşadıkları bu altın çağ nostaljisini yaşatmak, politik ve entelektüel seçkinlere yakışır bir şeydir. Ucuza, güzel duygular. Bununla birlikte, bazı incelikli insanların sararmış kartpostallara ve eski taşlara gösterdikleri aşırı ilgi konusunda ne düşünürsek düşünelim, şehirlerin belleklerini asla tamamen yitirmedikleri doğrudur. Buna ikna olmak için Selanik'teki tavernalardan birine girmek yeter; önemsiz bir para karşılığında ısmarlanan bir yemekle birlikte, eskiden moda olan şu güzel Türk şarkılarından birini dinleyebiliriz. Ya da İstanbul sokaklarında, sahipleri muhtemelen unutmak istemeyen insanlar kategorisine dahil olan bazı dükkânların amplifikatörlerinden dalga dalga yayılan Rum ezgileri kulaklarınızda, dolanabilirsiniz. Şark, ister Avrupa'daki olsun ister Asya'daki, halkların ve kültürlerin birlikte hareket etmesine kesinlikle elverişli bir toprak olmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

I. ARŞİVLER

A. OSMANLI KAYNAKLARI

1. Selanik Mahkeme-i Şer'iye Sicilleri (Makedonya Tarih Arşivleri, Selanik)
Cilt no: 219 (1828), 227 (1832-61), 234 (1837-38), 249 (1847-48), (1848-49), 267 (1857-58), 281 (1867-69), 283 (1867), 305 (1878-79), 316 (1890-91), 322 (1898-1900), 323 (1900-1901), 324 (1904), 325 (1905), 326 (1911), 337 (1835).
2. Vakıf Defterleri (Makedonya Tarih Arşivleri)
Cilt no: 9 [240] (1838-64), 16 [244] (1838-64), 29 [213] (s.d.), 32 (1838), 47 [218] (1839-56), 51 [214] (1838-62), [243] (1837-65)

B. YUNAN KAYNAKLARI

Selanik Rum Ortodoks Cemaati Genel Kadastrosu (1894-1905) (Makedonya Tarih Arşivleri).

C. FRANSIZ KAYNAKLARI

1. Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères français (AMAEF), Paris (Quai d'Orsay).
1.1. Seri: "Correspondance Consulaire et Commerciale" (CCC); alt-seri: Salonique. Cilt: 23 (1842-49); 24 (1850-60); 25 (1864-68); 26 (1869-71); 27 (1872-76); 28 (1882-85); 29 (1886-91); 30 (1891-96).
1.2. Seri: "Correspondance Politique et Commerciale / Yeni Seri" (CPNNS); alt-seri: Turquie.
Karton no: 455 (1907-18), 459 (1899-1907), 460 (1908-14), 479 (1900-14), 491 (1897-1911), 492 (1897-1914).
1.3. Seri: "Affaires Diverses Politiques" (ADP); alt-seri: Turquie.
Karton no: 6 (1836-47), 37 (1896).
1.4. Seri: "Affaires Diverses Commerciales" (ADC); alt-seri: Turquie.
Karton no: 459 (1892-1901).
2. Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères français (AMAEF), Nantes.
2.1. Fransız Konsolosluğu, Selanik.

Karton no: 6 Alf (1685-1941), 37 Dl (1884-1942), 42 E10 (1872-1937), 43 E11 (1885-1941), 44 E16 (1901-40), 48 E21 (1885-1919), 51 E21 (1845-91), 52 E36 (1906-50), 53 G3 (1891-1957), 57 H8-10 (1905-40), 65 Jl (1897-1926), 77 M4 (1848-1962), 78 M4 (1868-1953), 79 M4 (1869-1996), 83 N2 (1876-1911), 84 N? (1910-30), 89 N4 (1867-1953). 91 N5-8 (1830-1921), 118 (1868-85), 124 (1891-93)

2.2. İstanbul. İç Yazışmalar: Selanik

Karton no: 1836-39; 1846-52; 1861-67; 1869-86; 1875-78; 1879-83; 1884-85; 1884-86; 1886-99; 1887-95; 1889-91; 1889-92; 1896-99; 1898; 1899-1902; 1902.

3. Archives de l'Alliance Israélite Universelle (Paris).

3.1. Comités et Communautés. Série Grèce: III B 17-20 (1868-82); IV B 21-22 (1874-90); V B 23-24 (1891-1908); VI B 25-26 (1901-1913).

3.2. Situation générale int'rieure des Juifs. Série Grèce: IC 34 (1865-72); IC 35; IC 37 (1888); IC 38 (1891-92); IC 39 (1895): IC 40 (1897-99) IC 41 (1900): IC 42 (1902); IC 43 (1903); IC 46 (1908); IC 47 (1908).

II. BASILI KAYNAKLAR

A. BASIN

Hermis 1875-81, haftada iki; *Faros tis Makedonias* 1881-91, haftada iki; *Journal de Salonique,* 1895-1910, haftada iki; *Rumeli*, 1871-1872, haftalık; *Zaman*, 1876-1879, haftalık.

B. SALNAMELER

Selanik Salnamesi 1288 (1872-73), 150 s.
Salname-i Selanik 1303 (1887-88), 504 s.
Selanik Vilayeti Salnamesi 1307 (1891-92), 304 s.
Selanik Vilayeti Salnamesi 1318 (1902-03), 608 s.
Selanik Vilayeti Salnamesi 1320 (1904-05), 287 s.
Selanik Salnamesi 1321 (1905-06), s. 288-736.
Salname-i Vilayet-i Selanik 1324 (1908-09), 684 s. + 3 harita.

C. NİZAMNAMELER

Katastatikon tis Neas Leshis Thessalonikis, Selanik: Vikopulu, 1915, 15 s.
Statuts du Cercle de Salonique, t.y., 23 s.
Kanonismos tis en Thessaloniki Adhelfotitos Omonoias, Leipzig, 1902, 120 s.
Kanonismos tis en Thessaloniki Filoptohu Adhelfotitos, Selanik: Makedonia, N. Vaglamali Şt., 1874, 8 s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Somateiu O Evanyelismos, Atina: Palamides, 1888, 16 s.

"Statuts de la Société' français de bienfaisance de Salonique fondée le 1er Janvier 1885", *AMAEF-Nantes,* Consulat de France à Salonique, Carton no 67.
Kanonismos tis Ellinikis Orthodhoksu Koinotitos Thessalonikis, Leipzig, 1904, 34. s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Hariseiu Girokomeiu, 1900, 8 s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Didhaskaleiu Atina: Vlastu, 1877, 52 s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Filekpedhevtiku Silloğu, Atina: Proodos, 1888, 16 s.
Kanonismos tu Theageneiu Nosokomeiu tis Ellinikis Orthodhoksu Koinotitos Thessalonikis, Leipzig, 1899, 32 s.
Esoterikos Kanonismos tu İatriku Sindhesmu Thessalonikis, Selanik: Nea Alithia, 1915, 10 s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Farmakevtikon Sindhesmu, Selanik: Pandeli & Zenofondidi, 1914, 13 s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Sindhesmu ton Emporo-ipallilon, 1905, 13 s.
Kanonismos tu Silloğu Rapton, Leipzig, 1905, 11 s.
Kanonismos tu Sindhesmu ton en Makedhonia Othomanon Ellinon Didhaskalon, Selanik, 1912, 14 s.
Katastatikon tu en Thessaloniki Somateiu Artopoion, Selanik: Triandafillu, 1919, 12 s.
Kanonismos tu en Thessaloniki Omilu Filomuson, Leipzig, 1902, 28 s.

D. ANNALES DE LA CONGREGATION DE LA MISSION. MAISON DES LAZARISTES (PARIS).

Annales de la Congrégation de la Mission ya da *Récueil de lettres édifiantes écrites par les prêtres de cette congrégation et par les filles de charité employés dans les missions étrangères*, Paris, ed. Adrien Le Clerc & Cie aux Imprimeurs de N.S.P. Le Pape et l'Archevêque. Cilt no: 21 (1856), 33 (1868), 39 (1874), 41 (1876), 49 (1884), 50 (1885), 59 (1894), 64 (1899).

KAYNAKÇA

A. SÖZLÜKLER VE ANSİKLOPEDİLER

Aksan, Akîl, *Türkçe-Fransızca Hukuk Terimleri ve Yardımcı Deyimler*, İstanbul: İnanç yay., 1964, 210 s.

Alderson, A.D. ve İz, Fahir, *The Oxford Turkish-English Dictionary,* 3. ed., Oxford: Clarendon Press, 1984, 526 s.

Alkim, U. Bahadır ve diğ., *New Redhouse. Turkish-English Dictionary,* 9. ed., İstanbul: Redhouse Yay., 1987. 1292 s.

Bianchi, T. X. ve Kieffer, J. D., *Dictionnaire turc-français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs et autres voyageurs dans le Levant, Paris: Dondey-Dupré, 1850, 2 cilt.*

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, 3 cilt, İstanbul, 1915-1924.

Encyclopédie de l'Islam, 2. ed. française, Leiden: Brill, yayımlanmakta.

Fraschery, Ch. Sami Bey, Dictionnaire turc-français, Constantinople: Mihran, 1885.

Fraschery, Sami Bey, *Kamus ul-Al'am. Dictionnaire universel d'histoire et de géographie,* 6 cilt, İstanbul: Mihran, 1889-1898.

Hloros, I., *Leksikon turko-ellinikon*, Konstantinupoli: Patrikhane Matbaası, 1899, 2 cilt.

İslam Ansiklopedisi, 14 cilt, İstanbul: MEB, 1940-1986.

Kadri, Hüseyin Kâzım, *Türk Lügatı,* İstanbul: Devlet Matbaası, 1927, 4 cilt.

Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük,* 3. ed., İstanbul: İnkılap Kitabevi. 1959, 780 s.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 3. ed., 1983, 4 cilt.

Redhouse, Sir James W., *Turkish and English Lexicon,* Constantinople: American Mission, 1890, 2224 s. (yeni bas. 1978).

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yay., t.y., 6 cilt.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergâh Yay., 1977-1990, 7 cilt.

Zenker, Julius Theodor, *Türkisch Arabisch Persisches Handwörterbuch,* Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1967, 980 s.

B. GENEL

Ancel, Jacques, *Peuples et nations des Balkans,* Paris: Editions du CTHS (yeni bas.), 1992, 220 s.

Bowen, Harold ve Gibb, H.A.R., *Islamic Society and the West,* Londra: Oxford University Press, 1957, 2 cilt.

Braude, Benjamin ve Lewis, Bernard (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* New York-Londra: Holmes ve Meier, 1982, 2 cilt.
Castellan, Georges, *Histoire des Balkans XVe-XXe siècle,* Paris: Fayard, 1991, 532 s.
D'Ohsson. J. M., *Tableau général de l'Empire ottoman,* Paris, 1788-1824, 6 cilt.
Duman, Hasan, *Ottoman Yearbooks (salname and nevsal). A Bibliography and a Union Catalogue with Reference to Istanbul Libraries,* İstanbul: Research Center for Islamic History, Art and Culture, 1982, 134 s.
Frazee, Charles, *Catholic and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923,* Cambridge University Press, 1983, vii + 388 s.
Gardet, L., *La musulmane. Vie sociale et politique,* Paris: J. Vrin, 1976, 437 s.
Georgiades, D., *La Turquie actuelle, les peuples affranchis du joug ottoman et les intérêts français en Orient,* Paris: Calmann-Lévy, 1892, xvii+377 s.
Grunebaum, G.E. von, *Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition,* Londra: Routledge & Kegan, 1955.
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* Ankara: TTK, 1954-1962, c. V -VIII.
Karpat Kemal H. (ed.), *The Ottoman State and its Place in the World History,* Leiden: E. J. Brill, 1974, 129 s.
——— "The Transformation of the Ottoman State. 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies,* 3 (1972), s. 243-281.
Lamouche, Léon, *L'organisation militaire de l'Empire ottoman,* Paris: L. Baudoin, 1895, 191 s.
Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey,* 2. ed., Oxford: Oxford University Press, 1968, 524 s. + haritalar.
Mantran, Robert (ed.), *Histoire de l'Empire ottoman,* Paris: Fayard, 1989, 810 s.
Shaw, Stanford ve Kural Shaw, Ezel, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* Cambridge University Press, 1977, 2 cilt.
Svoronos, Nikolas, *Episkopisi tis Ellinikis İstorias,* Atina: Themelio, t.y., 338 s.
White, Wilbur, *The Process of Change in the Ottoman Empire,* Chicago: University of Chicago, 1980, 314 s.

C. NÜFUS

Duben, Alan ve Behar, Cem, *Istanbul Households, Marriage, Family and Fertility, 1880-1940,* Cambridge: Cambridge University Press. 1991, 276 s.
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831,* Ankara: Başvekalet İstatistik, 1943, 216 s.
Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics,* Wisconsin: Madison, 1985, 242 s.
——— "Ottoman Population Records and the Census of 1882-1893", *International Journal of Middle East Studies,* 9 (1978), s. 237-274.
McCarthy, Justin, *The Arab World, Turkey and the Balkans, 1878-1914: a Handbook of Historical Statistics,* Boston: Mass. G. K. Hall, 1982., xxx+309 s.
Michov, N. M., *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe siècle,* Sofia, 1915, 5 cilt.
Panzac, Daniel, *La peste dans l'Empire ottoman 1700-1850,* Leuven: Peeters, 1985, 659 s.

——— *La population de l'Empire ottoman, Cinquante ans (1941-1990) de publications et de recherches,* Travaux et documents de l'IREMAM, no. 15, Aix-en-Provence, 1993, 97 s.
Pinson, Marc, "Ottoman Colonization and the Circasians in Rumili after the Crimean war", *Etudes Balkaniques*, no. 3/1972, s. 71-85.
Şimşir, Bilâl, *Rumeli'den Türk Göçleri/Emigrations turques des Balkans/Turkish Emigrations from the Balkans,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1970, 2 cilt.
Todorova, Maria N., *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria,* Washington: American University Press, 1993, 251 s.
Ünver, Süheyl, "Les épidémies de choléra dans les terres balkaniques aux XVIIIe et XIXe siècles", *Etudes balkaniques,* 4 (1973), s. 89-97.

D. EKONOMİ VE TOPLUM

Agulhon, Maurice, *Le cercle dans la France bourgeoise 1810-1848. Etude d'une mutation de sociabilité,* Paris: Armand Colin, 1977, 105 s.
Baer, Gabriel, "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", Journal of the Economic and Social History of the orient, XIII2 (1970), s. 145-165.
——— "The administrative, economic and social functions of turkish guilds", *International Journal of Middle East Studies,* I/1 (1970), s. 28-50.
——— *Fellah and Townsman in the Middle East,* Londra: Frank Cass, 1982, 338 s.
——— "Women and Waqf: an Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546", G. Warburg ve G. Gilbar (ed.), *Studies in Islamic Society,* Haifa: Haifa University Press, 1984, s. 9-27.
Benbassa, Esther ve Rodrigue, Aron, "L'artisanat juif en Turquie à la fin du XIXe siècle: l'AIU et ses ceuvres d'apprentissage", *Turcica*, XVII (1985), s. 113-126.
Harissis, A., *Epangelmata pu hanonte,* Atina: Byron, 1985, sayfa no. yok.
Dumont, Paul ve Georgeon, François, "Un bourgeois d'Istanbul au début du XXe siècle", *Turcica,* XVII (1985), s. 127-181.
Establet, Colette ve Pascual, Jean-Paul, *Familles et fortunes à Damas. 450 foyers damascains en 1700,* Damas: Institut français de Damas, 1994, 226 s.
Faroqhi, Suraiya, *Men of Modest Substance. House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri,* Cambridge: Cambridge University Press, 1987, xxi+268 s.
——— *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650,* Cambridge: Cambridge University Press, 1984, xiv+245 s.
Filaretos, Georgios, *Sineryatikoi Sineterismoi Ampelakion, İdhras, Spetson, Psaron,* Atina, 1927, 56 s.
Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte 1789-1922,* Princeton University Press, 1980, 455 s.
Gerber, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies,* 12 (1980), s. 231-244.

Göçek, Fatma Müge, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change,* New York: Oxford University Press, 1996, vi+220 s.
Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans,* Oxford: Clarendon Press, 1929, 2 cilt.
Issawi, Charles (ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914,* Chicago: University of Chicago Press, 1966, 543 s.
——— (ed.), *The Economic History of Turkey 1800-1914,* Chicago: University of Chicago Press, 1980, xvi+390 s.
Kallinderis, M., *E Sintehnie tis Kosanis epi turkokratias,* Selanik, 1958, 98 s.
Kasaba, Reşat, *The Ottoman Empire and the World Economy, The Nineteenth Century,* State University of New York, 1988, 191 s.
Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Ankara: Başnur Matbaası, 1967, 255 s.
Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* İstanbul: Ötüken, 1980, 277 s.
Kolitsis, Georgios Anast., *Ta ksilina erğaleia ke skevi sti Ditiki Makedhonia,* Selanik, 1985, 128 s.
Konortas, Paraskevas, "La presse d'expression turque des musulmans de Grèce pendant la période post-ottomane", *Turcica,* XVII (1985), s. 245-278.
Kurz, Otto, *European Clocks and Watches in the Near East,* Londra: The Warburg Institute University of London ve Leiden: E. J. Brill, 1975 109 s.
Lane, Edward William, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Written in Egypt During the Years 1833-1835),* Londra: Darf Publishers, 1896 (yeni bas. 1986), 595 s.
Lukopulos, Dimitris, *Pos ifenun ke dinonte oi Aitoloi*, Atina: Dodoni, 1985, 155 s.
Mirmiroglu, Vladimiros, *Oi dhervisse*, Atina, 1940, 441 s.
Owen, Roger, *The Middle East in the World Economy 1800-1914,* Londra ve New York: Methuen, 1981, 378 s.
Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, 1820-1913,* Ankara: Yurt yay., 1984, 221 s.
Papageorgiu, Georgios, *Oi sintehnies (esnafia) sta Yianena kata to 19o ke tis arhes tu 20u eona (1812-1912),* Yanya: Yanya Üniversitesi, 1982, 454 s.
Papathanassi-Musiupulu, K., *Sintehnies ke epangelmata sti Thraki 1685-1920,* Atina: Pitsilos, 1985, 247 s.
Pech, E., *Manuel des Sociétés anonymes fonctionnant en Turquie,* Paris: Chaix, 1902, 239 s.
Petropulos, Helias, *O turkikos kafes en Elladhi,* Atina: Grammata, 1979, 87 s.
Polat Haydaroğlu, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara: Ocak Yay., 1993, 223 s.
Quataert, Donald, "Limited Revolution: the Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of Istanbul 1890-1908", *Business History Review*, 51 (1977), s. 139-160.
——— *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration,* New York: N. Y. University Press, 1983, xxii+205 s.
——— *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800-1914,* İstanbul-Strasbourg: Isis, 1992, 59 s.

Raymond, André, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle,* Şam: Institut français de Damas, 1973, 920 s.
——— "Une liste des corporations de métiers au Caire en 1801", *Arabica (Revue d'Etudes arabes),* c. IV, Mayıs 1957, s. 151-163.
Rodrigue, Aron, *De l'instruction à l'émancipation. Les enseignants de l'Alliance Israélite Universelle et les Juifs d'Orient 1860-1939,* Paris: Calmann-Lévy, 1989, 236 s.
——— *French Jews, Turkish Jews, The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925,* Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1990, 234 s.
Sahillioğlu, Halil, "Slaves in the Social and Economical Life of Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries", *Turcica,* XVII (1985), s. 43-112.
Stoianovich, T., "Material Foundations of Preindustrial Civilization in the Balkans", *Journal of Social History,* IV/3, s. 224-226.
Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, 221 s.
Tekeli, İlhan, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar,* Ankara: Mimarlar Odası Yay., 1980, 125 s.
Thobie, Jacques, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914),* Paris: Imprimerie Nationale, 1977, 817 s.
Toledano, Ehud R., *The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890,* Princeton University Press, 1982, xix+307 s.
Veinstein, Gilles, "Le patrimoine foncier de Panayote Benakis, kocabaşı de Kalamata", *Journal of Turkish Studies,* 11 (1987), s. 211-233.
Vernardakis, A. N., *Peri amfieseos,* Atina: Hemerissia, 1906, 280 s.
Vurazeli-Marinaku, Eleni, *Ai en Thraki sintehnie ton Ellinon kata tin turkokratia,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1950, 200 s.

E. HUKUK VE KURUMLAR

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, 489 s.
Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform,* İstanbul: Eren Yay., 1993, 339 s. + ekler.
Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kadın,* İstanbul, 1989, 476 s.
Aydın, Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku,* İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1985, 311 s.
Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne askeri kassamı'na ait tereke defterleri, 1545-1659", *Belgeler,* c. III (1966), s. 1-479.
Barnes, John Robert, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire,* Leiden: E. J. Brill, 1987, xii+184 s.
Berki, Ali Himmet, *İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal,* (uyar.: İrfan Yücel), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1986, 218 s.
Bozkurt, Gülnihâl, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, 244 s.
Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme,* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, 386 s.

Coulson, N. J., *Succession in the Muslim Family,* Cambridge: Cambridge University Press, 1971, 287 s.
Engelhardt, Ed., *Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours,* Paris: Libraires du Conseil d'Etat, 1882, 2 cilt.
Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye,* İstanbul 1922, 1776 s.
Fyzee, Asaf A., *Outlines of Muhammadan Law,* Oxford University Press, 1955, 445 s.
Gerber, Haim, "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: the Court Records of the 17th Century Bursa", *International Journal of Turkish Studies,* II, 1, 1981, s. 131-147.
——— "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", [G. Warburg and G. Gilbar (ed.)] *Studies in Islamic Society,* Haifa: Haifa Univ. Press. 1984, s. 29-45.
Ginis, D. S., *Perigramma istorias tu metavizantinu dhikeu,* Atina, 1966, 458 s.
Hamidullah, Muhammed, *İslâm Hukuku Etüdleri,* İstanbul: Bir Yay., 1984, 364 s.
Hodkinson, Keith, *Muslim Family Law: a Sourcebook,* Londra: Croom Helm, 1984, 401 s.
Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi,* İstanbul, 1987, 253 s.
——— *Osmanlılarda Vergi Sistemi,* İstanbul: Samil Yay., 1977, 224 s.
Mahluf, H. Muhammed, *İslamda Miras Hukuku,* Ankara: Nur Yay., t.y., 228 s.
Moutafchieva, Vera, *Le Vakıf: un aspect de la structure socio-économique de l'Empire ottoman, XVe-XVIIe siècle,* Sofya, 1981, 315 s.
Ortaylı, İlber, *Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği,* İstanbul: Hil Yayın, 1985, 222 s.
——— *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı,* Ankara: Turhan Kitabevi Yay., 1994, 82 s.
Ortaylı, İlber ve Tekeli, İlhan, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi,* Ankara, 1978, 312 s.
Özdeğer, Hüseyin, *Bursa Şehri Tereke Defterleri,* İstanbul: Bayrak Mat., 1988, 252 s.
Papastathis, Haralambos (ed.), *Oi kanonismoi ton orthodokson ellinikon koinotiton tu Othomaniku kratus ke tis dhiasporas,* Selanik: Kiriakides, 1984, 394 s.
Pantazopulos, N., *Ellinon sissomatoseis kata tin turkokratia,* Atina, 1958, 39 s.
——— *Community Law and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule,* Selanik, 1961, 22 s.
——— *Romeikon dhikeon - en dhialektiki sinartisei pros to ellinikon,* Selanik: Sakkulas, 1979, 3 cilt.
——— "Privileges and Franchises in South-Eastern Europe under the Ottoman Empire", *Actes du IIe Congrès international des Etudes du Sud-Est Européen,* cilt VI, Atina, 1980, s. 99-143.
——— *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule,* Amsterdam: A. M. Hakkert, 1984, 121 s.
——— "İ koinotiki dhikeotaksia sti Makedhonia: kratikes paremvaseis ke nothevseis," *İ dhiahroniki poreia tu koinotismu sti Makedhonia,* Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1991, s. 429-472.
Peri, Oded, "The Waqf as an Instrument to Increase and Consolidate Political Power: the Case of the Khasseki Sultan Waqf in Late Eighteenth Century Jerusalem", G. Warburg ve G. Gilbar (ed.), *Studies in Islamic Society,* Hayfa: Haifa University Press, 1984, s. 47-62.

Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law,* Oxford: Clarendon, 1964, 304 s.
Şer'iye Sicilleri, c. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfi, 1988, 360 s.
Şukri, Ahmed, *Muhammedan Law of Marriage and Divorce,* New York: AMS Press, 1966, 126 s.
Ursinus, Michael, *Regionale Reformen im Osmanischen Reich am Vorabend der Tanzimat,*ğ Berlin: Klaus Schwarz, 1982, 327 s.
——— "Zur Diskussion um millet im Osmanischen Reich", *Südost-Forschungen*, 48 (1989), s. 195-207.
Veinstein, Gilles ve Triandafyllidou-Baladi' Yolande, "Les inventaires après-décès ottomans de Crète", *Probate Inventories, A New Source for the Historical Study of Wealth, Material Culture and Agricultural Development. Papers presented at the Leeuwenborch Conference (Wageningen, 5-7 Mai 1980),* Ad Van der Woude ve Anton Schuurman (yön.), Wageningen: Afdeling Agrarische Geschiedenis Landbouwhogeschool, 1980, s. 191-204.
Veinstein, Gilles, "Les inventaires après décès des campagnes militaires, Le cas de la conquête de Chypre", *Bulletin of the Turkish Studies Association*, 1992, s. 293-305.
Yediyıldız, Bahaeddin, *Institution du waqf au XVIIIe siècle en Turquie (étude sociohistorique),* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, 409 s.
Young, Georges, *Corps de droit ottoman: recueil des codes, règlements, ordonnances et actes les plus importants du droit intérieur et d'études sur le droit coutumier de l'Empire ottoman,* Oxford: Clarendon, 1905-1906, 2 cilt.

F. ŞEHİR ARAŞTIRMALARI

Aktüre, Sevgi, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti,* Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 335 s.
——— "Osmanlı Devletinde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* s. 891-904.
Atay, Çınar, *Tarih İçinde İzmir,* İzmir: Tifset Basım, 1978, 156 s.
Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi,* İzmir: Ege Üniv., 1974, 140 s.
Bierman, I., Abou-El-Haj, R., Preziosi, D. (ed.), *The Ottoman City and Its Parts. Urban Structure and Social Order,* New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 1991, 256 s.
Borie, A., Pinon, P., Yerasimos, S., *L'occidentalisation d'Istanbul au XIXe siècle,* araştırma raporu, ministère de l'Equipement, bureau de la Recherche architecturale, 1989, 152 s.
Canpolat, E., Umar, B., Arıkan, Z. ve diğ., *Üç İzmir,* İstanbul: 1992, 439 s.
Chevallier, Dominique (ed.), *L'espace social de la ville arabe,* Paris: Maisonneuve & Larose, 1979, 363 s.
Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, 410 s.
Cerasi, M.,*La citta' del Levante. Civiltà urbana et architettura sotto gli Ottomani nei secoli XVIIIe-XIXe,* Milano: Jaca Books, 1986, 333 s.
Cezar, M., *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System,* İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1983, 315 s.

Çelik, Zeynep, *The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century,* Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1986, 183 s.
Dumont, Paul ve Georgeon, François (ed.), *Villes ottomanes à la fin de l'Empire,* Paris: L'Harmattan, 1992, 209 s.
Ersoy, Bozkurt, *İzmir Hanları,* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1991, 145 s. + 162 res.
Fawaz, Leila Tarazi, *Merchants and Migrants in Nineteenth Century Beirut,* Harvard University Press, 1983, 182 s.
Ilbert, Robert, *Alexandrie 1830-1930. Histoire d'une communauté citadine,* Kahire: IFAO, 1996, 2 cilt, xxxi+886 s.
——— (ed.), *Alexandrie entre deux mondes, ROMM,* no. 46, 1987/4, Aix-en-Provence: Edisud, 199 s.
Karadimu-Yerolimpu, Aleka, *İ anoikodhomisi tis Thessalonikis meta tin pirkayia tu 1917,* Selanik, 1985, 246 s.
Keleş, Ruşen, *İzmir Mahalleleri,* Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1972, 40 s.
Khoury, Philip S., *Urban Notables and Arab Nationalism. The Politics of Damascus 1860-1920,* Cambridge University Press, 1983, 153 s.
Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları,* İstanbul: Tekin Yay., 1976, 199 s.
Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, 329 s.
Panzac, Daniel (ed.), *Les villes dans l'Empire ottoman; activités et sociétés,* IREMAM/CNRS, 1991, 1. c., 416 s.
——— (ed.), *Les Balkans à l'époque ottomane, Revue du Monde Musluman et de la Méditerranée (REMMM),* 66 (1993), Aix-en Provence: Edisud, 158 s.
Pascual, Jean-Paul (ed.), *Villes au Levant* (Hommage à André Raymond), *Revue du Monde Musluman et de la Méditerranée (REMMM),* 55/56 (1990), Aix-en Provence: Edisud, 307 s.
Pinol, Jean-Luc, *Les mobilités de la grande ville, Lyon fin XIXe-début XXe siècle,* Paris: FNSP, 1991, 431 s.
——— *Le monde des villes au XIXe siècle,* Paris: Hachette, 1991, 230 s.
Raymond, André, *Grandes villes arabes à l'époque ottomane,* Paris: Sinbad, 1985, 389 s.
Rosenthal, St., *The Politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul,* Westport, Conn: Greenwood, 1980, 220 s.
Saint-Laurent, Béatrice, *Ottomanization and Modernization. The Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition, 1839-1914,* doktora tezi, Harvard Üniv. Güzel Sanatlar Fak., Mayıs 1989, 248 s.
Todorov, Nikolai, *La ville balkanique au XVe-XIXe siècles. Développement socio-économique et démographique,* Bükreş: AIESEE, 1980, 495 s.
Yavuz, Erdal ve Uğurel, Ümit Nevzat (ed.), *Tarih İçinde Ankara,* Ankara: ODTÜ, 1984, 338 s.
Yerasimos, Stéphane, "La planification de l'espace en Turquie", *Revue du Monde Musulman et de la Méditeranée (REMMM),* no. 50, 1988, s. 109-128.
——— "La réglementation urbaine ottomane (XVIe-XIXe siècles)", *Proceedings of the 2nd International Meeting on Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic* (Leiden, 21-26 Nisan 1987), 1989, s. 1-14.

Veinstein, Gilles, "La ville ottomane: les facteurs d'unité", *La Ciudad Islamica,* Saragosa, 1991, s. 65-92.

G. SELANİK

Abastado Léon, *La perle de l'Egée. Salonique ce qu'elle fut,* Selanik, 1918, 162 s.
——— *L'Orient qui meurt (Salonique, ce qu'elle est),* Selanik: Acquarone, 1918, 104 s.
——— *Salonique, pendant la guerre mondiale,* Selanik: Acquarone, 1918, 176 s.
Alexandris, L., "Epangelmata tis Thessalonikis stin turkokratia - arhes tu eona," *Makedoniki Zoi,* 1985, no. 227, s. 41-42.
Anastassiadou, Meropi, "Artisans juifs à Salonique au début des Tanzimat", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée (REMMM),* 66, 1992/4, s. 67-72.
——— "Les inventaires après décès de Salonique à la fin du XIXe siècle: source pour l'étude d'une société au seuil de la modernisation", *Turcica,* XXV (1993), s. 97-135.
——— "Yanni, Nikola, Lifder et les autres. Le profil démographique et socio-professionnel de la population orthodoxe de Salonique à la veille des Tanzimat", *Südost-Forschungen,* 1994, s. 73-130.
[Anonim], "Evreoi tis Thessalonikis pu dhiakrithikan se dhiaforus koinonikus tomeis," *Chronika,* no. 70, 1984, s. 65-67
[Anonim], "Les communautés religieuses de Salonique", *Almanach national au profit de l'hopital de Hirsch,* 1911, s. 97-167.
[Anonim], "Somateia ke sintehnie en to nomo Thessalonikis," *Makedonikon Himerologion,* c. II, 1909, s. 314-317.
Attal, Robert, *Les Juifs de Grèce. De l'expulsion d'Espagne à nos jours- Bibliographie,* Kudüs, 1984, xxiv+215 s.
Baxevanis J., *The Port of Thessaloniki,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1963, xii+100 s.
Benaroya, Avraam, *İ proti stadhiodhromia tu elliniku proletariatu* (ed. A. Elefantis), Atina: Olkos, 1975, 283 s.
Beneveniste, Annie, "Le role des institutrices de l'Alliance israélite à Salonique", *Combat pour la Diaspora,* c. 8, 1982, s. 13-26.
Bernard, Michel, *Les Israélites de Salonique,* Ocak 1913. Daktilograf Michel Bernard'ın Henri Besso için hazırladığı rapor (New York, 1927), 11 s.
Bourge, G., *Salonique port de mer. Son passé-son avenir,* Selanik, 1916, 46 s.
Castrinoyannakis, G. Z., *Etude sur les ports francs et les zones franches. Ce que doit être la zona franche de Salonique,* Selanik: S. Pandelis ve N. Xenophontides, 1914, 46 s.
Copsidas, Costis, *Les Juifs de Salonique à travers les cartes postales 1886-1917,* Selanik, 1992, 159 s.
Covo, Mercado, "Contribution à l'histoire des institutions scolaries de la communauté de Salonique jusqu' à la fondation de l'école des garçons de l'Alliance Israélite Universelle", *Almanach national au profit de l'Hopital de Hirsch,* VIII, 1916, s. 97-103.
Demetriades, Vassilis, *Topografia tis Thessalonikis kata tin epohi tis turkokratias, 1430-1912,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1983, 566 s.

——— *İ kentriki ke dhitiki makedhonia kata ton Evliğia Tselempi,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1973, 464 s.
Droulez, Arthur, *Histoire de la Mission lazariste de Thessalonique 1783-1945,* Istanbul: Collège Saint-Benoît, Galata, 1945.
Dumont, Paul. "Une organisation socialiste ottomane: la Fédération ouvrière de Salonique (1908-1912)," *Etudes Balkaniques* (Sofia), 1975, no. 1, s. 76-88.
——— "Sources inédites pour l'histoire du mouvement ouvrier et des courants socialistes dans l'Empire ottoman au début du XXe siècle," *Etudes Balkaniques* (Sofia), 1978, no. 3, s. 16-34.
——— "La Fédération Socialiste Ouvrière de Salonique à l'époque des guerres balkaniques," *East European Quarterly,* XIV, no. 4, winter 1980, s. 383-410.
——— "La structure sociale de la communauté juive de Salonique à la fin du dixneuvième siècle," *Revue historique,* 258/2, 352-393.
——— "La franc-maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XXe siècle," *Turcica,* XVI (1984), s. 65-94.
Ekthesi Vivliu "İ Thessaloniki sto Vivlio", Selanik: Selanik Üniversitesi, Aralık 1985, 117 s.
Ekthesi İstorikon Dokumenton tis Thessalonikis (sergi kataloğu), Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1985, sf. no. yok.
Emmanuel, I. S., *Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique,* Paris: Lipschutz, 1935, 68 s.
Eyice, Semavi, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selânik," *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, s. 461-518.
Georgiadou, Kirki, "Les archives ottomanes conservées aux 'Archives Historiques de Macédoine' à Salonique", *La transmission du savoir dans le monde musluman périphéque,* Lettre d'information no. 11, Mart 1991, Groupe de Recherches no. 0122 du CNRS, s. 39-41.
Georgoudaki, Akaterina, "Djekis Abbot of Thessaloniki and the Greek Merchant in Herman Melville's Clarel", *Melville Society Extracts,* no. 64, Kasım 1985, 6 s.
Georgulis, s., *İ viomihaniki ipodhomi stin palia Thessaloniki,* Selanik: Ethyl-Hellas, 1985, 87 s.
Haciyoannu, Mihail, *Astigrafia Thessalonikis itoi Topografiki perigrafi tis Thessalonikis,* Selanik: Makedonia, 1880; yeni bas. Editions Nea Poreia, Selanik, 1976, 100 s.
Hamudopulos, Ah., *Oi israilite tis Thessalonikis,* Atina: Imprimerie du Cercle, 1935, 48 s.
Hassiotis, G. ve Kasapian, G., "İ armeniki paroikia tis Thessalonikis: idhrisi organosi idheologia ke koinoniki ensomatosi," *İ Thessaloniki meta to 1912,* s. 257-284.
Hatzopulos, Konstantinos, *Vivliografia tis Tessalonikis - Koinonikos oikonomikos ke politikos vios tehni ke politismos,* Selanik: Institute for Balkan Studies, 1987, 289 s.
Haupt, Georges ve Dumont, Paul, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler,* İstanbul: Gözlem Yay., 1977, 312 s.
Hebrard, Ernest, *La reconstruction de Salonique*, t.y., 12 s.
Hekimoglu, Evangelos A., *Kofinas pros Diomidhi - Dokimia ke tekmiria yia tin oikonomiki istoria tis Makedhonias*, Selanik, 1989, 92 s.
Hristianopulos, Dinos, "Ellinikes ekdhoseis sti Thessaloniki epi turkokratias, 1850-

1912," *Diagonios,* no. 6, Eylül-Aralık 1980, s. 5-29.
Hristodulu, Georgios, *İ Thessaloniki kata tin teleftea ekatontaetia: Emporio -Viomihania - Viotehnia,* Selanik 1936, 334 s.
Hristodulu, Nik., *O gimnastikos sillogos Thessalonikis O İraklis ke i ekseliksis tu athlitismu en Thessaloniki,* Selanik, 1927, 136 s.
Kakulidu, Efi, "Ta ellinika orthodhoksa nekrotafeia tis Thessalonikis to 19o eona," *Makedonika,* XXII (1982), s. 391-422.
Karadimu-Yerolimpu, Aleka, "Apo ti siğkentrosi sti dhiahisi. Oi evrekes sinoikies stis voreioelladhikes poleis sto telos tis turkokratias," *Sinhrona Themata,* Temmuz-Aralık 1944, s. 15-24.
Kefalas, K., "Halkiades ke halkomatades sti Thessaloniki," *Makedoniki Zoi,* 1973, no. 84, s. 21-25.
Kentro marxistikon erevnon, *İ sosyalistiki organosi (Fenterasion) Thessalonikis 1909-1918,* Atina: Sinhroni Epohi, 1989, 312 s.
Kiel, Machiel, "Notes on the history of some Turkish monuments in Thessaloniki and their founders", *Balkan Studies,* XI (1970), s. 123-156.
Kokkas, Panayiotis, "İ oikogenia Garbola ke i proti elliniki efimerida tis Thessalonikis," *Makedonika,* XXI (1981), s. 222-251.
Kolonas, Vassilis ve Papamattheaki, Lena, *O arhitektonas Vitaliano Poselli. To ergo tu sti Thessaloniki tu 19u eona,* Selanik, 1980, 64 s.
Kolonas, Vassilis ve Traganu, Olga, *Arhes tis Viomihanias sti Thessaloniki: 1870-1912,* Selanik: ETBA, 1987, 48 s.
——— "Nouveaux éléments sur l'histoire du bâtiment de la Banque ottomane à Thessalonique", *Makedonika,* XXIII (1983), s. 47-63.
——— *İ ektos ton teihon epektasi tis Thessalonikis. İkonografia tis sinoikias Hamidiye. 1885-1912,* doktora tezi, Selanik Üniversitesi Mimarlık Fak., 1991.
Lascaris, M., *Salonique à la fin du XVIIe siècle d'après les rapports consulaires français,* Atina, 1939, 76 s.
Liakos, Andonis, *İ sosyalistiki ergatiki omospondia Thessalonikis (Fenterasion) ke i sosyalistiki neolea. Ta katastatika tus,* Selanik: Paratiritis, 1985, 164 s.
Lukatos, Spiros D., "Politiografika Thessalonikis, Nomu ke polis, sta mesa tis dekaetias tu 1910", *İ Thessaloniki meta to 1912,* Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1986, s. 101-128.
Megas, Yannis, *Souvenir. Images of the Jewish Community, Salonika 1897-1917,* Atina: Kapon, 1993, 190 s.
——— *Oi "Varkarides" tis Thessalonikis. İ anarhiki vulgariki omada ke oi vomvistikes energies tu 1903,* Atina: Trohalia, 1994, 254 s.
Metallinu, Angeliki, "İ proti vulgariki koinotis eis tin Thessalonikin," *Makedonikon Himerologion,* c. XXVII, 1957, s. 139-142.
——— "Palea ğinekia epangelmata ton Thessalonikidon epi turkokratias," *Makedonikon Himerologion,* XXXIV, 1964, s. 261-264.
Miliaçidu-İoannu, E., "Pontioi halkurgoi sti Thessaloniki," *Arheion Pontu,* XXXVII, 1983, s. 657-724.
Molho, Michael, *Usös y costumbres de los Sefardies de Salonica,* Madrid: Instituto Arias Montano, 1950, 342 s.

——— *In Memoriam. Hommage aux victimes juives des Nazis en Grèce,* Selanik: Communaut' israélite de Thessalonique, 1973, 468 s.
——— *Les Juifs de Salonique à la fin du XVIe siècle. Synagogues et patronymes* (ed. Elie Carasso), Clermont-Ferrand, 1991, 61 s.
Molho, Rena, "İ evreki Parusia sti Thessaloniki," *Paratiritis,* no. 25-26, Kış 1994, s. 13-51.
——— "Le Cercle de Salonique, 1873-1958", Actes du Ier colloque d'histoire *Les Juifs en Grèce-Questions d'histoire dans la longue durée.* Atina: Gavrilidis, 1995, s. 103-127.
Moraitopulos, G. K., *İ Thessaloniki - Pros hrisin ton dhimotikon sholon tis poleos,* Atina: Les Muses, 1882, 52 s.
Morin, Edgar, *Vidal et les siens,* Paris: Seuil, 1989, 371 s.
Moskof, Kostis, *Thessaloniki 1700-1912: İ tomi tis metapratikis polis,* Atina, 1973, 244 s.
——— *İsağoyika stin istoria tu kinimatos tis ergatikis taksis. İ dhiamorfosi tis ethnikis ke koinonikis sinidhisis stin elladha,* Selanik, 1979, 530 s.
Mutafis, G., "İ dimoyerontia tis Thessalonikis sto koinoniko tis plesio. 1874-1904", *İ dhiahroniki poria tu koinotismu sti Makedhonia,* Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1991, s. 235-254.
Muçopulos, N., *Thessaloniki 1900-1917,* Selanik: Molho, 1980, 239 s.
Mistakidis, V. A., "Diafora peri Thessaloniki simiomata. İ moni ton vlateon ke ta en afti engrafa. Mitropolite Thessalonikis, episkope, klp.," *Hellinikos Filologikos Sillogos,* 27 (1900), s. 369-388.
——— "Ta esnafia itoi rufetia tis Thessalonikis", *Makedonikon Himerologion,* VII, 1932, s. 226-282.
Nar, Albertos, *Oi sinağoyes tis Thessalonikis. Ta trağudia mas,* Selanik, 1985, 316 s.
Nehama, Joseph, *Histoire des Israélites de Salonique,* Selanik, 1978, 7 cilt.
——— "Les médecins juifs à Salonique", *Revue d'histoire de la médecine hébraique,* VIII, 1951, s. 27-50.
——— "Sabbatai Cevi et les Sabbatéens de Salonique", *Revue des Ecoles de l'Alliance Israélite Universelle,* no. 5, 1902, s. 289-323.
Neotera Mnimia tis Thessalonikis, Selanik: Kültür Bakanlığı- Kuzey Yunanistan Bakanlığı. 1985-86, 276 s.
Papadopulos, St., *Ekpedeftiki ke koinoniki drastiriotita tu Ellinismu tis Makedhonia kata ton telefteo eona tis turkokratias,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1970, 290 s.
Papastathis, Haralambos, "Ta prota ellinika tipografia tis Thessalonikis," *Makedonika,* VIII (1968), s. 239-256.
Paranussi-Komni, Hrissa, *Leka epangelmata tis Thessalonikis,* Selanik: Makedonya Folklor Müzesi Dostları, 1987, 111 s.
Petropoulos, Elias, *Salonique. L'incendie de 1917,* Selanik: Barbunakis, 1980, 172 s.
Pierrakos, D., *İstorika onomata stis odhus tis Thessalonikis,* Selanik: 1989, 136 s.
Pleyber, J., *Le problème de l'habitation à Salonique et à la campagne,* t.y., 168 s.
Raktivan, K. D., *Engrafa ke simiosis ek tis protis ellinikis dhioikiseos tis Makedhonias (1912-1913),* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1951, 120 s.

Risal, s., *La ville convoitée- Salonique,* Paris: Perrin et Cie, 1914, 368 s.
Saksiampani-Stefanu, Harula, "O naos ayiu Antoniu Thessalonikis," *Thessaloniki I,* Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1985, s. 413-449.
Sfendonis, Nik., "Ena frenokomio tis Thessalonikis kata ton dhekaton enaton eona," *Makedonikon Himerologion,* 1964, s. 97-100.
——— "Ta esnafia os koinoniki pronoia stin palia Thessaloniki (epi turkokratias)," *Makedonikon Himerologion,* XLI, 1971, s. 149-154.
Suliotis-Nikolaides, Athanassios, *O Makedhonikon ağon. İ organosis Thessalonikis 1906-1908. Apomnimonevmata,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1959, 103 s.
Stambulis, Georgios, *İ zoi ton Thessalonikeon prin ke meta to 1912 Laografika-ithi-ethima,* Dioskuroi, 1984, 558 s.
Starr, J., "The Socialist Federation of Saloniki", *Jewish Social Studies,* c. VII, 1945, s. 323-336.
Svoronos, Nicolas, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle,* Paris: PUF, 1956, 431 s.
Tafrali, O., *Topographie de Thessalonique,* Paris: P. Geuthner, 1913, xii+220 s.
Tamiolakis, Yannis, *İ istoria tis idhrevsis tis Thessalonikis,* Selanik: University Studio Press, 1985, 164 s.
Thessalonique à travers l'objectif de la Grande Guerre, Photos de l'Armée d'Orient (1915-1919), Selanik: Banque Nationale de Grèce, 1991, s.n. yok.
Thessalonique et la Banque Nationale, Exposition de documents historiques (1913-1940), Selanik: Banque Nationale de Grèce, 1989, 83 s.
Tomanas, Kostas, *Ta kafenia tis palias Thessalonikis,* Selanik: Ekdotiki omada, 1990, 85 s.
——— *Oi tavernes tis palias Thessalonikis,* Atina: Exandas, 1991, 128 s.
——— *Oi katoikoi tis palias Thessalonikis,* Atina: Exandas, 1992, 199 s.
Traganu, Olga, "İ aparhi tis viomihanikis anaptiksis tis Thessalonikis. Ta prota viomihanika ktiria ke i anağki prostasias tus," *Archeologia,* 1983, no. 7, s. 97-101.
Traganu, Olga ve Tamiolakis, Y., "Apo tin arhiki meleti eğkatastasis tu dhiktiu idhrefseos sti Thessaloniki sta teli tu 19u eona. Sholia se dhio shedhia," *Thessaloniki I,* Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1985, s. 597-638.
Tsourka-Papastathi, Despina, "Anekdhota dhikeopraktika engrafia peri vakufikon astikon akiniton tis Mitropoleos Thessalonikis (1829-1906)," *Mélanges offerts à Konstantinos Vavouskos,* Selanik: Sakkulas, 1989, c. 1, s. 445-463.
Vakalopulos, Apost., *İstoria tis Thessalonikis*, Selanik, 1983, 449 s.
——— "İstorika stoihia yia tin oikoyenia Abbot tis Thessalonikis sto erğo İ strationiki zoi en Elladhi tu Erriku Skradhi," *Makedonika,* 22 (1982), s. 214-221.
——— "Domi ke sinthesi ton koinotikon simvulion dhio makedhonikon poleon, tis Thessalonikis ke ton Serron os ta mesa tu 19u eona," *İ dhiahroniki poria tu koinotismu sti Makedhonia,* Selanik: Kentro Historias Thessalonikis, 1991, s. 193-212.
——— "Nea istorika stoihia yia tis epanastasis tu 1821 ke 1854 sti Makedhonia," *Pağkarpia Makedhonikis Ğis,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1980, s. 589-628.
——— "Ta dramatika yeğonota tis Thessalonikis kata ton Maio tu 1876 ke oi epidhrasis tus sto Anatoliko Zitima," *Pağkarpia Makedhonikis Ğis,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1980, s. 101-169.

Vakalopulos, Konstantinos, "Hristianikes sinoikies, sintehnies ki epangelmata tis Thessalonikis sta mesa tu 19u eona," *Makedonika,* c. XVIII, 1978, s. 103-142.
——— "To emporio tis Thessalonikis, 1776-1840", *Makedonika,* XVI, 1976, s. 73-173.
——— *Oikonomiki lituryia tu Makedhoniku ke Thrakiku horu sta mesa tu 19u eona sta plesia tu dhiethnus emporiu,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1980, 215 s.
Vasdravellis, Ioan., *İstorika Arhia Makedhonias, Arhion Thessalonikis 1695-1912,* Selanik: Heteria Makedonikon Spudon, 1952, 576 s.
——— *Oi Makedhones kata tin apanastasin tu 1821,* Selanik, 1967, 328 s.+32 tablo.
Veinstein, Gilles (ed.), *Salonique 1850-1918, La "ville des Juifs" et le réveil des Balkans,* Paris: Autrement, 1992, 294 s.
——— "Sur la draperie juive de Salonique (XVIe-XVII e siècles)", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée (REMMM),* 66, 1992/4, s. 55-62.
Vittis, Fotis, *To karnavali stin palia Thessaloniki,* Selanik, 1985, 23 s.

H. GEZGİNLER

Abbott, G. F., *The Tale of a Tour in Macedonia,* Londra: Ed. Arnold, 1903, 337 s.
[Anonim], "De Salonique à Belgrade", *Revue de deux Mondes,* Paris: c. 85 (1888), s. 107-130 et 337-371.
Arnold, Arthur, *From the Levant to the Black Sea and the Danube,* Londra: Chapman & Hall, 1868, 2 cilt.
Barth, Heinrich, *Reise durch das Innere der europaischen Türkei von Rustchuk über Philippopel, Rilo, Bitolia und den Thessalischen Olymp nach Saloniki im Herbst 1862,* Berlin: Dietrich Reimer, 1864, iv+232 s.
Beaujour, Félix, *Tableau du commerce de la Grèce formé d'après une année moyenne depuis 1787 jusqu'en 1797,* cilt 1-2, Paris, 1800, 331, 334 s.
Bernard, Marius, *L'Autriche et la Grèce (de Venise à Salonique),* Paris: Henri Laurens, 1899, 388 p + 131 resim.
Blunt, John Elijah, *The People of Turkey: Twenty Years Residence among Bulgarians, Greek, Albanians, Turks and Armenians-by a Consul's Daughter and Wife,* Londra: Stanley Lane Poole, 1878, 2 cilt.
Boué, A., *Receuil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe,* Viyana, 1854, 352 s.
Bowen, George Ferguson, *Mount Athos, Thessaly and Epirus: A Diary of a Journey from Constantinople to Corfu,* Londra: F. & J. Rivington, 1852, vii + 253 s.
Choisy, Auguste, *L'Asie Mineure et les Turcs en 1875: souvenirs de voyage,* Paris: Firmin Didot, 1876, 349 s.
Conway, Agnes Ethel, *A Ride through the Balkans,* Londra: Scott 1917, 204 s.
Cousinéry, M. E. M., *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays,* Paris: Imprimerie Royale, 1831, 2 cilt.
Dreux, Robert de, *Voyage en Turquie et en Grèce,* Paris: Les Belles Lettres, 1925, xi+202 s.
Fallmerayer, Jacob, *Fragmente aus dem Orient,* Stuttgart ve Tübingen: J. G. Gotta, 1845, 2 cilt.
Grisebach, A., *Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839,* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1841, 2 cilt.

Halın, J. G. von, *Reise von Belgrad nach Salonik nebst vier Abhandlungen zur alten Geschichte des Moravagebietes,* Viyana: Tendler & Cie, 1868, 270 s.
Hartmann, Martin, *Der islamische Orient, Berichte und Forshungen,* Leipzig: Rudolf Haupt, 1910, 3 cilt.
Holland, Henry, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, During the Years 1812 and 1813,* Londra: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown, 1815, x + 551 s.
Launay, L. de, *Autour de la mer Egée,* Paris: Georges Chamerot, 1889.
—— *Chez les Grecs de Turquie,* Paris: Edouard Cornély, 1897, 236 p.
Layard, Henry, *Early Adventures in Persia, Susiana and Babylonia,* Londra: John Murray, 1887.
Leake, William Martin, *Travels in Northern Greece,* Londra: J. Rodwell, 1835, 4 cilt.
Lear, Edward, *tJournals of a Landscape Painter in Albania, Illyria etc.,* Londra: Richard Bentley, 1852, xiii+418 s.
Malherbe, Raoul de, *L'Orient 1718-1845. Histoire politique, religion, moeurs, etc.,* Paris: Gide et Cie, 1846, 2 cilt.
Mayr, Johann Heinrich, *Reise nach Konstantinopel, Agypten, Jerusalem und auf den Libanon, herausgegeben von Johann Conrad, Zweyte verbesserte Auflage,* St. Gallen: Huber und Compagnie, 1820.
Miller, Emmanuel, *Le Mont-Athos, Vatopédi, l'Ile de Thasos,* Paris: Ernest Leroux, 1889, xciii+409 s.
Millet, René, *Souvenirs des Balkans. De Salonique à Belgrade et du Danube à l'Adriatique,* Paris: Hachette et Cie, 1891, viii+401 s.
Muir Mackenzie, G. ve Irby, P., *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe,* Londra: Daldy, Isbister & Co, 1877, 2 cilt.
Newton, C. T., *Travels and Discoveries in the Levant,* Londra: Day & Son, 1865, 2 cilt.
Nicolaidy, B., *Les Turcs et la Turquie contemporaine: itinéraire et compte rendu des voyages dans les provinces ottomanes avec cartes détaillées,* Paris: F. Santorius, 1859, 2 cilt.
Pouqueville, F. C. H. L., *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire ottoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801, comprenant la description de ces pays, leurs productions, les moeurs, les usages, les maladies et le commerce, avec des rappochements entre l'état actuel de la Grèce et ce qu'elle fut dans l'antiquité,* Paris: Gabon, 1805, 3 cilt.
Slade, Adolphus, *Records of Travels in Turkey, Greece etc. and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830 and 1831,* Londra: Saunders & Otley, 1832, 2 cilt.
Smyth, Warington, *A Year with the Turks, or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan,* Londra: John W. Parker, 1854, xii+300 s.
Urquhart, David, *The Spirit of the East Illustrated in a Journal of Travels through Rumeli During an Eventful Period,* Londra: Henry Colburn, 1838, 2 cilt.
Walker, Mary Adelaide, *Through Macedonia to the Albanian Lakes,* Londra: Chapman & Halls, 1864, xi+274 s.
Zachariae, E., *Reise in den Orient in den Jahren 1837 u. 1838,* Heidelberg, 1840.

DİZİN

Abbot ailesi 122-123
Abbot, Alfred 348
Abbot, Henri (Prusya konsolosu) 348
Abbot, John 320-321
Abdi Efendi (mühendis) 229, 251
Abdülaziz (Sultan) 1, 35, 347, 373
Abdülhamid II. (Sultan) 1, 4, 26, 108, 120, 140, 143, 315, 347, 361, 363, 366, 369, 370, 373, 374
Abdülkadir (Mehmed oğlu) 219
Abdülkadir (Süleyman oğlu) 219
Abdullah Paşa (askeri mahkeme reisi) 325
Abdülmecid (Sultan) 1, 58, 228, 373
Agulhon, Maurice 327
Ahmed (derviş) 234
Ahmed (Süleyman oğlu) 200
Ahmed Ağa (sarraç) 293
Ahmed Cevdet Paşa 10
Ahmed Efendi (Hasan oğlu, sipahi) 205, 209, 210, 214
Ahmed Hilmi Paşa (topçu feriki) 243
Ahmed Kerim Efendi 122
Ahmed Midhat Paşa 128
Ahmed Nuri Bey (evkaf muhasebecisi) 227, 244
Ahmed Paşa (Ekmekçizade) 50
Ahmed Paşa 205
Ahmed Subaşı mahallesi 165, 204, 205, 207, 215, 232, 247, 297, 227, 249
Ahmed Süleyman Efendi 250
Ahmed Vefik Paşa 10
Akçe Mescid mahallesi 66, 204, 208, 214, 235
Aktüre, Sevgi 9
Alhambra 152, 171, 255
Ali (Ahmed oğlu) 204
Ali Ağa (Çolak) 236, 238, 253
Ali Paşa (Yanyalı) 284
Ali Paşa mahallesi 210
Ali Paşa okulu 165
Ali Rıza Paşa (11. Redif Fırkası Komutanı) 304
Allatini Bankası bkz. Selanik Bankası
Allatini Değirmenleri 111, 156, 177, 178, 180, 257, 259, 263, 365, 374
Allatini Köşkü 120
Allatini, Charles 113, 120, 239
Allatini, Moiz 58, 323-324; okulu 330
Allatiniler 123, 178, 179, 302, 318, 321, 323, 334
Alliance Israélite Universelle 19, 20, 32, 33, 52, 105, 113, 114, 164, 166, 296, 298, 305, 324, 352, 360
Alliance turque 361
Almanca 166
Almanlar 20, 157, 159, 162, 192, 330, 356
Almanya 13; işgali 381
Altıncı Daire (İstanbul) 84, 86, 127, 128
Amar (mimar) 305
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 95
Amerikan İç Savaşı 93
Anayasa 363, 364; kulüpleri 368
andartisler 345, 364, 367
Ankara 18
Annales de la Congrégation de la Mission 33
Annuaire oriental 308
Apulyen sinagoglar 52
Argirio, Maria 257, 258
Arigoni, Pierro 121, 305

Aristo Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 31, 36
Arlès, H. (Alliance müdürü) 120
Armenulis, G.N. (avukat) 309
Arnavutlar 55, 65, 350, 351; çeteleri 367
arşivler 11, 15; Başbakanlık 22, 24; Boissonas 28; Britanya Dışişleri Bakanlığı 23; Fransız 32; Mitropolis (Rum Ortodoks Başpiskoposluğu) 20, 192
Asır 135
Aslan, Charles 122
Association des Anciens Elèves de l'Alliance Israélite Universelle 329
Astarcı mahallesi 66, 242
Asteryo (Tanaş oğlu, şekerci) 204, 217, 218
at pazarı 293
Atina 1, 102, 300, 346, 368
Atina Bankası 123, 169
Atina Bankası bkz. Banque d'Athenes
Attal, Robert 18
Avneir Cemiyeti 332
Avrupa 3, 9, 13, 71, 85, 86, 96, 113, 116, 141, 144, 145, 150, 160, 162, 163, 166, 172, 176, 178, 234, 268, 298, 300, 309, 321, 325, 373, 377; etkisi 143, 164, 167, 171, 234, 236, 240, 242, 245, 252, 253, 336, 374; şirketleri 158; güçleri 367
Avrupalılar 44, 86, 159, 160, 170, 185, 256, 258, 259, 266, 330, 336
avukatlar 309, 315; baro 306, 307
Avusturya 13, 43, 159, 169, 322; karşıtı boykot 366
Avusturya-Macaristan 158, 346, 365
Ay Andon (Ayios Andonis) Kilisesi 45-46
Aya Eleussa Kilisesi 111
Aya Konstantin Kilisesi 46, 61
Aya Marina Kilisesi 111
Aya Nikola Kilisesi 45, 258, 353
Aya Nikola mahallesi 61, 340
Aya Pat mahallesi 61
Aya Pesiotissa Kilisesi 111
Aya Sofya Caddesi 152
Aya Sofya Camii 111, 294
Aya Sofya Hamamı 288
Aya Sofya Kilisesi 48, 258
Aya Tanaş (Ayios Athanasios) Kilisesi 46
Aya Tanaş mahallesi 110, 217, 328, 329, 340, 341, 342
Aya Tanaş mahallesi 45, 61, 62
Aya Theodora Kilisesi 46, 111
ayaklanma 350, 363
aydınlatma 145, 150, 151, 152, 153, 162
Ayios Demetrios Kilisesi 49, 53, 353
Ayios Georgios Kilisesi 49
Ayo Mina Kilisesi 46, 314
Ayşe (Hacı Ömer kızı) 204
Ayşe Hatun 204
Aziz Menas 46
Aziz Pavlus 51
Aziz Sava Cemiyeti 344
Aziz Sava Kilisesi 343

Bâbıâli 5, 35, 62, 65, 79, 86, 87, 127, 316, 338, 340, 348, 363, 367, 373, 375
Baer, Gabriel 291
bakırcılık 25
Bakkal Konstantin Sokağı 141
Balabanoğlu Ahmed Ağa Medresesi 67
balık pazarı 293
Balkan krizi 338
Balkan savaşları 5, 367, 370; Müzesi 29
Balkanlar 4, 13, 88, 103, 119, 243, 316, 363, 369
bankacılık 168, 170, 321
Banque d'Athènes bkz. Atina Bankası
Banque de Crédit 169
Banque de Mytilène 169
Banque de Salonique bkz. Selanik Bankası
Banque d'Orient 169, 320; ayrıca bkz. Doğu Bankası
Banque impériale ottomane bkz. Osmanlı Bankası
Barkan, Ömer L. 186, 187
Bartissol, Edmond 131, 132, 133, 135, 136
Baruh (mimar) 305
Baruthane 42
bataklık 73, 101, 118; Bara 78, 79, 378
Batılı Güçler 346
Baumann, Emile (baş mühendis) 258, 259, 261, 266
Bavrère, Dominiquette 264
Beaujour, Félix 42, 45, 273
Beaux, Pierre (doğrama ustası) 257, 259
Bedaron mahallesi 280
Bedesten 293, 294

Behar, Cem 196
Bekir Ağa (kahveci) 227
Belçika 13, 149
Belçikalılar 64, 144, 151, 153, 157
belediye 14, 15, 80, 84, 97, 102, 104, 108, 112, 113, 116, 126, 128, 135, 136, 138, 139, 141, 144, 145, 146, 149, 150, 155, 162, 163, 302, 315, 372, 373, 374, 376; başkanı 128, 322; Hastanesi 99, 100
Belgrad 162
Benaroya, Abharam 368, 342, 369
Benveniste firması 169
Berger, Hélène (tiyatro aktristi) 266
Beşçınar 151, 154, 177, 369
Beşir Ağa (Abdullah oğlu, Zenci) 221
Beyaz Kule 4, 42, 135, 136, 152, 156, 180, 367
Beyrut 3, 5, 87, 107, 141, 145, 153, 162
Bezciler Hanı 280
Bienfaisance (hayır cemiyeti) 332
Bikour Holim (hayır cemiyeti) 333
Birinci Dünya Savaşı 24, 27, 338
Bitos, İoannis 24
Bizans 2, 53, 61, 288, 319, 353, 381; kiliseleri 48; limanı 44
Blunt, J. (İngiltere konsolosu) 103
Bonetti, Auguste (Monsenyör) 65, 349, 354
Bonnieu, Jean-Baptiste (rahip) 265
Bosna krizi 93
boykot 365; Avusturya karşıtı 366
Brazda 268
Britanyalılar 157; ayrıca bkz. İngiltere
Budapeşte 13
Bulgar Anayasa Kulübü 342
Bulgar Eksarhlığı 88, 102, 340, 343, 357, 380; kilisesi 341, 342, 352, 358; komitacılar 367; mahalleleri 341
Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi 368
Bulgarca 34, 342, 343; kitaplar 64
Bulgaristan 338, 340, 344, 345, 365
Bulgarlar 55, 63, 65, 89, 90, 102, 103, 107, 110, 166, 168, 243, 332, 338, 339, 342, 343, 344, 346, 355, 357, 358, 360, 364, 366, 368, 376, 377, 378
Burmalı Cami mahallesi 206
Burmalı Camii 56
Bursa 274
Büyük Bakire Ahiropoietos Kilisesi 48
Büyük Güçler 344

Café Cristal 4, 171
Café d'Egypte 152
Café du Commerce 256
Cafer Osman (Yüzbaşı) 229
Caillet, L. (doğrama ustası) 259
camiler 47, 116
Carasso Efendi (avukat) 309

çarşu 289, 293, 294
Çavuş Manastır bkz. Vlatadon
Çavuş Manastır mahallesi 61, 110, 165
Çayır 109, 118
Cazès, Abraham 321
Çelebi Sinan Beğ vakfı 294
cemaatler 16; arası ilişkiler 362
cemiyetler 36, 325, 334; gizli 344
Çengelcizade Yakub Beğ Hanı 220
Cercle de Salonique 317, 326, 327, 332
Cercle des Intimes 327, 329
Çerkezler 104, 108
çeşmeler 77, 98, 141, 146, 147
çeteler 346, 358, 364, 367
Charitas (hayır cemiyeti) 332
Charnaud, Frédéric 122, 123, 325, 334, 341
Chassaud, Jean 320
Çınar Değirmenleri mahallesi 293
Çınarlı Medrese 67
Çingeneler 55
Circolo Filologico Italiano 330
Cizvit Babaları 47
Colombo birahanesi 351
Colombo Oteli 13, 151, 171
Compagnie des Chemins de Fer orientaux (Şark Demiryolları Şirketi) 133, 157, 161, 358
Compagnie du Gaz (Gaz Şirketi) bkz. Société Ottomane du Gaz 149
Compagnie ottomane des Eaux de Salonique (Osmanlı Selanik Su Şirketi) 76, 83, 84, 149, 147, 148, 163, 177, 304
Compagnie ottomane des Tramways de Salonique (Selanik Tramvay Şirketi) 83, 84, 119, 136, 154, 155, 304

çöpler 72, 97
Coste, Séraphin (mühendis) 261, 262
Cousinéry, M.E.M 42, 44, 45, 283
çuha 25, 96
Çukur Hanı 220, 250, 289
Cuma Camii 48
Cuypers, Aimé (mühendis) 149

dakik-i kapan 289
Danon, İsrael (AIU okulunun müdürü) 106
Dapper 42
Darzilovitis, Kiriakos (yayınevi sahibi) 64
debbağ 204, 274, 283, 288, 296
Dedeağaç 156, 157, 160, 161
Delçef, Gotze 345
Demetriades, Vassilis 25, 26, 45, 49, 50, 77, 118, 119
demiryolu 9, 84, 94, 144, 149, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 167, 224, 258, 266, 304; garı 269
demografi 6, 80, 88, 93, 118, 224, 225, 226, 374, 377; büyüme 91, 107; doku 54; ayrıca bkz. nüfus
Derviş Efendi Tekkesi 67
dervişler 50, 83
Deutsche Bank 157, 169
Deutsche Schule 167
Diaz, Joseph Fernandez 121
dişçiler 314
Divan mahallesi 214
Doğu Bankası 122, 123
doktorlar 97, 98, 100, 101, 108, 261, 309, 313, 314, 315
dokumacılık 296
Dollman, Lé'on 52
dönmeler 18, 55, 69, 70, 165, 376; bkz. Sabetaycılar
Doyran 96, 162
Dozon, A. (Fransa Konsolosu) 179
Drama 95, 162, 345
Duben, Alan 196
dükkânlar 217, 281, 286, 288, 289, 290, 293 ; şekerci 217
Dumont, Paul 19, 25
Durmuşlu 162

Ebubekir (Hüseyin oğlu) 207, 208
Ebubekir (Mehmed Said oğlu) 219, 220
eczacılar 311, 312, 313, 314, 315, 345
Eflaklılar 166, 167, 377
eğitim 16, 67, 97, 165, 297, 298, 305, 323, 361; bkz. okullar
eğlence treni 161
Egnatia Caddesi 48, 138, 207, 223, 231, 259, 340; bkz. Vardar Caddesi
Egnatia Meydanı 294
Emin Ağa (Mustafa oğlu, Hacı) 204
Emin Efendi (kâtip) 348
Emin Efendi (Yüzbaşı) 252
Emine (Abdullah kızı) 219
Emine (Osman Efendi kızı) 235
Emmanuel, I.S. 18
envanterler 5, 207, 260; bkz. Tereke defterleri
Enver Bey 363
Ermeniler 55
Erreussard, Armande 256
Ertratchter, Regina (pansiyoncu) 256
Eski Cuma Camii 48, 314
esnaf 15, 64, 215, 229, 233, 246, 247, 253, 276, 280, 282-285, 290-295, 298, 300, 315, 360, 372; cemiyetleri 24; sandıkları 334
Establet, Colette 187, 195, 196
eşyalar 185, 208-213, 215-217, 219-222, 234-237, 239-246, 249, 250, 253, 257, 260, 265-267, 299, 379
Ethniki Heteria 344
Etz-Ha-Haim sinagogu 51
ev ortamı 186, 207, 213, 224, 233, 260, 378
Evangelismos (cemiyet) 327
Eyice, Semavi 22
Eyüp (Halil oğlu "çorbacı") 215

fabrikalar 177
Faros tis Makedonias 34, 35, 100, 111, 158, 311, 324, 357, 359
Fatma (Abdülkerim kızı) 211, 212
Fawaz, Leila 3
Fernandez, Joseph 122
Fernandez'ler 123, 179, 323
Feyziye Mektepleri Mezunları Cemiyeti 333
Filature Torres et Cie 177
Filibe 96
Filles de la charité 33

Filoptohos Adelfotis (Yoksul Dostları Kardeşliği) 333
fotoğraflar 27
Fransa 322
Fransız : Devrimi 141; Dışişleri Bakanlığı 23, 32, 130, 135, 186, 254; hastanesi 254-256; kolonisi 51; konsolosluğu 47, 91, 94, 123, 131, 149, 160, 186, 193, 259, 312, 347, 351, 355; Kültür Merkezi 25; lisesi 167; -Bulgar yetimhanesi 265
Fransızca 34, 35, 141, 165, 343, 361
Fransızlar 13, 43, 64, 144, 150, 151, 157, 167, 169, 193, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 268, 270
Frenk: cemaati 33, 64; mahallesi 51, 56, 65, 74, 110, 123, 124, 138, 170, 176, 259, 270, 308, 336, 348
Frère Noussia et Cie 177

Galatista 335
Galip Paşa (vali) 100, 128, 129, 141, 180, 233, 312, 325, 326
Ganoff, Hristo 350
Garbolas, Miltiadis 62, 64
Garbolas, Sofokles 35
Garbolaslar 63
Garipis ailesi 319
Garnier, Ambroise Lucien 268, 269
gaz 83, 84, 144; lambaları 151, 152, 163
gazeteler 31, 34, 35, 319, 325, 358, 360
Gazi Kemal Vakfı 294
gece hayatı 152, 173
gedikler 290, 291, 292, 293, 296
Georgiadis birahanesi 256
Georgios (Yunan Kralı) 381
Girit 192; isyanı 345
Glasnik 301
Göçek, Fatma Müge 186
göçmenler 301, 335; Müslüman 103
Gökalp, Ziya 22
Goll, Georges-Henri (öğretmen) 258, 259
Gorus, Josephine 259
gösteriler 367
Gradzko 159
Graschi (İtalyan avukat) 307
Grasset, Ed. (Fransa konsolosu) 75, 116
grevler 358, 358, 365, 369
Guadalquivir (Fransız gemisi) 345
Gülhane Hatt-ı Şerifi 92
Gülmezoğlu mahallesi 258

Hacı Ahmed (debbağ) 204, 206
Haci Arapi, Pelagia (ev sahibi) 263
Hacı İsmail mahallesi 232
Hacı Musa Bey Medresesi 67
Hacilazaru, Perikles (Doğu Bankası müdürü) 122, 319, 320, 347, 348
Hacilazaru'lar 123, 319
Hacopulos 22
Hadice (Halil kızı) 211, 212
Hadice (Mehmed kızı) 211, 212
hahambaşı 114, 192, 381
hahamlar 56, 58
halı 242, 273
Halil Efendi 235
Halvetiler 49, 50
Hamdi (Mustafa oğlu) 208
Hamdi Bey 10, 122, 139, 147, 149, 150, 153, 154, 163
Hamidiye 120; Bulvarı 129, 140, 141, 143, 154, 314, 336; Çeşmesi 143; Hastanesi 98; mahallesi 104, 109, 118-120, 167, 171, 174, 232, 236, 238, 243, 255, 259, 260, 263, 270, 341; Mekteb-i Sanayi 165, 297; ayrıca bkz. Kelemeriye
Hamudopulos, Ah. 18
Hamza Beğ Camii 289, 293
hanlar 116, 173, 224, 225, 241, 249-251, 279
Harissis, Theagenis 99
Hasan (Hüseyin oğlu) 204, 208, 214
Hasan (Zeyneleddin oğlu) 206
Hasan Ağa (Leblebici) 292
Hasan Efendi (Abdullah oğlu, debbağ) 232
Hasan Tahsin Paşa (Üçüncü Ordu Komutanı) 304
Hasibe Hanım (Ahmed Paşa'nın eşi) 200, 205
Hasiye (Halil Efendi kızı) 236
hastaneler 98-100, 108, 225
Hatice (Hasan kızı) 208
Hatzopulos, Dimitris (Makedonya Sanayiciler Birliği sekreteri) 300
Hayır: cemiyetleri 333; işleri 332; kurumları 376
hayvanlar 214, 215, 222, 236, 239

Hazine 131, 133, 135
Helenizm 353, 368
Helenleştirme 2, 380, 382
Heraklidi, Yorgaki Dimitri (Pignatelli'nin kayınpederi) 263
Hermis 34, 35, 63, 103, 180, 306, 307, 357, 359
Heteria Makedonikon Spudon 20
Hilfsverein okulu 166
Hindistan 157, 158
Hipodrom 343; Meydanı 46, 111
Hıristiyanlar 53, 54, 59, 77, 99, 106, 112, 287, 292, 294, 323, 327, 375; okulları 166; ayrıca bkz. Rumlar, Katolikler vb.
Hirsch Gereuth, Barones Clara de 99
Hirsch Hastanesi 99, 101, 114, 352
Hirsch, Baron de 99, 105, 113, 114, 156
Hirsch-Vardar mahallesi 115
Holland, Henry 322
Hortaç (Disoron) Dağı 76
Hortaç Şeyh Süleyman Efendi Camii 48, 49; bkz. Rotonda
Hristianopulos, Dinos 34
Hristodulu, Georgios 91, 23, 25, 300, 301
Hristodulu, Stavros 177
Hürriyet ve İtilaf 368
Hüseyin (Abdullah oğlu, papuşçu) 214, 215
Hüseyin Ağa (peştemalcı) 215
Hüseyin Ağu (Hasan oğlu) 247
Hüseyin Efendi (saatçı) 229
Hüseyin Hilmi Paşa 316
Hüseyin Hüsni Efendi (Meclis-i İdare-i Vilayet azası) 233, 237, 238, 240, 253

İbrahim Paşa (Makbul) 48; vakfi 294
içme suyu 73, 76, 77, 83, 144-146, 149, 150, 162
İdadiye 164
ihtisab ağası 126, 127
İki Şerefeli mahallesi 66, 212, 234
İkinci Dünya Savaşı 2, 18-20, 129, 169, 192, 381
İkinci Enternasyonal 4
Ilbert, Robert 3
İlinden isyanı 346
imamlar 67
İngilizler 144, 150, 320, 322
İngiltere: Dışişleri Bakanlığı 31; konsolosu 91, 92, 103

Institute for Balkan Studies 20, 31
intelligentsia 323
ipek 96, 274, 278, 296
işçi 181, 301, 302, 368; gösterileri 369; hareketi 300
İshak Ağa (Mehmed Ağa oğlu) 293
İshak Paşa mahallesi 165, 205, 214, 215, 216
İskender Paşa (Yusuf Sadık Paşa oğlu) 239
İskender Paşa 227, 240
İskenderiye 3, 336
Islahhane 297
İslam hukuku 205
İslamiyet 48, 65
İspanya 13
İspanyolca 342
İstanbul 3, 5, 12, 17, 50, 65, 70, 79, 84, 86, 94, 98, 107, 108, 124, 127, 135, 141, 145, 149, 156, 166, 170, 172, 174, 179, 196, 305, 312, 368, 382, 383
İstanbullular 154
Istıra mahallesi 139, 288
İtalya 13, 51, 367
İtalyanca 34
İtalyanlar 64, 162, 167; okulu 168
İttihat ve Terakki Cemiyeti 4, 329, 363, 365, 366, 368
İvranye (Vranja) 157
İzmir 3, 5, 9, 64, 65, 84, 86, 87, 94, 108, 124, 128, 136, 141, 145, 150, 153, 154, 162, 273, 336, 361, 373, 382, 383

Jön Türk devrimi 4, 16, 36, 93, 230, 325, 329, 339, 342, 358, 362-366, 368-370, 377, 380
Jornal do Laborador 369
Jounasco Droujstvo 332
Journal de Salonique 35, 135, 152-155, 166, 268, 310, 351, 361, 362, 365
Jupiter Tiyatrosu 328

kadı 126, 202, 207, 208, 226, 229, 233, 244, 246; sicilleri 31, 48, 187, 214, 217, 223, 249, 340

kadınlar 89, 155, 172, 181, 192, 194, 195, 202-205, 209, 211-213, 219, 226, 230, 244, 256, 258, 264, 278, 279, 291, 292, 301, 314, 322, 327, 330, 332, 333
kafeler 170
Kaftancoğlu, İoannis Gutas 46
Kahn Vakfi 28
Kahveciler Grevi 358
kahvehane 280, 288
Kalabrya sinagogu 51, 52
Kale 43, 129, 133, 214
Kamara mahallesi 45, 258, 290
Kâmile Hanım (Langaza mal müdürünün eşi) 233, 244-246
Kampanaki, Ahilles 372
Kamu: hizmetleri 83; sağlığı 77, 97, 98, 100, 101, 107, 117, 139, 140, 376
Kanlı Kule 42, 43, 51
Kapancı Köşkü 121, 123
Kapancı, Mehmed 121, 123
Kaptan-ı Dakik Tekkesi 67
Kapucular köyü 221
Karadağlı 351
Karaferya 95, 345
Karanikola, Marigho 62
karantina 100
Karantina Meclisi 79
Karipoglu, Veniamin 62
Karpat, Kemal 90
karşı devrim teşebbüsü [Otuz Bir Mart vakası] 366
kartpostallar 29
Kasımiye mahallesi 48, 49, 66, 111
Kassandros (Kral) 41
Kastritsis ailesi 319
Kastritsiu, Elisavet 62, 321, 335
Kâtip Muslihiddin Tekkesi 67
Katolik kilisesi 64, 123
Katolikler 47, 59, 64, 65, 258, 265, 266, 341
Katunis, Dimitri 335
Kaulla, Alfred (Wurttembergische Vereins Bank müdürü) 157
Kavakia 267
Kavala 95, 161, 162
kaymakam 200
Kazzaz Hacı Musa mahallesi 208, 216, 241, 239, 249
Kebir Manastır 61
Kefalas, K. 25
Kegelclub 330
Kelemeriye Kapısı 45, 49, 59, 109, 111, 129, 138, 238, 290, 314
Kelemeriye mahallesi 43, 99, 114, 115, 117, 119; ayrıca bkz. Hamidiye, Kırlar
kethüda 67, 72
Kiel, Machiel 22
kiliseler 45, 116
Kilkiş mahallesi 250, 341
Kirby (Britanyalı girişimci) 151
Kırım Savaşı 93, 127, 340
Kırlar caddesi 378
Kırlar mahallesi 119, 120, 122, 123, 152, 154, 156, 314, 336, 341, 369
kitaplar 64, 237, 238, 240, 261, 262, 332, 379
Kız Manastırı 111
Kızlar Manastırı mahallesi 56, 61
Koca Kasım Paşa mahallesi 66, 67, 232, 234, 236, 242
Kofinas, Georgios (Makedonya Ekonomik İşler Genel Müdürü) 300
Kohen, Vitalis (Journal de Salonique yazarı) 152, 172
Kokranti-Hristo oteli 255
köleler 198, 219, 228
Kolonas, Vassilis 26
komitacılar 345, 364
Konak 140, 166, 308, 316, 347, 348, 364
Kondoyannis 166
Konortas, Paraskevas 34
konsoloslar 44, 170, 308, 321; Katliamı 319, 347-349, 354
Konstantin (Prens) 372, 380
Konstantin Emmanuil (dökümhane sahibi) 177
Kopsidas, Kostis 28
Koromilas, Lambros (konsolos) 346
Kostandi (zimmi, kocabaşı) 293
köylüler 221
Küçük Pazar 111
Kyana 51, 52

La Epoca 35, 361
La Turquie kafe-birahanesi 172
Labarthe, Jean (tüccar-terzi) 255
Lafont, G. N. (Doktor) 261, 262, 321

Lafont, Nestor 260
Lappos, Dionnissis (birahane sahibi) 172
Latife Hanım (Prizenli Kâmil Paşa'nın eşi) 232
Lazarist Misyonu 47, 123, 349
Lazaristler 33, 65, 74, 167, 341
leblebiciler pazarı 293
Leroy, François Joseph (bakırcı) 257
Levantenler 123, 330
Levi, Saadi 361
Levi, Sam 35, 305, 361
Leydet, Ernest (kasap) 256
liman 6, 44, 83, 94, 130-133, 143, 144, 180, 259, 273, 372, 373, 375
Lipmann (Strasbourglu haham) 58, 59, 324
Litohoro 104
Loeb, Isidore (AIU sekreteri) 113
Loir, Alfred (Osmanlı Bankası müdürü) 239, 325
loncalar 67, 247, 248, 283, 295, 297
Londra 150
Lozan Antlaşması 70
Lozan Barış Konferansı 382
Lunar 34
Lyon 336

Maarif Nezareti 318
madenler 96
mağazalar 175, 176, 181, 268, 320, 140, 146, 156, 289, 320
mahalleler 336, 341, 374, 378; ayrıca adlarıyla bkz.
mahkemeler 11, 186, 187, 194, 208, 219, 308
Mahmud (Mustafa oğlu) 252
Mahmud II. (Sultan) 5, 42, 85, 108, 126
Makabbi (jimnastik cemiyeti) 332
Makedonlar 377
Makedonya 4; sorunu 17
Makedonya Dış Devrimci Örgütü 344, 343, 345, 346
Makedonya Tarih Arşivleri 24, 26, 31, 66, 186, 274
Makedonya-Edirne Komitesi 344
Malakis, Theofanis (Karaferya metropoliti) 45
Malta mahallesi 277, 290
Manastır 105, 157, 159, 161, 162, 241, 242, 340, 345, 363
Manastır Caddesi 118
Marc, Michel 260
Marrane'ler (Portekizli) 52
Marsilya 336
Mason Locaları 325
Matalon, Bohor (hahambaşı) 56
Mazzolini, Irène 257, 258
medreseler 67
Megas, Yannis 29
Mehmed (Arab oğlu) 207, 214
Mehmed (Salih oğlu) 216
Mehmed Ağa (hancı) 241
Mehmed Ağa (Yamakzade) 208
Mehmed Said Efendi (kâtip) 201, 205
Mehmed Said Efendi (muhasebeci) 229
Mehmed V. (Sultan) 367
mehr 203, 212, 232, 233
Mekteb-i Sanayi 297
Mektep Sokak 62
Melnik 345
memurlar 244, 303
mescitler 47, 50
meslekler 218, 275, 276, 278, 281-283, 286-289, 292, 294, 298, 303, 304, 309, 315, 327, 340
Mes'ud Hasan mahallesi 66, 212
Metrepolid mahallesi 56, 61
Mevlevi: dervişleri 53; tekkesi 50
meyhane 280, 292
mezarlık 78, 98, 129, 357
Midhat Paşa 9
Midhat Paşa Caddesi 140, 207, 231, 232
Miliacidu, E. 25
milletler 10, 11, 352, 354, 376
milliyetçi : 228, 243, 355; çatışmalar 377; idealler 166; uzlaşmazlıklar 378
milliyetçilik 343
Miltiadi Kahvesine Çıkan Sokak 141
Mistakides, V.A. 24
Mitropolis (Rum Ortodoks Başpiskoposluğu) 20, 46, 47, 111, 353, 354
Mitroviça 156-159
Mizrahi, Moiz 101, 314
Mizrahi'ler 179, 323
modernleşme 12, 164, 193; simgeleri 181
Modiano, Elie (mimar) 305, 369
Modiano, Levi Saul (banker) 122
Modiano, Rafael (avukat) 309

Modiano, Saul (tüccar) 321
Molho, Michael 18
Molho, Rena 19
Moskof, Kostis 21, 91
Motrie (şirket müdürü) 154
Moulin Français bkz. Allatini değirmenleri
Moulin, Jules (Fransız konsolosu) 348
Muavenet-i Sıhhıye 333
Muavenet-i Tahsiliye 333
Muçopulos, Nik. 28
Muharrem kararnamesi 373
muhtarlar 66, 72, 145
muhtesibler 72, 126, 145
Mu'id Alaeddin mahallesi 232, 245
Murad II. (Sultan) 76
Müslüman: evleri 213, 221; mahalleleri 49, 66, 290, 348; mezarlıkları 382
Müslümanlar 3, 11, 50, 53-56, 66, 70, 77, 88, 99, 13, 22, 104, 106, 124, 143, 165, 192, 196, 200, 202, 206-208, 217, 222, 224, 226-228, 230, 231, 233, 235-237, 239, 253, 259, 261, 270, 274, 282-285, 287-289, 292, 294, 302, 303, 308, 313, 319, 323, 327, 333, 342, 348, 351, 375, 376, 379, 380
Mustafa (Abdullah oğlu, Kütahyalı el-Hacc) 219, 220
Mustafa (Baba, kumaş boyacısı) 292
Mustafa Ağa 209
Mustafa Ağa hanı 250
Mustafa Ağu (İbrahim oğlu, debbağ) 204, 205
Mustafa Kemal 22
Mustafa Serkez Efendi (Abdullah oğlu) 252
Mustafa ve İsmail (papuşçu ustaları) 218
Mutafis, G. 20

Nar, Alberto 19
Narodna Valia (Halkın İradesi) 343
Naussa Birahanesi 302
Nea Panayia Kilisesi 45
Nefise Hatun 204
Nehama, Joseph 53, 16, 18, 69, 286, 323
nem oranı 78
Neve Şalom sinagogu 51, 52
Nevrokop 252
Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun 32, 275, 276
Nikolaki (Haci, Ay Andon vakfı mütevellisi) 293
Niyazi Bey (Kolağası) 363
Nüfus 3, 90; defteri 339; hareketleri 101; kadınlar 90; mübadelesi 70, 109, 382; Yunan 90; bkz. demografi
Numan Efendi 242
Numan Paşa Medresesi 67
Nusret Paşa (vali) 325

okullar 164, 167, 181, 298, 305, 341, 342, 355, 356, 376; propaganda kaleleri 354
Olimpos (Olympia, kafe) 171, 172, 177, 179
Olimpos Bira Fabrikası 180
Olimpos Meydanı 135, 136, 140, 141, 154, 174, 364, 370
Ömer Seyfettin 22
Omilos Filomuson (Müzik Dostları Cemiyeti) 327-329
Orpheum 152
Osman Ağa (Mehmed Sadık Ağa oğlu) 209
Osmanlı Bankası 27, 123, 168, 322
Osmanlı ordusu 160, 241, 315, 345, 363, 366, 375, 376; subaylar 253, 303, 304, 316; Üçüncü ordu 4, 303, 318
Osmanlı şehri 26, 42, 53, 70, 85, 116, 125, 126, 128, 140, 145, 150, 152, 154, 156, 381; yok oluşu 380
Osmanlı : devleti 11, 108, 113, 145, 290, 316, 362, 379; hukuku 308; hükümeti 125, 168 (bkz. Bâbıâli); idaresi 105, 124, 296, 302, 370, 376; İmparatorluğu 44, 54, 58, 71, 84-86, 88, 91, 93-95, 103, 108, 144, 150, 153, 156, 160, 167, 187, 198, 231, 278, 280, 283, 284, 339, 340, 342, 344, 360, 366, 367, 373, 378, 381, 382; liman şehirleri 157; pazarı 323; sultası 53, 344; vergi idaresi 56; yetkilileri 63, 66, 73, 79, 80, 85, 87, 89, 141, 342
Osmanlı-Rus Savaşı 93, 103, 108, 334, 338
Osmanlı-Yunan Savaşı 17, 103, 133, 331, 360, 362
oteller 170, 251
Otetcestvo 343

Özdeğer, Hüseyin 186

Paionides, Zenofon (mimar) 122, 305, 354
Pallas Kahvesine Çıkan Sokak 141
pamuk 93, 95, 96, 273, 278
Panağuda Rum mahallesi 45, 61, 263
Papageorgiu, Georgios (avukat) 309
Papamattheaki, Lena 26
Papastathis, Haralambos 20
Parafentidu, Al. 25
Paris 33, 107, 150, 175
Parraud, Fernand (öğretmen) 255, 258, 259
pasajlar 170
Pascual, Jean-Paul 187, 195, 196
Patrie 343
pax ottomanica 356
Pera 64
Peşte 162
Pignatelli, Jean-Antoine 263
Pignatelliler 259
Plnti Hasan mahallesi 207
Podrom mahallesi 45
Porta Kapu 43; mahallesi 66, 206
Poselli, Vitaliano (mimar) 27, 120, 178, 261, 263, 305, 314, 321, 369, 375
Prassopulo birahanesi 256
Privé ailesi 261
Privé, Emile (teknik müdür) 259, 263
Prizren 252
protestolar 366
Psaltis, Nikolas 63
Pulia sinagogu 51

Quataert, Donald 25, 131

Rabotniceski Vestnik (Emekçi Gazetesi) 342
Raif Efendi (askerbaşi kâtibi) 242
Ramba, E. (çorap imalatçısı) 177
Raymond, André 187
reformcular 6, 143, 146, 229, 303, 372-376
reformlar 6, 53, 85, 108, 128, 146, 376, 378
Régie des tabacs (Osmanlı Tütün Rejisi) 95, 177, 179, 180, 264, 322, 350
Régie générale pour la Construction des Chemins de Fer 157
rıhtım 13, 128, 130, 135, 136, 143, 151, 173, 329, 374
Roger Viollet Fotoğrafhanesi 28
Romenler 166, 168
Romenler: okulu 168
Roquecave, Marceline (oda hizmetçisi) 263
Rotonda 2, 49; bkz. Hortaç Süleyman Efendi Camii
Roubin, Victor (dişçi) 258
Royal kafe-birahanesi 171-172
Rue Parallèle 258
Rufailer 50-51
Rukiye (Hüseyin oğlu Ebubekir'in eşi) 208
Rum Patrikliği (İstanbul) 65, 167, 340
Rum: basını 63, 361; cemaati 21, 27, 31, 34, 61, 102, 110, 166, 319, 335, 353, 358; hastanesi 46, 49, 314, 341, 353; matbaası 62; okulu 62, 166
Rum-Bulgar çatışması 357
Rumca 11, 63, 158, 159, 322, 342
Rumlar 3, 20, 45, 49, 55, 59, 63-66, 88, 102, 107, 110, 111, 124, 166, 168, 180, 192, 217, 223, 243, 258, 259, 261, 263, 282, 284, 285, 289, 290, 301-303, 313, 320, 328, 329, 331, 333, 336, 338, 340, 343, 348, 354, 355, 357, 359, 360, 366, 376-379; Yahudilerle anlaşmazlık 366
Rusya 65, 93, 103, 346

saatler 141, 143, 236, 239
Saatli Camii 348
Sabetay Sevi 67
Sabetaycılar 67, 69
Sabiha (Hüseyin Ağa kızı) 235
Sabri Paşa 128-130, 136, 138, 140
Sabri Paşa Caddesi 294, 308
Sadeddin Bey (Hüseyin oğlu) 201
Sahil Kapısı 111
Sahilhaneler 119, 120
Şahin (Rüstem oğlu, süvari) 241
Saias İplik Fabrikası 180, 374
Said Bey (avukat) 309
Saint-Lazare misyonu 266
Saint-Vincent de Paul okulu 167
Salem, Emmanuel (avukat) 307
salgınlar 80, 98; humma 117; kolera 77, 80, 97, 106; sıtma 78, 101; veba 77, 78, 80, 97
Salhane mahallesi 206
Salih (Abdullah oğlu) 216

salnameler 35, 36, 89, 90, 103, 169, 229, 296, 298, 302-304, 308, 319, 322

Şalom sinagogu 52
Salomon (sarraf) 204
Salonica Lawn Tennis and Croquet Club 330
Şam 195-196, 199
sanayi 23, 25, 300, 302, 322, 374
Sarafof, Boris (Bulgar subayı) 344
Saray-ı Atik mahallesi 66, 212
Şark şehri 288
sarraf 204, 321
sayımlar 88-89
Sedes köyü 168
Sefarad 19-20, 51, 55, 166-167, 369, 380-381
şehir emini 127
şehir meclisi 127
şehircilik 85, 124-125, 140, 146, 362, 376; planı 372
Selanik (bülten) 342
Selanik Bankası 123, 168-169, 268, 322
Selanik basını 4, 11
Selanik Bibliyografyası 17
Selanik İşçi Birliği 368
Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu 4, 301, 342, 368
Selanik Tarih Merkezi (Kentro Historias Thessalonikis) 28
Selanik Tütün Fabrikaları Kadın ve Erkek İşçileri Sendikası 301
Selanik Üniversitesi Politeknik Okulu 25
Semerciyef (kitapçı) 342
sendikalar 368-369
şenlikler 364
şerbethaneler 280
Serez 93, 95-96, 162, 273, 345, 363
Şerife Hatun (Vali Galip Paşa'nın eşi) 233
servetler 229, 230, 232, 235, 237, 238, 245, 249, 251, 260, 379
Şevkat Cemiyeti 333
Şevki Efendi 246
şiddet 347, 349, 350, 362, 370
Sigros, Andreas (İstanbullu bankacı) 353
Simotas, Yannaki (Selanikli zengin) 335
sinagog 51-53, 111, 116
Sinaitski, Haci Teodosiy 64
sinema 174
Siordamian Efendi (avukat) 309
Siros hastanesi 335
Siroz Caddesi 118
Sırpça 34
Sırplar 55, 166-168, 343-344, 351, 356, 377; okul 343
Siyonistler 166, 354, 381
Siyonizm 332, 360, 368
Slavca 63-64, 339, 342-344, 377
Société de Construction du Port de Salonique (Liman Şirketi) 131-133, 135-136
Société Industriel et Commerciale de Salonique 177
Société Ottomane du Gaz 84, 152-153, 177
Soeurs de Charité 265
Sofya 344, 368
Sofya Kartografi Enstitüsü 102
sokaklar 72, 74, 78, 83, 138-140, 152, 349, 374
sosyalist: hareket 368, 369; hizipler 342
sosyalizm 368
Spanopulos, N. (avukat) 309
Sporting Club 152, 244, 330
su yokluğu 80
Subaşı mahallesi 66
Süleyman Ağa (Abdullah oğlu) 219, 220
Süleyman Ağa Camii 289
Süleyman Efendi (Hacı Hüseyin oğlu) 252
Süleyman Sadi (belediye başkanı) 138
Suluca mahallesi 66, 219
suriçi 76, 382
surlar 83, 109; yıkımı 129-130, 143
Svoronos, Nikolas 91

tabip odası 310
Tafrali 43
Tahir Ağa (es-Said el-Hacc) 209-210
Tahtakale 251, 289
Talmud Torah 58-59, 106, 112, 166
Tamiolakis, Yannis (Su Şirketi'nde memur) 148
Tanaş (Dimitri oğlu) 249-250
Tanzimat 3, 5, 10, 9, 13, 15, 36, 46, 53, 55, 61, 63, 70, 72, 85, 87, 108, 123-125, 145, 186-187, 199, 200, 202, 206, 222, 226, 227, 229, 230, 232-233, 286, 291, 295, 298, 316, 319, 336, 340, 347, 373, 376-377; reform-

culları 14, 126, 308, 372, 382; şehircilik ilkeleri 6; şehri 116, 127, 146
Tardieu, Nicolas (Tütün Rejisi'nde tamirci) 259, 264
Taş Hanı 280
Tavşan Manastırı 61
tekkeler 47, 50
Telli Kapu 43
temizlik 78, 97, 138
Terakki okulu 165
tereke 31, 192, 211, 222, 234-237, 240, 242, 244, 248, 252, 256, 260, 297; defterleri 12, 14, 15, 186, 187, 200, 203, 205-207, 209, 216, 224, 232, 233, 246, 378, 379
Termaikos Körfezi 42, 44, 109, 151
Tesalya 95-96, 103, 274, 345
Theageneion Hastanesi 100, 111
Themopulu, Emilia 23
Therma 41
Tıbbiye Mektebi 312
ticaret 23, 91-93, 95, 273, 277, 283, 285, 286, 294, 316, 320, 322; okulu 168
Timur Ağu (Süleyman oğlu, debbağ) 247-248, 297
Timurtaş 56
Tırnovo 95
To Fos 135
Toledano, Ehud 198
Tophane 56
törenler 370
Trabzon 3, 5, 141, 162
tramvay 9, 13, 83, 118, 120, 136, 150, 154, 156, 162-163, 369, 374
Transvaal mahallesi 341, 342
Triantafyllidou, Yolande 186, 192
Türk Tarih Kurumu 36
Türk mahallesi 66; okulları 67, 165, 168
Türkçe 34, 141, 322, 342-343, 361
Türkiye Cumhuriyeti 22, 29, 380
Türkler 107, 108, 110, 165, 168, 174, 222, 243, 260-261, 270, 283-284, 289, 303, 333, 336, 338, 360, 378, 383
Türkler 47, 49, 65-66, 69-70, 90
Türkoğlu Hanı 250
turkokratia 22
Turroque (Monsenyör) 74
tütün 95, 273
Tütün Rejisi bkz. Régie des tabacs
tuz pazarı 293
Tuzlu Çeşme 61

ulaşım 83, 144-145, 156, 304, 316
Umberto I Meslek ve Ticaret Okulu 167

Ümmühan Hanım (Mehmed Said Efendi eşi) 205
Union sportive 330-331
Urumcuk köyü 76, 146
Üsküp 95, 105, 107, 156-157, 159, 161, 345, 363
Uspenskiy, Porfiriy Rus başpiskoposu 46
Üstad 361
Ustrumca 96, 345

Vaglamalis ailesi 319
Vakalopulos, Apostolos 20, 347
Vakalopulos, Konstantinos 23, 91
vakıf 280, 282, 291, 294, 303; defterleri 32, 274, 275, 278, 281-282, 288, 290, 293-294
vali 72-73, 79, 116, 318, 322, 356
Valianos, Theodoros 62
Vankulu Mehmed Efendi 210
vapur 156
Vardar Bağları 214
Vardar Caddesi 48-49, 51, 56, 139-140, 174, 223, 294, 314, 328; bkz. Egnatia Caddesi
Vardar Irmağı 75, 104, 109, 111, 147, 213
Vardar Kapı 43, 52, 78, 83, 101, 104, 109, 114, 138, 147, 174, 177, 179, 181, 220, 250-251, 259, 314
Vardar mahallesi 117, 259
Vardar ovası 109
Vardar-Hirch mahallesi 117
Varna 86
Vasil (keresteci) 206
Vatan 343
Veillet-Dufrèche (Fransa konsolosu) 169
Veinstein, Gilles 19, 186, 192
Veniamin (Kozani piskoposu) 62
Vilayet Nizamnamesi 127
Villa Fernandez (Casa Bianca) 121, 123
Villa İda 122
Vincent de Paul Tarikatı 65
Viyana 13, 161-162, 169, 321, 325, 365

Vlasto (tüccar) 321
Vlatadon Manastırı 45, 47, 76, 319
Vlatadon Manastırı bkz. Çavuş Manastır

Walker, Mary Adelaide (gezgin) 185
White Star Cycling Club 330

Yabancılar Oteli 314
Yadigâr-ı Hamidiye 165
Yahudhane 293
Yahudi: cemaati 16, 18, 33, 99, 101, 104-107, 113, 116, 305, 321, 332, 354, 361, 365, 381-382; düşmanlığı 381; göçmenler 103-104, 107, 124, 280, 290, 350; mahallesi 46, 49, 56; mezarlık 382; okulu 59, 166; şehri 4; tarihçiler 17; zanaatkârlar 25
Yahudi-İspanyol dili 34, 69
Yahudiler 2, 3, 11, 13, 19, 24, 28, 51, 53-54, 61-62, 64-66, 69, 75, 77, 88, 90, 110, 112, 119, 124, 130, 168, 180, 192, 206, 223, 243, 258, 259, 282, 286-290, 292, 294, 301-303, 308-309, 313, 320, 323, 324, 327, 329, 331-332, 336, 342, 352, 359-360, 366, 368, 375-376, 378-380; Aşkenaz 51; Rumlarla ilişkiler 359-360; bkz. Sefarad
Yakub Paşa mahallesi 67, 235
Yalı Kapu 44, 51, 55, 294
yangınlar 73, 80, 111, 112, 116, 370, 382
Yanık Manastır 61, 258, 280, 289
Yanya 220, 241, 250, 335
Yaşar (Abdullah oğlu, süvari) 24
Yedi Kule 43
Yeni Kapu 43, 50
Yeni, Yudadjon (avukat) 309
Yenice 96
yeniçeriler 42
Yerolimpos, Aleksandra 26
Yetim Ay Nikola Kilisesi 46
yetimhaneler 65
Yılan Mermer mahallesi 165
Yılan Mermer Tekkesi 67
Yorgi (Hristo oğlu) 249-250
yün 96, 273, 278
Yunan Ulasal Bankası 29, 335
Yunan: 5, 36, 343, 344, 370; ayrılıkçılığı 345; Bağımsızlık Savaşı 16, 59; idaresi 90; isyanı 91; konsolosluğu 111, 343, 353-354; Krallığı 2, 18, 29, 37, 62, 103, 124, 346, 353, 372, 380, 382; lisesi 353; tarihçiler 17, 21
Yunanca 335, 357; yayınevi 63
Yunanistan 2, 70, 22, 29, 331, 345, 366, 381; Selanik'in ilhakı 380, 381, 362
Yunan-Türk ilişkileri 361
Yusuf Bey (Musa Ağa'nın oğlu) 201

Zagora 274
Zaman 34
zanaatkârlar 24-25, 275, 287, 293, 300, 302, 316
zanaatlar 23, 96, 296
Zeytinlik 167, 265
Zihni Paşa (Ticaret Nazırı) 149
Zihni Paşa okul 165
Ziller, E. (Alman mimar) 353
Zincirli Kule 43
Zindan Tekkesi 67
Ziraat Bankası 168, 322
Ziraat Mektebi 165
Zossides, Constantin 265